Case

Sheet

~~G~~
C

L. Hynes 1877.

Denne Bog tilhører mig
Arn. Erichsen Wichne.
Køber 4 Specidaler.
Bergen 1820

Det første Forsøg
paa

Georges Naturlige Historie,

førestillende

Dette Kongeriges Luft, Grund, Fjælde, Bænder, Bæxter,
Metaller, Mineraler, Steen-Arter, Dyr, Fugle,
Fiske og omsider Indbyggernes Naturel, samt
Sædvaner og Levemaade.

Oplyst med Kobberstøkker.

Den vilde og almægtige Skaber til Være, saavel som hans
fornuftige Creature til videre Estertankes Anledning,

af

ERICH PONTOPPIDAN Dr.

Episc. Bergens. Membr. Reg. Societ. Scient. Hafniae.

De la Lode Ch. R. S. B. Sculp.

Tranier inv.

K i ø b e n h a v n, 1752.

Trykt i de Berlingske Arvingers Bogtrykkerie, ved Ludolph Henrich Lillie.

Pfal. CXI. v. 2. 3.

Herrns Gierninger ere store, hvo dem agter, han haver idel lyst til dem. Hvad
han skifter, det er priseligt og herligt; og hans Retfærdighed bliver
evindelig.

P81
QH 108
P82
1752
SCHHRB
Heres Høy-Brævelige EXCELLENCE,

Høy- og Velbaarne Herre,

Sr. Johan Ludvig
von Holstein,

Græve til Grævedømmet Ledreborg,

Ridder af Elephanten,

Dans Kongelige Majestets Høystbetroede
Geheime-Raad og første Ministre i Conseilet, Geheime
Conference-Raad, Cammer-Herre og Ober-Secretaire
i det Danske Cancellie, Præsæs i Missions-Collegio og
første General-Kirke-Inspector, Patron for
det Kongelige Universitet i Kiøbenhavn,
samt Præsæs i Videnskabs
Societetet.

Haadige Herre,
Altid befundne gunstige Belynder!

det jeg giver mig den Ære, at dedicere Deres Høj-Grævelige Excellence denne Scorges naturlige Historie, saa savner jeg ikke Grund og gyldig Anledning, men

men snarere Ord til at legge samme for Da-
gen med.

Fra mange Aar af har Guds Forsum u-
formodentlig betroet mig Uværdige saadanne
Embeder, som i meere end een Henseende, ud-
kræve Deres Høy-Grævelige Excellences
Bevaagenhed, Hielp og Santhævelse. Den-
ne har jeg, ved alle Lejligheder, befundet saa
retsindig og tilstræffelig, at, om intet andet
var, da forpligtedes jeg derved allene til stør-
ste Taknemmelighed.

Samme Virkning reyser sig iligemaade af
mange andre Raaders Beviisning, den Stund
jeg var Deres Høy-Grævelig Excellences

Person nærmere, og i Deres Høye Huus
ofte nød langt meere Vre og Yndest, end min
ringe Fortieneste kunde tilskrives.

Men det som frem for nogen Ting tilskynd-
er mig at dedicere Deres Høy-Ærevelig
Excellence dette Arbejde, er paa den eene Si-
de, de Opmuntringer, som jeg just fra Dem
Selv har faaet til at fuldføre mit Forsæt.
Paa den anden Side, er det den hos høye Her-
rer af Deres Stand dobbelt priselige Om-
hue, ja jeg kand sige Iver og Ridkierhed, som
for alt andet Got i Kirken og Landet, saa sær-
deles for Lærdoms og gode Videnskabers Frem-
gang.

Om denne tør og bør jeg uden alld Øyen-
tjeneste , offentlig bevidne , det som ingen
Sandheds Elsker fandt modsigge , nemlig at
Sindets Dyrkelse ved nyttige Videnskaber,
særdeles de man kalder Bøglige Konster , her til
Lands aldrig har havt meere Tilsyn , Pleje og
Opmuntring , af nogen Stats-Ministre , end
som af Deres Høy-Grævelige Excellence ,
følgelig ikke nogen Tiid giort kiendeligere Frem-
gang i disse Riger , end som siden De blev det
Kiøbenhavnske Universitets Patron og tillige
fleere lærde Selskabers Formand samt ypper-
lige Skrifteres Befordrere.

Efter almindelig Brug , kunde jeg endnu
med Sandhed tage Anledning paa dette Sted,
til

til at rose Deres Høy-Grævelige Excellen-
ce i adskillige andre Henseender, om ikke til
Behag for Dem Selv, som jeg veed behøver
ikke den Kost, saa dog til Dydens egen Priis
og andre Stands-Personers gavnlige Efter-
tanke.

Men da jeg, som Talemaaden lyder, bør
skaarne Deres Modestie, saa vil jeg i Deres
Høy-Grævelige Excellences gandske Ca-
ractere ikke udsøge til min Noses Dnemærke
nogen anden Dyd, end som den, De aller-
mindst flatteres med, da den er mindst efter
denne Verdens Simag, folgelig længst fra
Misundelse.

Mon-

Monne det vel giøres behov at sige det endnu tydeligere, jeg mener Gudsfrøgt, et himmelsk Sind, ubesmittet fra Verden midt i dens allervigtigste Bestillinger. En sand Høytælse for den Allerbøjestes Ord, hans Ære, hans Tjeneste og hans Riges Sag, hvilken jeg vist veed stedse at have været Deres Høy-Grævelige Excellences ligesom Deres Salige Hr. Faders Hoved-Sag. Gennem begge har Herren vor GUD bestandig brugt fra dette Seculi Begyndelse, til at raadsføre trende Allerbøystpriselige Danske Monarker, og efter disse store Kongers Villie at udrette mange meget gavnlige Ting iblandt os, men først og sidst til at befordre GUDS Kundskab og Dyrkelse, saasom nyttige til al Ting, end-

ogsaa til det Børgerslige Væsens Velfærd,
hvis Salomon fortæller at troes saasom en
Statsmand, naar han udi hans Ordspro-
gers 14 Cap. v. 34. siger: Retsfærdighed
ophøyer Folket, men Synden er Fol-
kets Fordærvelse. Er dette sandt, da
bliver det og en u-negtelig Sandhed, at om
Deres og Deres Salige Hr. Faders Huus
er iblandt de hyppeligste i Landet, da er det og
iblandt de allerbest fortiente. Gud giøre det og
til et af de Allerbestandigste og lade dets Ehere-
ædles fra Slægt til Slægt uden Afgang i
noget af det som kand henregnes til sand Lyk-
salighed.

Det:

Dette haabes saa meget desto meere, da
jeg veed Deres Høy-Grævelige Excellence
har Abrahams Sind i den Henseende, at De
befale Deres Børn efter Dem at bevare
Herrens Bøye og vandre i deres troende Fæ-
dres Fodspor.

Herrn glæde Deres Høy-Grævelige
Excellence med at see dette som sin Alder-
doms Trøst! Han legge endnu mange Aar til
Deres Alder, og giøre Deres Levnet saa
langvarigt, som hver Dag deraf er dyrebare for
det almindelige Beste!

Saa ønsker jeg af et sandt Hierte, og er
med største Veneration

Haadige Herre,
Deres Høy-Brævelige
EXCELLENCES

Bergen, den 12 Januar.
1752.

til Forbøn og al skyldig Underdanighed
høystforpligtede Tiener
E. Pontoppidan.

EMINEN-

Obstupuit *Natura* diu, nunc læta recessus

Pandit, &, ad nutum PRÆSULIS, urget Opus:

Sat latui, sat spreta fui; mox, vindice mitra,

MIRA VIDET DOMINI, *dixit*, UTERQUE POLUS.

KLEVENFELDT.

Reverendissimo Bergenſium in Norvegia EPISCOPO
Dno. DOCTORI
ERICO PONTOPPIDANO,

Regiæ Scientiarum Societatis Hafniensis
SODALI MERITISSIMO,
Hero qvondam, Fautori etiamnum longè Œſtumatiſſimo,
NATURÆ EXPLORATORI DEXTERRIMO,

reverentiſſimè
CHRISTIANUS FRIDERICUS WADSKIÆR,
in Regia Univerſit. Hafnienſi Poëſeas Prof. P. Ordinar.

Ergo, qvo toties Interprete GRATIA fulſit,
Nunc NATURA ſuas Vindice pandit opes,
Ambas SCRIPTOREM ne tu qvæſiveris extra,
Hac Natura nitet, Gratia Mente calet.
Ambæ partitum, ſed non ambabus adæqve,
Nobilitant, primas ſcilicet hæcce tenet.
Naturam ſeqvitur, (Delphis Oracla jubebant)
Atqve adeò aſſeqvitur ductibus ILLE ſtyli:
Naturam haud ſeqvitur, (prohibent Oracla JEHOVÆ)
Perſeqvitur pravam, corrigit atqve domat.
Talibus Is meritis clarum & memorabile nomen
Conſeqvitur, NUMEN Propitiumqve ſibi:
Nam ſic Naturam, Naturæ Natus, adumbrat,
Amotis umbris qværat ut uſqve DEUM,

Qvam

Qvam *Naturantem Naturam* (casca loqvela est)
 In *Naturata* suspicit, ardet, amat.
 (Machina* quippe DEUM mundi testatur & ipsi
 Enarrant coeli, gloria qvanta DEI.)
 Naturalissimi genus ô laudabile! monstrans
 Naturalistam, monstra ne? Christiadem.
 Reddat Vesuvius, qvem sustulit ille, SECUNDUM,
 Chalcidos Euripus reddat ARISTOTELEM!
 Doctior è Libro, Naturæ Myſta, relecto
 Hocce STAGIRITES, PLINIUS hocce foret.
 Qvalia Hyperboreis coelúmque, solúmque, salúmque,
 Auctumnus qvalis, ver, brevis æstus, hyems?
 Lux, nox, nix, nux, pix, ros, flos, bos, mos qvoque genti,
 Sol, sal, mons, fons, qvæ, qvalia, qvanta quidem?
 Ultra *Sevonem*, qvò si pervenit ULYSSES,
 Non CÆSAR certè, nec mage DRUSUS eò;
 Cis, trans Dovrinas Alpes, juga subdita nunqvam
 Imperii vestri, Græcia, Roma, jugo;
 Insula Romanis quid credita *Scandia Magna*?
 Compertus quibus haud ambitus ejus erat,
 Quid *Nerigon Thuleque* tulit fertque? unde *Barangos*
 Ipsa Byzantini Cæsaris aula tulit.

Sive

* *Deus è machina.* Θεὸς ἀπὸ μηχανῆς.

Sive superficiem spectes, seu viscera terræ,
E qua regales effodiuntur opes:
Ipse metallorum rex aurum, parcius autem,
Argenti Attalicas addito divitias.
Quid seritur, metitur, latet hac quæ virtus in herba,
Hûic quod virus inest, antidotumque cui?
Hos frutices aliquo, nullo hos cogente creatos,
Fruges, quæ melius quæ veniuntque minus?
Pisce quoto lacus & circumfluus humor abundant?
Quid ligni, tigni sylva perennis alit?
Quod genus est victûs? genius qui Civibus inde? &
Ingenium Populus quàm Regionis habet!
Frigoribus mediis nisi quòd sit frigus eidem
Ingenii nullum Palladiæve rei,
Gens armata suo coelo, gens congener ipsis,
Quos habitat, scapulas firmior hæc, scopulos!
Scilicet inde genus durum cujusque lacertos
Sæpius & luxit Natio Sveca fidem.
Ad mulctram quoties veniunt bos fœmina ovisque?
Mellificant ut apes, nidificant ut aves?
Ut pendent celsis capræ de rupibus & quot
Autolycos metuat quæque capella lupos?

Regulus æterni nemoris quàm fumat & oncat
 Ursus, quàm pernix *Rangifer**, acer equus!
 Cui putà per salebras perque invia quæque jugorum
 Invia nulla via est, *fidat ut Astur eqvo*.
 Qui cicurum sensus, quæ tanta indago ferarum?
 Ut vomit epotos *Moskica Scylla* lacûs?
 Eructans sorptas eructatâsqve resorbens,
Perpetui planè *Mobilis* instar, aqvas:
 Quid dignum *tanto* ferat an KIRCHERUS *biatu*?
 Artificem sese quò Physis ipsa stupet.
 Hæcce refert Opus Hoc Doctum, Varium** nec id ipsa
 Quàm Natura minùs, quoniam Opus hancce refert.
 Arcti Naturam describens arctiùs olim,
 Bergensi Upsalicus cedito Præsul Huic,
 MAGNUS Majori decedat OLAUS ERICO,
 Quàm Nostro MAGNUS scilicet iste Minor!
 Debita Naturæ persolvat seriùs AUCTOR!
 Sic Natura VIRO solverit ipsa suum.

* *Hippelaphus*, Reensdyr.

** PLINIUS JUNIOR de Avunculo suo PLINIO SECUNDO Veronensi *Libr. III. Epist. V.* Naturæ historiarum triginta septem (sc. *libros scripsit*) opus diffusum, eruditum, nec minus varium quàm ipsa Natura. Miraris, quò tot tamque scrupulosa homo occupatus absolverit? - - - Sed erat acre ingenium, incredibile studium, summa vigilantia.

VIRO SUMME VENERABILI
ERICO PONTOPPIDANO,

DOCTORI ET PROFESSORI S. S. THEOL. EPISCOPO
BERGENSI CELEBERRIMO, MEMBRO SOCIET. REG. HAFN.

MÆCENATI ÆTERNUM COLENDO, NATURALEM
NORVEGIÆ HISTORIAM EDENTI,

ITA ASSURGIT

JOHANNES MOSSIN,

ECCLESIAST. BERG.

Salve grate liber, te Norica terra superbit,

Divitias per te noscit & ipsa suas.

Non adeò Boreæ namqve infœcunda bonorum

Natura est, artes abdit & ille suas;

Arboribus dum terra scatet, scatet undaqve pisce,

Argenti venis ipsaqve faxa scatent.

Nec tantum hoc! miranda vides, miranda sub Arcto

Naturæ doctus promit ut ille liber.

Miratúrque Dei curam mens sancta, sub imis

Summa latent, Summi gloria ubiqve patet,

Hanc

Hanc sapit, hanc spirat, vel pandit pagina quævis,
Ad fontem quævis pagina ducit cum.
Lustrandóque solum, sub pulvere colligit aurum
Coeli, sic auro dignius hoc opus est.
Maeste tuo tanto, Musis Venerande, labore,
(Maeste tuo tanto Cimbrica terra Viro.)
Maeste, Tibi grates dat Norica terra, labores
Extera miratur, Danica gaudet eis.

Immanuel.

Fornuftige Læser!

Svad der har bevæget mig til at sætte et Forsøg paa Norges Naturlige Historie, saa og hvad der har givet mig Lejlighed og nogen liden Tynde til at fuldbyrde mit Forsæt, det er de tvende Hoved-Puncter, som jeg ved denne Fortale ville have Læseren underrettet om, helst da saadant ved Giennemlæsningen fandt være fornødent i een eller anden Henseende.

Den bevægende Aarsag er først Skaberens Pries ved de skabte Ting's Betragtning. Naturens lærerige Bog har mange Blade, som ingen Dødelig endnu har udstuderet, skjønt vore Tider har havt den store Fordeel, at see fra dette Seculi Begyndelse, Natur-Lærens Fremgang befordret ved flere vigtige Opdagelser, end mange foregaaende Secula i Samfund betragtede. Hertil have de næsten i alle europæiske Lande nu omstunder florerende Lærde Selskaber fornemmelig hjulpet, ved indbyrdes Opmuntring, Benyttning, Advarsel, besæden Modsigelse, udsendte Observatores, anstillede Forsøg, og befundne Sandheders Meddelelse til almindelig Kundskab, ved aarlig udgivne Skrifter.

Hvorledes disse Opdagelser ere blevne anvendte af adskillig sindede til et adskilligt Øyemerke, vil jeg her en tale om, men allene erindre dette, at Mænd af et gudeligt Sind have ytret deres Hjertes Tjylde, nemlig Troe og Kierlighed til den store Skaber, ved særdeles Tilsegnelse af Natur-Lærens Indhold paa den allervigtigste af alle Sandheder: See der er dog en Gud til, ja en almægtig, alvidende og eyegod Gud, skjønt han, som boer i et utilgængeligt Lys, ikke fand sees af dødelige

Dyne; Sindet seer og sporer ham dog fiendelig nok i hans Gierninger. I denne Henseende er mig en *Boyle*, *Nieuventyt*, *Fenelon*, *Scheuchzer*, *Derham* og deres Lige ret store og prisværdige Mænd, ville og, da deres Christelige Sind og Forhold tillige er bekiendt, uden Tvivl i Guds Rige finde Sted blant dem, ja frem for mange af dem, som Propheten *Daniel* lover et Fortrin i Herlighed.

Vel sandt, at de til den Første Artikel henhørende Religions-Puncter habes tilfælles med fornuftige Hedeninger, følgerig ikke umiddelbar eller allene kunde virke Synderens grundige Omvendelse, eller være nok til at naae mindste Saligheds Grad for Kirkens Lemmer, som leve i et langt rigere Lys og under en overflødiger Naades Tilbud. Men lige saa sandt er dette, at den som, efter Apostelens Ord, vil komme til Gud, maa først troe at han er, og at han bliver deres Belønnere, som opsøge ham. Her udkræves altsaa og settes forud en almindelig Troe paa Gud, som Skaber og Opholder, Belønner og Bestraffer, førend Troen paa Guds Søn som Forsoner kand have Sted. Følgerig hører den Første Artikel til Grundleggelse for de øvrige, og endskiønt

en Evangelii Ziener bør ikke letfindelig lade sig henrive med Strømmen eller den store Hob af blot philosophiske Moralister, som særdeles i disse Dage søge fremmed Roes i den falskelig berømte Konst og, tvert imod Pauli Sind, saa got som skamme sig ved vor HERRES JESU Christi Evangelium, der egentlig er og bliver den Guds Kraft til Salighed, saa dog, siger jeg, bør de lige saa lidet bøye sig til den stridige Afvej, som bestaaer i at foragte og forsumme de naturlige Sandheders Dyrkelse, og den Anledning, de deraf kunde tage til at herliggiøre HERRENS Navn hos mange saadanne, hvis Siun og Smag strækker sig endnu ikke meget videre end til det Siunlige, men findes ikke engang troe i det Lidet, hvorfor de ikke settes over mere. Troe vi ikke, hvad os siges om jordiske Ting, hvorledes ville vi da troe, efter JESU Ord, naar han taler til os om de himmelske.

I den Betragtning siunes mig, at hverken jeg eller mine Medbrødre af geistlig Stand, gaae uden for vort Embeds Grændser, ved at randsage og fremsætte naturlige Sandheder om Guds Gierninger, hvilke, saavel som hans Ord, ere Magnalia Jehovæ. Ja jeg meener tvert imod, at disse Sandheders modtvillige Foragt i et critisk

Seculo giver blant andet nogen Anledning til den Haan-
hed, med hvilken hine usle formeente Esprits-forts ansee
Lære-Embedet. Jeg underskriver altsaa gierne den sin-
derige Hamborgske Poets BROCKES Ord herom:

Es ist Bedauerns wehrt, daß auch Theologi,
(Denn viele nehm' ich aus, und spreche nicht von allen)
Sich um des Schöpfers Werk nicht die geringste Müß'
Zu nehmen angewöhnt. Wie kan dis Gott gefallen,
Daß seine Diener so von seinen Wundern schweigen,
Wenn sie von aller Herrlichkeit,
Macht, Majestät, Vollkommenheit
Des Schöpfers in den Creaturen
Uns fast nicht die geringste Spuren,
Weil sie sie selbst nicht kennen, auch nicht zeigen.

Endskönt Natur-Lærens Dyrkelse ikke som Guds-
frygt er nyttig til alle Ting, da er den det dog visselig til
mange, ja de allerfleeste Ting i nogen Grad. En Lov-
kyndig, som ret vil afgjøre Quæstionem Juris, maa endelig
først have god Forsikring om det som er Quæstio Facti (*).

(*) See i det Hamborgske Magazin et artigt Skrift under
den Titul: Einige Proben von dem Einfluß der Na-
tur-Lehre in die Rechts-Gelehrsamkeit. Tom. IV.
p. 27. seqv.

og dertil hielpes ham ikke altid Bidnessbyrd, som ofte modsiges af andre ligesaa gylldige, men i mange Tilfælde hjælper ham en god Indsigt i Naturens Sammenhæng, som lærer ham at forkaste det Umuelige, hvilket andre udgive for virkeligt, item at ikke tilskrive en foregiben Aarsag det, som fandt have langt rimeligere Grund i en anden ellers ubekiendt Sag.

Om denne Videnskab's Nytte ja trængende Fornødenhed i Læge-Konsten tør jeg ikke ved at bruge mange Ord, efterdi den just der frem for nogensteds har hjemme, og den gandske Materia medica er Res physica, hvilket vore fortreflige Læger, WORMIUS, BARTHOLINUS og BORRICHIOUS, som tillige vare ey mindre Naturkyndige, noksom stadfæste med deres Exempler.

Men det, jeg egentlig sigter til, er Natur-Lærens Nytte for dem, der legge sig efter Guds Kundskab i den Grad, at de kunde være beqvemme til andres Underviisning paa Saligheds Ben. Disse bør jo først forstaae sig noget paa den menniskelige Natur, efterdi Natur og Raade ere just de tvende Hoved-Ting, som de ved al

Ley-

Leylighed maa vide at adskille, naar de foretage en Siele-Cur. Dernæst bør de og kiende Gud af hans andre store Gierninger, som vidne om hans Bærelse, Væsen og Egenfæber, item af hans viise og kierlige Huusholdning med det gandske Creatur. Er dem denne Slags Kundskab ikke aabnet, da vide de jo mindre end Hedningene, efter PAULI Vidnesbyrd og de hedenfke Skrifter s klare Beviisning. Hvorledes blant andre en DERHAM (*) og NIEUVENTYT (**) har vidst at anvende Natur-Læren paa Theologiske og Bibliske Sandheders uryggeelige Stadfastelse, det vide de, som med Agtsomhed have læst disse Mænds ypperlige Skrifter, og derved fundet deres Troe og Kierlighed til Gud, enten først grundet, eller og merkelig opmuntret og bestyrket. Hvad mere er, en Guds Ords Elsker, som ellers gjør Profession af andre verdslige Videnskaber, maa bekiende, at Naturens Randsagelse bliver ham dobbelt sød, og han finder

(*) Særdels i hans *Physico-Theologie*; or a Demonstration of the Being and attributes of God from his works of creation, being the substance, of sixteen sermons &c. Lond. 1714.

(**) I det saa grundlærde som gudelige Skrift: Het rechte gebruick der Wereld-beschouingen ter overtuiging van ongodisten en ongelovigen angetoont. Amst. 1716.

finder deri tilfældig-viis den Fordeel, han ellers af Begyndelsen ikke ventede, nemlig sin Troes Bestyrkelse, hvilken atter driver ham til med fornyet Lyst at randsage videre paa samme Ben. (*) Jeg vil ikke tale meget om den Anledning, som en Naturkyndig fandt tage af sin Videnskab til at paaminde sig selv og andre om sine Pligter mod Gud og Næsten, just efter den Anviisning Propheterne, ja JESUS den store Prophete selv har givet os med at henviise nu den utidig Sørgende til Fugle og Lilier paa Marken, nu den Uldige til Øren og Efelet, nu den Døvne til Myren, nu den Skiodesløse til Fuglen, som veed sin Tiid.

Saa

- (*) Eben diese einmahl geschenkte Ueberzeugung muß uns zu fernerer Untersuchung hauptsächlich antreiben, gleich wie ich von mir ohne alle Heuchelen sagen kan, daß das γνωστὸν τὸ θεῶν, die Erkenntniß des ewigen unsichtbaren Wesens, wohin die Versicherung von der Wahrheit derer prophetischen und apostolischen Schriften weist, und das εἶναι αὐτοῦ ἀναπολογῆτος, damit andere gewonnen seyn möchten, mich nicht allein zur Natural-Historie nachdrücklich gezogen hat, sondern auch so wohl alle darinnen vorkommende Arbeit, als auch mühsamen Umgang mit dergleichen Liebhabern, versüßen kan. D. JOH. FRID. HENCKEL, *Pyritologia*, oder *Kies-Historie*, cap. V. p. 300.

Studentere, som ikke just ville gjøre Profession af Læge-
 Konsten, eller noget deslige, men af Guds Ords
 Randsagelse og Fremsettelse i et offentligt Lære-Embedet,
 anvendte en Deel af deres academiske Aar mere, eller
 dog lige saavel til Physicam som Metaphysicam og Lo-
 gicam at studere, da den virkelige Nytte og Brug af
 disse sidste Videnskaber bliver dem aldrig saa vis som
 Nytten af den første kunde blive, særdeles for de fleeste
 Candidatis, som komme til et Præste-Kald paa Landet,
 hvor deres Fundamenter i Natur-Læren en allene ville
 udbrede sig hos dem selv og deres Tilhører i mange
 opbyg-

dicté la vivacité de son inclination, pour l'Histoire Natu-
 relle. Il s'attache à la felicité des peuples, dez qu'elle a
 été portée à un certain degré de perfection. Il s'adresse
 aux Puissances & les supplie d'introduire une science aussi
 utile dans les Universités. On y enseigne la Logique, la
 Metaphysique & d'autres sciences de Theorie, dont l'utilité
 est extremement éloignée du Bien public, pendant qv'on
 ne devoit pas negliger l'Histoire Naturelle, qvi enrichit une
 Nation parce qv'elle lui fait connoître ses richesses. Il sou-
 haiteroit surtout, qve les jeunes gens, qvi se destinent à la
 vie Ecclesiastique, puissent se procurer une teinture de cette
 aimable science. Elle leur adouciroit la solitude de la cam-
 pagne, & elle leur feroit faire des decouvertes, qve les sa-
 vans des villes ne sont pas à meme de faire. *Biblioth. Rai-
 sonnée* Tom. XXXVIII. p. 15.

opbyggelige Betragtninger, af det Slags som CHRIST. SCHRIVER i de saa kaldede Gottholds zufällige Andachten, giver Prøve paa, men de og kunde finde, foruden en ædel Amusement i Eenligheden, frem for mange Lærde i Stæderne, en beqvem Eenlighed, af det som Naturen hos dem frembringer, at gjøre een eller anden nyttig Opdagelse, Forsaring og Forbedring, deres Fæderne-Land, i hvilket de og bør være gode Borgere, til megen Belfærd i Fremtiden. Jeg vil ikkun tale om een Ting, som her i Norge kunde være af største Vigtighed, nemlig nogen Indsigt i Metallurgien, saavidt at man kiendte Grub-Arter og Mineralier, kunde gjøre et lidet Forsøg med deres Smeltning, og være i Stand til at skønne om hvad der var værdt eller u værdigt at optage. Af den, som har Oculos scientia plusquam vulgari armatos, sees her i de skulte Afkroge mange Ting, som længe siden ville have givet Anledning til vigtig Eftertanke, dersom de før vare fremhentede og satte i Lyset til almindelig Provelse.

Just denne Sag er det andet Hoved-Stykke, som kommer i Betragtning, naar jeg ønsker ved nærværende Sortale at underrette Læseren om det, som har givet

mig Anledning, ja ret Lust og Drift til at sette et
 Forsøg paa Norges Naturlige Historie, endogsaa uden
 at see mig forsuonet med alle de Hjelp- Midler, samt
 al den Tiid og Lejlighed, som et Arbeid af den Na-
 tur kunde udkræve. De aarlige Omreyser undertiden
 af 100 Mile, som mit Geistlige Embede forpligter
 mig at anstille i alle Egne af denne Provins, har ladet
 mig møde snart saadanne troeværdige Fortællelser om
 naturlige Ting, snart saadanne Ting selv in Originali,
 hvis Ukyndighed hos mig har kommet mig til at spør-
 ge, om de ogsaa vare andre ubekiendte eller en nok-
 som bekiendte. Da jeg nu gemeenlig har fundet det
 Sidste, saa var intet naturligere, end at ønske dets
 Forbedring, særdeles efterdi saadanne biergagtige
 Lande frem for andre, indeholde mange merkværdige
 Ting, som findes i den Franske Provins Dauphiné,
Tom. IX. des Mem. de l'Academie Royale des Inscript.
& belles lettres: hvoraf jeg ikkun vil oversætte følgen-
 de Ord: „Enhver Provins har af Naturen noget
 „forud frem for de andre, og jo meere eller mindre
 „Forandringer Naturen har frembragt i et Land, jo
 „meere eller mindre finde vi der af det som kand kaldes
 „særdeles. Deraf kommer det, at i de Provinsker,
 „hvor

„ hvor mange Bierge, Klipper, Grotter, underjordiske
 „ Huler og mineraliske Jord-Arter findes, der møde
 „ og adskillige saadanne naturlige Tildragelser, som
 „ man paa andre Steder ikke bliver vaer.

Denne Monfr. LANCELOTS Anmerkning
 passer sig vel paa Norge i Almindelighed, dog særde-
 les paa den Egn deraf, som jeg boer i, hvilken, efter
 sit Navn, bestaaer næsten af lutter Bierge, og blant
 alle Europæ Landsskaber findes faa som i den Henseen-
 de kunde agtes lige ved den, folgelig faa, som efter
 bemeldte Auctoris Mening, har mere merkværdigt i
 sig. Endog indfødte Nordmænd af andre Provinger,
 naar de komme her, sige, det synes dem ligesom de
 befandt sig i et fremmet Land, ey allene for de bestan-
 dig mødende høye Bierges Skyld, men ogsaa i Hen-
 seende til den derimellem befundne meget adskillige og
 langt usundere Luft, som af Havet indtrænger sig, og
 ikke saa let fand fordeeles.

Dog Norge i Almindelighed betragtet, har frem
 for de fleeste andre Lande, mange Singularia Naturæ
 & Providentiæ, baade i de døde Elementer, Metaller,

Mineralier og Værter, saa og Dyr, Fugle og Fiske, ja allermæst i Henseende til de Sidste, som knap nogensteds i Verden findes enten i større Adskillighed eller Overflødighed end her. Disse Singularia, skønnes ikke at være saadanne, af Landets Indfødt, som daglig omgaaes dermed, da det heder: *Quotidiana vilescunt*. Fremmede komme her ikke, undtagen Søfarende og Kiøbmænd, hvis Sag det ikke er at spørge efter andet end deres Profit. Norden for os boer intet poleret Folk, for hvis Skyld nogen skulle foretage sig en Giennemreise, hvilket ellers ofte giver Anledning til at oplyse andre Landes naturlige Historie.

Just derfor kunde det saa meget destomere behøves, at den Deel af vores adelige og studerende Ungdom i Danmark, som anstiller kostbare Rejser for at besee fremmede Lande, først forpligtedes til at perlustrere i det mindste paa et halv Aars Tiid, dette med Danmark saa nær foreenede Kongerige. Dersom disse unge Herrers udenlandske Rejse skal ansees for at have et fornuftigt Dyemerke, da haaber jeg derunder begribes fornemmeligen den Hensigt, at habilitere sig desto fuldkommere til deres Konges og Fæderne-

Landes

Lands Tieneste i offentlige Embeder, hvilke de og efter deres Hiemkomst gemeenlig søge, som ret og vel er. Smidlertid synes dette Dnyemerke at udfræve Norges og Sverrigs, frem for noget fremmet Lands Besøg. Det Sidste at kiende saavel af sin Styrke, som af sin Svaghed, var vore unge Staats-Mænd uden Tvivl langt nyttigere end at kunde decidere, enten de Rhiniske, Italienske, Franske eller Spanske Biine bør have Fortrinet. Men angaaende Fornødenheden af deres nøyere Kundskab om Norge, da meener jeg den falder, om ikke andre, saa dog en Normand strax i Øyet, ja i Haanden, naar han haandgribelig merker, at ofte manges saadan god Mand eller Herre, som ellers med Føye beklæder et Ere-Sæde i en Over-Ret, et Regierings-Collegio eller deslige, undertiden ikke er forsiunet med noget rigtigt Begreb om det, som hører til Idiotismum Norvegicum, eller hvorved dette Lands Art og Egenskab aldeles viger af fra den Danske. Heraf kand uden for, ja tvertimod hans Ønske, meget skee og meget efterlades til Publici Skade, som visselig gif bedre, hvis et redeligt Hiertelag altid var geleidet af saadanne Dnye, som selv og uden fremmede Dnye duede til at skionne paa det Jiine i en Sag, hvilket bliver

bliver dobbelt fiint, fordi det tillige er fremmet og langt fra det man i sine Tanker vil gjøre parallel dermed.

Endogsaa i denne Henseende haaber jeg, at dette første Forsøg paa Norges Naturlige Historie, med Tiden torde tiene til Nytte for een og anden, som ikke har Leyslighed til at komme og see sig selv om i et Land, med hvilket hans Embede setter ham daglig i nogen Relation.

Fremdeles torde dette Arbeid, uanseet alle dets Mangler, tiene Natur-Læren i Allmindelighed til Berigelse med een og anden Ting, som Kiendere allene kunde dømme om. Jeg er langt fra det Sind, paa Sandheds Omkostning, at fortælle eller stadfæste store Ting, allene for at sette Læseren i Forundring. Af den Aarsag har jeg søgt at nedbryde det urigtige Begreb, som mange, endogsaa Lærde Folk, af Mangel paa bedre Underretning, have gjort sig om adskillige alt for underlige Phænomenis Naturæ her i Norge, ex. gr. om Moskøe-Strømmens dybe Hav-Svælg midt igiennem Jordens Klude, om Vender, som skulle vore paa

paa Træ, om et Band paa Sundmoer, som i kort Tid skulle omstifte Træ til Steen, og flere deslige Ting, som endog nær ved have passeret for Sandheder i deres Tanker, der ikke har havt Lyst eller Lejlighed at anstille nogen nøyere Undersøgelse. Derimod vil man paa den anden Side finde adskillige store, uventelige, dog sande Ting deels opdagede, deels stadfæstede, og, saavidt min Indsigt ville strække sig, nogenlunde forklarede.

Indfødte Normænd, som bedre kyndige i deres eget Lands Beskaffenhed, maatte vel mueligt med Tid den fremføre om adskilligt af deres Egn, og efter deres særdeles Forsøring, noget fuldkommnere og bedre. Hvis dette Forsøg kunde opmuntre dem dertil, da ville jeg atter regne det blant de Fordeele, som mit Arbeid, endog tilfældigviis kunde forskaffe, og i det Fald torde ingen tænke, at han, per diffensum modestum ville falde mig besværlig, anseet at Sandheds Oplysning i dette og alt andet, er mit yderste Maal, helst i et Seculo, hvilket ikke som fordam lader sig affspise med lutter uprøvede Hypothesibus, men vil vide, om
 c det,

det, som udgives for virkeligt, i det mindste er mueligt og uden Modsigelse i Sagens egen Natur.

Dillige er jeg, som aldrig har gjort af Physica mit Hoved-Studium, (*) meget langt fra den formastelige Indbildning, at kunde i det som sandt og vist er, anviise hver Ting's inderlige Grund og Sammenhæng, eller opdage de skjulte Beye, som den alviise Skaber har fulgt, ikke heller altid det særdeles Ønemerke, han derved har foresat sig. Her siger jeg med BARTHOLINO: Officio suo satisfecit Physicus, ubi rationes adduxit probabiles. I mange Ting gaaer det os efter **Skrelserens** Ord: Du hører vel Vindens Susen, men veedst ikke, hvorfra den kommer, eller hvor den farer hen. Eller som **Wiismanden** siger: Vi ramme neppeligen de Ting, som ere paa Jorden, og de, som ere imellem Hænderne, finde vi med Møne.

Imid-

(*) Si mihi homini vehementer occupato stomachum moveritis, triduo me Jurisconsultum profitebor. CICERO in Orat. pro

Imidlertid fand den almægtige og alviise Skaber ikke finde Mishag i, at vi med en ærbødig og kierlig Lærevillighed, tage hans Gierninger i Betragtning, og prise dem, saa vidt vi forstaae dem, forsikrede om, at det, som endnu maatte være os i disse nederste Lectier alt for høyt, vil herefter opklares for os i de nye Himle og den nye Jord, hvilken vi vente efter hans Forjættelse.

Nu skulle jeg og efter mit Løfte give nogen Beretning om de Kilder, af hvilke jeg har hentet det, som her meddeles. Disse ere deels det lidet som her og der har været at udsøge af andres Skrifter, Norge angaaende, deels min egen Forsaring, saavidt samme har fundet strække sig, deels de Observationer, som nogle gode Mænd have giort paa min Begiering.

Til den første Classe henregnes Landets bekjendte Historici og Chorographi, særdeles PETRUS CLAUDII UNDALINUS, fordum Provst over Lister-Lehn, Sogne-Præst i Undal udi Christiansands Stift og Canonicus Capituli Stavangriensis, som foruden den

ved ham af gammel Norſk i brugelig Danſk Maal
 overſatte SNORRE STURLESENS Kronike,
 har forſærdiget den efter hans Død 1632 i Kiøben-
 havn udgivne Norriges og omliggende Ders
 ſandſærdige Beſkrivelse in 4. Dette Skrift, ſom
 D. CHRISTOPHER STEINKUHL har over-
 ſat paa Tydſk, og med noget Tilleg har ladet trykke
 uden Stedets Meldelſe 1685. (*) giver temmelig god
 Eſterretning om Landets og hver Provintzes Stræk-
 ning, Afdeeling, Fogderiernes og Sognenes Navne.
 Her og der findes ogſaa lidet af det, ſom rører Lan-
 dets Natur og Egenſkab, men ſaare lidet, da det ikke
 heller var hans Forſæt. Noget videre gaaer Mag.
 JONAS RAMUS, fordum Sogne-Præſt til Nor-
 derhous Præſtegiæld paa Ringerige i Aggershuus
 Stift. En Mand, ſom foruden adſkillige andre theo-
 logiſke og hiſtoriſke Skrifter, har ſortient Tak og Vre
 af ſit Fæderne-Land ved den Ao. 1715 in 4to til Kiø-
 benhavn udgivne Norges Beſkrivelse, ſom atter
 er

(*) THORMODUS TORFÆUS har overſat ſamme paa La-
 tin, og indtrykket den i ſin *Hiſtor. Noreg.* Part. I. Lib. II.

er en Chorographie, der forbedrer og formeerer *Undalini* bemeldte Arbeid, men ellers bliver efter samme Dyemerke inden for samme Grændser, dog har han noget mere af det, som hidhenhører, nemlig til Slutning setter han som et Anhang fra pag. 240 til 274. en Opregneelse af de ham bekjendte Norske Dyr, Insecter, Fugle, Fiske, Urter og Træer. Skjønt nu deri findes hart ad nuda Nomina, eller lidet mere end de blotte Navnes Opregneelse, saa har jeg dog ogsaa deraf haabt een og anden god Tieneste, til videre Efterspørgelses Anledning.

ARENT BERNTSENS Dännemarkes og Norges frugtbare Herlighed, in 4to Kiøbenh. 1656. er en Bog, som giver nogen Oplysning om visse Egners Frugtbarhed frem for andre, og adskilligt, som angaaer Landets Producter, dog atter allene ved at nævne dem. (*) Den vigtigste Tieneste har jeg i nogle visse Poster haabt af Hr. LUCAS DEBES, fordum Provst paa Færøe, hans Ao. 1673 i Kiøbenh. in 8. udgivne *Færoa Reserata* eller

(*) JENS LAURIDSEN WOLFS *Norrigia Illustrata* fortjener knap at nævnes blant dette Lands Chorographos, da næsten alt hvad han har af nogen Værdie, er allene historisk.

eller Færøernes Beskrivelse. Denne Mand har efter sin Tiid og Evne havt temmelig god Indsigt i Natur-Læren, og da de Norske Øer, som han skrev om, stemme meget overeens med Bester-Kysten af Norge, som de ligge lige ud for, saa have og mange af hans Observationer, særdeles om Havet, Fiske og Vand-Fugle, gjort mig større Hielp end noget andet. Fremdeles har ogsaa lidet været at opsanke in Scriptis Monographis, om et eller andet naturligt her i Norge, saasom i WORMII *Tractat de Mure Norvagico*. DETHARDINGII *Diff. de Vermibus in Norvegia, qui novi visi*. GARTNERS *Horticultura Norvegica*. LÖCHSTÖERS *Diff. de Medicamentis Norvegiæ sufficientibus*. DASSES *Nordlands Beskrivelse*, &c.

Beflageligt er det, at de Norske Dyr's Hystorie, som velbemeldte Hr. PEDER CLAUSEN UNDAL skal have skrevet, længe siden in MSS. er omkommen, og det efter en god Mand's mundtlige Beretning, saaledes, at, da Auctor havde sendt den til sin Ven Doct. M. WORM i Kiøbenhavn, for at emenderes efter denne

Denne store Physici Indsigt, og omsider til Trykken at befordres (*) laaæ den hos ham indtil hans Død, kom dernæst i D. TH. BARTHOLINI Hænder, og blev af denne taget ud paa hans Gaard Hagested i Siælland, hvor den ulykkelige Ild-Brand, som fortærede saa mange andre gode skrevne og trykte Bøger, ogsaa ødelagde dette MSS. En anden Bog citerer UNDALINUS i sin Chorographie p. 83. talende den *speculum Regale*, og beraabende sig paa, at deri skulle tales om Birkedals Myr paa Sundmøer, hvor en Hessel-Riep i 3 Aar meentes at blive til Steen. Deraf slutter jeg, at samme har havt Henseende til den naturlige Historie, men da dette ogsaa formodentlig har været en haandskreven Bog, saa beklages, at samme uden Tvivl ligeledes længe siden er omkommen. Dog langt mere dette, at den ulykkelige Ild-Brand, som Ao. 1734. overgik Staden Christiansand, borttog alle de Collectanea MSS. som Belærværdige Hr. JENS SPID-

(*) Det synes dog ikke at have været noget udførligt eller til Ende bragt; thi saaledes nævnes det af WORMIO in *Tract. de Mure Norvæg.* p. 3. Petri Undalini fragmenta historiarum animalium Norv. MSS. quæ penes me sunt.

SPIDBERG, Stifts-Propst der paa Stedet, i mange Aar med største Flid havde samlet og bestemt just til samme Øyemerke, nemlig Norges naturlige Historie at oplyse, hvilket Arbeid neppe nogen Tiid kunde kommet fra en bedre end denne ret venerable, grundlærde og særdeles in Physicis & Mathematicis af nogle ønskelige Prover bekiendte Mands Haand. Om hans Instituto, som siden hans MSSters og Bibliothecs Tab, er overgivet, vil jeg imidlertid anføre en Deel af hans Brev til mig, dateret Christiansand d. 10 Decembr. 1750, helst da deri desforuden meldes noget, som har Hensigt til samme Maal. - - - „Det er at beklage, „at ingen til denne Dag har paataget sig Historiam „Norvegiæ Naturalem at udføre, da jeg dog er forsikret, at intet Land i Verden ex triplici Naturæ „Regno kand producere flere Curiosa end Norge, og „for en ret Physico være et bequemmere Objectum. „Havde Monsr. MAUPERTUIS reyst til Warde- „huus eller Nord-Kapen, og der gjort sine Observationer de Figura Terræ, han havde visseligen fundet „der mindre Besværlighed og mere Visshed i sin Calculation end ved Torneaa. Havde Monsr. de MAILLARD, „RAN

„ RAN haßt nogle accurate Observationer om Nord-
 „ lyset fra Norge, kunde man ventet at hans vakre
 „ *Traité Physique de l'Aurore Boreale* kunde blevet
 „ mere fuldkommen og decisif; thi Norge, og i Sær-
 „ deleshed Tronhiems Stift, er Nordlysets Fæderne-
 „ Land. Mr. REDI, SWAMMERDAM og Mr.
 „ de REAUMUR i hans *Memoires des Insectes*,
 „ kunde fundet en stor Tilvæxt af Insecter, dersom no-
 „ gen i Norge havde lagt sine Observationer til deres;
 „ thi der findes mange meget rare af det Slags hør
 „ os, der aldrig besøger Italien, Frankrig eller Hol-
 „ land. LINNÆUS har fundet mere i Sverrig
 „ til Bontaniqvens Forbedring, end Mr. TOURNE-
 „ FORT i Frankrige og alle sine Levantiske Rey-
 „ ser. At jeg intet skal melde om Metallurgien, som
 „ i Norge findes i større Fuldkommenhed end i noget
 „ andet Land, der fandt fremviise alle Mineralia og
 „ Metaller fra Guldet indtil Kies og Blye, saa og
 „ de variis animalibus, avibus & piscibus Norvegiæ
 „ propriis, etiam de fontibus, fluviis, thermis, me-
 „ teoris & variis aëris mutationibus &c. Sed quod do-
 „ lendum! omnia hæc propter Incolarum negligen-
 „ tiam

„ tiam & ignorantiam adhuc in obscuro jacent. Thi
 „ mig er endnu ingen bekiendt, der med Flid har paa-
 „ taget sig dette Arbejde. PEDER CLAUSEN
 „ UNDAHL, der har givet os Versionen af SNOR-
 „ RE STURLESEN og den bekiendte Norske Hi-
 „ storie, skal og have skrevet en Physicam Norvegi-
 „ cam, men da den blev sendt til Kiøbenhavn at blive
 „ approberet, kom den ikke videre. Dog en Physica,
 „ der var skrevet for 130 Aar siden, skulle kun lidet
 „ have fornøyet denne Tiids delicate Smag. Den
 „ store WORMIUS i hans Museo og Th. BAR-
 „ THOLINUS in Actis Medicis, og historicis Ana-
 „ tom. rarioribus anfører her og der adskillige Curio-
 „ sa Norvegica, men er ey tilstræffeligt. JONAS
 „ RAMUS var en stor Mand in historicis & anti-
 „ quitatibus Patriæ, men ingen Physicus. For 5 à 6
 „ Aar siden blev alle Litteratis meddeelt en Befalning
 „ ved Græb Reus, som den Tiid var Stift-Amtmand
 „ her i Stiftet, at de skulle angive hvad som fandtes
 „ rart i deres Egn, i Særdeleshed hvad Oeconomien
 „ og Agriculturen og Landets Forbedring angik; der
 „ blev og adskilligt derom indsendt, men af hvad Nytte
 „ det

„det var, eller hvor det siden blev af, er mig ikke
 „bekiendt. Det er at formode, samme er og skeet i
 „de andre Stifter. Mathesis og Studium Physicum har
 „været min Delice fra min Ungdom til denne Tid.
 „Jeg haver og ejet i mit forrige opbrændte Biblio-
 „theque de fleste og beste Physicos, som vare skrevne
 „i Italien, Franckerige, Tydskland og Engeland.
 „SCHEUCHTZERS Natur-Historie over Schweitzer-
 „land opmuntrede mig at skrive ligesaadan en over
 „Norge: jeg havde og Lejlighed dertil, at samle de
 „allerbeste Observationer og Experimenta, da jeg af
 „Baron LÖVENDAHL, som i forrige Krig var
 „vores General i Norge, havde Ordre at forsærdige
 „et Land- og Grændse-Karte mellem Norge og Sver-
 „rig, af hvilket Karte jeg og seer at et Copie skal
 „findes i Deres Collegio Curioso i Kiöbenhavn; hvor-
 „ved jeg fik Anledning at igiennemgaae Christianslands
 „Stift, og der at observere alle Gloder, Bænde, Bier-
 „ge & omnia ad historiam naturalem spectantia.
 „Men da jeg siden her i Christiansland fandt mere Tid
 „og Lejlighed at udføre mine Collectanea i en tilhø-
 „rig Orden, mistede jeg i Christianslands ullykkelige

„Jldebrand 1734. tilligemed 6000 Bøger i alle
 „Slags Sprog og Videnskaber, alle mine MSSter
 „og Samlinger, saa jeg deraf beholdt ikke det ringe-
 „ste tilbage, uden hvad Huskommelsen kunde bevare, og
 „jeg siden har observeret. Forhen lod jeg dog tven-
 „de smaae Tractater i Trykken udgaae, den eene i
 „Holland: De Causa & Origine ventorum; den
 „anden i Tydskland til Halle: Von dem Nordlicht.
 „Endnu er det mig en stor Recreation i mine Hvile-
 „Timer at forlyste mig i en physisk eller mathema-
 „tisk Bog.“ Saa vidt Hr. Spidberg.

Det er altsaa beklageligt, at, da saa have været
 betænkte paa at samle noget til Norges naturlige Hi-
 storie, samme lidet ikke mere er til, hvilken Skæbne
 mange gode Skrifter her til Lands af adskillige Nar-
 sager have været underkastede. Om den naturlige
 Histories Forsømmelse eller en Mangel paa det Slags
 Arbeide i de Nordiske Lande, siger JOH. MÖLLE-
 RUS in *Isagoge ad Hist. Chersones. Cimbricae*, cap. II.
 p. 10. *Historiæ chorographicae cognata est natura-*
lis, quæ licet infinita rerum αἰθαραιούτων varietate in
 regio-

regionibus hisce luxuriat, & curiosorum calamos atque ingenia provocet, pauci tamen hactenus partem illius aliquam illustrandam sibi sumpserunt. Samme Klagemaal fører den i sine beste Aar og fra sit gode Forsæt tilig bortkaldte D. HENR. LÖCHSTÖR in Diss. de Medicamentis Norvegiæ sufficientibus, p. 20. Monendum duxi, haud deesse Norvegiæ fontes medicatos, deesse autem qui horum vires & principia inquirant solertes naturalium rerum studiosos. Vilde man søge en naturlig Aarsag hertil, da kunde samme maaskee være af det Slags som mindst var at beklage, skönt Virkningen altid er det, nemlig: Et Land saa sundt som Norge behøver ifkun saa Medicos, sølgelig haver det ikke mange rerum naturalium studiosos.

I Betragtning af alt dette, sluttes noksom, jeg har ikke foresundet mange ældre Kilder at øse af. De Opdagelser, som jeg selv har fundet gjøre, enten ved Siun eller Hørelse og noye Prøvelse, maatte gjøre mig den beste Bistand. Hertil har jeg, som tilforn blev erindret, havt stor Lejlighed og Anledning af mine aarlige Visitations-Rejser næsten i enhver Krog

af dette vidtløftige Stift, hvilket dog ikke er den eeneste Provins, som mig af nogenlunde Forfaring er bekendt. Allene Tronhiems Stift har jeg ikke seet, men vel de andre ved Giennem-Reyse, saa og nogen Tid opholdt mig paa adskillige Steder i Aggershuus Stift, samt altid været begierlig efter at finde en Mand, som jeg med Nytte kunde spørge om Stedets Tilstand og Beskaffenhed. Dog skønner enhver, at de Egne, jeg meest har haft Lejlighed til at kiende af egen Forfaring saavel som andres Bidnesbyrd, er Bergens Stift. Et Par Maaneder eller 3 tilbringes undertiden med Reyser, og som disse skaffe mig flere ledige Timer end jeg ellers ønskede, saa pleyer jeg, som man siger, af Nøden gjøre en Dyd, og passerer dem til Deels i Samtale med en Hob saa kaldede Flytnings-Folk, bestemte til min Reyses Befordring. Hvad disse svare mig paa adskillige Spørgsmaal, derom consulerer jeg siden deres Præst eller nogen anden Mand, bekendt i samme Egn, og hvis jeg hører det samme af mange bekræftes, men af ingen tages i Tvivl, ikke heller nogen naturlig Modsigelse deri, da pleyer jeg at indføre det i mine Miscellan-Observationer, samt

samt siden ved min Hiemkomst see mig om i visse, særdeles hiergagtige eller og i anden Henseende med Norge overeensstemmende Landes Beskrivelser. Dernæst har jeg og ved samme aarlige Omreyser fundet Lejlighed til at gjøre en liden Samling i mit Musæo af Norske Naturalier, saasom Steene, Erøer, Fossilier, Søe-Træer, Coraller, Snegle, Muslinger, særdeles Skabinger af Fugle, Fiske og deslige, hvilket for en god Deel har tient til Original af de Raabberstykker, med hvilke jeg har stræbt at oplyse denne Beskrivelse, saavelsom at forlyste Læseren.

Omstider har jeg og i den Materie angaaende Norske Fugle, og fornemmelig Fiske, seet mig om efter Hielp ved saadanne Mænds Observationer, hvis Boelig og Umgængelse gav dem Lejlighed til at tage i nøyere Betragtning de Ting, der ellers sielden kommer for Dagen; Thi hvad Fiske og andre Hav-Dyr angaaer, da falde samme i denne Egn og i det Nordlandske Amt, fast flere og forunderligere end i noget
euro

europæisk Land, men tillige er her blant Almuen et superstitieus Præjudicium, som skjuler det allermæeste deraf, nemlig naar de i deres Garn faae en Tist af fremmet og noget underlig Skabning, som man helst onskede at examinere, da er den samme vissst paa at fastes strax over Borde. Bonden kalder saadan fremmet Skabning med et almindeligt Navn, Trolld eller Trolldfisk, menende, at den maa settes i Frihed, hvis hand ikke derover vil tage Skade i sin Tister-Næring.

Nu har jeg næsten udført det, som jeg ved denne Sortale sigtede til, og igientager allene den tilforn giorte Declaration, at, som jeg ikke udgiver mit Forsøg for et Mester-Stykke, saa seer jeg gierne, om de der maatte være bedre forsuinede med Tiid og Lejlighed til fuldkommene Observationer, maatte efter denne anlagte Grund, opføre en tilstræffeligere Bygning, da jeg i min Deel underskriver de Ord, med hvilke

hvilke en Høysfortient Mand i lige Tilfælde, nemlig ved at beskrive første gang Ungarns Naturlige Historie, vindicerer enhver Original-Sribenters Ret, saaledes: Res omnino remotas è sua, ut ita dicam, barbarie primus exemi; propterea veniam mereri videor mihi, si nec omnia eruerim, nec omnia correctè - - - sentio inesse multa quæ corrigi, deesse quæ valeant suppleri. (*) Dersom jeg stoed i den Indbildning, at mit Arbeid ikke trængde til, eller torde tage imod nogen Forbedring, da havde jeg ikke kaldet det et Forsøg, ja med Sandhed det første Forsøg i denne Materie, som altid er megen Vanskelighed underkastet, og behøvede mere end een Mands Tilid, i hvilken Henseende jeg haaber en hver Fornuftig, som fandt slutte hvor liden Tid mine egentlige Forretninger lade mig beholde tilovers, ikke kræver mere eller fuldkommnere af den, som torde befindes at have giort

e

end:

(*) ALOYSIUS COMES MARSILLI in *Danub. Panon. Mysic.* Tom. I. Præfat.

endogsaa over det ventelige, samt afbrudt sin Roelighed mangen Time, om ikke i flere Henseender giort sig selv for nær, (*) hvilket aldrig skal fortryde mig, saa fremt Guds Vre og Næstens Nytte derved end aldrig saa lidet kand befordres.

Skrevet i Bergen,

den 1 Maji 1751.

(*) Qui multa agit, sæpe fortunæ potestatem sui facit, quam tutissimum est raro experiri. SENECA de *Tranquillit. Anim.* cap. XIII.

Indhold
af Capitlerne i denne
Første Part
af
Norges Naturlige Historie.

Det Første Capitel.

Om Norges Luft og det som deri yttres sig

Det Andet Capitel.

Om Norges Grunde, Fjelde og hvad derved er mærkværdigt.

Det Tredie Capitel.

Om Norges salte og ferske Bænde.

Det Fjerde Capitel.

Om Norges Afgrøde i Bærter og Vegetabilier.

Det Femte Capitel.

Videre Fortsættelse om Landets Bærter.

Det Siette Capitel.

Om Norges Bærter i Vandet.

Det Syvende Capitel.

Om Norges adskillige Steen-Arter, ædle og u-ædle.

Det Ottende Capitel.

Om Norges ædle og u-ædle Metaller og Mineralier.

Ind-

Indhold
af Capitlerne i den
Anden Part.

Det Første Capitel.

Om Norges tamme og vilde fire-føddede Dyr.

Det Andet Capitel.

Om Norges Orme og Insekter.

Det Tredie Capitel.

Om Norges tamme og vilde Land- og Vand-Fugle.

Det Fjerde Capitel.

Fortsættelse af forrige.

Det Femte Capitel.

Om Norges Fiske og Fiskerier i salte og ferske Vande.

Det Siette Capitel.

Fortsættelse af forrige.

Det Syvende Capitel.

De Fiske i Særdeleshed, som ere omgivne med haard Skall.

Det Ottende Capitel.

Om adskillige lidet bekjendte Monitris Marinis og Udyr i Havet.

Det Niende Capitel.

Om Norges Indbyggeres Naturel, Levemaade og Sædvane.

Det Tiende Capitel.

Fortsættelse af forrige, Nationen angaaende.

I. N. J.

Det første Capitel.

Om Luften, og det som deri ytrer sig.

- §. 1. Norges Situation og adskillige Lust i Almindelighed.
- §. 2. Dagens Lys og Længde.
- §. 3. Nord: Lys og Moor: Tid om Natten.
- §. 4. Meget mild Vinter paa Bester: Kanten, og sielden haard eller langvarig.
- §. 5. Guds viise og kierlige Hensigt dermed.
- §. 6. Naturlig Grund og Aarsag dertil.
- §. 7. Strengeste Vinter: Kulde i Øster: Landet.
- §. 8. Raad og Middel derimod.
- §. 9. Sommerens store Heede med sine Aarsager.
- §. 10. Fremmede Nationers urigtige Begreb om Norges Lust.
- §. 11. Luftens Egenkab i Henseende til Sundhed og Sygdom.
- §. 12. Dens Regn og Fugtighed mod Bester: Havet.
- §. 13. Nytte deraf efter Guds kierlige Øyemerke.
- §. 14. Adskillig Behrligt paa kort Distance.
- §. 15. Dybsnee, særdeeles til Fjelds, med dens Fordeel og Skade.
- §. 16. Sædvanlige og usædvanlige Vinde.

§. I.

Morges
Situation,
og adskilli-
ge Lust i
Almindes-
lighed.

Luften med sit Lys, sin Varme, sin Flug-
tighed og andre Egenheder er i Norge me-
get adskilligere, end i de fleste Europæi-
ske Landskaber. Dette Land end ogsaa uden Forfaren-
hed sluttet af Norges vide Udstrækning paa 300 Mile i
Sønder og Nord, hvis Mænsen foretages fra Lindesnæs
indtil det yderste Nord-Cap imod de Russiske Grændser.
Saaledes regner den af sit Fæderne-Lands civile og anti-
qvariske Historie velfortiente Mag. JONAS RAMUS i
Norges chorograph. Beskrivelse pag. 6. Landets Stræk-
ning fra Lindesnæs i Christianlands Stift under Poli
Højde 58 Gr. (accuratere er det 57 Gr. 47 min.) til Nord-
Capet øverst i Finnmarken under Poli Højde 71½ Gr.
Latitud. i lige Linie og efter Luften 202½, men til Lands
over Fjælde og Dale, eller til Vands fra Næs til Næs,
som give en ulige Linie, finder han over 300 Mile.
Dvers over fra Sverrigs Grændser indtil det vestligste
Forbjerg Statt ved Sundmeer (som skal ligge fra de
Canariske Eylander paa 21 Gr. Longitud.) er Bredden

65 Mile, men tager siden af, og bliver jo længer jo finalere mod Norden. Dog den Deel af Norge, som kaldes Finmarken, og ligger in Zona frigida, eller oven for Circulum arcticum, er mig ikke synderlig bekendt. Det egentlige Norge, skönt alleryderst in Zona temperata, tages her fornemmelig i Betragtning, og dets Luft er det, jeg endda kalder meget adskillig i Kuldens og Varmens, Lysets og Mørkets Grader.

§. 2.

Imidlertid vil jeg i denne og de fleeste andre Ting ^{Dagens} fornemmelig rette mig efter vores Bergenske Horizont, ^{Lys og} ikke allene fordi min Boepæl falder der, men ogsaa fordi ^{Længde.} denne Bye, saasom situeret sub Elevatione Poli 61 Gr. 15 min. kand holdes for at ligge, hvad Sønder og Nord angaaer, noget nær midt i det egentlige Norge. (*) Nu er den længste Sommer-Dag her i Bergen 19 Timer, nemlig fra Solens Opgang Kl. 2½ til dens Nedgang Kl. 9½, og den korteste Vinter-Dag 6 Timer, nemlig fra Solens Opgang Kl. 9 til dens Nedgang Kl. 3.

Den Proportion, efter hvilken Dags-Lysen her tager af og til, forestilles tydeligst ved følgende Tabell.

A 2

Solens

(*) Bergen i Norge, Gefle i Sverrig, Åystad i Finland og Viborg i Carelen have, efter deres Afstand fra Linien, lige lang Dag og Nat. Men Middag har Bergen i eet Øyeblik tilfælles med Utrecht i Holland, Marseille i Frankerig og Constantine i Africa.

Solens Op- og Nedgang

over

Bergens Horizont

efter Poli Elevation 61 Gr. juxta PONTANUM
platicè anstillet.

Januarii	1	☉ op $8\frac{3}{4}$ need $3\frac{1}{4}$	1	☉ op $3\frac{1}{2}$ need $8\frac{1}{2}$	Maji
	11	☉ op $8\frac{1}{2}$ need $3\frac{1}{2}$	7	☉ op $3\frac{3}{4}$ need $8\frac{3}{4}$	
	20	☉ op $7\frac{1}{4}$ need $3\frac{3}{4}$	12	☉ op 3 need 9	
	25	☉ op 8 need 4	22	☉ op $2\frac{3}{4}$ need $9\frac{1}{4}$	
	30	☉ op $7\frac{3}{4}$ need $4\frac{1}{4}$	28	☉ op $2\frac{1}{2}$ need $9\frac{1}{2}$	
Februarii	4	☉ op $7\frac{1}{2}$ need $4\frac{1}{2}$	2	☉ op $2\frac{1}{2}$ need $9\frac{1}{2}$	Juni
	10	☉ op $7\frac{1}{4}$ need $4\frac{3}{4}$	7	☉ op $2\frac{1}{2}$ need $9\frac{1}{2}$	
	14	☉ op 7 need 5	13	☉ op $2\frac{1}{2}$ need $9\frac{1}{2}$	
	19	☉ op $6\frac{3}{4}$ need $5\frac{1}{4}$	18	☉ op $2\frac{1}{2}$ need $9\frac{1}{2}$	
			23	☉ op $2\frac{1}{2}$ need $9\frac{1}{2}$	
Martii	2	☉ op $6\frac{1}{2}$ need $5\frac{1}{2}$	4	☉ op $2\frac{3}{4}$ need $9\frac{1}{4}$	Juli
	6	☉ op $6\frac{1}{4}$ need $5\frac{3}{4}$	9	☉ op 3 need 9	
	11	☉ op 6 need 6	14	☉ op $3\frac{1}{4}$ need $8\frac{3}{4}$	
	16	☉ op $5\frac{3}{4}$ need $6\frac{1}{4}$	19	☉ op $3\frac{1}{2}$ need $8\frac{1}{2}$	
	21	☉ op $5\frac{1}{2}$ need $6\frac{1}{2}$	24	☉ op $3\frac{3}{4}$ need $8\frac{1}{4}$	
	26	☉ op $5\frac{1}{4}$ need $6\frac{3}{4}$	29	☉ op 4 need 8	
	31	☉ op 5 need 7			
April	5	☉ op $4\frac{3}{4}$ need $7\frac{1}{4}$	4	☉ op $4\frac{1}{4}$ need $7\frac{3}{4}$	Augusti
	11	☉ op $4\frac{1}{2}$ need $7\frac{1}{2}$	6	☉ op $4\frac{1}{2}$ need $7\frac{1}{2}$	
	16	☉ op $4\frac{1}{4}$ need $7\frac{3}{4}$	14	☉ op $4\frac{3}{4}$ need $7\frac{1}{4}$	
	21	☉ op 4 need 8	19	☉ op 5 need 7	
	26	☉ op $3\frac{3}{4}$ need $8\frac{1}{4}$	25	☉ op $5\frac{1}{4}$ need $6\frac{3}{4}$	
			13	☉ op $5\frac{1}{2}$ need $6\frac{1}{2}$	

Septembris	4	☉ op $5\frac{3}{4}$ need $6\frac{1}{4}$	5	☉ op $8\frac{1}{4}$ need $3\frac{3}{4}$	Novembris
	14	☉ op 6 need 6	11	☉ op $8\frac{1}{2}$ need $3\frac{1}{2}$	
	19	☉ op $6\frac{1}{4}$ need $5\frac{3}{4}$	17	☉ op $8\frac{3}{4}$ need $3\frac{1}{4}$	
	24	☉ op $6\frac{1}{2}$ need $5\frac{1}{2}$	28	☉ op 9 need 3	
Octobris	4	☉ op $6\frac{3}{4}$ need $5\frac{1}{4}$	6	☉ op $9\frac{1}{4}$ need $2\frac{3}{4}$	Decembris.
	9	☉ op 7 need 5	12	☉ op $9\frac{1}{4}$ need $2\frac{3}{4}$	
	14	☉ op $7\frac{1}{4}$ need $4\frac{3}{4}$	17	☉ op $9\frac{1}{4}$ need $2\frac{3}{4}$	
	20	☉ op $7\frac{1}{2}$ need $4\frac{1}{2}$	22	☉ op 9 need 3.	
	25	☉ op $7\frac{3}{4}$ need $4\frac{1}{4}$			
	31	☉ op 8 need 4			

Herved anmerkes dette Singulare, at, ligesom Dagens Lys mod Foraaret meget hastig og kiendelig tiltager, saa er og dets Afkortelse mod Vinteren af samme Slags. Midt i Februario har jeg om Morgenens Kl. 6 kundet see at læse uden Hinder, hvoriind jeg midt i Octobri ikke har kundet gjøre det samme. Aarsagen hertil, som uden Tvivl er Jord-Klodens Fald mod Polerne, behøver ingen videre Demonstration.

Paa denne Horizont er Sommer-Natten saa lys og klar, at, naar den ikke formørkes af mange vaade Skyer, kand man om Midnats Tid see at læse, skrive og gjøre det samme som om Dagen, hvilket jeg ofte har forsøgt, end ogsaa i en Alder, som gjør mig trængende til Briller. Da Høyløff. Kong CHRIST. V. Ao. 1685 in Junio opholdt sig nogle Dage i Tronhiem, spiste Hans Majest. om høy Midnat, foruden at lade tænde Lys paa Tafelet. I Tromsens Fogderie, som det egentlige Norges Ende mod Grændserne af Finnmarken, har man om

høieste Sommers Tid Solen bestandig i Sigte, og seer den baade Nat og Dag circulere omkring Nord-Polen, gjørende sin Løbe-Kreds alt mindre, dernæst alt større og større, indtil den atter unddrager sig Horizonten, og om høieste Vinters Tid paa nogle Uger bliver gandske borte, (*) givende om Middags Tid ikkun et maadeligt Tusmørke, hvilket varer omtrent halvanden Times Tid, og reiser sig, da Solen aldrig kommer over Horizonten, fornehmelig af dens Straalers Refraction mod de høje Bierge, hvis Toppe sees noget lysere. Imidlertid er denne Dagskier ikke det eeneste Lys, som hine Nordiske Provinkers Indbyggere forsynes med til deres Fiskerie og anden udenhuses Gierning at indrette. Nej! den viise og gode Stabere har ikke glemt at gjøre Anstalt til deres Hielp i denne og anden Henseende; thi foruden den klare Maanestkin, som i Dale og Fiorder mellem Biergene sankes kraftigere til Gienstkin og Oplysning, saa benyttte

(*) End ogsaa her i Provinkerne, hvis forteste Dag jeg nuelig har viist at være 6 Timer, findes nogle saa Steder saa særdeles indknebnene blant steile Fjeld, at de i mange Maaneder ikke faae Solens Legeme at see, skiont vel dens Straaler. Saaledes har Borten i Lærdals. Der paa min Giennem-Reyse forsikret mig, at han og hans nærmeste Naboeer ikke faae Solen selv det gandske Aar omkring længer end i de 4 Maaneder fra med. April. til med. August. Skiont de, som boe een Fierding Vægs fra ham, hvor Dalen aabner sig, see den som sædvanlig. Med samme Skiebne maa nogle Beboere af de Alpi-ske Bierge noyes, særdeles under Mont-Cenis, som adskiller Savoyen fra Piemont, hvor visse Dales Indbyggere den gandske Vinter savne det Syn paa Solen, dog ikke det fornødne Dags-Lysen.

nytte sig en allene hine Nordlændere, men ogsaa vore her i Bergens Stift boende Bønder og Fiskere, naar deres 6 Timers Vinter-Dag en vil tilstrække, med god Fordeel af den saa kaldede Aurora boreali eller Nord-Lys, hvoraf de mangen gang har al den Klarhed, som deres grove Arbejd udkræver, særdeles siden det her ligesom andensteds nu omstunder er langt sædvanligere og almindeligere end i vore Fædres Dage.

§. 3

Dette Meteoron, som ellers her og i Sverrig kaldes Værlios, Lysnar, Lysanigar og Lottetstien, Nord-Lys
og Moor-
ild om
Natten. bærer andensteds gemeenlig Navn af Nord-Lys (*) for- di det ordentlig sees mod Norden, og best er Nordmænd bekiendt; hvad Sagen efter første Ansæelse angaaer, skönt Marsagen og den rette Grund er endnu her saavel som andensteds et mørkt og mange Tvilvsmaal underkastet Problema, hvilket jeg saa meget mindre understaaer mig at sige noget gandske vist og tilforladeligt om, da Hr. Justice-Raad J. F. RAMUS, en indfødt Nordmand og berømt Mathematicus, ikke engang vil give sig ud derfor, end ogsaa der, hvor man snarest skulde have ventet det, nemlig in *Actis Societatis Hafniens.* Tom. 1. No. IX. og Tom. 3. No. VI. handlende just om denne Sags historiske og physiske Beskrivelse, med mange hosføjede Raab-
ber.

(*) I Engelland, hvor man og er vel bekiendt dermed, særdeles i de nordligste Provinser, kaldes det af sin blussende Bevægelse, Merry Dancers, Petry Dancers, Streamers.

Adskillige
Meeninger
om
Nord-Ly-
set.

berstykker, som forestille de paa adskillige Steder i Europa, over Nord-Lysets mange Slags Figurer giorte Anmerkninger. En anden Norsk Physicus, nemlig Hr. Sæe-Capitaine JOH. HEITMAN, har efterladt os et ved hans Søn af samme Navn 1741 publiceret Skrift om Solens Varine ic. saavel som om Nord-Lyset, og, skjønt jeg ikke tør underskrive hans visselig ingenieus Systema om Middelet og Maaden, hvorledes Solen igien- nem den ætheriske Lufsts mange 1000 Mile meddeeler vor Jord og andre Planeter sine Virkninger, hvilket aldeles modsiges NEWTONS, WOLFFS, REINBECKS og andre ypperlige Philosophorum Forklaringer, saa finder jeg dog hans Tanker om Nord-Lyset, særdeles da han var en velforsaren og ikke heller ubelæst Philosophus practicus, værd at staae her tilligemed andre Gisninger, helst da deri ogsaa tales om et andet Phænomenon didhen hørende, nemlig det Hav-Lys eller Skin i Vandet, som de Norske kalde Moor-Jld. Hans Ord om begge Deele i bemelte Tractat pag. m. 51-54 ere følgende: "Saa bemerkes og i den koldeste Zona, at de stærke Vindes bevægende Kraft højest der opstiger, saa at derved undertiden det Underste af de salpeteragtige Dunsters Region bliver af Veyret omrørt, og da udvirkes deraf det Lys i Lufsten, som kaldes Aurora Borealis eller Nord-Lys, dog samme er kun et koldt Lys, som haver den samme Egenskab som det, de Norske kalde Moor-Jld, og skeer paa lige Maade som bemeldte Moor-Jld skeer ved Rørelsen af det salte Vand om mørk Nat, hvilken Sild-Fiskerne aarligen anskue, naar de udi stille Veyr

"Veyr røre ifkun lidet ved deres Garn, da det lader sig
 "fee, ligesom der var en Brand i Søen, saa langt som deres
 "Garn strækker hen, men førend Garnet bliver rørt,
 "kand der slet intet Lys mærkes. Udi de Fjerst-Bands
 "Søer befindes aldrig det ringeste Tegn til saadan Moor-
 "Jld; thi er det den Saltagtighed udi Havet, som ud-
 "virker denne Moor-Jld ved sammes Rørelse. Saadant
 "fornemmes og undertiden til Skibs, naar Veyret er
 "stille, da man om mørke Nat, kand see, hvor Fiskene
 "løbe i Vandet, ladende efter sig en brændende langt
 "henstrækkende Straale af rørt Vand, og naar Skibet
 "seller, sees det oprørte Vand bag Skibet, som en lang
 "oplyst Ben. (*)

"Det skeer dog ikke alle Tider, at saadan Moor-
 "Jld i Havet observéres, men skeer ofte imod Veyrets
 "Forandring til sydvestlige Vinde, at de samme for-
 "arsager de Saltigheder i Havet opgiæste sig: Ligele-
 "des sees og ikke Nord-Lysen alle Tider i Lufften, men
 "ifkun paa sine sære Tider, naar Lufftens Saltigheder
 "naturligen opgiæster. Hvordan det tilgaaer med Sal-
 "tighedernes Opgiæstning eller Ophævelse baade i Havet
 "og Lufften, veed Naturkyndige, der tractere denne Ma-
 "rie, best at forklare. Dog haver gemeenligen erfarne
 "Søe-Mænd under Nord, saavel som og Fiskerne, der
 "boe langs Kysten i Norge, det Merke paa Nord-Lysen,
 "at

B

(*) Om denne Moor-Jld skal siden meldes noget mere ved den
 Materie om Havet, hvor den egentlig henhører. See Cap. III.

"at naar det sees meest udi Bester, da vente de en syd-
 "vestlig Vind, og derved bekræftes de Naturkyndiges
 "Meening, at Luften paa lige Maade haver sine adskilli-
 "ge Saltigheder, der opgiæster Luften til visse Tider,
 "som Havet haver sine. Ihvorvel saadan forudgisset
 "Veyrets Forandring oftest indfalder, saa hender det
 "dog undertiden, at nogen Tid forløber, inden Forandrin-
 "gen kommer; dog er det vist, at Luftens kolde Region
 "contribuerer meget til Veyrets Forandring og Force
 "derunder; helst naar Nord-Vysen sees som rød Raabber;
 "da kommer vist nok en heftig Storm af Vest og Nord-
 "Vest, dog kand Veyret falde seilbart en Uge eller mere
 "derefter, da kommer Stormen først, hvorpaa jeg ha-
 "ver havt mange Exempler.

"Naar det hender sig, at denne Luftens Opgiæstelse
 "skeer, da mindrer Kulden formedelst Luftens høiere
 "Udbredelse, saa at Atmosphæra-Luftens vorder da let-
 "tere; thi kalder man det let Veyr, og da ved den un-
 "derste Lufts Ophævelse trænges den desto mere imod de
 "salpeteragtige Dunsters Region, saa at Vindene udi
 "den underste Luft nogenledes drive det underste af den
 "kolde Region til Bevegelse, hvilken forarsager den
 "Moor-Jld i Luftten, som kaldes Nord-Vys. I de
 "Naringer, den skarpeste Vinter indfalder, sees lidet eller
 "intet Nord-Vys, thi Luftten da til det allerlaveste ned-
 "synker og sammenpakkes af den skarpe Kuld, og kand
 "i sig Tilfælde ikke optrænge sig imod de salpeteragtige
 "Dunsters Region, for derudi at udvirke nogen Beve-
 gelse

"gælte til Nord-Lys, førend den underste Luft sig udvider
 "og opgiæster." Saavidt Hr. HEITMAN, som ved
 sine mange Observationer paa nogen Maade stadfæster
 den almindelige Meening herom, nemlig denne, at Nord-
 Lysen skulle være et Slags Fulgur brutum eller Lyn-Ild,
 uden Tordenskrald, bestaaende, ligesom den almindelige
 Lyn-Ild, af antændte, men sagtere brændende Svovls-
 Dampe. See Doct. NICOL. BORNERS Physica Cap. XI.
 pag. 284. hvor det heder med temmelig Assurance: "Es
 "sind aber diese nichts anders als salzigte schwefelische
 "Ausdünstungen, welche sich in der obern Luft, wenn
 "sie im Herbst und Frühjahr, auch zur andern Zeit,
 "Veränderungen leidet, bey geringer Sonnen-Wärme
 "so die schwefelichten Theile nicht genugsam verdünnen
 "und aus einander treiben kan, entzünden. Oder
 "mit dem berühmten Herrn WOLFF die Sache aus-
 "zudrücken, so ist es eine zum Blich unreife Materie,
 "wovon in einem besondern Programmate gehandelt,
 "oder ein unvollkommenes Gewitter, wie er es in den ver-
 "nünftigen Gedanken von den Wirkungen der
 "Natur nennet S. 335. Hvad der kunde giøre denne
 Mening rimelig, er det, som en og anden god Ven her i
 Landet har forsikret mig, nemlig at disse Fulgura spuria
 skulle ikke være altid og absolute uden Knald og Lyd, da
 man ofte ved stille Vejr og stærkt Nordlys haver hørt
 en lydelig Hvinen og tillige Knagen i Lufsten, ikke an-
 derledes end naar Isen sprækker og giver sig. En anden
 Mening om samme Nordlys er, at det skulle bestaae i en
 blot Refraction og Gienstien af en Lue, som skulle opstige

fra visse Jdsprudende Bierge, hvilke man til den Ende setter forud at findes bag Grønland ved Nord-Polen selv. Dog dette Suppositum synes alt for svagt til at bygge mere paa, og torde knap finde manges Biesfald. Ikke desto mindre findes mange i deres Tal, som ansee Nordlyset for et blot Gienfskin eller en Refraction, skiont ikke af Jdsprudende Bierge, men af Solen selv, naar den dybt under vores Horizont finder i Luften mod Nord-Polen nogle dampende Skyer siddende saa høyt, at dens reflekterende Straaler kunde naae dem fra neden op. Denne Mening har Hr. Doct. GEORG VENTZKY til Prenslau i hans tredie Fortsettelse af de saa kaldede vermischte Anmerkungen, antagen af den store Hr. EULERS Untersuchung des Nordlichts i den anden Deel af Histoire de l'Academie Royale. Efter denne Hypothese udkræves til Nordlyset følgende Concurfus caularum. Først nogle Dunster i den øverste Luft-Kreds, dernæst nogle saadanne Skyer, som ogsaa staae meget høyt mod Norden, og ikke allene give Dunster af sig, men ogsaa bestraales og illumineres af den os usynlige Soel, hvilken tillige maatte være os synlig, hvis vi stode saa høyt over Horizonten som bemeldte Skye, og endelig kommer dertil en Nordlig Vind i samme øverste Luft-Region, som derved settes i Bevegelse, og giver de hastig omvekslende Figurer deres Skikkelse. Maaſkee vore Efterkommere's Forsaring kand finde noget rimeligere, hvilket jeg lader staae derhen.

Venter nogen, at jeg og skulde sige min Mening om denne endnu problematiske Sag, da torde det maaskee ikke være længer fra Rimelighed end hvad som allerede er anført, hvis man faldt paa de Tanker, at Nordlyset havde sin Grund i den ætheriske Lufts Electricitæt, følgelig at det altid og allevegne var til, men ikke aabenbares for vore Øyne, uden ved visse Omstændigheder og Conjunctioner, som strax skal følge. Det er nu en Snees Aars siden de electricke Forsøg bleve overalt bekjendte, og gjorde alle Elskere af Natur-Læren heel merksumme, samt haabefulde, at denne Opdagelse efterhaanden skulde give en Nøgel til at oplukke flere Hemmeligheder. Af denne Formodning er jeg ogsaa, men den første mig forekommende Prøve af nogen Betydendhed angaaer just Nordlysets Derivation fra Luftens electricke, tynde og subtile Jld, som formedelsst Globi stærkere og hastigere Omdrivelse ved Polum eller Globi Ake, gjør en stærkere Discussion i Luften, og aabenbarer fuldkommeligere i de Nordiske Lande, den ætheriske Lufts Electricité. Anledningen til disse Tanker har jeg ikke længe siden faaet ved Samtale med en god Ven og Elsker af Natur-Læren, da samme viiste mig en merkelig Passage i *Biblioth. Britannique* Tome XXI. P. II. pag. 336. hvor blant andre Piecer af de Engelske *Philosophical Transactions*, recenseres, og til deels indrykkes Mons. DESAGULIERS *Conjectures sur l'Electricité & sur l'elevation des vapeurs*. Det Maal, til hvilket han der hensigter med sin Demonstration, er noget andet, nemlig at angive den rette

Auctoris
Mening
om Nord-
lyset.

Aarsag for Regn. Vandets Opføstelse og Kraft til at
 svømme i en Luft, der dog altid er lettere med Vandet.
 Som nu een Sandheds Indsigt ofte tilfældig vltis ræk-
 ker den anden Haanden, saa siunes mig samme Auctors
 Ord paa bemeldte Sted kunde veylde os til nærmere
 Indsigt i det her omtalte Nordlysens Grund og Væsen,
 hvorfor jeg vil anføre det som deraf findes l. c. hidhen
 hørende: "Pour entendre cet article, il faut d'abord se
 "rappeller avec l'habile & ingenieux Physicien, qui en
 "est l'Auteur, que ce qu'a avancé Mr. DU FAY, qu'
 "il y a deux sortes d'Electricité, est démontré par
 "des Observations & par des Experiences, & qu'en ef-
 "fet les corps dotués d'une Electricité vitrés se repous-
 "sent mutuellement, pendant qu'ils attirent ceux qui
 "ont une Electricité resineuse; & que ceux dont l'
 "Electricité est resineuse se repoussent entr'eux & atti-
 "rent ceux dont l'Electricité est vitrée.

"Je suppose donc, dit Mr. DESAGULIERS, que
 "les Particles d'un Air pur, sont des corps Electriques
 "d'une Electricité permanente, & vitrée; 1. parce que
 "les Particles dont cet Air est composé se repoussent
 "mutuellement, ainsi que l'experience l'a fait voir. 2.
 "Parce que quand l'Air est bien sec, un Tube de Ver-
 "re frotté ou simplement chauffé lance ses *Effluvia* que
 "l'Air repousse contre le Tube, lequel les lance de
 "nouveau, mais qui sont aussi de nouveau repoussés,
 "d'ou resulte un mouvement de vibration en dedans &
 "en dehors, qui perpetue leur Electricité. 3. Parce que
 le

"le Duvet rendu Electrique au moyen du Tube & pouf-
"fé ou dardé par le Tube conserve long-tems son Elec-
"tricité dans un Air sec; au lieu que dans un Air hu-
"mide il perd cette Electricité en attirant les parties hu-
"mides qui ne sont pas Electriques; ce qui arrive au
"Tube meme dans un assez court espace de tems.

"Or ces observations posées, on peut, ce me sem-
"ble, expliquer sans peine la fameuse experience de Mr.
"Hawskbee. Voici comment elle se fait. On prend un
"Globe de Verre, on en pompe l'Air, on le fait ensuite
"tourner rapidement sur son Axe par le moyen d'une
"rouë, & dans le tems qu'il tourne avec le plus de vi-
"tesse, on y applique la main. Aussi tôt paroît dans l'
"interieur du Globe une grande lumiere de couleur
"pourpre sans qu'on observe ni lumiere ni attraction
"exterieurement. Mais si pendant la rotation du Glo-
"be on ouvre le Robinet pour y introduire l'Air de
"nouveau, la lumiere se rompt, s'affoiblit, & disparoit
"peu à peu dans l'interieur du Globe, & passe à sa sur-
"face exterieure, ou elle est accompagnée d'attraction.
"D'où vient cela? Ne seroit-ce pas que l'Air exterieur
"resiste aux *Effluvia* du Verre, lesquels trouvent cette
"resistance au dehors du Globe, refluent dedans où ils
"en trouvent moins, jusqu'à ce que l'Air y étant admis
"derechef, il les en chasse & les pousse dehors. Et si
"la chose est ainsi, comme l'experience semble le prou-
"ver, ne s'ensuit-il pas, ajoute Mr. DESAGULIERS, que ma
"conjecture est verifiée, savoir que l'Air est Electrique!

On

"On voit par diverses Experiences que le Dr. Hales
 "a faites & qu'il a rapportées dans sa *Statique des Vege-*
"taux, que l'Air est absorbé & perd de son Elasticité,
 "dès qu'on y mêle des Vapeur sulphureuses, jusques là
 "qu'on le diminue d'un quart par ce moyen dans un
 "Vase de Verre apres l'y avoir renfermé. Mais ce phe-
 "noméne encore ne s'explique-t-il pas aisement par la
 "differente Electricité du souffre & de l'Air? Les *Ef-*
"fluvia ou Ecoulemens du Souffre étant Electriques se
 "repoussent mutuellement; les parties de l'Air l'étant
 "aussi, se repoussent de même. Mais l'Electricité de l'
 "Air étant vitrée, & celle du Souffre étant resineuse,
 "les parties de l'Air attirent naturellement celles du
 "Souffre, & les *Molecules* qui resultent de leur union
 "cessant d'être Electriques, perdent leur force repulsive.
 Heras kand den skionsomme Læser selv giøre Tilegnelse
 paa Nordlyset, og maaskee tage Anledning til at udbiøle
 de hidhen hørende Begreb langt bedre end jeg, som no-
 yes med at erindre nogle faa Ting, der falde mig ind.

Jordens Klode med sin Luft-Kreds kand man fore-
 stille sig saasom Glas-Kuglen paa en electrisk Machine.
 Naar Lufften er udpompet og Kuglen hastig omdrejet,
 sankes i den en purpurfarvet Lue, af hvilken Couleur
 Nordlyset ogsaa er, og den Lue maa være Æther igneus.
 Slipper nu den tykkere æriske Luft ind igien, da drives
 hiin lysende Fluidum eller ætheriske Ild ud af Glasset, og
 hæfter paa Kuglens Overdeel en kort Tiid, indtil den
 af

af Luftens Blanding dissiperes og dæmpes. Monne dette ikke kunde vejlede os til at tænke saaledes: Det imod Polen eller Globi Aere observerede Nord-Lys torde ey allene have sin Oprindelse af Æthere, men ogsaa være Æther selv, som i sin Samling viger for den indtrængende fugtige Luft, flyer op, og bliver saa got som svømmende oven paa Skyerne, hvis Bevægelse ogsaa gjør det ustadigt. Saa længe som Luften er tør, enten om Vinteren ved skarp Frost, eller om Sommeren ved Heede, da sees aldrig noget Nord-Lys. Men gaaer det hen imod Veyr-skifte, saa at enten Tøe-Veyr efter haard Frost, eller og Regn efter stor Heede vil indfinde sig, og sender nogle af sine fugtige Effluvia for i Veyen, da sees Nord-Lys et som en vis Spaamand om Forandring; thi da gjøre bemeldte Effluvia i Luft-Kredsen samme Virkning som nylig blev anført om Virkningen af den i Glas-Kuglen indtrængende Luft, nemlig de tvinge og fortrænge den lettere ætheriske Luft til at give sig op ad, og der at sees en liden Stund ligesom det Fluidum purpureum uden paa Glas-Kuglen, indtil det adspredes eller blandes igien. Freindeles som den electriske Ilds Aabenbarelse hænger af den Hestighed og Hastighed, med hvilken Glas-Kuglen omdrives, saa maa Nord-Lys meest sees mod Polerne, efterdi det er der nærmest ved den omdrejede Aere, folgelig i hastigere Bevægelse, item efterdi Luften mod Polerne er langt tungere, og trykker stærkere, saasom den der stødes tilbage med mindre Hestighed end som midt paa Globo, hvor Vis centrifuga støder directe og lige ud fra

fig (*). Skulle denne Hypothesis finde de bedre Naturkyndiges Bisald, saa vist som jeg ikke veed nogen bedre at angive, da kunde deraf allerføneligst opløses et Tvivlsmaal, som ellers torde blive vanskeligere ved andre Hypotheses, nemlig alle Nordmænd, som jevnligst have Lejlighed at agte paa dette Phænomenon, vide noksom, at den Kant af Himlen, hvor Nord-Lyset egentlig holder til, eller hvor det saa got som fædse observeres, er ikke den fulde Norden, men Nordvest. Spørger man hvorfor just dette skeer, da svares, at, ligesom Eenfoldige meene, at Solen løber daglig fra Østen til Vesten, saa vide Forstandigere, at Jord-Kloden har sit daglige Løb tværtimod fra Vesten mod Østen. Dette fandt forarsage Luftens Rarefaction eller Fortyndelse paa det eene Sted, og dens Condensation eller Fortykkelse paa det andet. Hermed stemmer og dette overeens, at fra Solens Nedgang indtil lidt over Midnat lader sig Nord-Lyset meest tilsyne, og saa vidt jeg veed, ikke mod Morgenstunden. Inqvirant altius oculatiores. Jeg maatte snart bede Læseren om Forladelse, at jeg saa længe har opholdt mig ved denne speciale Materie, skiont det er fæet med nogen Føye, efterdi den henhører til Norges og Nordens Idiotismos, med hvilke jeg her har at gjøre meere end med Natur-Læren i Almindelighed. Dog

haaber

(*) In locis Polaribus vis centrifuga nihil de gravitate aëris rollit, cum in eam sub Æquatore directione perpendiculari agat. Quamobrem pondus Atmosphæræ supra Æquatorem debebit apparere minimum, prope Polos maximum: quemadmodum observationes Baroscopicae quoque evincunt. PETR. van MUSCHENBROECK *Elementa Physicæ* §. 1116. p. m. 479.

haaber jeg, at denne sidste ogsaa ved nærværende Arbejnd
 fandt befordres i adskillige Henseender.

Hvad jeg endnu herved vil erindre, er, at den Nor-
 ske Bonde, som ikke giver sig ud for klog nok til at sige
 os, hvad Nord-Lysket egentlig er, han er dog ikke heller
 eenfoldig nok til at udgive det for miraculeuse og pro-
 phetiske Tertejn, der skulle spaae om Krig, Kongers
 Død eller andre vigtige Tildragelser i Lande og Riger,
 hvormed man indtil vore Tider, da Fransosen, ja Spa-
 ntolen og Italieneren selv i sit Land har seet Nord-Lysket,
 pleyede at indjage sine Naboer Skræk og Angest, men
 sielden at tage ønskeligere Omina. Dog er dette sidste
 ogsaa skeet i Norge selv, midt i forrige Seculo, hvoraf
 blant andet sees, at samme Nord-Lys forduim ikke heller
 her har været saa gandske vel betiendt og sædvanligt.
 End meere, det er skeet af en Norsk Professore Physicæ
 & Mathematicum, som midt i forrige Seculo meente at
 have seet et Søn, formodentlig intet andet end Nord-
 Lys, hvilket viiste ham forud den vigtige Forandring,
 som 3 Aar derefter reiste sig i disse Rigers ønskelige Over-
 gang til en souverain Regjerings Form. (*)

§ 2

§. 4.

(*) Det Vidnesbyrd, jeg fandt beraabe mig paa, findes i JO.
 HENR. FEUSTKINGII *Gynæco Hæret. Fanat.* p. m. 658.
 saaledes: Es starb allhie in Remberg firr wenig Jahren un-
 ser Hochgelehrter und erfahrner Medicus D. AMBROS. RHO-
 DIUS in dem 92 Jahre seines Alters. Dieser, als er noch
 Professor Physic. und Mathem. zu Christiania in Norwegen
 war,

§. 4.

Meget
mild Vin-
ter paa
Bester-
Kanten,
og fielden
haard eller
langvarig
Frostvejr.

Næst Lyset, som det første vi blive vaer i Lusten, betragter jeg Kuld og Varme. Deres Grader ere, som jeg før har sagt, meget adskillige, ikke allene ved de aarlige Tiders Afverling, men ogsaa paa selvsamme Tid og Dag findes her en Forskiel saa stor, at Fremmede knap kunde forestille sig Mueligheden; hvorfor jeg just agter fornødent at stadfæste og forklare dette Singulare Physicum, saasom en tydelig Beviisning paa den store Skabers Allmagt, Blisdom og tierlige Omsorg for sine Creaturer. (*) Paa Norges Øster-Side, eller fra de Egen-

war, urtheilte aus den Visionibus so Ao. 1657. d. 1 Aug. in dem Norwegischen Eger sind wahrgenommen worden, daß dem Gottseeligen K. FRIDERICO III. die Dänische Crone würde aufgetragen, und die unumschränckte Souveraineté übergeben, und also aus einem Wahl: ein Erbreich gemacht werden. Welches Urtheil und Bedencken er auf inständiges Ansuchen des Reichs: Canklers Jensii Bielskens schriftlich abgefasset. Ich kan nicht leugnen, daß solche Dinge darin vorkommen, darüber man sich nicht wenig verwundern muß, so gar daß auch der Welt-berühmte Polyhistor, CONRAD SAMUEL SCHURTZFLEISCH, in seinen gelehrten und lesenswürdigen lateinischen Briefen darüber selber stärket, wenn er Ep. 329. p. 558. also schreibet: Memorabile est in vicino oppido Kembergensi, Medici & Mathematici non inglorii judicium de ostento quodam in Norvegia viso, unde præfagivit Regi Daniæ Friderico III plenam & hæreditariam potestatem, quod eventus Ao. 1660 approbavit.

(*) Efter Almuens Mening, ja ogsaa PTOLOMÆI Sætning, Geogr. c. VIII. Skulle de Lande, som ligge lige langt fra, eller lige nær ved Linien, have lige koldt eller varmt. Men at dette er ingen fornøden Følge, beviser Hr. ABR. GOTTH. KÆST.

Svenske Brender af, indtil Fjelfield, det er i de fleeste Provinser, tager Vinter. Kulden sædvanlig midt i Octobr. sin Begyndelse, og varer indtil midt i April. eller efter Vondens Regning, fra Calixti indtil Tiburtii Dag, og da er Luften her saa kold, som den kand være mod Enden af Zona temperata. Iyk Iis broelegger alle Bande, og dyb Snee bedækker Fjeld og Dale, ja, hvor giennemtrængende Kulden da gemeenlig er, vil jeg siden vise i nogle Exempler. Dette hører til Landets beneesse, og naar undertiden en slappere Vinter gior nogen Forandring heri, da ligger Fjeld-Vondens beste Næring, i det han uden Frost og Snee hverken kand bringe sine afbøgne Tommer-Stokke til Elverne, ikke heller med Glæde-Læs føre sit Korn, Smør, Vildt, Skind og

C 3

andre

KÆSTNER i hans *Erläuterung der Halleyschen Methode die Wärme zu berechnen*. See Hamb. Magazin Tom. III. p. 426. Dog har han intet saa tydeligt Exempel, som det han kunde havde taget af Morges naturlige Tilstand, hvis samme havde været ham bekiendt. Den egenligste Aarsag til mindre Varme i de Nordiske Lande, er Jord-Klodens Fald og Bøjelse mod Polen, hvorover Solens Straaler falde meere paa skraae eller paa Siden, og altsaa ikke kunde stikke saa kraftig, som nærmere ved Linien, hvor de falde meere plat og perpendiculariter. Den anden Aarsag, som meest ansees af Eenfoldige, nemlig en længere Afstand fra Selen, kand ikke give saa stor Forskiel i Betragtning af den gandske Globi Afstand, som udgior saa mange Millioner Mile, at et Par 100 Mile fra eller til, komme knap i ringeste Betragtning. Overalt vide vi, at Solen efter sin aarlige Gang er os længst borte om høieste Sommer, og nærmest om Jule-Tider, men gaaer da saa lavt, at den skyder mest paa skraae, og derfor varmer mindst.

Forun-
derlig
Sandhed.

andre Bahre til Kiøbstæderne, og dersfra tage sin Fornødenhed tilbage. Nu kommer det Forunderlige i Guds Huusholdning, som jeg ikke tørde skrive, uden jeg derpaa havde Medvidne i Tusind-Tal, nemlig just da, naar Øster paa Norge er saa streng Vinter, og alle ferske Bænde ere tilfrosne, staaer baade Hav og Fiorde her paa Vester-Kanten, skjønt i lige Linie med Østerbønden, gandske aabne, Lusten er regnagtig og Taage-fuld, men sielden veed man af 2 à 3 Ugers bestandig Frost-Veyr, ja de som boe midt i Tydskland, henved 200 Mille længer mod Linien, have gemeenlig langt haardere Vinter og Frost-Veyr end Indbyggerne i Bergens Stift, hvilke ofte med Forundring læse, hvad der skrives i Aviserne om Is og Sne i Polen og Tydskland, just paa den Tid, naar her ikke findes nogen af Deelene. Ti gange fryse Havnene ved Amsterdam, Hamborg, Kiøbenhavn eller Lybek, naar de her fryse eengang, nemlig, efter hver Mands Sigende, maaskee 2 eller 3 gange i et heelt Seculo. Ja, naar den saa kaldte Bergens Baag eller Skibs-Havn fryser til, da kand man sikkerlig vente at høre, at Seinen ved Paris maa ogsaa være tilfrossen. Vinter-Lusten er da her saa gandske tempereret, at Havet altid staaer aabent for Fiskere og Søefarende, men Fiordene saare sielden legges til, undtagen i de inderste Viige mod Fjelfield, hvor den skarpe og tørre Nord-Øst-Vind falder af Landet. (*) Paa de
ovrige

(*) Indtil den 80 ja 82 Grad, ere Nordsøens Bænde Vinter og Sommer lige aabne, undtagen i Fiordene og tet under
Lan-

øvrige Stæder mod Søe-Kysten i Vester, veed man, som sagt er, saare sielden af nogen haard Vinter-Kuld eller vedvarende Frost-Veyr at sige, skiont Kysfende, som da komme en Snees Mile Øster fra over Fjelsefeld, fortælle os, at Vinteren der i lang Tid har været saare streng.

§. 5.

Denne forunderlige Adskillighed udkræves nu, ef- Guds
ter Skaberens vilse Ønemærke, til Landets Belfærd; thi vilse og
som jeg nyelig erindrede, at Øster-Landet trænger til fierlige
haard Vinter for sin Nærings skyld, saa trænger Ve- Hensigt
ster-Landet til slap Vinter og Tøveyr, efterdi dets dermed.
Indbyggere fornemmelig hente deres Næring af Fiske-
riaa Havet. Dette er og maa være aabent den gandske
Vinter igiennem, thi fra med. Januarii af, begynde
Sild, Sej og Torst at jages af Hvalfisken under Lan-
det, og da søger Bonden i Hobetal ud af Fiorderne til
Havet, at hente en god Deel af sin Belfærd for det Fiske-
heele Aar, saa at mange tusinde Norske Bønder-Folk om Vinte-
af begge Kion med Lyst holde ud paa det aabne Hav, ren.
baade i Januario og Februario, søgende allene om Afste-
nen

Landet i Finmarken, Island og Grønland, hvorfra de store
Jis-Plader, som der sees drivende i Søen, blive løsrevne.
Udi extraordinair haarde Vintere, naar Øster-Søens Ban-
de fryser, tager Svanen, som ellers ikke er af Landets Fugle,
sin Retirade herop, for at beholde Søe-Band, som den der
savner, og mig er troværdig berettet, at de saa Svaner, som
endnu findes i Syndsfjord og andensteds her i Stiftet, skul-
le være Danske Refugiez siden Ao. 1708 og 1740.

nen til Huus paa de nærmeste Øer, hvor de saa kaldede Fiske-Vær eller Fisker-Lever ere. Saadan en slap Vinter udkræves ogsaa til at salte og handle Fisken, hvilken i Frost-Veyr er saa got som gandske unyttig, og maa forderves; thi da den over Vandet strax fryser stiv, saa kand intet Salt penetrere og bide paa den, saa længe Isen staaer Saltet imod. Men vil man giemme den indtil den tiner eller tøer op, saa er den matt, duer intet, og raadner strax ved Beenene. Heraf sees den slappe og sludagtige Vinters høye Fornødenhed paa Norges Vester-Leed.

§. 6.

Naturlig
Grund og
Aarsag
dertil.

Spørger man nu videre, hvorledes kand Naturen rette sig efter Indbyggernes Trang med at give baade Frost og Tøveyr paa een Tid i eet og det samme Climat, da svarer jeg, det skeer dog uden Mirakel, og i Kraft af den første naturlige Indretning. Regelen er, at Norge i Almindelighed maa, efter sin Situation, have haard Vinter: Men Undtagelsen paa denne Regel er, at Norges Vester-Leed, saasom nærmest ved det store vilde Hav, maa finde sin Luft merkelig formildet, og den reene giennemtrængende Frost afværget formedelst en sterk Blanding af de fra Havet idelig opstigende varme Exhalationer, Dunster og Damper, som i den nederste Luft uformekt smelter de smaa hart ad usynlige Is-Pile, eller skarpe Partikler, der udfare fra Nord-Polen, eller og sammenfryse i den øverste kolde Luft, men smeltes og tabe deres Braad, saa snart de møde Havets var-

varme Damppe. At disse have den for mildende Virkning, kand ikke tages i Tvivl, men om deres Oprindelse og Aarsag ere varme Kilder paa Havets Bund, idelig kaa- gende ved Jordens Central-Jld, eller, hvis denne neg- tes, ved saadanne underjordiske mindre Jld-Steder, som ligne de ildsprudende Bierge, det behøver her ikke at un- dersøges. Jeg vil allene anføre D. Jo. WOODWARDS Ord af hans *Geograph. Physica* pag. m. 128. om det som hidhen hører. "I alle Jordens Pegemer, siger han, og "forneimelig i dens inderste Deele, er næsten bestandig "en Slags Varme uddelt; thi paa Grunden af de dy- "beste Biergverker merker man en uddampende og hart "ad qvælende Varme. Paa Mineralierne merker man "endog om Vinteren og i de koldeste Aarsens Tider, denne "Varme ret kiendelig. Denne Varme forarsager alt- "saa, at Vandet i den store Afgrund uden Forskiel fra alle "Sider og mod alle Steder af Jord-Kuglens Overdeel, "uddamper og drives opad &c." Fremdeedes heder det sam- mesteds p. 144. "Vandet i den store Afgrund har alle- "vegne, men særdeeles der, hvor Jlden samles, en tem- "melig Mængde ildagtig Materie i sig. Ogsaa det "Vand, som med Magt drives ud, har Varme i sig, "saa at naar det nødes til at stige i Beyret, og at blande "sig med Kildernes, Flodernes og Havets Vand, saa "forarsager det deri en merkelig Varme. Saa vidt "WOODWARD.

Havets
varme
Damppe.

Noget er det, at Forsarenhed viser, de Lande, som ligge længst fra Havet, skönt nærmere ved Linien,

D

føle

søle meest til Vinter-Kulden, og iblant de Lande, som
 viefelig ere omgivne med Havet, ere ingen, som kiende
 mindre til Vinteren, hvad Frost, Is og Snee angaaer,
 end de, der vende mod det store Ocean eller almindelige
 Hav, efterdi dets Exhalationer ere overflodigst, og ytre
 deres varmende eller formildende Kraft allermest om
 Vinteren, da Solens Straaler mindre fylde Luft-Kred-
 sen, og altsaa give bedre Rum for de neden fra opstigen-
 de Damppe. Hvem skulde glette sig til det, som dog er
 en Sandhed, nemlig at den af sin mageløse Strengthed
 bekiendte Vinter Ao. 1708. var i Bergen ikke synderlig
 adskilt fra de sædvanlige. Udi det mod Vester-Søen lige-
 ledes situerede Irland, Skotland og de Orcadiske Øer,
 havde samme haarde Vinter ogsaa tabt sin Haardhed,
 hvorom kand læses udførligere i de Engelske *Philosophical
 Transactions* No. 324. (*) I Betragtning af denne
 Sand-

(*) Da dette Singularæ providentiæ divinæ endnu af nogle Uer-
 farne maatte tagges i Tvivl, vil jeg til Bestyrkelse anføre føl-
 gende af WILLIAM DERHAMS *Physico-Theologie* Lib. 4.
 c. 12. pag. m. 427. "Om denne Beskiemmelse mod den største
 "Kuld (nemlig Havets opstigende varme Dunster) have vi
 "endnu havt en overbevisende Prove i den haarde Vinter
 "Ao. 1708. Da Engeland, Tydskland, Frankerige og Dan-
 "mark, ja endog det længer mod Sønden liggende Italien,
 "Schweiz og andre Lande den gang leed meget, saa følede
 "tillige Irland og Skotland gandske lidet, og knap meer end
 "i en af de sædvanlige Vintere. Dog dette synes at være
 "noget ordinair i de Nordiske Enge, særdeeles paa de Orca-
 "diske Øer, om hvilke den lærde Doct. WALLACE giver os
 "følgende Efterretning: Her have vi Vinteren igiennem mere
 "Regn end Snee, saa varer og Frost og Snee her ikke nær
 "saa

Sandhed, kand man paa nogen Maade give en vis
 Franck Geographo Ret; end ogsaa da, naar han synes
 at skrive heel paradox, nemlig saaledes: L'air est fort
 doux en Norvegue, de sorte que la mer n'y gele point
 & la nege y est fort peu de temps. D. e. Lusten er me-
 get mild i Norge, saa at Havet ikke fryser, og Sneen
 findes der ikkun en kort Tid. See *Les Etats, Empires &
 Princip. du Monde* par le Sieur D. T. V. T. pag. 777.

§. 7.

Denne Auctor har nok taget sin Efterretning af Stræ-
geste Kuld
i Øster-
landet.
 saadan en Normand, som kiendre ikkun Vester-Kanten
 af sit Fæderne-Land; thi paa de fleeste Provinser, og
 alt hvad som ligger Østen for Fjeldsfield, kand den Beskri-
 velse ingenlunde passe sig. Der har Vinter-Kulden al
 sin Kraft, allermeest paa Fjeld-Bønderne, som frem
 for dem i Dalerne, ere Lustens Strengthed udsatte, og
 ligge høyere op mod Luft-Kredsens Overdeel, som i Kuld
 langt overgaaer det nederste, efterdi Solens Refraction
 der er mindre, og Lusten tyndere. Hvor streng Kulden
 gemeenlig falder, særdeeles i Januario og Februario,
 sluttet noksom deraf, at de største Elver med deres bru-

D 2

sende

"saa længe, som andensteds i Skotland. Vinden blæser der-
 "imod meget heftig, og Regnen falden undertiden ligesom
 "øsende ic." Ligeledes vidner Hr. LUCAS DEBES i Færøer-
 nes Beskrivelse p. 91. at Vinteren der er ikke meget kold,
 skönt paa 62 Gr. Latitud. det fryser sielden længer end een
 Maaned tillige, og da aldrig saa hart, at man seer Is i
 aabne Fiorder, saa at Heste og Saar aldrig tages i Huus.

sende Føsser eller Catarafter og Vandfald maa holde stille for Frosten, ja hvad meere er, at s. v. det Spyt man kaster af Munden, i det samme hærdes og ruller hen over Jorden, ligesom det var Hagel. Ogsaa dette synes mig ikke uværdigt at berette, saasom Kuldens Prøve, der setter en fremmed Reysende i Forundring, at naar Hesten i haard Vinter lader sin Ureenlighed falde paa Jisen, da begynde disse saa kaldede Heste-Bærere strax at bevege sig, hoppe og springe op ad, hvilket den subita Mutatio forvolder, da Kulden i saadan Hast kæmpes med Barmen, og indtrænger sin tunge og skarpe Luft i den lettere, som derfor maa vige. (*)

I saadant Beyer, som kand koste en uvant og usigtsig Reysende baade Næse og Øren, har man vel at for-

(*) Om de smaa skarpe Jis-Pile, som særdeeles Norden og Nordost-Bind fører med sig, vidner den i Naturens saavel som andre Værdomme velforsarne Hr. JENS SPIDBERG, Stifts-Provst i Christianland, med følgende Ord: "Det negter vel ingen, at Luften mod Norden er om Vinteren opfyldt med utallige Snees- og Jis-Partikler, hvilke ere ofte saa grove og kiendelige, at de, naar der er sterkt Bind, slaar een i Ansigtet, ligesom skarpe Riis; Ja, man kand ikke allene føle, men og see dem, naar der er meget koldt, og Solen skinner klar i Luften, da man nesten accurat kand kiende de mangfoldige Jis-Partikler, som mange tusinde smaa glimrende Stierner." Hvilket og er den eeneste Aarsag, hvorfor Nord-Bindene ere meere kolde og giennemtrængende end andre, i det de først maa overstige de med Sneedebedte høieste Bjerge imod Norden, hvorfra de ligesom besvangre og opfylde sig dermed, i det de bringe disse Partikler eller Lamellas niveas & glaciales med sig, som forarsage saadan skarp Kuld hos os. *Supplem. II. Actør Vratisl. Art. 4. p. 71.*

forhøne sig, særdeels med Skul over Ansigtet, og her-
 til er intet tienligere end et Stykke Gloor, som man stik-
 ker under Hatten, hvilket deels standser Legemets ud-
 dampende Varme, deels bryder den indtrængende
 skarpe Luft meer end man skulle tænke, og derhos tilla-
 der Dyrnene at see saa meget, som behov gøres til at styre
 Hesten. Nogle gnic sig af og til med en Haandfuld
 Sne i Ansigtet, som derved bedre end ved Varmen sættes
 i Stand til at holde ud. Dog ville alle Præcautioner bli-
 ve utilfsirektelige, dersom man ikke paa lange Reyser over
 de høieste Fjelde (hvor Luften er dobbelt tynd, og for et
 svagt Bryst saavel som for et delicat Ansigt, om Vin-
 teren utaaelig) her og der forefandt nogle saa kaldede
 Fjeld-Stuer, som af Publico underholdes til Reysendes
 Varme og Hvile. Hvor fornøden disse ere, og hvor
 umuelig man i Vinter-Maanederne kand tage sig selv
 en Ben over høye og ubeboede Steder, det lærte den
 Svenske Nation med saadan Skade, som knap har Lige
 eller Mage i alle Tiders Historie, hvorfor jeg her saa
 kortelig vil give nogen Beretning derom. Aa. 1719 in. Mange
 Febr. maatte i det mindste 7000, nogle meene 9000, tusinde
 Svenske Soldater, samt deres Officerer, ynkelig opgive
 deres Land ved Ruden eller Tydals Fjeldet, som skil- dræbte af
 ler Jempteland i Sverrig fra Tronhiems Stift, uden Frost.
 at have anden Fiende mod sig, end den haarde Kuld, som
 faldt paa Fjeld-Nasen, hvor ingen kunde komme dem til
 Hielp.

Udi forrige Aars Efterhøst var dette Corps, da 10000 Mand stærk, indtrængt ved Steen-Standsen, og syntes at ville angribe Tronhiem, og giøre den ved Friderichshald tillige indfaldne større Armee, under deres Konges Anførelse, desto meere Lust, i det man her giorde Normanden en Diversion; Dog den brave General Bude, som og ved sidste Invasion havde gjort sit Fæderne-Land stor Tjeneste, gjorde saa god Austalt til at modtage dem, at de ikke forsøgte Tronhiems Attaque, men indqvarterede sig hos Bonden indtil i Begyndelsen af Aaret 1719. Da fik de, skient sildig, efterdi Expressen blev opbragt, den sørgelige Tidende om deres Konges uventede Død for Friderichshald, og som de herpaa in Februario spurdte, at General Grev Sponeck var i Anmarsch med et Cors, for at opsoge dem, toge de efter Ordre den allerhastigste Retirade over bemeldte øde og høye Fjeld, men naaede knap deres eget Lands Grendser, førend Døden overfaldt dem, uden andet Sværdslag, end Kuld og Sne- Fog, som baade forvildede og qvalte dem, saa at, da et Norssk Skieløber-Corps af 200 Mand under Major Emahus satte efter, for at observere Retraiten, fandtes de døde paa Fjeldet, hver i sin Positur, siddende eller liggende gandske stivfrosne, og nogle paa Knæ eller i en andægtig Skikkelse. Hvor stor deres Nød har været, sluttes deraf, at de, for at varme sig, havde sønderslaget deres Bøsser, og brugt det lidet Træ af Skæftet til Brændeved. Af Generalerne maatte de tvende navnlig la Barre og Zoega blive med Hoben, men Gen. Adlerfeld og Horn slap halvdøde derafra, og af de-

res gandske Corps siger uogle at 2500, andre ikkun 500 frelstte Livet. (*)

§. 8.

Fra denne tilfældige Digression kommer jeg tilbage paa Norges Vinter-Kuld, som dertil gav Anledning, og erindrer, efter mit Hoved-Mærke, at den viise og omhyggelige Skaber ikke har efterladt at forsyne de kolde Landes Indbyggere frem for mange andre, med adskillige Midler til Varme og Forsvar mod Vinter-Kulden, saasom først med mange og store Skove, som give overflødig Brændeved og Bygnings-Tømmer til tætte Huuse; dernæst med Faarenes Uld og mange vilde Dyr's Skind til Pelser, Underfoer og Senge-Dekkener; for det tredje med vilde Fugle-Fieder til Dyrer; for det fjerde med Ege og Læe af Biergene selv, hvis Overdeel er ubeboelig for Kulds og Ufrugtbarheds Skyld, men imellem deres

(*) I Betragtning af dette store Tab ved Guds vældige Haand, saavel som mangfoldige flere Nederlag, særdeles paa Mosk, Friderichshald, Ringerige, Krogskoven, Tid og andensteds, maa man forundre sig over, at den ellers vakre Historicus, Hr. NORDBERG, i den anden Deel af CARL XII. Levnet tør sige, den Krig førdes med lige Fordeel, ja end ogsaa med Overmagt paa Svenskens Side: Par-là les forces de CHARLES XII. furent assez égales à celles de son ennemi. Il fit trois campagnes en Norvegue avec un avantage assez égal & même avec supériorité. *Biblioth. raisonnée.* Tom. XXXVIII. pag. 131. Her er intet mindre end Sandhed. Dog den sidste Norske Krigs Omstændigheder ere udenlands aldrig blevne ret bekiendte.

res mangfoldige steile Kanter og Vitger, særdeels de, der ikke vende mod Norden eller Osten, kand det være temmelig luunt. Overalt maa man erindre, at den kolde Luft skaffer selv Varme i Menneskets Legeme, derved at dens sammentrykkende Kraft gjør Legemerne tætte, sterke, faste til Modstand, samt holder den naturlige Varme tilbage fra de udvortes til de indvortes Deele, i sær til Maven, som hos Nordiske Folk, frem for hos andre, er i Stand til at fordøye roget Kød, tør Fisk og anden haard Mad. (*) Summa, Guds Huusholdning med sine Creature er, i denne som i andre Henseender, fuld af Buisdom og god Sammenhæng. Ja, jeg forsikrer, at, om nogen Ting skulle lokke Normanden til at bytte med Italieneren, da blev det allersidst Vinterkulden at undgaae, saasom den man mindst hører ham klage over; og jeg for min Deel kand sige, at Kulden ikke har incommoderet mig her meere, end andensteds.

§. 9.

Somme-
rens store
Hede med
sine Mar-
sager.

Næst efter Norges Kuld er det fornødent, at mel-
de noget om dets Varme. Mangen een maatte spørge,
om

(*) At Luft-Kredsens Partikler hen imod Polerne maa condenseres eller blive tættere, og følgelig meere trykkende paa alle Legemer, end i de varmere Landes dilaterede Luft, saa at 1010 Pund Raaber i Tronhiem gjøre ifkuns 1000 Pund i Rouan, det forklarer J. ROHAULT *Traité de Physique* Tom. II. P. III. C. III. §. 9. og viser at Veyr-Glassets Nvæg-Selv stiger høiere i Sverrig og Danmark, end i Frankerig og Italien.

om det ogsaa i Norge nogen Tid er ret varmt? Hertil svarer Forsfarenhed visselig ja, ikke allene varmt i de beste Sommer-Maaneder, men end ogsaa undertiden saa varmt, at, efter Talemaaden, en Ravn maatte gabe, og den der er opfoedt i de saa kaldede varme Lande, maatte drømme, at han var kommen uformodentlig hiem til sit eget.

I dette Aar 1750 har særdeeles Julii sidste og Augusti første Dage været saa umaadelig Varme, at Velærværdige Hr. Haar, Sogne-Præst paa Waas, som har været Præst i Ostindien, siger sig knap at have følet der saadan excessiv Heede, skiont jeg meener det kommer deraf, at alle nærværende Ting gløre meere Indtryk i Gemittet, end de forbigangnes allerbeste Ihukommelse. (*)

Marsagen til Sommerens heftige, skiont kortvarende Varme, søger jeg deels i de dybe Dale, omringede med høye Fjeld, særdeeles her i Bergens Stift, hvor Solens Straaler saaledes sankes og indsnibes, at de endelig maa give ved sterkt Reverberation saadan Summer-Heede, at, dersom Sommeren var lidet længer, da maatte Viin og andre desslige Væxter modnes her saavel som nogen andensteds. Hertil kommer, for det andet, den

E

Hoved-

(*) Wir finden, daß in denen weit gegen Norden gelegenen Orten, es wegen der grossen Tages Länge, öfters wärmer wird, als bey uns. WOLFF. *Physic.* Tom. II. [C. VIII. p. m. 130.

Hoved-Aarsag, at, da Solen i høveste Sommers Tid forlader Horizonten saa kort Tid, og gjør saa got som ingen Nat, eller dog intet fuldkommen Mørke, saa kand hverken Luft-Kredsen eller Fjeldene faae Tid at køles, men beholde idelig en Deel af forrige Dags Varme tilovers. Er det og sandt, hvad Phyfici gemeenlig sige, nemlig, at mineralke Grunde give svovlagtige og varme Dampe fra sig, saa kand det være den tredie Aarsag til Varmen, efterdi dette Land næsten overalt er fuldt af mineralke Bierge.

Tiilig
Høst.

Det tydeligste Beviis paa Norges Sommer-Varme er, at adskillige Frugter, særdeles Byg-Sæden, behøver her ikke over 6 til 10 Ugers Tid at være og modnes i, da Bonden har det udsaaede Korn med riig Rente i sin Sæk igien, hvis han vil tørkke saa tiilig som han kand, og ofte nødes til. Men om det er sandt, at samme skeer i Sverrig paa langt kortere Tid, nemlig i 36 Dage, det lader jeg komme an paa den berømte Erke-Biskops OLAI MAGNI Auctoritat, da han *Hist. Lib. XV. Cap. 8.* skriver saaledes: Quoad Aqvilonares hoc certum est, in plerisque agris Westrogothorum, parte objecta meridionali plagæ, hordeum spatium 36 dierum à semine projecto maturum colligi, hoc est a fine Junii ad medium Augusti, aliquando celerius. (*) Vist er det, at hvor Naturen har itkun kort Tid at arbeide i,

der

(*) Paa min Visitations-Rejse har jeg 1750 seet modnet Byg afhøstet i Indvigen udi Nordfjord, den 29 Julii. Om Landets Vegerabilibus skal siden følge meere Efterretning.

der præcipiterer den sine Virkninger med desto større Eftertryk. I vore Norske Hanger fandt vel Vinter-Frugten sielden saae Tid at blive fuldkommen moden, men Sommer-Frugterne blive det saa tiilig som i Danmark, da man den 1 Julii har modne Jordbær, Kirsebær og desslige. Modne Figen har Hr. Justice-Raad Carbiner her i Bergen undertiden i sin Hauge, og i Christiania skal en Apotheker, ved Navn Wilster, for nogle Aarsiden have pleyet sin Viinstok saa vel, at dens Druer kunde passere for nogenledes modne.

§. 10.

Af disse Prober meener jeg da, de Udenlandske Fremme:
 kunde slutte, at, skjønt Kilden i Norge er naturligst og de Nati:
 varer længst, saa er dog dette Land ingenlunde saaledes oners u-
 af Naturens upartiske Herre disgracieret, at man ikke rigtige-
 deri saabel som andensteds, skulde kunde leve med til- om Nor-
 strekkelig Aggrément, særdeles naar man betragter, ges Lust.
 hvad Clima berøver Normanden i en Henseende, det
 gives ham deraf igien ved andre Fordeele, hvorpaa
 jeg efterhaanden faaer Lejlighed at anføre adskillige Be-
 viisninger i dette Skrift, Skaberen til Brits og van-
 kundige Fremmede til et Middel at desabusere sig, og
 rette det Grund-falske Begreeb, man gemeenlig langt
 fra, end ogsaa i mit eget Fæderne-Land, gjør sig om
 Norges haarde og ulystige Climat, hvilket ansees med en
 Forbarmelse, som man ikke just trænger til. Alleruri-
 meligst ere de Tanker, som den ellers lærde og fromme

Engelænder Simon Patrick gjør sig og alle sine Læsere, ved at forestille Nordmanden, som et Menneske, der ^{urimelig} aldrig havde seet en Rose (da dog denne Vært er her i ge Tanker. største Overflodighed) men frygtede for at røre derved, og tænkte det var en Glød. (*) Hvem skulle tænke, at Norge kunde være saa ubekendt for nogen Europæer, end sig for en Engelænder, som burde kiende det af Parallelismo mod Nord-Skotland, hvilket ligger i lige Linie med Bergens Stift, at jeg en skal tale om, hvor idelig Norge frequenteres af Engellske, som deels ere glade ved at nedsette sig der; item at der daglig komme Nordmænd nok til England, og gierne kunde føre Rosen-Band derover tilkiøbs, om de ventede nogen Fordeel af den Handel.

§. II.

(*) Den Engellske Original har jeg ikke ved Haanden, men af den 1743 i Hamborg paa tydsk udgivne Oversættelse, kaldet: *Unterricht an einen Freund, wie man die Trägheit und den Rückfall im Christenthum verhüten soll*, vil jeg anføre Ordene, som lyde pag. 64 saaledes: "Der arme Norweger, von dem die Geschichte berichtet (quaritar hvad for Geschichte) fürchtete sich Rosen, als er sie zu erst sahe, anzurühren, weil er besorgte, er würde daran seine Finger verbrennen. Er wunderte sich sehr, daß Bäume, wie er sich einbildete, Flammen und feurige Blumen trügen. Er hielt seine Hand gegen sie an, sich zu wärmen, und durfte sie nicht anrühren. Aber gleichwie er sich freuete, da er aus diesem Irrthum glücklich befreiet ward, indem er diese unschuldige Blüthe, welche in seinen Augen zu brennen schien, nicht nur berührte, sondern auch roch, so wird uns auch geschehen". Immo vero, saa ville det have gaaet den gode Autor, om han var kommen i Norge, og havde selv der seet Roser nok.

§. II.

Betragter man den Norske Luft i Henseende til Sundhed eller Sygdom, særdeeles for Landets Børn, som deri ere opdragne, da vise de mange Exempler paa en høy Alder, som særdeeles Bønder-Folk her gemeenlig opnaae, at Luften er i Almindelighed sund og god. Ja, Hr. JONAS RAMUS meener i sin chorographiske Beskrivelse over Norge pag. 9. at om Sommeren neppe fand findes nogensteds sundere Luft, end i Norge. Dog maa jeg sige, at heri er stor Forskiel efter Stedernes ulige Situation. Midt i Landet holder jeg den for allerrenest og sundest, særdeeles paa Fjeld-Børgderne, hvor de fleeste ikke vide synderlig af Sygdom at sige, hvis den ikke er arvelig, eller og sanket ved Umaadelighed. Man siger, dog vil jeg ikke just give min Forsikring derfor, at i Guldbrands-Dalen, som giennemblæses af meget ordentlige og sunde Vinde, findes, særdeeles i Læssøe Præstegjeld, adskillige Exempler af ældgamle Folk, som af Kedsommelighed ved at leve længer, ere dragne andensteds bort, i Haab at faae desto snarere Ende derpaa. At i den Provins Balder's og andensteds, Meelet fand giemmes i mange Aar, uden at forderves af Mider, anseer jeg som et Beviis paa en meget sund, reen og tør Luft. Derimod ved Søe-Kanten, saasom her i Bergens Stift, holder jeg den langt mindre sund, formedelsst de mange fugtige og saltagtige Dunster, som Søen giver af sig, særdeeles om Vinters Tid, da man har meere Slud og Regn end reen Frost. Dog er ogsaa denne

Luftens
Egenska-
ber i Hen-
seende til
Sundhed
og Syg-
dom.

fugtige Luft taaleligere for et svagt Bryst, end den meget reene, tørre og igiennemtrængende, hvorpaa jeg har seet Prøve i en velbekiendt Vens Forsarenhed, da samme siden sin Hidkomst fra Danmark, finder Brystet og Lungen langt mindre besværet, hvilket jeg tilskriver den Bergenske Luft, som fugtigere end den Kiøbenhavnske, skjønt denne sidste om Vinteren er temmelig fugtig. (*)

I Allmindelighed at tale, da viser Forfaring, som den beste Læremester, at Norges Luft paa de allerfleeste Steder maa være sund og god, end ogsaa frem for mange andre Landes, efterdi det menneskelige Levnet, coeteris paribus, naaer der de allerhøieste Grendser hos dem, der leve tarvelig. Paa et andet Sted, hvor jeg handler om Landets Indbyggere i Særdeleshed, vil jeg anføre mange merkelige Exempler herpaa, og i de Lister, som efter Kongelig allernaadigst Befaling aarlig af mig indsendes over Døde og Fødte, sees det samme. Her erindrer jeg ikkun dette, at næst eenfoldig sund Splise, har uden Tvivl Lusten meere Deel i Normandens vigoureuse Helbred og høye Alder, end medicinske Konster,

Præ-

(*) Dieses ist vielleicht die Ursache, warum eine sehr trockene Luft schwindfüchtigen Personen schädlich. Sie dehnet ihre Lunge zu stark aus, deren Gewebe sehr zart ist. Sie kan auch zu viel Feuchtigkeiten mit sich wegziehen. Die stärksten Personen werden bisweilen durch diese so trockene Luft beschweret. An den Orientalischen Küsten des rothen Meers sind die Einwohner bisweilen genöthiget, die Luft anzufeuchten, indem sie Wasser sprengen, und wenn sie athmen, ein nasses Tuch auf den Mund legen. See Hamburgisch. Magazin | Tom. II. p. 38.

Præcautioner og Anstalter, af hvilke man i Almindelighed ikke veed at sige, uden det læres af Fremmede; thi da det *juridiske Facultat* her desværre finder alt for mange *Clienter*, saa savnes disse fiendelig af det medicinske. Hartad allene i Hoved-Stæderne findes Doctor Medicinæ med tillagt Løn, saasom Provincial-Medici, og have gemeenlig ikkun saare lidt at giøre, end ogsaa her i det Folke-rige Bergen, blant 30000 Sieler (nogle regne langt flere, men jeg meener de fare vild) er een Doctor Medicinæ, eller i det høieste tvende, alts nok, da en tydsk Stad af samme Storhed, saasom Lybek eller Rostok, uden Tvivl behøver en halv Snees saadanne gode Mænd. For pestilentialiske Sygdomme er Norge vel ikke aldeles fritagen, thi den over al Europa bekiendte sorte Død grasserede fra Ao. 1348 til 50 her saavel som andensheds, og gjorde Indbyggernes saare tynde, saa finder jeg og Efterretninger, at Ao. 1618, 1630 og 1654 har været stor Mand-Død af dette Slags. Dog pleyer Vinter-Kulden, saavel som de skarpe Vinde, her snarest at tiene som Guds Fenykøst til at rense Lufsten og fordrive de Mala Epidemica, som derved udbredes og fortplantes. Samme gode Virkning har ogsaa Torden og Lynild, som fortærer de svovlagtige og salpeterske Partikler i Lufsten. Dette Uvejr meene nogle at være haardere her end andensheds, skönt jeg tænker det synes ikkun saa efter Horelsen, fordi det giver større Skrald og Gienlyd blant de høye Fjeld, end i jevnt Land. Den Forskiel har jeg fundet, at man undertiden, dog sielden, hører det tordne om Vinteren her i Bergens Stift, uden

Tvivl

Endvøl fordi den Aarsens Tid, som tilforn er viist, har liden reen Kuld og meere raage Lust, følgerlig meere Regn, end Sne og Hagel.

§. 12.

Dens
Regn og
Fugtighed
mod Be-
ster: Ha-
vet.

Angaaende denne Lustens Fugtighed, hvilken sær-
deeles i og omkring Bergen paa nogle Miile giver den
usædvanlig megen Regn, som bekiendt er, end ogsaa af
Hollændernes Ordsprog, da meener jeg, Aarsagen der-
til er ikke allene de høye Fjelde (hvilke andensteds her i Stif-
tet findes langt høiere, foruden at give saa megen Regn)
men ogsaa særdeeles de meget trange Dale og smale Fjor-
der her i Nærværelsen, hvilke af deres egne saavel som
de fra Havet indkommende Damp, snart fyldes, og ikke
saa lettelig tømnes ved Vind og Sol, undtagen i høye-
ste Sommers Tid, da Solen har Kraft nok til at drage
Dampene høyt op over Fjeld-Nasen og sette dem i frie
Lust, hvor Vinden kand fordeele og adsprede dem. Der-
imod paa andre Aarsens Tider, naar Solens Straaler
savne den Kraft i saadan tilstrækkelig Grad, da kunde
Dampene ikke komme ret synderlig høyt over Horizon-
ten, (*) hvorfor vi see dem saasom Regn-Skyer henge,
sveve

(*) Skulle end den gamle Hypothesis, at Solens Varme drager Dunsterne op ad, ikke opbyde mod den nyere, der setter, at de smaa Lust-Blærer trækkes ned fra op ad, og svømme ovenpaa den nedrige Lust, fordi de ere lettere end den. See WOLFFII *Physic.* Cap. V. §. 247. Saa beholde dog mine Tanker, om Bergens Regn, den samme Grund, efterdi den nyelig

iver og stede ikke allene paa Biergenes Top, men ogsaa
 ofte paa deres Side, saa at Toppen er frie og det mellem-
 ste bedækket med Regn-Skye, eller saa kaldet Skaaede,
 i hvilken den Reysende eller Bonden, som har Grinde Vaade
 paa Fjeld-Siden, slipper ind, eller usformet overfal- Skyer
 des deraf, kand ikke see en Haand for sig, knap drage paa Bier-
 sin Aande, bliver vaad og kold, ja hvis han ikke snart gene.
 slipper ud i frie Luft, maa tage Skade paa sin Helbred.
 Disse Regn-Skyer ere da at ansee som Svampe, fulde
 af Vand, hvilke, naar de trykkes eller slingres mod Fjeld-
 dene, slippe Vandet og forarsage den idelige Sugtig-
 hed, (*) som gior Bergens Sejour mindre behagelig end
 andre

nyelig anførte store Natur-Lærer tilstaaer, at Dunsterne om
 Vinteren ere tungere, og synke da dybere ned i Luft-Kredsen,
 eller kunde da ikke opløste sig saa høyt, fordi disse smaa Luft-
 Blærers Hud er da tykkere, saa at den samme Virkning
 dog kommer deraf, naar det hedder: L. C. S. 254. "Da
 "nun im heissen Sommer die Dünste verdünnet werden, so
 "steigen sie auch zu der Zeit hoch in die Luft. Wiederum
 "die groben Dünste haben ein dickes Häutlein und eine kleine
 "Höhle, und sind daher von schwerer Art, derowegen bleiben
 "sie auch in der untern Luft, als die von schwerer Art ist als
 "ökere. Da nun im kalten Winter die Dünste dicke wer-
 "den, so bleiben sie auch zu der Zeit niedriger in der Luft.

- (*) OEOARD. DAPPERUS angiver i sin *Africanske Reyses*
Beskrivelse pag. 56. 58. følgende Marsag til den megen Regn,
 som falder i Æthiopien, og kommer Nil-Floden til at vove:
 Colens Straaler, siger han, trække Damperne op, siden
 er den mellemste Luft, som er kold, og henger paa Bier-
 gen's Kolde Spidser, de af Nord-Vinden sammenjagede
 Skyer til intet, eller resolverer dem til Regn. Hvad denne
 Autor tilskriver just Norden-Vind, det meener Hr. Professor

andre Norske Steders, og noder dens Fruentimmer, som sielden klører i Vogne, til at gaac, i hvad Veyr det end er, med sorte uldne eller Silke-Regnklæder over Hovedet, ligesom Mandfolkene mod Regnen søge Skiul under deres Parapluie eller Regn-Hatter, giorte som andensteds Para-sols.

§. 13.

J. KRAFT med bedre Grund at være en Virkning af saadan Attraction, som ytrer sig meest ved høne Bierge, og ellers i nogen Grad tilkommer den gandske Globo, i det den drives omkring ligesom et omdreven Hiul, der og snæver til sig. Hans Ord ere disse: "Jeg har tit observeret, at de høne Bierge ved klar Himmel bleve bedekkede med en tyk Taage, saamart Lufsten blev lidet fugtig, hvilket og er Aarsagen, hvorfor Regnen baade falder tiere over Biergene, og er der heftigere end noget fra dem, som jeg paa Reysen selv tit har erfaret. Aarsagen til dette Phænomenon er allene, at Biergene trekke til sig. Thi de store Bierges Attraction fandt have en endelig Forhold til Jordens Attraction. Derover, naar enhver af disse Attractioner virker uforhindret, saa fandt (naar Forhold er givet) den Direction findes, under hvilken en Partikel, som svømmer i Lufsten, søger imod Bierget. Den artige Observation, som Mess. BOUGER og de la CODAMINE har havt ved det Bierg Chamborac udi Peru, tiener herpaa til Beviis; thi deres Blye-Lod blev trækket paa Siden fra Vertical-Linten af Bierget. De Rilder, som findes paa Toppen af Biergene komme af denne Attraction, og saamange Partikler i Verden, som man finder at henge sammen, saa mange Beviser har vi og paa Attractionen." See velbemeldte Hr. KRAFTS Betænkninger over NEWTONS og CARTESII Systemata &c. in *Actis Societ. Hafniens.* Tom. III. pag. 284 seqv.

§. 13.

Fremdeles, da min Hoved-Hensigt i dette Arbej- Nytte
 de er, at forestille, saa vidt mueligt, efter min svage deraf efter
 Kundskab og Indsigt i Tingenes Sammenheng, alle Guds
 Guds Gierninger som lutter Belgierninger, maa jeg fierlige
 her erindre, at det vaade og regnagtige Væyr, som over- Dyemær-
 alt paa Vester-Kysten af Norge, dog allermeest her om- ke.
 kring ved Bergen har Sted, stemmer herlig overeens
 med Landets Trang, og tiener til dets Belfærd i adskil-
 lige Henseender. Først gavner det Land-Manden til
 Korn- og Høe-Alving, thi da her paa Vesterleden ere
 saare høye og steile Steen-Bierge, bedekkede med liden
 tynd Jord, saa udkræves nødvendig megen Regn og Fug-
 tighed; thi ellers fik man ikke engang Græs, end sige
 Korn, da det ville gaae efter Frelserens Pignelse Luc. 8.
 v. 6. om den Sæd paa Steen, som visnede, fordi den
 havde ingen Vadske. Hvad her nu fattes i den Henseen-
 de, det opfyldes ved den liden Jords idelige Befugtelse
 af Regn. Ja Regnen ville knap være tilstrækkelig alle-
 ne paa de fleeste Steder, dersom ikke den i Fjeld-Toppen
 liggende Sneefond, eller og, hvor samme ikke findes,
 de mange staaende smaa Bande paa Fjeld-Nasen, idelig
 udsiede, nu uformærkt og under Mulden, nu ved sagte
 rindende smaa Elver og Bække, som holde Fjeldets tørre
 og for Brynden exponerede Sider ved jevnlig Fugtighed.
 Hvorimod man i Guldbrands-Dalen og andens- ds, der
 ikke haver saa megen Regn, ikke heller saa steile og tran-
 ge Fjelde, som her, maa ved Vand-Render lede

Beffen hen imellem Agrene, og der med Ise-Skuffer vande Sæden, ligesom brugeligt er i Persien og andre varme Lande. Dernæst tiener Slud og vaadt Veyr, naar det derhos ikkun er stille, Fiskeren, særdeles om Foraaret, til at gjøre desto rigere Fangst; thi Sild og Torst, som aarlig fanges her og i Nordland for mange Tønder Guld, ville gemeenlig ikke ret for Alvor søge Landet og Fiordene i reent og klart Veyr, men helst i Slud, Regn og tyk Luft.

§. 14.

Adskillig
Beyrligt
paa kort
Distance.

I det foregaaende har jeg viist, hvor adskillig den Norske Luft er, hvad Kuld og Varme, Frost og Tøveyr angaaer, skönt paa een Marsens Tid for dem, der beboe Øster- og Vester-Landet i samme Distance fra Pinien. Ligeledes forholder det sig ogsaa i Henseende til Regn og Tøveyr. Gemeenlig gierne gjør Fjeld imellem os og vore nærmeste Østerlandske Naboer i den Provins Valders herudi en meget kiendelig Forskiel. Naar hiine have Regn og haardt Veyr, have vi gemeenlig got, og naar vi have ont, de got Veyr; thi Luftten, som bryder mod det høye Fjeld, standses derved, og kommer ikke gierne derover, hvilket jeg selv har erfaret paa min Tilbagerense fra Christiania 1749, da jeg den 24 Junii eller Midsommers-Dag reed over bemeldte Fjeld, og paa dets Overdeel blev vaer, at Skyerne over Valders, som vi havde forladt, hængte fulde af Regn, som den Gang havde varet i mange Dage, paa Fjeldet faldt en liden

tiden tynd Sne, men i Færdalen, hvor vi drog need, var tørt og varmt Veyr, ligesom en Tid lang tilforn havde været. Hermed har det sig da i Norge ligesom i andre biergagtige Lande, hvilket jeg propter Parallelismum vil anføre. Man skriver (*) at imidlertid det paa een Kant, nemlig fra Cap Comorin indtil den Coromandeliske Kyst er Sommer, er det derimod paa samme Tid Vinter fra Dia indtil bemeldte Cap. Ligeledes skal paa een Side af de Bierge, kaldede Gates eller Ballagates, Markene staae yndig saaede og dyrkede, og findes al den Behagelighed, man om Sommeren kand ønske sig, derimod har man paa den anden Side ikke andet end Regn og Taage. Snart lige saadant fortælles om Ormus hen imod det Cap Rosalgate, hvor Skibene kunde ligge og have det ønskeligste Veyr; derimod, naar de ere komne samme Cap forover, saa falder der ikke andet end sterke Vinde, Regn ic. hvorom kand læses PAUL von CAARDENS Reyse-Beskrivelse til Østindien.

§. 15.

Fra Regnen fører os den naturlige Orden til Sneen at betragte, helst da begge ere een Materie, og adskilles
Dyb Sne, sær-
deels til
Fjelds,
med dens
Kordeel og
Skæde.
allene

§ 3

(*) See den Ao. 1732 til Kiøbenhavn trykte Danske Oversættelse af de Reyser, som Norden paa ere foretagne ic. Hvor R. BOYLES Underviisning om at lære, hvorledes man ret og med nogen Nytte skal reyse, indeholder ovenstaaende Anmerkninger om Østens Udskillighed paa kort Distance i de varme Lande pag. 134.

allene ved den udbortes Skikkelse, som retter sig efter Lustens Kuld og Varme, hvilket jeg selv har befundet, ved at stige ned af et Fjeld, da jeg saae, at indtil midt derpaa faldt Sne, og lidt dybere ned omkiftedes hver Sne-Flog til en Regn-Draabe. Saadan Sne pleyer nu her i Bergen ikke at blive gammel, da det er en rar Vinter, som giver os et Par Ugers Glæde-Føre. Men i andre Norske Provinser falder den overflodig, og ligger længe, ja paa de høye Fjeld-Tinder eller og i Huler som vende mod Norden, hvor Solen ikke kand komme til at smelte den, ligger Sneen bestandig baade Sommer og Vinter, hvilket gjør Bierge-Toppen ret anseelig og Landskabet lystigt, naar den grønne og hvide Couleur saaledes afvevles. Lustens øverste Region (hvor vor Globi Dunst-Kreds er tyndere end nær ved Jorden, og altsaa mindre begjæm til at opfange og tilbageholde Solens Straaler) er altid Jis-kold, end ogsaa i de aller-varmeste Lande, saa at man i Schweiz og Italien, ja hvad meere er, i Persien selv, efter TAVERNIERS, i Æthiopien, efter LUDOLPHS og andres Vidnesbyrd, finder Fjeld-Toppene, lige saavel som her i Norge, baade Sommer og Vinter skiulte med Sne. Naar denne bliver gammel, omkiftes dens underste Lag paa nogle Steder, som vende mod Norden, til blaa-agtig Jis, hvilken her kaldes Jisbrede, og den skrider undertiden temmelig vidt ned til Skade for Bøndens Næring. Ja i Justedalen, som ligger høyt til Fjelds, har denne Jisbrede ødelagt nogle Gaarde, og truer at gaane videre. (*)

I M.

(*) Nix jacet & iactam nec sol pluviaeque resolvunt,
Indurat Boreas perpetuamque facit. OVID.

I Almindelighed er Sneen her og andensteds, særdeels i Østerlandet, Bonden saare tienlig, deels til at bane ham Vey om Vinteren, hvor han ellers ikke vel kunde komme affted, skönt han derhos ofte maa gaae paa Truvier (det er et Slags store runde Sneeskoe, flettede af Vie-Grene, som hindrer Foden fra at sunke iglennem) og undertiden lade sin Hest betiene sig af de samme. Undertiden gaaer Bonden over Sneen paa Skie eller lange Skøyter af Træ, gandske glatte, saa han derpaa faar affted som et Skib for fuld Seyl, og i Krigs-Tid bruges det saa kaldte Skieløber-Corps af 4 à 600 Mand med god Fordeel saasom lette Tropper, til at recognoscere eller udføre en hastig Expedition, da intet Sted er dem inaccessible, og ingen kand tage sig vare for dem, førend de ere over Hovedet. Deels tiener Sneen til Agerens Frugtbarhed, og agtes i Foraaret, som en liden Gødning, deels til deres Dække og Beskermelse mod haard Kuld og Vind. Vil Sneen om Foraaret ikke allevegne saa tilig sineste og forlade Ageren, at Bonden kand komme til sin Gierning, da pleyer han at tage sort Muld og stroe oven paa Sneen, hvilken deraf i saa Tider fortæres og bortfalder. Nogen Skade skeer Bonden derved, at Sneen, naar den om Vinters Tid falder meget tyk og ligger længe, bryder unge Træer i tusind Tal, item, at hvis der, som dog sielden skeer, falder nogen Sne uformodentlig langt ud paa Foraaret, naar Træerne allerede begynde at grønnes, da pleye nogle af dem, særdeels Elle-Træer, gandske at visne og uddøe, efter at Bladene først ere blevene

Snee-
Skred.

blevne brune. Undertiden er det skeet, særdeelees i det dyre Aar 1742, at mange Vidner har seet i og med Sneen nedfalde et Slags sorte Orme, som har tilføyet baade Sæden og Græsset stor Skade. Dog er af den Skade, Sneen kand gjøre, ingen større end den, der kaldes Snee-Skred eller Snee-Fond, det er, at Sneen løsnes og farer ned af steile Fjeld med saadan Heflighed og i den Mængde, at undertiden Mennecker og Qvæg qvæles deri, Baade paa Fiordene kuldseyle (*) og undertiden heele Huuse og Gaarde, ja vel heele Bøngdelag der ved kuldkastes og gandske ødelegges, hvilket sidste skeer meere af den utroeltig heftige Vind, som den skridende Snee driver for sig, end af Sneen selv, thi man har ofte seet Huusene falde nogle Øyeblik før end Sneen har været dem nær. Dette Snee-Fond er ellers tvende Slags, da Bonden kalder det Meel-Fond, naar Sneen i Frost-Veyr er løs, flyger, farer og spredes vidt ad, men

(*) Saaledes omkom 1701 Hr. KNUD HARBOE af Nordal paa sin Kirke-Reyse. I Schweiz-land er man samme Uheld underkastet. Souvent il tombe du haut des montagnes des masses de neige prodigieuses, que les Allemands appellent *Laminen* & les Romains *Avelanches*, qui tombant avec impetuosité, font un bruit aussi grand que celui de la tonnerre. Non seulement elles enveloppent gens & bêtes, mais elles entraînent & emportent des arbres & des maisons entieres. Le Poëte CLAUDIEN, qui vivoit au IV. Siecle nous apprend qu'on connoissoit deja ces choses de son temps:

- - - multos hausere profunda
Vasta mole nives, cumque ipsis sæpe juvenis
Naufrage candenti merguntur plaustro Barathro,
Interdum subitam glacie labente ruinam
Mons dedit &c. *Delices de la Suisse* Tpm. I. pag. 27.

men gjør ikke saa stor Skade, som det andet Slags ved Navn Krem-Fond, hvilken falder om Foraaret ved Regn og Tøveyr, naar Sneen er klaan, og synker tilsammen, da den kommer langsommere og tungere, men lader dybere Sporer efter sig paa Fjeldets Side, saa og ikke sparer noget forekommende, om det end var den sterkeste og nyeste Bygning.

En Snee-Fond af det første Slags skal for hundrede Aar siden, eller maaskee dobbelt saa længe (thi ingen veed at berette noget vist om Tiden) have bedækket, og bliver indtil denne Dag ved at bedække et heelt Kirke-Sogn imellem Qvind-Herret og Hardanger, hvor den fra nærmeste Fjelde nedfarende Snee i næste Aar ikke er optøet, og altsaa Tiid efter anden har faaet Heyd paa Stedet, som ogsaa laae noget høyt, samt indknebet imellem Fjeldene. Der druknede da mange Menneſker eller qvaltes paa eengang, og havde ikke efterladt deres Skiebnes Ihukommelse, dersom ikke det uviste Ryktes Sandhed endnu af og til blev beſtyrket derved, at de under Sneen udrindende ſinaa Elve og Bække af og til føre med ſig frem for Dagen eet og andet Stykke Boeſkab til Beviis, ſaaſom Skeer, Knive, Bækkener og deſlige Tegn til at Stedet har været bart og beboet.

Et heelt Kirke-Sogn druknet i Snee.

Dog deſlige Hendelſer ere, Gud ſkee Lov, rare, og hindre ikke, at man jo kand ſige, den Snee, der ligger beſtandig i høye Fjeld, er ey allene ikke ſkadelig, men endog med Reſten af Guds Gierninger, ſaare god og gavn-

gavnlig. Spørger man, hvortil? Da svarer Forfarenhed, at, som den Sneer ved sin Elde er saa haard og compact, at en Heste-Skoe knap kiendes deri, saa fortæres den af Solen ret langsom, og ligesom sparsommeligt dispenseret til de under Fjeldet boende Menneffers daglige Nytte, undtagen naar Sonden-Bind blæser, og fører saadan Fugtighed med sig, som gjør Sneen poreux; thi da løbe Elvene allersterkest. Følgelig ere disse Sneer-Fond som bestandige Kilder oven fra, til Vert og Velsignelse for alt det Grønne, som groer derunder, hvilket jeg nyelig ved anden Lejlighed har erindret, og naar samme Kilder alt for tillig udtømmes, da fortæres ofte baade Græs og Korn. Dernæst nytte disse Elve og Bække med deres steile Fald til at drive de mange smaa Møller, hvor næsten hver Bønde-Gaard (*) haver sit eget Overn-Huus eller Korn-Mølle. Det tredie Gavn heraf er dette, at, naar Bødens Dren, Køer, Faar, Geder om Sommers Tid gaae paa Fjeldet til Søters, det er paa Græsgang i høye Udmærker, da besværes de meget af Solens Heede, saa og af Myg og Fluer, som komme Creaturet til at bisse, eller, som det her kaldes, at skene. Hvor nu ingen Sneer-Fond er i Nærbarrellen, der maa Bønden bygge egne Huuse, kaldte Skene-Gloer, til Skiul og Skygge; thi ellers bisser Nværget i Heeden saa

(*) I Øster-Landet, som mindre bjergagtigt, er derfor større Vand-Mangel, samt her og der temmelig lang Mølle-Bey. Derpaa kunde raades Bød saaledes, at man i Steden for de nu brugelige Kall-Nværne eller staaende Hiule, brugede Hiul-Overne, eller hengende Hiul, hvilke næsten allevegne kunde faae Vand nok, da de behøve ikke nær saa meget.

faa stærk, at det ofte falder ud for et stille Sted, og sætter Livet til. Men er der Sneefond, da flyer det derhen, og forfrisker sig ved den kolige Luft, som samme giver fra sig. Endnu een Ting maa jeg henføre til samme Guds kjerlige Nymerke, nemlig, at saavidt Sneen gaar af og smelter paa Fjeldet, der findes just det alleroverflødige og beste Græs, hvilket under hiin varme Sneedyne, en allene ikke hindres, men endog kiendelig og frem for Resten befordres i sin Vert. O! Almagt, o! Blissdom. O! Godhed, end ogsaa der, hvor man mindst ventede den efter første Anseelse.

§. 16.

Om den Norske Lufsts Bevegelse ved adskillige Vin- Sædvan-
de maa hertil føyes det lidet, jeg særdeeles paa mine lige og usædvanlige
aarlige Rejser til Vands og Lands, af egen eller andres sædvanlige
Forfarenhed har kundet opsamle. Den Vind, som her Binde.
i Bergens Stift og Landets gandske Vester-Kyst, allermeeft og oftest pleyer at blæse, er Sonden, Syd-Vest eller Syd-Ost Vind, gemeenlig kaldet Land-Sonden, og de fleeste Vintere, naar man paa hiin Side Fjeld har sædvanligt Norden, Ost eller Nord-Ost, med haard Frost, da blæser samme knap een eller to Uger tillige her Nordenfjelds mod Havet, men gemeenlig har vi Sonden-Vind, hvilken tilligemed Havets varme Damp, svarer til Guds viise Nymerke, som jeg før har sagt, at holde Soen aaben for Fiskere, og afværge den haarde Vinter-Kuld, af hvilken vi her vide mindre end
G 2 de,

de, der boe midt i Lydsfand, skiont vi derimod have Regn og Slud, som er ubehageligere end tør Frost. Vesten-Vind er her sielden af en høy Vesten, gemeenlig Syd-Vest eller Syd-Ost, og pleyer at fylde Fiordene med en Hob Damp af Havet, som siden henge imellem Fjeldene og blive til Regn-Skyer. Norden, Nord-Vest, og fornemmelig Nord-Ost, blæser mindst, men giver den allerreeneeste og tørreste Luft, efter Prov. Cap. XXV. v. 23. Østlige Vinde, som ofte falde af Landet, og drive de vaade Skyer ud af Fiorderne, ere derhos tempererede og holdes for allersundest. Nos os give de gierne tørt Veyr, men Sondenfielchs pleye de at føre Regn med sig. Indbyggerne af det store Nordlands Amt, som aarlig til de tvende Stevner eller Markeder seyle med et Par hundrede Jagter til og fra Bergen, og have de fleeste over 100 Miles Rejse, favoriseres ey sielden ved Norden- og Sonden Vind, ligesom Passat-Vinde, skiont de ikke saa vist kunde gjøre Regning derpaa. Den de vissest vente sig mod Høstens Tid, er Nord-Ost, som de kalde Hambakke, og kommer deraf, at Sneen da fornemmelig løsnes i de høye Fjeld-Topper. Ellers falder her om Sommers Tid og ved klar Luft, under Landet og i Fiordene, en anden Slags daglig Passat-Vind, med et almindeligt Navn kaldet Soelgangs-Veyr, og i Nordland Soel-far-Vind, fordi Vinden da følger Solen. NICOL. HARTSOEKER tilskriver den Afverling Solen, som om Morgenens varmer Kysterne, og folgelig gjør Lufsten tyndere, men om Aftenen viger og tillader Lufsten at kølnes, og blive tyk og tung igien.

Passat-
Vinde.

Da

Da den nu derved bliver tungere end hiin Luft ude paa Havet, saa flyder den derhen ved sin egen Vegt, og gjør en Slags Ebbe og Flod i Luften, hvis flydende Deele røres og stødes ligesaa vel som Vandets. See *Conject. Physic. L. II. Disc. 2. p. 65.* Fra noget før Middag af og indtil hen imod Midnat, blæser ved Sommers Tid, sædvanlig en Væst, Syd-Væst eller Nord-Væst maandelig Vind, kaldet Havgul, fra Søen ind i Landet, og tempererer den Varine, som i Fiorde og trange Dale ellers ville blive utaalelig. Fra Midnat af, eller et Par Timer derover, følger derimod en Landgul eller Østlig Vind, som varer indtil et Par Timer før Middag, da det gemeenlig bliver stille. Mod Høstens Tid begynder Landgulen at tage Overhaand og dæmper Havgulen, da den første kaldes Korn-Moen, og fører temmelig Varine med sig. (*)

G 3

For.

(*) Til disse i nogen Grad ordentlig afvekslende Sommer-Vinde kand henføres hvad Aristotelici skrive om de i Grækenland bekiendte Etesils: Qvod ad Etesias attinet, causam harum ajunt esse resolutionem nivium in hyperboreis suppolaris regionis montibus, quæ uti à solis radiis verberatæ atqve in exhalationes resolutæ, interdiu ventorum suppeditabant materiam, ita noctu dicta nivium resolutione cum sole quibusdam quasi induciis constitutis, ventos pariter silere cogebant. ATHANAS. KIRCHERUS in *Mundo subterraneo* P. I. Lib. IV. Sect. II. Cap. III. pag. 196. item Hr. D. JOHN ARBUTHNOTS Ord i hans Afhandling om Luftens Virkning paa Menneskenes Legemer. *Hamb. Magazin* Tom. IV. p. 183. Die Winde kommen, wenn sie stark sind, sehr wohl mit einander überein. Wenn sie aber nicht heftig sind, so sind sie unter-

Kaste-
Vinde.

Foruden disse ordentlige Vinde, falde ofte under Land det nogle saa kaldte Fjeld-Flager, det er Kaste-Vinde, som udkræve de Senlendes Forsigtighed, om de ikke midt i got og stille Veyr ville kuldseyle; thi da denne Vind puster med en smal og heftig Straale udaf Biergets Kløfter eller af Dalene, som ligge bag et Ræs, item fra de høye skarpe Fjeld-Tinder, og kastes mod et andet lige overstaaende Fjeld, saa giver det per Repercussionem saadan hastig Vind, som fand kaldes en liden Orcan og lukker mange uforsigtige Døen for Tiden. (*)

Hvirvel-
Vind.

Egentlige Orkaner eller store Hvirvel-Vinde falde ellers, skönt sielden, paa aaben Søe, og føre, som bekiendt er, den Senlende i største Fare, da de i en Hast svæve runden omkring, og sette Havet paa liden Distance i saadant Oprør, at Vand-Draaberne fare ligesom en Røg høyt i Lufsten. Dette kalder Almuen Gansrud, og meener, efter gammel Overtroe, at en Finlappisk Herremester har sendt sin saa kaldede Gan-Flue ud til at anrette Skade. Den sande Aarsag er nok, at en i tette Skyer indeluft, og af dem omdreven Vind, brister pludselig

unterschieden, indem solches aus Ursachen herrühret, die auf den Ort ankommen. Es erheller gleichfalls, daß der Schnee der Alpen eben sowohl einen Einfluß auf das Wetter in Engelland als auf das Wetter in Zürich hat.

(*) Om det er mueligt, at saadan Hvirvel-Vind fand bortføre Mand og Hest, samt naar den mødes og overvindes af en anden Vind, føre ham ubeskadet tilbage, kommer an paa den ellers troværdige Hr. LUC. DEBES Credit. See Færøernes Beskriv. pag. 97.

selig ud, og skyder med sin Straale saa sterkt paa Vandet, at dets nærmeste Deele adspredes og drives høyt op i Lufsten, ey anderledes end det kunde være Støv eller Røg, hvorfor denne Orkans rette Norske Navn er en Røg-Slage.

Endnu et andet forunderligt Luft-Phæmenon, som ligeledes har sin Grund i tette og hastig omdrevne Skyer, vil jeg ved denne Lejlighed anføre, ikke som noget nyt eller ubekendt i de varmere Lande, men dog som temmelig rart, og af Forfarenhed saa bekiendt her i Norden, nemlig den saa kaldte Trombe de Mer angaaende, om hvilken en meget sandrue Mand, som i sine unge Aar har faret længe til Søes, fortæller følgende. I det store Hav, mellem Hetland og Norge, har han og hans Folk, med største Forundring, seet ved klart Vær, og derhos sagte kulende Vind, at en Sky af den nederste Luft har trekket sig dybere og dybere ned over Vandet, og i Form af en Tragt eller rettere et omdrejet Snegl-Huus, per Attractionem hentet en temmelig tyk Straale Vand af Havets Overdeel til sig, samt continueret i dette suende Arbejd, saa længe man kunde øyne det. Derpaa fulgte, efter nogle Timer, en heftig Regn, uden Tvivl bestaaende af samme Vand, som den sneglrunde og spidse Sky nyelig havde laant, og nu gav tilbage. (*)

Jeg

(*) Hr. LUCAS DEBES medder i sin Beskrivelse over Særde p. 12 seqv. at denne Sky eller de Grafers Typhon, som paa

Jeg slutter denne Materie i en hellig Forundring over den Allerhøiestes mange og store Gierninger (særdeles i Lufften og det den tilhører) med Herrens Ord JOB. XXXVIII. v. 24-29. Ved hvilken Vey deeler Lyset sig? Hvor Østen-Veyr adspreder sig over Jorden? Hvo uddeelte Render til Vandstøl; og Vey til Lynet, som gaaer for Torden? At lade regne paa Land, hvor ingen er; i Ørken, som intet Menneſte er. At det mætter de øde og ødelagte Steder? og gjør at Græsset opvoxer og udkommer. Er der og Regnens Sader til? eller hvo haver født Duggens Draaber? Af hvis Liv er Frost udgangen? og hvo fødte Kiim-Frost under Himmelen?

paa Norſk kaldes *Oes*, fordi den opøser Bander og gjør en dyb Huule deri, havde ophentet nogle Læster Sild og kastet dem oven paa Kolter, et Fjeld af 200 Favnes Højde. Han meener p. 14. det er samme *Oes*, som opdrager og igien nedkaster i Norge Steen, Kiød, Muus og særdeles Lemminger, om hvilke skal følge videre Beretning paa sit Sted.

Det andet Capitel.

Om Grunden i Landet.

- §. 1. Norges Grund i Almindelighed.
- §. 2. Dets adskillige Jord-Arter af Muls, Sand, Leer, Torv, Myr &c.
- §. 3. Fjeld tvende Slags.
- §. 4. De vidt udstrakte, og sammenhengende høje Bierge, Røsen, Seveberg, Dofre og Fjelfjeld.
- §. 5. Mange mindre særdeelses Bierge i alle Provinkier.
- §. 6. Dybe og lange Huler ligesom Løngange i nogle Fjeld, samt Gisning om deres Oprindelse.
- §. 7. Syndflodens Virkning i at opløse og blødgjøre det, som nu er allerhaardst, men kiendelig sees eengang at have været blødt.
- §. 8. Alle Fjelds, Klippers og mindre Steenes Oprindelse, udsledet af forrige Grund.
- §. 9. Hvad Hinder og Skade Norge har af sine mange Fjeld og Bierge.
- §. 10. Hvad Nytte og Fordeel deraf ogsaa tilføjes Indbyggerne efter Skaberens viise og kierlige Hensigt.

§. I.

Den Adskillighed, som jeg allerede har viist at Norges findes i Norge, hvad Luften, Lyset, Varmten, Kulden, Fugtigheden og Vindene angaaer, kand og tillegges Landet selv, betragtet i sine adskillige og meget ulige Grunde af Jord, Sand, Klipper og andre Steen-Arter, samt Mineralier og deslige, hvorom jeg vil give den liden Efterretning, jeg kand, ind.

indtil andre, som bedre maatte være i Stand dertil, gjøre det fuldkommeligere, og tage maaskee dertil Anledning af dette ufuldkomne Forsøg.

Efterdi de Norske Fjeld bestaae for den største Deel af hiin haarde Kamp, item af Marmor, Beeg-Steen, Sand-Steen, Skæver-Steen, Mølle-Steen eller deslige, og findes mod Hav-Kanten ved Vind og Uvejr saa got som blottede fra al Jord, men i Fiordene og oppe i Landet ikkun ligesom overstiulte med nogle Allens Jord, ja ofte med mindre, saa skulle man snart komme paa de Tanker, at heele Norges Rige var i Grunden en eeneste sammenhængende Steen af adskillig Malm, Stikkelse og Høyde. Dog finder jeg dette ikke heller vel rimeligt, i den Betragtning, at ey allene nogle dybt i Landet indløbende Fiorder, men ogsaa ferske Søer, Sumper og Moradser, ved een og anden Prøve ere befundne bondløse, i det mindste at man i saadanne Blande ikke har kundet naae nogen Grund med Liner af mange hundrede Favne. Hertil kommer dette, at i hvor biergagtigt og klippefuldt man end maa forestille sig Norge i Almindelighed og paa de allerfleeste Steder, saa findes dog her og der nogle temmelig store Egne af 6, 8, 10 og flere Mile, som ere gandske jevne og flette Jord-Marker, saasom Jedderen, Nedenæs-Lehn, Hedemarken og andre Steder, hvilke synes at gjøre en Undtagelse fra hiin Regel.

§. 2.

Jord-Arten er her som i andre Lande meget adskil-
 lig, bestaaende af sort Muld, Sand, Leer, Kalk, Gruus, Torv, Henge-Dynd og deslige. Mange Steder findes alle disse i tyndere og tykkere Stratis eller Lag liggende over hinanden, og afberlende vel tre eller fire gange, hvor man i dyb og tør Grund maa grave efter Brønd-Band. Den sorte Jord eller Muld, som gemeenlig skjuler de øvrige Strata, er her saa fin, feed og beqvem til alle Slags Vexter, at, naar ikke Vinter-Kulden, som dog i Bergens Stift sielden skeer, gjør nogen Skade, da lønner den rigelig Bondens Arbejd med 5, 6, à 7 ja undertiden flere Fold Frugt, bestaaende mestendeels i Havre og Byg, samt lidet Rug, og paa nogle Steder Erter og Boghvede. Dog derom vil jeg siden handle udførligere, naar jeg kommer til Landets Vegetabilia eller Vexter og Afgrøde. Hvad her endnu falder at erindre om Alger-Jord i Norge, er dette, at samme i Fjeld-Bogderne, og her udi Bergens Stift paa de allerflestest Steder, bestaaer i en Samling af de Jord-Arter, som Tid efter anden formedelft Fjeldskreed eller skjyllende Blande, ere nedrullede fra den derved blottede Fjeld-Nas, og har sat sig paa Fjeldets Fod eller Side, saa at Dalene derved mange Steder ere blevne for en god Deel ophøvede. Dette sees kiendeligst derpaa, at Bondens Agre i Dalene ligge Lag efter Lag med artige Forhøvelser og jævne Kanter, ikke anderledes end det kunde være Fæstnings-Volde eller Skanser. Jeg vil tage til Exempel den navnful-

Dets
 adskillige
 Jord-Ar-
 ter af
 Muld,
 Sand,
 Leer,
 Torv,
 Myr &c.

dige Dal Viig i Sognefiord eller og Eidet i Nordfiord. Naar en Fremmed kaster først sit Øye derpaa, skulle han vist formode, at der laae ligesaa mange med Kunst anlagte, skjønt noget irregulære Skanser, som der sees Korn-Mærke at ligge paa maadelig Distance over hinanden, alt ligesom disse Terrasser efterhaanden ere opvoxne ved Fjeld-Skreed og Elve-Brud, som paa et Sted har gjort Skade, og taget bort, hvad det paa et andet nærliggende Sted har henlagt i disse ordentlige Quadrater, formerede ved Vandets Løb og den løse Jords eller Sands Skriden og Løben over hinanden. (*)

Sand falder her sielden af det hvide Slags, som da tillige er fint, meest brunt og graaagtig, derhos ved Hav-Siden gierne meget grovt, eller bestaaende af smaa Steene, hvilket endelig fand siges om alle Sands-Korn, men særdeles om dem, hvis Malin er saa haard, at den mindre knuses og slides. Hvad fint og hvidt Sand vi have her i Bergen, er aldrig ret reent, men stærk blandet med Støven af Mussel-Skaller, det er, med den fineste Kalk-Materie.

J Synd.

(*) Hid henhører hvad Baron LEIBNITZ siger in *Protogæa*, §. XXXIX. pag. 71. Cætera ingentium naturæ mutationum vestigia nonnihil tangamus, habitatoribus fortasse antiquiora. Non illis tamen immorabimur, quæ in nostris oris expressa non habentur. Ægyptum Nilo, Arelatensem agrum Rhodano deberi ARISTOTELES & PEIRESCKIUS credunt, NANNIUS Bataviam munus esse Boreæ Rhenique. Certe flumina materiam advehentia spoliant superiores terras, Friſſique cottidie nostris detrimentis ditantur.

I Syndfiord, Justedalen og andensteds falder et Slags glændsende Sand, blandet ligesom med Antimonio, eller og med Jern- og Blye-Blænde. Dette bruges gemeenlig i Sand-Bøsser til at bestrøe Skrift med, og forføres til den Ende udenlands. TAVERNIER siger i sin Persianske Reysse-Beskrivelse Cap. 23. pag. 284, at, da Portugiserne forde denne Sort glændsende Sand fra Ormus til Lissabon, vandt de i Begyndelsen Hundrede paa Hundrede ved den Negoce, som grundede sig paa et falkt Haab, og derfor ikke varede ret længe. De ordinaire Sand-Korn eller rundt slidte og klare smaa Steene, ere efter Monfr. BUFFONS Meening i hans nyelig publicerede Nat. Hist. Tom. I. pag. 87 intet andet end knuset Glas eller en glaragtig Materie, overbleven fra den almindelige store Smeltning, og deraf reiste Vitrication, som vores Jord-Klude kiendelig nok sees at have engang været i, hvorum siden skal handles noget meere.

Leer, baade guult og blaat, findes her i Fiordene, men sædvanligere over alt i Oplandet, særdeeles paa Hedemarken og ved Christiania, saavel som Tronhiem, hvor man for ikke længe siden har begyndt at bruge den til Pottemager-Arbejd, og fundet en Muelighed i at undvære fremmed Arbejde af det Slags, om man ellers allevegne gjorde det samme. Til Teglbærnderie bruges den ikke ret meget, da Huusene bygges enten af Lømmers-Stokke eller af fremmede Muur-Steen, hvilke Hollænderne og andre tage med som Baglast, og derfor

gibe Kiøb. Imidlertid vil man, særdeeles paa Landet, efterhaanden vel lære at bruge Leer til Tag-Steen, siden den Birke-Bark eller saa kaldede Næver, med hvilken man hidindtil har tækket Huusene, bliver aarlig dyrere, og forderver mange Træer af det Slags. Andre finere og federe Sorter af Leer, som ventelig kunde bruges for sin sorte-bruune og gule Farve til Maler-Arbejd, findes her og der: særdeeles falder paa Ringerige en Slags sort Leer, saa fin som Terra sigillata. Den bruges af Bønderne til at sværte med.

Torv, baade brunagtig og sort, som er den beste, findes mange Steds, særdeeles der, hvor den viise Skabere har seet at den med Tiden villes gjøres meest behov, nemlig paa sinaa og store Udsær, hvor Skoven deels tvinges af Vesten-Vind, deels til Skibs-Tømmer dobbelt er medtagen, saa at, hvis Bonden og Fiskeren ikke der havde Torv til Brændsel, var han ilde deran, da han dog gemeenlig maa hente til Huus og Baade Tømmer fra det faste Land. Som nu denne Torv her og andensteds, ofte paa nogle Allens Dybhed, har mange Greene og Rødder, ja undertiden heele store, og formedst Harpirens Fedme ufortærede Stammer af Fyr- og Grane-Træ i sig, saa seer man, at Grunden der maa være efterhaanden opfyldt, og ligesom opvoret ved en Blanding af Blade, Greene, Mos, Rør og deslige Ting, som man med nogle Philosophis ikke kand negte en germinerende Kraft (*) til at opvore paa nye, skion-

lang-

(*) Den fortreffige, dog ey useglbare Philosophus, Hr. Baron LEIB.

langsom, da Forsfarenhed, den beste Læremester, noksom viser det saavel her som i Danmark, Lyneborg, Frisland, Holland, Engelland og Picardiet i Frankrig. I Anledning af slige Lignis fossilibus maa jeg her erindre, at naar samme findes i saadan vorende Torve-Grund, ere de ikke saa viffe Rudera diluvii testes, som nogle ansee dem for. Langt vissere Beviis herpaa kand tages af andre Fossilier, som ey kunde have hiemme paa Stedet, og af det Slags er særdeels den heele uspolerede Hvalfist-Nad, som Ao 1687 ved en Hændelse blev funden i Tistedalen ved Friderichshald, overstult med Sand og Jord paa en Oploftelse af i det mindste 40 Favne fra Horizonten.

En Hvalfist-Beensrad opgravet paa Hvalfist-Siden.

Dynd og Morads, eller, som det her kaldes, Myr, findes deels paa høye Fjeld-Naser, deels i Dalene tæt op til de allersteilste Klipper, og gjør Veyen mangesteds saa usikker, at den ey kand passeres uden i de allertørreste Sommer-Maaneder, ja deels ikke endda, med mindre det er en Alfar-Vey, som af Publico holdes ved lige med saa kaldede Kloppe, det er heele Sommer-Stokke, lagte paa tværs i tusinde Tal, lige over Dyndet, saa at de snart raadner. Paa saadanne Steder er Grunden saa blød, at den Kysfende synes, han rider paa Vey, der giver sig og ryster under ham, da der i Grunden under

Hen-

LEIBNITZ, tager nok fejl; naar han in *Protogaa* §. XLIV. p. 82. siger: Torfam excisam renasci nondum compertum est, etsi aquæ advehant in vicinis locis jam natam, og pag. 83. Longum esset expectare dum torfa renascatur, nec forte hoc continget nisi in orbe alio post Platonicam rerum revolutionem.

Hengedyndet formodentlig er staaende Vand i dybe Afgrunde, belagte med en tynd dog sej Hvelving. Ved Læssøe i Christianlands Stift falder Bøven over saadan en Klop næsten af en Mills Længde. Kommer Hesten, ja et langt mindre Dyr, ikkun et Trim uden for, da synker det strax ned uden Redning.

Alt i den Norske Grund skulle findes Steen-Kul-Miner, særdeeles i Aggershuus Stift, hvor Sal. Stadtholder DITLEV WIBE, som en for Landets Tarv omhyggelig Herre, ved kyndige Folk, ikke forgieves lod søge efter saadant, har man vel hørt sige, men ikke med den Visshed, at noget tilforladeligt derom kand berettes. Det som udgives for Steen-Kullens Bartegn, nemlig en gul Hie paa det stille Vand i Myrene, findes her mangesteds nok af. Fandtes Steen-Kul i de Provinkier, hvor Skoven ikke er overflødig, da kunde maaskee samlesteds mange opmuntres til at optage flere Bierg-Verker, siden Landet næsten overalt har mangfoldige Metal-Miner, foruden dem, der allerede dyrkes.

S. 3.

Fjeld
tvende
Slags.

Efter at vi saaledes har betragtet de platte og nedrige Grunde, møder os den Materie om de mange Bierge, Fjeld og Klipper, som skule den allerstørste Deel af Norges Horizont. Disse Bierge maa man forestille sig afdeelte i tvende Classer, da nogle ere almindelige, og stræffe sig saa got som gandske Landets Længde igiennem, andre

andre ere særdeels her og der liggende, eller med plat Land omgivne, skönt ogsaa mange af dem kunde ansees saasom Greene, der udspire fra Roden af hitne store og almindelige Fjeld.

§. 4.

Det første Slags ere saadanne, som egentlig kal- De vide des Juga montium concatenata, eller en sammenhengen- udstrakte de og vidt udstrakt Riede af Bierge, hvilke her strække og sammen- sig ikke paa tvers, men langs efter Polen fra Sonden Bierge, til Norden. (*) Aarsagen hertil meener Hr. EMANUEL Rosen, SVEDENBORG i hans artige *Miscellaneis Observatis* pag. 7. Seve Bierg, og 9 at have været den Vind, som i Syndflodens Tid Dofre, og har havt Overhaand, og bragt den da først hærdede Fjelfjeld. Materie til saadan Consistence. Observari potest ple- rorumqve horum montium dorfa, à septentrione ver- sus austrum tendere &c. Extendi dorfa versus austrum & boream inditio est, eosdem ventos dominium tenuisse in Oceano diluviano, qvi jam in nostro Oceano. Aller- øverst i Finmarken begynder den haarde og høye Fjeld- Rng, som kaldes Kølen, og beboes af de ustadige Fjind- lapper, der opholde sig snart paa Biergets Vester-Side, som horer Norge til, snart paa dets Øster-Side, Sver-

I

rig

(*) Dette er tværtimod andre Europæiske Bierges Art, da de i Spanien, Frankrig, Schweiz, Ungarn ic. løbe i Øster og Vester: Men i America følge de store Bierge Cordillera samme Strefning som vore Nordiske. See BUFFON *Hist. de la Nat.* Tom. I. Art. 9. p. 173.

rig tilhørende. (*) Dette Fjeld, som siden tager af St. derne adskillige Navne, deeler sig ligesom i tvende Hoved-Arme. Den første bliver ved at gjøre noget nær Grændseffiel imellem benævnte tvende Nordiske Riger, og kaldes Rudsfjeld, Sulefjeld, Skarsfjeld, (**) eller med et almindeligt Navn Sevebierget, om hvis Continuation den nye Svenske Historicus OLAUS DALIN i *Svea-Rikes Historia* Tom. I. pag. II siger: Det gaaer ligesom under Vandet ifra Gothenborgske Siden til Jydlands Odde eller Skager-Ris, giørende en Udgrund eller Vold, som er mindre dyb end Havet der omkring, og paa hvilken den beste Fiske-Fangst er der i Seen. Den anden Hoved-Arm af Rødens Fjeld, begynder ligeledes i Tronhiems Stift at forandre sit Navn, da det tillige forandrer paa nogen Distance sin Strækning af 10 Mille, gaaende først mod Vesten indtil Romsdal, og siden atter i Sender, langs ned imellem Aggershuus, Bergens og Christianslands Stifter, og tagende i dette sidste, ungefær 3 Mille fra Lister sin Ende med saadan forfærdelig høy og steil Styrtning eller Præcipitio, at samme faa Ste-

(*) En god Mand, som i sin Ungdom har været Missionarius i Fjndmarken, beretter mig, at Rødens Fjeld paa mange Steder er afbrudt ved store Dale, sølgelig ikke saa bestandig sammenhengende som længer ned mod Sonden, ja fjelden er det samlede høye Fjeld over 4 à 5 Mille i een Strækning.

(**) Her igiennem, siger OLAUS MAGNUS in *Hist. Sept. Lib. II. Cap. XII.* at skulle gaae Beye og Porte udhugne i Klippen ved menneskelig Hlid. Dette tages meget i Tvivl, og bliver nok *Somnium de porta eburnea*. I det mindste har ingen Normand vidst at berette mig det.

Steder i Verden har Lige. Dets Navn ere imidlertid, som jeg før erindrede, efter de hosliggende Egne, først Dofre-Fjeld, ved Guldbrands Dalen, siden Loms-Fjeld, Sogne-Fjeld, Gile-Fjeld, Halne-Fjeld, Hardanger-Fjeld, Jokle-Fjeld, Bygle-Fjeld, Hekle-Fjeld, og omsider Lang-Fjeld, hvilket sidste Navn ellers i Almindelighed betegner den gandske Strækning indtil Dofre, og kaldes af nogle ifkun Langfjeldene. Herved adskilles nu Norges Rige i det man kalder Søndenfjelds (forstaae Aggershuus og Halvparten af Christianslands Stift) og Nordenfjelds, som ogsaa efter Situationen kunde til deels kaldes Vestenfjelds, forstaae Halvparten af Christianslands Stift, gandske Bergens og Tronhiems Stifter.

Høyden saavel som Bredden af denne lange Fjeld-Ryg er meget ulige, da man paa nogle Steder, saasom over Hardanger-Fjeldet har 14, men over Gilefjeld, fra Lærdal af at regne, knap 10 Miile. Dofre-Fjeld holdes gemeenlig for det allerhøieste her i Landet, ja maa-
skee i gandske Europa, men hvor høyt i en perpendicular Linie, kand ikke lettelig siges, uden ved Barometri Forsøg, da de flade Fjeld-Sider udstrække sig efter PETR. UNDALINI Beregning i Norges Beskriv. pag. 98 til 18 Miile paa et Sted, paa et andet til 12 Miile, og Veyen derpaa gaaer i mange Bugter need og op, saa man paa Vinter-Veyen møder 9 gange den Fjeld-Siden serpenterende Elv kaldet Drivaee, hvis Broer synes farlige, da de henge over store brusende Fosser eller Vand-

Dofre-
Fjeld.

fald, og ikke ret kunde befæstes imellem steile Klipper, hvorfor Herre-Folk ikke gierne udvælge denne korteste Ven. Af egen Forfarenhed kiender jeg ikkun Fiefieldets Passage. Denne gaar fra Lærdal indtil Fiefield-Toppen, langsom og med mange Bugter, dog mestendeels opad, halvsiette Mil, hvilke jeg i en hengende Linie efter Blye-Loddet vil regne for en halv Norst Mil, det'er 9000 Allen, mod den Lærdalske Side; Thi at dette Fiefields Oploftelse over det platte Lands Horizont er meget høy, kand blant andet stattes af den Forandring i Lustens Kuld og Varme, som jeg befandt i nogle saa Timer at blive saa stor, at man ikke kand forestille sig den anderledes, end ved at styrtes saa got som umiddelbar ud af varmeste Sommer ind i koldeste Vinter. Det var den 28 Maji 1749, da jeg forrige Dag ved min Afreise fra Lærdal fandt Byg-Sæden temmelig vel oprunden, og Varmen der omkring i de trange Dale saa penetrant, at jeg midtvejs ved Borgens Capel maatte søge Skygge i Middags-Stunden. Men efter saa Timers Rejse, fandt jeg høyere op paa Fiefield, saasom i Lust-Kredsens Overdeel, og mod Grændserne af den tynde ætheriske Lust, ligesaa fuldkommen Vinter, som hvis det kunde have været ved Kyndelsmesse Tider. Intet var at see uden Sne og Is, som meget incommoderede Dyene, der nyelig havde forladt de grønne Marke og Skove. Solen skinnede meget klar, men gav 3 Uger for Midsommer saa liden Varme, at end ogsaa alle Bænder, særdeels den der værende ferske Søe, Uteen kaldet, laae haard tilfrossen. Snart havde jeg vendt tilbage, da jeg en

troe.

troede alle de Forsikringer, som Skyds-Folkene gave mig om, at Jisen kunde bære, efterdi jeg saae Snees-Band staae over den, som gjorde den skæper. Dog gif det an, at jeg slap over paa min Slæde, da denne, som sædvanligt, blev trækket af Bønder, og ikke af Heste. Et andet Beviis paa Fjeldets Højde, er den vilde Udsigt, man der kand have i klart Væjr, nemlig fra den midtvæns staaende Klippe Soel-Tind, saae jeg indtil Bangs-Gossen i Balders, som er 12 Norske eller 15 Danske Mille, og paa den anden Side over Hallingdalen mod Grændserne af Waas, som er lige saa langt, følgerlig sees paa samme Punct med en Bending 30 Danske eller Tydske Mille. Det tredie, som lader os slutte Fjeldets Højde, er, at samme saa kiendelig gjør Forskiel paa Vind og Væjrlygt for dem, der boe Sønden og Nordenfjelds, hvorom jeg allerede ved anden Lejlighed har berettet, at Cis-montani saare sielden have et Slags Væjr eller een Lufts Beskaffenhed tilfælles med Ultra-montanis, siden Skyerne bryde mod Fjeldet, og standse derved. Dette er nok Aarsagen, hvorfor de Vinde, som i Aggershuus Stift give tørt Væjr, i Bergens Stift give Regn, & vice versa.

Den øverste Fjeld-Nas paa al denne Strækning af Bierge, er temmelig jevn og slet, saa at man der langt bedre end neden for kunde komme affted med en Vogn, hvis ikke Sneen var der saa bestandig, særdeles paa Hardangers Fjeld, hvorover Væjen falder til Kongsberg med store Fæe-Drifter og anden Handel. Der maa bruges stor Forsigtighed; thi midt i de dybe og haarde

Dybe
Sprekker
i Sneen
til Fjelds

Snee-Fond, som har ligget fra utænkkelige Tider, ere her og der store Sprekker, hvilke om Vinters Tid overskiules med løs Snee, saa at en Uvidende en tager sig vaere, forend han, som ofte er skeet, sunker ned i en Afgrund, der ikke har nogen Udgang, undtagen for Fugle, som veri meget opholde sig, hvorfor en Deel af Fjeldet mod Ovenherret kaldes Fuglefang, og besøges af Fuglefængere og Skytter. (*) PETR. UNDALINUS siger i Norges Beskriv. pag. 75. at Kysten herover er forbudt, undtagen fra Korsmissen indtil Bartholomæi Dag, som er høieste Sommer. Over Fjelfjeld, hvor Postvejen falder og de Kongelige Transporter skeer, (**) findes Vejen afstueket og betegnet med lange Stager, paa hver

(*) Paa de Schweizeriske Bierge har det samme Bessaffenhed med Snee og Jis-Sprekker. Il se trouve en divers endroits des montagnes de glace &c. Les Allemands les appellent *Gletscher*, nous les appellons des *glacieres* &c. Il arrive quelque fois qu'elles se fendent de haut en bas, ce qui fait un bruit horrible. Souvent la neige couvre tellement ces fentes, que les voyageurs ne les decouvrant point, y tombent & perissent. *Delices de la Suisse* Tom. I. p. 23.

(**) Ikke langt fra Vejen ligger et maadeligt Capel, kaldet St. THOMÆ, og er en af de saa kaldte Love-Kirker, fordi man, efter gammel Skik, lover en Gave dertil i Sygdom eller anden Nød. Der holdes, uden al Fornødenhed og alle ne efter gammel Brug, aarlig een eeneste Prædiken paa Mariæ Besøgsdags Dag, maaskee fordi den Dags Text siger, at Maria gif hasteligen paa Biergene. Derhen sankes da fra nogle Mille, deels Overtroende, skiont maaskee Taknemmelige, som med Offer ville betale Gud deres Løste, deels Rikseløse og Overdaadige, som paa den Andagts-Kynde drive Drukkenskab og anden Daarlighed, efter Præstens Klagemaal.

hver 2 à 300 Trin, til den Ende, at en Reysfende i Sneefog eller Taage ikke skal forvildes i disse øde Steder, hvor man allene møder nogle Flokke af Rensdyr, og ingen ordentlig Indbyggere kunde opholde sig, med mindre det var Findlapper, som beboe Kølens Fjeld i Nordland og Findmarken 100 Miile længere mod Nord, og derfor meget vel kunde leve her. I den saa kaldede Smidde-Dal skal fordom have været et Jern-Berk, som længe siden er blevet øde, da man har fundet Jern-Malm nok paa andre belevlige Steder, at jeg en skal tale om den Birk- og Elle-Skov, som falder her oppe, er saare liden, efterdi Sneen aarlig i 9 Maaneder skjuler Jorden, og Kulden saa høyt oppe er alt for streng.

Til de Reysfendes nogenledes Hielp og Forfriskning, findes paa Fjell-Fjeld 2 og paa Dofre-Fjeld 3 saa kaldede Fjeld-Stuer eller Hvile-Huuse, som af Publico underholdes med Jld, Lys, Raage-Kar og deslige. Paa et eeneste Sted kand man komme fra Sonden til Norden. fields foruden at passere denne Kiede af Bierge, hvuten synes ligesom afbrudt ved en lang og dyb Dal, nemlig imellem Romsdalen og Guldbrandsdalen. Der igiennem reyse mange fra Oplandet ud mod Søe-Kanten til Romsdals Marked med Korn, Smør, Huder og allehaande Dyre-Skind, for at tage Fiske-Vahre tilbage, og i denne lange Huul-Vey var det, at de til Sverrigs Hielp Anno 1612 oversendte Skotske Tropper søgte at defilere, men af Bønderne i Guldbrandsdalen, som ikke ville give nogen Qvarteer, bleve slagne ved 1000 Mand,

Mand, tillige med deres Oberst ved Navn Sinclair. Sli-
ge Fjeld og trange Defilées gjøre Norges beste Fæstning-
er, hvorfor det i sidste Krig gik mange Svenske ikke
anderledes end hine Skotter, særdeles de 200, som
Oberst-Lieuten. COUCHERON med Bøndernes Hielp
nedlagde i den Huul-Bey paa Krogstoven.

§. 5.

Mange
mindre
særdeles
Bierge i
alle Pro-
vinker.

Til en anden Classe af Bierge har jeg i foregaaen-
de henregnet dem, der ligge ligesom løse, og her eller der
i Landet adspredte, skjønt de vel i Grunden kunde anses
for at være ligesom Greene, udspirede fra Roden af den
store almindelige Fjeld-Ryg. Disse ere gemeenlig ogsaa
langagtige, og løbe ligesom hine fra Norden mod Søn-
den, saa at der imellem findes de frugtbare Dale, og
midt i Dalene de nyttige Elver eller Floder, ved hvilke
Tommer-Stokkene nedsendes til Udfskibning. Samme
mindre Bierge ere derhos langt nyttigere for Jubbbyg-
gerne, først fordi de udvortes ere frugtbare, overflulte
paa Siderne med Alger-Jord og Skov, men oven paa
med feed Græsgang for tamme og vilde Dyr. Dernæst
fordi samme indvortes ere rigere paa Sølv, Raaber,
Jern og andre Metaller, som baade her og i Sverrig
søges alt i de maadelige, men ikke hine høye og store
Fjeld, hvilket ogsaa uden Tvivl er Skaberens Viisdom
og Godhed at tilskrive, som ikke har villet gjøre Bierg-
Arbendet alt for vanskeligt. Søndensfjelds siges de høye-
ste Bierge at være Tind og Gule i Tellemarken. Bergens
Stift

A. H. C.

har efter sit Navn uden Tvivl de allerfleeste og højest
Bierge af dette Slags, særdeles i Fiorderne og ved Sø-
Kanten. Tre af de navnkundigste ere bekendte ved
Hollændernes Ordsprog:

Siken, Olrich ende Lyderhoorn

Sind van Bergen de drie hogste Toorn.

End meere distinguerer sig ved sin Højde det Rosendalske
Fjeld Meldiken, item Smør-Stakken i Hongs
Fjeld, Alden eller Hesten i Sundfjord, Hornelen i
Nordfjord, Sneehornet og Skops-Hornet paa
Sundmoer, Romdals Horn og andre flere, som her
ikke ere at opregne. (*) Disse raake og steile Fjelds Høj-
de fand, efter Dvæsyn og Naboernes Sigende, være 3
til 400 Favne i lige Linie, følgende højere end hvis en
halv Snees ordinaire Kirke-Taarn vare satte paa hin-
anden. De højest Bierge i Verden skulle holde efter
STRABONIS Mæning 30 Stadia, efter KIRCHERI 43,
PLINII 400, og RICCIOLI 512. Men Mfr. SCHEUCH-
ZER viser ved en egen Afhandling i *Philosophical Trans-*
actions, Vol. XXXV. No. 1. at det er falskt, og alt for
meget: De højest i Schweiz, som JUL. CÆSAR kal-
der Summas Alpes, har efter hans Maalning ikkun 987
Alen. Sløysfjeldet her ved Bergen, som jeg dog ikke
holder uden for halv saa højt som Hornelen eller Sneehornet.

Bierge-
nes Høj-
de.

R

Hør.

(*) Det er mærkeligt, at, ligesom mange Norske Bierge af deres
Højhed kaldes Horn, saa bære i Schweizer-Land nogle af
de højest Fjeld saadanne Navne, saasom Schreckhorn,
Wetterhorn, Römischhorn, Buchhorn &c. hvilket viser,
at Modus concipiendi er hos Menneskene noget nær den sam-
me, stönt de ikke lære den af hinand.

Hornet paa Sundmoer, er denne Vinter maalet trigonometricè, og befundet 200 Favn eller 600 Alen, følgelig er Orlifken, som ligger næst hos, nok 800 Alen.

Nogle af disse Fjeld distinguerer sig særdeeles ved deres Figur og Skabning. Naar man seyler ind ad Jøringfiorden, seer man paa venstre Haand en heel Rød saadanne artige Fjeld-Tinder og Spidser, som noget nær ligne Prospekten af en stor Bye med mange Taarne, og gammeldags Gothiske Bygninger, og da nogle af dem stedse skiules med Snee, og andre have Huller eller Abninger, som man kand see Dagen igiennem, saa giver det Syn en Fremmed stor Forundring. Ikke langt derfra i Østkong Sogn ligger det Fjeld Skops-Horn, hvilket Sø-Folk og Fiskere see paa 16 Miile, naar andre Fjeld gaae dem af Sigte. Dette har i sin høieste Top Anseelse af en gandske vel bygt Fæstning eller et gammelt Castel, med sine regulære Muure og Kanter. Man fortæller derom, at en Hyrde-Bige skal efter Bedemaalet have steget derop, og efter Aftale til et Signal, blæst i sin Luur eller Horn, men siden ikke være seet, da hendes Venner meente, efter gammel Overtro, hun var bleven indtagen i Fjeldet af dets formeente underjordiske Beboere. Sandheden er vel, at hun var mindre lykkelig i at stige ned, og har fundet sin Grav i en Klost af Fjeldet, hvor Legemet ikke er fundet. Ved Alstahoug i Helgelands Fogderie, er en Fjeldstrækning af særdeeles Anseelse, da den har 7 høje Tinde eller Spitser, kaldet de 7 Søstere, som sees 16 Miile i Søen. En god Ven,
som

M. Blumenthal del. et sculp.

M. Blumenthal del.

Fieldet de Syp Sö's ved Alstahoug.

G. de Lode sculp.

M. Blumenthal, delin.

Torg-Hatten i Nordland
Petra Pertusa:

G. de Lode Sculp.

18
19
20

18
19
20

som selv har befestiget den høieste af disse Spitser, meener, at dens Høide er over en fjerding Mil i perpendicular Linie. (*) Sænderst i samme Fogderie ligger og det navn- kundige Fjeld Torg-Hatten, saa kaldet fordi dets Over- deel ligner en Mands Hoved med Hat paa, og derunder sidder et mageløst Dye, nemlig, en giennemsigtig Ab- nting af 50 Favnes Høide, og vel 1000 Favne fra een Side til den anden, saa man baade kan see Solen og gaae der igiennem, hvor og skal findes en Slags grov Agat-Steen, som vel lader sig polere. Oven paa Torg- Hatten er et temmelig stort Vand-Sted eller Cisterne, saasom en maadelig Fiske-Dam. Det Regn-Vand, der sankes, udrinder ved nogle smaa Sprekker og Abninger paa Fjeldets Side. Endnu findes paa Fjeldets Under- deel en Huule, som gaaer i mange Bugter baade op og need. En Line af 400 Favne, som af Curieuse er brugt til at maale den med, har ikke naaet Bunden deri, da man ey har villet gaae videre.

Fjeld som man kan see igiennem.

§. 6.

Uf slige naturlige Løngange og underlige Huuler i Fjeldene finder man her til Lands mange flere. I Her- Dybe og lange Hu-
ler ligesom
røe Løngange

R 2

(*) Dette synes dog noget meget for et af disse særdeles Bierge, som altid ere smaa at regne mod det vidt udstrakte Dofre og Fjeld. Desforuden har jeg hørt af adskillige Søfaren- rende, at Biergenes Høide mod Norden tager fiendelig af, saa snart man kommer Sundmør og Nordmør forbi, lige- som den tager til, naar man passerer Stavanger, og nærmer sig mod Bergen.

i nogle Fjeld, samt Gis- ning om deres Op- rindelse.

røe paa Sundmøer hørde jeg meget sige af den Huule, kaldet Dolsteen; hvorom Almuen, som gierne forøger deslige Ting ved sine Indbildninger, foregiver, at den gaaer under Havet lige til Skotland. Jeg bad begge Præsterne paa Stedet selv undersøge dens Besskaffenhed, og har af dem faaet følgende skriftlige Beretning derom:

Dolsteens
Huule.

"Den 6 Julii 1750 vare vi ved Dolsteen, for efter
"Løste at tage i Østsyn det der i Fjeldet værende Hul.
"Dets Indgang var over en fuldkommen Karls Høyde,
"og Bredden 2 Favne. Da man kom der inden for, fand-
"tes det langt højere og bredere end Herøe Kirke. Paa
"Siderne var det Graasteen, slet som en Huus-Beg, og
"oven til rund som en Hvelving. Dets Strækning gik
"fra Sydvest til Nordost, indtil man kom ongefær midt-
"vejs, da der var ligesom nogle Trappe-Trinn ned ad,
"og i det samme bøiede Huulen sig noget meere i Øst
"end tilforn, hvilket ikke varede længer end 3 til 4 Fav-
"ne, da det igien tog forrige Strækning mod Nordost.
"Neden for disse Trapper var paa begge Sider ligesom
"en Bænk af Leer, hvorpaa vi satte os, for at hvile.
"Ved Enden af disse Bænke var paa hver Side ligesom
"tvende Dørre, oval oven til, men da vi ved Løst be-
"tragtede dem nøiere, fandtes de ikkun en halv Alen dy-
"bere end Resten af Fjeldet. Hidindtil havde Huulen
"beholdt sin forrige Høyde og Brede, men nu begyndte
"den at blive baade smalere og lavere, og gik tillige dy-
"bere ned ad. Da hørde vi, hvorledes Havs-Vølgerne
"bankede paa uden for, og var Seen i det ringeste lige
"høi

"hoy med os, om ikke over vore Hoveder. Dernæst
 "fandtes atter nogle Triin dybere ned ad, og da vi ikke
 "ville vove os videre, nedkastede vi en Steen, hvis Echo
 "hordes en Minute, men om den faldt i Vand eller paa tør
 "Grund, kunde ikke adskilles. Huulens Længde fand
 "Anttes deraf, at vi frem og tilbage opbrændte 2 Lys.

Et andet endnu merkværdigere Exempel af saadan
 Løngang i Fjeldene, vil jeg anføre efter egen Erfaring.
 Da jeg i Ørskovs Præstegaard hørde, at ikke langt der-
 fra i Strande Annex, fandtes en Elv, som udbrod midt
 paa Siden, igiennem den haarde Steen, af et Fjeld, kal-
 det Limur, og havde over sig en Huule, som formodent-
 lig fulgte Elven, hvor langt, kunde ingen sige, saa be-
 sluttede jeg, at see den, da jeg paa min Visitations-Reyse
 til Nordalen dog maatte passere den forbi. Jeg forsy-
 nede mig med Fyrstø, Lys og en Haand-Løgte, samt
 en lang Line, som kunde tiene instar fili Ariadnæi. Jeg
 landede da med min Baad ved Foden af bemeldte Limurs
 Fjeld, som gaaer saa steilt op ad, at vi ikke uden Be-
 sværlighed ofte maatte klavre paa Hænder og Fodder,
 samt klynge os op ad ved Buske af Hessel- og Elle-Træ.
 Paa Siden af vor Opgang mødte os en rindende Elv,
 og viiste Vei til Huulen. Denne er nu ikke uden For-
 undring at ansee, saasom en naturlig Aquæductus, mi-
 neret ved Vandets egen Kraft midt igiennem det haarde
 Steen-Bjerg, hvis Malin jeg fandt at være her og der
 adskillig, meest graae Kamp, men i og omkring Vand-
 ledningen selv, var det en lysgraae Marmor med blaa-

Huule
 i Limur
 Fjeld.

agtige Aarer, saa at, om denne Naturens Bygning skulle have været gjort ved menneskelig Kunst, ville den have blevet temmelig kostbar, anseet, at, saa snart man kommer igiennem de Buske, der næsten skulle Huulens Abning, og træder nogle Trin frem, da finder man ligesom en hvelvet Løngang af lutter Marmor, paa hvilken ikke sees mindste Sprekke eller Abning, men vel mange udstaaende Kanter og Forhøvelser, dog alle disse saa jevne, som det kunde have været en Den, eltet i rundagtige glatte Figurer. Et lidet Stykke Vægs, maaskee 100 Trin, gaaer denne Løngang lige frem, dernæst bøyer den til høyre Haand, gaaer snart op, snart ned, og bliver snart smalere, snart dobbelt saa breed, da dens Brede, efter mit Favne-Maal, fandt agtes for 4 à 5 Allen, og dens Høyde 3 Allen, saa at tvende Personer gemeenlig kunde gaae jevnstids, foruden at bukke sig ret tit, eller og krybe paa Hænder og Fødder, som undertiden maatte skee, og tillige med den fugtige Damp, der lignede den, man finder i en muuret Begravelse, forbød mig at gaae saa langt frem, som ellers var skeet. Her til kom den søle brumlende Lyd af Elven, som løber under nedent, og dens Løb var det egentlig, jeg admirerede; thi over den gaaer man paa et gandske jevnt og slet Steen-Gulv, der som en Hvelving bøyer sig lidet til begge Sider, men er ellers plat, og ikke over 3 Fingre tyk, havende her og der nogle smaa Abninger, igiennem hvilke man kunde see Vandets Løb. Spørger man, hvor vidt denne Løngang strækker sig, da tvivlet jeg ikke paa, den gaaer jo lige saa vidt som Elven, og har sin Oprindelse af

af dens Fald, hvilken har udhullet Steen-Bierget ved Tidens Længde efter den gamle Regel:

Gutta cavat lapidem, non vi, sed sæpe cadendo, og dette bestrækkes særdeelees ved de jevnslidte Bugter eller bølgaftige Figurer, som jeg før har sagt at Huulens Hvelving og Sider ere fulde af. Spørger man, hvor Elven kommer fra, da berette Bønderne af den Egn, at oven paa den øverste Fjeld-Nas, som opløfter sig i det mindste 100 Favne næsten perpendiculariter over Huulen, findes et stille Vand af ongefær en Fierdingvæns i Omkreds, uden Tvivl sanket af Regnens og den sineltende Snees jevnlige Tilflod fra andre Fjeld-Tinder. Hvorledes den øverste tørre Hvelving kunde blive saa høj over Elvens Løb, naar den derved er forarsaget, sluttet lettelig, efterdi den af Begyndelsen ikke maa have været saa høj, men Tractu temporis har Elven, som først løb i den øverste Hvelving, skaaret sig igiennem indtil den er kommen saa dybt, og ved at skære paa Fjeldet, har den sat de afflidte Partikler, som Sand og Gruus paa Bunden, hvoraf denne ligesom et Sediment eller Bundfald ligger saa jevn og slet, tiener og nu til Vandets Laag eller Dække, da den før var dets Bund. I disse Tanker blev jeg end meere bestræket, da jeg, efter nogle Dages Forløb, paa min Retour fra Nordal, atter besøgte samme Huule, og selv gik noget videre ind, skient ikke saa vidt som et Par Karle, jeg havde med mig. Da saae vi ved Føgtens Hielp igiennem en Abning under vore Fødder, hvorledes Elven har endnu et andet lige saadan flad og jevn Stratum af Steen eller bundfalden Gruus at

at løbe paa, som det, den løber under, følgelig at den med Tiden ogsaa vil skære sig under denne nye Hvelving, og gjøre den til sit Loft, saant ved et andet Bundfald legge Grund til en nye Hvelving.

Tantum ævi longinqva valet mutare vetustas.

Som nu Oprindelsen til det Slags Huuler, hvor Vand flyder igiennem, er let at finde, (*) saa synes det vanskeliggere at sige, hvorledes hine mange tørre Huuler og Longange i Klippen ere komne der, saasom den nyelig omtalte i Dolsteenen, hvis Lige kunde findes i mange andre Fjeld, om man spurde derefter. Det rimeligste, som herpaa kand svares, bliver nok D. JOH. WOODWARDS Meening, som i sin *Physiske Jord-Beskrivelse* p. m. 85. meener, at den ved Syndfloden opløste og paa nye sammensunkende Materie af heele Jordens Klode er kørt efter, da den tørredes og blev haard; ved en i Jorden selv skjult Aarsag (være sig et almindeligt stort Jordskælv eller deslige) atter sønderreven og sat i Uorden, saa at dens adskillige Strata eller Læg sank paa eet Sted, og gav sig op paa andet Sted, følgelig gav Jordens Overdeel den Anseende af en sønderbrudt Bygning, imellem hvis Gruus og Ruiner bliver mangen Abning, indtil Grunden gandske planeres.

§. 7.

Sandt nok er det, at frem for BURNETS, WHISTONS, eller andre saa kaldte Jord-Theoristers Gis-

nin.

(*) Af dette Slags er meget mærkbar dig den saa kaldte Devilshole i Engelland.

ninger om Syndflodens Virkning, fortienet bemeldte D. WOODWARDS Hypothesis meest Biesfald, skiont den ogsaa har havt sine Ansejninger, særdeels af D. ELIA CAMERARIO og nyelig af Monfr. BUFFON. Det, som gjør mig den særdeels her antagelig, er, at den frem for nogen anden, giver Anledning til at finde en allene Huulernes, men og fornemmelig Biergenes Oprindelse. Han negter vel ikke, som D. BURNET gjør, at der jo var Fjeld og Bierge til for Syndfloden, dog setter han, at de alle bleve oploste, eller ligesom smeltede, og at den gandske Jord-Klumpes Indhold kom med sine løsrevne og imellem hinanden svævende Deele omfider til at sunke sammen i Form af en rund Hvelving over Afgrunden, Lav over Lav, alt efter som Steenene, Jorden, Sandet, Kriden, eller andre Materier vare meer eller mindre beqvemme til at sunke hastigere eller langsommere, saa at de adskillige Materier den gang fik deres samlede Strata, og heele Jordens yderste Skæl blev gandske glat og jevn, saasom BURNET i sin *Theoria Telluris* vil have den lige fra Skabelsen til Syndfloden, ved hvis Bænde den jevne Skæl, først skulle være knækket, knuset, blandet og sat i saadan Uorden, som nu falder først i Øyet, skiont Guds Orden og Viltsdom findes i alle Ting. Spørger man D. WOODWARD, hvorledes den, efter hans Meening, ved Syndfloden jevnede Jords Overdeel kom i sin nærværende Blanding, og nogle af de mellemste eller nederste Strata oven paa, ja mange Ting i en forvirret Blanding, da supponerer han strax efter Syndfloden den nyelig omtalte alminde-

lige store Ruptur og Sønderrivelse, (*) som gjorde, at nogle afbrudte Strata med een Ende stode i Behret, med den anden sank ned ad, og at i Steden for det nedsinkne atter opkom nogle andre Stykker og Stumper af diverse Stratis. Endskjønt nu dette er kun en Supposition, saa synes samme dog at være den eeneste, som kand give Grund og Aarsag til det jeg allermeest har forundret mig over, naar jeg seer paa vore Norske Klippers forunderlige Structur, og særdeles deres adskillige Stratorum Positur. I bemeldte Sten-Klipper, sammensatte af meget adskillig Malm, Farve og Figur, seer man tiendelig nok, at Materien har været ligesom i Flod, og har sat sig Lav over Lav. Dog, da disse ikke altid ligge horizontal over hverandre, juxta leges motus & gravitatis, men tvertimod staae de gemeenlig enten paa skraa, eller bøiede hid og did, eller og lige op og ned, saa kand man ikke vel udfinde Aarsagen til denne Situation, førend man antager D. WOODWARDS forbemeldte Meening, og lader den gælde i det mindste indtil noget rimeligere findes. Hvad jeg meest beklager er, at denne lærde og flygtige Mand, saa vidt jeg veed, ikke har opfyldt sit saa tit

(*) Denne Kunde tilskrives adskillige Aarsager, men efter min Meening allerstærkest dette, at, ligesom man seer en nye Muur sprekke, revne, ja vel sünke og sammensalde, naar Fundamenter aldrig saa lidet viger og svigter, saa maatte samme ske kort efter Syndfloden, da den nye Blanding efterhaanden tørredes, og ved sin Tørhed fik Røver og Sprekker neden under i det Dybe, selgelig ogsaa i Overdeelen, som maatte følge sit sünkende Fundament, da Vandene separerede sig til Havet.

tit igientagne Føfte, om at beviiſe og af Experimentis demonſtrere baade Mueligheden og Virkeligheden af hans adſkillige Sætninger, hvortil han havde beſtemt et ſtørre Skrift, af hvilket hans *Geographia Phyiica* ikkun ſkulle være en Prodromus. Den Hoved-Iudvending jeg onſkede at have ſeet beſvaret ved ham, var Steen-Malmiens Haardhed, ſom han ſetter forud at have været opløst og i Flod.

Jeg ſpørger, hvorved ſaadan Smeltning er ſkeet i Syndflodens Tid? thi ville man hertil laane den for- Gisnin-
meente Central-Jld, ſom ſkal give vor Jord-Kreds ſin ger om
Fethed ic. og ſige, at den havde ved Raagen blodgiort end Jord-Klo-
ogsaa de haardeſte Marmor-Bierge (hvis ſindende Marer dens Op-
og Striber nok vidne om deres forrige Blodhed og Deele- løsning.
lenes Bevegelse, at jeg en ſkal tale om de fremmede Ting, ſom man deri finder indſluttede) da kommer Noah og alle Dyr i Arken til kort, med mindre man atter vil tage ſig den Frihed, ved en nye Suppoſition, at gjøre denne Raagning en almindelig paa eengang, men binde den til viſſe Deele i Globo, og viſſe Egne af dens Overdeel. (*)

¶ 2

I hvor

(*) Wer weiß, ob vor der Sündfluth Feuer-ſpendende Berge ge-
weſen ſind, ſonderlich ob nicht erſt die Sündfluth durch Zu-
führung, wo nicht wirklicher vegetabilischer und animalischer
Bruch-Stücken ſolches harzigen See-Grund-Schlammes zu
denen ohnedem ſchon da gelegenen ſchwefelichen unerschöpflichen
Erz-Raſten, gleichſam Holz und Stroh dahin zuſammen ge-
tragen? Wer wil zum wenigſten nicht vor wahrſcheinlich
halten, daß das Meer zu dieſen graufamen und unaufhörli-
chen

I hvor nyt og fremmed det end synes, at giette sig til saadan heed Smeltelse i Syndflodens Vand, er dog Meningen en ældgammel Tradition, saafremt man vil ansee de Ord, som tillegges S. PIONIO, da han Ao. 250 fik Martyr-Kronen under Kenser DECIO, og skal have sagt til sine vantroe Forfølgere, blant andet disse Ord: I bekiende jo selv, efter eders gamle Adkomster, at den Noah, som I kalde Deucalion, hans Syndflod var blandet med Ild, endskiønt I ikkun halv forstaae eder paa den rette Sandhed. See JOH. OTTO GLYSINGS ersten Tempel Gottes P. II. p. 125. Skjønt nu deri er saare liden Sikkerhed, saa er der dog ogsaa langt mindre Præsumption, end med D. BURNET l. c. at giøre vor Globi Chaos til en overbleven Levning eller Afte-Hob af en udbrændt og vitrificeret Comet, hvilken ved Støbelsen skulle have faaet nyt Liv, Skif og Orden. (*)

Men Smeltelsen maa være skeet, naar den være fand, og ved hvilket Middel den Almægtiges Haand dertil

chen unterirdischen Feuern Materien noch heut zu Tage herschiesseu müsse, da die Vulcanus-Stätten nirgends als nahe am Meere sind. Doct. JOH. FRIDER. HENCKELS *Pyritologia* oder Kieß-Historie Cap. V. p. 308 seqv.

(*) Dette BURNETS Suppositum antages nogensunde, skjønt med stor Forskiel i Omstændighederne, af den store Physico Monf. BUFFON i hans *Hist. de la Nature* Tom. I. paa mange Steder, særdeles p. 87. og 129. edit. germ. Der kaldes vor Globus en Strøm af smeltet Materie, som en modende Comet skulle have udstødt af Solen og blandet sig deri. Hvem ventede dette af en Mand, som ellers tracterer alle blotte Hypotheser med yderste Foragt.

til har brugt eller ikke, thi udi hiine Griller tager jeg ingen Deel, saa taler Natur og Forfarenhed tydelig nok om Sagen selv, (*) og viser den først som muelig, efterdi endnu ingen Steen-Malm, være sig Kamp, Marmor eller Flint er saa haard, at den jo i sine allerinderste Deele kand opløses, smeltes, sættes i Flod, og paa nye vitrificeres, særdeles ved et vel proportioneret Brænde-Glas. (**). Dernæst vises Sagens Virkelighed tydelig nok for enhver Tvivlende, hvis han har Lejlighed at see saadanne figurerede, colorerede, flammede, straalviis staaende og mange indtrykte fremmede Corpora fremvisende Steen-Fjeld og Klipper, som Norge, særdeles ved Søe-Kanten, har Overflodighed af. Naar man betragter dem med Eftertanke, da tale de tydelig

L 3

noe

(*) Incendiis & inundationibus varie transformata sunt corpora, & quæ nunc opaca & sicca cernimus, artifice initio, mox aquis hausta fuisse, tandemque secretis elementis, in præsentem vultum emeruisse, credi par est - - - Omnis ex fusione scoria vitri est genus, scoriæ autem assimilari debuit crusta, quæ fusam globi materiam, velut in metalli furno obtexit induruitque post fusionem - - - Ipsa magna telluris ossa nudæque illæ rupes atque immortales silices, cum tota fere in vitrum abeant, quid nisi concreta sunt ex fuis olim corporibus &c. LEIBNITZ *Protogæa* §. III. p. 3. 4.

(**) Bed Band og Jid tillige kand efter BECHERI Ord in *Physic. Subterræn.* de allerhaardeste Steene opløses. Solius ignis & aquæ ope, speciali experimento, durissimos quosque lapides in mucorem resolvo, qui destillatus subtilem spiritum exhibet. Item: Est etiam certa methodus, solius aquæ communis ope, silices & arenam in liqorem viscosum, eundemque in sal viride convertendi, & hoc in oleum rubicundum. Den sidste Maade, da Jiden ikke behøves, stikker sig best til WOODWARDS Systema, som da synes mig dobbelt antageligt.

Underlig
Blanding
i Fjeldene.

noſ om, at deres Materie har været engang gandske
blød og i Flod, men er ſtagneret, ja endog efter ſaadan
Stagnation eller Petrification, paa mange Steder atter
reven af Lave, ligesom overſkaaren, brækket, ſplittet,
opløſtet af ſine første horizontale Stratis, og ſat deels
paa tværs, deels op og need. Havde de omtalte ſtore
Theoriſter ſeet ſig om i diſſe Lande, da vare dem her
frem for nogenſteds forekomne ſaadanne Experimente-
ſes. (*) Jeg vil imidlertid anføre nogle merkværdige Be-
viisninger, tage deraf, at man finder fremmede *ſolida*
intra ſolida i Hobetal. I Evindvig Segn, 6 Mille Nor-
den for Bergen, er et Sted, kaldet Stene-Sund, hvor
man ſeer Fjeldet paa en halv Fierdingveys langt at
fremviſe de Petrefacta, ſom ſøges i Kunſt-Rainre, nem-
lig mange Slags ſaa kaldede Cornua Hammonis, ſtore
og ſmaa Snegle, Muſlinger, Orme, Inſecter, og jeg
veed ikke hvad, ſom en kunde kaldes *Lufus Naturæ*, hvilket
Ord ſynes i ſlige Ting *Lufus Poëticus*, og er en fattig
Udflugt for dem, ſom vil negte det unegtelige. Alle
diſſe Skabninger ſidde der ligesom indcæltede i en Dey,
og at Klippen var blød ſom Dey eller Dynd, da de først
bleve hængende deri, det kand ikke negtes af nogen for-
nuſtig Beſkuere. Jeg vil forbigaae mange mindre
Exempler af ſamme Slags, ſaasom den ſaa kaldede St.
Olufs Slange i Nordals Fjorden, hvilken vel er *fabuleux*
i Hen-

(*) At alle Steene engang har været en blød Dey eller Leer-Bel-
ling, antages ſom en udgiort og unegtelig Sandhed i *Memoires*
de l'Academie Royale ad A. 1716. pag. 14.

Fjeldet ved Stene Sund.

i Henseende til St. Oluf, som Munkene tillagde det Mirakel, at han kastede den derhen, hvor den endnu sees, men at den har hængt der siden Syndflodens Tid, har intet utroeligt, uden det skulle være dens Storhed og Længde af mange Favne. Dog dette Tvivlsmaal skal ogsaa falde bort, naar Ordenen henleder mig til at handle om Nørske Sø-Orme og andre rare Hav-Dyr. Paa Marmor-Berget ved Møster Havn, 7 Miile Sønden for Bergen, seer man i Fjeldets Overdeel, saasom Marmor-Steenens yderste Skorpe eller poreuse Skum, kaldet Dagsteen, mange saadanne runde smaa Huuler, som ligne dem, der sætte sig i Talg eller Vax, naar det efter en Smeltning størkner, og at dette Marmor-Biergs gandske Massa med sine flydende Aarer engang har været i samme Tilstand, tages af mig saa meget mindre i Tvivl, som een af Arbejderne, da jeg spurgte ham, om han aldrig havde fundet midt i den tætte Marmor, nogen anden eller fremmed Materie, der kunde skjønnes at ikke høre dertil, gav mig det Svar: Saare sjelden hendes det, dog visselig undertiden, mig og andre af denne Profession, at vi midt i Marmor-Blokken ramme paa Snegle, Muslinger, afbrudte Stumper af Beegsteen, eller andet deslige, hvilket paa alle Kanter ligger saa tæt indsluttet i Marmoren, ligesom det hørde dertil, skönt det strax løsnes og falder ud som fremmet. Når dette skeer, maa man af Nabningen vente sig en Stank saa vederskyggelig og tillige stærk, at, hvis man ikke vender Næsen derfra, da maatte man besvime. Dette sidste sluttet at være af den længe tæt indelukte fremmede Luft.

Lust. I min liden Samling af Norste og andre Naturalier, har jeg adskillige saadanne Steen-Stykker, som vise dette Solidum intra solidum, saavel som andre Aendegne af den forudm flydende Materies hastige Stagnation, ved hvilken Fiske, Orme, Snegle og andre Dyr ere blevne indelukkede i den haarde Steen, ligesom man seer Insecter og deslige i den giennemskinnende Rav. (*)

I Steden for at opholde mig herved, vil jeg, til Sagens Bestyrkelse, sige min Formodning om 3 Huller, som findes paa en Klippe i Rake Sogn, 3 Fierdingvejs fra Friderichshald. Oven paa det haarde Steen-Bierg findes 3 runde Huller, et hvert knap 2 Alen i Omkreds. De tvende af disse gaar ikke ret dybt, og komme derfor i ingen synlig Betragtning, efterdi de ved Menneskens Hænder og Instrumenter maaskee kunde være indgravede. Men det tredie Hul fortjener desto større Admiration hos Eftersættomme; Thi, skönt dette er af samme Enæverhed, saa og derhos glat og jevnt, ligesom det kunde været gjort med Konst, kand dog saadant ingenlunde holdes rimeligt, efterdi Hullet er saa dybt, at ingen finder Bund deri, og naar man vil giette Dybheden af at lade en liden Steen nedsinke, saa varer det vel to Minuter eller den trediede Deel af en Time, førend man af en opstigende Gienlyd kand slutte, at Steenen er kommen til Bunds, og da er Lyden ret melodieux

og

(*) Til min Fornøjelse seer, jeg at Monfr. BUFFON har fundet selsomme og flere fremmede Ting, indsluttede i Marmor og Kalksteen. *Hist. de la Nature*. Tom. I. Art. VIII. p. 153.

og behagelig klingende, næsten som Lyden af en Klokke. Dette saare dybe Hul fandt nu, i Betragtning af sin Snæverhed, som en tager imod et Menneſkes Legeme, end ſige tillader ham at røre Hænderne, unuelig være gjort, gravet eller boret med menneſkelig Konſt, følgende maa det enten være ſaa gammelt ſom Verden ſelv, eller og, efter ſtørre Rimelighed, være kommet der i Syndflodens Tid, og det formodentlig ſaaledes, at, da Klippens Materie paa den Tid ſupponeres at have været blod og bevegelig ſom en tynd Dey, fandt en allerede hårdet rund Steen fra et høiere Sted være falden derpaa, og have trængt ſig der igiennem ved ſin egen Tung-
hed. Derſom de andre tvende en ret dybe Huller har havt ſamme Oprindelse, da maa de deri indfaldne Styk-
ker enten have været lettere eller og fundet Materien ſe-
vere og hårdere for ſig.

§. 8.

Naar nu denne Hypothefis ſtaaer faſt, ſaa ſluttet
lettelig, hvoraf ſaa vel de hårde Steen-Fjeld og Klipper
ſom Jord-Bjergene have havt deres Oprindelse, efter at
den første Jevning var ſkeet ved Syndfloden, nemlig
Jord-Bjergene, ſom ere ikkun maadelige, og her til
Lands ſaa ſom regnes blant Bjerge, kunde lettelig dri-
ves ſammen ved Vandets Magt allene, men Steen-
Fjeldene, ſaaſom af en ſevere Materie, ſynes i Figur af
Hvelvinger at være opløſtede neden fra ved en underjor-
diſt heftig Vind, Vand eller Ild, der har drevet dem
her

Alle
Si. Ids,
Klippers
og mindre
Steenes
Oprindel-
ſe udledet
af forrige
Grund.

her og der i Bulser, (*) og hvis det er skeet førend Steen-Malmen ved Stagnation havde naaet sin fulde Fasthed, da har end ogsaa den udbortes heftige Vind efterladt sine Fodspor i deres Strækning og Skikkelse, efter den Formodning, som tilforn er anført af Hr. Emanuel Svedenborgs Observatis. Da ere uden Tvivl de utallige Fissuræ, Ræver og Sprekker komne, hvilke forestille mange Fjeld, ligesom de paa tværs og langs vare giennemfavede. (**) Da ere mange saadanne Nabninger i Fjeldet fyldte med en sildigere hardet slimagtig Materie, kaldet her til Lands Hejeitel. Denne fandt være en Stribe af en heel eller halv Allens Breede, men løbende mellem de andre Steen-Lav eller Strata, lige saa vidt som Fjeldet selv,

(*) Scio quosdam suspicari intumuisse aliquando terram ab erumpente spiritu, surrexisse montes ex planitie, erupisse insulas ex mari, qualis apud CEDRENUM in historia miscella memoratur insula nata sub LEONE ICONOMACHO - - Ego etiam facile admittam initio, cum liquida esset massa globi terræ, lucente spiritu superficiem varie intumuisse, unde illi mox indurescenti primæva inæqualitas; neque etiam diffiteor, firmatis licet rebus, terræ motu aliquando vel ignivoma eruptione, monticulum factum. LEIBNITZ *Protogæa* §. XXII. p. 36 seqv.

(*) Monfr. BUFFON deriverer pag. 64. Tom. I. efter sit Systematis Natur, de perpendiculair nedløbende Ræver og Sprekker i Fjeldene derafra, at, da Vandet efterhaanden forsvandt, og Steen-Biergets Dey tørredes, saa maatte de derved formede Steen-Columner give sig fra hverandre og lade en Nabning efter sig, ligesom man seer daglig at ssee i sey tørket Leer, Almdam eller deslige. De Sprekker derimod, som løbe horizontal i Fjeldet, og ere gemeenlig langt mindre, rette sig efter den bundfaldne Materies adskillige Lag eller Strata, hvilke sees at ligge ligesom Blade i en Bog over hinanden.

selv, hvilket af de adskillige Couleurer faaer en arttig Anseelse. Hejeitelen eller den distinguerede Aare bestaaer nu snart af Marmor eller Alabaster, snart af Agat og snart af en anden fin glænsende hvid, rød, blaae eller brunn Steen-Art, givende, særdeles ved Søe-Kanten, hvor Fjeldet er blot, mange anseelige Forandringer. Da ere og mange løsrevne Steen-Stykker og Stumper, ligesom Klumper af Leer eller Dey, blevne liggende adspredte her og der, ikke allene i Dalene og Fiordene, hvor de kaldes Skær og Flue, men ogsaa paa Toppen af de høieste Fjeld, hvor man her til Lands finder mange løse Steene saa store som maadelige Huuse, hvilke ved intet Menneskes Haand ere, eller til noget Øyemerke kunde være der oploftede.

Anden Oprindelse have ikke heller de allerfleeste ^{Steen} Mark-Steen, som findes adspredte over heele Jordens ^{være ikke.} Kreds, og ere til deels nogenledes jævne og slidte ved Tidens Længde. Jeg siger de allerfleeste, og tilstaaer, at visse sandagtige Steene kunde siges at være uden paa, derved, at et Lav Sand eller Leer sætter sig over det andet og hærdes i Solen. Men at Steene i Almindelighed, særdeles hiin haarde Kamp, skulle være, folgelig have vitam vegetabilem og en indvortes Kraft at sue Næring til sig af Jorden, det er en af de allerurimeligste Meeninger, som fornuftige Folk kunde falde paa, end ogsaa i et Seculo, der saa nøye udkræver tilstrækkelig Grund i alle Ting; thi at en fra smaa Steen rensat Ager sanker Steen igien, det gjør Tæle-Bropen, som

fyder dem op hvert Aar. At Bierg-Crystaller, og maa-
ske nogle flere Steene af det ædle Slags, kunde vore
saasom Safter, der efterhaanden tingeres med Mineral-
liernes Farve, og Straale-viis hærdes efter sine salinske
Deeles Art og Natur, det lader jeg gierne gielde, lige-
som ogsaa det, at Vandet her og der i Bierg-Huulerne
sikker nogle Steen-Partikler af, gjør dem til en Dey,
lader dem drøppe og henge i lange Steen-Tapper, som
man kalder Draab-Steen eller Stalactites.

§. 9.

Hvad
Hinder og
Skade
Norge har
af sine
mange
Fjeld.

Førend jeg forlader den Materie om Biergene, og
særdeles vore Norske Steen-Fjelde, maa efter mit Ho-
ved-Mærke anføres noget meere til den store Skabers
Pritis og Normandens taknemmelige Fornøjelse med den
Boeltig, Gud har anvist ham. Her tilstaaes nu aller-
først, at, som alt timeligt Got har nogen Vanskelighed
i Følge med sig efter Poetens Ord:

Omnis commoditas sua fert incommoda secum.

Saa have og de biergagtige Landes Indbyggere i een og
anden Henseende Besværighed frem for andre. Herhen
regner jeg først deres Lands mindre Frugtbarhed, da
Ageren er liden i Tigning mod det ede Fjeld. Saa at den
i mange Pro-Interv. særdeles i denne Bierge-fulde Pro-
vintz, ikke nær forslog til at føde Indbyggerne, hvis
halve Næring maa søges paa Søen. Dernæst at Bon-
dernes Naboelav ikke kand være ret stort, og saa got som
ingen samlede Landsbyer findes, men her og der imellem
Dale-

Dalene nogle eeneste Gaarde, gemeenlig en halv eller heel Fierdingveys fra hinanden, skiont Vongde-Lagene i Op-landet ogsaa falde større og tættere end vore Bergenske Dale, som ere desto mindre, fordi Fjeldene ere større. Paa nogle Steder, saasom i Ullands og Nordals Fjorden, finder man Bønder-Gaardene liggende saa høyt oppe paa en Kant af den steile Fjeld-Side, at Nedgangen skeer ved faststaaende Stiger, hvor en Bræst, som kaldes i Sogne-Bud og er Beyen ubant, sætter sit Liv i Døve, særdeeles om Vinteren, naar det er glat. De Dødes Liig maa fra saadanne Steder hidses need eller bæres paa Ryggen, førend de legges i Kiste. Post-Sækken maa ogsaa nogle Måle her fra Bergen, om Vinters Tid, hidses op over steile Fjeld. Sølgelig regnes og herhen de meget vanskelige Beye, saavel for den daglige Arbejder, som særdeeles for en Reysende, der end ogsaa mangesteds paa Konge-Beyene maa skrekkes ved at ride over de steilste Bierges Side paa understøttede eller ved Jern-Tapper i Fjeldet hængende Beye, (*) finale som

Vanskelige Beye.

M 3

en

(*) I Nærøe Fjorden, som gaaer til Waas, findes endnu, som en særdeeles Antiquitæt, Beyen hængende i de samme Jern-Tapper, som den store Kong Sverre henved Ao. 1200, eller for halvfjerde Hundrede Aar siden der lod inddrive i Fjeldet, da han banede Vej for sin Armee, uden Tvivl for sit Caval-lerie, som endda ey var kommet der igiennem, dersom det ikke havde været Norske Heste, vante til at stige paa Klippen hartad ligesaa behendig som Geder. Ved denne Lejlighed vil jeg melde, at, skiont ikke den vanskeligste, saa dog den aller-særligste Bey, jeg paa mine Reyser har fundet her i Norge, er imellem Skogstad og Bang i Balders. Længs med den
ferste

en Fodstie, og uden nogen Beskiærmelse af Næbverk ved Siderne, hvilket ikke kunde befæstes, at jeg ey skal tale om hastig vorende Elver snart at ride igiennem, snart at passere paa skrøbelige Broer, hvilke her i Stiftet ikke bygges synderlig sterke, fordi de allene bruges af Fodgængere eller Ryttere, da her ingensteds er nogen Bey for en Vogn, og mangen Bonde vel aldrig fik en Vogn at see, dersom han ikke kom til Bergen at forundre sig over den Machine. Det fjerde Onde, som kand tilskrives Biergene, særdeles her i Provinsen, er de skadelige Dyrs Tilhold i deres Klostre og Huuser, og den Vanstikkelighed i at ødelegge dem. Hvad Skade Goupen eller Lossen, Ræven, Biørnen og særdeles Ulven gjør Bondens Creature, saavel som Hiorte, Harer og deslige nyttig Bildt, kand man ikke lettelig forestille sig, hvorom siden skal handles i det Capitel om vilde Dyr. Den femte Skade er, at Bondens Creature saa ofte nedstyrte af

ferste Soe Lille-Mios falder Beyen paa den høye og steile Fjeld-Side undertiden saa snever og knap, som den trangeste Fodstie, at, dersom tvende Ridende modte hinanden der om Aftens Tid, og ey i Tide kunde sees, for at undvige, hvor Stien tillader det, men kom hinanden nær paa de smale Steder, da synes mig og flere, som jeg har spurgt, at de begge maatte uophørlig holde og see paa hinanden, foruden at kunde enten passere forbi, eller finde Rum til at giøre en Bending med Hesten, ja end ikke at nedstige fra den. Jeg tænker, de slap ikke lettelig af den Knibe paa anden Maade, end at een maatte see, om han kunde flynge sig ved en Kant af det steile Fjeld, eller og ved et Næb hidles op, naar nogen kom dem til Hielp, og siden lade sin Hest udstyrtes i Miosen, paa det Beyen kunde aabnes for den anden.

af Fjeldenes steile Steder, og slaae sig i mange Stykker, ofte forstige de sig i udbængende Bierg-Hamre, hvor de hverken kunde komme op eller need, da Bonden ikke betænker sig paa at vove Livet for et Faar eller en Geed, i det han fra Fjeldets øverste Helde lader sig nedhidsse ved et Reeb paa nogle hundrede Favne, og slingrer, ridende paa et Eder-Træ, i den frie Luft, indtil han kand fæste Fod hvor Geeden gaaer, og i sit Reeb lade den ophidsse tillige med sig selv. Herved er allerforunderligst, at han mangen gang lader det komme an paa en eeneste Hielper, som holder Enden af Rebets, eller gjør det fast i en Steen, om dertil gives Lejlighed. Man har og Exempel, at saadan en Hielper selv er draget ud, og har sat Livet til af Trofasthed mod sin Ven, saa de begge ere omkomne. (*) Endeligen er den siette og ey mindste Fare og Skade for Indbyggerne i denne og nogle andre Provinser,

Bonden
vover sit
Liv for et
Faar.

(*) I de ey fjelden indtrefsende bedrøvelige Tilfælde, at enten et Dyr eller Menneſke med Foden glider og slipper ud fra høje Præcipitiis af nogle hundrede Favne, merker man, at den saa hæftig modende Luft, længe før de naae Grunden, ey allene qvæler dem og dræber dem, men ogsaa at den kommer deres Bug til at briste, saa Færmene strax udvelte, hvilket fiendelig sees, naar de falde paa en Fiord eller andet Vand, hvor alle Lemmerne blive heele, men Bugen opreven. Ved denne Sandhed oplyses det, som ellers kunde synes noget mørkt, særdeels efter Lutheri og vore ældre Danske Bibel-Versioner, om Juda Ischarioth. Act. I. v. 18. Han hængde sig, og brast midt i tu, og al hans Indvold udveltedes. Hvorimod de Ord *πληνὴς γινόμενος ἐλάκησε μέσος*, præceptus factus &c. Han styrtede Hovedfulds (efter forrige Observation, som alt for ofte gøres her til Lands) passer sig gandske vel til det følgende.

vinger, skönt fielden i Østerlandet, at deels deres Mark, Eng og Skov i en Hast kand tage stor Skade af Fjeldskreed, deels deres Huuse, ja deres Liv selv derved sættes i Fare. Saadan Fjeldskreed, som ellers ogsaa kaldes Steenskreed, forarsages gemeenlig om Foraaret, naar Tæle-Grøpen og Regn tillige løsner i den øverste Fjeld. Kant nogle nærliggende smaa Steene, hvilke, i det de glide ned ad, begynde alt efterhaanden at gribe videre om sig, og drive flere samt større Steene tillige med Sand og Grus for sig, saa Dyngen bliver stor, river alle forekommende Træer fort med sig, blotter Fjeldet fra alt sit Skiul, saa derpaa sees ligesom en Ben, og, om Jorden er dybere, blive dybe Rønder eller smaa langagtige Dale, hvis Grund sættes ud paa de næstliggende Agre eller Enge, hvilke vel med Tiden, men ikke i nogle

Steen-
skreed.

Aar kunde grønnes igjen. De allerfleeste og sørgeligste Exempler paa saadan Steenskreed saabel som Sneefond, hvorom er talt paa et andet Sted, havde man her i Stiftet Ao. 1679 ved Kyndelmess Tid, da mange Jorder bleve fordervede, mange Gaarde ødelagte, og i Sundmöers Fogderie allene 130 Mennecker omkomne, ligesaa hastig som andensteds ved et Jordskælv.

Hertil kommer endnu et andet langt større saa og rarere Phænomenon Naturæ, henhørende paa nogen Maade til det sidst bemeldte. Dette kaldes Berg-Rap, eller at Fjeldet raver, viger, giver sig fra hinanden og falder ud, undertiden i maadelige smaa Stykker, da det ikke stort agtes, men undertiden, skönt fielden, med et heel

heel Rist paa mange 100 Favne i Længden og Bredden, hvilket gjør en Bevægelse i Luften og en Forandring i næste Dale, og anderledes end det kunde være et Forspil af Verdens Undergang. Fodspor af saadan Berg-Nap seer man blant andet allerkjendeligst ved Steene-Broe i Lærdalen, paa de saa kaldede Gallere. Der sees, at det stulle Fjeld ved Siden har tabt et løsreven Stykke, større end det største Slot i Verden. Dets Stykker, nogle saa store som Huse, andre minder, men alle saa kantede, som det kunde være sønderslagen Glas, ligge der i Millioners Tal, og give Elven en brusende Fart, i det den trænger sig igiennem disse Ruinas horrendas, over hvilke meget møysommelig er practiseret en Bey saa vanskelig som nogensteds i Verden.

Naar saadan Berg-Nap treffer paa en Fiord eller dybt Vand, da bliver vel Steenen borte, men i det den synker, setter den Vandet i saadan Bevægelse, at nærliggende Huuse, ja endog Kirker, derved ere bortskyllede. Heraf saae man for en Snees Aar siden, neml. 1731. den 8 Januarii et mærkeligt Exempel i Ørskovs Prestegjeld og Strands Annex paa Sundmøer, hvor et temmeligt Ræf eller Promontorium, kaldet Rammers Fjeld, som under Vandet maae have været huult, og udhængende over Nordals Fiorden, i et Øyeblik sank ned, og paa et Par Milles Distance satte bemelte Vand i saadan Bevægelse, at den en halv Mil derfra lige over Fiorden liggende Strands Annex-Kirke, som siden er bygt, høiere

op, gandske blev bortskyllet, temmelige Skibe satte paa tørt Land, mange Huse omrevne og nogle Mennisker druknede. Dog fyldtes Fiorden ikke, ja Fiskere sige, at de ikke kiende nogen Forskiel i Grunden, hvilken der er af 900 Favners Dybhed. (*) Paa Julster er i Begyndelsen af dette Seculo skeet næsten det samme med et Fjeld, som faldt i den ferske Soe, og tilføiede Naboerne stor Skade ved Oversvømmelse.

§. 10.

Hvad Næst disse Norges og alle Biergagtige Landes Betydte og sværligheder, kommer jeg nu efter Løfte til at vise, paa Fordeel den anden Side, de Fordeele, som Fjeldene ogsaa føre med deraf og sig, hvilke atter ere mange og til Deels meget confiderable, saasom Indbyggernes, saaa at den gode Skaber overalt opretter Menniskerne efter skene i visse Ting, hvad han betager dem i andre.

Først

(*) Den nærmeste Aarsag hertil meener Belærverdige Hr. HANS HIORT, Provst paa Sundmoer, i sit Brev til mig af 30 Nov. 1750. at have været følgende. Oven paa Fjeldet stod en Bæk som øste sit Vand igiennem Fjeldets Røver og Sprækker. Da det nu samme Tid var en haard Frost, saa har Isen dilateret de gamle Sprækker og ligesom filet det fra hinanden. Dette giver jeg Magt efter Mons. J. ROHAULT Princip. *Traité Physique*. T. I. C. XXIII. p. 201. Si un Corps dur a ses pores assez grands pour contenir beaucoup de liqueur, & si ces pores sont remplis d'eau, comme l'eau ne peut se geler sans se dilater, il peut arriver, qu'en se gelant elle eclatera le corps qui la renferme &c.

Først har Fiældene deres Nytte i at sanke Skyer, og resolve dem til Regn, hvilket tilforn er vtiist, saavel som og dette, at af Sneefond, Vand-Steder og Kilder fra Biergene nedsendes idelig i store og smaa Elver det Vand, som kand fugte Mark, Eng og Skov, ja at de underjordiske Kilder og Vand-Aarer, som ikke udvortes komme fra Biergene, dog maae tilskrive dem deres Oprindelse, særdeles naar Aaren er stor og stærk i sit Fald, det har RAJUS, SCHEUCHZER, WOLFF, og andre Natur-Forskere noksom beviist. Jeg erindrer ikkun, at mange flette og jevne Heder just derfor ere tørre og uboelige Heder, da Menniskene der knap kunde skaffe sig Vand ved at grave meget dybe Brønde, men Engbund til Foder for Creaturene er ingenlunde at faae. Fremdeles troer jeg og, at det Vand, der kommer fra Fiældene, er frugtbarere end sedvanlig Regn-Vand, og enten af den uddunstende Salpeter, eller hvad det være kand, fører en særdeles Vim vegetativam med sig, hvilken kiendes ikke allene paa den Villighed og Vigueur, med hvilken man paa Fiæld-Siderne, hvor ofte liden Jord findes, ja ofte endi tørre Sprekker, seer allehaande unge Træer, særdeles Fyr, Ask, Alder og Rønne at groe langt bedre, end hvis de andensheds vare plantede, men ogsaa kiendes dette paa Fiæld-Bøndens Agre, hvilke vel ere smaa, men derimod saa fede og frugtbare, at baade deres Straa og Korn falder stærkere end i de fleeste jevne Lande, naar Marscherne og deslige undtages. At ogsaa de haarde Bierges Overdeel, skönt uduelig til Ager-Jord, giber

Guds
Skat:
Kamre i
Bjergene.

god Græsning i store Søter-Mærke, som man talder dem, det er noksom bekendt. Den Norske Bondes mange Øren, Kser, Faar og Geder bleve ey halv saa mange, hvis ikke hans vidtløftige Overdrift paa Fjeld-Naserne tilloed ham det. At jeg ey skal tale om vilde Fugle og Dyr, som der tillige med de skadelige, have Føde og Tilhold frem for paa jevne Marker, efter Psalm. CIV, 18. Hernæst har man at ansee biergagtige Lande saa som Guds Giemmer eller Skat-Kister, i hvilke han bevarer, og, efter Fornødenhed i hver Verdens Alder, viltselig og kicrlig uddeeler til Menniskene de Mineralier og Metaller, som vort Liv saa hønlige trænger til, og hvis Mangel gjør, at viffe ey dermed forshnede Folk betale et lidet Stykke Jern meget dyre med deres Bahre. For halvandet Hundrede Aar siden har Norge, saavidt Efterretninger strække sig, ikke havt mange Bergverker i Brug, selgelig giennt paa sin Skat, foruden at vide den var der. Siden den Tid er man ved Hielp af Tydske Berg-Arbeidere kommen bedre paa Spor derefter, og har særdeles af Sølv-Kaabber- og Jern-Brud, udhentet mange Millioner. Hvad ville ikke OLAUS MAGNUS nu sige, om han i sit Fæderne-Land saavelsom her saae Bergverkerne i den Drift, han vel aldrig havde forestillet sig, da han sagde: Montes excelsi sunt, sed promajori parte steriles & aridi, in quibus fere nil aliud pro incolarum commoditate & conservatione gignitur, quam inexhausta pretiosorum metallorum ubertas, quæ satis opulenti fertilesque sunt in omnibus vitæ necessariis,

cessariis, forsitan & superfluis aliunde, si libet, conqui-
rendis, unanimiqve robore ac viribus, ubi vis contra
hæc naturæ dona intentata fuerit, defendendis. Acre
enim genus hominum est &c. *Hist. Sept. Lib. VI. Præf.*
De sidste Ord, som kunde bestyrke den Tanke, at Norske
og Svenske Folk ligesom laane deres naturlige Haardhed
og Tapperhed af Nabodelauget med hine haarde Steen-
Fjeld, erindrer mig om den tredje Fordeel, her kand tages
i Betragtning, nemlig at Biergene give ikke allene Ly
og Læ mod Uveir, men ogsaa mod fiendtlig Indfald.
De tiene til Grændse-Skiel imellem Norge og Sverrig,
saavidt tilforn er viist, at fra Kolen udspirer en Rad
Bierge, der adskiller disse tvende Nationer. Men til
naturlige Fæstninger tiene de mange biergagtige Situati-
oner i Landet selv, hvilket alle Tiders Erfarenhed har
lært, da den Norske Bonde, som vel veed at omgaaes
med Sknde-Bevehr, i Krigs-Tider legger sig, uden anden
Anfører end hans egen Troeskab, paa bratte Steder, og
gjør Fienden utroelig Afbrek. Disse Provinser ere og
af Naturen gandske inaccessible for en Armée, som skul-
le føre Ammunition med sig. I denne Henseende kand
Bergens Bye, skiont den har ikkun mod Søe-Kanten
et Par Casteller, holdes sikker nok, hvis den af Land-
Magt allene blev truet, og de Bønder, som boe i Juste-
dalen eller deslige Steder, hvor ikkun ved en snæver De-
filée er Tilgang, kunde med den mindste Magt afholde
den allerførste. Hvorvidt Biergene i Almindelighed tie-
ne den gandske Verden til et naturligt Belte eller Be-

Naturlig-
ge Fæst-
ninger.

styrkelses Baand, efter nogles Meening, det lader jeg staae derhen (*), foruden just at gjøre de Tanker til mine.

Lystige
Landskas-
ter.

Endelig synes disse Munimenta tillige at være Norges Ornamenta eller Zitr og Prydelse, i det deres afvejlende Figurer, Forhøvelser og Forandringer gjøre Synet paa et Landskab, efter de Fleestes Smag, langt behageligere end det jevne og flette Land, som allevegne er hinanden noget nær ligt. I denne Henseende er her allerførste Varietas delectans, og Biergene som nogle herlige Magnalia Altissimi i Naturens Rige, synes mig at indgive Gemytterne saavel behagelige som høye og muntre Tanker, i det mindste om vi ville lade det komme an paa Poeternes Sigelse. Mod den yderste Søekant synes vel den, som seiler forbi Norges grumme Fjeld og Klipper, at der inden for maatte falde en afreux og fæl Boelig. Men de Tanker bestaae ikke længer, end til han kommer ind i Fiordene, og seer, at der, efter Tydskenes Ordsprog, bag Biergene ogsaa boer Folk, ja boer der med megen Agrément i de fleeste Dale og Indvi-ge; hvilke ere saa lystige Landskaber, at en Skildrer kunde paa saa Måle udsøge sig de allerprægtigste Originaler. Vist er det, at Naturen her favoriserer ved Situation

mange

(*) Qvod ossa in microcosmo, hoc in geocosmo montium structura facit, qvi totam terreni globi molem ita stringunt, ut dissolvi minime possit, atqve hoc modo perfectam consistentiam consequatur. ATHANAS. KIRCHERUS in *mundo subterraneo*. P. I. p. 67.

mange Bønders Boeliger saa overflodig, som i andre Lande saa Kongelige Slotte, end ogsaa naar Konsten ved store Bøstøtninger vil komme Naturen til Hielp med Plantager, Terrasser, Cataracter, Vandledninger og deslige. Disse Klostreder, saasom Bragneß og andre, have en heel behagelig Situation ved Flodernes Udlob mellem Biergene. Een af mine Formænd skal have kaldet det District Waas, nogle Mile Østen for Bergen, det Norske Italien, og sandelig falder der en Prospect saa herlig, som man nogensteds kand forestille sig den i en vel disponeret Samling af Naturens, dog den blotte Nature, Skionheder; thi af Bygninger er her intet uden Wangs Kirke og Præstegaard samt en Hob her og der paa adskillig Høide situerede Bønder. Gaarde. Men Egnens egen Skionhed kand knap være større, naar man forestiller sig tvende næsten lige løbende meget lange og høye, men ikke steile, Fjeld, imellem hvilke løber giennem Dalen, som kand være een halv Mill breed, en stor Elv, der snart gjør nogle smaa Søer, snart temmelig store hvitiskummende og brusende Vandfald over maadelige Klipper. Paa begge Sider sees de deyligste Enge, blandede med smaa Lunde. Paa begge flade Sider af de grønne Bjerge, frugtbare Korn-Agre samt Bønder. Gaarde i adskillige Terrasser eller Forhøvelser over hver andre. Derimellem anseelige Skove, og atter over Skovene de høieste Bierg-Toppe, bestandig skiulte med Snee, saa og atter af Snee-Fonden nedridende vel 10 eller 12 maadelige Elve, som med deres hvide Skum løbe Slangevist

geviis ned paa de grønne Bierg-Sider, for at kaste sig i den store Elv. Paa andre Steder, særdeeles i Øster-Landet, ja endog oven for Tronhiem i de Nordlandske Fogderier Salten og Senien, findes ligeledes mange meget lystige Egne saavelsom andre Fordeele af Fjeldene, ved hvilke jeg, for Vidtøftighed at undgaae, ikke længer kand opholde mig, men henviiser den, der i dette Stykke vilde have Anledning til videre Estertanke om Gud som Bergenes Gud, at læse D. WILLIAM DERHAMS *Physico-Theologie* Cap. IV. p. 138-167.

Det

Det tredie Capitel. Om Vandene.

- §. 1. De Norske Søe-Kuster, Der, Holmer og Havne.
- §. 2. Hav-Grundene langs med Kusten.
- §. 3. Mageløs Dybhed endogsaa i de indløbende Vigge og Siorder.
- §. 4. Søe-Banders Tunghed.
- §. 5. Dets Farve.
- §. 6. Dets Salthed.
- §. 7. Dets Fedme.
- §. 8. Dets Glands og Lysning om Natten.
- §. 9. Dets Bevegelse ved Strømme, Ebbe og Flod.
- §. 10. Moskøe Strømmen i Nordland er ikke det den langt fra ansees for.
- §. 11. Morges ferske Bande, særdeles Rilder.
- §. 12. Bække, Elver, Floder, ferske Søer og deri svømmende Insuler.
- §. 13. Slige Bandes store Nytte til Sommerets Nedflodning og Udskibelse.
- §. 14. Fosser eller Cataracter og Vandfald over Klipper i Elverne.
- §. 15. Broer over Elverne tildeels af en forunderlig Structur.
- §. 16. Magelige Vinter-Reiser paa frosne Bande.

§. I.

Angaaende Bandets Element i og omkring Norge, da møder os først den Deel af Nord-Søen eller det store Atlantiske Hav, som paa 300 Miles Strækning følger de Norske Kuster, og ved mange smale Giennemløb afficierer derfra hartad utal-

De Norske Søe-Kuster, Der, Holme og Havne.

lige sinaa og store Insuler, af hvilke nogle ere 3, 6 à 9 Mile lange og temmelig frugtbare, men de allerfleeste saa sinaa, at de ikke beboes uden af nogle Fiskere og Lotser, som holde lidet Næg, og fordeele det samme paa de næstliggende sinaa Der, Holiner, Klipper og Skær. Med saadan en Formuur, bestaaende maaskee af en Million eller flere paa den dybe Hav-Grund opreiste Steen-Columner, som allene rekke Hovedet nogle Favne over Vandet, er særdeles Norges Vester-Kust saa got som overalt bedekket, og nyder af samme den visse Skabers Forsiun adskillige Fordeele. Herhen regnes først Sikkerhed mod en fiendtlig Søe-Magt, hvis Skibe ikke lettelig vovede at indløbe i Skærene uden Beyviisning af Landets egne, og endda maatte frygte for mindste Uveyr, som her hastig reiser sig, og i de trange Fiorder, omgivne med stiele Klipper, ville knuse den i et Øyeblik, hvis den ikke just ramte paa en tilstrækkelig Havn. Af Havne findes nu vel paa denne Kust saa mange og gode som i saa andre Lande, hvilket er den anden Fordeel af bemelte mange Skær og Klipper. Dog er et stort Skib, som ey kand hjælpe sig med Marer, uvis paa, at naae til Havnen, førend Vind eller Strem, hvilken her falder skarp i de trange Smid, forsatte det paa de gandske nærstaaende stiele Klipper. Saadan Fare at undgaade findes, ved Øvrighedens Foranstaltning, særdeles her paa Bergens Leed, hid og did nogle Hundrede store Jern-Ringe, et Par Favne over Vandet befæstede i Klippen, til den Ende, at Skibene derved kunde gjøre sig faste,

ste, hvor de ikke finde Rum nok til at svaje for deres An-
kere. For de Reisende, som indenskiærs langs med Kusten
fare paa Vaade eller Jagter, tiene de mangfoldige Skæer
og Klipper til at komme vel og sikker afsted i stille Vand,
da de vilde Havs-Bølger brydes derpaa, og tabe deres stør-
ste Kraft. Hvorimod nogle faa aabne Steder, saasom
paa Stats-Havet og lige ud for Jederen ere heel vanske-
lige at passere, og koste aarlig nogle Menniskers Liv, an-
seet at Vester-Havets Bølger, naar de af en Storm
drives mod Landet, give en meget huul og forfærdelig
Søe-Gang.

Havets Bund er her og andensteds meget ujævn, ja Hav-
Bund.
i den Henseende ligesaa adskillig som det tørre Land, hvor
høye Fjelde og dybe Dale idelig afverles, ligesom ogsaa
Bundens Materie, efter Lottsernes Observation, ved det
de finde paa Enden af deres Blye-Lod, er snart Steen,
snart Leer, Kalk og Mudder, snart hvidt og graae Sand,
mangesteds begroet en allene med adskillige Slags Tør-
ve eller Tang og Havgræs, men ogsaa med mange Slags
temmelig store Søe-Træer, Coraller og deslige (*) Li-
chophytis, hvilke, hvis man havde aaben Siun derpaa,
(og tillige paa de utroelig mange meest ubekiendte leven-

D 2

de

(*) Sylvas esse submarinas mare rubrum sat superque docet, ex
ejus fundo subinde ingens a piscatoribus corallinarum arbo-
rum copia, ceraso nostro vix cedentium, uti ab Arabibus ru-
bri maris accolis, non semel audiui, eruitur. ATHANAS.
KIRCHER. *Mund. Subter.* P. I. p. 97.

de Hav-Dyr, Monstra marina &c. som tildeels føde og nære sig af disse Værter,) da ville de opvække allerstørste Forundring, efterdi de Hav-Værter, som undertiden hænge ved Fiskernes Snorer eller Reedskaber, og hvoraf jeg har en temmelig Samling, lade os slutte, at Hav-Bunden har i sine Enge, Bierge og Dale ogsaa heele Skove af adskillige Træ-Arter, og, efter den Slutning man kand drage af de løsslidte Grenes Tykthed, vel saa store som de største Frugt-Træer i vore Hauger. Dog herom vil jeg anføre mine Observata, naar Ordenen leder mig hen til de Norske Vegetabilier og Værter.

§. 2.

Hav-
Grunden
langs med
Kysten.

Den Norske Strandbredde er paa gandske saa Stengangs med der flad eller efterhaanden needsiunkende, men gemeen-
Kysten. lig steil og brat, saa at jevnslides af Klippen kand findes 100 ja 2, 3 à 400 Favne Vand. Derimod er Grunden langt høvere paa den lange og ujevne Sand-Banke, som med et almindeligt Navn kaldes Stor-Eggen eller af nogle Hav-Boen. Denne ophøiede Grund strækker sig ligesom Stikarene, dog deruden for, langs ad Norges Kuste i Sønder og Nord. Nogle Steder er den ifkun 4 à 6, andre Steder 12 à 16 Mile afvigende fra det faste Land, saa man kand slutte, den gaaer i Bugter. Denne Stor-Eg er atter en Indretning af Skaberens vilse Forsiun, thi paa den, ligesom paa Døgger-Sand imellem Jylland og Engelland, falder overflødig Fiskerie,

rie, og megen Guds Betsignelse, som ikke kunde faaes paa det svællende Dyb, tages her saasom paa Fiskens Sammel-Plads i maandeligt Vand af 10 à 15 Favne.

§. 3.

Uf Havet indløbe, særdeeles paa Norges Vester-^{Mage-}
Side, mange store og smaa Florde paa 6, 8 à 10 M-^{løb-Dyb-}
les Længde. Derinde findes Hav-Bunden vel ogsaa ad-^{hed endog}
skillig, dog i Almindelighed lige saa dyb som uden for. ^{saa i de}
Men hvad Dybhed der findes under Vandet, sees efter ^{indløben-}
Vøndernes Foregivende af det nærmeste steile Fjelds Høj-^{de}
de over Vandet, hvilke skulde svare til hverandre. Om ^{de Viige}
den Regel just er rigtig, lader jeg staae derhen. (*) Der ^{og Fiorder.}
imod er det af almindelig Forsaring gandske vist, at midt
paa Bunden af disse Vesterlandske Fiorder, findes atter
en anden lang og smal men usigelig, ja, som det kunde
sinnes, u-proportionerlig Dybhed, derfor ogsaa kaldet
Dyb-Renden. Bredden kand være 50 à 100 Favne, men
Dybheden sedvanlig 400 Favne, efter Fiskernes eenstem-^{Dyb-}
mige Beretning, hvilke passe grant og nøye paa, naar ^{Renden.}
de sette deres Garn ud, at komme Dyb-Renden saa nær
som mueligt, efterdi Fisken just paa dens Bredder best
gaaer til, og har der ligesom sit daglige Træk. Men der-
hos maae de lige saa nøye see sig for, at de ikke slippe

O 3

Garnene

(*) Det samme bestrykes ved Forsarenhed i mange andre Lande.
See Voyage de DAMPIER autour du monde II. P. p. 476.

Garnene over Dyb-Renden selv, i hvilket Fald de vist nok
 tabes, efterdi deels Strømmen gaaer stærkere i det smaa-
 le Dyb, deels deres Liner ikke kunde holde ud paa 3 til
 400 Favnes Afgrund. Ved begge Siderne af Dyb-
 Renden findes gemeenlig 100 Favne Vand. Vil man
 paa dette Fundament, som før er sagt, tillegge de steile
 Klipper paa Siderne samme Højde, da dog mange kun-
 de regnes for 2 à 3 gange højere, saa udgør den gandske
 Distance fra Fjeld-Toppen til Dyb-Rendens Grund,
 i det mindste 500 Favne eller 1500 Alen. Dette store
 Dyb synes mig heel mærkværdigt, naar man vil udspore
 Virkningerne af den almindelige store Syndflod, ved
 hvis stærke Aflob jeg meener disse dybe Fjorder, ligesom
 andre dybe Dale, maa være indskaarne i Fjeldenes Malm,
 hvilken jeg tilforn har viist da at have været blød og be-
 vegelig som en Velding eller tynd Leer-Massa, der efter-
 haanden sank og satte sig som Vandenes Bundfald, igien-
 nem hvilken de dalende Vandfloder og stærke Strømme
 maatte gjøre en meer eller mindre dyb Incision, alt ef-
 tersom det Sted, fra hvilket Vandfaldet skeede, var høyt
 til. Naar man nu betænker, at den paa sit Sted be-
 skrevne lange Kiede af høje og brede Bierge, som fra
 midt i Christianslands Stift indtil Dovre-Fjeld strækker
 sig i Sønder og Nord 50 Mile, ligger ungefæhr 16 Mi-
 le fra den yderste Søe-Küste, item at alle Fjorder paa
 Vesterledet løbe tværs ud fra Roden af dette Fjeld til Ha-
 vet, saa slutter man, det er en Under, at Fjorderne ere
 dybe, efterdi de Steder, fra hvilke de omsider aflobende
 Bunde

Vande nedstyrkede sig, vare saa høye, sølgelig de mange Cataracter eller Vandfald over Fjeld-Sidernes efterhaanden siunkende Forhøvelser og Kanter, heel heftige og kraftige til at danne disse dybe Vandbekke, hvis Nytte er saa stor, at man kand sige, det er egentlig dem, der gjøre Bergens Stift beboeligt; og Communicationen ved Søe-
 Keiser nemlig, da ellers de mangesteds uoversigtelige høye og steile Fjeld, imellem hvis Rødder de navigable
 Fiorder nu indtrænge sig, aldrig havde tilladt nogen at boe andensteds end ved den yderste Strand-Bredde, ligesom der af den Marsag ligge mange Steder øde og ubeboede blant de Tyrolske Bierge, og her i Stiftet ere adskillige saa kaldede Uddale, hvilke ikke kunde beboes eller nyttes formedelsst Mangel af Communication, skjønt der mangesteds falder god Skov og Græsning. Endnu
 maane jeg ved den Materie om Hav-Bundens Dybhed erindre, at paa nogle Steder aldeles ingen Bund er at finde, saasom i Fjorde-Fiord een Mil fra Tronhiem, hvor man med en Line paa 1000 Favnne sonderer gandske forgieves, saa at Hav-Bunden der uden Tvivl har en Abning og Communication med hiin dybere umaalte Afgrund.

Fiorde
 gjøre Vandet beboeligt.

§. 4.

Endskjønt Søe-Vandet imod Norden har mindre Salt i sig end hen imod Linten, som siden skal erindres, saa er det dog derfor ikke destomindre en god Deel tunge

Søe-
 Vanders
 Tunghed.

gere end i hine varme Lande. Marsagen hertil meener ISAAC PEYRERE i hans Brev til Monf. DE LA MOTHE LE VAYER om Island, at være Vand-Partiklernes større Grovhed og Tykthed her end andensteds. Men da dette forårsager et nyt Spørgsmaal, saa kunde han foyeligere have sagt, at den af Kuld condenserede Luft omkring Bolerne trykker alt det den rører, følgelig ogsaa Vandets Partikler, tettere tilsammen, og altsaa gjør det tungere fordi det er meer compact, følgelig mere kraftig til at bære en større Byrde, som i lettere Vand maatte sunke. See ROHAULT *Traité de Physique* Tom. II. P. III. Cap. III. §. 9.

§. 5.

Dets
Farve.

Uf Farve er Nord-Søens Vand, efter Hr. URBAN HIERNES Observation i hans Forta Anledning &c. p. 97. blaaagtigt at see til, ligesom det ved Cabo Verde og Florida er grønagtigt af den megen Tang, ved Vera Crux hvidt af Kalk-Grunden, og ved Maldiven sort som Bleg, formodentlig af Kul-Miner eller anden Svarte paa Bunden. Men at Nord-Søens Vand skulle i sig selv være tingeret med nogen blaa Couleur, findes ikke, saa jeg meener, den blaa Farve har her ikke anderleds Sted, end naar Lusten og alt det der er langt borte, forestiller sig Nyet under den Farve. Ikke destomindre siger PEYRERIUS l. c. at Nord-Søens Iis seer blaa ud, og er derfor af de Gamle kaldet Cærulea

rulea glacies. Den Sne, som paa høye Fjeld - Toppe efterhaanden forvandles til Is, er af samme Farve, og kaldes derfor med det sedvanlige Navn Blaabreen.

§. 6.

Skiont Norges Søe-Band er en god Deel saltet end det i Øster-Søen, hvor det formildes ved mange indflydende ferske Strømme, saa er det dog ikke nær saa salt som i de varmere Lande, særdeles under Zona torrida, efter LOWTHORP. *Abridgm.* Vol. II. p. 297. og det er gandske naturligt, at, hvor Solens brændende Heede forårsager en stærkere Exhalation og Uddampning af det søde Vand, ligesom ellers skeer ved et Grader - Verk, der maa Salt-Partiklerne i det tilbage blivende komme desto tættere tilsammen, og Saltheden blive desto skarpere; thi at Solen selv med sine brændende Straaler skulle nedsende utallig meget Salt i Søen, følgerlig meest der, hvor den brænder hedest, bestaaer ikke med Forfaring (*), end skiont saadant længe siden forkastede Principium Aristotelicum i dette Seculo er gienkaldet og approberet af den meget ingenieuse og flittige Svenske Naturforsker URBAN HIERNE l. c. p. 88. End vigtigere synes her det

Dets
Saltbed.

B

Spørgs.

(*) Je dirai ici en passant, que c'est une erreur d'assurer avec ARISTOTE que la Salure de la Mer depend de ce que les eaux sont brulées par les rayons du soleil, car l'on n'a jamais expérimenté que la Chaleur de cet astre, ou meme celle de la flamme ait converti de l'eau douce en de l'eau salée. ROHAULT *Physique* T. II. P. III. c. IV. §. 34.

Spørgsmaal, hvorfor See-Vandets mod Norden aftagende Salthed igien indfinder sig noget højere op mod Nord-Polen, saa at Vandet under Island atter er saltere end paa vore Norske Kuster, efter Hr. JOH. ANDERSONS Observat. i hans Islandske Beskrivelse pag. m. 107. Aarsagen er kiendelig nok denne, at en strængere Kuld sublimerer og deels bortfryser en større Mængde af det øverste og mildeste Vand, sølgelig at Kulden her, skiont i en ringere Grad, gjør saavidt samme Virkning som Heeden i de varme Lande, hvilket den ikke kand gjøre saavel paa Norges Vester-Kuste, hvor vi have meest Løveir, og vide af saare liden reen Vinter-Kuld at sige, som i det første Cap. udførligere er vlist med sine Aarsager. Fremdeles at Havets Salt deels affmeltes og løses fra nærliggende Salt-Grunde, deels did henføres ved underjordiske Floder og Strømme, som passere forbi de dybere liggende Salt-Bjerge, af samme Slags som i Polen og andensies findes, det bliver vel af alle Mæeninger den allerrimeligste, endskiont Hr. Bar. WOLFF endnu ikke med fuld Tillid vil give den Bisald. Men hvad jeg her vil anføre som et Svar for de n, der spørge, hvi Vandet ikke da bliver idelig saltere? er dette, at, foruden den Mængde Salt, Havet daglig taber ved saa mange Saltværker, i Frankrig, Spanien og andre Lande, foruden det meget Regn-Vand og de mange nedstyrtende ferske Floder, som idet g balancerer denne Sag, efter den vliste Skabers Indretning, da maade man troe, der frembryde endogsaa paa Havets Bund ferske Vand-Kilder. At saadant kand være, underkastes vel ingen Tvivl,

Ferske
Kilder
paa Ha-
vets
Bund.

Tvivl, men at det ogsaa virkelig er og skeer, skulde vel
 falde vanskeligt at bevise ved noget andet Experiment,
 end det jeg har af vore Sundmøerke Fiskere, som be-
 rette, at de i Norskens Mave ofte have fundet gand-
 ske ferskt Vand, hvilket altid maatte være ferskt, hvis
 det skeede ved en Filtring i Fiskens Liv, men da det ik-
 kun undertiden findes, slutter jeg, at det søde Vand
 er hentet af en paa Hav-Bunden frembrydende fersk Aa-
 re. For Resten sees Søe-Vandet omkring Norges Ku-
 ster, allermest paa Vester-Siden, at have en temme-
 lig Deel saliniske Partikler i sig, da Bønderne ofte tage
 meget Salt i Klippernes Sprækker og Abninger, hvor
 Vandet ved at løbe idelig ud og ind, efterlader sig, i den
 efterhaanden faldende Skum eller Graade, noget Salt,
 som kand opsamles og renses. I Hardanger paa Nord-
 møer og mange andre Steder, særdeles i Tronhiems
 Stift, pleie Bønderne ogsaa at faa Salt af Hav-
 Vandet, men da de forcere det med Raagning allene,
 saa koster det for megen Skov, hvorover den Norske Lov
 pag. 512. forbyder en Lejlending at brænde meere Salt,
 end han til sit Huus behøver, med mindre han faaer sin
 Jorddrots Tilladelse at bruge Skoven. Ved Tønsberg
 er for en halv Snees Aar siden, for Kongl. Regning an-
 lagt et stort Saltverk, hvor Søe-Vandet ved Gradering
 forud stærpes, og siden faaages i saa stor Quantité, at aar-
 lig nogle Skibs-Ladninger skikkes af Landet, skiont det
 er lidet at regne mod 60 eller flere store Skibs-Ladnin-
 ger af spansk og fransk Salt, som aarlig udkræves til
 Fiskerierne og andet Brug.

Salt-
 Syderie.

§. 7.

Dets
Fedme.

Nord-Søens Fedme er næst dens Salthed en mærkværdig Egenkab, helst da de utallige store og smaa Fiske, som der baade fødes og fedes, blive omfider mange, ja næsten alle, Europæiske Lande deels til Spiisnings, deels til Lysnings store Gavn og Tjeneste; thi disse feedes ikke alleneste af at æde hverandre indbyrdes, tillige med utallige Orme og Insekter, Item Tang, Sø-Træer og deslige Værter, som tiene særdeles visse Slægter af Havets Indbyggere til Næring; Men det salte Vand selv befundes at have i og ved sit Salt, en temmelig Fedme, hvilken forholder, at naar Vaade-Jld opkommer i et Skib, samme en slukkes, men snarere forøges ved at spoite derpaa med Sø-Vand. Chymici vide at søge Olie i Saltet, og ARISTOTEL. siger *Problem. Sect. XXIII. Qvæst. 32. Qvoniā mari suū pingve est, qvōd oleū demonstrat qvōd in sale est.* Desforuden er Hav-Bunden mangesteds skult med en Slags gandiske feedagtig Leer eller Dynd, som her kaldes Evie, og uden Tvivl for en stor Deel bestaaer af utallige Fiskes udøste Rogn og Mælk, hvilken ikke al kand blive til Nægel, ikke heller al fortæres frisk, da den ellers søges med største Appetit af andre Fiske. End videre er det venteligt, at i Havet ligesom paa Jorden, udgyde sig her og der nogle rindende Olie-Bække eller Strømme af Petroleo, Naphtha, Svovel, Steen-Kul-Fedme og andre bitumineuse og olieagtige Safter.

§. 8.

Denne Havets Fedme har ventelig nogen Sammenhæng med dets Lys og Gnister, som, særdeeleſ naarsom man roer eller rører deri om Natte-Tider, giver en Anſeelse, ligesom Vandet var fuldt af Ild, hvilken vore Søe-Folk kalde Morild, hvorom jeg i det første Capitel, ved Anledning af Luſtens Nordlys, har anført Hr. Capitaine HEITMANS Meening. Her vil jeg erindre, at den Svenske Physicus URBAN HIERNE, som efter forrige Citation deriverer Hav-Saltet fra Solen, anſeer pag. 92. denne Morild for en Slags Phosphorus, flydende deraf, at Solen, ja endog Maanen, ved at skinne paa Vandet, ſkulde indvirkle og befæſte deri ſine lyſende Deele, ligesom in lapide Bononiensi og Phosphoro Balduini. Men i Steden for at opholde mig ret længe emten ved hans eller andres Gisminger herom, vil jeg tilſtaae, dette ellers mørke Phænomenon Marinum har nylig ſaaet ſit beſte Lys (ſkiønt mere endnu kunde behøves) af en nylig i Venedig publiceret liden Itali-enſk Tractat, kaldet *Nuovo ſcoperta intorno le luci notturne dell' Aqua Marina*. Skriftet ſelv har jeg endnu en havt Leilighed at ſee, og takker deſto mere den judicieuſe og flittige Forfattere af vore Kiøbenhavnſke lærde nye Tidender, af hvis XXXIX No. udgivet den 24 Sept. 1750. jeg vil anføre de Ord, med hvilke han recenſerer bemelte liden Tractats Indhold ſaaledes Pag. 310. "Vor Autor er den første, som har rettelig forklaret Mærſagen til ſaadant. Han har observeret, at Vandet ndi

Dets
Glands
og Lysning
om Nats
ten.

"Golfo di Venezia lyser allenesie fra Sommerens Be-
 "gründelse indtil seeneft i Høsten, besynderligen paa de
 "Steder, hvor Tang og Søe-Græs voxer, og fornem-
 "meligen naar Vandet rores af Bølger, Skibe eller Na-
 "rer. Forfatteren tog 1746. af dette lysende Søe-Vand
 "i et Kar, og førde det hjem med sig, hvilket siden ikke
 "mere lysede, men da han skulpede det med Haanden,
 "lyste det strax i Mørket. Han saae noye efter om Da-
 "gen, om der kunde findes noget fremmet Væsen i Van-
 "det, der forarsagede saadant Lys og Skin, men kun-
 "de med blotte Øyne ikke finde noget: Derfor siede han
 "Vandet iglennem et tætt fiint Klæde, hvorpaa Klædet
 "blev lysende i Mørket, men Vandet lysede ikke meere,
 "omendskiont han skulpede det som tilforn. Heraf fik
 "han Anledning til at troe, at det, der lysede i Vandet, var
 "adskilt fra Vandet selv. Paa Klædet, som lysede, saa
 "snart det blev mørkt, saae han, at Lysningen bestoed af
 "uendeligen mange lysende Partikler og Puncter, men
 "som han den Tid ikke havde noget Microscopium ved
 "Haanden, maatte han lade dem være ubeseete. Han
 "fik siden et Microscopium, samlede derfor noget Søe-
 "Græs, som meest lyser om Natterne; da han bragte
 "det paa et mørkt Sted, saae han over 30 lysende Prikk-
 "ker paa et Blad. Han rystede dette Søe-Græs over
 "et Papiir, hvor da en Prikke faldt ned paa Papiret,
 "som var saa fiin og stor, som Halvparten af et Øye-
 "Haar, og af Farve mørke-grul. Derpaa tog han sit
 "Microscopium, og saae, at det var en levende Orm eller
 "Maddike, der bestod af elleve Ringe, ligesom de fleeste
 Larver,

"Larver, og havde paa Siderne ligesaa mange Par Bør-
 "ster i Steden for Fødder, og ved Hovedet saavel som ved
 "Rumpen saaes 4 Antennæ eller Tentacula. Siden
 "betragtede han dette ofte, og sandt, at alt det, der lyse-
 "de i Vandet eller Skummet, kom af disse fine og næ-
 "sten usynlige Maddiker. Disse Orme lyse med deres hele
 "Krop, og ikke med en Deel allene, som andre deslige,
 "dog ikke synderligen naar de ligge stille. Om Foraaret
 "holder dette Lys eller disse lysende Maddiker sig overalt
 "paa Tang i Havet, men siden om Sommeren udbre-
 "de de sig over Havet, og holde sig meest overst i Vandet.
 "Naar Vandet lyser meget om Nætterne, spaae Fiske-
 "ne, at der skal komme Storm og Uveir; hvilket kommer
 "deraf, at Ormene ere da i stærkere Bevægelse og meere
 "uroelige. Af disse Forsøg er det ustridigt, at Skummet
 "i Havet ved Skibene lyser af Orme, samt at det ilige-
 "maade ufeilbarligen kommer af disse smaa Maddiker, at
 "Penna Marina lyser i Mørket, hvorefter Hr. SHAW
 "skrifer, at Fiskerne ved Algier ofte faae den i deres
 "Garn, da den lyser saa stærk om Natten, at man kand
 "see de nærmeste Fiske i Garnet. Det var at ønske, at
 "Forfatteren havde defineret dette Creatur, og, om man
 "skal troe hans Dyen, kand man ikke andet forestille sig,
 "end at disse Maddiker maa henhøre til Genus Aphrodi-
 "ta." Saa vliit hiin Auctor. Alt hvad jeg vil legge her-
 "til, er dette: De bekjendte Ignis lambentes, saasom det
 "Blus, Skibs-Folket med Forfækkelse see at sveve i mellem
 "deres Redskaber og oftest hefte sig ved Masten, skiont u-
 "den Skade, iten de berøgte Lygte-Mænd, som bedra-
 "gelige

gelige Benviser, torde efter hiin Hypothese være lutter Orme, aflede i den omtalte hovslagtige Fedme, som baade Land og Vand har nok af, men er alt for subcil til at sees om Dagen, der demper end ogsaa Stjerners Lys.

§. 9.

Dets Be-
vegelse ved
Strømme,
Ebbe og
Flod.

Endelig kommer jeg til den Materie om de Nor-
ske Farvandes adskillige Bevegelser ved Ebbe og Flod,
og saavel som ved andre bestandige Strømme; thi om den
Bevegelse, som reiser sig oven til af Vindene, eller Luft-
Partiklernes Drift og Rørelse, er i det første Capitel
givet nogen liden Beretning. I Almindelighed gaaer
Havets Bevegelse fra Østen til Vesten, endskjønt det ikke
altid synes saa, thi da Jord-Kloden paa sin Ase idelig
og meget hastig drives tvært imod fra Vesten til Østen,
og Vandet, saasom et blødere Element, ikke saa hastig
kan følge med, men kommer noget senere, saa synes
dets Overdeel ved en stridig Bevegelse at gaae tilbage.
Til Vandets strømmende Løb contribuerer vel ogsaa So-
len, dog ikke nær saa meget her som i de varmere Lande,
hvor dens Straaler falde mere perpendiculair og altsaa
med større Kraft (*). En anden Bevegelse i Havet er af-
brudt

(*) Strømmens Løb er særdeles sterkt og stridigt paa visse Steder, nemlig der hvor den i Grunden indknibes ved en Strekning af Skær, Klipper eller skjulte Sand-Bakker, staaende lidet fra Landet, thi der trykkes den saasom i en smal Kende eller Canal, og bryder med stor Magt, saa at man enten paa Landet maae treffe Baaden igiennem, eller og ligge stille en Ti-mes Tiid, indtil Strømmen falder af.

brudt, og blander sig i den almindelige Strøm, forarsagende, at Vandet verebviis stiger og falder to gange i hver Døgn, da Floden kommer af Østen men Ebben af Vesten, hvilket her kaldes Flo og Siære, og omverles med Maanen gandske ordentlig, saa at Vindenes Forandring ikke gør nogen synderlig Forskiel deri. Det høieste Floden her pleyer at stige, er 8 Fod, sedvanlig 4 à 6 Fod, da den i Nederlandene og Engelland kommer langt høiere, fordi Vandet opholdes i Canalen mellem Calais og Douvres, men faaer siden videre Rumt at udbrede sig i Nordsøen. See NIC. HARTSOEKER *Conjectures Physiques* L. 1. Disc. I. p. 52. (*) At denne Bevegelse, som ellers bliver en af Naturens største Hemmeligheder, hvad dens inderste Grund og Sammenhæng angaaer, i Almindelighed dependerer af Maanen, kand vel ikke nægtes. Men, hvorledes dette himmelske Corpus influerer paa vor Klodes Vand, enten, efter nogle Gamles Meening, ved at imprægnere dem med en Slags fermenterende og glørende Kraft, som Maanens Stråler skulle efterlade sig deri, og komme det verebviis til at bruse meer og mindre i Behret, ligesom Ol i en Tønde, eller og som CARTESIUS holder rimeligere, at bare

Q

Maanens

(*) Om en ferst Søe ved den paa et maadelig høit Bjerg liggende Landsbys Jamøyen, beretter Hr. LUCAS DEBES i *Særnes Bestrirelse* noget forunderligt pag. 89. nemlig at denne liden Søe haver ordinair Ebbe og Flod tilfælles med Havet, hvilket ikke kand komme her meer end i andre ferste Søer, af Maanens Tryk paa vor Athmosphæra. Formodentlig maage den med Havet have Communication ved en usedvanlig viid og stoor underjordst Nabning.

Maanens Athmosphæra eller Luft-Kreds, giver Impression og Indtryk i alle Corpora sublunaria (hvorfor visse Patienter ogsaa have en Følelse deraf) men meest i Havet, hvor Indtrykket kendes tydeligst, det bliver vel i vore Dage saavel som fra Begyndelsen et vanskeligt Problema (*) da det ikke heller behøves, at den store Mester skulle lade

(*) Le fluide pesant & elastique, dont nôtre Terre est environnée, doit comme tous les liquides, s'élever ou s'abaisser dans les endroits où des causes étrangères détruisent l'équilibre, d'où viennent dans des temps réglés des changemens dans la pression de l'air. Le flux & reflux admiré de tout temps, mais inexplicable avant Newton, nous fournit la resolution de ce probleme. Nous voyons cette grande masse d'eau s'élever deux fois toutes les vingt-quatre heures, dans le temps que la lune est ou directement au dessus de nous, ou dans le point opposé. Nôtre air, par la même raison, & dans le même temps doit aussi changer sa figure spherique en celle d'un spherôide allongé, dont le grand diametre passe par la lune. Le Soleil, qui de même qu'elle traverse tous les jours deux fois nôtre meridien, produiroit le même effet, si sa distance plus grande ne mettoit entre son action & celle de la Lune, le rapport de 1 à 4 $\frac{1}{2}$. Le concours de ces deux astres dans les temps de la pleine & de la nouvelle lune augmente les elevations de la mer, & doit augmenter de même les marées invisibles de l'air, & elles doivent être plus petites dans les quadratures, lorsque les actions des deux luminaires sont opposées entre elles. Elles sont d'ailleurs proportionnées à leur distance plus ou moins grande de la terre. Et les declinaisons de la Lune dans certains lieux rendent tous les jours l'une des deux marées, tant dans l'air, que dans la mer plus, grande que l'autre. *Bibliothèque Raisonnée* de l'an 1746. Tome XXXVII. pag. 299, 300. Denne Recension af Doct. Richard MEADS Ord i hans Tractat de Imperio solis ac lunæ in corpora humana &c. Lond. 1746. synes mig det rimeligste jeg derom har læst, og

lade os som sine Lære-Drenge, allerede i dette Liv, hvor de Klogeste endnu sidde i Sinké-Lectien, indsee alle hans Konfigreb og alnægtige Viisdoms usporlige Bøye. Ja, jeg meener det herer endog ad bene esse, at vi beholde dette og andet til en hellig Forundring snarere end til en næseblis og stolt Decision.

§. 10.

Med Ebbe og Flod stemmer noye overeens en anden slags Strøm eller Vandets Bevegelse, som distinguerer den Norske See, nemlig den vidtbekjendte Male-Strøm eller Moske-Strøm, liggende paa 68 Grader i Nordlands Aint og Fosodens Fogderie, tet op til den De Moskøe, som giver Strømmen sit Navn. Denne suser og bruser stærkere end en Foss, saa man til Advar-
 kel kand høre dens Lyd langt borte, og stilles aldrig læn-
 ger end et Qvarters Tiid hver siette Time, nemlig ved
 allerhøieste Flood og allerlaveste Fiære, da all Træk sin-
 nes at giøre en kort Stilstand, saa de nærboende Fiske-
 re kunde snige sig til at maale Grundene, men strax der-
 paa begynder det lit efter lit at bevege sig eller hvirvles og
 snoes runden omkring, endskjønt ved allerstilleste Hav-
 Blik, med saadan kraftig Træk, at, hvad der falder i
 Q 2 Strøm-

Moskøe-
 Strøm-
 men i
 Nordland
 er ikke det,
 den langs
 fra ansees
 og udraa-
 bes for.

til at bestyrke hans Hypothesin, vil jeg ved Lejlighed erindre, at for faa Aar siden er død her i Bergen Mad. S. en Kone af god Familie, hvis begge Bøene ved deres Sykheds Af- og Tiltagelse, naar hun lavede til Varsel, stemmede portionéllig overeens med Havets Flod og Ebbe, hvilken man derpaa kunde see, foruden at gaae videre.

Strømmen, maae følge med, og skulles nogle Timer, da dets mod Klipperne sønderlidte Brag eller Stykker komme atter frem, hvilket ogsaa blant andet tiener til Berrits mod ATHANAS. KIRCHERUM in *mundo subterraneo* Lib. III. C. X. p. 147. og flere, som meene, her skulles være en Afgrund, der gik igiennem Globum, og havde sit Udlob i langt fraliggende Lande, ja, efter bemelte Auctors Foregivende in *sinu Bothnico*, hvilket er ifkun en Gisning uden tilstrækkelig Grund, da dette Hav-Svelg saavel som trende mindre af samme Slags under Færøe, efter nyeste Kandsagelse, saavidt i de Omstændigheder mueligt er, har ingen anden Aarsag, end de ved Ebbe og Flod faldende og stigende Vandes Forhold imod en vis Situation af Skær og Klipper, som indknibe Vandet just saaledes, at det med forskreffelig stærke Cataracter eller Vandfald nedstyrter sig, og har jo høyere og høyere at falde, jo meere Floden stiger. Af dette Vandfald maa endelig reyse sig en stærk Hvirvling eller Omdreyelse, hvis Kraft, til at sue i sig, er nok som bekiendt af mindre Prøver. Dog kand Grunden ikke beholde det indsuiede længere, end saa længe som Ebben staaer paa, og den suende Kraft varer, da Floden affkaffer al Attraction, og giver det nedstunkne Forlov igien at komme frem for Dagens Lys. Moske-Strømmens Situation beskriver os Hr. JONAS RAMUS i hans Norske *Chorograph.* p. 233-34. med efterfølgende Ord: "Fra Versen og til det Bierg Helseggen paa Lofoden er en Mil Vens, hvorimellem flyder den store og forfærdelige Strøm, som kaldes Moskøe-Strøm af den De Moskøen, som ligger midt i Strømmen med de andre Der, nemlig Umbaaren, som ligger en halv-

"halvfierding Væys i Norden fra Moskøen, item Isle-
 "sen, Høyholm, Kioldholm, Svarøen og Bu-
 "holm. Fra Moskøe i Sønder til Væse er en halv
 "Fierding Væy, og derimellem ligge disse sinaa Væ:
 "Otterholm, Glinen, Sandflesen, Skarholm.
 "Imellem Lofoden og Moskøen er Vandet 36 til 40
 "Fævner, men paa den anden Side imod Væse er det
 "ikke saa dybt, at noget Skib kand vel fare derigienneim,
 "uden at det sønderslaaes mod Klipperne, hvilket endog
 "hender i stilleste Væyr. Naar det er Flod, og Vandet
 "vorer, da løber Strømmen stride ind imod Landet imel-
 "lem Lofoden og Moskøen, og naar Vandet falder
 "eller færrer, løber Strømmen paa samme Sted saa stri-
 "de ud igien mod Havet, som den forfærdeligste og meest-
 "brusende Føl eller Vandfald imellem Klipperne kand
 "gøre, hvilken Brusen man kand høre nogle Mile Væys
 "derfra, og ere Vortices eller Strøm-Hullene saa dybe
 "og store, at, om der kom noget Skib udi, da maatte
 "det nedsynke og undergaae, og bliver af Strømmen ned-
 "draget til Bunden, og af de skarpe Klipper i Stykker
 "slagen, og kommer op igien i sinaa Stykker, naar Van-
 "det stilles og giver fra sig igien. Og er Strømmen al-
 "drig stille, uden saa ofte Vandet er i høieste Flod, eller
 "og det er laveste Vand og stille Væyr; dog varer det
 "ikke længer end fjerde Parten af en Time, førend det
 "vender sig igien. Naar Strømmen er stridest og i stor
 "Storm, maae man ikke komme der nær paa een Mill
 "Væys, thi der bliver ofte Folk borte paa Baade, Skt-
 "be eller Jagter, som tage sig ikke vare, førend Strømmen
 "har

"har fattet dem. Det skeer og ofte, at, naar store Hvale
 "komme Strømmen for nær, og Strømmen bliver
 "dem for stærk, at de ikke er god for at stride derimod,
 "da brøler de og skraaler forfærdelig, naar de trekkes un-
 "der, ligesaa er det hendet med en Biørn, som fra Lo-
 "foden ville svømme over til Mossøen, til de mange
 "Saar, som der ginge paa Den; thi der han kom paa
 "Fiorden, fattede Strømmen hannem, at han maatte
 "under med stor Braal og Skraalen, hvilket Folkene, som
 "stode paa Landet, kunde see og høre. Naar store Fyrre-
 "Træ og Grane-Træ drives ned i Strømmen, komme
 "de op iglen saa forslidte og søndergnavede, som de vare
 "laadne, hvoraf kand sluttes, at der ere skarpe Klipper
 "paa Bunden, som de drives imellem. Ellers lemper og
 "stikker sig denne Strøm efter Ebbe og Flod, det er høyt
 "Vand og lavt Vand udi hver 6 Timers Tid. Anno
 "1645. paa den Søndag Sexagesima var der saadan for-
 "færdelig Bulder og Brusen om Morgenens tilig, at Ste-
 "nene af Husene paa Mossøen fulde ned i Grund".
 Saa vidt Hr. RAMUS, hvis Beretning nøye stemmer
 overeens med det, som andre mundtlig har fortalt mig,
 særdeles Belært. Hr. JOCH. ALTHAND i Ethne, som
 i sin Ungdom har været Capellan der paa Stedet, og
 havt god Lejlighed til at observere adskillige Omstæn-
 digheder. Anden Grund og Aarsag til denne Naturens
 Selsomhed vil Hr. PEDER DASS, som boede der i Lan-
 det, ikke heller vide af, negtende ANDREÆ ARRE-
 BOE Mæning i hans *Hexaemero* om dybe underjordiske
 Hav-Svelg, og holdende sig allene til denne gennem
 Klip-

Klipperne ved smalt Løb hastig og hæftig stigende daglige Ebbe og Flod, som endog i stille Venri, meget mere naar Stormen derhos oprører Havet, maae gjøre denne Moskøe-Strøm ret farlig og tillige fæl, baade af sin Bruummel og sine høyt opkastede Ibrusende Bølger. Sidstbemelte Poet svinger i sine Vers om Nordland pag. 103. blant andet herom saaledes:

Jo fortere Havet ved vorende Vand,
 Spatserer i Fiorden og fylder den Strand,
 Jo fortere gaaer det tilbage.
 Er Vandene dybe, som inden for er,
 Men ude ved Havet er Grunder og Stær,
 Da vil jo Naturen det lære:
 Jo dybere Grunde, jo sagtere Fart,
 Paa grundeste Vande gaaer Strømmen jo hurt.
 Og veed sig en selv at regiere ic.

Item siden:

Nu er her sex Timer at gjøre kun paa,
 At her skal opfyldes hver Vinkel og Draa,
 Som det store Vide begriber,
 Og atter sex Timer at skynde sig bort,
 Igjennem de forrige Ganger og Bort,
 Som Verge ved Møsten indkniber.
 Hvad Vunder, at saadan en Mængde af Hav,
 Som stedse maae skynde sig til eller af,
 Og det paa sin korte Terminer,

Igien

Igiennem benaandede Gauger og Grund,
 At det jo maae skraale med brumslende Mund,
 Og ligesom selver sig piner &c.

Paa Fær-
 de ere lige
 saadanne.

Til ydermeere Oplysning i denne ellers temmelig mørke Sag, vil jeg fremdeles anføre en Beskrivelse af trende deslige strømmende men ingenlunde Bund-løse Hav-Svelg her i Nord-Søen, nemlig under Færøerne. Hvad den velfortiente Hr. LUCAS DEBES, fordmum Provst der paa Landet, skriver herom i sin *Ferroa referata* Cap. I. p. 45. fortæller her at læses efter hans egne Ord, saaledes lydende: "Udi Færø findes trende Male-Strømme: Een mellem Biderøe, Svinoe og Bordoer, ikke meget farlig; den anden Synden for Sandøe ved Dalsø. Fløserne kaldet Øværnen, farlig naar Storm og haard Strøm er; den tredie Synden for Suderøe, løbende omkring Sumbøe-Munk, meget farlig. Disse saadanne Malestrømme forarsages ikke deraf, at der skal være dybe Afgrunde eller Svelge udi Havet neden udi Grunden, hvorudi Vandet skal nedløbe, naar det bliver Ebbe, og udflyde igjen, naar det bliver Flod, at der ved skal forarsages Ebbe og Flod udi det store Hav omkring Jorderige efter nogles Meening; thi dersom saa var, da skulde de ikke bruse saa meget, eftersom det stille Vand haver en dyb Grund; Men afrunde Grund der med Canaler eller Render imellem. Jeg haver stifteligen forespoert mig om disse Malestrømme, med de tvende fuldmægtige Deputerede nedsendt fra Færø med mig, om det almindelige Beste allerunderdanigst at

"at andrage: Da haver den eene udi Suderøe boende,
"ved Navn Johannes Joensen, berettet for mig, at
"han haver været den første, som haver understaaet sig,
"at roe ind udi samme Malestrøm, som ligger Egneden
"for Suderøe, omkring Sumboe-Munk, om hvilken
"han efterfølgende udaf vis og lang Erfaring fortalder:
"Først er denne Strøm meget forfærdelig og farlig udi
"sig selv, besynderlig naar Storm og haard Strøm er,
"og trekker tilside alt d:t, som kommer den for nær og ik-
"kesom opsluger det, saa at et Skib kand ikke redde sig,
"og maa undergaae, dersom det kommer den for nær.
"For nogle faa Aar siden, haver fornevnde Johannes
"Joensen, om Julettider udi Stormveyr seet et stort
"Skib komme udi denne Strøm: Da han saae nu For-
"staufnen nu Bagstaufnen af Skibet, og Søen at slaae
"op udi Mersæt, og en kort Tid derefter saae han intet
"mere til Skibet. Den Søekunst-erfarne Bagge
"Vandel, udi sit vaagende Øye melder om denne Ma-
"lestrøm, og giver for, at Skipper Peder Oddevald
"fik Kundskab paa denne Strøm, da han saavel som
"Folket mig fortalde, at Skibet blev draget hen udi den,
"førend han vidste deraf, da han ikke kunde regiere Ski-
"bet: Vandet slog ind paa alle Siderne, høyt op i Mer-
"sæt; han kunde ikke med Segl redde sig deraf, fordi det
"var gandske stille; Og sagde Skipperen, at han var al-
"drig tilforn udi saadan Nød eller Fare, dog hialp Gud
"hannem omsider, at han ved Vendingen af Strøm-
"men kom der udaf igien, og kom beholden til Thors-
"havn, hvortil samme hans Reise var stiled.

"Dernæst efter fornevnde Johannes Joensøns For-
 "tæling er Grunden uden for runden omkring denne Ma-
 "lestrom, 80 à 90 Favne dyb, over hvilken Grund
 "Strømmen gaaer jevn og stille uden nogen Brusen;
 "derefter atter runden omkring Malestrømmen befindes
 "Grunden 25, 30 à 35 Favne, over hvilken Grund
 "Soen med sin Etrom begynder at reise sig, stærk at ar-
 "beide, at drage og løbe omkring; Hernæst ophever sig
 "en Grund, som er 8, 10 à 12 Favne, hvilken formeer-
 "er sig udi en Runde fire gange Snegelvits; Denne høje
 "Grund haver Naturen gjort med Spidser ligesom smaa
 "Høje eller Bierge-Toppe, hvoraf det kommer, at over
 "Epizene er 8 Favne dybt Vand og mellem 10 à 12
 "Favne, hvorudover det skeer, naar Fiskerbaaden kom-
 "mer paa denne ujevne runde Banke, da af Strømmen,
 "som maler omkring disse høje Klipper, drages Baaden
 "runden omkring dennem som en Dværn, og det udi saa-
 "dan Hastighed, at unge Folk som ikke ere vante ved den-
 "ne Hvervel, maa legge sig ned udi Baaden, formedelsst
 "Hovet-Svingel; Og er dette herhos at merke, at for-
 "uden denne snelle eller hastige Gyration, drages Baa-
 "den omkring udi en anden stor Runde, efter Grundens
 "Snegelvits Form. For det Tredie mellem disse fire
 "runde Grunder, er der tre Canaler eller Render, udi
 "hvilke Soen arbeider stille, og løber omkring udi sagte smaa
 "Kringler, og for til ved den Østre Side, som Grunden
 "begynder, er der et Svælg ligesom igiennem en Sluse,
 "hvor Strømmen indløber; enddog den inden for sagte
 "arbeider. Disse Canaler ere 25, 30 à 35 Favne dybe,

"og efterdi disse Canaler have jævne Grunder, og Vandet gaaer omkring udi sagte Hverveler, sinnes Formen neden udi Bunden at være ligesom oven paa Grunde-
"ne, nemlig med sinaa Høglar og Dybder imellem.

"For det Fierde midt inden udi denne Malestrøm findes en dyb Hule, som er 50 à 55 Favne, næst ved den inderste Grund: midt udi er den udi Almindelighed 61 Favne dyb. Dette inderste Vand er flet og stille oven, alleneste løber sagte omkring udi en Circul, som fand sees klarligen af Søens Skum, som falder ind af Male-Strømmen, hvilket drives runden omkring. Paa den sydere Side udi denne Hule staaer udaf Vandet en høj Klippe 10 Favne høj, kaldet Sumbøe Munk, hos hvilken der er 15 Favne; Norden for Sumbøe Munk findes sex Stier, imellem Stierene og Munkten er 3 à 4 Favne. Og som paa Stierene findes dette mærkeligt, som tilførn er forklaret, at Compassen løber runden omkring paa denmme ligesom Malestrømmen, og forderves der udover: saa findes ogsaa dette notabel oven paa Sumbøe-Munk, at der er mere end gemeen meget kalt endog udi hedeste Soelstien og beste Veyrligt om Sommeren, saa Folket som fare op paa Munkten at fange Fugl, kunne neppe bare sig for Kuld. Herforuden er Fuglen som derpaa yngles og opholdes meget mager, saa der er intet andet paa den end som den bare Stier. Hvorfra saadan usædvanlig Kuld skulle komme, staaer jeg udi tvivlsraadige Tanker: Eftersom Vandet omkring Færøe, endog det i sig

"selv er koldt, dog formedelst sin Salthed og idelig Bevæ-
 "gelse forårsager gemeenlig udi Færøe en tempereret
 "Vinter; kand derfor ikke finde mig herudi, om denne
 "Strøms idelig Bevægelse kand tvert imod forårsage
 "paa Munkn saadan usedvanlig Kulde. Det kand slut-
 "tes, efterdi der er saa stærk Magnet udi bemelte Skær,
 "saasom udi disse runde Grunders Centro eller Middel-
 "Punct, at der maae ogsaa være stærk Magnet udi de
 "andre runde Grunder, formedelst hvis Kraft foruden
 "Strømmens, Skibene saa lettelig drages udi denne Fær-
 "lighed: Og dersom Magneten derudi findes, hvorpaa
 "en tvivles, om da den kand være en extraordinarie Nar-
 "sag til denne Kulde, stiller jeg under andres Judicium.

"For det Femte, Norden fra Malestrømmen mod
 "Sunderøe skyder nogle andre Grunder lige frem, hvor-
 "paa Strømmen anstøder lige frem, og forårsager der
 "ogsaa en forfærdelig Hav-Brusen. Dette forklarede
 "kand bedre eftersees og eftertænkes af hosføjede Figur.
 "Hvilket naar den fornuftige Læser retteligen overvejer,
 "kand den letteligen slutte, hvilket forfærdeligt og farligt
 "Væsen der maa være udi saadanne Malestrømme, naar
 "Storm og stærk Strøm er, efterdi der er saadan Be-
 "vægelse over dennem med Baadene, naar det er stille
 "Vær, mildeste Strøm og Bending af Strømmen,
 "da Folket alleneffe vove sig ud paa den at fiske.

"Den Malestrøm under Sandoe løber omkring ind-
 "til sin inderste Middel-Punct, og haver ingen Døbde
 — midt

"midt udi. Den tredie Malestrøm mellem Norder-Ver-
"ne haver jeg selv været paa tvende gange. Og naar
"man kommer til den, da drager den Baaden til sig, li-
"gesom den vilde svelge Baaden, saa Folket haver nok at
"arbejde, at Strømmen ikke skal faae Overmagten; i
"det de udi det eene Boer roer sterkt imod Svelget med
"Naarene, og udi det andet Boer med alle de andre Na-
"rer styrer tvert imod. Og dersom Strømmen faaer
"Overhaand, da løber den først to gange omkring med
"Baaden, og atter tilbage igien to gange, og det saale-
"des 4 à 5 gange, hvoraf Fornuften letteligen kand slut-
"te hvorledes Grunden er dannet.

"Disse slags Grunder haver torqueret mange skarp-
"sindige Ingenia, og efterdi Strømmens Grundhed er
"saa stor over dennem, at ingen udi lang Tid haver kun-
"det eller tort understaae sig, at forfare saadanne Grun-
"der; haver fast alles Fornuft sluttet, at saadanne Ma-
"le-Strømme ere Voragines eller Hav-Svelle, som skul-
"le være Aarsage til Ebbe og Flod. Iblant andre skriver
"ATHAN. KIRCHERUS Lib. 3. hydrog. om den vde
"bekiendte Malestrøm under Norge kaldet Moske-
"Strøm; at den er et Havsvelg, hvor Floden nedløber
"under Norges Land, og løber ud igien af et andet Hav-
"Svelg underst udi Sinu Boethnico eller Botthen: Hvil-
"Meening M. HERBENIUS udi sin Dissertatione publi-
"ca Havniæ habita Anno 1670. efterfølger. Hvilken
"Meening, efterdi den er grundet paa uforfarne Beret-
"ninger, er gandske vildfarende, som af efterfølgende

"Fundamenter bevistis. Først saa befindes denne Moske-
 "Strøm under Landet, mellem tvende Lande eller In-
 "suler: Hvor Havsens Bunde og Grunde opstiger og ik-
 "ke daler ned udi dybe Huler. - Saaledes befindes alle
 "Malestrømmene udi Færøe og den i Botten. Saa-
 "des sætter og KIRCHERUS udi sin Tabula Geographi-
 "co-Hydrographica mange Haffvelge at skal findes over
 "den gandske Verden, men allesteds findes de mod det
 "faste Land eller mellem sinaa Der. Scylla og Charyb-
 "dis befindes saaledes udi det Siciliske Hav, den eene un-
 "der Sicilien, den anden ved Calabria's Ende. Og til
 "Sagens videre Bestyrkelse melder KIRCHERUS at der
 "staaer en høy Klippe midt udi Strømmen, hvilken maa
 "være ligesom Munkens udi Sumbøe-Malestrøm, som vi
 "tilforn haver beskrevet. Gud uden Tvivl naturligen
 "haver sat saadanne høye Klipper midt paa saadanne
 "Grunder til et Varetegn for de Søefarende, at de ikke
 "skulle geraade udi Fare.

"Dernæst skriver Hr. PEDER CLAUSSEN udi
 "Norriges Beskrivelse, at Vandet løber omkring med
 "saadan Uroelighed og Brusen, at man kand høre det nog-
 "le UG: Søes høre, hvilket ikke skee dersom der var
 "nogen dyb Grund til at gjøre noget Svelg, eftersom
 "det stille Vand haver den dybe Grund. Men
 "denne store Brusen skeer, formedelst at der først er et
 "engt og smalt Rom mellem tvende Der for det store Hav
 "at indfalde ved Floden paa det faste Land, og lige snævr
 "Ben at falde tilbage igien udi det vide Hav. Og for-
 "uden

uden dette imodstaae de høye Grunde, hvilke efterdi de ere Snegelvis runde, da giver Fornuften det, at denne mægtige Anstødning og Anløbning maae give et forfærdeligt Bulder af sig. For dettredie skriver bemælte Hr. PEDER CLAUSSÖN, at hvis hele Træer denne Strøm drager til sig, det kommer tilbage igien tiansed med Rødderne og Greenene afflidt, hvilket skeer formedelst saadanne høye, runde og skarpe Grunder, blant hvilke, naar Træerne formedelst den stærke Strøm drives omkring, Rødder, Grene, Bark og det yderste af Bullen afflides og affkaves. Af hvilken slags Træer der kommer mange drivendes til Færøe: hvilket ikke skeede, dersom der var noget Svelg; thi da var Hullet stort og Vandet løb stille omkring, og naar Materien kom til Svelget, da løb det hastigt neder igiennem uden al Skade, som man klarligen kand see, naar man legger et Stykke Træe udi en Tracter og slaer Tracteren fuld af Vand &c." Saavidt L. DEBES. Man seer af alt dette noksom, at endeel ældre og udenlandske Scribentere, der ikke saa noye kunde vide Sammenhængen, har gjort det til en Marsag af Ebbe og Flod, som tvertimod er dens Virkning. I det øvrige maae her en foreglemmes, at Hr. JO. RAMUS l. c. pag. 220. seqv. søger at forestille som rimeligt det Scylla og Charybdis, som ellers søges under den Sicilianske Kuste, skulle være just denne Moskøe-Strøm, som den reisende ULYSSES var kommen til, da Vandets Skyllen og den De Skarsholm havde givet Anledning til de Navne Scylla og Charybdis. Endskjønt jeg nu ikke kand underskrive sam-

me brave Mands Meening om ULYSSIS Reise, som han ellers i et andet lærd og i det mindste ingenieux Skrift, har stræbt at gjøre rimelig, saa vil jeg dog, hvad Møstø. Strømmen angaaer, lade ham forklare sin Meening, da Læseren kand tage deraf saa lidet eller meget som ham lyfter. "Halogaland synes at være en af de "første Provincier, som er beboet og bebyggt i Norrig; thi "strax efter den Trojanske Krig, der Ulysses, som kaldede sig Outin, reiste til de yderste Grændser af den store Ocean, fandt han et mørkt Land, hvilket han beskriver saaledes, at der var høye Bierge, som rakte mod "Stjerne, og vare betakke med idelig Mørkhed og Taage, saa at Solen ikke skinnede paa dem, hverken naar "hun gik op eller ned, og at han der har fundet 2 Hav. "Svelge Scyllam og Charybdin, og med Forfækkelse hørt "den Larm og Susen, førend han kom der nær, og set der "Havets Brusen ligesom en sydende Kiedel med Skum "og Røg, som stod op i Luften; hvilket altsammen nogle "vrangeligen har villet forklare om det Farsund hos Sicilien; enddog der paa Steden findes hverken saa høye "Bierge, som de mørke Stjer ligge paa, en heller saa "mørkt hvor Solen ikke skinner, en heller saa farlig "Strøm, at de Seilende jo uden Fare kand gaae der igennem; men det kommer i alle Maader overeens med Møstø. Strømmen paa Helleland, hvor der er baade saa høyt Fjeld paa Lofodens Side, kaldet Helseggen, at "efter HOMERI Beskrivelse kand ingen komme derop, "om han havde 20 Hænder og Fodder, og om Vintertiden er der idelig Taage og Mørkhed; thi fra den 27 Novembr.

"vembr. og til den 25 Decembr. (ft. vet.) seer de ikke
 "Solens Stin; og den forfærdelige Brusen og Susen,
 "som Ulyffes saac og hørde hos Scyllam og Charybdin,
 "kommer og overeens med den brusende Jos, som er paa
 "begge Sider af Moskøen; thi imellem Helseggen og
 "Moskøen fylder Strømmen paa de Klipper og Holmer,
 "som der imellem ligger, og kand derfor vel kaldes Scylla:
 "paa den anden Side af Moskøen ligger ogsaa Holmer og
 "Klipper, som Strømmen brøder paa, hvor iblant er
 "en Holme ved Ravn Skarholm, som kand holdes for
 "Charybdi.

"Der fornemmes, at de gamle Geographi har havt
 "nogen Kundskab om Hav-Svelge i Norden, som de
 "meente skulde ligge midt under Nord-Polen, saasom
 "JACOBUS CNOXEN BUSCODUNENSIS i hans Iti-
 "nerario og tillige med ham MERCATOR in *Atlante*
 "foregiver, hvilkes Meening BERTIUS ogsaa haver ef-
 "terfulgt, og midt under Nord-Polen afmaalet nogle
 "Hav-Svelge og sat en Insul derhos, som skulde heede
 "Rust; men som det nu befindes, at midt under Nord-
 "Polen er ingen Mennisker god for at komme paa man-
 "ge Grader nær, for Is-Bierge og den ulidelige stærke
 "Kuld, saa maage det Hav-Svelg, som de havde hørt om,
 "intet andet være, endsom denne Moskøe-Strøm, hvil-
 "ket ligger ikke længer i Nord, end som til 68 Grader og
 "derover; en heller har de Seilende endnu kundet finde
 "noget andet Hav-Svelg længere mod Norden. Og den
 "samme Insul Rust, som hos samme Hav-Svelg skulde
 S findes,

"findes, kommer og overeens med den De Røst, som lig-
 "ger ikkun 4 Mile fra Moskøe-Strommen; vel mueligt
 "land samme Rust holdes for det Næs eller Promonto-
 "rio i Norden som af PLINIO kaldes Rubeas.

"Dernæst, saasom Ulysses formelder, 'at han fra
 "det Hav-Svelg Charybdi undkom efter 10 Dage til den
 "De Ogygiam, hvilken han beskriver saaledes: at der
 "vare fire Floder, som deledede Den, og hver Flod havde sit
 "jærdeles Udløb; det kommer overeens med den De Sin-
 "den, som er baade Sønden og Norden til saavelsom og
 "Østen til indskaaren med dybe Fiorder, saa at den dee-
 "les i 4 Parter, af hvilke den sønderste Part hører til
 "Salten, de 2 Vesterste Parter hører til Lofoden og
 "Vesteraalen, den Nordeste Part hører til Sennien: der
 "findes, og en Fiord, kaldet Ugurs Fiord eller Agis-
 "Fiord, som haver Lignelse efter det Navn Ogygias.
 "Og at ULYSSES, som kalder sig Outin, har boet paa
 "samme De i 7 Aar, og avlet Børn med en Kvinde der
 "paa Steden, det kommer overeens med det som vore
 "Kroniker formelder om Outin, at hans Afkom og Slegt-
 "Register kaldtes Haleigatal, fordi de boede paa Halo-
 "galand, af hvilken Outins Hagen Lade-Jarl udregnede
 "sin Herkomst, hvilket Slegt-Register deraf er kaldet
 "Haleigatal, som STURLES. formelder i sin Fortale.

"PLUTARCHUS i den Tractat *de facie in orbe lune*
 "melder og at der boede Grækkiske Folk paa Nerne i Nor-
 "den, hvor man kunde see Solen i 30 Dage, og var i
 "Ned-

"Nedgangen ickun i Time borte, hvilket umueligt kand
 "henføres til nogen andre Der endsom Derne paa Hel-
 "seland og Salten; thi indtil denne Dag er ingen Der
 "opdagede, enten Osten eller Vesten fore, paa hvilke saa-
 "dant kunde skee; men paa den De Dum-De paa Hel-
 "seland, er det først, som man kand om Sommeren,
 "udi Soelhvervs Tid see den klare Soel baade Nat og
 "Dag over Jorden, hvoraf sluttes, at samme De skal
 "ligge under $66\frac{1}{2}$ Graders Høyde under Circulo Arctico,
 "som Zona Frigida begynder. Men jo længere man kom-
 "mer i Nord, jo høyere kand Solen sees over Jorden om
 "Midnats Tid. Det kand vel være, at PLINIUS er
 "kommen i Erfaring om samme Dum-De, om det ellers
 "er den samme som af hannem kaldes Dumna. Og at
 "PLUTARCHUS videre skriver at de Græske Folk paa
 "samme Insuler vare meget afholden, og holdne for hel-
 "lige Mennsker, det kommer og overeens med det som
 "STURLESEN melder om Outin og hans Selskab, at
 "man holdt dem for at være Guder, og gjorde dennem
 "Guddommelig Dyrkelse.

Endnu henhører dette til de Norske Strømmes Sin-
 gularia, og er mig fast mørkere end alt hvad nyelig er
 sagt om Mossøe-Strømmen, at her i Nærværelsen nem-
 lig 4 Mile Norden for Bergen i Lindaas Præstegjeld,
 falder mellem det faste Land og mange smaa Der den saa
 kaldede Riil-Strøm, hvis Symbolum synes at være: Riil.
 Semper contrarius esto; thi dens Lob er altid gandske Strøm.
 stridig mod andre Strømmes, saa at naar hine falder men.

ud, gaaer den ind, og naar de falde ind, falder denne ud. Om dette kand komme af Lobets Længde i de mange smale Canaler imellem Derne, saa at Vandet bliver her ikke færdig til Udlob, førend det andensteds gaaer ind igien, eller hvad anden Marsag en bedre Forsfaren kunde give, det lader jeg staae derhen og erindrer ikkun dette herhos, at samme Kiil-Strøm ofte setter en uforstigt Styrmand i yderste Fare, hvorfor ogsaa eengang 7 Norfar-Jægter tillige ere forulykkede deri.

§. II.

Norges
første
Vande,
særdeles
Kilder.

Fra Norges Hav og salte Vande kommer jeg til de første Kilder, Elver eller Floder og Søer. Disse Vande ere nu vel her som andensteds ikke alle lige lette, rene og sunde, men rette sig efter de Grunde, Jord- og Steen-Arter, som deres Lob falder igiennem, og kommer dem til at føre noget med sig, som afslippes underveis, i hvilken Henseende vore Bergenske Kilder in specie ikke just ere meget at rose, da deres Residuum eller Bundfald viser, de haver noget Kalk- eller Leer-agtigt med sig, saa at hver Draabe, som falder paa en blank Tallerken, og der bliver staaende, efterlader sig en hvidt Plet, ligesom nogle andre Kilder efterlade sig gule Pletter af den Alkergel, som de medføre. Ikke desto mindre, naar man taler om Norges første Vande i Almindelighed, da bør de agtes sunde og gode, ja meget gode i Eigning med mange andre, saa at Vandene tilligemed Luften uden Tvivl contribuere til Indbyggernes legemlige Styrke, ved-

vedbarende Sundhed og høje Alder, som her frem for i de fleeste Europæiske Lande opnaaes, særdeles af Almuen, som lever mere af Vand end Vin eller anden stærk Drik. Det Metal, som baade her og i Sverrig findes alleroverflødigt, og følgerlig tingerer de ferske Vandene allermeest, er Metallum Martis eller Jern, saa at naar Vandets Deele opløses og præcipiteres, da finder man paa Bunden et Residuum ferreum, som Magneten drager til sig, hvilket og hos de fleeste Mennesker har en laxerende Virkning. At her jo findes Suur-Brønde og andre saa kaldede fontes medicati, er ingen Tvivl om, skönt en Mangel paa nye Undersøgelse hidindtil ikke har gjort mange af dem bekendte, hvilket af Doct. HENR. LÖCHSTÖR i hans Dissertat. de Medicamentis Norvegiæ sufficientibus. Hafn. 1744. beklages med saadanne Ord, som jeg her vil anføre, efterdi de just melde om een af bemelte Sundheds-Kilder. Coronidis loco monendum duxi haud deesse Norvegiæ fontes medicatos, deesse autem qui in horum vires & principia inquirant, solertes naturalium rerum studiosos. Menimi enim me vidisse fontem (quem paucis abhinc annis invenit sedulus naturæ scrutator avunculus meus CAROLUS ROBSHAM, in Diœceseos Christianiensis districtu, cui nomen Hackedalen, circa villam, quam habitat vulgo Buraas dictam) minerali quadam aqua featurientem, a cujus usu convalescere variis morbis laborantes, ita ut etiam fama ad externos venerit, qui magnam hujus aquæ copiam sibi apportari curarunt. l. c. p. 20. Da jeg for et Par Aars siden besøgte Ederen af Hackedals Jernverk, Velbr. Hr.

Minerals
ske Brønde
de.

Sammer-Raad SVERDRUP, ferde han mig ud at drikke af en Kilde, som formodentlig er den samme her tales om. Dens Vand var let og lifligt, derhos, efter Eyrens Beretning, meget sundt og særdeeles tienligt for'dem, som plages af Milt-Syge, da deres tykke Blod derved rectificeres og mange hjælpes.

Hr. PETR. CLAUD. UNDALINUS melder i sin Norges Beskrivelse pag. 83. af en gammel Bog kaldet *Speculum morale* (uden Tvivl et nu omkommen MSS.) at Birkedahls Myr paa Sundmør her i Stiftet skulde i sine morakige Bænder have en petrificerende Kraft, og inden 3 Aar omskifte, særdeeles Hesseltræ, til Steen, hvorimod Elle-Træ, som groer nær hos, ikke omskiftes. Dette har jeg ogsaa troet, efterdi visse Bændes vis petrifica ikke er at tage i Tvivl (*) ligesom jeg selv har mange saadanne unægtelig forsteenede Stykker af Bøge-Hessel-Sellie- og andet Træ, og da jeg først fik noget af dette Sundmørske petrefacto putativo, kom det mig vel ikke gandske rigtig for, dog troede jeg det nogenlunde, indtil forleden Sommer paa min Visitations-Reise, da jeg fandt Leilighed, og nøiere inqvirerede derom hos Sogne-Præsten paa Stedet, Belærv. Hr. IVER MUNTHE i Volden,

(*) In der That gehet das Wasser die Zwischen-Räumen des Hohltes der Länge oder der Quere nach durch, dringet hinein, und füllet sie mit steinigten Theilchen, schwellen solche auf, zerstört das Holz mit der brennenden oder äßenden Kraft, die es vom Kalk erhalten hat, und nimmt alsdann die Gestalt der Pflanze an, in die es getreten war. *Hamb. Magazin.* Tom. II. p. 162.

Volden, og befandt, at paa Birkedahls Myr er intet petrificerende Vand, men ved Siden af Myren et Stykke Fjeld, bestaaende af Amiant eller Asbest-Steen, hvilkken, efterdi den lader sig adskille i lange seve Trevler, ligesom Hør, og ellers i sine hele Stykker ligner Træ langt meere end Steen, er udraabt for et Petrefacto, og har tilveiebragt næstliggende Myr med sig, en ufortient Ære og Navnkundighed. Dette er ikke heller en nye men ældgammel Digt, og har bedraget got Folk længe siden, som er at see af GIRALD. CAMBRENS. *Topograph. Hibern.* cap. 8. Est & in Norvegia fons similis naturæ, sed tanto tamen efficaciam majoris, quanto ad frigidam Zonam magis accedit. In hoc enim non tantum ligna, sed & lina lineæque telæ per annum impositæ durissimum in lapidem congelantur, unde & WALDEMARO Danorum Regi nostris diebus regnanti, quidam Episcopus Norvegiæ Asloensis, quod anno præterito probandi causa ab eodem susceperat naturæ jam retulit bipartitæ: Parte enim media fonti imposita lapis erat, altera parte, quæ extra jacuerat, in sua permanente natura.

§. 9.

I Anledning af Norges mange høye Fjeld, som deels inden fra give Kilder af sig, deels i en høyere og foldere Luft glemme de store Snees-Dynger, af hvilke meget Vand efterhaanden nedflyder, har jeg tilforn erindret den vise og gode Guds Forsum i henseende til den

Beske,
Elver,
Gloder,
første Sø,
er og deri
svømmens
de Insuler.
Mængde.

Mængde af sinaa Elve, Naer eller Bekke, som næsten allevegne nedstrømme over Fjeldene, og forfriske saavel deres ellers alt for tørre Sider, som de derunder i Dalen liggende Agre og Enge. Af mange saadanne Bekkes Samling og Fremgang i Selskab, reiser sig omfider hine store Naer og Floder, som med et almindeligt Navn kaldes Elver i det gamle Nordiske Sprog, hvorfor een af Tydsklands allerstørste Floder kaldes per excellentiam Elven. Af Norges navnkundigste Elver vil jeg her opregne nogle, saaviit jeg har Kundskab om dem, saasom:

Nied, hvilken kommer fra Tydalen paa Sverrigs Grændser, flyder ned i Selboe-Søe mod Vesten, og derfra i Nord forbi Staden Tronhiem, som af den har sit ældgamle Norske saavelsom det latinske Navn Nidros eller Nidrosia.

Sule-Elv, saa kaldet af Sulefjeld, som den kommer fra med hastig Fald, løber ned igiennem Nordalen til Havet.

Gaulen eller Gulen, som og begynder i Øster ved Skarsfjeld, Norden for Røraas og løber i Vester forbi Alen, Glotaalen, Storen og Melhuus henved 20 Mile, indtil den een Mil Vesten for Tronhiem naaer Soen. Denne Elv forarsagede Anno 1344. ved Oversvømmelse megen Jammer; thi efter at den nogle Dage til alles Forundring syntes at være bleven gandske borte, og imidlertid havde taget sit Lob under Jorden, frem-

Situations Plan
 over
 Bings Fossen
 med
 Høstugende Løse
 100 Alen.

frembrød den deraf med saadan Magt, at den fyldte Da-
lene med den omkastede Jord og løsebrene Steene, stop-
pede saa selv sin Bey paa nye, og gjorde en Dæmning,
hvilken af det overstigende Vand atter blev giennembrudt.
Da ødelagdes, foruden nogle Kirker, 48 Bønder-Gaarde,
og 250 Mennesker bleve druknede.

Otteröen er den største paa Agdesiden, løber 30
Mille fra Fioldene igiennem Sætterdalen og Esie til Vi-
lands Sossen hvor den falder ud.

Syre eller Aaen Sire begynder fra Langfieldet, fly-
der igiennem Syre-Dal ned i den fjerste Søe-Lunde-Vand
i Christianlands Stift, og løber siden til Havs, ikke som
de andre Floder med fuld Nabning og sagte Fald, men
formedelst en meget trang og snever Nabning, imellem
Klipperne, trykkes den af Sted som en Piil af Buen,
med saadan kraftig Eftertryk, at Havet paa et Par Mille
deraf bliver oprørt og beveget end og i stilleste Beyr, saa
at Søefolk vogte sig, at de komme den ikke for nær, hvilket
jeg selv paa min Reise har befundet at være fornødent. (*)

Sterk
Bandsald
igiennem
trange
Klipper.

Nid, som giver Nedenes-Lehnt, og Skeen, som giver
Riøbstæden, der kaldes ligesaa, sit Navn, komme begge
ned fra Tellemarken, og ere ligeledes store Elver, paa hvilke
ned.

(*) Paa samme Maade seer det, uden Tvivl, at den igiennem
snever Nabning ligesom sammenpræssede Flod Rhone udspry-
ter sit Vand i Genfer-Søe, hvor man siger at dens Van-
de paa lang Distance ey blandes, men holde en reen Straa-
le for sig.

nedflodes meget Sommer til Sang-Møllene, hvis Føsser ledes igiennem Klippen paa udhulede Render eller Canaler, som har kostet stort Arbejde.

Tyrefiords Elv eller Drammen, som falder ud ved Bragness, og fører megen Sommer-Last derhen, sanker ved Hønefossen tvende store Bande i sig, af hvilke det eene kommer fra Odalen, det andet fra Gadeland.

Loven eller Laven kommer fra øverst i Nummedal, flyder forbi Kongsberg, og falder ud ved Laurvig, som af den har sit Navn.

Glaamen eller Glommen, som er nok det største af Norges flydende Bande, kaldes derfor ogsaa Stor-Elven. Den løber en lang Ven fra Foden af Dofre-Fjeld giennem Østerdalen og Soløer, sanker sig siden med en anden stor Elv, kaldet Vormen, der kommer af Niøss og fra Guldbrandsdalen, og falder omsider igiennem det Band Øyeren, hvorfra det gaar til Eap ved Friderichstad, som har sin beste Næring af Sommer-Floder.

Af ferske Søer, som disse Elve flyde igiennem (*) ere de

(*) Hvilken Guds Forsum der er i, at Floderne, særdeels i Biergsagtige Lande, ved ferske Søer faae Rum til at stilles og bryde deres hæftige Fald og Lob, naar de udbrede deres Bande, uden hvilket Middel de ofte midt om Sommeren, da Sneen smelter i Biergene, ville ved Oversvømmelse gjøre stor Skade paa Græs og Korn i de nærmeste Dale, det udføres grundig af J. G. Scheuchzer i hans Tractat om at maale Biergenes Højde. See Philosophical Transactions Vol. XXXV. N. I.

de navnkundigste Ryß-Vandet i Nordland, Snaasen, Selboe-Søe, store og lille Mijs, Slire Vandet, Sperdillen, Rand, Vesten, Saren, Modum, Lund, Norsøe, Hvidsøe, Sarisvandet, Øye-Vand og flere, hvis Situation paa Korterne kand opsoeges, da mit nærværende Øiemærke udkræver ifflum at erindre om disse Søer, at de ere Fiskerige og derhos navigable for temmelig store Skibe, hvis samme her behøvedes, ligesom man og i den Norske Historie har adskillige Exempler, at Kongerne med deres Competenter har anlagt Floder og ført Krig i disse indenlandske Vande. (*) Deri sees ogsaa undertiiden Insulæ natantes, svømmende Der eller smaa Stykker Land af 30 à 40 Alens Længde, med maa- delige voxende Træer paa, hvilke Vandet af og til river løs, og lader flyde hid og did, ligesom Vinden fører dem fra en Bredde til den anden, hvorfra de og med en Stang kunde afstødes. Man siger, de kunde forøges, og ligesom vore ved Vandets Skum, Græs, Rør og deslige, som holder dem tilsammen. Begge Plinii, særdeles den yngre, skriver Lib. II. Epist. 20. om slige Rariteter i Italien, hvilke og ATHANAS. KIRCHERUS in mundo subter- raneo Lib. V. c. 2. har agtet sin Anmerkning værd, sær- decles de *isole natanti*, som svømme paa *Lago di Bagni* eller *Solfatara*, 4 Mile fra Tivoli, og jeg troer ikke, de ere af anden Beskaffenhed end de jeg her til Lands har seet ad- skillige Gange, særdeles paa min Reise fra Christiania

Flydende
Der.

(*) I Saris-Vandet og paa nogle andre Steder, hvor Varenes Transport udkræver det, særdeles til Smeltovnenes Fornødenhed, bruges temmelig store lastdragende Skibe i ferske Søer.

Anno 1749. da den overflødige Regn havde gjort Elven ved Nit-Sund saa stor, at den fyldte en god Deel af Dalen paa begge Sider, stod over Toppen af maandelige Træer, og havde løsnet mange Stykker Jord med Skov paa, som dreve ved Siden af min Baad. Dog dette er ikke saa underligt, som at paa det salte Vand i Vigter og Fiorder, ofte sees en saa kaldet *Mardyne*, det er en fladagtig svømmende Klump, sammenslettet af Tang, Grene og Hav-Skum, paa hvilke efter Fiskernes Beretning visse Vand-Fugle skulle legge deres Eg ud. Er det saa, da maae man end ogsaa deri erkiende den omhyggelige Skabers Forsiun og viise Indretning.

§. 13.

Slige
Bandes
store Nytte
til Tøm-
mers Ned-
flodning
og Udski-
belse.

De Norske Elve eller Floder ere for store Fartøyer ikke navigable ret langt fra Havet, thi, endskjønt deres Vand er overflødigt nok paa mange Steder til at tage imod saadanne Last-Skibe, saa kunde samme dog ikke komme ret langt, formedelsst de i Grunden mødende Klipper og steile Steder, som kaldes Fosser eller Vandstørtninger, hvor Elven undertiden har 6, 8 eller 10 Favne at falde ned, og intet andet kand følge end de løse Tømmerstokke eller Master, af hvilke ogsaa mange blive sønderslagne, som Splinde, men de fleeste dog gaae lykkelig igennem, og si den efter deres Eyermands Merke, sankes ved Lenzjerne, paa Elverne. det er, store med Jern-Boldte sankede Slagbomme, som paa visse Steder overspænde Floderne, og holde Tømmeret op, naar Tid er. Brydes een af disse Lenzher, da tage Tømmer-

Tommer-Handlerne stor Skade, saasom 1675. da Blommen gik over alle Bredder, og gjorde mange Kiobmænd bancorot. (*) Ligesom nu disse og andre Elve gjøre allerstørste Tjeneste i at hente Master og Tommer ned fra Fjeld-Bøgderne og de bedste Skove, som ellers bleve gandske ubrugelige til Kiobmandskab, saa er det og Elvene, som ved store og smaa Fosser drive mange Hundrede Saugværke, hvor Bretter og Planker skæres med liden Umag.

§. 14.

Hvor stor Magt Elvene have i et biergagtigt Land, hvor deres Fald over Klipperne give Vandet dobbelt Eff- eller Catartertryk, det sluttet deels af det som nyelig blev erindret om Gule-Elvens under Jorden tagne Løb og deraf reiste Oversvømmelse. Et andet endnu forunderligere Exempel vil jeg herpaa fremføre ved en sandfærdig Beretning om det, som tildrog sig Anno 1702. med den ved Friden richstad liggende Herregaards Borge forunderlige og høf- stige Nedsunkelse i den dybe Afgrund. Denuer saaa ynkelige som rare Tildragelse læses in *Novis litterariis maris Baltici* ad annum 1703. mens. Maji p. III. hvor ogsaa en Grund-Tegning af Stedets Situation tilføyes. Den 5te Febr. i bemelte Aar skeede det om Natts-Tide, at

§ 3

Her-

(*) Saadan en Løkke eller Tommer-Slagbom fandt i allehaande Udgifter faaste aarlig paa nogle Steder 3 à 400 Rdr. men der imod ogsaa indbringe sin Eiere 1000 à 1100 Rdr. aarlig, da derigjennem drives vel 30000 Tylter Sang-Stoff, af hvilke enhver fandt give 6 à 8 Bretter.

Herregaarden Borge lige over for Hafsland, med alt hvad da befandt sig derpaa, slap ned i et Dyb af 100 Favne, og efterlod sig i det Sted et Vandstade 3 til 400 Alen langt og halv saa bredt. Gaarden havde en dobbelt Muur og nogle Taarne, af hvilke ikke vare at see mindste Spor. Tilligemed den sank 14 Mennesker og 200 Stykker Nvæg. Det Adelige Herskab af Wærneskiold, nemlig Herren, Fruen, 2 Børn og deres Hofmester, vare saa lykkelige, at redde sig betimelig med Flugten, og det af den Anledning, at en Jorde-Moder, som blev hentet til Fruen, der skulde i Barsel-Seng, advarede dem, i det hun merkede, at Gaard og Grund begyndte at sunke, hvorpaa de strax lode sig sette over Sundet, og frelst deres Liv, da Fruen næste Dag hos hendes Mands Broder gjorde Barsel. Marsagen til denne Ulykke var nu ingen anden, end at den over Sarps-Sossen nedstyrtende og forbiløbende omtalte store Elv Glaamen maaskee i lang Tid havde uformærkt arbejdet paa at underminere Grunden (*) thi dens Lob er der meget hæftig, og dens Fald over bemelte Sarpsfossen, som driver 17 Møller, er saa stort, at ey allene dens Brusen høres 4 à 5 Mile borte, men endogsaa dens Vandestentes og adspredes saa vidtløftig i Lufsten, at det paa en temmelig Distance synes at regne midt i tørt Vehr, følgelig kand man her altid see Regnbuen i Soelstein, hvis Straaler i det skovende Vand idelig brudes, og allertydeligst vise paa dette Sted, hvad Regn-Buen er.

Slige

(*) Paa samme Maade skeede det at Anno 1618. da den gandske Stad Plüts i Schweizer-Land pludselig nedsank i Afgrunden, og saaes aldrig meere.

Slige store Fosser, som Norge har mange af, men ingen større end denne, ere lige saa farlige at komme nær, som den tilforn omtalte Mossø-Strøm, hvilket Capitain Wærneskiold befandt, da han 1735. med en Baad paa Blaamen ikke tog sig i agt, førend Sarps-Fossens Strøm blev ham for mægtig, og kastede Baaden omkuld. Paa saadanne Steder kand intet svømmende Creatur redde sig, undtagen en And, som vel bliver nogen Tid usjunnlig, men kommer dog levende frem igien, efter deres Beretning, som have forsøgt det. Sarps-Fossen skal i gamle Dage have tient til et forfærdeligt Rettersted, da særdeles Lands-Forrædere, Oprørere og Et vart
deslige bleve dømt til at kastes levende deri, for at søn-Rettersted.
derlides af det brusende Vand mod Klippernes mange skarpe Takker, og saaledes at opgive Landen med samme Uroelighed, som de havde paaført andre, saa at den Straf siintes temmelig significativ. De Ægyptiske Fosser eller Cataracter, som PLINIUS taler om, vare efter Formodning ikke saa anseelige eller mærkværdige, som denne og nogle andre her i Norge; thi de havde ikkun Fald af 7 til 8 Fod over Klipperne, og da her til Lands ingen taber sin Hørelse ved Fossernes Lyd og Brummel, i hvor stor den samme end er, saa passer sig den Beskrivelse, CICERO gjer om de Ægyptiske saa kaldede Cataduper, allerbest i en Drøm. (*) Dog kand det og vel være, at RICHARD POCOKE, som i sin Beskrivelse over

Orient

(*) Ubi Nilus ad illa quæ catadupa nominantur præcipitat ex altissimis montibus; ea gens quæ illum locum accolit, propter magnitudinem soni, sensu audiendi caret. *Somn. Scipion. 5.*

Orient fælder denne Dom, ikke har taget sig i Agt for andre større Vandstyrninger, som kunde være høyere oppe i Landet.

§. 15.

Broer o:
ver Elver,
ne til
Deels af
en forun-
derlig Stru-
etur.

Broerne over de Norske Elver ere, saavidt jeg veed, ingensteds murede, men lutter Lommer-Stokke, af hvilke gjøres saa kaldede Steen-Kar eller Steen-Riister, fordi Grund-Støtterne bestaae af lange Kvadrater indvortes fyldte med Steene, paa det deres Tunghed maane gjøre dem urygkelige. Den største af det Slags Bygninger her til Lands er Sundebroe i Guldbrandsdalen, hvor Store-Miosens Vand, som først heder Oten og Laagen, begynder at vore. Denne Broe, om hvilken man siger, den bliver aldrig færdig, fordi derpaa altid gaaer Fald og altid er noget at fiske, har i Længde 1000 Trin, og bestaaer af 43 Steen-Kar. Her i Bergens Stift, hvor hart ad ingensteds Land kjøres med Vogn, umager man sig ikke med at gjøre ret faste eller stadige Broer. Mangesteds er Bygnings-Maaden denne, at, naar Elven for sit smale og stærke Giennemløbs Skyld, ikke taler, at nogen Steen-Riiste Land nedsiunkes, saa legger man fra hver Land-Side lange stærke Mast-Træer, dog ikkun paa halv og med den tykke Endes Befæstelse ved Steenvægt i Fjeldet. Naar en Mast slipper, legges den anden oven paa, og en Favn længer ud over, derefter den tredje eller fjerde, indtil man naaer Halv-Veien over Vandet. Siden møder fra den anden Land-Side lige-saadan

saadan balancerende Sommer-Bygning, som slutter til-
sammen med den første, og har begge intet Hold, uden det,
de kunde give hverandre ved at støde sammen, saa at man
særdeeles midt paa gaaer eller rider, ligesom det var i en
Gynge, hvilket kommer den Uvante farligt for, saa han
giernie stiger af Hesten, indtil han synes, det har ingen
Fare.

§. 16.

Om Vinters Tiid tiene Elvene, særdeles i Oplan- ^{Magelis}
det, til den beste Lande-Vej, da de overalt ere broelagte ^{ge Vinters}
med Is, og give Vonderne den allerbeste Leilighed med ^{Rejsere}
Slæde-Pas at føre sine Vare til Kjøbstæderne, hvorhen ^{paa første}
ellers over de høje Fjeld ikke lettelig kunde skee nogen Trans-
port. De Reisende komme da let og magelig afsted,
thi ihvor lange de Norske Mile end ere, kand man dog
sikkerlig passere hver i mindre end een Time. Slige Vin-
ter-Veye falde tillige heel behagelige for Øyet, efterdi
de grønne Gran- og Fyrre-Skove, som giøre Alleer paa
begge Siderne, lade vel mod den hvide Sne, skiont
den sidste Glands, særdeles i Soelskin, omsider besvæ-
rer Øyet, i hvilken Henseende det ellers mod Frost tienlige
Ansigts Skiul af Floer er dobbelt got.

Det fjerde Capitel.

Om Norges Afgrøde i adskillige Værter og Vegetabilier.

- §. 1. Stor Forskiel paa Grundens Art og Egenkab.
- §. 2. Frugtbarheden er større, end Fremmede kunde forestille sig, og det af tvende Hoved-Aarsager.
- §. 3. Den Norske Agerdyrknings Drift og muelige Forbedring.
- §. 4. Adskillige Slags Sæd, saasom: Rug,
- §. 5. Bøg,
- §. 6. Havre,
- §. 7. Erter og Biffer,
- §. 8. Hvede og Boghvede,
- §. 9. Humle, Hør og Hamp.
- §. 10. Græsgang og Høe-Aoling.
- §. 11. Mad-Urter og Hauge-Værter.

§. I.

Efter at hidindtil er handlet om Norges Lust, Grunde og Bænde i Almindelighed, og jeg nu fremdeles maa foretage mig en Opregnelse af de døde og levende Ting, som findes i disse Elementer, da synes mig ordentligst, her at forestille først Jordens umiddelbare Afgrøde i Korn, Græs, Urter, Træer og allehaande Værter, eller hvad der henhører ad regnum vegetabile, saavidt jeg veed eller af andres troværdige Beretning har kundet erfare, en tvivlende, at de som efter mig, med mindre Møye ville betræde samme

me Bey, kunde naae Guldkommenheds Maal langt nærmere, skiont ingen af os nogen Tiid torde giøre det aldeles og til hver Mands Nøye.

Elgesom jeg nu har viist den Norske Grunds og Lufts Adskillighed, der neppe kand være større i noget Land, saa følger deraf, at om Landets Værter og Vegetabiliske Producter ogsaa maa fældes en meget adskillig og ulige Dom. Til Korn-Avl, skiont ikke til Græsning, er Norge ubeqvem paa mange, ja de allerfleeste Steder, saa at hvis den dyrkede Ager-Jords Længde og Breede i en samlet Sum kunde maales, da troer jeg ikke, den forholdt sig mod de med Skov og Græs begroede eller udyrkede Steder og øde Fjeld, anderledes end i mod 80, og hvis ikke den Norske Bonde, mod Søe-Kysten af sit rige Fiskerie, og i Oplandet af sin Commerlast, Kuldrift til Bergverkerne, Fædrift og Skytterie, fik stor Hielp, da var det ey venteligt, at Landet kunde føde meer end Halvparten af sine Indbyggere; thi da disse Aar for Aar, mærkelig tilvære og udbrede sig, optages vel ogsaa endeel tilforn ubrugte Jorder, og brændes megen Skov til Braate. Dog vilde alt dette ikke nær forslaae til at opfylde ald Mangel paa de Stæder, hvor Jord-Arten og det haarde Fjeld ikke kand tage imod nogen Dyrkelse. Hertil kommer dette, at i en Deel ret frugtbare Provinkker, saasom Guldbrandsdal, Østerdal, Solger og andensheds, mislinger Sæden i visse Aar, ved hastig overkommende Frost, saa at den een Dag kand staae

Stiden
Ager-
Jord.

Skadelig
Nattes
Frost.

heel onskelig og tegne til riig Høst, men ved een Nats Kulde, sees den anden Dag at visne og henfalde, foruden at komme til sin fulde Modenhed. End videre pleve her i hvert Seculo, saavidt man af Tradition kand

U-aar. undspore, at indtrefte nogle saa kaldte U-aar, det er, særdeles ufrugtbare Aaringer 2, 3 & 4 paa Rad, saasom sidstleden fra No. 1740 til 44, da det var ligesom Solens Glands, Varme og vederqvægende Kraft, havde tabt noget merkeligt, og al Jordens Afgrøde stod og qvinede, uden at komme ret afsted. Skoven vilde i de U-aaringer ikke renne, det er, skyde sig, og fik knap sin sædvanlige Grønhed, men lidet eller intet Skud paa Enden af Grenene. Paa Agrene vanhæftedes det meeste af Sæden, fik ingen ret Kierne, og satte Landmanden i stor Tvivlraadighed, naar han næste Aar atter skulde saae paa Haab. Noget deslige, skönt i mindre Grad, befandt man tillige i bemeldte U-aaringer paa andre Steder. (*) Alt dette uanseet, og naar det sættes forud, maa man med desto større Forundring ophøye den almægtige og gode Skaberes upartiske Omsorg, i at giøre Anstalter til Nordmandens Ophold, ikke allene af adskillige andre Slags Nærings-Midler, om hvilke efter

(*) Betrachtet man die Bitterung von dem Jahr 1740 bis hierher, so wird man gestehen müssen, daß dieselbe etwas außerordentliches gewesen. Die Winter waren lange anhaltend und streng, die Sommer nicht sonderlich warm, der Regen an manchen Orten rar, und die Nordwinde fast beständig und heftig. Es wäre zu wünschen, daß die Naturforscher ihre Gedanken und Anmerkungen darüber mittheilen mögten. See Hamburgisch Magazin, Tom. I. p. 107.

ter Haanden skal tales paa sine Steder, men endog af Korn-Avl og Agerdyrking, som vel er liden mod mange andre Landes at regne, men dog langt større, end nogen Fremmed forestiller sig, ferend han seer det af Forsærenhed. Hvem skuldetænke, at Norge i de aller-
 fleeste Aar overlader til nærliggende Svenske Provinher ^{God Korn-Avling paa visse Steder.}
 nogle Tusinde Lønder af sin egen Sæd og Avling? Og hvem skulle formode det ARND BERNDSEN beretter i Danmarks og Norges frugtbare Herlighed
 Pag. 304., nemlig at endogsaa i Nordlands Amt, oven for Tronhiem, saaes til een Bonde-Gaard 40, ja mere end 100 Lønder Byg, meget got Korn, skiont ikke saa got som Rugen af samme Provinz, hvilken man præfererer for den Polske. Denne Frugtbarhed endogsaa i Norges nordligste Provinz mod Findmarken, paa 68 Grader, maa nu hos eftertænksumme Folk opvække stor Forundring i den Henseende, at naar man fra midt i det frugtbare Nordlands-Amt, saasom fra Saltens Sogderie, drager en Linie i Øster over Rødens Fjeld og indtil den Svenske Lapmark, da finder man der, nemlig i Pichaa-Lapmark, ja end ogsaa langt længere ned ad i Sønder, idel ufrugtbart og udhyrket Land, skiont man, efter Hr. PETER HÖGSTRÖMS nuelig udgivne heel artige og efterrettelige Beskrivelse over de Svenske Lapmarker, med public Anstalt og Omkostning, har stræbt at henplante i de vilde og øde Egne, nogle Colonister eller Nyebeboere. Aarsagen til denne saa meget store Forskiel paa Frugtbarhed i een og

den samme Distance fra Linten, maa søges i det jeg tilforn Cap. I. §. 6. har anført om Forskiel paa Kuld og Varme eller streng og mild Luft imellem Aggershuus og Bergens Stifter, hvilke strekke sig jevnside og ongefær lige langt i Nord, men ere dog i Kuld og Varme saa differente, som hvis de laae adskilte paa 10 Grader af Jordens Brede. Aarsagen har jeg tilforn viist at være de af Vester-Havet opstigende og Vinter-Luften formildende Dampe. Disse giøre ligeledes deres Virkning i de langs med Havet udstrakte Nordlandske Fogderier, endskiont samme ligge 100 Miile Norden for Bergen, saa at Nordland i Frugtbarhed endogsaa langt overgaaer Bergens Stift, da det har langt bedre Dale og bedre Rum til Agerdyrkning. (*) Derimod kunde de omtalte varierende Hav-Dampe ikke strække sig saa langt i Øster, at de naae den bag Nordland i lige Linie liggende Svenske Lapmark, men maa standses ved det i Længden udstrakte Kolens Fjeld, ligesom her i Bergens Stift skeer ved Fjelfjeld.

Lillige med Norlands Amt ere de Kornrigeste og frugtbareste Provinser i Tronhiems Stift, Inderherred og Nummedal, i Bergens Stift Sognefiord
og

(*) Propter parallelismum vil jeg her anføre THOMÆ BARTHOLINI Ord om Aarsagen til de milde Vintere, som falde paa Færø midt i Nord-Søen: Aqua insulas Ferroënse al-labens, quanquam per se frigida sit, salsedine tamen sua & perpetuo motu plerumque producit hyemem temperatam. *Acta Med. Hafn.* ad ann. 1673. vol. III. pag. 371.

og Vaas, i Christiansands Stift Jedderen, Ryefylke, Raabygdslag og Nedenes Lehn, i Aggershuus Stift Hedemarken, som intet eftergiver de beste Korn-Egne i Danmark, Hadeland, Toten, Romerige, Ringeringe og Guldbrandsdalen. Alle disse Distrikter give i sædvanlige Aaringer ikke allene deres egne Indbyggere tilstrækkelig Brød-Korn, men ogsaa det de ved Bytte eller Kjøb kunde overlade til deres Naboer, endog de Svenske Jemter og Dale-Bønder. Derimod er mangesieds ikke den tredie eller fierde Deel af Indbyggere i Stand til at avle det de behøve, skjønt den Afgang oprettes dem ved andre Midler.

§. 2.

Fremdeles er mærkværdigt, at skjønt, den Norske Korn-Ager overalt her i Bergens Stift, hvor den, for de mangfoldige Fields Skyld, er allerrarest, og, saavidt jeg veed, paa de fleeste andre Steder, aldrig hviler, men Aar efter Aar holdes under Ploven, saa giver den dog alle Slags Afgrøde, fornemmelig Byg og Havre, ikke allene med god Rente, nemlig 6, 8 à 10 fold, ja nogle Steder undertiiden derover. (*) men det Korn, den giver, er, efter alles Tilstaælse, langt større og meere kjernefuldt,

(*) Hr. LUCAS DEBES siger i Særøernes Beskrivelse p. 196, at af een Tonde Korn-Sæd saaes der paa Landet ofte 20 ja 30 Tønder igien, skjønt det lidet forslaaer, da Ager-Jorden er meget rar, og de fleeste ikke kunde saae overeen eller 2 Tønder.

fuldt, end det der indføres fra Danmark, eller Tydskland, viggende allene det Engelske Korn, som Nordmanden har best Smag paa.

Jeg skal strax meddele det meere om hver Slags Brøde i Særdeleshed, men maa først svare den Fremmede, som spørger efter Aarsagen til denne uventede, dog meget sandfærdige Beretning, nemlig: Den i sin Husholdning med Menneskene saa viise, almægtige og gode Skabere, som indlegger just Vre ved at gjøre meest med uanseelige Midler, han synes og med Flid at legge dobbelt Betsignelse i de smaa Stykker god Jord, som man kalder Agre og Marker, men kunde andensteds ikke ansees uden som Tofte og Fenerker. Dog gjør han det ikke uden ordentlig og middelbar viis. Nu viide vi, at Bædste og Barne ere Frugtbarhedens beste Befordrings-Midler, og begge Slags nyder den Norske Ager tilstrekkelig. (*) Bædste fattes den ikke saa lettelig og saa lang

(*) Tanta est soli coeliqve Fœcunditas inter rupes boreales, ut semina terræ commissa multiplici fœnore agricolas beent. In insulis *Ferrœnsibus* ex unico hordei grano quinquaginta culmi cum totidem spicis excrescunt, granis turgidi, paucitatem terræ NB. uberi proventu refarciēte natura. Non fabulas narro. Ipse culmos vidi & manibus hic palpavi. Fremdeles strax efter: Ratio fertilitatis Borealis ex nivibus repetenda terram imprægnantibus, & ex solis radiis, qui inter rupes fortius agunt. Et quanquam rupibus superstrata terra profunda non sit, ea tamen recipiendis fovendisqve radicibus frumenti sufficit, quoniam, ut THEOPHRASTUS docet Lib. I. de caus. Plant. c. 22. plures quidem frumentum radices

lang Tid som andensheds, thi den kommer fra Fjeldene enten som Regn, eller som sagte nedsigende Rilder, særdeles hvor oven til i Fjeld-Toppen ligge bestandige Sneedyn-ger, som tildeels smeltes og nedflyde. Dette Sneed-Band saavel som den om Vinter og Vaar faldende meget dybe Sneee, har meest Fedme i sig, og agtes af nogle som en halv Gødning. Skeer det og, at Agrene begynde at tørste under Solens Brynde, ved en stærk Repercus-sion i Dalene, da har man her, frem for nogen anden- steds, god Anledning til at vande dem ved Stærkning, hvilket vel lader sig gjøre, fordi de ere faa og smaa. Paa nogle Steder, særdeles i Guldbrands-Dalen, har Bønder- ne, ligesom efter TAVERNIERS Beretning over alt i Persien, rette Vandledninger fra høiere Steder til de lavere. Af udhulede Tømmer-Stokke, som ikke ere kost- bare, gjør hver Bønde sine Aquæductus eller Vandled- ninger fra nærmeste Fjeld-Band til sin Ager, sanker si- ne Fjok, og lader enhver med en Skovl stænke Vand i lan- ge Straaler, ligesom naar man til Skibs fugter Sei- let, at det kunde tettes og trække.

B. stans
dig
Vædfe.

Den anden Hoved-Kilde til Frugtbarhed angaaen- de, nemlig Solens Varme, da har jeg allerede i det Capitel om Lufsten, viist, at samme ved Straalernes Concentration og Samling imellem Biergene, ligesom paa Kiøbenhavns Bader imellem de høie Huuse, bræn-

Varme
imellem
Bier-
gene.

X

der

der usigelig varm, ja saa varm, at dersom ikke her i Stiftet den daglige Havgule eller Sommer-Vind, som af Søen staaer ind i Fiordene, tempererede Var-
men, da vilde denne sidste frem for nogen Ting beskaade Agrene. Af den Aarsag har vi her til Lands ligesaa til-
lig Høst som i Danmark, eller Neder-Sachsen, skönt her saaes sildigere, og Bondens Sæd kommer efter 9 U-
gers Forløb i hans Lade tilbage, efterdi Natten er saa
kort, at Ageren ikke kølnes, og Korn-Værten da saavel
som om Dagen kand continuere. Til denne Sags y-
dermeere Oplysning og Stadfæstelse, agter jeg det værd
at anføre den fortræfflige Svenske Naturforskeres CA-
ROLI LINNÆI Ord af den i Videnskabs *Academ.* Af-
handlinger Vol. I. meddeelte Tractat om Værters
Plantning grundet paa Naturen, hvor det heder
pag. 22. saaledes: “ Mod Polerne er Sommeren for-
„ tere, men haver derimod længere Dage. Fordi Som-
„ meren i Frankerig er længere end i Lapland, saa modnes
„ Frugterne hastigere i Lapland end i Frankerig. I Pa-
„ ris ere de kølende Nætter længere, da Urterne hvile,
„ hvorfor de behøve flere Dage at modnes i. I Lap-
„ land er om Sommeren saa godt som ingen Nat, thi kun-
„ de Urterne der vore baade Nat og Dag. Ex. gr. Anno
„ 1732 saaes Kornet den 31te May, og blev høstet mo-
„ dent d. 28de Julii, modnedes altsaa paa 58 Dage. Sam-
„ me Aar saaes Rugen den 31 May, og høstedes den 5te
„ Augusti, saa at den modnedes i 66 Dage. Dette skeede i
„ Lulaa Lapmark, som ikke skulde skee længere hen mod
„ Sønden.

Tilig
H o ft.

§. 3.

Agerdyrkningens Arbejde falder den Norske Bonde vel mindre besværlig end andensheds, i den Henseende, at han ikke har nogen Herregaards Mark, men allene sine egne Ager at dyrke. Derimod falde disse paa mange Steder desto vanskeligere, naar de bestaae af smaa Stykker her og der blant Klipperne, saa de ikke allevegne kunde pløyes, men maa graves, hvilket særdeles skeer her i Bergens Stift, som er det mindst frugtbare, og har ikkun saa Steder, hvor Ploven kand bruges, saasom i de Østerlandske Provinzer. (*) Ligeledes er Høste-Arbejdet ogsaa mængsommeligt nok, i den Henseende, at Kornet af Bøndernes Praxi ikke meyes med Løe, uden omkring Christiania, hvor de begynde saadant at bruge men skæres med en Segel, endogsaa paa de saa Stæder, hvor Ageren er gandske jevn og frie for Steene, thi Korn-Værten er ofte saa tyk og stærk, samt Arene saa fulde, at alting gaaer i Løve eller falder og ligger paa Ageren, saa Høst-Folkene her, ligesom i Marsskandene, maae løfte det med een Haand, og skære det med den anden, da det strax bindes i Reger, og bliver en lenge liggende; men, for at venres og terres vel igiennem, besættes Ageren med en Mængde lange Stør eller Stager af 5 à 6 Alens Længde, paa hvilke Regene stikkes 6 à 8 Reger tillige, paa een Stang da nogle Dages Regn, om den indfal-

Agerdyrkningens Maade.

X 2

der,

(*) Paa nogle Steder, hvor Jorden er meget Steenefuld, bruges som Plov allene et Stykke kroget Træ, med lidet Jern paa Enden, hvilket bedre giver sig efter Steenene og brydes ikke saa lettelig.

Forbe-
dring efter
Haanden
den.

der, snart forvindes og Kornet kiores til Laden ikke paa Vogne, uden for paa Norge, hvor de begynde at bruge Vogne, men paa Slæder, som den Norske Bonde en vil lade fare, endogsaa paa de Steder, hvor Bøven vel tillod ham at bruge Vogn og bedre fordre sin Gierning, hvis han ikke i denne og flere Ting var alt for scrupuleux over at vove mindste Forandring i sine Fædrene Skikke, ja endogsaa at udrydde den Steen, som hans Forfædre have ladet ligge. Dette Slags Bonde-Bedanterie, som endelig alle vegne findes i nogen Grad, hindrer ikke lidet almindelig Velsfærd, ved at hindre de merkkelige Forbedringer, som kunde skee i Agerdyrkningen, særdeles her til Lands, hvor Bonden har langt større Tilbøielighed til Skovhugst, Fiskeri og deslige, end til sine Sæde-Grunde at udvide, rensé og forbedre. Dog begynder man nu efter Haanden meer og meer at fravalde den Vidsfarelse, siden de fredelige Tider har forvoldt, at een Gaards Brug er bleven udbyttet imellem flere, og 3 à 4 Familier nu nære sig af den Grund, der før havde ifkun een at nære. (*) Derover op søger man nyere de til Sæde-Land tjenlige Jord-Bletter, udrenser mange Steene, og udtørker mange sure og kolde Sige eller moradsige Stæder, ved at anlegge de saa kaldte Veiter,

det

(*) Endogsaa her i Stifter, hvor Agerdyrkningen er allermindst, findes manges stor Bonde-Gaard, uddeelt imellem saa mange Huuse, at den baade i Anseelse og Væsen ligner en maa delig Lands-Bye. Ex. gr. Oppedal, en Gaard i Kniskervig Sogn i Hardanger, er ansat for 12 Løber, derpaa boe 16 Familier, som efter Præstens Sigelse udgiøre 130 Sieler.

det er Afsløbs-Render, ikke allene imellem saadanne nye Agre, men endog mangesieds tværs under dem, en Allen eller to dybere i Jorden, som tilkastes derover, naar Veiten forst er udsat paa Siderne med Steene og oven til bedækket med Steen-Heller. (*) Saa lærer og den Norffe Bonde efterhaanden jo meere og meere at sanke Gødning til sin Ager, nu af den i Skoven vorende Bregne eller andet stort ukrud, nu af Lyng og Mosse, nu af Tang og deslige Søe-Værter, nu af en vis Slags rød Myr eller mudrig Jord, som paa mange Steder har sat de fletteste Agre i god Stand. Om denne Ager dyrkningens meget kiendelige Tilvæxt og Forbedring i dette Seculo, skriver Velærv. Hr. PEDER SCHRÖDER, Provst og Sogne-Præst paa Karmen i Christiansands Stift, i et af sine Breve til mig, blant andet saaledes: „ Ved „ den store Flid, som dette Fogderies (Nyseselske) Ind- „ vaanere i disse sidste 40 à 50 Aar have brugt til Ager- „ ren at forbedre og formeere, er denne Egn utroeligt „ meget forbedret. Thi tilforn blev den agtet for een „ duelig og velholden Jord-Mand, som af sin aarlig „ Vert kunde forsørge sit Huns Julen over. Men nu „ omstunder, hvis Gud ikke vil straffe Landet med „ en særdeels Mispært, da kunde ikke allene det gandske „ Fogderies Indvaanere Aaret igiennem forsynes af „ deres egne Agre med Malt, Byg og Havre, men „ endog selge i Bergen, Hardanger og Stavanger nog-

(*) En velforsøgt Land-Mand har sagt mig, at han ved siige Veiters Anleggelse har vundet alterum tantum af sin Gaards Søde-Land.

„ le Hundrede Tonder ic. I et andet Brev skriver den-
 „ ne velforsarne Land-Mand, som jeg herom har consule-
 „ ret, nogle Observationer om den adskillige Giødninges
 „ fornuftige Uddeeling til visse Agre efter deres særdeles
 „ Egenheder, det jeg ogsaa agter værdt at anføre, nem-
 „ lig: „ Hvor den vaade Ager er saaledes situeret, at den
 „ „ folde Vædske ikke kand afledes ved Veiter, derhen
 „ „ destineres den meest varmiende og tørrende Giødning
 „ „ af Heste og Sviin. Hvor den er tør og dyb nok, der
 „ „ bruges til Byg-Sæd Gaarenes, og til Havre-Sæd
 „ „ Kærnes eller Dines Møg; men hvor den er meget
 „ „ maver, sandig og hieggagtig, der giødes den best
 „ „ ved Muld-Basser af Potterne, som til den Ende ind-
 „ „ kløres om Hostens Tid. Ved saadan adskillig Dispo-
 „ „ sition og Separation af hver Slags Giødning til visse Ag-
 „ „ re, kunde de med Tiden alle dobbelt forbedres og blive
 „ „ nesten lige gode.

§. 4.

Alle Slags Korn saaes i Norge, skönt ikke alle-
 „ vegne med lige Fordeel. Rug falder allerbest paa He-
 „ demarken, Jeddere og i Nordland. Braate-Rug,
 „ som saaes hvor Skoven til den Ende er afbrændt, og
 „ Asken efterladt som Giødning, pleyer at være den aller-
 „ beste. Der saaes og Værling eller Vaar-Rug, men

Rug:
Sæd.

Sondenfelds begge Slags og i større Mengde, siden de
 „ der

deraf saa kaldre Rug-Jinner om trent 1624 først indsaadte sig og lærde Bonden at omgaaes med Braate-Hugst, som ofte er til allerstørste Fordeel, hvor Skoven vil taale det, men ellers maa kaldes end ond og utilladelig Ting. Omgangen dermed er efterfølgende: Naar Bonden har udsøgt sig en Blet saa stor, at en halv eller heel Tønde Land saaes, sælger han all den Skov, som der staaer, og lader Træerne ligge paa Stedet et Par Aars Tid, for at tørres. Naar han vil tænde Ild deri, som gierne er ved St. Hans Dags Tid, passer han det saa, at der ere Regn-Skyer paa Himmelen, som lade ham haabe en strax paafølgende Regn; thi deraf dependerer i det Fald hans Lykke. Dog bedrages mange ved deres Naboers Gisning, thi naar den een tænder Ild, forlader den anden sig derpaa, og følger efter, saa man i den gandske Egn seer Røgen opstige af mange Ild-Stæder tillige. Naar Træerne, saa vit mueligt, ere udbrændte, og de store Brande, som ligge her og der, nesten slukkes, men Resten er bleven til Aske, ligesom ogsaa Jorden med sin Mosse og sinaa Rødder forbrændt, da bier man ikke til Grunden kølnes, men strøer Sæde-Rugen strax i de hede Emmer eller halv gloende Aske, saa at man heter det sterkt knekke, til Tegn at Skallen springer af Heede. Videre rører man ikke derved, men venter paa Haabets Opfyldelse ved en god giennemblødende Regn. Følger denne kort efter, da kand Bonden gjøre sig nogenlunde Fortrøstning paa en overflødig Rug-Høst i nestkommende

Braate-
Hugst.

de Aar, ja saa overflodig, som udenlands knap
 kand troes, men er dog en unægtelig Sandhed, om no-
 gen vil efterforske den, nemlig naar alting gaaer vel,
 kand vel efter een enkelt Skleppe Braate-Rug hestes
 Sex, ja undertiden Otte til Ti fulde Tønder af den aller-
 udvaldeste Rug. Dette forvoider uden Tvivl den i A-
 fken nyelig concentrerede Spiritus vegetativus, som ikke
 faaer Tiid til at exhalere, men trænger ind i Sæde-
 Kornet, og gjør en heel forunderlig Virkning, hvorfor
 ogsaa Chymici grunde deres Regenerationem plantarum
 combustarum paa bemeldte Spiritu vegetativo, skjønt en
 stor Deel deraf uden Tvivl ved Braate-Jlden, saasom
 aaben, adspredes og bortflyver. Undertiden skeer i An-
 ledning af denne Jld stor Skade, saasom Anno 1739, da
 i Byer udi Guldbrands-Dalen nogle Gaarde og deri
 syv Mennecker bleve indbrændte, fordi man en havde
 varslet Naboe-Laget, som ellers maa skee. Gran-Knop-
 perne sees ved saadan Levlighed at flyve i Luften som Ra-
 Quetter, og antænde langt fra liggende Huuse. Naar
 der først kommer Jld i det grønne Træ, giver det en al-
 lene en heftig Jld, men ogsaa en stærk Vind og forskref-
 kelig Susen.

§. 5.

Byg voxer allevegne, dog best i Norland og Aggers-
 huns-Stift, samt Nedenes Lehn i Christiansands-Stift, og
 her i Sognefiorden, hvor man af det almindelige, saavel-
 som

som særdeeles Slags kaldet Davids Byg, item Himmel-Korn, gjør det allerbeste Malt. Bønderne kalde dette Byg, som i Terfningen taber sin Skal, og seer nesten ud som Hvede, Thore-Byg, maaskee fordi de Gamle efter deres Begreb om Thors Himmel eller Walhalla, hvor Bragebeggerne gif stærk omkring, meente, det var Korn for Guder og Helte. Doctor HENR. LÖCHSTÖR roser i sin *Disfertat. de Medicamentis Norvegiae sufficientibus* pag. 15. den Drik deraf beredes, saasom baade sund og liffig. Palmam quoque reliquis præripit decoctum hordei coelestis (vulgo Himmel-Byg) grato tam sapore quam effectu se commendans. ARND. BERN'TSEN foregiver i Danmarks og Norges frugtbare Herlighed pag. 294. at Norsk Byg undertiden i vaade Aaringer skulle vanslægte, og omstiftes til Havre, ligesom andre meene, at god Havre undertiden, særdeeles paa Hedemarken, skulle sees forvandlet til Byg. Dog slige Generationes heterogeneæ falde mig vanskelige at troe (*) uden vissere Forsfaring, og jeg holder for, Underlig omstiftelsen se.

Y

(*) Imidlertid antages denne Meening af Hr. FRIDR. HOFMANN, som siger: Wer hat das jemahls deutlich erwiesen, "wie es zugehe, daß manchemahl einige Pflanzen in gewisse" andere Gattungen verwandelt werden, das ; E. Weizen" in Unkraut, guter Haber in wilden, eine Muscaten Nuß in Europa in eine welsche Nuß ic. werde verwandelt." *Vernunftfrage Physicalische Theologie* §. XXVII. pag. 96. En god Ven forsikrer mig, i det jeg skriver herom, at han, for at komme af den Tvivl, har forsøgt at saae en Kande udvalgt reent Byg, hvori fandtes ikke et eeneste Havre-Korn, og dog en Høsten, halvdanden Kande Havre blant to Kander Byg. Jeg lader det altsaa staae ved sit Værd.

den Meeening grunder sig allene derpaa, at det lidet Byg, som usforbarendes er blandet i Havren, eller Havre i Byget, visse Aar geraader bedre end den rette Sæd, da den uventede Forøgelse synes en Forvandling.

§. 6.

Havre-
Sæd.

Havre er i Norge den almindeligste og til Bondens Glædbred, saavel som paa visse Steder til et Slags Havre-Malt, meest brugelige Sæd. Den er og langt hvidere, større og tiernagtigere end andensteds, og nøyes med den Grund, som for sin Fugtighed eller Mærthed, ikke vil give andet Korn sin Bært. At dens Kierne nærer ligesaavel som Rug, det viser, næst Hestenes, de Norske Bønders store Legems Styrke og Vigueur. Men saa stort Gavn som vor Bonde har af den gode Havre, saa meget herer man ham paa visse Steder, særdeels i Ryesfylke, at klage over den saa kaldede vilde eller Sloug-Havre, gall. *Folle avoine*. Hvor dette Ukrud kommer ind, der er det hart ad ikke at udrydde, men overfarer heele Marker, demper den gode Sæd, og gjør endnu vel saa stor Skade som i VIRGILII Tid, da det hedde:

Infelix lolium, & steriles dominantur avenæ.

§. 7.

Erter. Erter, hvide, græne og grønne, sæes baade Sønden og Nordensteds, hvor Jorden er leeragtig, dog ikke
ino.

i nogen stor Mængde. I Sognefiordens Fogderie her i Stiftet faldt de allerbeste Erter, siden en Præst midt i forrige Seculo indførte dem der, og efterdi det Forsøg er res boni exempli, vil jeg her berette, hvorledes det skeede, nemlig: Da Hr. JACOB KIRSEBOM, Præst til Sogndals (*) Gield, læste i D. SIM. PAULLI *Flora Danica* om et Slags Americanske sinea Erter, kaldet Pisum de gratia, som i Hr. Klingenberges Hauge ved Hamborg skulle have givet af een Ert 324 Stykker, fik han Lust til at lade sig nogle forskrive, og sandt ved den Anledning, at hiin Hamborgske Hauge var ikkun halv saa frugtbar og overflødig som hans Norske, da een Ert gav her 610 andre Erter af sig (**), og siden den

V 2

Lid

(*) I Christianlands Stift ligger et Præste-Gield af samme Navn Sogne-Dal. Vel mueligt det er der, Hr. Kirsebom har boet og gjort Erterne først bekiende, efterdi jeg ikke finder hans Navn blant Præsterne her i Sognefiorden.

(**) Pisum minus, quod de gratia vocant, ex America ad Europæos translatum centuplum Fructum ferre fama est. Attestatur D. SIMON PAULLI, vir magnæ Famæ & experientiæ, class. III. *Quadrupartit. Botan.* in viridario Nobiliss. Klingenbergii prope Hamburgum, succrevisse pisum hoc de gratia trecentorum & viginti quatuor pisorum fertile. Quo exemplo invitatus Dom. Jacobus Joach. Kirsebom, Pastor in Sogndal Norvegiæ, ex Hollandia ista pisa sibi afferri curans, recepit in Norvegia ex singulo piso terræ ibidem commisso, 610 pisa, quemadmodum ad venerandum suum Parentem scripsit d. 2 Junii 1672. cum D. JOACH. PAULLI laudabili proposito patriæque inserviendi voluntate Indos Danicos orient. Navi petiturus prope Hitteroe Norv. vento contrario subsisteret. THOM. BARTHOL. *Acta Med. & Philos. Hafn.* Vol. I. p. 66.

Tiid have Erterne fra den Egn her til Lands været heel navnkundige.

Vikter.

Vikter eller smaa Jngle-Erter, af nogle kaldet Muse-Erter, som i Danmark meget saaes til Heste-Soer, nævner JO. RAMUS p. 274. iblant Norske Værter, hvoraf jeg slutter, at de maa saaes i Oplandene, skiont jeg ikke mindes her nogen Tiid at have seet dem. I Balders siges de at groe vilde og saae sig selv, dog ikke i nogen stor Mængde.

§. 8.

Hvede.

Hvede og Boghvede voxer her, skiont ikkun lidet og paa nogle faa Steder, men kunde maaskee lykkes, om det blev forsøgt paa flere Steder, ligesom jeg veed, at Velærverdige Hr. HANS CASTEN ATCHE, Sogne-Præst til Leyerdal her i Stiftet, saasom født i Holland, har paa sit Sted først forsøgt at saae Hvede, der er hans Fæderne-Lands beste Korn-Sæd, og sagt mig, at det her lykkedes ligesaa vel som der. Men hvad

Boghvede.

Boghvede in specie angaaer, da siunes den her til Lands at være en alt for vovelig Sæd i henseende til den korte Sommer og de, særdeles Øster paa, besværgelige Natte-Froster, hvilke den mindst taaler, saasom indført fra Orient, hvorfor Frantzosen kalder den Blé Sarazin. Ikke destomindre geraader den paa Hedemarken og i de Egne undertiden ret vel.

§. 9.

Humble-Hauger findes her baade Norden og Søndensfelds, dog de beste paa Hedemarken og Solloer. Paa Sundmør har jeg og seet dem gandske gode. Af Hør og Hamp findes her ogsaa noget at vore, dog ikkun lidet mod det, som Landet behøver, særdeles her paa Vester-Siden, hvor en Opmuntring til Hampe-Sæd var saare tienlig for Fiskerne, som deraf behøve en Mængde til deres mange Fisker-Garn.

Hør og
Hamp.

§. 10.

Næst Sæde-Jord kommer Engbund og Græsgange i Betragtning. Heraf har nu Norge sin riige Bel- signelse, ikke allene lige ved andre Lande, men endogsaa frem for mange andre. Dette sluttes noksom deraf, at her i de fleste Provinkjer ey allene ikke skeer nogen Indførsel af fede Vahre fra fremmede Lande (uden det kand være noget Flest fra Danmark, efterdi den gode Jord er for kostbar til at føde mange Sviin paa) men at tvertimod fra adskillige Norske Stæder, allermeest her fra Bergen, aarlig udskibes mange fede Vahre til andre Lande, særdeles Talg og Smør. De allerfedeste og beste Græsgange findes i Lofoden, Vesterdaalen, Baas, Balder's, Hallingdal, Tellemarken og Nedenes-Lehn. Vel ere de Norske Køer ikkun smaa mod vore Danske at regne, følgelig giver enhver ikke heller saa megen Mælk, men samme er derimod nok saa feed som den beste i Dan-

Græs-
ning.

mark, naar Marklandene undtages. Saa holder Bonden og her flere Koer. Af Mælk-Mad bereder den Norske Bonde sine bedste Delicatter, saasom adskillig Slags Ost, hvilken han endda stryger Smør paa, ligesom paa Brød, item Dravle, Myse-Brim, Gumme-Grød, og deslige. Hvad Græsgang endog saa faarene i Nordland have, viiser AREND BERNTS, i Danmarks og Norg. frugt. Serl. p. 302. sigende, at i en Væder undertiden fandtes 2 Bismar-Bund eller 24 Skag-Bund Talg. I hvilken Bynd og Droyelse Gud har lagt i det Norske Græs, sluttes deraf, at en liden Dal fandt nære heel mange Indbyggere med deres Creatur.

Derigen i Nordfiord s. E. er efter Dreyhu knap en halv Norsk Mill i Circumference, ikke desto mindre har Bræsten paa Stedet, Velærv. Hr. THOM. GEORG KROG, forsikret mig, at henved 200 Mennecker og 1200 nyttige Creature af alle Slags der finde deres Føde.

Dog maa herved ogsaa merkes dette, at Dvægets Græsgang er ikkun om Foraaret til Pinke-Dags Tid i Dalene og paa de nærmeste Fjeld-Sider; thi naar Ageren er tilsaad, og Folket fand mistes, da driver man Creaturet til Søters eller til Støls, som det heder, over Fjeld-Nasene. Der er Sneen aldrig saasnart borte, før end Bræffet findes strax et Qvarteer og undertiden høiere opvoret under sin nys afdragne Sneedynne, som giver det baade Vædike og Varme. Derfra hieimbæres Melken, hvis Deyen er ikkun en heel eller halv Mill,

to gånge hver Dogn. Men mange har laugt længere til Søters, nemlig 2 à 3 Mile, og disse holde Søter-Boe eller sinaa Huse og Hytter i Fjeldene, hvor en Bige, kaldet Bue-Dye, bliver bestandig ved Creaturet for at vogte det mod Ulve, Bjørne, Gouper eller deslige Udyr, som gemeenlig skyer endog disse svage Redskaber, saa og for at giøre Ost og Smør, saa hun ikkun engang eller to om Ugen kommer ned til Gardene. Hvorledes Grønde- og Naboeskab skal holdes blant de Bønder, som have sælles Overdrift i disse almindelige Udmærke, sees i den Norske Lov pag. 457 seqv. (*)

Det Græs, som vøxer i Dalene eller nær omkring Gaardene, glemmes til Høe, og skæres paa nogle Steder, ligesom Kornet, med en Segel, dog paa de fleste Steder med Lee. Siden hænges det op at tørres paa Hestgiær, det er et Slags bevegelig Stierde, bestaaende af lutter Stænger, deels paa langs, deels paa tværs med fløvede Birke-Øviste sammenbundne, hvorimellem Høet tørres hastigere og taaler bedre en Regn, end, hvis det laae paa Jorden. (**) Sin Eng giøder Bon.

Høe-
Biering.

(*) At baade Melken og Kiødet er delicatest af de Creaturer, som fødes paa Biergene i Orient bevidner D. SHAW i sine *Voyages du Levant* Tom. II. Chap. III. p. 62. Outre que l'on met ainsi à profit toutes les terres, on en tire encore cet avantage, que le lait des bestiaux nourris de la sorte est beaucoup plus gras & plus délicieux, comme la chair en est plus douce & plus nourrissante.

(**) P. S. Som mig berettes, er det allene her i Bergens Stift at disse Hestgiær bruges, da man andensteds ikke har saa megen Regn, folgelig ikke trænger til dem.

Bonden saavel som sin Ager-Jord, skönt lidet tyndere. Vil den med Tiden sanke for megen Mos, og dermed begroes saa tæt, at Græsset qvæles, hvilket mangensteds gjør Skade, da vide gode Huusholdere enten at pløye den om, saa Mossen raadner, eller at bestrøe den temmelig tykt med Sand, hvis det kand have i Nærværrelsen. Men af alle Midler herimod er, efter den tilforn bemelte Hr. PEDER SCHRÖDERS, som en heel forsøgt Land-Mands, Experience, intet vissere og kraftigere, end at sanke Torve-Afke, hvor den brændes, eller og i Skov-Egnene expresse brænde den til det Brug, og dermed vel bestrøe den Mosse-groede døde Eng, hvilken det første Aar vel ikke kand viise stor Forbedring, men i mange følgende viser den destomeere, og giver det fineste og fedeste Græs, blandet med mange sunde Blomster. De adskillige Sorter af Græs, som her falde, ere foruden det almindelige, Musgræs, Qvikke, Gaase-Havre, Siv, Hemule, Julegræs, Stoer-Græs og Tourgræs, om hvilke sidste herefter skal gives nogle Singularia.

Jeg veed ikke, hvad det er for et Slags Græs eller Urt med sinnaa bredagtige Blade, som her af nogle kaldes Viola canina, og har, tillige med nogle Syre-Blade, i mange Dage tiend til at opholde Livet paa 2de Brodre, hvis Historie er saa særdeels merkvaerdig, at jeg ikke kand bare mig for at indrykke dens (korteste) Extract paa dette Sted, thi lad være den i visse Henseende kunde synes en Digression, saa er dog samme ikke usædvanlig

En under-
lig
Historie.

naar man gaaer herbatim, og overalt er den det værd, da deri findes flere end et Godspor af Guds underlige Forsyn og Ombue for dem, som ere bestedde i Nød. Ud-
førligere kand den læses i OLUF BANGS Samlingers
fjerde Stykke p. 508 seqv. Oluf og Andreas Engel-
brechtsen, barnfødte paa den Gaard Toren i Gudsda-
lens Sogn i Guldbrandsdalen, begge Studenter og
Brødre, droge Ano. 1652 den 1 Aug. fra bemeldte
Gaard til de høye Fjeld, som adskille Guldbrandsdalen
fra den Provins Valders, i den agt at fornøye sig der
et Par Dage med Skytterie og Fiskerie. Den anden
Aug. komme de, efter 4 Miles Reise, til et stort Vand,
kaldet Refs-Søen, og bleve der 4 Dage. Den 6 Aug.
agtede de at reise hjem igjen, men roede først ud til en
Holme eller liden De 16 Skrit lang og halv saa breed,
liggende i bemeldte Vand, for at optage et Fisker-Barn,
som de der havde udsat. Imidlertid de vare paa Den,
kom et hart Østen Veyr, som rev deres liden Baad løs,
og førte den til Landet, men satte dem, som ikke kunde
svømme, i yderste Livs Fare, da de, som den Dag va-
re fastende uddragne, maatte bierge Livet indtil den 18
ejusdem eller i 12 samfulde Dage uden andet Nærings
Middel end det Græs, som giver Anledning til denne
Relation. Næst Hungeren tvang dem her en haard
Vind og Kuld, særdeles om Natten, og da de vare drag-
ne fra Landet, hvor deres Reise-Tøj laae, i nogle tyn-
de Underklæder, saa maatte Kulden snarest have dræbt
dem, dersom de ikke havde sanket Steen, og deraf bygget

sig en Hytte, i hvilken de kunde ligge tilsammen i nogenledes Pye og Pæe. Dernæst gave de sig til at eftersee, om ikke paa Den kunde findes nogen Rod, som maatte tie dem til at stille deres Hunger, hvilken med anden Dags Aften blev temmelig stor. Men ald Raadsagning var forgiebes. Omfider fandt de et Slags Græs, uden Tvivl Viola canina (saa skriver Andreas Engelbrecht- sen) med breedagtige Blade, og toge deraf 2 Gange om Dagen saa meget, at enhver fik saadan Portion, som kunde fylde en Skee, thi meere fandt de ikke paa Gangen, og ligesom Nøden drev dem til at søge Guld med en alvorlig Paakaldelse i disse haarde Omstændigheder, saa aade de aldrig deraf foruden at bede ordentlig til Bords. Nogle sinaa Træer eller Buske stode der ogsaa paa Den, hvis Blade de forsøgte at æde, men fandt dem alt for bittere. Naar de efter Sonnen havde fortæret deres liden Portion af bemeldte Græs, da stillede den Svie og Smerte for Hiertet, item det Sting de ellers soled i Arme og Arler. Ved dette Livs-Middel var allermerkelligst den Sparsommelighed, med hvilken samme blev dem tildeelt, og tillige hastig produceret, nemlig, efter deres Beretning, opsat for at ære Guld, altsaa formodentlig ey at lyve forfættelig, da fandt de ikke paa eengang meere deraf end bemeldte liden Portion daglig, men anden Dagen søgte de ikke forgiebes paa samme Sted, skiont de Dagen tilforn havde oprevet alt andet Græs ja Mossen indtil den sorte Jord, for at legge det under sig i deres usle Steen-Hytte at sove paa, ja

Ja i de sidste Dage fandt de lidet meere deraf end i Begyndelsen. Men paa den tolvte Dag, da deres Forløsning stundede til, havde dette Opholds-Middel gandske Ende, og intet deraf var at see. Derimod fandt de den tolvte Dag, det de ved allernøveste Randsagning paa saa liden Distance endnu aldrig havde fundet, nemlig en liden Tue gandske begroet med Syrer, hvilken de gladelig deelede imellem sig om Morgenens, og gandske reent afplukkede. Ikke destomindre, da Andr. Engebr. om Aftenen krøb derhen i sin Aftmagt, fandt han den atter fuld begroet. Man maatte meene, det var en anden urørt Tue, men han forsikrer nej, og siger sig nye at have taget Kiende paa Stedet formedelsk et lidet Stykke tort Træ, som der laae hos. Imidlertid levede disse Elendige en uden Haab om at frelles ved andre Jægere eller Fiskere, som pleje at besøge disse ellers øde Fielde i samme Værende. Men det Middel, som Guds Forsyn vilde bruge til deres Hielp, for at gjøre den desto underligere, var deres liden Hund, hvilken i 8 samfulde Dage havde ligget paa det faste Land hos deres Tø, og da gik hjem til deres Forældres Gaard, ligesom sørgende, med ynkelig Tuden. Deraf sluttede man, at det ikke stod vel, og sendte strax en Mand hen i Fjeldet at see til dennem. Denne ankom paa ellefte Dag, fandt dem ikke, men vel deres Tø, og saae paa det samme adskillige Tegn til at de længe ikke havde været derved, reiste derfor strax tilbage, og bragte den sørgelige Tidende, at de formodentlig maatte være omkomne i Vandet. Den

12te Dag som var den 17 Aug. da Oluf Engelbr. syntes Døden nær, og hans Hierte slog saa hart i Livet, at man kunde høre dets Bevægelse, overgave de alt Livs-Haab, men den yngre, nemlig Andreas, som havde meere Kraft tilovers, tog nogle Greene, som han haabede skulle findes, og udskar derpaa med sin Kniv en kort Efterretning om deres Skiebne, saa og den Liig-Tert, de begierede over dem at lade forklare, nemlig Ps. 73, v. 22. 26. hvorpaa de i Haab om evig Salighed opmuntrede hverandre til Troens Taalmodighed, bade som sædvanlig tilsammen, og befalede sig Guld, ventende nu ingen mere timelig Hielp, efterdi den bemeldte Urt ikke meere fandtes, som sagt er. Om Natten imellem den 12te og 13de Hungers Dag, som var den 18 Aug. komme Folk med Heste, hvis Foder gave Lyd i Fjeldet paa det faste Land, og Livs-Haab i de halvdøde Brødres Hierte. De raabte saa høyt som de kunde, bleve strax hørte og afhentede i Baaden, som ikke var beskadet eller sønderslagen paa Landet, hvilket atter maatte tilskrives Guds faderlige Forsiun. Da Folket gav dem af deres medbragte Mad, kunde den ældste Broder lidet fortæere, og det samme bekom ham ikke vel, saa han efter sin Hiemkomst maatte holde 8 Dage ved Sengen, skjønt han levede 37 Aar derefter. Hans yngre Broder fandt sig mindre besværet, og skrev denne Efterretning den 25 Aug. 1691, sluttende den med gudelige Betragtninger, og takkende særdeles Guld, at deres Hånd, som det nærmeste Middel til deres Frelse, ikke svommene ud til dem, da de kaldte

te

te og loffede ad ham, i det Forset, at, om han var kommen, vilde de have slagtet og fortæret ham til Eids Ophold. Sit venia digressioni & fides penes autorem.

§. II.

Fra Korn og Græs, saasom Menneskers og andre Creaturers fornemmesie Føde, kommer jeg i de Norske Bærers Betragtning til Mad-Urter og Hauge-Vex-^{Allehaan-}ter. Af disse er Allmuens Folk her til Lands ingen El-^{de}skere, særdeles paa Landet, og i Riibstæderne selv har ^{Hauges} man ved Hielp af den daglige Skibsfart, forduim ladet ^{Bærter.} sig bringe allehaande Rodder, Hvid-Kaal, Løg og deslige fra Holland og Engelland. Men i dette Seculo, særdeles paa en Snees Aars Tid, har man fundet sig mindre trængt hertil, siden Gartneriet er bleven bedre bekiendt, maaskee til deels i Anledning af en siden nyttig Tractat, kaldet den Norske Horticultura, udgivet af CHRISTIAN GARTNER i Tronhiem. Imidlertid lærer Forfarenhed, at man i de Norske Hauger meget vel kand forsiune sig med allehaande Mad-Urter, da her voxer Kaal af alle Slags og alle Farver, være sig grøn, hvid eller rød, ligeledes Sukker-Urter, Valste og Tyrkiske Bønner, Asparges, Ertestokker, Augurker, Meloner, Løg, Petersilie, Sellerie, Porrer, Majoran, Timian, Salvie, Basiliken, Portulak, Syrer, Salat, Spinat, Andiver,

Kars, Kyrvel, Dild, Senikel, Kommen. Dette sidste voxer af sig selv vildt uden at blive saet, og særdeles Norden-Fjelds overaldt, og plantes ikke i Haver, men voxer af sig selv i saadan Mængde, at det fra Christiania udsendes til andre Lande. Saa havees og Rødder og Roer af alle Sorter, som gule Rødder, Pastinaker, Rødebeder, Radis, Rødiker, Jord-Æble, Kaal, Rapi, ordinaire Roer, item et særdeles Slags Norske Roer kaldet Næper, hvilke Bønderne meest legge sig efter, og sælge dem i Tønder-Tal til Kiøbstaden. Disse falde undertiden meget store og flade som et Fad. En god Ven har berettet mig, at have havt for nogle Aar siden i sin Hauge en Næpe saa stor, at den vejede 27 Pund. De glemmes best i Myre-Tuer, da de blive gandske friske til Foraaret.

For at have visse Værter desto tiligere, da Sommeren er kort, raades i forbemeldte Horticultura p. 23. at følge den Tronhiemske Borgemeester Jürgens Exempel, som i Hangen ved sin Lyst-Gaard Harli saede om Høsten adskillige Rødder og Urter af det Slags, der ellers taale at saaes tillig i Foraaret, hvilke om Vinteren holdt sig vel under Sneen, og om Vaaren vare saa tillig paa færde, at de havde et stort Forspring. Dog dette Raad, som fandt være gandske got i Oplandene, har ikke Sted her ude ved Sø-Kanten, hvor Sneen ikke ligger ret længe, og Vinteren er meere vaad end kold.

Det

Det femte Capitel. Fortsettelse om Landets Vexer.

- §. 1. Medicinske eller andre Urter og Blomster.
- §. 2. Bisse skadelige Vexer.
- §. 3. Sunde og velsmagende Vex.
- §. 4. Norske Skouge i Almindelighed.
- §. 5. Opregnelse af Norske Træer.
- §. 6. Mossen paa Træer og Steene.

§. I.

Fra de almindelige Mad-Urter og Vexer kommer jeg nu til adskillige andre deels sunde, deels for Siunet eller Lugtelsen behagelige Blomster og Urter, som her i Landet findes, enten med Glied plantede i Hangerne, eller fornemmelig vilde og af sig selv vorende, saavidt jeg derom har kundet sanke nogen Efterretning baade af trykte Bøger, særdeels J. RAMUS, pag. 258. og visse gode Mænds skriftlige Correspondence. Et af de beste Subsidiis MSS. som jeg der- til har brugt, er et Herbarium vivum, tilhørende Monsr. GOTFR. HENR. LANGE, hvilken i adskillige Erin- der, dog fornemmelig til den Ende at han vilde kiende Norske Urter, har giennemreiset nogle Provinkier, og en Tiidlang opholdt sig i det Nordlandske Amt 100 Mile oven for Bergen (*). Saa vildt jeg har kundet faae

de

Medicin-
ske
og andre
Urter.

(*) Dette Herbar. vivum har noget forud i den henseende, at al- le Urter og Blomsters Farve er bedre conserveret, end jeg

de Morſke Navne at vide, ere ſamme tilføiede, og hvor et eller andet Singulare ſiintes mig nogen Anmerkning værd, har jeg ſat ſamme derhos, uden at opholde mig ved det, ſom er almindeligt eller desforuden bekiendt. *Abſinthium maritimum*. Strand-Malurt, item prætenſe.

Acetoſa major, minor, fontana. Syre.

Acetoſella. Gøge-Syre.

Aconitum magnum Flor. coerul. Luus-Sat.

Adiantum aureum. Rød Steen-Rude.

Agrimonia. Katte-Rumpe. Ugermone.

Alchimilla. ſ. *pes Leonis*, item minor *Mathioli*, *Folliis diviſis* & *ſubtus albicantibus*. Løve-God, Maria-Kaabe.

Allium montanum latifol. ſylveſtre, *tenuifolium*. Rams, Gede-Rams. Paa nogle Steder findes denne Vært ſaa ſtærk blandet med Græsſet, at Melken deraf faaer en ubehagelig Afſmag, ikke anderledes end om deri var ſaaget Løg. Efter Anſeende ligner Ramsen nogenlunde *Lilien-Convall*. Mod Skierbug holdes den meget god, ja bedre end *Cochlearia ſelv*.

Alſine vulgaris, *longifol.* *nemorum hirsuta*, *Folio Euphraſiæ rotundo* & *crenato*, *Facie ſpergula*. Sønſe-Bid.

Althea.

Alys-

erindrer nogen Tiid at have ſeet. Om det Land tiſſkrives Luſten eller Urtene ſelv, lader jeg ſtaaе derhen.

Alysson germanor.

Anagallis aquatica, Vandarve, Ledmyge.

Angelica vera officinarum, seu Archangelica. **Ovan-**
ne, **Ovanne-Rod**, falder i Dalene maadelig, paa
høye Fjeld hypperlig og overflødig, ligesom i Schwet-
zer-Land. Fjeld-Bonden bruger den tørret ikke
allene at bide paa om Morgenen, naar han gaaer
til Skougs, men ogsaa til at pulverisere og blan-
de i sit Ryse-Krud, eller Tobak. Biørnen æder
og med stor Appetit af dens Stængler, indtil de
blive alt for store og seene.

Anserina. **Gaase-Urt**, item **Mure**, kaldes ogsaa **Ar-**
gentina, **Sølv-Urt**, saa og **Potentilla** af sin Kraft
baade til at stille Smerten og læge Saaret meget
hastig.

Anonis non spinosa, Flore purpurascence. **Krage-**
torn.

Anthyllis leguminosa.

Anterrhinum angustifol. coerul. item flore luteo. **Tor-**
ste-Slab.

Aparine s. gallium album.

Apios. Hieron. Bock.

Apium palustre, item sylvestre. **Vand-Mærke.**
Vild Petersille.

Aquileja flor. coerul. simpl. **Akeleye.**

Arnica zogea lupi. **Vulserley.** Mod Rng-Pine eller
anden Berst i Lemmerne bruger den **Norske Bon-**

de denne Urt meget, da han kaager den i gammelt
Øll, og sveeder derpaa.

Artemisia vulgar. it. tenuifol. Buegræs.

Asperula odorifera. Skoug-Mærke.

Asphodelus palustr. luteus. Beem-Brud.

Astragalus flore flavo, radice bulbosa.

Astrantia Sylvestris, aquatica, fol. angustis, parum hirsutis.

Atriplex major, minor, maritima, fol. scutato, foetida.

Grønt og rød Melde.

Auricula muris. Muse-Øre.

Barba caprina. f. Tragopogon. Gede-Skæg fl. luteo.

Bardana. Skreppe, Burre.

Bellis major. Buphtalmos. Øre-Øye.

Betonica.

Bifolium, latifol. sine testiculis & palmis.

Bistorta minima. Slange-Urt.

Bonus Henricus. Stolten Henrich.

Branca ursina. Bjørne-Klæ.

Brassica sylvestris, f. Lampsana fol. integr. & laciniatis.

Bryonica.

Buglossa vulgar. item maritima. Denne sidste vøxer i Nord-land paa Hav-Bredde, saa at den ofte overskylles af Vandet, og faaer en salt Smag. Paa Blade og Stængler ligner den snarere en Portulak, og spreder sig ud over Jorden. Monfr. Lange siger ikke, at have

have seet den andensteds. Den stiller Blødet, og helbreder aabne Saar meget vel.

Bursa Pastoris. Punge-Urt. Denne har ogsaa den forunderlige Kraft, at stille Blod, som Erfarenhed ofte har vist.

Calamus aromaticus.

Caltha palustris. Sol-Oye, Smør-Urt. Naar den kommer op, veed den Norske Bonde, det er Tid at udlade sit Øvæg paa Græsset, som da holdes for tilstrekkeligt.

Campanula major & minor coerul. Blaa Klokke, item Linifol. Liin-Søster.

Caprifolium. Gede-Blad. See siden meere ved Periclymenum.

Carduus aculeat. & non, caule angulari & spinoso, item, folio lævi lactescente, item maritimus, item pratensis, flore purpureo & albicante. Tidsel. Disse Glæs har Korn i sig, som i Nødsfald landmales og bages til Brød, saa at den Forbandelse: Tidsel og Torn skal den bære dig, havde i Strafsen selv en Betsignelse. Er Tidsel-Knoppen vel fyldt, da venter Bonden sig og en rig Høst.

Cariophyllata. Fl. nutante, it. Fl. luteo, radice odorata. Nellike-Rod.

Cariophyllus marinus.

Cauda muris. Mus-Rumpe.

Chamæmelum vulgare. Camel.

Chamæbalanus. **Ærdager.**

Chelidonium majus fl. luteo & min. Fl. rotundo. **Stor
og liden Svale-Urt.**

Cherrefolium.

Chrysanthemum segetum. **Sattig-Mands Trusel.**

Cicuta. **Skarntyde.**

Cicutaria.

Cochlearia. **Skee-Urt**, voxer her overflødigt og adskil-
lig, saasom baade repens & surgens, ramosa, pun-
ctata & non punctata, item Folio crenato & inci-
so, men særdeles *Cochlearia maritima*, eller den
Skee-Urt, som falder ved Strandbredden, og forme-
delst Ebbe og Flod snart overkylles, snart staaer tør.
Dens smaa runde og tyktagtige Blade holdes med
Villighed for eet af de allerbeste Midler mod Skor-
bug. Jo længer mod Nord jo større er dens Kraft.
Om Vaaren falder den meget liden af Blade, men
naar den om Sommeren har saaet sig paa nye, da
giver den mod Vinteren temmelig store og saftige
Blade.

Consolida Major. **Stor Vund-Urt**, vild paa nogle
Steder.

Consolida aurea.

Convolvulus major & minor. **Kæve-Løg, Vor Frues
Serk.**

Conyza major.

Coriander.

Coronopus maritimus. **Strand-Krage-Tær.**

- Cotula foetida & non foet. Blinde-Buk.
 Crista galli. Hane-Kam.
 Christophoriana. fol. Ranunc.
 Crocus.
 Cuscuta. Hør-Silke.
 Cyanus. Korn-Blomster. Baadsmands Hat.
 Cynoglossa flor. cœrul. & purp. Hunde-Tunge.
 Cupressus Sylvestris.
 Dens Leonis. Løve-Tand, Præste-Krone, Monte-
 Hoved.
 Digitalis fl. albo & vario. Singer-Hat.
 Doronicum.
 Dulcamara, f. amara dulcis, f. Solanum scandens. Hund-
 de-Bær, Bitter-Søde.
 Echium, Facie Buglossæ, it. scorpioides, majus & mi-
 nus, flore cœrul. Slange-Hoved.
 Equisetum ramosum & non. Hæste-Rumpe.
 Erifimum. Vild Sinep.
 Eruca Sylvestris. fl. luteo. Vinter-Karse.
 Escula vulgaris & major, Ulve-Melt. Sandens
 Melt.
 Eupatorium cannabinum. Bremsle.
 Euphrasia. Øyen-Trøst.
 Filix mas & foemina, mollis, cornuta. Skoug-Breg-
 ne.
 Filicula aperta, ramosa, florida. Venus-Haar.
 Filipendula. Biergemangel.

Flos Africanus.

Flos Trinitatis.

Foenum græcum sylvestre fl. luteo.

Foeniculum.

Fritillaria variegata.

Fumaria latifolia. Jord-Røg.

Galeopsis major & minor. Spd. Hælde.

Gallirichum Sylvestre.

Gallium fl. albo.

Gentiana. Skærfsøde. Meget kraftig og overflodig.

Creaturene søge den gierne, og deres Mælk bliver lidet beest deraf, men meget sund.

Gentianella. Sting-Græs.

Geranium gruinum, caule rubic. item sylvestre fuscum,

item flore coeruleo. Storte-Neb.

Glyzyrrhiza filiqvosa. Vild Lakritz. Bruges af Ben-

der i Brændevidn.

Gnaphalium fl. vario. Muse-Urt.

Gramina diversa.

Hedera terrestris. Jord-Vedbende. Dievendel.

Helleborus niger. Nys-Urt.

Hepatica nobilis. Edle-Lever.

Herba Paris quadrifol. f. Uva ursi.

Herba Petasitidis, f. Flammula Jovis. Pestilenz-

Urt. Hvor denne Urt falder overflodig, er den Creaturene skadelig, i det den gjør, at deres Mund hovner, saa de have ont ved at æde.

Herba Mercurialis

Herba trientalis fl. albo.

- Hernia. **Pisse-Urt.**
 Hieracium facie dent. Leon. it. hirsutum, laciniatum,
 minus ramosum, spinosum, alpinum. **Dild.**
 Hirundinaria.
 Hispidata f. pes cati. **Katte-Good.**
 Hyacinthus racemosus juncifol.
 Hyaschianus albus & niger. **Bulme-Urt.**
 Hypericon vulgare, item minus ramosum. **St. Hans**
Urt. Bruges meget her i Landet, baade ind- og
 udvortes, befindes og særdeles kraftig.
 Hyssopus. **Isop.**
 Jacea nigra, fol. purpureo. **Nat. og Dag.**
 Impatiens. f. Noli me tangere. **Spring-Urt.** **Jom-**
fruedans-Urt.
 Imperatoria. **Mester-Urt.**
 Iris palustris fl. coerul. & luteo. **Blaa Sværd-Lilie.**
 Bulbosa, gladialis.
 Juncus varii generis. **Siv.**
 Lagopus. **Sare-Good.**
 Lamium purp. & alb.
 Lapathum acetosum, item aquaticum minus. **Sei-**
male.
 Lappa personata. **Torden-Skreppe.**
 Lavendula.
 Laureola, fol. deciduo, baccis atrovirentibus. **Keller-**
Sals.
 Lens palustris. **Vand-Sliim.**

Lilium convallium, item minus. s. bifol. Efter Pilsen-
Convall-Blomster falder ogsaa her til Lands om
Høstens Tid et Slags Vær af Anseende nesten
saasom sinaa Kirsebær, høy-rød-gule af Farve, og
af Smag noget bitter, dog ikke ubehagelige. Nog-
le holde disse Vær for meget sunde, da de settes
paa Brændevin.

Linaria fl. luteo. Hør-Urt. Torst-Mund.

Lithospermum vulgare.

Lolium. Svimling, fordi det tager Hovedet ind og gjør
svimlende.

Lunaria vulgar. & racemosa. Maane-Rude.

Lupinus fl. albo, coerul. luteo.

Lupulus sylvestris. Vild Humle.

Lychnis latifol. glabris. fol. purpur. item fol. hirsutis,
fl. albo & purpureo, item viscosa flor. purp. item
parva saxatilis fl. candido, item minima fl. albo.

Kiuru-Græs.

Lycopodium officinar. Jord-Muus.

Lysimachia lutea spicata, item vario flore, spicata, ga-
lericulata. Sredløs. Due-Urt

Malva. Hortens. fl. luteo. Sylvestr. crispa. Kat-
Of.

Marrubium nigrum. Marrute.

Matricuria.

Melilotus vera.

Melissa Turcica.

Menta arvensis hirsuta. Vild Mynte, crispa. Kruse-Mynte item aquatica. Vand-Mynte.

Millefolium. Garbe.

Morus Diaboli s. succisa foliis glabris, item fol. parum hirsutis. Skov, bruges her til at farve ulden Garn grønt.

Morus gallinæ.

Myrica. Pors. Nogle Bønder, som ikke agte Svlm-mel i Hovedet, bruge den ligesom Humle at sette paa Øll.

Narcissus. Pinge-Lilie.

Nasturtium, varii generis, saasom agrarium, aquaticum, pratense, minus scutatum, pumelium. Karse.

Nigella.

Numularia sylvestris repens, fl. albo. Marisle. Penge-Blad. Til samme Classe Land maaskee henføres en Norsk Urt, hvis Navn jeg ellers ikke fandt, men fortjener dog at nævnes, da den efter nogles Forfaring er et herligt Pectorale, og bruges som Thee. Dens hartad Cirkel-runde Blade, som fortil have en saare liden Incision, ere ikkun halv saa store som eeneste Skillingen, sidde 2 og 2 sammen paa en temmelig lang smal rund og haard Stængel. Blomsterne ere som sinde Campanulæ eller Klokker med 5 Blade, uden til hvide af Couleur, indentil overstrøede med røde Prikker. Forbemeldte Monfr. Lange, saasom temmelig vel kyndig

og curieux in Botanicis, forsikrer sig ingensteds at have seet den uden i Norge, og holder den meget sund for Brystet.

Nymphæa alba, lutea, item fl. unifol. Søs-Blomster. Dens Rood bruges her af Kiendere i mange Slags Tilfælde.

Ocimastrum, flore albo & purpureo.

Omnifolium.

Ononis spinosa & non. Krage-Torn.

Ophioglossum. Slange-Tunge.

Orchis latifolia, flore albo, binis & uno teste, item tenuifol. fl. albo. Gøgs Urt.

Origanum. Tost. Vild Majoran.

Oxytriphylon.

Pæonia Nobil.

Papaver. Valmue, erratic. & hortens.

Parietaria.

Pastinaca sylvestris, latifol. & tenuifol. Høsl.

Pedicularis. Luse-Urt.

Pentaphyllum petraeum, palustre, repens. Semi-Singer-Urt.

Periclymenum parvum. Skrubbe-Bær, item Trolde-Bær, fordi de ikke due at æde, hvorfor jeg ikke har anført dem blant Norges ædelige Bær, som siden opregnes for sig selv. (*)

Perfoliatum.

Per-

(*) Denne Væxt tilregnes Norge i Særdeleshed af JO. CHRIST. BUXBAUM, hvis lidet Schediasma om den in specie er at ses i Commentar. Academiae Petrolitanae Tom. III. p. 268. un-

Perficaria maculosa & non, item aquatica. **Loppe-Græs.**

Phu vulgare.

Pilosella repens. **Muse-Øre.**

Pimpinella saxifraga, fol. rotundo, item prof. inciso.
Steenbræk.

Pinguicula.

Piper aquaticum. **Vand-Beber.** Dette Navn tillegges den in *Herbario vivo* Langii, som beretter, at han ingen Steds har fundet denne Væxt uden i Nordland ved Strand-Bredde, og kaldet den saa af sin Smag, thi naar man bruger uogle af dens Blade i Mad, giver den samme Smag som Beber. Den har maadelig lange og brede Blade, rundagtige mod Enden; smaa tette Blomster af Ansigt-Farve med indelukte Sæd, hvilken seer ud som Semen Psylli.

Plantago major, caule spicato & capitato, minor latifol. item longifol., item hirsuta, item aquatica. **Veybred.**

Polium montanum.

Polygala fl. cœruleo.

Polygonatum latifol. item angustifol. **Hviidrøde.**

Bb 2

Po.

der den Opsskrift de *Periclymeno humili* *Norvegico.* Hos SIM. PAULLI in *Flora danica* forekommer den pag. 37 No. 25. under Navn af *Caprifolio*, Gede-Blad eller Løbe-Rose, og der læses en god Advarsel for dem, som ville bruge dens Væxt til Lægedom.

Polygonum. **Sønsgræs.**

Polypodium. **Engel-Søde.**

Potamogeton.

Primula veris flore coeruleo, som andensteds knap sees
af den Couleur, kaldes **Kusimer.**

Primula Hortensis. **Præste-Kræve.**

Pulmonaria. **Lunge-Urt.**

Pyrola spicata florida & minor uniflora. **Vinter-
Grøn.**

Radix rosea, som andensteds er rar, voxer her vild. Den
har foruden sin behagelige Lugt og gode Anseelse
en herlig Kraft mod Skiorbug, skiont den deraf il-
ke er meget bekendt. **Rosen-Rod.**

Ranunculus. **Krage-God. Gedesinner. Varii generis.**
vulgar. & dulc. fl. luteo. item fl. globoso, item
palustris, it. vernus, seu Anemone fl. albo, am-
pliff. it. aquatic. fl. albo.

Rapistrum agreste, **Præste-Kaal.**

Rapunculus vulgar, **Vildgibel, Gouple.**

Regina prati s. ulmoria, **Mjød-Urt.**

Reseda marina lutea.

Rhamnus solutivus, **Korsbær.**

Ros solis, **Soel-Dug,** findes i andre Lande med et af-
langt, men her med et rundt Blad, særdeles i de
Nordlandske Moser.

Rutha Horrens.

Sabina Sylvestris, **Tamne,** bruges af Bønderne at far-
ve med.

Salvia Sylvestris & *Hortens.*
Sanicula Alpina, **Sanikel.**
Saponaria maj. & min. **Sæbe-Urt.**
Satyrrium latifol. flor. purpur. & tenuifol. it. maculat.
Gøgs-Urt.
Saxifraga aurea, **Gylden Steenbref.**
Scabiosa Hortens. & vulg. **Skab-Urt.**
Scorzonera.
Scrophularia, **Sge-Rod.**
Sedum majus, **Huus-Løg**, **Berge-Knopper**, item
vermiculare fl. lut. & albo.
Sempervivum.
Senecio f. Evigeron, **Kors-Urt.**
Serpillum, **Vild Thimian.**
Sideritis Heraclea.
Sigillum Salomonis, **Hvide Rod.**
Sinapi agreste, **Vild Sinep.**
Sisymorum aquat., **Vand-Karse.**
Sonchus asper laciniat. fl. lut., item *lævis lactescens, it.*
latifol. flor. coerul., **Sare-Kaal.**
Sophia chirurgorum.
Spina crispa.
Spinosa.
Stachas.
Stoebe.
Tabacum, den haver nogle forsøgt at plante i Aggers-
 huus-Stift.

- Tanacetum album, Bertram, it. vulgare fl. luteo,
Regnsarn, Blom.
- Taraxatum minus, Præste-Krone.
- Telephium f. crassula.
- Teucrium pratense, it. minus, Kummer-Trøst.
- Thalitrum, Knep i Pande.
- Thlaspium scutatum, it. minus, lacerrimum, Bonde-
Sinep.
- Tormentilla, Toppe-Rod, Mund-Skaale-Rod.
- Trichomanes ramosa, Viderfod.
- Tricolor. spec. violæ matron.
- Tridactylites Alpina, filicis genus.
- Trifolium var. gen. acidum fl. albo, it. aquaticum fibri-
num, it. corniculatum, it. hepatic. aureum, fl. coe-
rul., it. pratense fl. minuto albo, it. rotundifol. flore
purpur., Goucke-Syre, Bukke-Blade, Tiri-
tung, Hviid-Rølle, Rød-Rølle.
- Tritillaria f. melengris, Vibe-Røg.
- Tuba rubra Turcica.
- Tubera var. gen.
- Tulipa var. color.
- Tuniva.
- Tussilago, f. ungula equina, fl. luteo, Heste-Hove.
Efter D. LÖCKSTÖRS Meening har den samme
Virkning som Tobak, og kunde i dens Mangel bru-
ges, hvilket staaer derhen. Men foruden den al-
mindelige Heste-Hove voxer her til Lands en anden
Slags

Slags Tussilago, kaldet Heste-Skore, adskilt fra forrige ved Bladenes Figur, som næst ved Stilkken ikke er breed men gandske smal, og spids ned ad. Om denne sidste beretter mig Belærbærdige. Hr. Morten Ruus en særdeles Kraft til at helbrede aabne Saar, da Bønderne, særdeles naar de ved Høst-Arbejd beskæftige sig paa deres Lee, bruge intet andet end den at legge paa Saaret, hvilket i en Hast og lige-som øyensynlig løber tilfammen.

Tyretonus.

Valeriana græca maj. & minor, Vendel-Rod.

Verbascum mas & foemina, candid. & nigrum, Konge-Lys.

Veronica maj. min. & minima, saxatilis, Krenpriis, kaldes af nogle Norst Thee, og groer over alt i Abundance.

Viola matronalis, alba & aurea, itein sylvestris fl. luteo.

Umbilicus veneris caule sangvin. fol. linguar.

Unifolium, Enkelblad.

Urtica maj. & min. mortua fl. albo. Nælde.

J forbeholdte Herbario vivo findes endnu vel en Snees eller flere til Anseelse artige Blomster og Urter, hvilke Samleren Monfr. LANGE ikke har vidst at henseføre til nogen af de uden Lands bekendte Sorter, en heller dristet sig til at give dem Navn. Om nogle flere, som ved adskillig Lejlighed ere blevene mig bekendte, vil jeg

Landets jeg og strax anføre lidet, naar jeg først har erindret det.
 Urter efter te, at af den nyelig giorte Opregnelse, sees tiendelig,
 Sngdom: hvorledes den omhyggelige og albise Skaber har forsynet
 mene. dette Land allermeest med de Urter, som Indbyggernes
 Sngdomme meest kunde udkræve. Da nu disse, særde-
 les ved Sø-Kanten, ere fornemmelig af det Scorbutiske
 Slag, saa falder her, som sagt er, frem for nogensteds
 i Europa, ikke allene den beste Angelica, Gentiana, Ra-
 dix rosea, og deslige, men ogsaa adskillige Sorter meget
 kraftige Nasturtia, Trifolia og Cochlearia. Til denne
 sidste Klasse henregner Doct. CHRISTOPH. STEIN-
 KUHLE i sin *Topograph. Norv.* p. 119. en mig ellers ube-
 kjendt Urte, kaldet *Erichs Græs*, med tykke Blade, som
 særdeles skal vore paa de Nordlandske Øer i største Over-
 flodighed, hvorfra, efter samme Beretning, Indbyg-
 gerne paa det faste Land føre gandske Baade deraf hjem,
 fylte det ned i Tønder, og æde det om Vinteren som Kaal.

§. 2.

Nu kommer jeg til de nyelig belovede saa speciale
 Efterretninger om visse udenlands lidet og deels gandske
 ikke bekjendte Norske Værter, fornemmelig de af en ska-
 delig Art.

I Gulbrandsdalen i Waage Præstegjeld, særde-
 les i Sels Annex, maaskee ogsaa paa flere Steder (*)
 som

(*) Hr. Jonas Ramus anviiser den sit rette Sted paa Øre-Land,
 men

som er mig ubekiendt, voxer en ellers rar og meget forgiftig Rod, deels langagtig og med Leed paa, snart at see til som de Botfeldtske Roer, deels meere rundagtig og saa tyk igiennem som en 2 Mark. Dens Blade er et Slags Græs, lignende den Norske Hemule. Dens Navn er af Stedet Sels-Næpe. Om den efter nogles ^{Sels-} ^{Næpe.} Meening er det samme som de Tydskes Wasser-Eppich, eller om Hr. J. RAMUS rettelig kalder den Astrantiam sylvestrem aquaticam, lader jeg staae derhen, helst denne gode Mand selv synes tvivlsraadig i den Sag, og siger p. 260. Astrantia forte eadem, quæ aliis Sels-Næpe, & forte ad cicutæ genus referenda (*). Dens Forgiftighed er saa stor, at, dersom Creaturerne æde deraf, som de gierne ville, da døe de strax. Deres Bug revner, og dersom Fuglene æde af det Udsæl, da falde de døde ned af Lusten, saasom Ordene lyde i et Brev, skrevet til D. SIMON PAULLI af Hr. Oberste REICHWEIN, at læse in Actis Medicis & Philosoph. Hafnienf. Th. Bartholin. vol. II. pag. 128. (**). En nøyere, skiont

Et end.

men det kommer nok deraf, at han confunderer den med gramine ossifrago, som siden skal viises at være gandske andet.

(*) Sprengeroed er ogsaa dens Navn, som jeg finder i een af mine Forsædres nemlig ER. PONTOPPID. Nidrol. Breve til D. SIM. PAULLI, Idib. April. 1675. Exsiccatam mitto tibi herbam illam, quæ Sels-Næpe & Sprengeroed appellatur. Dette sidste Navn har uden Tvivl Hensigt til dens Forgiftighed.

(**) Similis est Apionis, sed radices habet crassas & nodosas instar radicum seu raparum Botfeldianarum. Si bestia, ut equus,

vac.

endda ikke tilstrækkelig Underretning om disse Sels-
 pers onde saabelsom gode Virkning, har en god Ven
 communiceret mig per copiam af et Brev, som een ved
 Navnet ubekiendt Præst ikke længe siden har skrevet til
 den, der lod ham spørge herom: „Denne Bevært haver
 „ sit Navn af det Sted, den vører paa her i Gulbrands-
 „ dalen, nemlig udi Sels Annex og Waage-Præstegjeld;
 „ hvor den vører i en Myre, og udspringer sidst in Junio
 „ eller først in Julio, naar al Tællen er gaaen af Myren.
 „ Den fører et Græs ligesom den Norske Hemule, og
 „ har en Rod, som udi somme er rund og som en 2 Mark
 „ stor, udi somme aflang ligesom følgende Prøve. Jeg
 „ har med Gliid efterseet i adskillige Medicinske Lexicis,
 „ men en fundet dens Navn, en heller dens Nytte, inue-
 „ lig den er af de fleeste ubekiendt. Dog melder en vis
 „ Auctor, som har skrevet i Magdeburg, dette om Apio
 „ Ranino (som han paa Tydsk tillige kalder Wasser-
 „ Eppich): affectat ovicula ex paludibus Apium Raninum
 „ (Wasser-Eppich) cum tamen inter ovem & hanc her-
 „ bam talis *ἀντιπαθία* sit, ut ovicula statim moriatur, &
 „ in signum mortis ex Apio comestæ, in hepate ovis
 „ reperiatur vestigium instar Folii de Apio jecori anima-
 lis

vacca, bos, ovis vel porcus illam devoret (cujus tamen ap-
 petunt esum, unde Rustici, ubi hæc herba crescit, ista loca cir-
 cumsepunt, in quibus copiosè luxuriat) statim moritur &
 disrumpitur. Venenum ejus quoque tam vehemens ut avis,
 si cadaveri involet, pariter concidat confestim, & si inde repel-
 latur, statim ex aëre decideret moriaturque. Hanc plantam hujus
 regionis incolæ appellant Syllencæbber.

„lis quasi impressum. Af hvilken Beskrivelse man seer,
 „at denne Apium Raninum er den samme som Sels-
 „Røtter; thi Saarene døde ogsaa af den, men Svulm-
 „derimod curéres ved den, og er for de sidste det solide-
 „ste Medicament, man kand bruge, hvilket man her tit
 „har proberet. Ligesaa er den en stærk Bist for Men-
 „nesker, som og den bedrøvelige Erfarendhed har lært
 „Sels Indbyggere, da i min Tid 2 Børn, som ubiden-
 „de havde faaet den sat, deraf ere døde. Naar man
 „stær en frisk Rod i Stykker, og kommer den i reent
 „Vand, skyder den Straaler fra sig af differente Cou-
 „leurer, og dersom man sætter samme Vand med Rø-
 „pe udi, i en tilbunden Krukke, bliver samme saa stin-
 „kende, at intet Nadsel kand lugte saa hellig. Anlan-
 „gende dens Nytte, da har man befundet, at den er et
 „probat Remedium for Blod-Rensel i Legemet, saale-
 „des brugt: Man sner den ind i en fin linned Klud, og
 „hefter samme paa sin Skjorte eller linned nest Legemet,
 „paa den Side, som vender til Kroppen, lige over det
 „Sted, man finder Renselen, enten Arm, Laar, eller
 „Leg, saasnart den faaer Legemets naturlige Varme,
 „stilles Pinen strax, og bliver borte saa længe den bæres
 „saaledes ved Kroppen, hvilket man skal erfare deraf,
 „at Pinen kommer igien, saa snart man tager den af,
 „om ellers Blod-Renselen er gammel i Legemet, men
 „er den nye, har man ofte erfaret, at Pinen efter Rø-
 „pens Brug $\frac{1}{4}$ Aar mindre og meere, gandske har for-
 „svundet. Videre har man erfaret denne curieuse Effect:

„En Mand i Breden Bøygden i fornævnte Sels An-
 „nex var i mange Aar plaget med en indvortes Svag-
 „hed, som man en ret veed enten den bestod i Mavens
 „eller Brystets Fordervelse, men Manden var miserab-
 „le, og omsider sengeliggende. Endelig resolverer han,
 „uden nogens Raad, at skære noget smaat af Sels-
 „Næpen, som en Spurre-Padning, hvilket han surfe-
 „de ned, og befandt sig strax hiulpen. Naar Paroxismus
 „tog ham igien, brugte han samme Recept, og kom en-
 „delig til sin fuldkomne Sundhed, og levede derefter
 „restitueret i mange Aar, hvortil ere levende og troe Vid-
 „ner. Men jeg raader ingen at benytte sig af samme
 „Cur, efterdi Erfarenhed har vist denne Urtes Gift udi
 „Menneskers Natur, som før er meldet. Dette er hvad
 „jeg i Korthed kand erindre om denne saa kaldede Sels-
 „Næpes Natur og Nytte &c.

En anden for Creaturet skadelig, skönt ikke strax dø-
 delig Vert, som her i Sundhordlehn og paa adskillige
 andre Steder i Norge findes, er et Slags Sturgræs
 eller Storgæs med temmelig brede og spidse Blade,
 samt gandske smaa gule Blomster, kaldet Gramen ossi-
 fra-fragum Norvagicum, hvis Virkning er denne, at sær-
 deles Øren og Keer, naar de æde deraf, blive Been-løse,
 ja ligesom Been-brudne, eller saa bløde og løse i Beenene,
 at, hvis de ikke hjælpes derved, at dem indgives Been af
 andre Keer, hvilke de tygge med Appetit, da maa de
 snart

snart omkomme. Beskrivelsen herom findes, ligesom om Sels-Næpen, i forbemeldte Brev fra den in Botanicis særdeles curieuse Hr. Oberste REICHWEIN til D. SIM. PAULLI, og kand eftersees hos TH. BARTHOL. loco citato, hvor det blant andet heder: Confringit & conterit statim omnia ossa, ita ut fracta intra pellem circa bacillum circumvolvi possint. Non statim tamen expirant, sed curari possunt, si illis exhibeamus Ossa contusa alterius alicujus bestię ex esu hujus herbę mortuę. Dette sidste, nemlig at de Been, som bruges til Cur, skulle just være af et Creatur dræbt ved samme Græs, modsiges i et andet Brev til bemeldte D. SIM. PAULLI fra Cantzleren JOH. FRID. MARSCHALCH, hvilket og staaer at læse in *Act. Med. Hafniens.* vol. II. pag. 232. Non enim audiui exhiberi illis ossa animalium eodem gramine occumbentium, sicut REICHWINUS beatus scribit. En god Mand her af Egnen, som af vis Forsaring kender dette Sturgræs, og har sendt mig det Original, efter hvilket Tegningen er gjort, beretter end videre dette Singulare, at en Koe, som gaaer med Kalb, har imidlertid det Beneficium Naturę, ey at skades, skient hun æder der af, saasom Resten, der bliver Been-brudt. Men om Beene, efter foranstøit Ord af Hr. Oberste Reichweins Brev, just kunde blive saa bløde, at man kunde vinde dem om en Riep, hvilket let lader sig forsøge, naar Creaturet er dødt, har ingen kundet forsikre mig, og D. JOH. TREUBLER, fordm Stads-Physicus, tviv-

ler derpå (*) i sit Brev til meerbemeldte D. SIM. PAUL-LI, hvilket saasom fornemmelig tiende til denne Sags Stadfæstelse og yderligere Oplysning, er værd at anføres af BARTH. L. c. pag. 133 seqv. hvor det hedder: *Mitto una caulem graminis desiderati lin frustra dissectum, ut augustia epistolæ caperetur, quod rustici nostri (quorum hac de re non paucos examinavi) Strøgræs, dicunt, flores flavos jam amisit, plenum seminibus adhuc tamen immaturis, locis paludosis & humidis crescit inter alia dumeta prope omnes villas colonorum. Primum gramen est, quod vere prodit, unde avida sunt pecora ad decerpendum, quam primum vero alia gramina copiosius prodierint, hoc gramen aversantur, forsan propter caulem duriusculum. Ex esu hujus pecora male habent, macie confecta, spina dorsi extra protuberante (unde rustici dicunt quod dorsum sit fractum,) pedibus offi-*
bus-

-
- (*) Imidlertid findes dog andre Physici, som nu omstunder ikke tage denne Sags Muelighed i Betragtning, hvorom jeg vil anføre følgende af *Biblioth. Raisonnée* de l'an 1746. Tome XXXVII. p. 262. seq. Mr. PETIT a eu bien des combats à soutenir au sujet de l'amollissement des os, que cet habil homme avoit un peu trop crû avoir decouvert le premier. Plus de vingt Auteurs avoient decrit avant lui cette cruelle maladie, qui detruit en peu de temps ce que la nutrition & l'acroissement ont fait en bien des années, & qui remet les os dans le degré de mollesse qu'ils avoient eu dans le fœtus. Monfr. BEVAN en a donné un nouvel exemple. Une femme fut attaquée d'un diabete, qui apparemment avoit extrêmement derangé les sucs nourriciers, dix huit mois apres ses os s'amollirent, se preterent à l'action de muscles, & se plierent à tous les mouvemens que la superiorité alternative des muscles extenseurs & flectisseurs peut produire.

busque debilibus, ut agerrime incedere queant. Quod autem prorsus mollia fiant ossa, vix fieri potest, alioquin omnia animalia perirent & humi prosternerentur. Pro Antidoto rustici semper habent exsiccata ossa in promptu, quæ quotannis conservant ad hunc usum, quando carne prius abrasa usi sunt, eadem quoque ossa in plateis & ædibus colligunt, quæ exsiccata confringunt, & mox ab animalibus magno appetitu in minima dentibus comminuta devorantur, unde quasi salivatio subsequitur, multumque aquæ ex ore præluit, ut statim melius habeant pecora & prorsus convalescant. Alii pro remedio in pharmacopoliis emunt Radicem Tormentillæ; plerique tamen & pene omnes ossibus acquiescunt. Videtur (quia rustici rationem nullam dare sciunt) quod pecora plerumque primo vere, terra adhuc humoribus nimis foeta, ex hoc gramine præcoci tantam in se humiditatem superfluum sorbeant & devorent, quæ deinde per ossa exsiccari debet. Unicuique tamen suum relinquo iudicium. At, efter D. TREUBLERS Mæening dette Græsses store Fugtighed allene skulle være nok til at bledgiøre Creaturenes Been, kand jeg saa lidet som D. SIM. PAULLI give Biesald. Dog kand jeg ikke heller med nogen Visshed bekræfte den sidstes Mæening, som gaaer ud derpaa, at i Grunden, hvor denne Urt groer, skulle findes enten Quægsolt eller Blye-Erz, og at en mercurialst Spiritus igienneem denne Væxt øvede sin beenbrydende eller smeltende Kraft, hvorom andre bedre end jeg ere i Stand til at domme.

Til samme Klasse af Skadelige Værter her i Landet
 Igle. henhører det saa kaldede Igle-Græs, der er en Urt, som
 Græs. den Norske Bonde paa mange Steder, særdeles her i
 Nordfiords Fjogderie, er meget bange for, og med Fliid
 stræber at udrydde af sin Eng, da det dræber mange
 Faar og Geder ved en stærk Krampe eller Contraction.
 Det har en maadelig Rod, og derpaa i Buskevris mange
 temmelig tykke Stengler eller Greene med sinaa langag-
 tige Blade fulde af Incisioner, og yderst paa Greenene
 blaae Blomster, efter hvilke setter sig mod Høsten en
 huul Knoppe, dobbelt saa stor som en Ert. Deri glem-
 mes Sæden, og atter i den ofte nogle sinaa Orme eller
 Insekter. Det findes helst i kold Grund, hvor der er
 Vand under. Jeg har confereret det med adskillige Fi-
 gurer, og finder det nogenlunde at ligne Anemone eller
 Rûchen-Schelle, item Siberitis eller Glieder-Kraut,
 efter LONICERI Beskrivelse, undtagen at Blomsteret
 er ikke hvidt og guult, men blaat. Virkningen af den-
 ne Urt bestaaer deri, at Faar og Geder, undertiden dog
 fielden ogsaa Køer, som æde den, faae den saa kaldede
 Vild-Syge. Denne yttres sig i en slags Contraction
 af Scenerne til een Side, saa at særdeles Hals og Ho-
 ved bøyes med Magt hen mod Bagdeelen, i hvilken Posi-
 tur Creaturet steds løber runden omkring, indtil det en-
 delig falder, og efter nogen Tid doer. Undertiden, dog
 ey ofte, skeer det, at nogle Faar hjælpes til rette derved,
 at man overfører en Scene paa Halsen, saa at Hove-
 det

det ikke meere trækkes til Siden. Paa en Væder eller Røe borer man Hul i Hornet, da deraf udslyder endeel Vædske.

Endnu findes her en Slags skadelig Urt ved Navn Tour-Græs (maaskee for sin Virknings skyld quali Too-er eller Zauber-Græs, Hexe-Græs,) bestaaende af lange smale Stengler, som ligge og udbrede sig over Jorden, men har paa Enderne nogle smaa rundagtige Blade, af Storhed som en eeneste Skilling, ellers lignende nogenledes et Muse-Vre. Af denne Urt faaer Heste og Røer meget hastig en Slags usædvanlig Dorstshed og halv Lethargie, saa at den allermunterste Hest, som dermed befænges, strax bliver sig selv ulig, henger med Hovedet, og lader gløre med sig alt hvad man vil, hvorfor mangen Samvittigheds-løs Heste-Pranger stielser sig til, paa Markeds-Reyser, at putte noget Tour-Græs i Munden paa sin Naboes Hest, naar han frygter, at samme ellers vilde gaae ham i Forkiøbet, og sette hans Hest tilbage. Mod denne Tour-Syge, saavel som adskillig anden Skade paa Heste og andre Creature, bruger Bonden her til Lands enten BiberGel eller og et Stykke af en Snog indæltet i Dey og stoppet i Halsen. Er det ikke Hovedet, men et andet Stykke, da maa Snogen være dræbt for St. Hans Dag, og til saadan Brug bevaret.

Torboe.

Paa nogle Steder, særdeeles i Hardanger, vøxer paa Sieldene i temmelig Mængde en Urt til Anseende næsten saasom Rude, dog med mindre Blade. Dens Navn er Torboe, item Heste-Spreng, fordi den er særdeeles Hestene en dødelig Forgift. Disse gaae den og gierne forbi, undtagen i stor Hungers-Nød. Vede de lidet deraf, da hjælpes de ved en indgiben Purgantz af Bærmei og andre drivende Ting, item ved at rides stærk, saa de faae Lust, men ellers ligge de strax med oppustet Liv ligesom en Tromme. Derimod skader den Herba maxime flatulenta aldeles ikke Koer, Saar og alt hvad som tygger Drøv, eller skyder sit Foer op igien, følgelig derved skaffer sig Lust. Paa Vaas findes en Urt, som der kaldes Turte, og jeg ville snart holde den for samme Slag, efterdi Navnet er ikke meget adskilligt, og Virkningen ligeledes en stærk Flatulencia eller Opbløfelse i Livet, hvorfor den af grove Bønder-Drenge undertiden misbruges. Men da jeg klender Torboe af Dyeshn, og har ladet den aftegne, saa findes den en at ligne sidst omtalte Turte, hvis Anseelse skal ikke være meget adskillig fra Angelica. Blornen siges ogsaa gierne at øde den, og naar han deraf obstrueres, falder han paa Creaturerne, for at faa ferst Riød til sin Cur.

Marica
Haand.

Marica-Haand og Sandens Haand kaldes tvende Rødder, begge skabte nesten som en Haand med 5 Fingre, men adskilte ved deres Farve, da den sidste er sort

og

og uduelig, men den første hviid og tienlig til at læge Hoved-Saar eller anden Udslet paa Børn.

Til Beslutning paa den Materie om Norges Urter og deres Overeenstemmelse med Urterne i andre biergagtige Landes høyere Luft, vil jeg anføre den berommelige CAROLI LINNÆI Ord af Kongl. Svenske Vidensk. Acad. Handlinger ad ann. 1739. vol. I. p. 13. saa lydende: De Fjeld, som strække sig op i Luftens anden Region, og have derfor deres Overdeel altid bedekket med Sne, bære deres egne Urter, som ogsaa findes paa Alperne i Schweiz, i Vallis, paa de Pyrenæiske Bierge, paa Olympus, Baldus og Ararat. See *Flor. Lapon.* men ingensteds uden paa saadanne Fjeld. Urterne have ingensteds stærkere Bevægelse af Vinden end paa Fjeldene, hvorfor de her ogsaa snarligen vore, blomstres og bære Frugt, hvilket Naturen finder fornødent paa de høye Fjeld, hvor Sommeren varer ikkun kort Tid. Da TOURNEFORT gik op paa Bierget Ararat, fandt han ved Roden de samme Værter, som allevegne findes i Armenien. Længer op fandt han mange, som han ikke havde seet, siden han var i Frankrig. Da han kom længer op, fandt han *Conyza cœrulea acris*, *Cotoneaster folio rotundo*, *Hieracium fruticosum angustifolium majus*, *Jacobæa cœnecionis folio Rag.* *Euphrasia vulgaris* og flere, som vore allevegne i Sverrig. Men endnu høyere op paa Bierget fandtes endda saadanne Fjeld-Urter, som ere i Schweiz og Lapland. De Urter, som

Urter
arte meest
efter
Luften.

CÆSALPINUS, COLUMNA, TOURNEFORT og PONTEDERA beskrive at findes paa Smaa-Fjeldene i Italien, vore hos os paa alle Enge, hvilket alt kommer af Luften og Jordens Høyde.

Adskillige
Bær.

§. 3.

Adskillige sunde og velsmagende Bær vore her i Norge; nemlig først, ligesom i Danmark og andensheds, adskillige Slags Kirsebær, særdeeles i Sogne-Fiorden og Hardanger, hvor de af Bønderne tørres og sælges i Quantitæt. Hægebær, som settes paa Viin, og give ligesom Kirsebærene en kølende og behagelig Drik. Ribs, hvilke her kaldes Viinbær, og falte baade hvide og røde, Soelbær, Hindbær ligeledes baade hvide og røde, Stikkelsbær, Brambær, eller Bjørnebær, Hyben som her kaldes Klunger, Blaabær og en større Sort af samme, kaldet Blaakebær, item Krækebær, og fornemmelig de sunde og behagelige Jordbær, hvilke her vore i allerstørste Mængde. Dernæst adskillige Sorter af saadanne Bær, som sjelden eller aldeles ikke vore uden for Norge og Sverrige, saasom Drel-Bær eller Usald-Bær, om hvilke siden skal gives nyere Beretning i den Artikel om Træerne, Tegebær eller Tegebær. *ye-Bær af D. H. LÖCHSTÖR in differt. de Medicam. Norv. sufficient. p. 15. kaldede Uvæ Norveg. fordi de hænge i smaa Klaser ligesom Druer, hvilke vore paa lan-*

G
M

Vöxl eller Asald-Tree

Gramen Osisfragum.
Nörw Stur Grass. Herba Flatulenta
Nörw Torbol.

lange Stængler der udsprede sig over Jorden, og har paa Enden denne Frugt. Bladene ere næsten ligesom paa Kirsebær-Træer, Blomsterne hvide, smaa og spidse. Bærenes Anseelse hart ad som Ribs, men Smagen langt behageligere. (*).

Trane-Bær, *Myrtillus repens*, vore ogsaa paa lange smaa Stængler, som og sprede sig ud over Jorden. Deres smaa røde og sure Bær modnes, ligesom Sloe, ikke førend om Vinteren, ja allerførst om Foraaret, da jeg selv paa Filefield har skrabet Sneen til Side, og ta-

Trane-
Bær.

DD 3

get

(*) I det chinesiske Tartarie findes en Bært ved Navn Gin feng, som efter den udførlige Beskrivelse og Aftegning P. DU HALDE giver derpaa i sin Descript. de la Chine, Tome II. p. 182. accurate og i alle Henseender stemmer overeens med vore Norrke Tenebær. Dog er det ikke Bærene, men Roden, som Chineserne holde usigelig rar og dyrebar, saa at den i Bægt gielder lige mod Guld. Alle Medici der til Lands bruge den i store Herrers Cur, som allene kunde betale den, saa at Kæiseren engang udsendte en Trop af 10000 Tartarer, alene for at opsoge Gin feng Rod i Skovene. Saa heder det L. c. p. 181. L' Empereur avoit donné ordre à dix mille Tartares, d' aller ramasser tout ce qu'ils pourroient du Gin feng, à condition que chacun d'eux en donneroit à S. M. deux onces du meilleur, & que le reste seroit payé au poids d' argent fin. Denne Rods Vrd roses i høieste Grad, da et Decoctum deraf skal fornøye baade Sind og Legems Kræfter, dissolvere Tugtighederne, give Blodet en ordentlig Bevægelse, helbrede Lungens Svagheder, hindre Opkastelse, styrke Mave-Munden, skaffe Appetit, fordrive opstigende Dunster og Spimmel. Om nu Tene-Bærenes Rod er af samme Art, overlades vore Medicorum Randsagelse og Forsøg.

get dem derunder, skient ikke ædet dem med saa megen Behag som Reensdyrene gjøre, hvilke den omhyggelige Natur vel ogsaa har bestemt dem til en Forfriskelse.

Krykke-
bær.

Krykke-Bær vore paa en maadelig Stengel, fuld besat med mange smaa spidse Takker, at ansee nesten saasom Enebær-Ris. Frugten ligner mest Blaabær, men Saften er hvid og sødagtig. Finnerne i Nordland elske dette Slags meget, og bruge disse Bær som et herligt Middel mod Sktorbug.

Akers-
bær.

Aker- eller Ager-Bær, saa kaldede, fordi de falde i Ager-Renerne blant Græsset, dog allene i de Nordligste Provinkjer, efterdi deres Natur, ligesom Tranebærenes, udkræver Vinter-Kuld i Stæden for Varme til at modnes ved. Af Skikkelse og Farve ligne de næsten Blaabær, uden at de ere noget fortere og større. Deres Smag er en meget behagelig Surhed. De Svenske, som særdeles i den Provink Middelpad har mange af dem, pleje at føre dem til Stokholm, hvor man sætter dem ligesom Kirsebær paa Blin, og bereder deraf en meget angenehm og kølende Sommer-Drif. C. L'N-
NÆUS siger l. c. p. 17. at naar man vil forplante dem andensteds, maa man om Vinteren holde dem tildækkede med Sne, hvilken de ikke kunde undvære.

Tyltebær.

Tyltebær, meget gode og velsmagende røde Bær, voksende tæt over Mossen paa høvagtige Steder. Stæn-
ge.

Norske

Norske Bær.

Feyr Bær.
Uvæ Norw.

Tyltæ Bær.

Molte Bær.
Chamæmorus Norw.

gelen er kort med smaa Blade, der ligne Buxbom, og lys-røde Blomster. De staae saa tykke paa hverandre, at man fandt tage heele Hænder fulde, ere i Danmark saavidt bekendte, at de føres indskyltede derned og spises med stor Appetit, thi endskønt de hos deres Sodme og Syrlighed har nogen Bitterhed, er samme dog ret behagelig, og derhos tienlig til Jordenelse, hvorfor de glerne bruges ved Maden. Deres udpersede Saft er noget tyk, men tienlig at blande i Viin baade for Smag og Sundhed. Blant Tyltebærene voxer et andet Slags kaldet Meelbær, nesten af samme Ansæelse, uden at Stilkene er lidt tykkere og Bærene lidt fladagtige. De due intet, og ere inden til fyldte med nogle smaa hvide Korn ligesom Sand.

Molte-Bær, *Chamaemorus Norvagica*, voxer i No-Moltebær. ferne paa Stængeler noget større end Jordbær-Ris, med hvidagtige Blomster og rundagtige Blade, store som en 2 Mark, med smaa Bugter og mange Spidser. Tordner det, medens de florere, da blive ikkun saa af dem til. Ellers findes de gemeenlig i saadan Overflodighed, at man i Flerdingen, ja i heele Tønder, udfører dem til Danmark og Tydskland, hvor man ogefter THOM. BARTH. Vidnesbyrd in *Med. Danor domest.* paa Kong Christ. IV. Befaling og i hans Hauger, har stræbt at forplante dem, men ikke naaet sit Øyemærke. Dog skaf man, som mig er beretter, see dem frivillig groe i den Tydske Provins Wendssyssel, men ikke saa gode som her i Nor-

Norge, en heller i sandan Overflodighed. Deres Stik-
 kelse er Morbærenes ikke ulig, dog falde de en stet saa
 lange. Af Farve ere de brand-gule og af Smag i Be-
 gyndelsen langt sødere, end naar de siden forføres eller
 glemmes Vinteren over. Dog bliver deres Syrlighed altid
 meget behagelig, og derhos saa sund, at alle vore Me-
 dici rose dem, som et af de allerfortreffligste Midler mod
 Skjørbug. Saa at disse og andre Bær, tilligemed den
 foromtalte skønne Cohlearia, Angelica, Trifolio &c.
 ere vel efter Skaberens tierlige Hensigt det Apothec,
 Naturen vil have Nordmanden henviist til med sine scor-
 butiske Sygdomme. In *Medic. Danor. Domest.* siger
 THOM. BARTH. p. 160. *Confectio & spiritus Moror-
 um Norvegicarum omnium vota superat.* Mori hu-
 jus ea in profligando scorbuto deprædicatur virtus, ut
 eo affectu laborantes Norvegi amendantur ad virgulta,
 ubi uberrima hujus fructus est messis, ut illis solis bac-
 cis vescantur, testaturqve experientia, sanos ad suos
 post illum reversos. Den Beskrivelse, som D. SIM.
 PAULLI i sin Flora Danica giver paa Møltebær, Icon.
 p. 339. vil jeg ikke opholde mig ved, efterdi Doct. HENR.
 LÖCHSTÖR in *diff. de Med. Norv. suff.* c. II. p. 15. hol-
 der den for urigtig, og lover noget bedre, hvilket hans
 tillige Død har forhindret, da man ellers uden Tvivl
 kunde have ventet fra hans Haand noget tilforla-
 deligere in re botanica Norv. end det lidet, som hid-
 indtil er at finde, endogsaa naar man søger det vidtløf-
 tj.

tig (*). Hvad jeg herom beretter, er imidlertid tilforladeligt, og grundet paa Forsøring. Dog maa jeg erindre, at i den hertil søjede Aftegning befindes Molte-Værets Blomster i Pigning mod Bladene noget alt for stort. I de øvrige Tegninger af Norske Værter, veed jeg ingen fiendelig Feil, og har anvendt all Flid paa deres Accurateffe efter Originalen.

Adskillige Slags Blommer moednes her nogenle-Blommer, des, men Persiker og Apricoser sielden eller aldrig til. Æbler, fulde, saa at det allene er for en Curiosité, at man un. Pærer, ic. dertiden legger Bind paa dem, saavel som paa Vint-Træer i sine Hauger. Æbler og Pærer af adskillige Sorter, vore her alle vegne, og Bonden begynder nu meer end forud at legge sig derefter. Dog er det meest den bløde Sommer-Frugt, som tilig moednes, hvorimod Vinter-Frugten sielden vil naae sin Modenhed, med mindre Sommeren bliver meget varm, og Vinteren kommer sildigere end forudvanligt. Her i Stiftet ere de beste Egne for Frugt-Træernes Afgrode, Sognefjorden, Nordfjord, og Hardanger, hvor mangan Bonde

E e

Land

(*) OLAI WORMII Epist. T. I. p. 56 staaer under No. 66. et Brev til D. Nic. Paschasium Biskop her i Bergen, hvor af sees, at den berømmelige OTTO SPERLING i sine unge Aar har reiset dette sit Fæderne-Land igiennem, for at gjøre en Samling af Norske Værter og Planter, hvis Tab man høylig maa beklage.

Land tage sin aarlige Skat af Æbler og Kirsebær. Af vilde Skov-Æbler presses og kaages Most, dog ikke i nogen stor Mængde.

§. 4.

Norſke
Skove.

Men maa end Norge vige de fleeste Europæiske Landskaber i Væxt af Hauge-Træer og deres Frugter, saa oprettes rigelig den Skade ved Skov-Væxtens Belsignelse, som i de fleeste Provinzer er saa stor, at der ved aarlig Tønder Guld indløses fra Fremmede for Maſter, Vieler, Planker, Bretter og deslige, at jeg en ſkal tale om hvad Landet ſelv behøver til at bygge næſten alle ſine Huſe af lutter Træ, lagt Stok paa Stok, item ſine mange Skibe, Broer, Klopper og Bolver. Ier 2c. item til at ſournere ſine mange Maſ-Ovner alle de mange 1000 gange 1000 Læſter Kul, ſom udkræves til Metallernes Smeltning, item til daglig Brændevad og Huus-Behov. Hertil kommer, at man paa mange Steder gjør ſtor Braate-Hugſt, og fælde Skoven allene for at rydde Jorden, og brænde Afke til dens Gødning, hvoraf ſaavelſom af Skiedesløſhed opkommer ofte uforvarendes den ſkadelige Skov-Ild, hvilken om Sommers Tid i den tørre Moſſe, ſom ſtiuler Grunden, udbredes og griber ſaavidt om ſig, at Træerne ligge i 1000 Tal afſvedne ved Roden, og ſiden fælde af Vin- den.

den. Item at Bonden bruger unge Stammer i Mil-
lener Tal til sine Giers-Gaarder eller Markers og
Bæjes Indbegning, skönt han havde Steen nok til at
giøre det med. I Betragtning af alt dette, saavel som
af andre Aarsager, maatte Norge længe siden have væ-
ret ligesaa fattig paa Skov, som det er riigt derpaa i
de fleste Provinkier, hvis ikke Naturen havde nedlagt
i Norges Grunde, ja endogsaa i de tørreste Fjeld, en sær-
deles Drift og Kraft til at give Træer af sig, ligesom
man ogsaa seer at af den mindste Spække eller Nabning i
Steenen, udspirer Stamme ved Stamme, langt bedre
end om den med Fliid var plantet i god Jord. Imid-
lertid er ogsaa i dette som i alt andet, stor Forskiel paa
Norges Provinkier. Paa Vester Siden langs med
Havet udfiskes vel til Skotland (*) og Spanien nogen
Tommer- og Bord-Past, men samme er dog som intet
at regne mod Oplandenes Udfiskning, særdeles fra
Drammen, Friderichshald, Friderichstad, Christiania,
Skeen, Arendal, Christianland, Christians-Sund eller
Fosen og Trondheim, hvor den allervigtigste Handel dri-
ves med Skovenes Producter, da Maste-Træer og

C e 2

Saug-

(*) Den saa kaldede Skotte-Past, som aarlig føres her fra Ber-
gens Stift, er Skovenes aabenbare Ruin, hvis der ey i Ti-
den sættes Grændser, thi den bestaaer i lutter unge Fyrre-
Stammer, saa ranke, at mange kunde blive Maste til 100
Rdlr. Stykket, men sælges nu som Spirer for to og en halv
Mark Tylden og lidt større af tolv Alen for 5 Mark Tylden,
saa at ey eengang Arbejdet betales, end siges det Tommer,
man arbejder paa at stille Landet ved.

Saug-Stokke nedflodes paa Elvene, og de sidste paa Saug-Møllerne skiares til Bretter. Af disse seer man undertiden i Havnene ligge saa store Stabler, som sinaa Bierge, og man maatte vente, det ville vare længe, før Pladsen blev ryddelig. Men en Transport til Engelland, Holland, Frankrig eller Spanien udtømmer alting inden saa Dage, og efter nogle Ugers Forløb finder man maaskee samme Plads ligesaa fuld som tilforn. Disse Saug-Bætter ere Norges allerbeste Fabriquer, og give tillige med Skov-Hugsten og Nedflodningen mange 1000 Mennesker deres rigelige Ophold. Indtil Anno 1530 vidste man i Norge ey af Saug-Møller at sige, men fløvede en Stamme, og hug med Øren 2 Planker af det, som nu giver 7 à 8 Bretter, da det meeste Træ spildtes i Spaaner, og det samme skeer endnu paa endeel Steder, hvor ingen Saug-Bætter ere i Nærværelsen, særdeels paa Sundmør og i Nordlands Amt, hvor Jægter og Baade bygges i Mængde af lutter saadanne fløvede Bretter, som vel ere dobbelt stærke, men koste alt for mange Stammer, af hvilke det meeste raadner i Skougene. Hans Kongl. Majestæts Tiende af alt det Kommer som skiares, er en anseelig Indkomst, og tog sin Begyndelse Anno 1545 efter NIC. CRAGH Beretning in *Vita R. Christiani III.* p. 283. Samme troværdige Auctor siger og pag. 306 ad ann. 1548 det som giver tilkiende, at man allerede den Gang har begyndt at frygte for Skovenes Ruin ved alt for stor Udførsel til Hollænderne. Regi compertum magnam vim materiae undiquaque ex

Norvegia in varias partes Europæ exportari, ita ut sylvæ ad vastitatem multam redigerentur: Quod malum ne licentia nimia exitiosum regno tandem foret, edicto statim vetitum, materiam quoquam, nisi in Daniam evehi. Herover opvækkede Høllænderne et Klagemaal hos Kænsleren, som paa den Tid var deres Lands-Herre. Han besværede sig derover hos Kongen, men fik til Glensvar: Fornødenhed udkrævede det til Skovenes Conservation, helst da Bonden lod sine Agre ligge udyrkede, naar han for Mageligheds Skyld vilde hente all sin Næring af Skoven. Deserente plebe rustica agrorum cultum, præ faciliore opera Materiæ cadendæ, jacere possessiones steriles & infrugiferas. Det samme Klagemaal høres endnu paa mange Steder; thi endskjønt Agerdyrkningen nu omstunder er vel meer end dobbelt saa stor som da, saa gjør dog Jærdbyggernes Tilvæert og Bønder-Gaardenes Deeling blant mange Sonner, at den Norske Bonde fornemmelig holder sig til Skoven, hvilkens umuelig kunde holde det ud, dersom ikke Grunden var saa villig til at give denne Bæert af sig, hvor det Unge faaer mindste Fred, ved forsynlig Omgang eller og ved Stedernes Situation, som gjør Udførselen vanskelig; thi jeg troer, at i de Norske Skove raadner aarlig mere Træ, end det der i heele Danmark aarlig brændes, og for Løv-Skov synes det umueligt at Landet nogen Tid kand lide Mangel, men Fyrre- og Ege-Skov vil i det mindste ey blive saa overflødig for Efterkommerne, med mindre Skov-Forordningerne bedre blive efter-

levede, særdeelees hvad Undermaals Sommer angaaer; thi dets stærke Udførsel kand ikke have nogen god Følge. De Provinkier, i hvilke den beste Skov findes til Sommer-Hugst (thi anden Skov habes næsten allevegne omkring) ere Salten, Helleland, Romsdalen, Guldbrandsdalen, Østerdalen, Soløer, Valdres, Hallingdal, Sognfjord, Tellemarken, Nedenes Lehn, Buskerud og Grevskaberne.

§. 5.

Norske Skovs Træers Opregnelse. Spørger man hvad for Slags Træer de Norske Skove bestaae af, da ere vel de almindeligste Fyr og Gran. Dog vil jeg stræbe at bringe dem alle, ligesom Urterne, efter den Kundskab jeg derom har kundet faae, i en ordentlig Fortegnelse.

Alm eller Alme-Træ, Ulmus. Ikke i nogen Overflodighed, dog Træet temmelig stort af Væxt. Barkentorres, males og blandes af fattige Folk i deres Meel, kaages ogsaa og elstes i Meelen. (*)

Alfald, see Ørel.

Alf

(*) Alme-Ros kaages blant andet Foder, naar man vil mæske Sviin, hvilke meget trives deraf. Saa det er bleven til et Ordsprog og en oeconomisk Regel: Rognen foder, men Almengøder.

Af eller Eske-Træ vover næsten allevegne. Foruden
 anden adskillig Brug, benytter Bonden sig af det-
 te Træes destillerede Saft, kaldet Afke-Smittel eller
 Afke-Smalt, som hver Mand selv veed at præpa-
 rere, til et Huus-Middel mod indvortes og udvor-
 tes Skade. D. HENR. LÖCHSTÖR approberer
 samme in *Dissert. de Medic. Norv. suff.* p. 16 saaledes:
 Euporiston pro utroque scopo Norvegis est Oleum
 empyreumaticum, vel potius Balsamum, vulgo
 Afke-Smalt dictum, è fraxino paratum, quod
 tam interne datum quam externe adhibitum mira-
 bili se ubique commendat effectu.

Barlind af samme Art og Ansæelse som den udenland-
 ske Taxus (*). Dog vover den gemeenlig ikke saa
 rank, og er tienligere til Hækker end til friestaende
 Villarier. Stammen, som dog sielden bliver ret tyk,
 er meget sej og stærk, og derover fordum brugt til
 Fliß-Buer. Træets Aarer falde meget fine og
 rødagtige, hvorfor Violin-Magerne i Hardanger,
 saa og Snedkerne bruge det til at indlegge i Konst-
 Arbejd. Unge Barlind føres undertiden til Dan-
 mark for at plantes i fornemme Hauger. Ved
 Sriderichsberg seer man skionne Hækker deraf.

Been-

(*) Man adskiller disse Træer i Sommer-Tax, som er noget lys-
 sere, og Vinter-Tax noget mørkere paa Bladene. Til denne
 sidste Art henregnes vores Norske Barlind.

Beenved falder lidet, mien nyttig til fint Arbejd, da det er meget tet og fast for den Norske Telle-Kniv, som gierne skærer ud. Det vorer helst paa høieste Fjeld. Af Beenved gjør Bonden et Decoctum, som holdes god mod Svindsot.

Birk falder paa de fleste Steder i stor Mængde, og er tvende Slags, nemlig foruden den almindelig bekiendte et mindre Slags, med sinaa tykke Blade. Af Birken benytter man sig her til mange Ting (*), da Træet selv er det sædvanligste Brænde, som slaaes i Faune, føres til Stæderne, ogsaa derfra undertiden af Landet, men Barken bruger man til en anden stor og dobbelt Nytte. Den yderste hvide Bark, som kaldes med det særdeles Navn Never, og nogle gange vorer igien paa samme Træ, som den slaaes af, hvis det skeer forsigtig, er saa feed og fast i sine Deeles, at den midt i all Vædsk Land mange Aar staae Forraadnelsen imod, hvorfor hver Bonde udbreeder den over de Fyrre-Bretter, som hans Tag bestaaer af, og oven paa Neverne legger han Grønsvær eller Torv et halv Qvarter tyk for Varmes Skyld. Den inderste sorte eller mørke-bruune Bark bruger Bonden ligesom Gege-Bark til at garve sine Skind og Huder med, ja

(*) Balbirk, som er en Knude, der groer ud paa nogle Birke-Træers Stamme, bruges til adskillig udskaaen Arbejd, da den er haard, tet, flammert, spættet og altsaa anseelig, særdeles i gammeldags Drikke-Kar.

ja endog sine Fisser, Barn og Baad, Seyl for Styrkes Skyld. Skotterne udføre den ogsaa til at barke deres Huder med, og betale 8 Skilling for hver Baag som er 36 Pund. Endnu tapper den, sont har Lyst dertil, om Foraaret en sund og ikke ubehagelig Birke-Saft, ligesom de Orientaliske en Valme-Saft, af disse Træers Stamme (*), paa hvilken bores et Hul, da Saften flyder udi den derunder hængende Flaske, og Træet skader intet, naar Aabningen strax igien tætted med en inddreven Træ-Nagle.

Bøg findes her ikke meget af, undtagen i Grævskeerne Laurvig og Jarlsberg. Det siunes og, at Bøgen ikke frivillig voxer paa en vis Høide mod Norden, nemlig efter C. LINNÆI Observat. i det

F f

Sven.

(*) Om denne Birke-Saft siger D. JOH. DE BUCHWALD in *Specimine Botanico*, p. 51. In Scorbuto, Ictero, Podagra, Nephritide, calculo ac cunctis aliis chronicis morbis tartareis, tam præservativum quam curativum singulare est remedium. En god Ben forsikrer efter egen Experience, at man af Birke-Knopper, tage den Stund de ere fulde af deres resinøse og flebrige Saft, og destillerede med Birke-Band, eller i dets Mangel med andet god Band, kand faae en mælsagtig Saft, hvilken, naar den sætter sig og klæres, efterlader paa Siderne og Bunden af Glasset, en maadelig tyk Balsom, der separeres lege artis og i Consistence, Farve, Lugt og Smag, stemmer gandske overeens med den kostbare dog oftest forfalskede Balsamo de Mecha.

Svenske Videnst. Acad. Handlinger for Aar 1739. vol. I. pag. 22, vover den i Sverrig ikke oven for Øster- og Vester-Gothland, selgelig ikke heller ret høyt op i Norge.

Eg, af alle Træer det stærkeste og bestandigste, har foridum været overflodig her i Bergens Stift ligesom andensteds, men bliver nu efterhaanden rar. De beste Ege-Skove ere i Christianlands Stift, særdeels i Nedenes Lehn, hvorfra udføres aarlig stor Mængde til Skibs-Bygning i Arendal og Christianland, ja ogsaa mange Ladninger til Holland, skjønt Udførselen er forboden. Norst Eeg overgaaer all anden, undtagen den Danske, som bærer Prisen. Mod Værk i Ledemodene bruger den Norstke Bonde et Decoctum af Ege-Blade i Øll, da man dypper et Klæde dert, og slaaer det varmt om det syge Lem.

Elle, som her kaldes *Older* og *Vor*, er tvende Slags, nemlig *Rødoor* den almindeligste, hvis Blade ere ligesom lodne, og *Svartoor*, paa hvilken de findes glatte og glindsende, groer helst paa Moser og fugt-agtige Steder i største Overflodighed. Dens Øvste agtes om Foraaret heel sunde at æde for Faarene, da den driver det Vand ud, som gierne staaer dem i Kroppen, og ellers forarsager et Slags Vand-

set.

fot. Barken bruges ogsaa til at farve sort med.
 Hender det sig, at der falder en Snee, naar dens
 Løv er udsprungen, da blive Bladene brune, tørres
 og visne tillige med Stammen, af et Slags sinaa
 Orme, som siges at være i den Snee, men skade
 intet andet Træ. Hugger man den strax, da sky-
 der Roden igien.

Enebær-Træ, som her gemeenlig kaldes Sprake,
 item andensteds Brist saa og Bruse, voxer næsten
 allevegne overflodig, og tiener ved sine Greenes Ud-
 bredelse over Jorden til Fred og Hegning for de
 nys oprundne Fyrre. eller andre Træer, men gvæ-
 ler derimod Græsset. Stammen, som sielden over-
 gaaer 6 à 7 alen, (*) bruges til Stager og Gier-
 de-Stolper, item Plankeværker, da den ved sin
 Fedme er langt varigere end alt andet Træ i Fug-
 tighed. Af Frugten brændes her i Nordfiord og
 andensteds kostelig Enebær-Olie, som undertiden
 udføres til Holland. Det samme skeer med Bære-
 ne selv, dog ikke nu saa meget som tilforn.

Ff 2

Esp

(*) 3 Trebær Kirke, Nordlands Amt, Senjens Fogderie, si-
 ges at være tvende Pillarer af Enebær-Træ fra Gulvet til
 Loftet 18 Alen høje, hvilket er særdeels rart, om det er sandt,
 og Pillarerne ikke ere sammensatte af flere Stykker. Vis-
 sere er det, at Enebær-Stammen undertiden falder tyk nok
 til at staares i smalle Breitter, saa man dermed fandt beklæde
 Kister og Skabe, hvilke altid give en behagelig Lugt i Stue-
 ven.

Æsp eller **Bever**. **Æsp**, *Populus tremula*, fordi dens Blade ved mindste Bevægelse bevæge sig. Dens Top bruges ligesom den af Birk og Elle-Træ til Foder for Creaturet, hvor samme er knap. Særdeels for Hæste. I hvor blødt og svagt dette Træ ellers er, saa befindes det dog her næsten uforgængeligt, naar det med Barken paa nedlægges i Vand eller fugtig Grund, hvorfor det meget bruges til Værter eller Vand-Render under Agrene.

Syr eller, som den her kaldes, **Sure**, er tvende Slags, nemlig den røde og haarde, som voxer til Fields, og har meest Harpix i sig, og den hvidagtige, som paa nedrige og fugtige Steder voxer hastigere, men duer mindre, da den bestaaer meest af Geite eller hvidt og blødt Træ. I Almindelighed er Fyrre-Træ, som voxer næsten overalt, Landets allerstørste Rikdom; thi dette eene Træ indbringer Norge i det allermindste, og paa det jeg maa skrive med overflødig Vished, aarlig over een Million Rigsdaler, særdeels ved Bordskæring paa Saug-Møllerne, som før er sagt, saa findes og de Maste-Træer, som betales med 100 à 200 Rdr. Stykket (*). Nu omstunder faae disse Træer, undtagen til Fields,

(*) Et udvalgt Maste-Træ, som paa Roden fandt agtes 60, 100 à 120 Rdr. værd, Foster siden dobbelt saa meget at transportere til Søe-Stæderne; thi ey allene maa dertil af mange
ans

Fields, hvor de ey saa let kunde bortføres, 'sielden
 Tiid til at blive saa tykke som i gamle Dage, hvil-
 ket best kiendes paa Huusenes Bygning, da en
 Bonde-Stue nu gemeenlig har 7 til 8 Stokke,
 men i gamle Huse ikkun 4 Stokkes Tykthed i Høy-
 den. Hvor stor Fedmen er i det røde Fyrre-Træ,
 sluttet blandt andet af mange Norske Bønder-Hu-
 ses Alder, som regnes for 3 til 400 Aar og derover.
 Ja Hr. JON. RAMUS siger i sin Norske Historie
 pag. 152, at paa Gaarden Næs i Guldbrands-
 dalen skal endnu findes ved Magt det Huus, i hvil-
 ket Kongen St. Oluf logerede 5 Nætter, da han
 Anno 1022, altsaa for meer end 700 Aar siden, drog
 omkring for at omvende Almuen til den Christne-
 Religion. Af Fyrre-Trærnes fede Rødder, endog-
 saa 100 Aar efter at Stammen er hugget, bræn-
 der Bonden med Fordeel Tiære, hvilken er saa god,
 at D. BERKELEY i sin bekiendte Tractat om Tiære-
 Curen recommendérer Norst-Tiære frem for all an-
 den Slags. En fornemme Negotiant her i By-
 en har sagt mig, at Materialisterne i London aar-
 lig fra ham forskrive til Medicinsk Brug et par
 Sneese Tønder af den Tiære, som drives her i Nord-
 f 3 fiord,

andre Træer gøres en saa kaldet Seng, som det Land falde
 paa, om det ey skal knuses paa Klippen, men der maa og
 sælles Træer i Hundrede-Tal, for at aabne Bey og Bane,
 samt bruges mange Arbejdere til at flåbe det, hvor Hæste
 ikke kunde komme af Sted.

fiord, og er rødagtigere end all anden. Ligeledes holdes Fyrre-Træet selv fra Norge og Sverrig langt bedre end hvad der af samme Navn og Anseelse findes i de varmere Lande, saasom i Spanien ved Tortosa, i det Florentinske, i Dalmatien, og flere Steder ved den Middellandske Søe, som maa hjælpe sig dermed i Mangel af bedre, men kunde ey selge deres i de Havne, hvor Nordmanden tillige kommer med en Ladning af sit. I Engelland og andensteds har man forsøgt at saae Norsk Fyrre-Træ, men Træet bliver ikke det samme, da Grund og Luft er anderledes. Grunden angaaende, da vil dette Træ ey have den gode, fede, sorte Jord, ikke heller den leerragtige, men helst Steen-Grus, Sand eller Myr. Vil man saae dem, da lykkes det ikke vel at tractere Sæden saa som den af andre Træer. Den vil være independent, og saae sig selv i all Frihed, da den rette Maade er at ophænge her og der nogle modne Fyrre-Knopper i Baand paa en opreyst Stage, saa at den liden tynde Sæd, som stiles imellem Knoppens Takker, kand udfare ved Vindens Bevægelse, og falde, som Luften fører den. Af Fyrre-Træets Marv eller Harpiz berede Myrerne den Norske Virak eller vellugtende Røgelse, som findes i Myreboen. Fyrre-Træets Knopper, kaagte i gammelt Oll, er et herligt Hjelpe-Middel mod Sklorbug, og ikke saa ubehagelig, som den nyelig omtalte Tære-Cur, skönt i Grunden af

af samme Art. Paa Sundmoer, maaskee ogsaa andensteds, vore paa visse Fyrre-Træer nogle Grene, som synes gandske monstreuse og underlige mod Resten, da de ikke ere runde, men gandske flade, og derhos drevene i saadan Skikkelse, at de næsten ligne Hiorte-Takker.

Gran er, tilligemed Fyr, den almindeligste Skov-Væxt her til Lands, og skønnere end hiin af Anseelse, Højde og Farve, men langt ringere af Fedme og Styrke, hvorfor de deraf saugede Bord eller Bretter ikke ere i synderlig Pris. Med Gran-Skoven omgaacs og den Norske Bonde saa umiddeligt, at man maatte tænke, han holdt det for sin Pligt, at ruinere den, stoelende paa, at den i de vidtloftige Egenomme ikke land ruineres, men altid groer overflodig igien. Om Foraaret, naar Bonden har Foer-Trang, tør han vel hugge unge Gran-Stammer i tusinde Tall, allene for det sidste Aars lidet grønnende Skud at give sine Creature.

Sage-Torn, saavelsom Gloe-Torn, findes her nok, men bruges, ikke som andensteds, til levende Gierder, thi den Norske Bonde er ikke meget for at plante og meener, han beviiser sig meget god, naar han ikke ødelegger det, Naturen selv vil producere.

Hassel falder her temmelig store og derhos i Overflodighed, hvorfor og Nødderne udfæres undertiden i Sæse, ja vel i 100 Tønder Tal her fra Bergen allene. Valnødder derimod groe her ikke uden plantede, da man har dem temmelig gode, særdeles paa Baroniet Rosendal.

Hyld høves med sine sunde Bær, men æres og bruges hverken her eller i Danmark saaledes, som dens Dyd kunde fortlene. *Sambucus aquatica*, som man paa Dansk maatte kalde Vand-Hyld, hvis Blomster seer ud som Snee-Bolde, og af Tydskerne kaldes *Schnee-Ballen-Baum*, sees her og der.

Ivenholt eller Ebentræ, nævner J. L. WOLFF i hans *Norrigia illustrata* pag. m. 96. blandt de Træer, som skulle groe i de Nordlandske Fogderier under Kolens Fjeld; men da jeg ikke har hørt det bekræfte af nogen anden, tør jeg ikke udgive det for en Visshed. Imidlertid vil jeg herved erindre, at OLAI WORMII Ord kunde give Anledning til at tænke noget deslige, skönt han ogsaa taler tilblygtig derom: *Ab hoc Ebena fossili diversum est quod in Islandia reperitur & laminatim eruitur, colore nigerrimo, quandoque subfusco, ponderosum & fragile, exsiccatum ubi fuerit, quantum mercator, qui ejus mihi copiam fecit, len-*
tum

tum adeo & flexile esse, cum primum è terra eruitur, retulerit, ut viminis instar, in quamvis partem trahi possit ac flecti. Fibris constat obliquis & nodis hinc inde, plane instar radicis majoris cujusdam arboris - - In iis locis Islandiæ, ubi magna copia eruitur, terra ad duas ulnas effossa, nullæ plane sunt arbores, aut fuisse unquam, animadverti potest. Quocirca nescio, an eorum probari possit opinio, qui existimant hic olim silvas fuisse, quæ, relictis radicibus, incendio conflagraverint. Radicum vero truncos à succo subterraneo vitriolato colorem nigrum contraxisse verosimilius. *Mus. Wormian. pag. 169.*

Lind, baade med store lyse og mindre mørkagtige Blade, findes paa visse Steder i Overflodighed. Dens Bark bruger Bonden deels til at gjøre tynde og reenslige Smør-Løbe af, eller Kar til at transportere og forføre sit Smør i, deels ogsaa til at snøe gode Kæb af, som bruges ved Bonde-Arbeyd, ogsaa af Fiskere paa Søen.

Løn, Acer major, som Indskerne kalde Alhorn, findes her vel, men ikke til nogen synderlig Brug.

Pil af adskillige Sorter, saavelsom Vie, Sellie og deslige, findes paa mange Steder, men agtes ikke
 G 9 stort

stort uden af Gederne, som har Smag i disse Træers saftige og bitter Bark, hvilken særdeels af Sellie-Træ tiener ogsaa til at garbe Skind med. Den Slags Pül, som har brede Blade, noget lodne paa den underste Side, bærer her til Lands et langt og underligt Navn, nemlig Træet som Sanden flaaede Geden under. Hvilken Fabel her til har givet Anledning veed jeg ikke, men meener, at, da Gederne, som før er sagt, gierne flaae disse Træer, fand nogen have indbildt sig, at Sanden øvede jus talionis under samme Træ med at flaae en Geed igien. Dog da jeg skriver dette, gives mig af god Haand en vissere Formodning om Aarsagen til dette Navn, nemlig dette, at imellem Bark og Træ sidde en Hob saadanne Filamenta eller Trebuler, som ligne Geede-Haar. Disse berettes derhos at have en besynderlig Dyd og Kraft til at fordrive Skiorbug, naar man drikker et Decoctum deraf. Om dette Træ findes i andre Lande, skal jeg ey sige. (*)

Rosen-Træ bærer her som andensheds røde, hvide og gule Roser, daabelte og enkelte.

Rønne, eller som den her kaldes, Rogn, voxer overalt, end ogsaa paa den tørre Fjeld-Side, og feder med

(*) Nogle henseer dette Træes Egenskaber til den før omtalte Sambucum aquaticam. Om saa er eller ikke, fand jeg af Mangel paa egen Forsaring ey sige.

med sine Bær ikke allene vore mange skønne Krans-
fugle, men ogsaa Bjørnen selv, hvilken dog bevi-
ser sig som en utaknemmelig Giest, i det han med
sit plumpe Legems Tyngde gemeenlig bræder og
skamferer de Rønne-Træer, han opstiger i. Dette
Træes unge Qviste med Bærene paa, samles, og
bruges om Vinteren som en Lægedom for Bukke-
Rid.

Sellie. See Piil.

Tindveed, saa kaldes her Spina Christi, som er ey rar,
og for sin bestandige Grønhed gierne havees ved
Husene.

Øxel, kaldes og Axl, item af JON. RAM. p. 273
Alsald, Sorbus torminalis. Dette Træ er een af
Norges særdecles national Bærter, og Udlaenderne ik-
ke meget bekiendt. Hr. CHRISTIAN GÄRTNER,
en vel bereyst og i sin Profession kyndig Mand, siger
i sin Norske *Horticultura* p. 47. at han først saae
det ved Gaarden Vernes, Krigs-Raad Schultz i
Tronhiem tilhørende, hvorfor jeg i Kobberskif har
ladet tilføje Tegningen af en Green med sine Bla-
de og Blomster. C. LINNÆUS taler lidet derom
i Svenske Vidensk. Acad. Handlinger ad ann.
1741. vol. II. p. 93. nemlig saaledes: Öxel, Cratæ-
gus, foliis ovalibus inæqualiter serratis Hort. cliff.

cliff. 187. *Cratægus Scandica*, foliis oblongis, non nihil lacinatis & serratis. Cels. Ups. 17. „Den „væxer paa Deland og Gulland, men uden for „Sverrig og Norge findes den neppelig vild voren. „de. „(*) Her ved Bergen sees denne Væxt paa nogle Steder, men ikke i stor Mængde. Stammen og Greenene ligne nogenlunde Rønne-Træet, dog falde de meere krogede, Barken graa-brun og ligesom marmoreret, Bladene en god Finger lange, halv saa brede og fulde af Jundskæreller, hvilke for til ere smaa, men bag paa Bladet saa dybe, at det synes ligesom de gjorde nogle nye særdeele Blade paa samme Stilk. Paa Enden af hver liden Green hænger midt imellem 3 Blade en Drue eller Clase, bestaaende i 30 à 40 Værlidet langagtige, røde, og naar de vel modnes betegnede med en sort Prikke. Steenen deri er liden. Saften rød og behagelig, naar den sættes paa Vin. VALERIUS CORDUS recommenderer den og i sit Dispensatorio saasom et kølende og tillige adstringerende Medicament. (**)

§. 6.

(*) Paa nogle saa Steder i Tydskland, særdeeles i Thüringen, væxer et Slags Træ, kaldet *Urs-Beer-Baum*, hvis Beskrivelse temmelig kommer overens hermed. See *Allgemeines Oeconomisches Lexicon*. p. 124.

(**) Saaledes har Naturens Hænde rigelig og viselig uddeelt til hvert Land sine særdeele Væxter og Træer efter dets Lust, Grund og Jundbyggernes Fornødenhed.

Næ

§. 6.

Endnu hør til Landets Vegetabilia henregnes det, som mangen ikke anseer for andet end en Samling af ældgammel Uhumskhed, men er dog i Sandhed, og sees særdeles per microscopium at være en ordentlig Vært, med Rod, Blade og Sæd, jeg meener de adskillige Mosse. Arter af Mosse, som særdeles her til Lands i stor Mængde findes, ey allene paa Jorden, fornemmelig paa Eng-Bund, hvor den gier stor Skade, men og i sær paa Træerne, og efter en Regn lettelig løsnes, men ellers sidder temmelig fast. Denne er nu ved Undersøgelse meget adskillig, dels af Farve, saasom hvid, graa, brun, gul, sort og spraglet, dels af Skabning, nemlig enten indviklet som Uld, eller i lange Treier, eller i ordentlige Blade af adskillig Skabning, og dels med smaa runde Knopper, som har Sæd i sig. (*) Disse

G 3

uan

Nec vero terræ ferre omnes omnia possunt.
Fluminibus falices, erassisque paludibus Alni.
Nascuntur. Steriles saxosis montibus ornî,
Littora Myrteris lætissima. Denique apertos
Bachus amat colles. Aquilonem & frigora Taxi
Aspice & extremis dominum cultoribus orbem
Eoasque Arabum pictosque Gelonos
Divisæ arboribus patriæ. VIRG. Gorg. L. II. v. 109.

(*) In Commentar. Acad. Petropolitana T. III. p. 271. hvor J. CHRIST. BUXBAUM handler om adskillig Slags Mosse, anføres et Slags Moss i Særdeleshed med følgende Ord: *Geniina musci species est muscus Norwegicus umbraculo ruberrimo insignitus, Mus. Petrop. quem TOURNEFORTIUS incongrue Lichenibus accensuit & Lichenem capillaceo folio,*

uansæelige, ja foragtelige Værter, som snart synes gandske døde efter en lang Tørke, snart ved Regn faae Liv igien, ere nu ikke heller gandske fergaaves giorte af den vise Skaber, men har deres Brug, da de tiene Ey unyttig fornemmelig paa hiine høye og tørre Fjeld-Toppe, til væsentlig Fode og Underholdning for mange 1000 Rensdyr, som deraf næres, ja fedes Vinteren igien, og skraabe Sneen tilside, for at finde denne deres Delicatess derunder, kunde ikke heller tribes eller leve ret længe, naar man, som ofte er forsøgt, fører dem til et andet Land, og giver dem got Græs eller Foder. Mos maa de have i Overflodighed, og efter deres Maade søge den i Frihed, om de skulle leve. Dernæst bruge vore Norske Bønder visse Sorter af Mosse til at farve med i den feedagtige Bædsk, som ved lang Raagning kommer deraf. Den kaldes her Korke, og farver heel vel haade rød og brunn Badmel. Endnu bruges en vis Slags gul Mosse, som henger i Trebler paa Stammen af Fyrre-Træerne, og er meget forgiftig, til at mænge i Grød eller i Madsel og sætte for Ulvene, hvilk derved dræbes.

Alf de svampagtige Værter, som med et almindeligt
 Champig- Navn kaldes Skurve-Hatte, eller Champignons, findes
 nons. her

lio; elatiorem pelvi ruberrima vocat, deceptus forte a scuto quod hic in summo fert pediculo, quum sciret multos ex Lichenibus esse scutigeros. Sed hoc scutum in hoc immusco vires gerit calyptra, summo nempe capitulo pyriformi positum, & est calyptra quasi expansa.

her ey allene som i Danmark og andensteds adskillige, men ogsaa særdeels de som tørres og sælges under Navn af Morkler, hvilke falde i Egnen ved Bustenud og paa Hedemarken og flere Steder, hvilke af Liebhabere søges og forsendes til andre Steder. (*)

(*) Under Birke-Træerne vøser her gemeenlig den Slags Skurvehat, som er rødagtig med smaa hvide Pletter iblandt, og af nogle kaldes Glue-Svamp, fordi man faaer den i Mælk og setter den for Gluerne, naar man vil dæmpe deres Mængde, thi den Svamp er heel forgiftig.

Det siette Capitel.

Om Norges Værter i Vandet.

- §. 1. Søe-Værter ere os lidet bekendte.
 §. 2. Adskillig Slags Tang eller Søe-Græs.
 §. 3. Søe-Trær af adskillige Sorter.
 §. 4. Coraller store og smaa.

Værter i
Havet.

§. 1.

Hidindtil er givet ald den Oplysning jeg formaaer at give om Norges Land-Værter. Søe-Værterne angaaende, da ønskede jeg vel at kunde berette derom til den curieuse Læsers fornøvelige Indsigt i Naturens Rige, noget meer end hvad hver Mand veed, vil ogsaa strax contribuere dertil det lidet jeg ved adskillige Søe-Værter og Forespørsel hos Søe-Folk, har kundet erfare; Men paa det at samme ikke skal synes unyttigt, vil jeg først anføre den i Naturens Videnskaber heel kyndige Hamborgske Borgemeisters JOH. ANDERSONS Ord i Hans Efterretninger om Island, Grønland og Strat-Davis, lydende §. XXIV. p. m. 26. saaledes: „Det er at beklage, at Botanici, fornemmeligen „de Tydske, formedelsst de ligge saa langt fra Soen, „og dem derfor fattes beqvem Lejlighed, har endnu ikke „lagt elier kundet legge sig saa ret alvorligen efter at „samle, inddeele og beskrive Søe-Sevæxterne ved disse Lan-

„Lande. Thi efter at jeg har bekymret mig noget der-
 „om, og samlet saa mange tilhobe, som det har været
 „mig uueligt, har jeg befundet, at de hos en Gud-
 „søgende Elsker af Naturen, opvækker nye Forundring
 „og en ret stor Fornøjelse, naar man nemlig betragter
 „deres ubeskrivelige og for en Ukyndig, utroelige Mæng-
 „de, Forskiel, Dannelsø, Farve, Fremkomst uden
 „Rødder og deslige; og derhos overbeyer, at der er dog
 „intet kommen af den viise Skaberes Hænder, som jo
 „er got og nyttigt, jeg vil sige, at endog disse som gand-
 „ske unyttig agtede Bevæxter, kand ikke allene paa
 „mange Maader tiene saa mange og mange Slags le-
 „vende Creaturer til Næring, men og mestendeels
 „Mennesket selv saavel til Spiise, fornemmeligen i Nøds-
 „fald, som til kraftige Lægedomme, dersom de ikke for-
 „agtede samme, alleneste af utidig Lyst til fremmede
 „og kostbare Ting. Saasom frem for andre den flit-
 „tige M. MARTIN i hans meget læsværdige *Descripti-*
 „*on of the Western Islands of Scotland* har samlet, og pag-
 „148 seqv. de Kælnø og Kræsnø til Beskæmmelse, bragt
 „for Lystet meget besynderlige og mærkværdige Anmerk-
 „ninger derom, som han har samlet iblant Indvaaner-
 „ne, som leve i største Enfoldighed paa disse langt fra-
 „liggende Øer, og som retskaffen benytte sig af det li-
 „det, som er givet dem. Saavidt Hr ANDERSON.
 Ligesom en Deel af Havets Indbyggere i Skabning no-
 genlunde ligne dem paa det Tørrø, da der findes Hav-

Koer, Hav-Heste, Søe-Hunde, Marsvilm etc. Saa er det af Fiskernes og Dukkernes Forfarenhed vist, at Hav-Bundens ujevne Steder, som ligne Bjerge og Dale, ere begroede, ikke allene med mange Slags Søe-Græs og Urter, men ogsaa med Søe-Træer og Coraller, hvorom jeg tilforn i det Capit. om Vandene S. 2. har anført ATHAN. KIRCHERs Vidnesbyrd efter de Arabiske Fiskeres Beretning. (*) Paa vores Norske Hav-Bund findes mange og meget adskillige saadanne Plantæ marinæ, af hvilke nogle tørde være andensteds ubekjendte, endogsaa for Klendere selv, til hvis Efter-syn jeg har ladet de mærkværdigste aftegne.

Alt giv de disse Søe-Værter bequemme Navne, er en min Sag, ja jeg seer mig ikke i Stand til at fortælle eller adskille dem saa specificc, som jeg vel ønskede, men nøyes med at henvise nogle til Urters og andre til Træers Lighed, hvornæst jeg vil giøre den tredje Klasse af de egentlige Coraller eller steenhaarde Værter, som af nogle confundéres med Søe-Træerne. Hr. J. C. BUXBAUM har in *Commentar. Acad. Petropolitana* Tom. IV. p. 279. indrykket nogle saa Observat. de Plantis submarinis, hvor det heder blant andet: Plantæ submarinæ paucæ fuerunt antiquioribus notæ Botanicis, quarum

(*) I det saa kaldte Røde Hav merker man, hvorledes Grundene paa visse Steder blive jo meere og meere saa stærk bevoxne med Corall-Træer, at Skibe og Baade efterhaanden have Møye ved at komme der igjennem.

rum numerum valde auxerunt RAJUS, PLUKENETIUS aliique, qui his observationes suas communicarunt. Distinxit in aliquot has Classes modo laudatus RAJUS, sed si accuratius inspicias, ipsum invienes confusum, nullos veros terminos constituentem inter fucos & algas & muscos marinos, quæ illi promiscue, nunc sub hoc, nunc sub illo nomine proponuntur. Meliorem plantarum submarinarum in genera certa divisionem debemus TOURNEFORTIO, qui tamen in eo reprehendendus, quod sub fucorum & Corallarum nomine, plantas inter se parum convenientes comprehendat.

§. 2.

As Norske Søe-Værter har jeg siden min Ankomst her til Landet gjort mig en liden Samling, og saavidt den strekker sig, seer jeg, at det, man med et almindeligt Navn kalder Tang, paa Norsk Tarre, Alga, og deels findes groende paa sin Rod, (*) deels ved

Adskillig
Slags
Tang.

H h 2

Vind

(*) Saa kalder jeg analogicè de saa korte Stængler eller Kløer, med hvilke alle slige Værter holde sig fast ved en maadelig Steen, som dermed gemeentlig opdrages. Ellers have Søe-Værterne ingen egentlig Rod, thi da de ere omgjønte med deres nutritia materia, nemlig Vandet, saa behøvede ingen Rod til at sue Nærings-Saft med, og man fand i saa vidt siige, at den gandske Plante er en Rod.

Vind og Strøm løsreven og skyllet til Strandbredden, eller imellem Klippernes Kanter, er af Farve enten grøn eller brun, men af Dannelse deels smal og flad, som et Græs-Blad, i Længden 2 à 3 Alen, deels smal og rund, men meget længere, da jeg selv har opvokset et Stykke paa 10 Alens Længde, selvfølgelig højere end mange Trær, og maaskee samme var endda blant sine Lige een af de korteste. Deels har det, paa en kort rundagtig Stængel, Blade som 2 à 3 Fingre brede, med smaa rundagtige Indskæreller næsten saasom paa Ege-Blade, deels ere de længere, og ligne ved Enden Baafuglens Halefjer, deels ere samme slette, deels pukkede, og har hule Knopper paa sig her og der, dog ikke til Sæd, saavidt jeg har fornummet. Deels findes her Tarre med næsten jevne og slette Blade, men saa brede og lange, at ingen Land-Vært, saavidt jeg veed, deri fandt komme dem nær; thi jeg har optaget Blade af $4\frac{1}{2}$ Alens Længde og Alens Brede, over alt gandske jevne og slette, saa at en Ubidende, efter første Ansæelse, skulle holde dem for saa mange Alne grøn Taft, hvorfor ogsaa Hummeren under og imellem denne brede Tarre, søger sit Stiel saavelsom sin Næring. At denne Tarre bærer Blomster som en anden Vært, fandt jeg vel ikke af egen Erfaring bevidne, men en god Ven har forsikret mig, at have seet dens Blomster, næsten som hvide Silier svømmende ved Toppen paa Vandet, saa og lovet at forskaffe mig en Probe deraf. Jeg nev-

ner

ner ikkun her Genera, og tvivler en paa, at ved nøye Undersøgelse jo findes mange Species under den Norske saavel som andre Ruster, særdeles paa Island, hvor Indbyggernes Armod har lært dem at anvende de der fundne Tang-Sorter til adskillig Brug, hver efter sin Beskaffenhed, endogsaa at male i Meel og kaage Brød deraf, da dens Virkning tillige skal være som en maa-
 delig Laxativ. (*) Her i Landet bruge Bønderne, som boe nær Stranden, hvis de ere gode Huusholdere, megen Tang til Giedning og Agrens Forbedring, og i de Nordlandske Fogderier, hvor Græsning om Sommeren er god, da Creaturet fand gaar til Fjelds at søge den, men tørt Foder om Vinteren desto knappere, pleyer man at tørre Tangen, og hjælpe Creaturet dermed, saavel som med Torste-Hoveder og andre Fiske-Been, da man vel ogsaa kaager en Koe-Suppe, hvis beste Ingredientz er Tang. (**) I Engel- og Skotland, hvor disse

Nytte og Brug.

H h 3

Bær

(*) Om et Slags saa kaldet Alga saccharifera, eller Søe-Græs, som, naar det tørres, bliver af Syn og Smag ligesom det var overstrøet med hvidt Sukker, og af Islænderne ædes i Steden for Sukker, see THOM. BARTHOLINI *Acta Med. Hafn.* vol. III. p. 174. vol. IV. p. 33. Multa saxi marinis adhæret algæ copia, quam vere colligunt - - aliquo tempore interjecto album acquirit colorem, cujus est etiam in commendatione sapor, cum dulcedine non inferior sit saccharo. Hanc quoque cum butyro comedunt Islandi. See meere ibid. p. 159 &c. relat. OL. BORRICHII.

(**) Nogle vønne ogsaa deres Eviin til at æde Tang, men ligesledes kaagt, da den ellers blev dem alt for haard at fordøye.
 I det

Værter kaldes med et almindeligt Navn Klep, føres de af fattige Strandsiddere vel til Nytte med at brænde den sankede og tørrede Tang i store Hobe til Aske, som med god Profit sælges til Glas-Brænderierne. Af samme Tang-Aske kand og forinedelst de vedhængende salte Partikler kaages Pot-Aske, og Residuum giver endda god Gødning.

§. 3.

Næst disse Søe-Vrter og Græs findes her adskillige Slags store Søe-Værter, hvilke man kalder Søe-Træer, og skönt de, saasom staaende paa en Grund af 100 à 200 og flere Favne, ikke lettelig faaes heele op, med mindre det kand være en liden ung Plante, saa faaes dog mange løsrevne Greene, ved den Anledning, at naar Fiskernes Snøre eller lange og stærke Line undertiden bliver indviklet i Søe-Trærnes Top, og maae rykkes op med Magt, saa slider den ofte nogle Spolia af, og fører dem med sig frem for Dagen. Af disse Greene sluttet, at Stammerne selv maa være til Deels heel store Træer; thi jeg har den Green, som holder 7 Tommer i Diameter, skönt det ogsaa er den eeneste, da alle andre have ikkun $2\frac{1}{2}$, 1, og meget mindre, lige som

I det Svenske Academies Handlinger findes noget meer om dens Brug, til Esterretning for gode Huusholdere, som boe ved Søe Kanten, og ville føre sig alting til Nytte, saa vidt som mueligt er.

som de subtileste Øvisse af Land-Bæfterne. Dersom disse sidste vare mig bedre bekendte end de ere, da maatte jeg og snarere være i Stand til at anstille nogen Slags Parallel imellem disse Halv-Sødfkende af det tørre og vaade Element, følgerig gøre de Læsere, som forlyste sig med Botanicis, nogen Behag. Dog alligevel, da Hr. Borgemeester ANDERSON i foranførte Ord beklager sig over saa stor Mangel i den Materie, vil jeg med en kort Beskrivelse opregne de Sorter, som findes i min Samling, alle tage her paa Norges Søe-Bund, og forud med et Par Ord erindre om Søe-Træernes mig bekendte Brug og Nytte, det eeneste, at Bonden bruger dem saasom tienslige mod Diarrhæam eller Bug-søb, og saavidt jeg veed, gør ingen Forstkel paa Sorterne, skönt han dert maaskee merkelig kunde tage feyl, ligesom vist nok skeer, naar han, af en Slags superficialitieux Indbildning, glemmer slige Greene i sit Huus, saasom en Slags Præservativ mod Jdebrand, maaskee, efter hans Maade at raisonnerer paa, fordi de høre hjemme i det Element, der ey taaler Ild. (*)

Nytte saa
vidt man
veed.

No.

(*) Den egentlige og rette Nytte af Søe-Træer og deslige Bæfter i Vandet, er uden Tvivl Fiskenes Føde og Næring. Nogle ere der ligesom paa Landet Rov-Dyr, levende af at dræbe andre. Men nogle ere af det spagfærdige og fredelige Slag, søgende deres Føde fornemmelig af adskillig Slags Tang og Søe-Træer. Særdeeles veed man her, at de sidste ere en Delice for den Fisk Brømsmer. Den lærde THEO-

DOR.

Opregnel-
se af
adskillig
Slags
Søe-Træ-
er.

No. 1. er foromtalte største Green af 7 Tommers Tykkhed, paa een Kant, da den anden er noget smalere, saa den gior en flad Firkant. Dens mindre Greene af en Alen, som staae parallel med hinanden, og giøre en artig Bæb, ere af samme Figur. Barken eller den tynde Skal, som kand afdrages, er couleur de chair eller Ansigt-Farve. Træet selv er Sneer-hvidt, og derhos gandske poreus, med saadanne Aabninger, som kunde tage mod en Knappenaal foruden at laderes. Hvorledes det yderste af Qvistene har været, kand jeg en sig, efterdi de, desværre, alle ere afbrudte, og dersom en saa var, maatte den gandske Udstrækning efter Proportion have været saa stor, at man maaskee ikke havde bragt den under mit Huus-Tag, end sig i et Cabinet.

No. 2. er to Alen lang og gandske heel, ligesom alle følgende. Træet er tet, saa get som uden nogen Hud eller Bark. Grenenes Strækning næsten saasom paa et Ribs-Træ, dog her og der lidet meere frumagtige, gandske nøgne og glatte, lyse-brune af Couleur, og i Enderne saa tynde som en Svine-Børste. Her og der henge imellem dem nogle fibreuse smaa Trebler, ligesom en Mosse.

No.

DOR. HASÆUS beretter om et særdeles Slags Hvalfisk her i Nord-Soen, at, naar de opstaares, finder man deres Bug fyldt med Tang eller Søe-Græs. See *Bibliothèque germanique*. T. XV. p. 157. Saaledes er ingen af Guds Gierninger overflødig eller unyttig, hendskiont vi ikke altid skionne derpaa.

Adskillige Norske Søde Træer

No. 3. Er $3\frac{1}{2}$ Allen lang, med mange tynde, tette og bløde Grene. Snart at ſee til ſom en Rynke, dog mere udbredet til Siderne, hvilket er ſædvanligt hos Søe-Træerne. Det tykkeſte af Grenen temmelig ſolid Træ, uden ſynlige Poriſ, men overalt indtil Qviſternes Ende, fuld af ſmaa ophøvede Buſler, ſtore ſom en halv Ert og atter puncterede med mørkere Prikker, da ellers Couleuren overalt er mørke-brun. I een af diſſe Gre-
nes Kløvter fandt jeg en liden hvild Knoppe af kalkagtig Materie, og deri et levende Inſect, ſom en Vand-Luus, hvilken ved Nabningen ſtrar begyndte at løbe. Dette Træ ligner temmelig det ſom WORMIUS be-
ſkriver in *Museo* pag. 234. under Navn af *Planta marina facie reſedæ*, ſaa og CLUSIUS *Exotic.* L. VI. c. 6. I Greenene af dette Slags Søe-Træ, ſom er det al-
mindeligſte her falder, findes ofte indſlettet og fasthen-
gende den underlige Hav-Stjerne eller Korsfiſk, ſom ſi-
den ſkal beſkrives under det Navn af *Stella arboreſcen-*
te, eller efter min Meening *Capite Medulæ*, hvilken ſynes at elſke denne Søe-Vært, og maaſkee nærer ſig
deraf, thi jeg har fundet den paa adſkillige Grene af det-
te Slags.

No. 4. Er $1\frac{1}{2}$ Allen lang og en god Tomme tyk, gandske poreus, Greenene temmelig plump, derhos frumagtige, men paa deres yderſte Ender beſatte med runde Knopper, ſaa ſtore ſom ſmaa Muſkat-Rodder, couleur de paille eller hvild-gul. En anden dito har

jeg af næsten samme Structur og Skikkelse, men dog tiendelig adskilt ved sin Farve, hvilken er høy-rød, og giver god Anseelse.

No. 5. Af to og en halv Allen, er det eeneste, som jeg har faaet strax efter dets Opdragelse af Vandet, folgelig seet med sin fulde Saft og friske Couleur, hvilken paa dem alle er da langt fiønnere end siden, naar de tørres, nemlig paa denne en fuldkommen Aurora eller Brand-gul. Hoved-Greenen er af Tykkelse som et Barns Arm, og de mindre som en god Finger. Paa hver Ende sidder en aflang Klump tilsyn, som en liden Bære, dog denne Frugt eller Blad, hvad jeg skal kalde det, af selv samme Væsen som Greenen selv, hvilket er saa paa alle Søe-Træer, og ingen af dem har tynde Blade. Jeg lagde denne i Vinduet, for at tørres efterhaanden ved Solens Varme, da udsigede i 8 Dages Tiid en slimagtig Vædske af samme Couleur, men en underlig og ubehagelig Lugt. Saa længe Værten var opfyldt med sin Vædske, og saae næsten ud som det kunde have været Rind af et menneskeligt Legeme, fandtes ikkun nogle smaa Prikker derpaa, ligesom Pori, men da det blev tørt og indkrumpet, aabnedes samme. Da fik det smaa Sprækker til alle Sider, og er nu af Farve og Dannelse at see til nesten som Ingefær.

No. 6. Er en plump Green, noget mindre end forrige, hvilken den ligner paa Farve og indvortes Væsen,
men

N° 4.

N° 7.

N° 4.

N° 5.

N° 6.

N° 7.

Adskillige Norske Søe-Trær.

men ikke paa Dannelsen, som det hosføyede Kobber-Stik viser at være grovere og meere fladagtig.

No. 7. Er atter noget mindre end forrige, derhos langt finere og bestaaende af mange enkelte jevne Greene bag hinanden, ligesom i en Buss. Enhver af disse Greene er ikke tykkere end en Pennesfær, derhos indvortes gandske svampagtige og udbortes lodne, ret ligesom hvis de kunde være overdragne med det allerfineste Klæde af couleur de paille. Dette Træ har sin flade Roed, ved hvilken de alle hænge paa Klippen, allerbest conserveret.

No. 8. Af samme Farve og Storhed, eller ifkun lidet større, saa og af ligesaadan Fodenshed, men uden Greene, og bestaaende i et fladt, tyndt og udbredet Stykke saasom et Hunde-Ore, gandske poreus, og derimellem ligesaadan en subtil Ramification, som den man ser paa grønne Blade, naar de holdes mod Dagen.

No. 9. En gandske Cirkel-rund svampagtig Vært af forrige Couleur, en flet et Qvarter lang. I den eene Ende en tynd og rund Stilk 2 Tommer lang, i den anden en Abning, som gaar langs igjennem, ligesom Marv-Renden i en Hylb. Denne Vært kand trykkes tilsammen, og reyses sig strax i forrige Runding, er saa blød og delicat under Fingrene, at den deri over-

gaaer alt hvad jeg kiender, og uden Tvivl kunde bruges af Chirurgis, om de fik nok af dem (*).

En un-
derlig
Svamp.

No. 10. En anden noget haardere, dog fin og svampagtig Væxt, mørkbrun af Farve, og omgivet med en tynd Skæl, men inden i opfyldt med mange usigelig subtile, dog meget skarpe glasagtige Spitzer, saa den kantiene til at polere med, men maa da ikke tracteres med bar Haand, efterdi Spitzerne insinuere sig i Huden, og forarsage en Exulceration. Denne Svamp groer som en Champignon, undertiden af et Par Ellispunds Vægt paa dyb Grund, og opdrages med Fiskernes Snøre.

No. 11. Er en og et halv Qvarter lang af lige Greene ungefær med saadan Deelning som Ligustrum. Denne er overalt beklædt med en Mængde smaa kantede Knopper, hvilke sidde saa tette og tillige saa løse, at man ikke kand røre ved Greenen, uden at skille den ved nogle Stykker. Disse smaa Knopper, som synes Oculo non armato, næsten ligesom Boghvede-Grøn, faae i Microscopio en underlig og herlig Anseelse, nemlig ligesom det var smaa glimrende Sølv- og Guld-Blader, næsten som Skiolde, og zirede med arttge Figurer. Greenen

(*) Om saadanne Spongiis marinis berette nogle, at de have en Slags Systole og Diastole, som endogsaa i Plantens subtilste Deele er opensynlig længe efter dens Opdragelse af Havet, indtil endelig ald Fugtighed er borttørret.

N° 8.

N° 10.

Adskellige Nørske Søe Væxter.

nen selv, som de mange Knoppe hænge paa, er rundagtig, sort og glat.

No. 12. En liden saare subtil og krumbøyet Green, hvis Skud atter har de fineste Takker eller Kanter, men dens yderste Spitze en Vært af selv samme Bestaffenhed som de saa kaldede Conchæ anatiferæ eller Stok-Ende, om hvilke noget skal tales paa et andet Sted. Forskiellen er allene denne, at Mussel-Skallen findes overdragen med en tynd brunagtig Hinde, er ogsaa itkun halv saa stor som hiine, da den med Tiden maaskee vel kunde have naaet samme Vært, thi paa Siden af denne Green hænge tre andre langt mindre Muslinger, uden Tvivl af samme Slags, men saa subtile som et Silde-Skiel.

Hvor hastig eller langsom disse adskillige See-Værter groe, er ey let at sige, men om en vis Sort, som man i Vestindien bruger til at brænde Kalk af, forsikrer Pere LABAT i sin *Voyage aux Isles de l' Amerique*. Tom. II. p. 557. at dens Greene efter hans Observation, i et Aar vare 4 à 5 Fod, dog aldrig over Vandet, skönt de der staae paa langt høiere Grund, end man her er bleven vaer. Naar dens Greene naae Vandets Overdeel, udbrede de sig til Siderne, og komme ikke i frie Luft, hvilken synes deres meget poreuse Legemer utaalelig og alt for subtil. Spørger man, om disse See-Træer bære

noget saadant som kunde kaldes deres Frugt eller Afgrøde, da svares, at hverken jeg eller mine Correspondenter har fundet det. Men vel findes undertiden paa vore Strandbredder det, som kunde give Anledning til at formode sligt. Herhen regner jeg særdeles en Søe-

Søe-
Bonne.

Søe-Bonne. Dens Storhed er som en Castanie, Figuren gandske Cirkel-rund, dog flad eller ligesom sammentrykt paa begge Sider, Farven mørkebrun, dog midt paa, hvor Skallerne sankes, med en gandske sort og næst derhos med en rød Ring, saa den er heel smuk til Anfælsse. Naar Skallen aabnes, er den inden i gandske sort, men Kiernen lyse-guul og af Smag nesten ikke anderledes end en Valst Bonne, naar den tørres, saa at, hvis deraf faldt nogen stor Mængde, blev den en ubrugelig. Belærv. Hr. FRIDERICH ARENTZ, Provst i Syndfiord, som nyelig har sendt mig en Pro-
ve deraf, siger, at den bliver funden blandt Tang og deslige Søe-Værter, som Vind og Strøm drive til Lands, hvoraf man kunde slutte, den hørde Havet til, hvis man en ville ansee den for en Indiansk Vært, lignende den Sort som kaldes *Pediculus elephantinus*, hvilken ved Skibbrud fandt være kommen herhid. Men da jeg tillige har faaet samme Bonne fra en anden Observatore, som boer nogle Miile derfra, saa sluttet, at dens Ankomst her paa Kysten er sædvanligere end hiin Supposition tillader. Vilde man og derivere disse Værter fra
den

den lige over for liggende americanke Kyst, hvorfra Træ og deslige svømmende driver til Island, da synes dog Reysen saa lang, at denne Bonne maatte raadne, før end den her ankom, hvilket aldeles ey skeer, thi Smagen er, som jeg før sagde, ret liig den Valske Bonnes, ja har end ikke taget nogen Saltbed til sig, hvilket, i hvor det gaaer, har syntes mig underligt, og forholder sig ligeledes med Søe-Træerne selv eller deres Greene og Knopper, som man maa ansee for Blade. De ere uden all Smag, men ikke uden Lugt, indtil de tørres. I Anledning af forbeholdte Søe-Bønner erindres endnu, at EWERHARD. HAPPELIUS in *Mundo mirab.* T.I. L.III. c. 6. beretter om nogle Søe-Bær uden Smag, som skulle vore paa det Søe-Græs, Spanierne kalde Sargasso og Hollænderne Søe-Petersillie, hvoraf Havet ved Cabo Verde paa mange Stile er gandske fuldt.

§. 4.

Om nogle af de beskrevne Søe-Træer og Bærter, Norske særdeles No. 4, 5, 6. kunde man meene, at de burde Coraller holdes for umodne Corall-Træer, thi deres indvortes saavel som udvortes Deeles Structur er temmelig overensstemmende dermed, saa at Forskiellen mest bestaaer i den manglende Haarbed. Dersom jeg var vis paa, at denne sidste ikke fandt sig hos Corallerne i Begyndelsen, men efterhaanden ved en Petrefaction, da ville jeg vist
væ.

være af denne Meeening. (*) Men det ſom kommer mig til at tvivle herom, er, at blant adſkillige Norſke Coral-ler, findes nogle gædſke ſpæde og unge Planter, ſom ikke deſtomindre har deres fuldkomne Haardhed fra førſte Begyndelſe. Dette ſiſte beſtyrkes af PELSCHO-VERO i hans *Tyrocinio chymico* L. II. Cap. 10. p. 153. hvor han ſiger, at Dufkerne, ſom under Vandet have rørt ved Coral-Træer, befinde dem der ikke bløde, men ligesaa haarde ſom ſiden, ſaa at Luften ikke har der dem efter O. WORMII Meeening in *Museo* p. 231. Soliditatem demum debitam ab aëre ambiente acquirit, hvilket man ogſaa har troet i OVIDII Dage, ſom ſees af de Ord:

Sic & Corallium, quo primum contigit auras,
Tempore dureſcit: mollis fuit herba ſub undis.

Metam lib. xv.

Grækerne kalde dem ikke ilde λιθοδενδρα, det er Steen-Træer, nemlig Steene af Materie, men Træer eller Buſke af Vært og Skikkelfe. Imellem Greenene af de adſkillige Norſke Exemplaria jeg har, ſees at henge nogle bløde Trevler, ligesom Skind-lapper, en Finger lange og et Straa breede, hvilke jeg holder for at være nogle andre Plantæ marinæ, og ikke Corallen ſelv tilhørende, ſkønt deres Farve har været ligesom Corallens gand.

(*) THOM. BROWN, ſom i ſin *Pseudodoxia or Enquiries into common Errors* Lib. II. Cap. V. p. 72. reitelig forkaſter den Meeening, at Corallerne først efter deres Opdragelſe i den frie Luſt ſkulie hærdes, meener dog, at den Saliniſke Spiritus lapidificus under Vandet fuldender ſin Gierning ikke tillige paa alle Plantens Deele. Al Corall'is not hard, and in many concreted plants, ſome parts remain unpetrified as Wood.

gandske hvitid. Dernæst har jeg befundet, at af nogle Corall-Knoppers Huller, synes sagtelig at udslyde eller ligesom udsvede en brun Olie eller Fedme, hvilken, saavidt den kommer, kiendelig forandrer den hvide Couleur. Bemeldte Samlig af Norske Corall-Træer, opdragne ved Fisker-Garn og Liner, deels her i Nær-værelsen, deels paa Sundmøer, vil jeg ligeledes give følgende korte Recension af.

No. 1. Er lang $\frac{1}{2}$ Alen, breed $1\frac{1}{2}$ Qvarter, temmelig aaben og udstrakt i sine Grene, med maadelig store Blomster eller Stierner, sneehvid. Udskillige Corallers Opregnel-
se.

No. 2. Hartad rund, tyk og indflettet med Greene i hinanden, som en liden Torne-Busk, Stiernerne smaa og sorte, Resten noget gulagtig.

No. 3. Er $1\frac{1}{2}$ Qvarter lang, 1 Qvarter breed, noget involveret ligesom næst forrige, dog fladere, gandske hvitid, og Blomsterne langt større end paa de forrige, da nogle overgaaer et 2 Skill. Stykke, og ere derhos meget aabnede, ligesom et Blomster, der udbreder sig i fuld Flor, hvorfor jeg har udvalgt den til at forestilles i Raaberstik sub Lit. A.

No. 4. En maadelig tyk Klump, hvis Hoved-Green er langt massivere end hine, har en temmelig stor og rund Kugle, ligesom det kunde være Knoppen til et Blomster, der endnu ikke havde aabnet sig, hvorimod de an-

dre Greene have aabne Blomster eller Stierner, og midt i et større Hul end de forrige.

No. 5. En liden artig Coral med flade Greene, forestillende accurat Takkerne paa en Hiortes eller rettere et Kendsdyrs Hoved, sidder ellers fast paa sin Steen. See Lit. B.

No. 6. Dito med een Takke paa sin Steen, graae af Couleur, ligesom forrige. Lit. C.

No. 7. Meget subtil, som en Plante, der, først begynder at udbrede sig paa Steenen. Lit. D.

No. 8. Ligeledes, men meere udbredet. Lit. E.

No. 9. Iffun som en Finger-Ende stor, men af en Skabning, den jeg ikke har seet Mage til, nemlig som en liden flad Tragt, hvis Sider bestaae af en artig Væv, ligesom det allerfineste filegran Arbejd i Ruder. Couleur de paille. Lit. F.

No. 10. Er af samme Couleur som forrige, men som en flad Green, med mange artige Spirer, og paa hver af dem mange Indskjærelser. Den er en Finger lang og halv saa breed, synes dog at have været langt større, førend den er afreven fra sin Stamme, hvilken maatte være meget anseelig og rar, hvis man havde den gandske. See Lit. G.

Adskillige

Adskillige Norske Coraller.

INSTRUMENTA MATH.

I Nordland skal undertiden findes Coral-Træer Nogle an- eller Greene, paa den eene Side røde, paa den anden dre Arter. hvide, hvilke jeg dog ikke har seet, og altsaa en fandt forsikre det til visse. Derimod har jeg en Graae Steen, saa stor som et Par Hænder, og næsten overalt begroet med en Coral-Vært, af Couleur de chair eller Ansigt-Farve uden paa, men inden til sneehvid. Skabning- gen bestaaer i nogle Hundrede større og mindre opsky- dende runde Topper og Knopper gandske tet ved hver- andre, saa de give en artig Anseelse, og synes alle at ville have været højere, hvis de vare blevne i Vandet. Jeg anseer den for at være Madrepora Abrotanoides tuberculis horizontaliter positis, og har siden fundet i en anden god Vens Samling af Norske Naturalier endnu større og højere Greene af samme Slags.

Paa vore Bergenske Apotheker føres ofte Coral- Træer tilkiøbs af Fiskerne. Naar man spørger disse, hvorledes de meene at saadanne Søe-Værter forplan- Deres Ge- tes og tage deres Oprindelse, da svare de, at af de neration. gamle Corallers saavel som Søe-Trærnes Greene, dryp- per undertiden en hvid Draabe, ligesom det kunde være Melk eller Blode, og hvor den falder, der kommer en Vært af samme Slags, hvilket nogenlunde bekræftes derved, at foranførte No. 7. har under sig en hvid og flad Plet saasom sin Rod, hvilken i Storhed ligner Planten selv. Det samme finder jeg stadfæstet af J. BAPT. TAVERNIER i hans Indianske Rejse p. 139. hvor han taler om Coral-Fiskerie i den Middel- land-

landſke Soe, men tager feil i det han meener, at in Oceano ſelv ikke var een eeneste at finde, hvilket vore Norſke Kyſter bevise anderledes. Om Corallernes Nytte til Lægedom ſiger man, at den er abſorberende, tørrende, kølende, bindende og beſtyrkende, hvilket vel er ſaa, naar den deraf præparerede Tinctur, Salt eller Olie indtages, men at de ſmaa runde Berler, ſom ved Glibning eller med en Fiil giøres af Corall-Greenene (og ikke efter nogles Indbildning ere Frugter eller ſmaa Bær, ſom vore derpaa) ſkulle have nogen ſynderlig Virkning udvortes, og naar de bæres om Halsen ligesom Berler, da Slag, Peſt og anden Forgiftighed derved ſkulle afværgeſes, derom har jeg ingen Forſikring, lader det dog ſtaa ved ſit Værd. I Genua og Marſeille findes egne Coral-Kræmme, ſom have ſtor Uſtrek paa deres Vare i de Orientaliſke Lande. Monſ. PITTON DE TOURNEFORT ſiger i ſin *Voyage du Levant*. P. I. p. 5. at alle Øſterlande ere fulde af Coral-Berler i Hals- og Arm-Baand fra Marſeille. Her kunde de maaſkee findes i ligesaa ſtor Mængde, hvis de ret bleve opſøgte, og hvis de af hvidt Couleur vare i Moden ſaa vel ſom de røde. (*)

(*) Om den hvide Corall, ſom faaes i det Numidiſke Hav, og adſkilles fra den røde alleene ved ſin Couleur, ſiger D. SHAW i ſine Voyages. Tom. II. Append. p. 124. at den findes rare re eller meere ſjelden: On le trouve plus rarement. Om den da og er i høyere Priis, veed jeg ikke.

Det syvende Capitel.

Om Norges adskillige Steen-Arter, ædle og uædle

- §. 1. Den almindelige Kamp-Steen.
- §. 2. Marmor-Steen af adskillig Farve og Glindhed, item Alaba-
ster, Spath, Kalk-Steen og deslige.
- §. 3. Sand-Steen, Dværn-Steen og Skæversteen.
- §. 4. Beeg- og Falg-Steen.
- §. 5. Magnet eller Seil-Steen, Svine-Steen.
- §. 6. Amiant eller Asbest-Steen.
- §. 7. Fyr-Steen og Qvark.
- §. 8. Crystall og Rys-Glas.
- §. 9. Granat, Amethyst, Chalcedonier.
- §. 10. Jaspis og Agat.
- §. 11. Rosne-Steen og andre formeente Torden-Steen.
- §. 12. Mogle Steene, som kiendelig udvise, at deres Malm for-
dum har været blod og flydende.

æst Norges Værter eller vegetabiliske Afgrøde
følger i den Orden, jeg har foresat mig, adskil-
lige særdeles Steen-Arter, med deri skjulte
Metaller og Mineralier at tage i Betragtning.

§. I.

Bed den bekiendte haarde Kamp-Steen, som
Fjeldene her og andensteds fornemmelig og aller-
mest bestaae af, tør jeg ikke opholde mig, særde-
les da jeg i det andet Capitel har aabnet mine ufor-
gr.

Ramp-
Steen som
forgænge-
lig.

gribelige Tanker om bemeldte Fjeldes Oprindelse, Dannelselse og adskillige Figur. Een Ting er der, som jeg dog maa erindre ved hiin haarde Kamp-Steen i Særdeleshed, nemlig at en vis Sort af samene, fornemmelig den, som ikke er graae men bruunagtig, raadner ved Isde, ligesom det kunde være gammelt Is (hvilket den og i sine krumbøgende Arer og Vange seer da ikke ulig) smulner bort under Fingrene, falder udaf Fjeldet i Een, og giver undertiden Anledning til det forømtalte Fjeld-Rap, saa at man ved at fare omkring de Norske Kyster, seer Bevitis nok mod de Daarer, der i nyere og ældre Tider har kundet dromme de æternitate Mundi, endogsaa à priori. Nej, da maatte dens Forsald i de saa Seculis, vi med Visshed kunde udregne, ikke være nær saa stort, som det er. Tempus edax rerum angriber med sine skarpe Tænder den haardeste Ramp allevegne, dog paa visse Steder kiendeligst, og man roer paa disse Kyster ikke ret langt, foruden at see Steenen, som sagt er, hensmulne og udsalde, nemlig først i de Arer, hvor Malmen er meere poreus, og mindre i Stand til at værges sig mod Luftens og Solens daglige Indtryk. Paa mange Steder er den Norske graae og sorte Ramp-Steen, stærkt blandet med Jern-Kaaber og Sølv-deels ogsaa med Guld og Bly-Miner, hvorom siden skal handles. Til Huus-Bygning, saavel som til andre Mure og Gierder, bruger man, særdeles i og omkring Bergen, nu omstunder megen Ramp-Steen, som i de nærmeste Vierge brødes uden stor Møye, da den af Naturen forud er ligesom giennem-

skaa-

skaaren med mange Nabninger, der tage mod de ind-
 drevne Riler, og falder ud i kantede flade Stykker, saa
 de i Muuren vel sammenpasses og fæstes, skont de ik-
 ke ere behugne. Paa nogle Steder, særdeels ved Glop-
 pen i Nordfiord, har jeg med Forundring seet hele Bier-
 ge bestaaende af saadanne selvdeelte og forud sonderkaar-
 ne Kamp-Steen, næsten lige store, hver omtrent af
 2 à 3 Cubic-Fod, ligesom de vare gemeenskaarne paa
 tværs og langs med en Sang. Stykkerne ere maade-
 lige, let at løfte med to Hænder, og see ud som Ruiner
 af gamle Mure. I Egne af Fontainebleau skal efter
 Mons. BUFFONS Beretning findes Fjeld af selv samme
 Bestaaffenhed. De her omtalte Norske Steen-Brud
 ligge tet ved Fiorden, og kunde derfra med ringe Møye
 bortføres mange 1000 Skibs-Ladninger, ja nok til at
 bygge heele store Byer med. Hvorledes saadanne or-
 dentlige Deelninger og Sprekker kort efter Syndflodens
 Tid rimeligst synes at være komne i den da bløde og
 efterhaanden hærdede Kamp-Steen, derom har jeg mel-
 det noget lidet i det andet Capitel, handlende om Nor-
 ges Grund og Fjælde i Almindelighed, saa og meldet om
 det saa kaldte Bierg-Kap, eller at et Stykke af Fjeldet
 revner og falder ud i store Stykker. Naar disse ved
 deres Fald ramme paa en underliggende haard Grund,
 og sonderflaaes i nogle hundrede mindre Stykker, da
 kaldes den Samling her til Lands en Steen-Ur, og gior
 Veyen ofte meget vanskelig, ved de mange Kanter og
 Spidser, hvilke undertiden ligge i saadan Correspondence
 med

Spræk-
 ker i
 Kamp-
 Steenen.

Steen-
 Ur.

Underlig
og ynke-
lig Hæn-
delse.

med hverandre, at man af de concave og convexe Steder fandt see Liighed til deres forrige Sammenhæng. Udi Hongs Præste-Gield, 3 Mile her fra Bergen, skal efter Hr. Consistorial-Raad GEELMUYDENS Beretning, for en Snees Aar siden eller lidet længere, have tildraget sig den særdeels underlige Hændelse, at en Mand, som stod under et Gield da det skreed ud, blev i en Hast omgiben med slige store Steen-Stykker, og indelukt i Uren, ligesom i en Hvælving, dog urørt og ubeskadet i nogle Uger. Hans Venner, som hørte ham raabe, og fandt hans Fængsel, men intet Middel til at udfrie ham for Steenenes Storheds Skyld, rakte ham en Tiidlang Mad og Drikke ved en Stang igiennem Nabningerne. Men omsider sank Steenen nærmere tilfammen og knusede ham.

§. 2.

Marmor, som i de fleste Lande falder saa rar og kostbar, findes her paa mange Steder i saadan Overflodighed, at, om heele Europa vilde hente deraf, kunde den ikke udtømmes, anseet at visse store Gield-Strækninger bestaae næsten af den allene, eller dog fornemmelig, naar Dag-Stenen afbrydes, som er den yderste poreuse Skorpe af en eller 2 Alens Tykthed, hvilken mod den derunder skjulte fine og tette Marmor, seer ud som et lettere Bæsen af Skum eller Graade, og er her og der nedsunken, i smaa rundagtige Huler, ligesom det øverste af smeltet Bix eller deslige, naar det stør-

Marmor-
Steen
har en-
gang væ-
ret blødt.

ner,

her, hvormed jeg paa et andet Sted allerede har stad-
 fæstet den derforuden af mange Grunde rimelige Mee-
 ning, at Steen-Fjeldene engang har været sinelfede og i
 Flod. Havde den curieuse Monsr. PITTON de TOUR-
 NEFORT eftertænkt denne Sandhed og alt hvad som
 Land sigde deraf, da torde han ikke have seet sig nodet
 til, i sin *Voyage du Levant*. P. I. p. 73. at bifalde den un-
 derlige Setning om Marmor-Steenens Vegetation el-
 ler Væxt, i Anledning af de i Hulen paa den De An-
 tiparos forefundne lange Tagger og Straaler af Mar-
 mor-Steen, som der sees deels at henge fra Hvelvingen
 eller Overdecken, deels at opstige af Grunden, ligesom
 det kunde være voksende Træer eller Planter, for hvilke
 han og virkelig giver dem ud. Il semble que la natu-
 re nous avoit voulu montrer par-là, comment elle s'y
 prend pour la vegetation des pierres. Il semble que
 ces troncs de marbre vegetent, car outre qv'il ne
 tombe pas une seule goutte d'eau dans ce lieu, il n'est
 pas concevable, que des gouttes tombant de 23 ou 30
 brasses de haut ayent pu former des pieces cilindriques
 terminées en calotte &c. Saavidt har han ret, at her
 maa søges en anden Oprindelse til disse Figurer end til
 de saa kaldte Scalaetites, Dryp-Steene eller Draabe-
 Steene, som saa ofte findes at hænge i underjordske Hu-
 ler. Men derfor bliver Marmorens Væxt og Vegetati-
 on endnu ingen absolute fornøden Slutning, datur ter-
 tium, nemlig dette, at disse lange Marmor-Tagger
 og Straaler, som vist nok ere Naturens egen umiddel-

bare Arbeid, kunde, ja rimelig maa være komme paa eengang, og om de skulle kaldes Værter, være vorne ligesom Champignons paa een Nat, maaskee i een Time eller eet Minut, nemlig just i eller strax efter den Cap. II. §. 7. 8. omtalte almindelige Cataclysmo, da den u-negtelig oploste og blodgiorte Steen-Malm igjen begyndte at størknes og sette sig. Her var det en uventeligt, at nogle af Malmens Deeles saasom finest, blodest og aller-sidst stagnerede, kunde af de allerede størknede og sun-kende Deeles ved Siderne have faaet saadant Tryk, at de maatte ligesom spontes op eller give sig ud fra Resten i saadanne naturlige Straaler, Tapper, Tagger, Buske og Rør, som de endnu findes i. Paa Marmor og deslige haarde og tætte Steene er det allersynligst, som af andre Indiciis, da de vitsse solidum intra solidum, saa og særdeles af deres Couleurers artige Blanding i Pletter, Striber og Aarer, ikke anderledes end hvis en Maler tog 2 eller 3 Slags tynd reben Olie-Farve, rørde lidet omkring deri, og lod det med Tiiden tørres og hærdes, da dets giennemskaarne Deeles skulle vitsse just samme Art af Flammer, som nu findes i vore Marmor-Bierge, og jeg har selv saadant et Stykke Marmor factitium, skönt samme falder langt kostba-rere, og fattes dog sin fuldkomne Haardhed, som allene faaes i den store Mesters egen Fabrique. (*) De fleste

Rør.

(*) Maaskee de Gamle har bedre vidst at give den sin Haard-hed. Dette maatte være, hvis man skulle give dem Biesald, som meene, at hine store Columner og Obelisqver af 48 Alens Læng

Norske Marmor-Fjeld ere ubekiendte for at være saadanne, blive ogsaa største Deels altid unyttige, naar de ikke ligge umiddelbar ved Fjorde eller Havet, saa at Steenen kan udfiskes. Altsaa regner jeg ikke de Marmor-Fjeld, som jeg paa mine Land-Rejser har observeret, særdeels ved Lille-Mjøen i Balder's og andensteds. Ikke heller er jeg i Stand til at give nogen vis Beretning om det nye Marmor-Brud, som paa den Kongl. Bygmesters Hr. Oberst Eigtveds og flere Interessenters Omkostning er optaget, ikke langt fra Drammen i Aggershuus Stift. Derimod vil jeg her opregne de i Bergens Stift, fra dette Seculi Begyndelse særdeels af den Lilienschjoldske Familie optagne, og deels af andre fortsatte Marmor-Verke, hvis Producter fornemmelig sees paa det Kongelige Slot Christiansborg, som har taget imod mange 1000 Cubic-Foed Norsk Marmor, særdeels fra Muster-Havn, og endnu faaer derfra, ligesom og undertiden udfiskes af samme til Engelland, Holland, Tydskland og de Lande ved Øster-Søen, endogsaa til Sverrig, hvor man ellers har temmelig god Marmor, men dog præfererer

Adskillige
Marmor-
Brud i
Norge.

Pl 2

den

Længde, som findes i Rom af Egyptisk Marmor, ikke skulle være transporteret derhen i eet heelt Stykke, hvilket synes meget vanskeligt, om ikke umuligt, men saadan en Granit, som ved Konst var sanket: d'une quantité de petits grains, siger D. SHAW i sin *Voyages du Levant* T. II. Chap. IV. p. 81. 82. Il y a eu des gens qui se sont imaginé que la colonne de Pompée, les obélisques de Rome & d'Alexandrie est une composition artificielle de ciment & de gravier & qu'on les a jeté en moule.

den Norrø, skönt samme til deels falder noget alt for haard og intractable under Steenhuggerens Jern, ikke heller, efter nogles Foregivende, fandt ligne i Hvidhed den Italienske fra Carrara, eller i Fjinhed den Sicilianiske og Egyptiske. De fornemmelig her i Stiftet hidindtil optagne Marmor-Berke med deres adskillige Sorter og Couleurer ere følgende:

1. Hopeholmens Marmor-Brud, ikke langt fra Bergen, giver temmelig hvid, item blaa og hvid, saa og grønagtig med røde Striber.
2. Vikeneß paa Storsøen, $6\frac{1}{2}$ Mile Sonden fra Bergen, rød og hvid Marmor compact og fin, men meget haard i Rudhugningen, item samme Couleur med noget grøn iblant, item grøn med svovlagtige Gange, item graa og hvid Jaspis-Art, item grøn med røde Agat-Spetter, item sort og hvid, meget haard at tractere.
3. Muster-Havns Brud 7 Mile Sonden for Bergen, ikke langt fra det af sin Høide navnkundige Bierg Siggem, giver blaa med hvide Flammer, mørkeblaa dito, grøn med graa-agtige Striber, saa og lyseblaa. I Behandling er den blødere end paa de fleste Steder. (*)

(*) Noelig har jeg faaet et Stykke herfra, i hvilket baade røde, grønne og hvide Aarer spille meget deylig tilsammen frem for

4. Salthellen 4 Mile fra Bergen, giver hvidt Marmor ganske tractable, men ikke saa compact som den paa Hopeholmen, falder og i temmelig lange Blokker, dernæst graa og hvid, item mørke-graa med hvide Striber.
5. Hille-Brud 7 Mile fra Bergen, giver hvidt Marmor, som dog falder noget guulagtig, item lyseblaa og hvid, alle Sorter meget tætte og i store Blokke.
6. Stoursøens Brud en Mil fra Halsnøe Kloster giver sort Marmor med hvide Prikker, tet og i store Blokke.
7. Sellø-Brud paa en anden Side af samme Kloster, giver blaa og hvidt Marmor i de allerstørste Blokke, som nogensteds landhaves.

Til samme Klasse af Steen-Malin henføres Prøve-Steen, Lapis Lydius, som er en Art af sort Marmor, saa og Alabaster, som jeg har fundet paa min Sundmøerske Rejse ved Borgen-Sund, skönt noget guulagtig og ikkun i smaa Stykker, da den sidder som en indsmeltet fremmet Materie midt imellem Lagene paa den haarde Kainp, og kaldes af Bønderne Hejettel, hvorom er talet i det Andet Capitel ved Anledning af Fiieldenes Oprindelse. Saa horer og herhen adskillig

i nogen anden Prøve. Men Skade er det, at de grønne Arter findes langt blødere end Resten, og hindre, at Steenen ikke land poleres til fuldkommen Glans.

Slags Spath eller andre glentsende og glinrende Steene, som ligne det saa kaldede Katte-Sølv, og lettelig stødes til hvidt Pulver, item Kalk-Ciment og Gips-Steen, hvortil ogsaa de ved Marmor-Verkerne affaldende Stykker og Stumper anvendes.

§. 3.

Sand-
Steen.

Sand-Steen falder her paa adskillige Steder lys- og mørke-graa, guul og brun baade finere og grovere af Korn, tienlig til Bygninger og til Slibe-Steene, hvilke sidste findes best paa Hedemarken, men er for Situationen vanskelige at udføre, skiont af den sidste Provintz udføres dog mange til Skeen og derfra af Landet. Udi Odde Sogn i Hardanger findes saa fin og tet Sand-steen, som jeg sielden har seet, men ikke i nogen stor Mængde. Nærlig er mig berettet, at i Nordals Fjeld paa Sundmøer skal være heele store Fjeld bestaaende deels af guul, deels af rødagtig Sandsteen.

Overn-
Steen.

Overn-Steen, som vel ogsaa er en Slags Sand-Steen, men af grovere Malm, senere og stærkere conglomereret, føres fra Gulbrandsdalen, Syndfiord og andensteds.

I Hardanger faaes og de beste Bagste-Heller, det er flade, tynde og jevne Steene, som hugges runde, og bruges til at bage Gladbød paa, da man ellers ogsaa haver dem af Aern. Med saadanne flade og tynde
Hel.

Heller begynder man og paa nogle Steder at tælle sine Huse, ja ogsaa Kirker, ligesom andensteds med Skæver-Steen.

Denne sidste findes paa nogle Steder i stor Overflodighed, ja den gandske Grund, som Staden Christia-
 nia staaer paa, og den Egn der omkring, er næsten in- Skæver-
Steen.
 tet andet end Skæver-Steen, Lapis Fissilis, fordi den
 adskiller sig selv per laminas, og ligger eller staaer Blade
 hos Blade. Dog falder samme her til Lands ikke i store
 Stykker, at den kand føres til nogen synderlig Nytte.
 Ikke heller har man fundet den her saasom andensteds
 at have Steen-Kul under, sig eller være Forvarsel dertil,
 da dens sorte Leer ellers er sammenbaget af noget desli-
 ge, deeler sig ogsaa ongefær paa samme Maade, som
 Steen-Kullene.

§. 4.

Beeg-Steen og dens fineste Sorter, som ellers kal- Beeg-
Steen.
 des Talk-Steen, item Gryt-Steen, af nogle Blødt-
 Gryte, ja ogsaa Kløver-Steen, fordi den som gandske
 blødt og let lader sig fløve, sauge og skiere, findes
 næsten overalt i denne og andre Norske Provinzer, baa-
 de lys og mørkagtig, dog ikke allevegne saa sammenhol-
 dende eller i store Stykker, som ved Stavanger og i
 Sundhordlehn, hvorfra nyelig er hentede nogle Skibs-
 Lad-

Ladninger til det Kiøbenhavnske Slot, (*) ligesom Tronhiems fordum saa prægtige og berømte Dom-Kirke siges at være byggt deraf, tilligemed flere deslige Bygninger, som jeg har fundet, særdeles Kirker paa Landet. Denne Steen, som bestaaer ikke af Sand eller leeragtige Deeles, men af et andet Slimagtigt fint og tet sammenholdende Bæsen, der lader sig endogsaa gnie bort, og da giver en Glands ligesom det kunde være Sæbe eller Talg, bliver vel i Luften noget poreux og taber sin Glathed, som jeg har seet paa gamle Kirker, hvor dens yderste Deeles med Tiden faaer en Anseelse af Pimpesteen, men dog er den næsten uforgængelig endogsaa i Jlden, hvorfor den og bruges af nogle til Jldstæder og Kaffelovne. I Guldbrandsdalen forfærdiges deraf Potter, Pander, Gryder, ja Kiedier paa en halv Tøndes Storhed, da disse Kar ikke allene vel holde Varinen, men ogsaa efter Hr. MAGNI BROMELS Anmerkning i hans *Litographia Svecana* pag. 26. skal give det som kaaes deri, en renere og bedre Smag end andre Kar. Af den mørke-grønne Talg-Steen, som her ogsaa bruges til allehaande Former at støbe i, har jeg seet sinde menneskelige Figurer og deslige Billedhugger-Arbeid, saa glat poleret og anseeligt, som

(*) Talg-Steenen findes undertiden indsluttet i og omgivet med den haardeste Kamp-Steen. Ved Malmanger seer man en temmelig dyb Hule i Fjeldet, som nu nesten er udtømmet, men fordum har været fuld deraf. Dette beviser ogsaa, hvad jeg paa et andet Sted har erindret de *solido intra solidum*, og den Rimelighed der er i, at ald Steen-Malm engang har været blød og i Blanding.

som hvis det kunde have været Marmor eller Serpentin-Steen, hvilken sidste ville have kostet tredobbelt mere Tid og Arbejd; thi Beeg- eller Talg-Steen huuiles og behøbles, om den er af god Art, langt lettere end Træ. Ved Stavanger falder et Slags sneehvid Talgsteen, som man der paa Stedet har begyndt at bruge til Haar-Pudder, da den ved Skrabning bliver usigelig fin, og jeg troer, at den i Malning skulle gjøre bedre Effect end Blegghvidt, erindrer mig og, uden Tvivl hos J. B. TARVENIER, at have læst om en hvid glendfende Talgsteen i Armenien, som fornemme Personer bruge til at male ja ligesom at lakkere deres skønneste Gemalter med, hvilken torde være af samme Slags som sidstbemeldte. Af Talg-Steenens Meel, som ligner den fineste Sæbe, og af det saa kaldte Oleo Talci, gøres en Smørelse for Huden, som derved paa kort Tid bliver tet og glat. In *Museo Wormiano* anføres pag. 57. en Slags Norsk Talg-Steen blandet med en Guld-Minera, hvilken maatte være meget rar.

§. 5.

Den forunderlige Magnet- eller Seyl-Steen findes paa Kongsberg, item ved Skeen i Jern-Gruberne, og andensteds, i saadan Quantitet, at den undertiden i Tønder-Tal udføres, særdeels til Amsterdam. OL. WORMIUS kalder den Norske Magnet, viribus insignem. Videre den angaaende finder her ikke Sted,

Seyl-Steen.

Svine-
Steen.

hvorimod jeg vil anføre lidet om den, saavidt jeg veed, allene her og i Sverrig faldende Lapide Suillo eller Svine-Steen, fordi den af nogle bruges til at cure-re Svinenes Sygdom, kaldet Orasjunkte. Ellers kaldes Steenen ogsaa af nogle Lapis foetidus, Stink-Steen, fordi at naar den gnies med noget hart, giver den en hestlig Stank fra sig. Dens Structura partium er nesten som paa Crystall, glasagtig. Glands har den ogsaa, men brunn, og stærk blandet med Svovel, hvilket vel og hjælper til Stanken. En liden Insul i Store-Mios paa Hedemarken har hele Bierge af denne Steen, og naar man rider der med skode Heste, opvekker det en heel Stank.

§. 6.

Asbest.

At den til uopbrændeligt Perret eller Paptir tilhørende Amiant, som ogsaa kaldes Lapis asbestus, findes i Woldens Sogn paa Sundmøer, fik jeg at vide ved den Lejlighed, da jeg lod mig derfra bringe nogle Prøver af det Træ, som der siges af et vist Vand, hvorefter er talet, at petrificeres eller omskiftes til Steen. Jeg fik en god Forraad deraf, hvis Anseende ligner Hassel-Træ, som længe kunde have ligget i Fugtighed. Dog da jeg anstillede nøiere Prober, befandt jeg af de udtagne Trebler, at det var intet petrefactum, men Amiant, ja den samme langt finere end hin Gronland-

ste

ste Steen-Hør, som Hr. Superintendent H. EGEDE i sin Missions Beretning p. 97. siger at bruges i Grønland til Bege i Lamperne, og ufortæret at holde ud, saa længe den har Tran eller Fedme nok hos sig. Den Sundmøerske Amiant, tagen af et Fjeld paa Birkedals Myr, fortienet, ligesom den Siberiske, snarere at kaldes Steen-Silke end Steen-Hør, da Taverne ere langt finere og bledere. Jeg har og gjort en Lampe-Bege deraf, som brændte ufortæret, men gav ikke saa got Skin som Bomuld, hvorfor jeg casserede den. Ellers har jeg af saadan Asbest et Stykke Papiir, som i den stærkeste Ild taber intet andet end de Bogstaver, der skrives paa. Maaden at berede denne Steen-Silke eller Steen-Hør, er kortelig denne: Man bløder Steenen i Vand, banker den med maadelige Slag, saa at Taverne eller de lange Trevler løsnes fra hinanden, skyller det siden 7 eller 8 gange treent Vand, paa det de jordagtige Deele, og den Gruus, som sidder derimellem, maae bortskylles. Siden tørres det paa et Sold, hvor Vandet kand snarest afrinde, og de fine Trevler sankes eller spindes forsigtig, da og Fingrene maa blødes med Olie, for at komme det desto bedre til at bøyes og heftes. At *Athan. Kircherus* og andre confundere denne Steen med alumine plumoso (*) og meene Alunet er det, som staaer

M m 2

31.

(*) Dico itaque hunc lapidem esse compositum ex certa aluminis seu talci specie, ut proinde cum multi alumen scissile aut alumen plumæ nominandum putarint, est enim multo mollioribus filamentis &c. *Mund. Subterræn.* Lib. VIII. sect. III. Cap. I. p. 67.

Jlden mod, synes knap rimeligt, helst Alun har en meget stærk og kiendelig Smag, som aldeles ikke ytrer sig ved denne Steen, der er saa Smagløs som nogen anden.

§. 7.

Flinte-
Steen
findes en
i Norge.

Et mærkeligt Singulare physicum synes det, at et Land saa rigt paa Steen som dette, har ingen Flintesteene at fremviise, saa at de, som bruges til Skyde-Gevær, maae hentes fra Danmark eller Tydskland. Aldrig har jeg selv seet en Flinte-Steen i Norge, og alle de jeg har spurt, svare mig det samme, saa at, om den der findes i nogen Krog, er det en hidindtil ubekendt Sag. Derimod findes her i Mineraliske Bjerge nok af en anden Slags Fyr-Steen eller Pyrites, nemlig det saa kaldede Qvartz, som efter første Anseelse ligner den tilforn omtalte Spath og deslige glendsende eller glasagtige Steene, men er dog af anden Art, da det i Jlden ikke som hine bliver til Kalk eller Gips, men opløses og kommer i Flod, hvorfor det og bruges ved Glas-Hytterne.

§. 22

Crystall.

Denne Qvartz fandt ansees som en Halb-Broder til de Norske Crystaller, af hvilke i denne og andre Provin-

Stagneret Steen-Malm

Norske Crystaller.

Norske Crystaller.

vinkler findes en liden Foraad, og derhos saa store som
 fielden i Schweiz, Böhmen eller andensteds. Bierge-
 ne ere deres rette Fødested, fra hvilke de hænge underti-
 den gandske frit, og give mod Solens Straaler en
 Glands, som kand sette Fremmede i stor Forundring.
 Dog føres de undertiden ved skyllende Vand i Elvene,
 og derfra i ferste Søer, thi ellers veed jeg ikke, hvorle-
 des man skulle finde dem, som ofte skeer, i Store-Mis-
 sen. H. PET. UNDALINUS anfører i sin Norske To-
 pographie, som en særdeels Maritæt, at han derfra
 har havt et Stykke Crystal, som vejede 8 Lod. Men det
 er lidet mod et Stykke, faldet i Hardanger og mig til-
 hørende, som paa 2 Lod nær vejer 5 Skaalpund, og hol-
 der i Længden 12, i Tykkelsen 7 Tommer, saa jeg ikke
 nogen Tid har seet et større Stykke af det kantede og
 til Enden spidsede Slags, da det dog tilforn har været
 større, og havt nogle fra Siden udstaaende mindre Styk-
 ker, som dets forrige Ehermand tilstaaer at have afslaget
 og foræret bort, hvorfor det nu har allene 4 jevne Kan-
 ter, men de tvende afbrudte. Derimod har jeg mange
 mindre Stykker med deres 6 fulde Kanter, som til En-
 den løbe sammen i en Spids (*). Disse lange jevne sex-

Min 3

Kan-

(*) Hvorledes det gaaer til, at den Qvarbagtige Vædske, som
 drypper af Fjeldet, med Tiden hardes og bringer denne Vi-
 trification eller Crystallisation tilveie, oplyses nogenlunde af
 D. J. FR. HENCKEL i hans *Pyritologia* Cap. 5. p. 354 seqv.
 Saa og Harsagen til den sexkantede Figur, efter de salini-
 ske Straalers Art ibid. p. 362. item i KIRCHERI *mundo*

kantede og med sammenskydende Kanter paa Enden svide
 se Crystaller, kalde Bønderne her til Lands Dverg-
 Nagler, og har i forrige Dage holdt for, det var saadanne
 Søm eller Nagler, som Dvergene, der meentes
 at boe i Fjeldet, havde cassret og udkastet, fordi de som
 Hovedløse Søm, duede til intet. Ellers kalder man
 Crystallerne her gemeentlig Bierg-Draaber, som svarer
 til den Forklaring, Physici give over deres Oprindelse,
 og passer sig best paa de Sorter, som hænge løse i
 Stikkelse af Druer eller andre uviste Figurer. Derimod
 veed jeg af Erfaring, at de omtalte lange og jevne
 Stykker, som alle holde sex Kanter, avles midt i en
 poreux kalkagtig Steen, til Anseelse som en Stalactites;
 thi af den har jeg et Stykke, taget i et Fjeld ved Førd-
 de Præstegaard her i Sundford. Samme er lidet større
 end en Hand, skönt dobbelt saa tykt, men paa tværs
 og

subterr. Lib. VIII. sect. I. p. 25. Act. Societ. Hafn. Tom. III. p. 281. LEIBNITZ. Protog. Sect. XXVIII. p. 4. Midt i disse
 Biergdraaber findes undertiden en anden fremmed Materie
 indelukket, af Glands ligesom Sølvs, for hvilket det og ud-
 gives af Hvidende. Jeg har nogle Stykker saadanne, og
 holdt dem meget rare, indtil en bedre forfaren Ven viste
 mig, ved at gnide derpaa, at Glandsen tabes, og det formeente
 Sølvs dunnegs og bliver et Sedimentum terreste. *Argenti
 flores appellant fodinarum magistri, albas guttulas, quæ
 Crystallis atque mineris insident & quasi sementum essent
 argenti, apud eorum nonnullos maximam habent æstimati-
 onem etiam raritatis titulo. Quamvis autem haberi & esse
 forsitan possint inchoamentum argenti, nondum tamen id pe-
 nitur observationes persuadere voluerunt.* ALOYS. Com.
 MARSILI *Danub. Panon. T. III. pag. 168.*

og lange opfyldt med disse smaa prismatiske Crystaller, hvilke i Hundrede Tal siemlige deraf, ret ligesom de kunde være giennemdragne med en Spectaal, saa at jeg agter det Steen-Stykke, som en øyensynlig Crystal-Moder, meget rar (*). Dersom ikke denne Sort af Nor-

ste

(*) *CrySTALLUS montana* (prout ex pluribus observationibus feliciter didicimus) non est aliud quam ramificatio seu propagatio durissimi silicis, *Quartz*, lactei sepius coloris ac opaci, cujus dorsum si compluribus compressum stratis, interius tamen aliquid vacui fortitur, intra quod libere valeat in ramulos propagari, tunc generatur *CrySTALLUS* (non vero ex aqua gelu in montibus vehementiore conereta; ut *PLINIUS*, *SENECA* alique non pauci tradiderunt) Quod si cinnabarii effluvia ipsius sese commisceant vegetationi (quod nobis plerumque videre contigit in argentifodinis) tunc eidem Amethysti colorem non tam raro impertiunt. Et rem sane verosimiliter sic se habere, per Helveticas Alpes ad montem S. Gothardi, Anno 1682 iter facientes amplius intelleximus ac edocti sumus ibi à fossoribus *CrySTALLOS* eruentibus. Hi siquidem in pluribus nobis monstrarunt ventriculum seu cavitatem quandam, cujus parietibus majori ex parte substernebatur silex seu *Quartz* intra illam cavitatem vegetans, cujus puriores ac tenuiores partes filtratione quadam à reliquis segregatæ ac sensim concrecentes assurgebant seu distendebantur in conos *CrySTALLORUM* angulares. *ALOYSII COM. MARSILI Danubius Panon.* Tom. III. p. 89. Endnu er merkelligt, at ligesom Effluvia af de i Bierget nærliggende Cinnober-Arter ringere nogle Crystaller, saa at de blive Amethyst, saa seer det samme af Vitriolen, som ringerer nogle Crystallinske Bergdraaber, saa at de blive til *Turkoser* og *Smaragde*. See L. c. pag. 100. Hvor urimelig *PLINII*, *SENECÆ* og andre gamle *Physicorum* Mee-ning er, om Crystallernes Oprindelse ved haard Frost ligesom Is, det vises langt vidtløftigere end behov gjordes i *THOM. BROWNS Pseudoxia or Enquiries into received Tenents and common Errors*, Lib. II. Cap. I. p. 37.

Norske
Diaman-
ter.

ffe Crystaller ligesom de Bøhmiske og Ungarske gemeen-
lig faldt noget gunstigt, da fortiente de med rette det
Navn ARENDT BERNDSEN giver dem i Dann. og
Norg. frugtbare Herlighed pag. 277. af Norske
Diamanter, thi deres Oprindelse og Grundvæsen, nem-
lig en stærkt filtreret og vitrificeret sen mineralst Gæst,
er vist nok den samme her, som i de Orientaliske Lande,
allene med den Forskiel, at Filtreringen her ikke er saa
stærk og ægte. Imidlertid synes det ogsaa, at ligesom
Naturen i andre Ting gjør undertiden en Undtagelse
fra sin sædvanlige Regel, og arbejder enten finere eller
grovere end daglig og til Jevnshold, saa gjør den ogsaa
en Exception fra sin daglige Regel i at virke Diaman-
ter eller Norske Bierg-Draaber. En vis velbekendt
Officier af det Hardangeriske District sendte for nogle
Aar siden, tvende der faldne Steene til London, at lade
dem slibe saasom Øren-Ringe for hans Frue, og da
Købmanden, som havde dem i Commission, hentede
dem tilbage mod den accorderede Arbejdsløn, spurgte
Mesteren ham, hvorfor han ville have disse Steene an-
seet? Svaret var, for Norske Crystaller. Mesteren
sagde: Saa giver mig en skriftelig Revers, at de ikke
skulle udgives for ægte, hvilket var let gjort. Jeg an-
fører dette Exempel til deels for at vise, quantum est
in rebus inane, og hvorledes Verden, endog i de Ting,
den holder sig saare vigtige, og secundum quid ere det
sandelig, dog regieres mere af Indbildning end nogen
sand Realité, thi ellers blev Prisen paa hængroede og
Orien-

stentalske Steene, i det mindste ikke saa umaadelig vidt fra hinanden. I min liden Samling af Norske Crystaller er et Stykke saa skært og lyst, dog ikke glasagtigt, at Kiendene meene deraf kunde stiles en skøn Bijou.(*)

Til de Norske Crystaller høre ogsaa det bekendte Marte-Glas ellers kaldet Rysglas, fordi det findes allermest i Rusland, og der af nogle skal bruges til Vinduer, da det er klart og gienneemsigtigt nok. Det er en underlig Steen-Art, hvis Deele ligge laminatim eller Lag paa Lag, hver saa tynd som Papiir, og lettelig adskilles. Jeg har et Stykke af mørke-rød Farve, hvilken er rar og falder ellers gemeenlig lys eller graaagtig. WORMIUS, som ikke kiender noget af den Couleur, siger in Museo p. 56. at dette Rysglas undertiden findes indelukt i Marinorsteenen, item at det undertiden findes i ligesaadanne serkantede Figurer, som den nyelig omtalte Bierg-Crystal.

Rys-
Glas.

§. 9

Granater, saa kaldede for deres mørkede Farves Lighed med Granat-Æblets Kerner, findes baade paa Kongsberg, i Guldbrandsdalen, Østerdalen og ander.

N n

den

(*) Crystallus puriores Americanis suppeditat Norvegia nostra, ut ex specimine transmissio videbis. Epist. OL. WORMII Tom. II, p. 820.

densteds, ikke sielden indsluttede i anden Steen-Malm (*) og Hr. M. BROMEL siger i sin *Lithographia Suecana* pag. 45. at i Norge saavel som i Jemteland bruges Mølle-Stene, som ere blandede med Granater. Dog de saa jeg har, eller finder hos andre, og ere af Storhed som temmelige Hassel-Nodder med mange Quadrater og Kanter, ere uden synderlig Blands, altsaa urene, eller, som nogle kalde det, umodne. De, som OLIG. JACOBÆUS in *Mus. Regio* p. 34. anfører blant Norske Karitæter, maae have nogen bedre Anseelse.

Amethyft

Sammensteds anføres ogsaa Norske Amethyster, med Tilleg, at de i Haardhed vige de Orientaliske. Saa næres og af samme Auctore pag. 32. *Pyrites Aureus Tessellatus, maculis purpureis ac hyacinthinis hinc inde distinctus ex Osterdalia Norvegiæ.*

Calcedonier

Paa Færøerne findes Calcedonier i temmelig Mængde; men iskun dobbelt saa store som Erter, og sielden som Hassel-Nodder, af hvilke jeg selv har nogle Stykker. I Museo Wormiano tales om et Par langagtige og tykke som Tommelfingre, p. 98. og sammensteds heder det om Islandiske af den Sort: *Calcedonium Islandicum*

(*) Reperiuntur etiam in Norvegia dodecalatorum impuriore, vena Talci plerumque infecti. colore ad nigredinem tendentes, ut eo primum genus Orientalium æmulari videantur, naturā quandoque poliri. Tantæ magnitudinis mihi unus est, ut ovum columbinum superet. Crescunt in vena Talci tanta copia, ut ex iis cum vena sua junctis, lapideæ molares conficiant. OL. WORM. *Mus.* pag. 104.

cum Cristalloidem voco lapidem. Massa est unciarum duarum longitudine, totidem latitudine, qua latior est. Parte qua cauli adhæsit, saxo constat albo, duro, cui nigredinis quidpiam permistum, ex quo efflorescit crusta quædam calcedonica, crassitie calami scriptorii. Hæc vero ex se papillaceas quasdam stirias protrudit ejusdem substantiæ, externa superficie asperas, instar Sacchari candidi, granuli minutis micantes. Parte anteriore tres sunt papillæ, quarum media reliquis longior, una reliquis minor, versus latiore partem una duplicata. Omnes hæ papillæ, ut & corporis ipsius tota superficies superior quasi conglaciata est, splendentibus granulis crystallinis aspera. Elegans certe est, a nemine, quod sciam, descripta. Med ligesaadanne glimrende og kantede smaa Korn, som her siges at hænge ved den Islandske Calcedonier, findes der paa Landet mange hvide Musselskaller gandske opfyldte, uden Tvivl fra Syndflodens Tid af, da denne flydende Materie har begivet sig ind i disse Skaller, og siden er hærdet. Jeg har selv nogle af det Slags til Beviisning.

§. 10.

Med og gnuksagtig Agat har jeg nogle Stykker, som ere foldne paa Sundmøer, og samme findes her mange-
 steds. Ja ved Findaas Bræstegaard siges Grunden at være fuld af store Agat-Aarer. Gemeenslig er den

Agat.

maa haard, at den ikke kand arbejdes uden ved Slibning. Det samme beretter Hr. Baron HOLBERG i sin Stats-Beskrivelse p. 44. edit. noviss. om et Slags haard, men skjon Jaspis, som findes i et Fjeld 2 Mille i Nordvest fra Sillejords-Præstegaard. Af den lod Hans Excell. Hr. Stadtholder WIBE 1726 slibe et Thee-Bord, hvilket blev nedsendt til K. Frid. IV. som en Present.

Om adskillige smaa Stykker Jaspis, spillende med grønne Farver, som findes paa Færøe, melder O. WORMIUS in *Museo*. p. 94. og siger blant andet: Quædam Turcoides æmulantur, quædam Malachites, quædam in matricibus suis existentes jucundum dispicientibus præbent spectaculum - - Inter Jaspides ex Insulis Ferröensibus allatas, reperiuntur etiam Jasponiches numero haud exiguo, videtur enim natura in istis insulis intenta esse, ut onichen viridi colore tingat, verum opus suum ubi impedita non absolvit, remanet Jasponix, quin & Jaspidis Capnitis hic visuntur specimina.

§. II.

Figure.
rede
Steenene. Af Lapidibus Figuratis har jeg vel adskillige, som til deels ere faldne i Norge, men vil ikke opholde mig derved, eftersom de ikke har nogen egentlig Hensigt til Idiotismum Norvegicum. Derimod maae jeg endnu anføre en god Mands Observata angaaende en mig tilsendt liden rund og fladagtig Steen, gandske glat, og af

af Malm, saasom en mørk-brun, gul og graa Blanding i rundagtige Flammer, hvilken ellers falder saa stor som Høns-Eg, og kaldes af Bønderne Løsne-Steen, i den Meening, at en Barsel-Qvinde derved kunde hjælpes i haard Barns-Nød. Samme foregives ogsaa at være den formænte Torden-Steen, efterdi man finder denne Art just der, hvor Torden slaar ned, og ligesom oppløyer en Fure i Fjeldet. I hvorvel jeg nu lader dette staae ved sit Værd, saa vil jeg dog anføre bemeldte Mands, nemlig Hr. FRID. ARNDTZ, Brovst over Sundfiord og Sognepræst til Askevold, hans Ord herom til mig, i et Brev af 22 Sept. 1750. saa lydende: "Jeg tager mig den Frihed at tilsende Deres Høvær. "værdighed i medfølgende Løsne en liden Steen, som "jeg nylig er kommen over, og hvis Raritet bestaaer "allene i den Efterretning, som Bønder derover har "givet mig: De sige, at Torden nedskyder saadanne "Steen, og som deres gamle Meening er, at Torden "slaar efter Trolde, som ellers ville legge Verden øde, "saa bliver og deres Meening denne, at disse Steene "ere de Rugler, den bruger at sknde med. Aarsagen, "hvorfor de tilskrive Torden disse Steene, er denne, "fordi de gemeenlig findes paa de Stæder, hvor Tor. "den ved stærk Torden bliver ophakket; deres sædvanli. "ge Størrelse er som denne nærværende, men de største "skal af Figur og Størrelse være i alle Maader som et "Høns-Eg. At Torden saaledes fand ophakke Torden, "saa der vises ligesom lange Furer efter, det er gandske

Løsne-
Steen.

"vist, og endog i min Tid her i Sundfiord passeret; At
 "disse Steene findes i saadanne Gryfter, det vil Folt
 "for vist sige, og til Bevis anføres adskillige her i
 "Grændserne arriverede Experimenter. Jeg veed nok,
 "at mange holde det for puur Fabel, hvad der fortæl-
 "les om saadanne Lapidibus fulminaribus, jeg kand en-
 "heller selv første Troe til de Relationer, som forebrin-
 "ges, at saadanne Steene skal ved stærk Torden-Slag
 "være falden paa Skibs-Seyle i Soen, og siden opta-
 "gen paa Dækket; ligeledes om en Kone, der sad og sye-
 "de paa sin Kramme, og formedelst et stærk Tordenslag,
 "som spolerede det heele Huus, fik saadan en liden Steen
 "liggende paa Krammen. Ikke desto mindre, holde an-
 "dre dette for Sandhed, og tør ikke nægte saa mange
 "Beretninger fidei historiam, synes og i det mindste
 "at finde en Rimelighed i Sagen i sig selv, naar de
 "seer hen til generationem lapidum, at primum ele-
 "mentum dertil er aqua viscosa materia mista & igne
 "spissata, unde succus quidam lapidescens; en idea af
 "saadan mistion meener at finde in operibus gypsatis,
 "quæ affusa aqua aliquantulum indurescunt, sed oleo
 "imbuta duritiem plane lapideam induunt. At saa-
 "dan materia lenta & viscosa kand opstige i Luften,
 "er unægtelig, at Torden-Ilden og kand have en
 "forunderlig Virkning in regione aëris, er heel slutte-
 "lig, at et condenseret Corpus formedelst sin Tyngde
 "maa falde ned, er naturligt. Mindre Vanskelighed
 "synes der dog at være i at begribe Torden-Steenens
 Dan.

"Dannelse i Jorden, thi Jordens forunderlige Kraft,
 "som ved saa mange Exempler er observeret, og jeg selv
 "øyensynlig har seet paa Furre Fogde-Gaard, kand
 "let overtale os til at troe det en lærd Mand herom har
 "skreven: Radios fulminares terram penetrantes, are-
 "nam quam forte offendunt, in talem aliquam mas-
 "sam lapideam per vitrificationem quandam collige-
 "re. Jeg suspenderer herudi mit Judicium, og assent
 "efter mit Ønemerke vil fortælle, at Bønderne kalde
 "saadanne Steene Laasne-Steene. Benævnelsen kom-
 "mer af den Virkning, Steenen tillægges. Qvinderne,
 "særdeles gamle Jordemødre, holde denne Steen for
 "en stor Helligdom, og er vanskelig at overtale til at vi-
 "se den allene, end sige udgive den, Marsagen er denne:
 "Naar en Kone er bested i Barns-Rød, bliver Dll tap-
 "pet paa saadan Steen, og givet Konen til at drikke,
 "derved meene de at Fosteret skal løses og komme frem
 "for Lyset; thi efter den Bondske Dialect, heder det:
 "Dæ laasne, d. e. det løses, solvitur, vinculum rumpi-
 "tur. Saaavdt bemeldte Brev.

De saa kaldte ceraunei lapides, som man forduim Saa kaldte
 holdt for Jorden-Steene, skionnes nu noksom at være te Jorden-
 med Konst slebne i Form af Ører, Hamre, Riser el- Steene.
 ler Knive, da man i hedenske Tider brugte dem ved
 saadanne Offringer, som, efter deres Overtroe, ikke
 maatte dræbes eller deeles med noget Redskab af anden
 Materie. De findes her ligesom i Danmark, helst i Of-
 fer-

fer-Høyene. Jeg har dem af adskillig Malin, Farve, Størhed og Figur, hvilken sidste kiendelig nok forraader deres Oprindelse af Kunst og ey af Natur, helst de med et Cirkelrund Hull igiennem, hvor Skafet har siddet.

Drne-
Steen.

Ætites eller Drne-Steene findes her som andensteds i Drnens Rede, efter Rimelighed der henlagt af disse Fugle, til at temperere i Ægene den alt for heftige Varme, som en rugende Moders Bryst kunde føre med sig, helst da Drnen er en blizig Fugl. De findes gemeenlig mørk-gule, langagtige og spize til begge Ender. Jeg har een, som, naar den rystes, rangler, og giver tilkiende, at den indeholder et andet Solidum intra solidum. Om den adskillige Kraft, som dem tillegges, taler O. WORMIUS i sit *Museo* pag. 78. mere end nok, da jeg tænker, at Indbildning og Overtroe har største Deel deri.

§. 12.

Steene,
som vidne
om en ha-
stig Stag-
nation.

Endnu vil jeg paa dette Steed mælde lidet om saadanne Steen-Stykker i min Samling, som, saasnart man kaster Øyet paa dem, vise det jeg tilforn, ved at handle om Steenfieldenes Oprindelse, udførligere har demonstreret, nemlig, at Marmorens og de andre allerhaardeste og tætteste Steenes Materie, eengang, formodentlig i Syndflodens Tiid, har været blød og flydende, men er stagnéret eller storknet, ikke anderledes end

end en smeltet Metal. Dette, siger jeg, vise ovennævnte
fire Steen-Stumper, af hvilke den første seer ud næsten
saasom det kunde være adskillige af Svine-Borster sam-
menbundne smaa Knipper, hvis tykke Ender støder sam-
men mod hverandre fra begge Sider, og det saa stiv
eller lige, at man seer den straalende Bevægelse har væ-
ret heftig. Farven er hvid. Den anden er sammen-
sat af mange meget klendelig adskilte firkantede Deele,
hver saa lang som en Knappe-Naal, men tykke som et
Halmstraa, mødende hver andre snart paa langs snart
paa tværs. Farven er mørkbrun og Malmen noget
glasagtig. Den tredje, som er lysgraa, har langt sub-
tilere Staalet, af hvilke en halvsnees eller flere følges
ad, og mødes af adskillige andre ligesaadanne Samlin-
ger, hvilke straalende ere trykte tilsammen. Her og
der sees nogle smaa Gnistre af Metal i Sprekkerne.
Den fjerde er ligesom en Kage sammenløben i en Run-
ding, saa at dens Deele bestaae af mange Cirkler, een
mindre end den anden, og stødende af den anden indtil
Middel-Puncten, saa at denne Materies sidste Bevæ-
gelse har været *agitatio in gyrum*. Farven er mørk-
graa.

Denne Materie om Steen-Malmens adskillige
Dannelse ved tilfældige Forandringer, paaminder mig
endnu om eet Singulare, som af Skionsomme ikke uden
Forundring betragtes i Østerdalen paa et Fjeld kaldet

Svuku hen mod de Svenske Grendse.

Samme her

Betyde-
ligt Syn
paa et
Fjeld.

med rette ansees for een af de flendeligste Levninger, som Syndflodens Bølge have efterladt sig. Hr. DAN-TILAS giver god Beretning derom i sin Ao. 1742. for det Kongl. Svenske Videnskabs Academie holdne og ved Trykken publicerede Tale pag. 28. hvoraf det, som hid henhører, er i kort Begreb efterfølgende: "Den høveste "Spitze af Bierget Souku i den Norske Provins D. "Sterdalen, ligger efter Afvejning ved Barometer, over "2000 Alne højere end Samundsøen som er et Vand "midt iblant Fjeldene. Fjeldet bestaaer af en fast og "haard Sand-Steen. Høvest der oppe staaer en fast "Bierg-Knold af samme Steen-Art, paa hvilken sees "tydelige Tegn til saadan Sønderrivelse og Forstyrrelse, "som maae tilskrives Vandet. Thi nederst ved Foden "af denne Knold eller Steen-Støtte, (dog oven paa "den høye Fjeld-Mas) ved den søndre Side, findes "mange jevnt løbende og omfider sammenstødende Gra- "ver eller Gange af 3 à 4 Fingers Dybhed og samme "Brede. De synes oprevne ligesom ved en Bierg-Mands "Arbejd. Men naar man besøer dem oven fra, har "disse Graver aldeles samme Anseende, saasom naar "Vandet skærer sig ud igjennem nogle Leer-Bakker, saa "man en Land tvivle om, at et flydende Vand og dets "sterke Skvalpning jo har været Narfage deri.

Det ottende Capitel.

Om Norges Metaller og Mineralier.

- §. 1. Dette Lands Biergværke i Almindelighed.
- §. 2. Adskillige Guldholdende Miner, fordum optagne, men ey fortsatte.
- §. 3. Dito Sølvholdende i de ældre Tider.
- §. 4. Det nu florerende Kongsbergske Sølvverk.
- §. 5. Det Færdsbergske Sølvverk.
- §. 6. Røraas Raaber-Verk.
- §. 7. Meldals eller Lyffens dito.
- §. 8. Indsætt eller Øvikne dito.
- §. 9. Sælboe dito.
- §. 10. Fougdals dito.
- §. 11. Uardals og Odals dito.
- §. 12. Det Norske Jern i Almindelighed.
- §. 13. Adskillige Jern-Verkers Opregneelse.
- §. 14. Nogle Blæ-Miner.
- §. 15. Nveeg-Sølv.
- §. 16. Svovl.
- §. 17. Salt.
- §. 18. Vitriol.
- §. 19. Allun.
- §. 20. Ofter og adskillige andre Farve-Sorter.

§. 1.

At det Norske Steen-Rige indeholder et stort Lig-Norske gendefæ af ædle saavelsom uædle Metaller og Bierg-
Mineralier, er ikke ubekiendt, særdeles i dette Seculo, verker i
Almindelighed.

da her ved Solv- Kaaber- Jern- og Blye- Erzhernes Bræk-
ning, Udhentelse og Smeltelse, fornemmelig i Aggers-
huus og Tronhiems Stifter, drives saa stort og vig-
tigt Arbejd, at mange Tusinde Mennesker derved vin-
de deres daglige Brød, og mange Proprietairer eller Par-
ticipantskaber en anseelig Velstand, en at tale om ald-
den Næring, som Bønder og andre Landsiddere have af
at brænde Kul, og føre dem til Bergværkernes Mas-
ovne. Alt nu denne Slags Brug og Nytte af de Nor-
ske Fiend-Skatter paa 100 Aars Tid har forøget sig
til langt meer end alterum tantum, kand ikke tages i
Tvivl, og hvad Lykke den Allerhøieste fremdeeles vil
forleene Bergfolkene til Berysning og bestandig Frem-
gang i de mørke underjordiske Vene, hvor det, saa klen-
delig som i nogen Ting, kommer an paa at føres af
den albise og gode Ledfageres Haand, det overlades
ham allene, saasom den der forsynlig uddeler til enhver
Slægt i sin Tid de Fordcele, eller lader den ramme
paa de Ting, som dens Trang just da udkræver, hvori
mig synes man kand finde een af de allerstørste Prover
paa Guds oeconomiske Wijsdom og Godhed i Naturens
Rige. Jeg veed en, hvor stor Credit man kand have for
den gemeenlig stortalende THEOPHRASTI PARACEL-
SI Spaadom om en gylde Tid, som han lader disse
Nordiske Lande vente paa, forsikrende (*) at tuel-
lem

(*) Stedet kand i g i fe sige, da samme er mig allene bekiendt af
JOH. TORNÆI citat. hos SCHEFFERUM i hans Laponia,
igientagen af Hr. PEDER HÖGSTRÖM i Lapmarkernes
Beskrivelse. p. m. 367.

lem den 60 og 70 Grad mod Norden, skulde i sin Tid opdages saa stor Rigdom af Metaller, som end aldrig er funden i Orient.

§. 2.

Skulde dette nogen Tid blive sig at være Sandhed, saa torde vel og den da levende Slægt derpaa hentyde JOBS Ord, Cap. XXXII. v. 22. Af Norden kommer Guld, thi da man Ao. 1697, skiont alt for tillig, spaaede sig maaskee hine Paracelsi gyldne Tiders Nærberøelse, i Anledning, at en Guldholdende Mine da opdagedes, saa blev bemeldte Sprog sat paa den eene, ligesom Christiani V. Billede paa den anden Side af de Ducater, som man deraf myntede, skiont de ikkun vare faa, ligesom Minen ubestandig, dog i Rikthed lig det Ungarske Guld. Længe tilforn, nemlig 1644 og 1645 har man efter A. BERNDSENS Beretning p. 274. ved Agde-Staden eller i Christiansands Stift, paa Velb. CHRISTOPH. GLÖES Gods (*) fundet Guld-Erz, som

Guld-
Miner
fordum
optagne.

No 3

(*) Ao. 1644 Nobiliss. D. JO. SIGFRID. de LUTICHAU, Rei metallicæ in Norv. Praefectus generalis, minera auri invenit in tractu Nedenecensi prope portum Arndalensem & curiam Barlo, nigram talcosam, frequentibus splendentem micis, in cujus bonitatem cum inquisivisset, invenit pondo centenarium ejus mineræ præbere auri puri marcas triginta octo, & insuper centum quadraginta sex marcas argenti . . . Aliam alterius venæ massam Anno 1646 qua ignibus depurata, ex libra una, auri puri dedit drachmas sex, Ipræ.

som uden Tvivl var det man da slog Ducater af, hvillke Fremmede ey ville troe at være af Nørsk Guld, formenende at dette Metal aldeles ikke fandtes i Norge. Iindlertiid stødte sig K. CHRIST. IV. paa dette Tvivlsmaal, der syntes at beskyide ham for et Slags Pralerte med fremmede Fedre, og lod derfor atter 1647 af samme Slags Guld mynte de saa kaldte Brille-Ducater; som forestille et Par Glar-Oyen med Paa skrift: VIDE MIRA DOMI. (*) Den nyelig anførte tilforladelige Skribent

præsente Reg. M. Frustum quod teneo minutioribus spelndet micis & priori magis ad rubidinem vergit. Adductæ sunt ex eodem loco mineræ talcosæ iidem & frequentibus granatis prægnantes, quas auro scatere multi existimant. Hanc mineram Ano 1646 Regi ipsi detexit rusticus quidam Gammel Grodeviin dictus. Sita fodina est ad portum Marede dictum (skal være Mærdøe). Ex tractu Nidrosiensis lapis quidam arenosus aureis scatens scintillis & granulis minutis, mihi allatus & Talci aurei nigrescentis squamulæ, ex quibus aurum erui volunt. In Argentifodinis Norv. prope Regiomontum, puteus Brunsvig dictus, aurum præbet, refert namque D. *Normand* quod A. 1630 d. 3 April. 7 marcæ & sex unciz cum dimidta, auri unciam semis obtinuerit. OL. WORMIUS in *Museo* p. 115.

- (**) Uden Tvivl er det denne samme Nørske Guld-Minera, som D. OLIG. JACOBÆUS taler om in *Museo* Reg. pag. 31. Mineræ duæ auri è fodinis Norveg. quarum una intermixtam sibi habet materiam, quæ Quartzum metallurgis appellatur, altera pyritis speciem, quæ Ries vulgo dicitur. A. 1644. rei metallicæ in Norvegia Præfectus mineram quoque auri in tractu Necnecensi (skal nok være Nedenecensi) propre portam Arndalensem invenit nigram & Talcosam, referente WORMIO. Ved denne Pøylighed maae jeg endnu erindre, at i Anledning af en
vis

bent A. BERENDSEN siger l. c. at af det paa Agde-Siden fundne Guld-Erz, blev ført en temmelig Deel til Kiøbenhavn og prøberet, men ikke befundet saa rigt, at det noget over Omkostningerne kunde indbringe, hvorfor det er bleven forgiæt. Det samme kand man sige om den liden Blanding af Guld, som jevnlig findes i Norges Sølv-, ja endogsaa Kaaber-Erzer. Omkostningen, som gaaer paa, at extrahere og adskille det, kand ey ventes deraf, hvorfor man ikke umager sig dermed.

3^e

vis Mands Angivelse, bleve for saa Aar siden, sendt Berg-Kyndige paa Kongelig Befaling til Finmarken, der at eftersee, om det var sandt, at den store Tana-Elv, som ellers er bekiendt af Lape-Fiskerie, fødte ligesom den Africanste Flod Negro, et slags Guld-Sand eller Guld-Korn med sig. Det, man fandt, var, at Angiveren ikke havde seet ret til, thi det formeente Guld var Svovel-Ries af god Glands, men ingen Værdie. Derimod har man for 2 Aar siden i det Nordlandske Fogderie Salten ved Gaarden Kongsviig, hvor fordom en Nasse-Konge skal have boet, midt i en Ur eller Steen-Hob, fundet en god Deel smaa Guld-Stykker, som ved Røgte tanat fra sig anden Ansæelse, og ved Røttens Middel bleve undersøgte. De befandtes da ikke der at have Hiemme, eller være Stedets naturlige Producter, men af Menneffer for mange Hundrede Aar siden der efterladte; thi det var just smaa Guld-Billeder giorte ved Konst, skönt en meget simpel Konst, og meer end Gothist af Façon; uden Tvivl Mage til de Simulacra aurea Bornholmensia, om hvilke JACOBUS A MELLENE, CHRIST. DEMOCRITUS og flere have skreven. Treende Stykker ere faldne i min Haand. Guldet er ikke det beste, og Figureerne menneffelige Efterlignelser, i tynde Lamellis aureis eller Guld-Plader. Størheden er paa det eens som Leedet af en Finger, paa det andet noget større, og paa det tredie noget mindre. Det første har oven til et Hul med en Ring l.

Ikke desto mindre, da her spørges om Ungarnes Natur, og ikke strax om Profiten, saa maae jeg ved denne Lejlighed modsigge en Skribent, som ellers fortjener min og alles Høiyagtelse, nemlig den af sit store og prægtige Arbejd vidtberømte Italienske Greve ALOYSIUS COMES MARSILLI, som utryffkelig, men uden Grund, foregiver, at Ungarn er det eeneste Land, hvor Sølvet har Guld i Selskab med sig, hvilket vore Bergkyndige vide at forholde sig anderledes. (*)

§. 5.

Sølv-
Miner
fordum
optagne.

Norske Sølv-Miner angaaende, saasom en af Landets største Herligheder, da maae jeg først erindre, at foruden de som nu drives, nemlig paa Kongsberg og i Grevskabet Jarlsberg, ere fordum og nu fundne adskillige flere, men enten endnu ikke ret forsøgte, eller og iglen forladte. Af dette sidste Slags ere de adskillige gamle Gruber i Øvre-Tellemarken, længe siden med Mosse og Græs begroede, men fordum drevne paa samme Maade som de Kongsbergske. Om dennem taler Hr. Baron HOLBERG i sin Danske og Norske Staats-Beskrivelse p. 53. edit. nov. og da han meener de ere fra

(*) Hac igitur gaudet prerogativa Hungariae Regnum, quod scilicet in tot Regionibus, nempe Bohemia, Saxoniis aliisque septentrionalibus locis, argentum solummodo, non vero nobili sociate istius Metallum (de auro sermo est) locupletatur. Secus vero in Hungaria, Danubius Panon. Mysic. Tom. II. p. 107.

fra ældgamle Tider, forundrer han sig, at der aldeles intet findes skrevet om disse Berg-Gruber, skient de endnu synlige Rudera give klarlig tilkiende, at det har været et meget kostbart og vidtloftigt Verk, fast af større Vigtighed end Kongsbergs Sølv-Verk nu findes. Dette Hr. Baronens Tvivlsmaal fandt undskyldes dermed, at ved Skriftets første Edition, vare Annales NIC. KRAGII, saasom længe liggende in Obscuro, endnu ikke komne for Dagen, da de ellers kunde have vist, at hine forladte Gruber ere en ældre end siden Christ. III. Regterings første Tider, og paa denne Sal. Herres Bekostning drevne, men med Skade snart forladte, deels fordi de Norske Bønder, som en vilde lade sig commandere af de Sachsiske Berg-Folk, hvis Sprog de en forstode, gjorde Oprør, og maatte derfor bøde med Livet, deels fordi man i Gruberne ikke kunde bierge sig for stærke Samlinger af Vand. Bemeldte NIC. KRAGII Ord ere herom in vita Reg. CHRIST. III. eller in *Annal.* ad An. 1539. pag. 204. følgende: Coeptum erat superiore anno in Tilemarchia, provincia Norvegia, è visceribus terræ, argenti, cupri & plumbi metalla eruere, ac, probata materia, Electori Saxoniæ aliisque ejus rei peritis, ad quem super hoc negotium aliquoties scriptum, magna spe arcessitæ ex Misnia operæ, mandata cura & inspectio primum STIGOTO BAGGONI, inde ANTONIO BRUSCHIO, moderatore operarum JOHANNES GLASSONE, ac immunitates indultæ, prout in fodinis

Misnicis tum jura condita, quibus operæ regerentur. Nihilominus tamen illæ rusticis abutentes insolentius agebant. Eo magis dolebat miseris quod præter solitum onera imponerentur, nullo emolumento: Simul quia res erat cum hominibus, quibuscum nullo lingvæ commercio tam brevi familiaritas intercedere potuit, alienati magis animi. Itaque coierunt aliqui paroeciarum rustici, ut operantes aut affligerent aut iis locis expellerent. Sed petulantia ipsorum à Præsidibus, quos dixi, refrenata. At pauci quidam post, mandato Regis, extremo supplicio affecti, reliquis alia multa irrogata, prout quisque culpæ affinis, aut à noxa immunis reperiebatur, quum de sceleris autoribus est inquisitum. Verum, quum initia fodinarum læta fuerint operæ pretium, diu tamen non admodum factum. Nam in paucis annis Rex fatigatus sumptibus illi inexhaustis laboribus ceptum destruere. Causa ferebatur quod emanabat tantum aquæ è cavernis terræ, ut penetrari quo necesse esset, sine submergendi periculo non potuerit. Siden tales p. 282. ad an. 1445. om en nye Tumult, som Bønderne opvakte over de Besværinger, Biergverket tilforde dem tværtimod deres Privilegier. Vel mueligt, at den samme Spiritus seditionis, som paa den Tid i Tydskland drev Bønderne, sub prætextu libertatis Christianæ, til at tage Vaaben mod deres Herksaber, i den fameuse Bønde-Krig, ogsaa har strek-

ket sig herhid, skönt jeg derom ikke kand sige noget med
Vished.

Baa Hedemarken skal forduum ogsaa have været
optagen en Sølv-Mine, som efter ARNDT BERNDS.
Beretning i Daam. og Norg. frugtb. Herlighed
p. 276. anno 1630. har givet en Hand-Steen af fint
Sølv, og tillige Formodning om meere i den Egn, hvor-
om dog siden intet er hørt, item at i Eger og Telle-
marken er fundet Sølv-Erz til 17 Lod af et Centner
Malin. Andre Formodninger og Rygter om opfunden
Sølv-Erz, i Njefylke, i Hardanger, i Syndsfjord og
fleere Norske Provinser, kand intet vist siges om, for-
end det med Tlid bliver eftergrandsket og randsaget af
dem, som har fuld Forstand derpaa; thi intet er her til
Lands almindeligere, end at, naar en Bonde bliver ha-
stig riig, sige hans Naboer, han har fundet rige Erzter
i Fjeldet, og skiuler dem til sin privat Nytte, hvilket
gemeenlig er en Virkning af Misundelse. At ved So-
lein i Lavigens Annex, yderst i Sognefjord, findes en
Elv, hvis Vand fører nogen Gruus af Sølv-Malin
med sig, beretter Sogne-Præsten Belærv. Hr. THOM.
SOMMER i sin Skrivelse af 16 Oct. 1750. Det sam-
me har jeg per famam dubiam hørt om en Elv paa
Sundmøer i Drskougs Præstegjeld. I Ranens Gjeld,
Helgelands Fogderie, har og længe gaaet Ord af et for-
dølget Sølv-Berk, men det er ikkuns Raaber-Erz, og
samme ikke saa riig, at den lønner Umagen. Derimod

ligger i Spidsen af samme Fogderie høyst oppe i Landet, ved de Svenske Grændser, et Bierg, som har Sølv- og Blye-Erz sammenblandet. Dette var af de Svenske optraget i forrige Seculo, men blev ruineret efter Herre von AHNENS Ordre af de Norske. Situationen gjør dets Brug vanskelig. Disse Raaber-Erz er befindes ogsaa at holde noget lidet Sølv, saasom det nylig optaget Odals-Verk, hvilket af et Centner Malin giver 60 à 70 Pund Raaber og derhos 8 Lod Sølv i Langaasens Grube, andensheds mindre.

Men foruden at opholde mig længer her ved, vil jeg give den fornødne Efterretning, saavidt jeg kand, om de tvende Verker, som ere anlagte paa Sølv-Erz, og indtil Dato drives med god Fordeel, nemlig Kongsbjergs og Jarlsbergs Gruber.

§. 4.

Kongs-
Bjergs
Sølv-
Verk.

Det første Verk, som ligger ved Sandsværd i Nummedalen 4 Mile fra Drammen, er for nærværende Tid, ved Guldts Betsignelse, saavidt jeg veed, det aller- importanteste og vigtigste i heele Europa, ja mageløst i Henseende til sine gandske massive og gediegene Sølv-Marer, i Steden for at alle Indiske Sølv-Erz skalde saa got som usynlige, og maae extraheres af det Blye eller Raaber, som de skules i. Dette tog sin Begyndelse Anno 1623. da tvende Bønder, navnlig JACOB og

CHRI-

CHRISTOPH. GROSWALD, i de stulle Bierge, som adskille Tellemarken fra Nummedalen, ved at vogte deres Creature, som der gik paa Græs, fandt den første Sølv-Malm i nogle fra det steile Fjeld, hvor Christ. IV. Grube er anlagt, nedfaldende Steen-Stykker, hvilke de til Tiidsfordriv sloge mod hverandre, da de fandtes klingende. Den Materie, som deraf udkom, ansaae de for Blye, toge den hjem, og vilde forsøge at støbe Kugler, Knappe og deslige deraf. Men da de ikke kunde komme til rette med Smeltningen, solgte de den til en Guld-Smed af Tønsberg, som drog omkring paa Landet, at selge sit Arbejd. Denne anmeldte det for Øvrigheden, og gav Anledning til, at paa Kongl. Befalning en nyere Randsagelse i den Egn blev foretagen. Dette lykkedes saavel, at man hen imod Herrested Kirke fandt, foruden den rige Steen-Mare, en Klump reen massiv Sølv af et Punds Vægt. Herpaa lod Kong Christian IV. efter hvis Navn den første Schurv blev kaldet, strax forskrive Berg-Folk fra Tyskland, som i den nye anlagte Berg-Stad Kongsberg bleve de første Indbyggere og Stamfædre til de der nu etablerede mange Tusinde, som siden ere blandede med Norske, hvorfor og hver Nation har Gulds Tjeneste i sit Sprog, og staae under det Kongelige Berg-Collegii Styrelse og Administration. Denne sidste har imidlertid været adskillige Forandringer og Omvælinger underkastet, da snart et Participantskab, snart Kongen selv allene, som og nu skeer, har ladet Verket drive. Soger nogen udførlige

re Beretning om den Bøst, saasom mit Øiemærke ubedkommende, da findes samme i forberørte Hr. Baron HOLBERGS Staats-Beskrivelse Pag. m. 47 til 51; hvad her har Sted, er allene nogle naturlige Observationer, efter deres Beretning, som jeg derom har consuleret, nemlig: At man i Begyndelsen brugte det saa kaldede Ruthengængerie, eller rettede sig efter den Anvisning, man ventede af den bekiendte Wünschel-Ruthes Bevægelse, naar den kommer perpendiculariter over Ertsen. Men den Brug lod man snart fare, uden Tvivl fordi man nogle Gange havde fundet sig forledet til frugtløst Arbejde, da man siden i at sprengte Klippen har fulgt den Stie, som Biergets Malm og Erts-Gangenæs Strog naturlig udviiser. Her er det nu meget særdeles, at i Steden for den ædle Ertsgang i de Tydske og Bøhmiske Bierge falder fra Norden til Sonden, saa falder den her i Norge fra Østen til Vesten, undtagen i den Grube kaldet GLDS Gave, som viger af fra hin Regel, og følger fremmede Bierges Gang. Dog ere andre heri af anden Meening, og sige, at de ædle Erts-Gange her til Lands ere gandske vilde og irregulære, saa man ingensteds kand tillegge dem nogen vis Gang. Dernæst adskilles de Kongsbergiske Erter fra hine udenlandske, i Henseende til deres Storhed, Struktur og Sammenhold; thi i Steden for at andre Bierges Sølv-Miner holde allevegne noget, skionklidet, Sølv, tyndt og vidt adspredt,

Massive saa har den Norske Steen, som sagt er, massive Klum-Sølv, Aalper, eller og Spirer og Straaler. Disse falde ofte ret

Kongsbergske Massive
Sölv-Aarer.

artige saa kaldede *Lusus naturæ* af adskillige Figurer. En Kongesbergs Haand-Steen, som jeg har havt, og nu er i det Kongelige Cabinet, forestiller noget nær et Skib med Masten og Seil. En anden har jeg endnu, som ligner en Høne eller anden Fugl, hvis man tager Imaginationen lidet til Hielp. Naar nu disse massive Sølv-Klumper, som andensteds ere nesten ubekjendte, og knap troes af Fremmede, førend de see dem, (*) snart afbrydes, og slippe af til slet intet, da maae Bergmanden beholde den mavre Steen at bryde i, indtil de komme igien, og betale rigelig paa een Dag en heel Maanedes, ja vel nogle Aars Arbejde, hvilket her ret maae drives paa Haab, tvert igiennem saa mange Mellem-Grunde, som ey tør affkrekke den, der holder sit Strog, og troer, at Erh viser paa Erh. Være ikke disse Mellem-Grunde, da kunde alle Europæiske Sølv-Berker tillige ikke veye op mod Kongsberg allene, hvis Rigdom just kand sluttet deraf, at det efter lang forgieves Arbejd i en Hast med mange 1000 Pund Sølv opretter alle sine Omkostninger, og frier sig fra Giæld, saa at der ingenlunde arbejdes forgieves, endogsaa naar det synes saa; thi nogle Tusinde daglige Arbejdere, som der bruges,

og

(*) Non in omnibus argentifodinis hoc invenitur, adeo ut, an tale derur, dubitasse videatur PLINIUS aliique veteres. Non occurrit in Rhetia, Norico, Dacia, sed in quibusdam Misenæ fodinis, licet non in omnibus, & in Norvegia in Regionemonte frequentissime & in magna copia, ut exinde massæ quvandoque excindantur pondere aliquot centenarum librarum: OL. WORM. *Museum* P. ***

og over hvilke strax skal følge en Liste, vinde altid deres Brød. Vandes der intet meer til Overskud, som dog Gud skee Lov gemeenlig er riigt, da blev dog det Sølv Ophentelse, som føder saa mange Mennisker og deres talrige Familier, samt fordeeles i det gandske Land, altid en anseelig Vinding for Publico. Til Bevistning paa, hvor store og vigtige Sølv-Klumper de Norske Miner holde i sig, vil jeg ikkun erindre, at paa det Kongelige Roust-Kammer findes et Stykke, som kand kaldes mageløst, da det vejer 560 Pund, og skatteres for 5000 Rdlr. (*). Foruden de 18 ældste Gruber, hvis Navne opregnes af ARND BERNDSEN Pag. 275. ere efter-

Gruber, haanden aabnede langt flere nye. Her vil jeg ikkun som drives i dette Aar. opregne dem, som drives i dette indeværende Aar 1751. nemlig:

11di

(*) Denne Norske Sølv-Klump beskriver OLIG. JACOBÆUS in *Musæo Regio* Pag. 31. saaledes: *Minera ingens argenti ex fodinis Norvegiæ, pedum quinque & pollicum sex longitudinem æquat, crassitiem vero in circumferentia pedum quatuor. Anno 1666. d. 24. Augusti ex fodina Norv. Regiomontana, quæ nova spei appellatur, vulgo, nye Forhaabnings Grube, extracta est, 560. librarum pondere, & a Præfecto fodinæ memoratæ, pretio 5000. Imperialium æstimata. Huic non dissimilis massa Anno 1630., regnante in Dania divo CHRISTIANO Quarto ex fodina Norvegica quæ benedictio divina, vulgo Seegen Gottes appellatur, eruta est, quæ 3272 Imperialium pretio æstimata. Endnu erindres, at Anno 1719. fandtes i S. Andreæ Grube en reen massa af 279. Pund. 1727. i Eron-Pringens Grube dito af 245. Pund, og i Gruben Seegen Gottes dito af 304. Pund. Hvilket fremmede hidreysende Berg-Golf selv knap troe, førend de see det.*

Udi det 1ste Revier.

Schurff ved Aschebeck.

- - - gamle Stadsmühr.

Bratte Schurff.

Gabe Göttes Grube.

Schurff ved Justitz-Dahlen.

Armen Grube.

Christianus Quartus Grube.

Gott mit König Friderichs Grube.

Göttes Hülffe in der Noth Grube.

Keller Gr.

Else Gr.

Sachsen Gr.

Udi det 2det Revier.

König Fridericus 5tus Gr.

Schurff ben König Frid. 5tus Gr.

Cron-Prinzen Gr.

Braunschweig Gr.

Juels Grube.

Gamle Seegen Göttes Gr.

Sophia Magdalena Grube.

Prinß Christian Gr.

Fridericus Quartus Gr.

Udi det 3die Revier.

Samuels Gr.

Sophie Hedevig Gr.

Iste Schurff ved Samuels Gr.
Silber - Spuhr.

2det Schurff ved Samuels Gr.

Iste Hellig Trefoldigheds Gr.

2den dito Grube.

Herzog Ulrichs Gr.

Gamle Herzog Ulrichs Gr.

Johannes Gr.

Iste Concordia Gr.

2den dito Gr.

Gott allein die Ehre Gr.

Englischer Gruf Gr.

Fraulein Christiana Gr.

Iste Salomons Grube

Blengang Gr.

Ries-Gruben paa Eger.

Udi det 4de Revier.

Christianus Sextus Gr.

Königin Sophia Magdalena Gr.

Schurff derved.

Schurff ved Glückauf Grube.

Prinzessin Lowise Gr.

Ulrica Gr.

Schurff derved.

Mitlere Winchren.

Neue Seegen Gottes Grube.

No. 2. dito. No. 4. 5 & 9.

Ramberg Schurff.

Schurff ved gamle Anna Sophia.

Af disse Gruber ere for nærværende Tid de beste, nemlig:

Gottes Hülffe in der Roth Grube.

Samuels Gr.

Gamle Seegen Gottes Gr.

Disse have nu alt i mange Aar været gode, dog gives af de øvrige mange ergiebige Gruber, men en saa gandske bestandige udi sine Anbrüche som disse. Udi det 4de Revier haver ellers CHRISTIANUS Sextus og Princesse LOVISE for en 7 til 8 Aar siden givet meget skønt giedigen Solv, men disse saavel som de fleeste Gruber i 4de Revier, ved dybere Affjænkning, igien haver aflaget udi Anbrüchernes Edelhed, dog haves Haab om, at samme sig til andre Tider vil atter indfinde, og dertil de fornødne Eftersøgninger daglig fortsettes.

Man har befundet, at Solv-Erzen ingenlunde efter første Forimeening er indgrændset i det eene Fjeld, som ligger imellem Jordals og Kongsbergs Elven, men udstrekker sine Aarer vidt og bredt paa nogle Mæle i de næstliggende Fogderier, hvorfor, som sagt er, her og der anlegges efterhaanden nye Gruber, og de fleeste fortettes under den Allerhøvestes Betsignelse med god Suc-

Dybste Grube. cels. Een af de ældste og rigeste Gruber, ved Navn Glds Velsignelse, som undertiden i een Uge har udgivet nogle 100 Bund riig Erz, er for en Beskuere særdeles mærkværdigst, da dens Dybhed har nu over 180 Fachter eller Favne perpendiculariter need ad, hvor Omkredsen er af nogle 100 Favnes Strekning. Naar man i saadan en mørk Hule seer sig paa alle Sider omgiven med brændende Baal eller Ild-Steder 30 à 40 i Tallet, som idelig holdes vedlige for at giøre Steenen skior, hvor Minen skal fortsettes, da falder det Sinn ikke meget anderledes, end man pleyer at forestille sig Helvede, ligesom de i Hundrede-Tall der seermende, og efter deres Urbend med egen Dragt distingverede Berg-Folk i det Skuespill kunde forestille Diæblene, helst naar de til Advarsel, at en Mine i den og den Krog skal springe, raabe: Berg Livet! Berg Livet!

Solv-
Verkets
Vigtig-
hed. Hvad den i Metallurgien høifortiente Hr. EMANUEL SVEDENBORG melder i sin Fortale til *Regnum subterraneum* om dette Kongsbergiske Solv-Verk, hvilket af Tydske Berg-Folk, der reyse paa deres Profession, besøges saasom en høy Skole, hvis Lige de ikke finde i Europa, vil jeg her saa kortelig anføre. Quid Norvegiæ in fodinis Kongsbergenfibus, ubi jam per Seculum vix nisi argentum nativum & semel iterumque etiam aurum, tanquam auræ melioris progenies, in lucem & diem gelidissimum, plenissimo sæpe cornu prodierat, cujus annum proventum ab Anno 1711 ad 1724. sistere vo-
lupe

lupe est, ut inde miranda naturæ phœnomena in regno
subterraneo existentia luculentius contemplari liceat.
Ex fodinis illis ductæ sunt argenti multam partem na-
tivi

Ao. 1711.	Libræ 15483.	12 sem.	in pretio 1721	44.	56.	Thal. Imper.
1712.	- -	15490.	10 sem.	3 gr.	-	174157.
1713.	- -	12630.	14 sem.	3 gr.	-	141246. 87.
1714.	- -	12689.	15 sem.	1 gr.	-	148316. 45 $\frac{5}{8}$.
1715.	- - -	9034.	10 sem.	2 gr.	-	108154. 73.
1716.	- -	12744.	11 sem.	3 gr.	-	154194. 69 $\frac{3}{4}$.
1717.	- -	21793.	2 sem.	3 gr.	-	276428. 65.
1718.	- -	19685.	6 sem.	- - -	-	257149. 19 $\frac{3}{4}$.
1719.	- -	14824.	- - - - -	- - -	-	193948. 65 $\frac{1}{2}$.
1720.	- -	12760.	15 sem.	3 gr.	-	168992. 42 $\frac{3}{4}$.
1721.	- -	13671.	10 sem.	3 gr.	-	178181. 3 $\frac{3}{4}$.
1722.	- -	16884.	2 sem.	- - -	-	222285. 32 $\frac{1}{4}$.
1723.	- -	16722.	8 sem.	3 gr.	-	210273. 7 $\frac{5}{8}$.
1724.	- -	14384.	10 sem.	4 gr.	-	186796. 5 $\frac{1}{4}$.

Naar nu disse Summer lignes mod hverandre, seer man,
at Verkets Product er aarlig plus minus halvanden,
undertiden ogsaa halvtredie Tonde - Guld. (*) Særdeels

Nr 3

har

(*) I de ugentlige Gazetter fra WIEN de dato 18 Junii 1751.
staaer der, som lader os slutte, at alle Guld- og Guld- Berg-
werke i de Kæiserlige Arve-Lande ikke vege op mod Kongs-
berg allene, da Ordene paa bemeldte Sted ere følgende:
Seit Antrretung der Kayserin-Königinn Regierung, nämlich
von Anno 1741. bis 1751, sind aus denen in den Oesterreichs-
schen

har den Allerhøieste nu paa nogle Aar ret kiendelig ladet dette Solv-Verk lyffes under nu værende Hr. Etarz-Raad og Ober-Berg-Hauptmand STUCKENBRUCHS prifselige og forsynlige Direction, ligesom samme høysfrentede Herres rare Mechaniske Inventioner og Anleggeraade Verket til største Fordeel, og, som sagt er, dragge fremmede Cultores Metallurgiæ langt fra herhid at see baade i Naturen og Konsten det de andensheds maatte søge forgiæves.

Solv-Verkets samtlige Ober- og Under-Betientere, daglige Berg-Arbejdere, Handtlangere og Pensionister, foruden deres Børn og Familier, som finde deres Brød, ere paa nærværende Tid over halvfemte Tusinde, ifølge af hofsføede Liste.(*).

Bed

schen Erb-Landen befindlichen Bergwerken an ausgebeuteten Gold und Silber allein, NB. eine Million 398000764 Gulden in den Kayserlichen Königl. Münzen geprägt worden.

- (*) De samtlige Indbyggeres Tal, som leve i Berg-Staden Kongsberg, udgjør 10 til 11000 Sieler. De fornemmeste Kongl. Officianter ere: Berg-Hauptmand, Ober-Berg-Amtsforvalter, Treende Berg-Affessorer, Secretair og Revisor, Ober-Berg-Mester, Berg-Amts-Skriver, Mark-Scheider, 4 Geschworne, 4 Schicht-Mestere, 2 Einfahrer, een Hytte-Skriver, Hytte-Mester, Berg-Proberer og Guardein, Mynt-Mester, Stempel-Skriverer, Saug-Forvalter, Ober-Forster, Treende Høisforstere, en Forst-Skriver, Berg-Medicus og Berg-Chirurgus.

Ved Kongsberg Selv-Verk er virkelig udi Arbejde, som følger:

Udi 1ste Revier	-	-	-	650 Mand.
- 2det Revier	-	-	-	600
- 3die Revier	-	-	-	980
- 4de dito	-	-	-	900
Paa Gaugene	-	-	-	60
Smelt-Hytten	-	-	-	40
Mynnen	-	-	-	16
Sommer-Mænd	-	-	-	80

Paa Kullebundene bliver ved Vaarens Tid antaget til Arbejde fremmede Bønder, som om Vinteren, naar Dag-Arbejderne ophører, til Grube Arbejdet, 100 Mand, foruden at der baade Vinter og Sommer stændig er i Arbejde 16, som reparere Bramme og andet nødvendigt, er

116

Om Sommeren er stedse Dag-Arbejde fra 6te Maanedes Begyndelse til 11te Maanedes Udgang, hvortil i det mindste findes i Beleg med

200

Schadhafte og franke Berg-Arbejdere, som nyder Pension af Berg-Cassen

300

Bergmands-Esker, som ligeledes nyde Pension

500

Officier-og Betienter-Esker

30

Betientere, som nyde Pension

20

Off.

Officiers og Betientere som ere virkelig i Tie-

æste 50 Mand.

Leverandeurer " " " 40

4582 Mand.

§. 5.

Jarls-
bergſke
Solv-
Verk.

Det andet Noſſke Solv-Verk er Anno 1729 optaget og anlagt af den HUSMANDſke og CIGIGNONſke Familie, ſom ſiden Ao. 1734. har ladet ſig udløſe ved Joroddrotten, Hans Excellence Grev WEDEL. Det egentlige Sted er nær ved Bragnæs. Situationen falder i Henſeende til Skov, Vand og deſlige Fornødenheder, heel beqvem, ſaa og Erzen, ſom der brydes, meget riig, dog ikke ſom den Kongsbergſke i massive Spirer, eller Klumper af reent Solv, men efter de Tydiſke Bierges Art, ſtærk blandet med Blye og Kaaber, ſom efter Bergmands Sprog maae godgjøres og adſkilles ved Smeltelſe. Denne har nu hidindtil ſaldet uſigelig haard og vanskelig, altsaa giort Verkets Drift ſtor Hinder ved at forøge Arbejd og Omkoſning, formedelt Malmens Haardhed, eller rettere Metallens Tenacité og gienſtridige Heftelſe ved Steenen. Om Aarsagen hertil er en ſtærk Blanding af Arsenico og Antimonio, eller hvad andet, diſputeres af nogle, og jeg maae lade det være henſtillet til de meere Kyndiges Dom. De Haandſteen, jeg har af dette Verk, holde, ſom ſagt er, hos Solvet

vet haade Blye, Raaber og Jern, dog Selvet selv saa rigelig, at hvis man med Tiden af Forfarenhed, som den beste Læremester, maatte blive bedre vant til at tractere denne Metals Adskillelse og Smeltelse, da kunde og Gruberne drives med større Eftertryk, og, som man meener, give lige saa rigt Udbytte som de Kongsbjergske. Imidlertid selges det Sølvs og Blye, som her falder, til den Kongl. Mynt paa Kongsbjerg for en fastsat Pris. De hidindtil optagne og deels til 45 Lachters Dybhed bearbejdede Grubers Navne ere: Wedelsøye, Glück auf, Ehrlich wähet lang, Sophia Amalia, Gott mit uns, Eleonora, Oran, Zeuta, Lamme-Haand, Zuversicht, Minerva, Die Gefegnete &c.

Al Raaber-Verker har dette Kongerige ogsaa en rigtig Guds Betsignelse, fornemmelig Nordensfields, hvor dette Metal meest yttres sig, ligesom Sølvs og Jern Søndensfields. Dets Egenskab er fin og god, hvorfor det og med Begierlighed modtages i fremmede Lande, til hvilke aarlig udføres mange Skibs-Ladninger, dog meest i Saar-Raabers eller uforarbejdet, hvilket er tværtimod vore Svenske Raaberss Maxime.

§. 6.

Det største og hidindtilrigeste Raaber-Verk i Nor. Roraas
ge, ja siden Salms Verk i Sverrig nu siges saa got Raabers
som udtømmet, maaskee i gandske Europa, er Rør. Verk.

aas-Værk, 20 Mile i Nordost fra Trondheim, optaget 1644 af LORENTZ LOSSIUS, Schichtmester ved Øvstue-Værk, paa sin Svigersfaders Hr. ANDERS OLSENS Provst i Dalerne hans Bekostning, samt med deres fælles Raad bragt nogenledes i Stand, hvilken Efterretning med nogle flere dette Værk angaaende, sees af en trykt Jubel-Prædiken, holden af Sogne-Præsten Belærv. Hr. PETER ABILDGAARD Aar 1744., da Indbyggerne i Røraas, som nu er en temmelig Bergstad, den 9de Octobris jubilerede med taknemmelig Erindring om deres Raaberverks florerende Tilstand i nestafvigte 100 Aar, hvorved er mærkeligt, at just i samme Jubel-Aar blev opdaget en nye Schurf af god Malm, en langt fra gamle Storrarts Gruben, som een af de ældste og beste Malm-Gange. Disse sidste, nemlig Raaber-Aarernes Strekninger, forholde sig her anderledes end paa andre Steder sædvanligt er, i det de gemeenlig ikke løbe op og need, men ligge næsten ligesom andre Strata horizontal og tværsigiennem Bierget, dog tykkere ud mod Siderne og tyndere ind mod Middel-Puncten, ligesom en udruldet Dey eller Ruge, der er trykt flad i mellem 2 Steene og tyndest der, hvor Bægten har været stærkest. Af denne structura partium laaner DAN. TILAS i sin for det Kongelige Svenske Videnskabers Academie Aar 1742. holdne Tale, et artigt Argument til at bevise den Sætning, som jeg allerede Cap. II. mener desforuden at have gjort temmelig probable, af andre her faldende Exempler, applicerede paa WOOD-

WARTS

WARTS Hypothesin om Jordflodens Forandring ved Synflodens Bande, og da jeg har fundet denne siden artige Pièce, siden jeg handlede om him Materie, hvor den ellers egentlig havde henhørt, vil jeg inferere noget af den, angaaende det Raaber-Berg her tales om. Hr. TILAS Ord lyde Pag. 10. ongefær saaledes efter en frie Oversættelse: „ Et meer end overtydende Beviis, at „ Biergene have været bløde og flydende, give alle de „ horizontal liggende eller svævende Norske Raaber- „ Malms Gange omkring Røraas tilstende, særdeles „ de, som i Heste-Fjeldet ere beliggende, saasom Kong „ Christiani V. og Myrgrubernes samt Heste-Klet Grubens Malm-Gange. Dette Fjeld stiger langt sluttet „ og tillige høyt nok op, og har mange smaae Hamre „ (Svensk. *Kullar*) eller ligesom Affaker paa sig. Ved Fjeldets Søndre Ende ere svævende Malm-Gange baade „ paa Vester- og Øster-Siden. Fra Vester ere disse „ Gange blevne forfulgte ved Heste-Klets-Gruben, men „ fra Øster-Siden ved Kong Christiani V. Grube. Begge disse Gruber skulde sikkerlig møde hinanden saaledes, at man kunde fare ind paa den eene og ud paa den anden Side af Fjeldet, hvis det ikke længe siden var befundet, at jo meere man kommer ind paa Malm-Gangene under Fjeldets Høyde, jo meere fortrykkes de og blive smaa. De ere nu med begge Gruberne komne hinanden saa nær i møde, at de høre hinandens Skud. Men i Kong Christiani V. Grube, som er nærmest ind under det Høieste af Fjeldet indrevent,

„ er Malm-Gangen allerede saa fortrykt, at den ey meer
 „ kand arbejdes, og samme Odde viser sig efter Haan-
 „ den i Heste-Klets Gruben. Samme Omstændighed
 „ har tilforn viist sig i alle Gruberne, da, saasart der
 „ har været en liden Hønde op imod Dagen, saa har
 „ Malm-Gangen der ind under været fortrykt ic. Her-
 „ til kommer og dette, at just under saadanne Høyder
 „ kiendes Berg-Slaget selv at være meere sammentrængt
 „ og trykt & vice versa. Hertil seer jeg ikke at kunde
 „ være anden Aarsag end denne, at Materien af Be-
 „ gyndelsen har været flydende, og ved den derpaa lig-
 „ gende høye Columne er bleven meer og meer sammen-
 „ pakked. „ Saavidt Hr. Tilas, som synes at spaae Ef-
 „ terkommerne en Mangel af Malm paa dette Sted. Dog
 „ meene de, som vide Omstændighederne, at Røraas Egn
 „ i vdtløstlig Circumferentz har Malm nok for mange
 „ Slægter, og at det, som mere staaer at besyngte, er en
 „ Mangel paa Kull, efterdi de nærmeste Skove ere for-
 „ hugne, og Kullene maage drives langt fra derhen, altsaa
 „ betales temmelig dyre, hvilket vel burde opvekke Vedkom-
 „ mende til at tænke paa den unge Skovs Opelskning,
 „ samt de for den saa skadelige Seders Afskaffelse i Distric-
 „ tet; thi hvor mange Tusinde Læster Kull, foruden Fab-
 „ nevad, et Raaber Værk behøver, sluttet deraf, at Mal-
 „ mens Rostning eller Calcination allene udkræver 6, 7
 „ ja undertiden 8 Gange frisk Jld. At ellers mange Men-
 „ nesker nu finde deres Føde paa det Sted, hvor fordmum var
 „ en Ørk, det siger velbemeldte Hr. PETER ABILD-
 GAARD

GAARD i sin trykte Jubel-Prædiken p. 16. og legger dertil de Ord: „ For hundrede Aar siden boede her i „ denne Terrain ikkun 7 eller 8 Familier, som bestode „ maaskee af een eller 2 Sneese Mennesker, der søgte de „ res Føde med Jagt efter vilde Dyr. Men nu under „ holdes dog over to Tusinde Sieler i denne Meenighed „ allene, foruden langt flere omkring os, der har at „ tilskrive Verkets Drift deres Underholdning. „

Under Røraas Raaber-Verk sortere adskillige Maas-Ovne, som for Skovens Skyld ere anlagte her og der, saa at Malinen om Vinters-Tiid, naar Myr og Bænde ere frosne, kand føres derhen. Særdeles ere paa et Sted kaldet Tolgen, 4 Mile fra Røraas, 3 saa, danne Smelt-Ovne. Af Hr. EMANUEL SVEDEN-BORGS *Regno subterraneo* p. 124. vil jeg anføre en Fortegnelse over det Raaber, som i nogle Aar der er smeltet.

Anno 1698	reent Raabber	-	-	700 Skippund:
1700	.	.	.	1140
1702	.	.	.	975
1704	.	.	.	1510
1706	.	.	.	1467
1708	.	.	.	1460
1712	.	.	.	1353
1718	.	.	.	933
1722	.	.	.	1087
1723	.	.	.	1102
1724	.	.	.	1128

Til denne Smeltning ere aarlig forbrugte 12 à 15000
Læster Kul og 5 à 600 Favne Beed.

§. 7.

Næst Nøraas er Medals eller Lyttens Kaa-
ber. Verf halvsemt Mill fra Tronhiem. Det siges at
være optaget 1654. Maas-D ovene lige ved Svark-
mø og Grudsetter. Af den første Oven har man efter
velbehandlede Autors Relation faaet:

Anno 1720 reent Kaaber	722 Skippund.
1721	694
1722	566
1723	478
1724	401

Saa og af Grudsetter Maas-Oven:

Anno 1720 reent Kaaber	120 Skippund.
1721	261
1722	263
1723	210
1724	215

§. 8.

Indset eller Øvikne Kaaber-Verf ligger 10 Mi-
le fra Tronhiem, og er optaget 1635, men ikke drevet
med Eftertryk førend 1707. Dets Malin falder lette-
re

re at smelte end forrige, og har ikke saa megen Steen i sig, men derimod destomeere Svovl-Ries. Af 100 Tønder Malm faaes 10 à 12 Skippund Raaber ved Varme af 100 Læster Kul. Aarlig faaes 3 à 400 Skippund Raaber. Ved dette Verk haver forrige Director BROSTRUP FAX fundet den Maade at omskifte per præcipitationem Jern til Raaber, hvilket skeer saaledes: Ved Gruberne ligge store Dyrger af Marcasit og anden Steen-Malm. Der igiennem lader man Vandet flyde i nogle sinnaa med Jern-Stumper opfyldte Brønde, som ere anlagte paa Rad, een efter den anden. Dette vitriolske Vand fører deels et Raaberagtigt Bundfald, deels Raaber selv med sig, og giennemtrænger Jernet, saa at det bliver til Raaber, hvoraf jeg selv har en Prøve af et Stykke, paa hvilket Operationen en er fuldkommen, saa at man seer Jernet end, nu inderst og Raaberet uden omkring. Tiden, som udfræves til denne Omskiftelse, er et halvt Aar. Men der vil noye passers paa, naar Metallen maae optages, thi ligger den nogle Dage over Tiden, da forderves den, og det ureene blandes med det reene. En Deel af Jernets Vægt tabes derved, dog skal Profitten ikke være at foragte. Jeg erindrer, at Grev MARSILLI i hans *Danubio Panonico* fortæller om ligesaadan Anstalt ved et vist Raaber-Verk i Ungarn, hvor samme Maade bruges med Vitriol-Vandets Løb fra Brønd til Brønd, hvilket han i hosføiede Raaber-Stilk oplyser.

S. 9.

Selboe
K. Verk.

Selboe Kaaber-Verk, som ligger 6 Mile Østen for Tronhiem, er optaget 1712. Malmen havde i sin Begyndelse større Blanding af Steen og Svovl end nu, da den findes noget ædiere. Tre Mile fra Gruben føres Malmen til Møllenaas, hvor trende Mas. Ovne ere anlagte. Af 100 Tønder Malm faaes $7\frac{1}{2}$ Skippund reent Kaaber. Jeg veed ikke, i hvilket af disse forbehandlede Tronhiemske Berg-Verke det er, at den i Norden perégrinerende curieuse Fransos Mons. MARTINIERE har seet sig om, ey heller med hvad Sandheds Grund han kand sige, der fandtes hos Kaaber-Verket paa to Miles Distance et Solv-Verk, hvilket gjør hans Relation suspect. Imidlertid vil jeg anføre den med hans Ord efter HAPPELII Oversættelse in *Mundo Mirabili* Tom. III, L. XIX, c. 2.

So bald wir zu Drontheim an Land kommen, gingen wir zum General-Aufseher über die Bergwerke, ihm unser Schreiben zu übergeben, und ersuchten ihn, daß unser Getrayde, so bald es möglich, mögte in Empfang genommen werden, er vermeldete uns aber, daß alle seine Bedienten in den Werkwercken wären, weswegen er jemand dahin senden müste, ehe und bevor es empfangen werden könnte. Wie ich solches vernahm, bath ich unsern Capitain, daß ich möchte mit dem Bothen dahin gehen, welches er mir willig vergönnete. Den nechstfolgenden Morgen begaben wir uns beyde,

ich

ich und der Bothe, zeitlich zu Pferde, und ritten mit einander bis nach Stekby, welches eine grosse Stadt ist bey 6 Meilen von Drontheim, da wir fürs beste ansahen zu bleiben, sowohl wegen einfallender Nacht (ob es schon nur um 3 Uhr war) als weil wir durch einen grossen Wald reiten mussten, welcher voller Wölfe, Bähren und Luchsen war, und dieweil sie sehr grimmig, unsern vorhabenden Weg bey der Nacht gefährlicher, als sonst gemeiniglich, machten. Den folgenden Morgen reyseten wir mit anbrechendem Tag von Stekby wieder ab, und sahten unsern Weg zu den Bergwerken fort. Gegen die Nacht kamen wir zu den Schmelzhütten, alda wir nach des Landes Weise mit Toback, Brandtwein und Bier, soviel als wir ertragen mochten, unterhalten wurden. Ich traf alda einen Bedienten an, der, weil er einem Norwegischen Edelmann in Frankreich aufgewartet hatte, gut Französisch redete. Dem erzehlete ich, wie mich das Verlangen die Bergwerke zu sehen, dahin geführet, und bath ihn, mir die Freundschaft zu erweisen, und mir hierinnen an die Hand zu gehen, welches er mir auch den folgenden Tag zu thun versprach, und nachdem wir 2 Stunden stark mit einander getrunken, giengen wir zu Bette. Als des Morgens mit anbrechendem Tag, der Bott, mit welchem ich kommen war, mit einem Bedienten nach Drontheim wieder abgegangen, und mich bey einem Berg-Meister recommendirt gelassen, der des hernach folgenden Tages mich mit sich nach gemeldtem Bergwerk führen wolte,

Es

gieng

gieng ich, so bald ich aufgestanden, nach vorgedachtem Bedienten der Französisch redete, der ein gut Frühstück so wohl für ihn als für mich und den Bergmeister, meinen Führer, bereitet hatte, und unter dem Frühstücken ersuchte der Bediente den Bergmeister, daß er mich in die Berg-Stollen hinabführen und die Werke sehen lassen wolte. Als wir unser Frühstück eingenommen, giengen wir bey 50 Schritte von der Schmelz-Hütten, welche auf einem hohen Berg nahe bey der Hinfarth in das Werkwerk gebauet war, auf dessen Spitze stehet ein Gerüste (Machina) so sie einen Kran nennen, welches von 2 Männern, vermittelst 2 Räder umgedrehet wird, der eine gehet in dem einen, der andere in dem andern Rad, und mit sothanem Herumdrehen winden sie große Stücke aus den Stollen heraus, zuweilen an Erz, bißweilen an Erde, wie man die Werk-Stücke und Töpffer-Thon zu Paris heraus zu winden pfleget. Der Meister und ich setzten uns in ein hölzern Gefäß oder Kufen, so mit Eisen und Stricken zusammen befestiget war, in welchem wir uns in den Schacht, bey 50 Faden oder Klaftern tief hinab ließen. Wie ich hinabkam, konte ich mir nichts anders einbilden, als ob ich in der Höllen wäre, dann alda war nichts zusehen, als finstere erschreckliche Höhlen, große Feuer, und die Berg-Leute, so viel ihr darinnen waren, sahen wie die Teufel, alle in schwarzen ledernen Kleidern, und lederne Rappen auf ihrem Haupt, wie unsere Priester im Winter tragen. Sie waren unterwerths spitz, und das übrige

breit,

breit, über ihren Nasen zusammen gefüget (Damit sie von dem Rauch frey wären) und hatten ein Schurzfell von gleichem Zeug.

Ihre Arbeit in diesen Bergwerken ist mancherley; etliche hauen und zerschlagen das Erz, andere suchen mit ihren Instrumenten, ob sie Kupffer-Gänge oder auch Wasser antreffen mögen, welches bisweilen in dem Grund verborgen lieget. Neulich r Zeit brach es mit solcher Gewalt und Ausfall, daß es sie alle ersäuffet hätte, wenn sie nicht solchem mit grosser Sorgfalt zuvorkommen wären. Der Meister, so mit mir eingefahren war, wie er vermerket, daß ich fror und mit einer seltsamen Kälte befallen war, läutete mit der Glocken, anzuzeigen daß sie uns wieder solten hinaufziehen, welches in eben so kurzer Zeit geschah, als sie uns hatten hinab gelassen; wir kehreten alsdann wieder zu der Schmelz-Hütten, woselbst wir meinen Frankösischen Dolmetscher funden, der mit der Mittags-Mahlzeit auf uns wartete. Nach dem Mittags-Mahl ließ der Amtmann 3 Pferde satteln, eines für ihn selber, den Bergmeister und für mich, nach dem Silber-Bergwerke, welches 2 Meilen davon war, zu reiten und selbiges zu besuchen. Wie wir dahin kommen, stiegen wir ab in des Ober-Aufsehers Haus, welcher uns sehr freundlich empfing, und präsentirte uns jedweden ein gut Glas voll Brandtwein, und nachdem er es selbst zuvorerst gekostet, hieß er uns willkommen seyn, und tractirte

uns nachgehends mit Toback und Bier. Nachdem er uns dergestalt also bewirthet, führete er uns nach der Schmelz-Hütten, so ohngefehr $\frac{1}{4}$ Meile von seinem Hause lag, und fast wie die Kupfer-Schmelz-Hütten beschaffen, und mit allerhand Werkleuten versehen war, etliche scheideten, etliche wuschen, etliche schmelzten, andre machten es fein, und andre schmiedeten es, alles zu Ibro Majestät Diensten. Von der Schmelz-Hütten gingen wir zu dem Bergwerk, welches in einem gegen über liegenden Berg lieget, in welches ich nebst dem Bergmeister einfuhr, und fand keinen Unterscheid zwischen dem vortigen, die Schachte, Feuer und Kleider nebenst der Art und Weise und Zeit zu arbeiten, kamen gänzlich überein, das ist so viel zusagen, sie arbeiten des Morgens und Abends 3 Stunden Vormittag und 3 Nachmittag, im Sommer 4 vor der Mittags-Mahlzeit und 4 Stunden nach derselben. Die übrige Zeit seynd sie lustig, tanzen nach ihrer Leyer oder Hackbrett und andern Instrumenten, wie ich dann das Glück hatte solches zusehen, die erste Nacht als ich in die Kupfer-Schmelz-Hütten kam. Den Winter über arbeiten sie ganz nicht, werden aber eben so wohl als wenn sie arbeiten, nach Proportion des Tages mit 5 Schillinge bezahlet.

Disse Trondhiemske Raaber-Verkers Bigtighed, luttet nogenlunde deraf, at foruden mange Millioners Bærdie, som Privatiudi sidst forkøbne 100 Mar har hentet

tet deraf, nyder Hans Kongl. Majestis. Cassa aarlig i Tiende, allene 30 til 40000 Rdlr. Af Arbejderne ved samme Verker udgiordes i sidste Svenske Indfald 5000 Mand, som kunde bære Vaaben til Landets Defension.

§. 10.

I Guldbrandsdalen under Dofresfeld, er i disse Fandals sidste Aar anlagt et nyt Raabber-Verk i Fandal, som K. Verk siges at tegne til god Fordeel for Participanterne. Specialia ere mig derom ikke saa bekiendte, at jeg kand melde noget efterretteligt. Hoved-Grubens Navn er Sride- richs Gave

§. 11.

Sogne-Flords Fogderie her i Bergens Stift har nylig havt Nardals Raaber-Verk optaget i dette Seculi Begyndelse, og siden drevet snart af Privatis, snart for Kongelig Regning, da Malmen siges at være meget fin og god, ja endog ikke uden nogen temmelig Blanding af Guld, hvis Nygte just var det, som overtalede Sal. K. FRIDER. IV. at løse Verket til sig med 36000 Rdlr. Men siden har Erkens Ubestandighed og nogle andre tilfældige Aarsager forvoldt, at det en Tid lang ikke har været i Drift, hvilket dog med første torde skee, i Følge af det Tilbud, som en vis Mand nylig har gjort i det Kongel. Rente-Kammer.

Nardals
K. Verk.

Paa den De Smølen, ikke langt fra lille Fosen, som nu kaldes Christianslund, havde et Participantskab for 30 Aar siden begyndt at bryde en Deel der foresunden Kaaber-Malun, men Ueenighed og andre Aarsager hindrede Fremgangen.

Odals
K. Verk.

Derimod har et Participantskab An. 1741. opfaaget Odals Kaaber-Verk, 9 Mile fra Christiania, hvorom jeg tilforn har meldet, at det foruden noget Sølv, giver af et Centner Malun 60 à 70 Bund Kaaber.

§. 12.

Jernet i
Almindelighed.

Jernet, som PLINIUS rettelig kalder optimum vitæ pessimumque instrumentum, findes her til Lands næsten overalt, (dog meest i Christianslands Stift) da dets Spiritus vegetativus synes at have tingeret (*) alle Slags Grunde, efter den Observation, som de i Chymien forfarne ofte har gjort ved Vandets, Steenenes og

Mh.

(*) Om alle Metaller's Vegetation ved en Spiritu vitrioli, der efter den af Skaberengjorte Indretning, idelig skulde opløste sig med en Damp og Dunst fra Jordens Centro, mod dens yderste Deele, og fornehmelig heste sig i Biergene, der at føde efter Haanden nye Metaller af sig, skrives vel meget af dem, der statuere saadan Vegetation, men saavidt jeg kand see, uden noget Medhold af Forsarenhed, som den beste Læremester; thi jeg finder ingen Bergmand, som kand sige, han har seet nogensteds nye Metaller vope eller atter fremkomme i de for 100 Aar eller længere udtømmede Miner. Paa den anden Side viser det, som tilforn er anført om Malun-Gangen i

Myrernes Randsagelse. Mons. NICHOLLS siger i eet af sine Breve, at iblant alle de Materier, som vores Jord-Klude er sammensat af, findes ingen overflødige, re end Jernet. Deraf er en god Quantité ikke allene i alle Steene, men ogsaa i Leeret, hvilket han beviser med Farven af Leer og af Jernets Marcasite, med den liden Umag det koster at vitrificere Leeret, med Ligheden imellem det vitrificerede Leer og Jernets smaa Plader, med den mørkrøde Farve som det faaer, naar det calcineres, og endelig dermed, at, naar det brændes blandet i Olie, bliver det til pur Jern. See *Philosophical Transactions* vol.

Noraa-Berk, langt tydeligere, at Raaberet har ligget der i sin store flade Kage, siden Skabelsens eller i det mindste siden Syndflodens Tid. Ikke desto mindre, vil jeg til Eftertanke's Anledning for dem, som maatte være af en anden Meening, føje hertil, hvad den fortreffelige Grev MARSILI, hvis kostbare Berk ikke er i hver Mands Haand, skriver om denne Materie, nemlig in *Danubio Panonico* Tom. III. p. 117. heder det: Metalli hujus (ferri) ex primo illo, juxta nostram hypothesein reliquis etiam nobilioribus metallis communi principio, seu spirita metallico deducenda videtur, sub vario tamen respectu seu gradu maturitatis, juxta majorem minoremve matricum ac succorum ibi occurrentium aptitudinem. Fremdeles sammesteds pag. 129. Attentis observationibus, quas hactenus recensuimus, visum nobis est, posse probabiliter statui, communem quendam halitum metallicum seu spiritum ex penitioribus terræ (veluti semen ibi lege conditoris reconditum) ad superficiem usque elevari, tamque montium partes pervadere, quam ipsas planities, verum tamen congruam ipsius fixationem potius in montibus fieri, ratione peculiaris structuræ lapideæ ac secretionis succorum ibi concurrentium, ad differentiam structuræ ac porositatis terræ componentis planities.

vol. XXXV. N. 402. Art 3. Dog er Jernet ikke allevegne lige got eller lige tractable, udkræver ogsaa ved sin Haardhed usigelig megen Støv, og kand ikke heller, skönt af samme Calibre, selges for saa ringe Priis, som det fra Sverrig, hvor Almuen nødes til at arbejnde for indtre Dagløn, og mangen fattig Bonde paa egen Haand foretager sig en liden Smeltning, eftersom han kand affted komme, hvorimod næsten al Norsk Jern-Malmbrydes, knuses og smeltes i Samfund paa store og kostbare Verker, som enten en formuende Proprietaire, eller et Selskab af flere Participanter opretter. Det Myre-Jern, som ogsaa findes paa nogle Steder i temmelige massive Klumper, bruger Bonden at smedde til daglig Brug i hans Egn. (*) Imidlertid er Jernet næst Sommer-Læsten een af Norges beste nervis rerum, da deraf aarlig udfikses mange 100000 Centner, deels og fornemmelig Stang-Jern, deels støbt Jern, i Kalkelovne, Canoner, Gryder og deslige Arbejnd, saa at dets aarlige Product kand regnes for 3 til 400000 Rdlr. De omtalte Jern-Verker ere efterfølgende.

§. 14.

Jern-
Verkeres
nes Op-
regnelse.

Bareboe ellers kaldet Baaselands-Verk 2 Mille fra Arendal, er et af de ældste og i god Stand.

Ba.

(*) I Vinie Sogn paa Baas, falder et Slags Myre-Jern saa haardt som Staal, hvorfor Bønderne bruge det til at gjøre gode Ører, Leer, Knive og deslige af.

Bærums-Verk ligesom forrige og nær derved. Dets Malm holder Hr. EM. SVEDENBORG in Regno subterr. p. 169. for den beste i Norge.

Bolvigs-Verk ikke langt fra Skeen.

Dikkemarks-Verk nær ved det Bærumske, er for nærværende Tiid en i Drift.

Edsvold-Verk paa Over-Rommerige, dets Mas-Ovn og Maskiner see EM. SVEDENBORG p. 165. l. c. Dette er meget gammelt.

Egelands-Verk i Gierstad-Sogn nyelig anlagt.

Lidsfos-Verk i Grevskabet Jarlsberg.

Sossun-Verk nær ved Skeen, et af de beste, hvor mange Canoner støbes.

Sakkedals-Verk paa Hadeland 4 Mille fra Christiania.

Kongsbergs-Verk er i nogen Tiid ikke brugt for at spare Kul til Guld-Minerne.

Laurvigens-Verk, Grevskabet af samme Navn tilhørende, er et af de importanteste og største i Landet.

Lefføe i Guldbrandsdalen under Dofre-Fjeld, paa nye optaget 1710. beskrives af Hr. EM. SVEDENBORG, p. 168.

Mosse-Verk ved Riøbstæden af samme Navn.

Nes-Verk, ikke langt fra Laurvigen og samme Eiere tilhørende.

OndalsVerk i Soløers Fogderie har ikkun slet Malin-
Vald ved Kragerøe.

Ulefos ellers kaldet Haldens-Verk, halvanden Mil
fra Skien, har dette singulare, at Jern-Minerne
drives tværs under en ferst Søe, saa der paa en
Fierding Vægs ere Hvelvinger med høyt Vand
oven paa, hvis Bevægelse høres lydelig naar man
gaar i Gruben.

I det øvrige er Jernet den Metal, som her til
Lands allerførst er dreven, ja mange Hundrede Aar
forend man tænkte paa ædlere Metalleres Forarbejdelse.
Paa Ellefield ved St. THOMÆ Kirke, saa og i Læssøe
og Edsvold, har de ældste Verker været, saavidt man
finder Efterretning. Dog har vel Myre-Jernet været
det første, som er optaget. I OL. WORMII *Museo* be-
der det pag. 123. TACITUS refert Gotthones coluisse
ferri Fodinas - - - AGRICOLA eas celebrat quæ inter
Sognedaliam & Osterdaliam sunt; ut & in Telemarchia
ad tertium a Seida oppido lapidem erantur.

§. 14.

Blyes
Verk. Tin er her til Lands, saavidt min Efterretning
strekker sig, endnu ikke fundet, men Blye tages og smel-
tes i Brevskabet Jarlsberg, hvor det gjør Selskab med
Solv-Erzen, om hvilken tilforn er tale. Dette Blye
siges

siges at være temmelig hart, og ikke saa got til Brug i de Kongsbergiske Smelt-Hytter, som man ønskede, hvorfor det gemeenslig selges til Engellænderne. De ældgamle Berggruber, som sees nær ved Christiania eller Fæstningen Aggershuus, siges at have været drevne paa Blye og Kaaber, men ikke paa Sølv-Erzk, som Agricola foregiver de Metall. L. II. C.8.

Ellers beretter ARND BERNDSEN i Danmarks og Norges Frugt. Herligh. p. 276. at 1630 er fundet paa Tøllemarken Kaaber og Blye-Erzk tillsammans, og 100 Aar tilforn havde man i den Egn gjort samme Decouverte efter NIC. CRAGII Beretning in Annal. pag. 204. Ustroværdige Folk er mig berettet, at ved Gaarden Fosland i Strands Præstegjæld findes foruden megen Jern-Erzk, ogsaa rige Blye-Marer. Nærlig har jeg faaet en Prøve af Blye-Erzk, som ved Smeltning fandtes meget riig og god. Det skal være taget i Nærsylke en langt fra Stavanger. Maatte Næren ved nyere Randsagelse befindes stor og tilstrækkelig, da fortiente den vel at optages. Om Blye-Erzk blandet med Sølv i Helgelands Fogderie mod Sverrigs Grændser, er tilforn meldet.

Ved Eger en langt fra Kongsberg findes Blye-Erzk af samme Art, som det Jærlsbergiske, og i Solør Fogderie har det Odalske Kaaber-Verks Participantsskab nylig begyndt at aabne nogle Blye-Gruber.

S. 15.

Qvægs-
sølv.

Uf andre Mineralier, som ellers kaldes umodne Metaller, saa og af adskillige Jord- og Berg-Arter tienlige til Farve og Malerie, har man hidindtil i Norge fundet nogle, men andre ikke, saavidt jeg af Berg-Kyndige har kundet faae Efterretning derom. Qvægs-sølv eller Mercurius er her længe bleven søgt, men ikke fundet, uden paa saadant Sted, hvor dets Oprindelse kunde tages i Tøvl. Tæt op til Gaarden Viul fandt Hr. Etats-Raad STOCKFLETH for saa Aars siden i en Jordbakke staaende saa meget Qvægs-sølv, som kunde fylde en halv Spøll-Kum, men da man, ved at Graven og Grandfening, ikke fandt videre, saa kom nogle paa de Tanker, at det Minerale en havde hienne her paa Stedet, men muelig var kommen der ved Anledning af forrige Aars uhyggelige Jdebrand, da man havde udfastet der en Deel Spøyl-Glas, af hvilket Qvægs-sølvet muelig kunde have sanket sig og sammenløbet i Bakken. Endnu uvissere er TH. BARTHOLINI blotte Formodning in *Actis Med. & Philosoph. Hafniens.* ad A. 1673. vol. II. p. 127. om at det saa kaldede Gramen ossifragum, som her findes, og hvorom tilforn er meldet, skulde være et Kiendetegn til at Grunden, hvor det vører, maatte have enten Blye eller Qvægs-sølv i sig

S. 16.

Svovl.

Svovl-Ries findes her i Bergverkerne nok af, men agtes en kostbart nok til at smeltes og renses, saasom

som man gjør ved Dylla i Sverrig; thi siden de Island-
ske Idsprudende Bierge give Svovl af sig i hele Strøm-
me (*), og Compagniets Skibe derfra kunde føre det til
Kiøbenhavn, saa er samme nok til at forsyne Krud-Mol-
lerne med, til hvilkke det meeste forbruges.

§. 17.

Salt-Grunde ere her ingen synlige eller over
Jorden. Men ved Friderichstad findes en Salt-Kilde,
skönt man af adskillige Aarsager ikke skiotter om at bru-
ge

(*) Blandt de mange Norske Bierge er hidindtil, Gud fsee Lov,
intet idsprudende, men at med Tiden's Længde tørde yttre sig
noget deslige her i Haranger, saadant kunde præsumeres af
følgende Omstændigheder. Over Gaarden Dødne i Ringer-
viigs Præstegield, ligges et Fjeld af omtrent 200 Favnes
Højde, hvis Overdeel, efter gamle Følkes Sigende, for
100 Aar siden, begyndte først at revne og give sig fra hver-
andre, saavidt, at man knap kunde springe derover. Med
Tiden blev den Abning 9 til 10 Alne breed. Da gjorde
Gaardens Beboere et Løfte om en aarlig siden Gave til Rint-
zerviigs Kirke, efter Almyens Sedvane her til Lands. Si-
den den Tid, heder det, at Abningen ikke er bleven brede-
re. Men derimod er den eene Kant, som vender mod Sø-
den, synket, og synker endnu efter Haanden perpendiculariter
eller lige ned ad, saa den er efter mit eget Øyesyn vel 6 eller
8 Alen lavere end den anden Randt. Om dette ikke giver en
underjordiff fortærende Jld tilkiende, staaer derhen. I Gazet-
terne fra Turin berettes under den 21 Aug. 1751., at da
Bierget Plainjou ved Passi i Savoyen, nyelig saaledes er bru-
sten, har man baade seet og lugtet en sterck Svovel-Røg, samt
lavet sig til snart at see Luen fremkomme ligesom paa Vesu-
vius.

ge den. Om samme Kilde har sin Oprindelse af Havet eller af skjulte Salt-Grunde, er ikke bekendt tilvisse, dog formodes ikke det første i henseende til Situationen, som er en Miil fra Havet. Om det Salt, som af See-Band kaages paa adskillige Steder, er tilforn Cap. 3. meldet noget lidet. Her vil jeg tilføje den Efterretning om det Kongl. Salt-Verk ved Tønsberg, som læses bag i Hr. JENS MÜLLERS nyelig udg. vne Tønsbergste Beskrivelse p. 109 seqv. og er i kort Begreb følgende.

Paa den Peninsul Valøe halvanden Miil fra Tønsberg er Ao. 1739 anlagt og 1742 paa Kongl. Allernaadigst Befaling ved Hr. Geheime-Raad von BEUST fuldført et Grader-Verk og Salt-Syderie. Grader-Huusene ere tvende, et hvert af 2000 Fods Længde og afdeelt i 6 Rummer, hvor Vandet ved Hjul, drevet af Heste, hentes op af Søen, og flyder paa Rønder igjennem Riis, fra en Rum til den anden, indtil det naaer sin Skarphed. Salt-Panderne eller de store Kedler, i hvilke dette Vand kaages, give hver 2 à 3 Dogn 22 Tønder Salt, stort Maal, 12 Skiepper til Tønden, og da forbruges til hver Bande 4 à 5 Favne Brænde, stort Maal. Men om Foraaret og i Sommerens Begyndelse, da Sneen i Fjeldet løses og Elvene give meere ferskt Vand i Stranden, saa at denne taber noget af sin Saltthed, behøves til Raagning længere Tid og meere Brænde. Saltet holder Hr. MÜLLER endog bedre end det Lüneborgske, skiont nogle, maagkee af Caprice,

price, negte det. Salt-Værket har sin egen Jurisdiction, hvorfra Appellationen gaaer til Ober-Berg-Amtet paa Kongsberg.

Arsenicum har man vel meent at findes i de Jarlsbergiske Solv-Gruber, og blant andet deri søgt Aarsagen til den Malins Haardhed. Men de, som vide bedre Besteed, sige Iley dertil.

§. 18.

Vitriol, som aldrig er adskilt fra Kaaber og Jern, er her gode Raad til at faae, saavidt man finder sin Regning ved dets Præparation, hvormed det saa kalbede Norske-Compagnie for nogle Aar siden har gjort Begyndelse ved Kongsberg, med at anlegge der et Vitriol-Værk, kaldet den forlorne Søn. At man ogsaa tilforn har havt Vitriol-Værk her til Lands, sees af OLAI WORMII Ord i hans *Museo* Cap. X. p. 25. In Norvegia simile Vitriolum elaboratur arte, magis ad cæruleum quam ad viridem tendens colorem, verum non in massis, sed in Granulis asperis & inæquitatibus prostat. Viribus & facultatibus nulli cedit. Englænderne tillave deres Vitriol af en Slags Pyrites med gule Klarer i, hvilken efter at den i 3 Maaneder har været exponeret Luften, bliver beqvem til at give Vitriol af sig. Spørgsmaal er det, om ikke her kunde skee det samme.

Vitriol.

§. 19.

Allum, som med forrige er nær beslægtet og holder det i sig, findes i god Forraad under Egeberget ved

Allum.

Chri-

Christiania tiuellem Skæver-Steenens Plader, hvorfor man og der har anlagt et Allun-Syderie, der giver baade Vitriol og Allun nok, men det sidste falder noget vanskeligt at rensse eller adskille fra sine Sedimentis, saa det ikke hidindtil har naaet sin fulde Klarhed, og derfor ikke hells sin rette Brugs.(*). Imidlertid gibe bemeldte Sedimenta en fin brun Farve, som ligner den bekjendte Engelske-Jord, og af samme Sort findes paa nogle Steder i Myrerne, hvis den forsigtig opsamles, og ikke blandes med Sand eller Gruus, da Malerne meget vel kunde bruge den, som af nogle er forsøgt. Ved Sunds Præstegaard her i Egnen har jeg selv af en Hændelse fundet saadan brun Jord. Paa den De Karmen siges den og at være, og i Quælfjordens Præstegjeld i Nordland sælges den for 1 Rdlr. Tønden til at male Huse med. Om tvende Slags rød Jord paa Særøe, tienlige til Malerie, melder OL. WORMIUS kortelig in *Museo* Cap. III. p. 4.

§. 20.

Cinnober eller *Minium nativum* er, saavidt jeg har fundet spørge, endnu ikke fundet, men *Ockra* eller *Oskergel*. *Kergel* findes som progenies Metallis Martis, eller et Slags Jern-Rost, mange Steder temmelig god, de Prøver jeg har deraf, fra Sulen paa Sundmeer, Oval.

(*) Paa nogle Steder bruges Urin til at præcipitere det Sedimentum, som betager Allunen sin Klarhed. Om det samme her er forsøgt, veed jeg ikke.

Ovaløse i Nyesylke og Jeddere. Uden for Christia-
nia, hvor Stadens Rettersted er, findes i det nedhæn-
gende Fjeld paa Siden en gennemløbende Aare af Alens
Brede, hvilken giver ligeledes god Ofergel.

§. 21.

Blaae Farve, som Lazur eller dens Art, torde ved
Mandsagelse vel findes i Anledning af Raaber - Biergene.
Men som et Fossile terrestre findes ved Vardehuus i
Finmarken paa Norges yderste Grændse mod Rusland,
en skien Himmelblaae Farve, som en Kongl. Officier
ikke længe siden har bragt derfra til Prøve, og fortiente
vel videre at opsoeges og føres i Brug, da den af Kien.
dere ansees, som ret pretieus.

Blaa
Farve.

Et Slags Kul-sort og meget fint Leer, der fly-
der under Penselen, som en Sæbe, derhos glendsende,
og kunde kaldes Norst Tusch, findes ved den tilforn om-
talte Gaard Biul paa Ringerige. (*) Det ved Stavan-
ger saavel som længer fra Byen, graves et Slags sort
Farve, næsten som tørre Steen-Kul, hvilket nogle har be-
gyndt at bruge til Malning.

Sort
Farve.

Un

Bed

(*) Nyelig har Hr. *Gabr. Heiberg*, Provst i Nordfiord og Sog-
nepræst til Sloppen, berettet mig, at sammesteds ved Gaar-
dene Ryg og Eide, om ikke paa flere Steder, tages et
Slags sort Jord, saa fin og god, at Bønderne dermed far-
ve deres Klæder sorte, hvoraf sluttes, at samme vel kunde væ-
re tienlig for Malerne til Svarte, og maaffee bruges i Ste-
den for Ryn-Rog.

Lugtende
hvid Leer.

Ved Aalgaard i Stesdals Sogn, samme Egn, tages paa Bunden af et lidet ferskt Vand, et Slags hvidt og fin Leer, som en Terra sigillata, derhos meget sen, men hvad merkværdigst er, da giver den en behagelig Lugt fra sig, noget nær som Desmer.

Terra anti-
scurbu-
tica.

I de nyelig udgivne Epistolis OL. WORMII tales nogle gange, men særdeeles Tom. II. p. 471. i et Brev til Th. Bartholin, No. 717. om et Slags mineralisk Jord tienlig mod Skierbug, og fundet nær ved Bergen. Men da det egentlige Sted ikke nævnes, og de jeg spørger derom vide nu omstundet intet deraf at sige, saa sees blant andet ogsaa af den Prøve, hvor tienligt det er at redde fra Udergang eller Forglemmelse det lidet man efterhaanden opdager i nogen af Natur-Lærens Deele. Bemeldte gode Mands Ord herom ere L. c. følgende: Terra illa anti-scurbutica, cujus mentionem facit Catalogus, prope Bergas in Norvegia reperitur; eam mihi attulit Fabricius Medicus Regius, qui ait, ejus civitatis Poliartrum, non sine successu ad sudores in Scorbuto movendos ea uti, Drachma urina in aqv. appropriata. Cum effoditur, impura valde est, radiculis & sabulo repleta: munda lentorem & pingvedinem nullam habet, sed formam pulveris refert, colore Turpethi mineralis, ex Mercurio confecti.

E N D E

Paa Norges Naturlige Histories
Første Deel.

Det første Forsøg

paa

Norges Naturlige Historie,

Forestillende

Dette Kongeriges Luft, Grund, Fjælde, Bænder, Bæxter,
Metaller, Mineralier, Sten-Arter, Dyr, Fugle, Fiske,
og omsider Indbyggernes Naturel, samt Sædvaner
og Levemaade.

Oplyst med Aaaberstykker.

Den viise og almegetige Staber til Ver, saavel som hans fornuftige
Creature til videre Eftertanke's Anledning,

af

ERICH PONTOPPIDAN, Dr.

Episc. Bergens. Membr. Reg. Societ. Scient. Hafniens.

Anden Deel.

Kjøbenhavn, udi det Kongelige Børsenhuses Bogtrykkerie,
Trykt af Gottmann Friderich Bøgel, 1753.

Deres

Høj = Brævelige EXCELLENCE,

Høj = og Velbaarne Herre,

Sr. Adam Sottlob

Soltke,

Greve til Bregentved,

Ridder af Elephanten,

Hans Kongl. Majestæts Høystbetroe-
de Geheime-Raad og Ober-Hof-Marschal, Direc-
teur for den Kiøbenhavnske Banco, Præsæs for
de Kongl. octroyerede Danske Asiatiske og
Vestindisk-Guineiske Compagnier, saa og Præ-
ses og Ober-Directeur for det Kongl.

Maler- og Tegnings-Academie.

Gaadige Herre!

Den høye Gunst og Bevaagenhed, som
Deres Høy-Grævelige EX-
CELLENCE, fra mange Aar af,
i adskillige Prover mod mig har ladet kiende, er
vel den første Aarsag, som byder mig, at tilegne
Dem dette Skrift, og ved den Lejlighed offentlig
at bevidne min underdanige Forpligtelse.

Dog

Dog gives mig ogsaa hertil endnu en anden
Anledning, nemlig, paa een Side, Deres
Høn = Grævelige EXCELLENCES
ret berømmelige Omhue for det almindelige Be-
ste, saavel i borgerlige Ting, som og i det der be-
fordrer gode Videnskabers og Konsters Fremgang;
paa den anden Side Deres store Yndest og Om-
hue for den priisværdige Norske Nation, hvorpaa
jeg, ved adskillig Venlighed, har seet, og af Deres
egen Mund hørt merkelige Beviser, særdeles da jeg
sidste gang havde den Ære at opvarte Deres
Høn = Grævelige EXCELLENCE i
Christiania.

Saadant Hiertelag sommer ogsaa allermæst
dennem, som Guds Forsyn har sat i Hønheder, just
til den Ende, at de desto beqvemmeligere maatte
see

see paa andre med et omhyggeligt Afsyn, sætten-
de deres største Glæde i at glæde andre, og deres
største Ære i at gjøre store gode Gierninger, ja,
efter Apostelens Ord, at være de Ypperste deri.
Selvsamme er ogsaa, efter mine Tanker, de Sto-
res allerstørste Fordeel her paa Jorden, saafremt
de med Mose see hen til Belønningen i en bedre
Verden.

Dette veed jeg Deres Høj = Grædelige
EXCELLENCE gjør, og har gjort af Ung-
dom op. Derfor har den Allerbøjest og saa ret
kiendelig opfyldt paa Deres Person sit Løfte om
at ære dem der ære ham. Vor Store Monarks
særdeles Naade er Dem allerede til største Roes,
efter Regelen:

Principibus placuisse bonis non ultima laus est.

Hans Kongl. Majestæts Wiisdom i at
udvælge, og Hans Bestandighed i at elske Dem, er
et tilstræffeligt Signal for det gandske Land. Dog
meener jeg, det er, i de Troendes Dyne, endnu no-
get mere, at man kiendelig merker, hvorledes dette
Val er styret og denne Kierlighed stadfæstet ved en
langt høyere Haand, nemlig den, der holder Kon-
gernes Hierter, og bøyer dem som Vandstrømme.

Den samme alvise og almægtige Gud, alle
Herrers Herre og alle Kongers Konge, holde sin
Haand fremdeles bestandig udstrakt til at beskier-
me, benaade og velsigne saavel Deres Høn-
Grævelige EXCELLENCE Selv, som
Deres Hønbaarne Erue Grævinde og den tal-
rige Afskom, hvilken hans Forsyn har føyet til saa
mange

mange andre timelige Fordeele. Han lade Deres
Sæd længe lyffes, blomstre og udbrede sig paa
Jorden og Deres Høy = Grævelige EX-
CELLENCE Selv sildig gaae ind i sin Him-
melske Herres Glæde!

Jeg er i Sandhed og allerstørste Verbødighed

Gnaadige Herres

Deres

Høy-Grævelige EXCELLENCES

Bergen, den 20 Maji
1753.

Til Forbøn og al skyldig Underdanighed
ærbødigste Diener

E. PONTOPPIDAN.

Ad
AUCTOREM.

Omne tulit punctum, qvi miscuit utile dulci,
Siccine utrumqve Tuo sistitur hic calamo?
Sic nova, quæ cerno, docti monumenta laboris
Dant nova Norvegis, dantqve decora Viro.
Divitias Arcti in terris ostendit & undis,
Sed simul ostendit ceu benefacta Dei.
Hoc decuit Tantum, tanta pietate fideqve
Non modò, sed Doctum pagina utraqve Virum.
Omne igitur punctum, ut tollas, Supreme Sacerdos,
Teste ipso Momo, flagitat istud opus.

Venerabunda musa manuqve
apposuit

TANTI NOMINIS

Cultor observantissimus

O. TIDEMAND,

Præpos. Dioecesanus & ad Templ. Cathedrale
Bergenium Past. Primar.

On the 11th day of the month of June 1791

At the City of New York

In the County of New York

Before me, the undersigned authority, on the above

premises, personally appeared

John Jay, one of the

Justices of the Peace for the County of New York

and acknowledged to me that he was the

author of the foregoing

instrument, and that he executed the same

for the purposes and consideration therein

expressed. In testimony whereof, I have hereunto

set my hand and seal of office, at the City of New York,

this 11th day of June, 1791.

JOHN JAY

Justice of the Peace for the County of New York

Attest my hand and seal of office, at the City of New York,

this 11th day of June, 1791.

JOHN JAY

Fortale.

Na jeg forleden Aar udgav den første Deel af Norges Naturlige Historie, angaaende Elementerne og de livløse Ting, var mit Forsæt, at lade denne anden Deel om levende Creature følge umiddelbar og tillige med, efterdi den allerede fandtes færdig fra min Haand. Men at dette mit Forsæt blev forandret, og den første Deel udgiven for sig selv, skeede i Anledning af Raaber=Stifterens, saavel som Bogtrykkerens Forsæld ved andet mellemløbende Arbeide.

Imidlertid stode mine Haandskrifter om denne og andre Materier i Fare for at ødelegges

a ges

ges ved den Ildebrand, som in Augusto 1751. borttog en Deel af denne gode Bne, og tillige truede mit Huus med Odeleggelse, skjønt Guds skaanende Barmhiertighed ikke lod den gaae saa vidt, ellers havde jeg ikke været i Stand til at fuldføre dette Arbeide. Deslige Hændelser have, særdeles her til Lands, fortæret mange gode Efterretninger, og jeg forestillede mig det samme om nærværende Skrift, saavel som om min Continuation af vores Danske Kirke-Historie, da jeg i bemeldte Omstændighed med egen Haand henkastede dem i min Have, og ansaae dem ligesom Resten af Verden, for at være et Liggendesæ be- varet til Ilden.

I den Betragtning har jeg og længe siden været desto mindre scrupuleux over at udgive mine

Samlinger og andet Arbeide saaledes som det har fundet blive, hellere end at sige:

- - - - - Nonum premantur in annum,
og dermed lade alting gaae tabt, da det synes mig in Republica litteraria langt rettere, at enhver Borger giver hvad han har, den Stund det staaer til ham, og lader Efterkommerne være betænkte paa dets Forøgelse og Forbedring, efter den Grad af Lyk og Indsigt, som deres Tiid kand føre med sig.

Den der første gang enten gandske opdager en Sandhed, eller og afhandler ordentlig en Materie, som hidindtil ikke har været det, han bør saa meget mindre udsette sit Arbeide en Undergangs og Odeleggelses Fare, da det ikke er meget venteligt, at nogen anden just kommer paa samme Spøer eller Anslag, med mindre han finder

Tisen brudt og Veyen banet for sig, i hvilket Fald han derpaa kand gaae langt videre end Forgængerer, men var bleven aldeles tilbage, dersom Denne ikke havde loffet ham, og det maaskee just ved sine Fehls, Forglemmelser eller andre Ufuldkommenheder, hvilket just da drage det Fuldkommnere efter sig.

Vil nogen skrive om det, som allerede er beskrevet af andre, da ventes billig, at han gjør det bedre. Denne Priis overlader jeg gierne Dennem, som efter mig foretage sig at afhandle enten vores Danske Kirke = Historie eller og den Norske Naturlige Historie. Paa disse Materier har jeg nu i nogle Aar anvendt saa megen Tiid og Gliid, som mine Embeder har villet tillade, og deri fundet mig opmuntret, deels ved Tingenes egen

egen Natur og Bærdighed, deels ved Lærernes Begierlighed efter Materiernes Fortsettelse.

Det nærværende Arbeids første Deel har havt den Lykke at nyde Publici Yndest, endogsaa i en højere Grad end jeg selv vilde agte den værd. Om den nærværende anden Deel vil finde samme Bisald, staaer derhen. Dog har jeg lagt Bind paa at gjøre den ligesaa efterrettelig og tilforladelig, meenende at dens Indhold, nemlig de levende Skabningers Beskrivelse, fortiente det end ogsaa frem for de Livløses.

I de 7 første Capitler handles om Fjreføddede Dyr, Orme, Insecter, Fugle og Fiske, særdeles saa vidt Norge deri har enten noget forud, eller og noget som adskiller sig fra det Almindelige, i det mindste noget som hidindtil ikke har været

alle saa vel bekiendt. Heri haaber jeg, at de, som forlystes ved at agte paa den store Skabers herlige Huusholdning med uformuftige Dyr, kunde finde mange Spoer af hans viise Raad, kierlige Hensigt og almægtige Haand, altsaa opmuntres til at tænke med Syrach Cap. XLIII. v. 8. Det er en stor Hætte, som gjorde dem.

Det Ottende Capitel, handlende om Norske Monstres marinis eller Udyr i Havet, torde vel gjøre saa meget hertil, som noget af det foregaaende. Da man i vore Dage, frem for nogen Tiid, ffyer en barnagtig Lettroenhed, og under det Paaskud snarere holder alt forlænge tilbage med sit Bifald, end giver det alt for tilig, saa seer jeg forud, at den, som læser allene Summarierne over bemeldte Ottende Capitel, og finder deri Havmænd,

mænd, de store Søe-Slanger af nogle hundrede
 Alnes Længde, og den endnu langt større Søe-
 Krake, Kraxe eller Horv, vilde mistænke mig
 for den omtalte Lettroenhed i de Materier, og
 det maa jeg taale indtil han har læst Capitlet
 igiennem. Derefter torde jeg ikke trænge til no-
 gen Undskyldning.

Siden man har bragt Microscopia eller
 Forstørrelses = Glas til den Fuldkommenheds
 Grad, at ikke allene smaa Dyr og andre Ting
 gandske nøye kunde betragtes, men endogsaa det,
 der tilforn saa got som gandske undskydede vore
 Øyne, opdages, saa har man paa den Side seet
 Natur-Rigets Grendser merkkelig udvidede, og
 de levende Creatures Tal meer end een, ja meer
 end

end 1000. gange fordoblet (*). Og i den Henseende kunde her til Lands vel ogsaa giores en Deel herlige Opdagelser af ubekiendte Insecter eller deslige smaa Dyr, hvis her fandtes en Swammerdam, Reaumur, eller deres Lige, forsynet med

(*) "Was soll man denken von einem Würmlein, welches de LISLE "in der *Histoire de l'Academie Royale* ad Ann. 1711. p. 18. "durch ein Fern-Glas gesehen, das in einer Zeit von einer "Secunde, in welcher kaum der Puls einmahl schlagen kan, "drey Zoll weit fortgeschritten, und bey diesem Marsch 540 "Schritte gethan, weil es binnen dem Raum einer Linie 15 "Mahl, und also über 1000 Mahl in einer Secunde, seinen Fuß "beweget? Was von einem Thierlein, deren wohl etliche Tausend auf einer Nadel-Spize tanzen können? oder deren 7 bis "8000. in einem Tröpflein Wassers leben und noch mehr in "dem Räumlein eines Sandkorns seyn können, wie man durch "die Vergrößerungs-Gläser bemerket hat. See JOH. JAC. SCHMIDTS *Biblisches Physicus* Sect. II. Cap. 1. pag. 409. seqv. Forestiller man sig herhos, at et hvert levende Dyr, det mindste med det største, befatter i sig en heel *Machinam hydraulico-pneumaticam*, eller en Bind- og Band-Konst, sammensat af mange adskillige Deele til adskilligt Brug, saa stiger vor Forundring endda langt højere over den uendelig vilse, mægtige og gode Skabers Gierninger.

med de bedste Glas samt tilstrekkelig Tiid og Le-
lighed.

Men seer man til den anden Side eller det
Extremum af levende Creatures allerstørste In-
dividuis, da meener jeg vist nok, at Nord-Søens
Bande have dem i sig, og at hvad man i bemeldte
Ottende Capitel læser derom, er saa meget desto
merkeligere, siden Verden har staaet saa længe
og dens allerformidableste Beboere dog været
saare saa Mennesker undtagen allene vore Norske
Siskere bekiendte (*), dog dem saa vist og vel be-
kiendte, at naar disse samtydige Vidners store
Mængde, som jeg noye nok har examineret, ikke
b
maat-

(*) Veniet tempus, quo ipsa quæ nunc latent, dies extrahet &
longioris ævi diligentia. Ad inquisitionem tantorum ætas
non una sufficit. Veniet tempus, quo Posterio nostri tam aperta
nos nesciisse mirabuntur. SENECA.

maatte gielde i den Sag, da 1000. andre upaa-
tvilte Tings Troeværdighed langt mindre kunde
staae ved Magt.

Er nu HErren vor Skaber stor, endogsaa
i de mindste Ting, da mener jeg, hand kand kien-
des end større i de allerstørste, følgerig at be-
meldte Efterretninger om hine store Hav-Dyr
ikke skulle mishage vore Tiders Naturkyndige,
hvis Dom jeg uden Begring underkaster mine
Tanke, saa vidt de allene ere mine egne, og hvis
Rettelser, Erindringer eller Anmerkninger, sig-
tende til dette Arbeids Forbedring ved et nyt
Oplag, eller og ved Oversættelse i et andet Sprog,
altid skulle være mig kjærkomne, og med Tak er-
kiendes.

Andre Hav-Dyrs eller Fisk-Arters Glasser
kunde

funde maaskee ogsaa blive noget fuldstændigere ved dette Arbeid; thi da jeg har holdt mine fraadskillige observatoribus indkomne Efterretninger mod det, som læses i andre Landes Skribenter, den Materie angaaende, saa savnes vel her mange Fiske, som findes paa nogle andre Steder, men ogsaa findes her de, som mange andre ikke vide af, eller som jeg i det mindste ikke har fundet hense til de species, som angives af hine, og det Slags er det jeg begierligst har opsanfet.

Ved de almindelige Fisk-Arter eller andre Dyrs Beskrivelse torde jeg ikke opholde mig. Dog har deres Fangst og andre Omstændigheder udcrævet nogen Bidtloftighed, naar det var saadanne, som her frem for andensteds findes i stor Mængde: Ex. gr. Gild og Torsk ere i sig saa

bekiendte i de fleste Lande, at deres blotte Navn er nok. Men da just disse tvende Arter indbringe dette Land aarlig mange Tønder Guld, saa har jeg agtet det fornødent, at opholde mig noget længer ved deres Fangst og Behandling.

Alf Jagle og fireføddede Dyr findes her og nogle saadanne Sorter, som i andre Europæiske Lande ere lidet eller intet bekiendte, derfor har jeg anvendt flere Ord paa deres Beskrivelse, skiont nogle af dem endda kunde have udkrævet langt nyere Efterretning, end den jeg var i Stand til at give med Visshed, efter egen eller andre paalidelige Correspondenters Forsaenhed. Thi disse Grændser har jeg nøye iagttaget, og uden for dem paastaar jeg ingen Visshed, naar noget meldes efter et ikke noksom bestyrket Rygte.

Om den Norske Nations eller Landets fornuftige Indbyggere's Naturel var af Begyndelsen mit Forset ikke at handle: Dog fandt jeg omsider denne Artikel vel saa væsentlig, som nogen anden i Landets naturlige Beskrivelse. Derfor har jeg i de tvende sidste Capitler samlet saa mange singularia gentis Norvegicæ, som kunde være nok til at forestille dette Folkes naturlige Art og Egenskab. Om samme er truffet eller ikke, maa Læseren selv domme af de anførte og mestendeels in facto grundede Beviisligheder, til hvilke ogsaa undertiden føjes nogle argumenta a priore, som ikke just give saa gandske vis Slutning, men dog en rimelig Formodning.

En Ting, Historiam Litterariam angaaende, maa jeg endnu ved denne Lejlighed melde,

nemlig, at da jeg i Fortalen til dette Skrifts første Deel har regnet det saa kaldte Speculum Regale blant de fortabte Bøger, og beklaget Undergangen af de Efterretninger, som deri havde været mit nærværende Øhemerke vedkommende, saa underrettes jeg nu, til stor Fornøjelse, om contrario, formedelst Højædle og Velbaarne Herr Etats-Raad LÜXDORPHS høystærede Skrivelse af 20. Jan. sidstleden. Deraf seer jeg, skiont denne gang alt for sildig, at den ældgamle codex under bemeldte Navn endnu er tilovers i en Afsskrift paa Universit. Bibliothecque, og derhen foræret, tilligemed saa mange andre Manuscr. af Sal. Professor ARNA MAGNÆO, hvis Donations Catalogus vel var Trykken værd, i det mindste for Udlænderes og andre Graværendes skyld. Videre seer jeg af
for-

forbemeldte lærde og fortreflige Herres Brev, at den gamle Mening, Speculum Regale skulde være hiin vise og tapre Kong SVERRE hans eget Arbejd, eller i det mindste skrevet paa hans Befalning, folgelig i hans Tiid, er gandske ugrundet. Evertimod melder Herr LÜXDORPH, det er af Secul. XIII. Ende, eller og Secul. XIV. Begyndelse. Auctor kalder sig een af de Fornemteste ved Kongens Hof i Norge, og har boet paa Helgeland i Tronhiems Stift. Skriftet er forfattet som en Samtale imellem en Fader og en Søn, indeholdende, foruden adskillige Stats- og Nærings-Regler, mange naturlige Ting, de Nordiske Lande angaaende, dog ikke saa meget om Norge selv, som hvad der rører Irland, Fisisland og Grønland.

Bidere har jeg denne gang ikke at erindre,
men slutter med det Ønske, at HErrens Øyne,
som staae aabne over alle Lande, maae stedse see
mildelig til dette Land og Folk i aandelige saavel-
som naturlige Omstændigheder. Af Ham, ved
Ham, og til Ham ere alle Ting. Hannem være
Være evindelig! Amen.

Skrevet i Bergen, den

24. April, 1753.

E. P.

Det første Capitel.

Om de fireføddede Dyr.

§. 1. Første Heste.

2. Orne og Røer.

3. Faar og Geder.

4. Sviin, Hunde og Katte.

5. Hiorte, Raadyr, Harer og Caniner.

6. Elsdyr og Rensdyr.

7. Bjørne.

8. Ulve.

9. Loffer eller Gouper.

10. Ræve.

11. Jerve eller Bielsfræ.

12. Maar.

13. Egerne.

14. Hermeliner.

15. Bæver.

16. Odder.

17. Grevinge eller Brokke.

18. Pindsviin og Muldvarpe.

19. Røtter og Muus.

20. Læmen eller Lemminger.

§. I.

ra Elementerne og de libløse Ting, som i denne Naturlige Histories Første Deel ere afhandlede, kommer jeg nu med min Beskrivelse til det, som i Norge lever og bevæger sig *vita animali*, saasom gaaende og krybende Dyr, Insecter, Fugle, Fiske, og omsider Mennesker.

Norske
Heste.

Al firefødde Dyr betragtes først de tamme, som daglig gøre Menneskene Tjeneste, og blant disse komme Hestene allerførst i Consideration (*). Nu ere de Norske Heste

(*) Jeg følger altsaa i Dyrenes Opregnelse den Orden, som Mons. BUFFON i sin *Hist. Nat.* T. I. Disc. 1. p. 33. kalder den naturlige, og grunder samme paa den Hielp vi Mennesker have af dem, hvorfor særdeles Heste og Dyne, efter ALDROVANDI Meening, bære det almindelige Navn *Jumenta a Juvando*. Efter denne Grund burde i det menneskelige Selskab de nyttigste og hielpsomste Borgere ligeledes have Fortrin. Hr. JAC. THEOD. KLEIN er i sin nyelig udgivne *Dispositione Quadrupedum* pag. 39. ikke tilfreds med bemeldte Hr. BUFFONS Prin-

Heste en ubekiendte i Danmark, hvorhen de undertiden føres, dog meest som en Nødvendighed, for deres nette Skabning og Styrke, endskiønt de falde gemeenlig ikkun smaa, men vel proportionerede, fyldige og runde, allerbest og størst i Guldbrandsdal, Surendal og Lærdal. Hos Bonden fødes og opdrages de alle; thi Stutterier holdes her ingensteds, saaviit jeg veed. Paa Farve ere de fleeste enten gule, med sorte Extremiteter, samt en sort Stræg langs ad Ryggen, eller og brune, graa og muusblakkede, men sorte sees meget sielden, ja af 50 knap een. Med maadeligt Foder nehes de Norske Heste, og ere ved saa got Huld, som andre ved langt bedre; thi Korn faaer en Bønde-Hest gemeenlig ikke at smage, og er endda, af det blotte Hø, gandske let paa Beenene. THORMOD. TORF. remarquerer i sin *Hist. Norv.* P. IV. Lib. VIII. C. 3. p. 409. at Anno 1302 en Mand ved Navn Augmund Hugleickson, hvilken siden blev hængt paa Nord-Næs her ved Bergen, var den allerførste, som gav sine Heste Havre at æde, hvoraf han fik det Tilnavn Hæstakorn. Quod in Norvegia primus equos avena paverit. Saa mange Sygdomme ere Hestene her ikke underkaste, som i de fleeste andre Lande, særdeles ikke den skadelige Spat, hvilken

A 3

Principio, og rangerer Quadrupedes hellere efter deres Fødders adskillige Skabning, holdende det deri med Hr. C. LINNÆO in *Fauna Svecica*, hvilken i denne Henseende carperes af BUF-FON maalkke noget alt for spøst. Ellers handler JO. JAC. SCHMIDT i sin *Physico Biblico* p. 424. seqv. udførlig om Dyrenes Forskiel.

Meest
vrinske.

hvilken de sielden har i deres Art og af Fødselen, skönt nogle ved lang Slæb omsider kunde faae den, naar de blive gamle. Man pleyer her ikke, saa sædvanlig som andensteds, at lade dem skiære, hvorfor de har fuldt Mod, Munterhed og Styrke, frem for Vallakkerne, som kaldes **Gielker**. Men efterdi de vrinske Heste ofte forarsage Uleilighed, saa havde Hans Excellence Stattholder GYL-DENLÖVE i sin Tid befalet, at gilde de fleeste, og i hvert Sogn ikkun at beholde tvende Staa-Heste. Det gjorde lige saa stor Uroelighed blant Bønderne, som før var blant Hestene; thi Almueen kand knap tage mod noget Nyt, uden det, der kommer uformærkt snigende og listende, saa at hiin Befalning saa Steder kom til Guldbyrkelse og faldt snart bort af sig selv, skönt den var vel grundet, som kand eragtes blant andet deraf, at i Bergens Egn, paa 2 Miles Omkreds, tør, efter gammel Vedtægt, ingen Bonde holde nogen Hoppe, saa at her bruges lutter vrinske Heste. Marsagen er denne, at da her ere aldeles ingen Kløve-Bøye, hvor Hestene kunde gaae spendte i Nag, men alt det, der indkommer til Lands, maae føres i Kløv, det er hengende paa Hestens Ryg, saa driver Bonden 2, 3 eller 4 løse belæssede Heste, ligesom andensteds Væseler, for sig, og hvis disse mødte en Hoppe, vilde der blive ont af, da endogsaa en Ridende maa tage sig vel i Nag og besidde sin Hest til gavn, naar den i de trange Huul-Bøye møder andre Heste af samme Slags, som knap kunde passere hinanden forbi uden Krigs-Signal. Til Ride-Heste ere de Norske bedre end at spende for Vogn. Deres Gang er let, munter og spillende, saa og deres Trin usigelig visse, hvilket høylig

Deres
Brug.

høylig behøves i de vanskelige Beye, hvor den beste Danske Hest umuellig kunde komme ret langt, uden Livs-Fare for Rytteren saavelsom sig selv. Naar de stige op eller ned paa steile Kleve eller Steen-Trapper, vide de med een Fod at føle sig for, om Steenen ligger fast, og lader man dem ikke raade sig selv, da er den beste Konst-Rytter om en Hals, og kand aldeles ikke bruge sin Konst. Har de at stige ned over et gandske steilt og glat Sted, da kaste de deres Bag-Been ind under Livet og glide saa ned. Mood bevise de i at slaaes med Ulve og Bjørne, særdeles de sidste; thi naar Hesten lugter een af det Slags i Nærvaerelsen, og har Hopper eller Plage hos, da sanker han dem bag sig og attraquerer sin Modstandere med Forbeenene, hvilke han bruger som et Par Tromme-Stikker til at slaae med, bliver ogsaa gemeenlig Mester, hvilket nogle ved Hoffet toge i Tvil, indtil Statholder WIBE, i Kong FRID. IV. Paasyn, lod gjøre et Forsøg med een af sine Vogn-Heste, som paa Friderichsberg strax angreb den løsladte Bjørn og ikke lod Liv i ham. Men skeer det undertiden, at Bjørnen med sin Styrke, som er meer end dobbelt, faaer Overhaand, særdeles i det Hesten vender ham Bag-Deelen til, og vil der slaae ud, da er han strax fortabt. Bjørnen springer op og slaaer sig fast paa Hestens Ryg, hvilken maa afsted med sin strenge Rytter, indtil Blodet forløber ham, saa han styrter.

Striid
med Bjør-
nen.

§. 2.

Norske Øren og Køer, næsten alle af gul Farve, ere, ligesom Hestene, ikkun smaa, i Ligning mod de Danske.

Øren.

Dette

Vært.

Dette tilskriver Hr. JOH. ANDERSON i sin Beretning om Island s. XXVII. de mod Nord-Polen liggende Landes sammenpersende koldere og tykkere Luft; hvilken han meener ikke hindrer Fiskene fra at blive her allerstørst, men vel Land-Dyrene at dilatere sig, saasom i en mildere og lettere Luft, hvorfor man og i de allervarmeste Lande finder de allerstørste Dyr, saasom Elephanter, Næse-Horn, Drommedarer og Cameler. Om den Raison her kand gielde, veed jeg ikke, helst da den ey er applicable paa alle Dyr, saasom Elsdyr og Hiorte, hvilke jeg knap troer at være andensteds større, at jeg ey skal tale om Mennesker, som, qvoad principia vitæ animalis, maatte være samme Stiebne underkastede, og det treffer ikke ind, da Normanden ikke viger nogen Nation af Legemis Vært og føre Lemmer (*). Derimod maa man give bemeldte curieuse Skribent fuld Bisald, naar han i Beretningen om Grøn-

(*) Dersom velbemeldte Auctors Meening skulde have Grund, da maatte Dyrene i Tronhiems Stift, saasom længer mod Nord, være mindre end i Bergens Stift, men de befindes tværtimod fiendelig at overgaae de Bergenske, baade tamme og vilde, Dyr, saavel som og Fugle. Endnu maa jeg herhos erindre, at paa de mange smaa Ud-Øer og Holmer, som næsten skule Norges Vester-Side, opfædes og fædes aarlig mange Dyne, langt større end de i det faste Land, ja noget nær lige saa store som de Danske, maaskee fordi de der ikke allene have herlig Græsning, men ogsaa fuld Frihed, saa de blive gandske vilde og maae undertiden skydes, men ellers fanges med Snare, naar man i Slagter-Tiden vil have dem. Gemeenlig settes hos dem nogle saa kaldte Ud-gangs-Bædre, hvilke hielpe Dyrene at skraabe Sneen til Side om Vinters Tid, og saaledes rydde Græs-Bunden. Men hine Overmænd tillade dem dog ikke at faae nogen Deel i Græsset, førend de selv ere møttede.

Grønland §. XXVI. observerer en særdeles Forsyn af den vise og gode Skaber deri, at de koldere Landes Dyr gemeenlig ere blodrigere, saa og har deres Fedme i de udvortes Deeles, mellem Hud og Kiød, til desto større Varme. Hertil kand i samme Henseende føyes dette, at efter min egen Observation, og fleeres, som jeg derom har consuleret, synes den hvide seenagtige Membrana, som ligger over Qværgets Lender, her til Lands at være tykkere og større end andensteds, uden Tvivl ogsaa for at holde den indvortes Varme desto meer tilbage. I vore Norske Køer findes saare liden Talg; thi det meeste, som deraf føres udenlands, er af Bukkene, som siden skal tales om. Men Kiødet selv er, efter god Græsgang, mod Vinteren tilstrækkelig fedt, og derhos gandske tendre og delicat i sine Traaer, samt saftig og velsmagende (*). Mælk og Smør giver en Koe ikkun lidet efter sin Væxt, nemlig i det høiest et Par Kander Mælk om Dagen, men samme er gandske feed efter Fjeld-Græssets Art, og jeg har tilforn i dets Anledning erindret, at her habes saa got Smør, som nogensteds, naar Marsklandene undtages. Saa bereder og Bonden af Mælk, Smør og Ost adskillige Delicateffer efter sin Smag, gjør og, særdeles om Sommeren, sin sædvanlige Drik af Mælk og Balde; thi skönt hver Koe giver ikkun lidet, som sagt er, saa har han desto flere deraf, og driver dem om Sommeren nogle Mile fra sig til Søters, som det kaldes, paa de høje Fjeld-Rygge, hvor en Pige

B

har

Guds
Forsyn.

Mælkning.

(*) De Engelse, som, af stor Egenkierlighed, knap tilstaae noget andet Land lige Fordeel med deres, negte dog ikke, naar de komme her, at vort Norske Kalve-Kiød giver det Engelse inter efter.

Føde.

har sin Hytte og Tilshyn med dem. Naar de om Foraaret komme først ud, gjør man en saa kaldet Boe-Ild paa Fjeldet, hvor Creaturene fra den Gaard søge til, særdeles i den kolde Nat, og lehre sig rundt omkring, væmmes og derved at holde Samfund og at søge Huset, naar de skulle melkes. Da og disse Bønders liden Eng ikke vilde forslaae til Vinter-Foer, for saa stor Aumark (hvilket er det almindelige Navn for en Gaards Besætning af allehaande Creature), saa hugger man ikke allene om Sommeren mange Læs Dviste af adskillige Træer, og tørrer dem sammenbunden i smaa Knipper, men man pleyer og om Foraaret, at rise, eller hugge friske Dviste samt ungt Skud til at kaste for dem. I det Nordlandske Amt, og paa nogle Steder her i Stiftet, pleie Strandsiddere, som har stort Fiske- og Mangel paa andet Foer, vel at gjøre en Blanding af Tang og Torske-Hoveder samt andre Fiske-Been, som Køerne æde med god Appetit, men Melken kand ikke være god, da den endog lugter efter Tran (*). Dog er det ikke Fiske-Been allene, som de Norske Køer ville æde, men endogsaa andre Been af deres eget Slag, hvilke de med Appetit tractere imellem Tænderne, ligesom Hunde ellers pleie. Da dette singulare blev taget i Tvivl, lod Hr. Geheime-Raad von OSTEN, som havde været Stift-Befal-

(*) At saavel Araberne ved Balsora, som Indianerne i Egnen af Gomron, ogsaa føde deres Køer med Fiske-Hoveder, skjønt vore Norske vel ikke har lært det af dem, beretter JO. BAPT. TAVERNIER i sin Persianske Reise-Beskrivelse Cap. VIII. p. 93. og Cap. XXIII. p. 287. *Necessitas maxima magistra er ey sielden communis magistra gentium remotissimarum.*

Befalningsmand her i Bergen, nedføre en Norsk Koe, der havde den Ære at hentes til Hove, og afslagde en Prøve til manges Forundring gandske vel. Ja saadan Been-Eden er just en Cur for dette Lands Keer, naar de blive beenløse eller beenbrudne, af at æde den Urt, som TH. BARTHOLIN. kalder *gramen ossifragum* Norv. ved hvis Beskrivelse jeg tilforn har meldet mere om den Materie. Lidet Salt, som fæster Tænderne og forfrisker Maven, pleier Bonden daglig at give sine Keer (*), ja vel og undertiden en Spege-Sild, som han meener at være Koens Gadning saavelsom sin egen. Derimod er saltet Makrel, saavelsom dens Luge, befundet skadelig.

§. 3.

Faar, her til Lands kaldte Smaler (**), item paa nogle Steder Souer, differere, saavidt mig synes, ikke synderlig fra de Danske, hvorfor jeg ikke tør opholde mig ved

Faar.

B 2

(*) *Tota Hungaria salis usus est maximus pro pecudibus, cum semper in locis, ubi stabulantur armenta, sint lapides salini, quos eadem lingunt.* ALOYS. COM. MARSIL. *Danub. Panon.* T. III. p. 47. For den skadelige Næg-Syge, som nu i mange Aar har ravageret de fleste Europæiske Lænde, er Norge, ved den Allerskyndestes Naade, hidindtil bleven forskaanet, men at samme, eller nogen anden af samme Virkning, ogsaa her fandt have Sted, naar Hæren vil straffe, sees af OLAI WORMII *Ord in Musco* p. 333. hvor det heder, at Anno 1648. styrtede allene i Nordfiord, som har 5 Præstegield, over 4000 Øren og Køer for Bønderne, Præsternes og andres ikke beregnede.

(**) Efter D. NIC. HORREBOWS Beretning er dette udi Island Faare-Hyrdens Navn. Her gives det Faarene selv.

ved deres Beskrivelse. Fra Engelland føres af og til nogle herover, som man, for Artens Skyld, vilde lade forplantes, men de vanskægte snart, saa at man i tredie eller fjerde Generation finder liden Forskiel. Hr. PEDER DASS beretter i sin Poetiske Beskrivelse over Nordlands Amt pag. 106. at der findes paa Verne mange vilde Gaar, som aldrig komme i Huus eller nyde nogen Hielp af Menneskene, undtagen naar disse aarlig fange dem for at afdrage deres Uld (*). Han stadfæster og det, som tilforn blev sagt om Fedmen, der findes alleryderst, og overflader Kisdet ligesom en varm Dyne. Om de, saasom Gaarene paa Færøe, efter Hr. LUC. DEBES Beretning pag. 116, staae om Vinteren under Snee og fortære hinandens Uld, saa og kiendes over Sneen paa den derfra opstigende varme Damp, skal jeg ey sige, skiont det nok ex analogia er venteligt, bestrykes og af det, som Hr. ANDERSON L. C. §. XXIX. melder om sin topho ovino Norvagico, eller en Haar-Bold, som findes i de Norske Gaars Mave, skiont samme ogsaa findes i Køer, og avles af de indstikkede Haar, som følge Tungen naar Creaturene fløe hverandre. Af Gaare-Møg og den mellemste Elle-Bark, kaaget i Fløde, bereder den Norske Bonde sig en god Salve mod brændt

(*) Om de saa kaldte Udgangs-Bædre, der tage deres Føde Vinter og Sommer paa Norlandiske Der og Holmer, forsikrer een af mine Observatoribus, at de blive langt større og federe end andre, ja Uliden ogsaa reemere og bedre, saa at man af dem har største Fordeel. Efter en egen naturlig Tilskyndelse staae de deres Matte-Leyr just paa den Kant af Landet, hvorfra Vinden vil komme næste Dag, hvilket Signal Søe-Folkene finde vigtigt.

brændt Skade. Er Saaret meget vædskefuldt, da strøes den tørrede og pulveriserede Saare. Møg deri, og hielper vel.

Bukke og Geder, som ere for Skovene ret skadelige Dyr, elsker Landmanden meget, og holder gierne alt for mange deraf (*), fordi de, frem for alt andet Creatur, ere nærsomme og stræbsomme med at opstige i de ellers utilgængelige Fjeld-Hamre, Kløfter og bratte Steder, hvor Græsset ellers groede forgieves, og af intet andet græsædende Creatur kunde udhentes. Imidlertid falder og undertiden den Situation for Geden og Bukken selv saa vanskelig, at den forstiger sig, og kand ikke komme tilbage enten op eller ned, men staaer og bræger paa een af Fjeld-Sidens Udkanter, og i det Fald vover den Norske Bonde sig saa yderlig for sin Geed, at en anden knap vovede det samme for sin beste Ven, nemlig, oven fra lader han sig nedhisse ved et Reeb af hundrede og flere Favne, saaledes som jeg paa et andet Sted allerede har berettet. De allerbeste Bukke falde i Nordland og paa Sundmøer, gaae mængstedes, som vilde, Vinter og Sommer i Fjeldene, blive 10 à 12 Aar gamle, og naar Bonden, deres Ejermand, vil have fat paa dette Slags, maa han enten med

Geder.

B 3

List

(*) Alleene her fra Bergen udfikses aarlig 70 til 80000 Bukke-Skind raae, foruden nogle Tusende, som beredes til Corduan, Cassian og Kuelæder, hvilket gøres her gandske got, følgelig kunde den Fabrique her paa Stedet meget encourageres, naar ogsaa Garver-Konnen her blev fortient paa det, som raae udføres.

Ligt fange, eller skyde dem (*). De ere saa stridbare, at om Ulven kommer eene, vige de ham ikke, og har de Hunde hos sig, hielpde de at forsvare en heel Hiord. Med Slang-
ger og andre Orme føre Gederne ofte Krig. Naar de stinges af dem, varmer man deres egen Mælk, og toer Skaden dermed. Gemeenlig hevne de sig selv paa Slangen saa eftertryffeligt, at de æde den op, og drages længe dermed førend de faae den ned. Derefter befinde de sig ikke ret vel i nogle Dage. Men, at de døe deraf, veed man ikke. Bukke-Blod tørrer Bonden, resolverer det ved Raagning i got Al, og bruger det som et Raad mod Ryg-Pine.

S. 4.

Sviin.

Sviin holdes her vel, baade af det lange og korte Slags, men ikkun gandske faa, efterdi de en, saasom Resten af Bondens Anmark, kunde drives lang Vays bort til Søters,

-
- (*) Ved Gaarden Nørstad i Saltens Fogderie ligger et fladt og bart Fjeld, næsten hvid af Farve, med graae Striber, samme Skal, efter bestandig Forsøring, have noget i sig, som er gandske forgiftigt, eller dog fatal, for Geder og Bukke allene; thi da andre Creaturer gaae sikker derover, saa kunde hine ikke sette Foden derpaa, førend de salde omkulde, reffe Fødderne fra Livet og Tungen af Halsen, ja døe om de ikke faae Hielp i Tide. Græs eller andet Grønt vøjer ikke derpaa, men Stenen selv har det i sin Natur, efter Hr. Consistorial-Assessor FRISES Forsikring. Midt om Vinteren fornemmes denne Virkning ikke, men i Efteraaret er den sterkest. Jeg veed ikke, om man kand tilskrive dette Fjeld saadan en Uddampning, som den nævnte kundige Grotta del Cane ved Søen Agnario i det Neapolitan-ske Skal have, efter MISSONS og fleres Beretning, da en Hund Enap kommer derind førend han maa døe, hvis han ikke strax drages ud og kastes i Søen.

Sæters, og maae holdes nær ved Gaarden, hvor deres Føde falder for kostbar, særdeles i de Egne, hvor ingen Ege- og Bøge-Skov er, som de kunde fedes paa, hvorfor meget Flest føres herop fra Danmark. Alme-Træets Blade og Dviste bruges til adskillige Creatures Vinter-Føde, men særdeles trives de Norske Sviin deraf bedre end af noget andet. Af Bild-Sviin veed man her ikke.

Hundene ere som andensteds store og smaa, afrettede Hundene. deels som Buhunde, der følge Creaturet paa Fjeldene, drive det sammen og holde Vagt, naar Udyr indfinde sig, deels til Jagt, særdeles efter Bjørne, hvortil bruges smaa Hunde, som de ey saa let kand fatte, og meest frygte for, af den Aarsag jeg siden skal melde i den Artikel om Bjørnen.

Til Fugle-Fangst afrettes Hundene meest i Nordland, hvor man ellers ikke kunde stige efter dem paa stulle Fjeld-Sider (*). Til Natte-Vagtere ved de Bergenske Kjøbmands-Stuer og Paa. Huse holdes her, ligesom i Danzig og St. Malø, Hunde af allerførste og grumme Slags, som allene om Dagen ere gandske fredsommelige, men paa deres Vagt grumme som Ulve.

Katte

(*) Paa Røst, Børsen og andensteds i Nordland, hvor den fordeelagtige Fugle-Fangst falder, holdes af hver Bonde 12, 14 a 16 saadanne Fugle-Hunde. De ere smaa, lange og smale, med lave Beene. Deres Jagt beriger Bonden ofte mere end anden Næring, saa at undertiden føres Trette om Hundenes Tal. See videre herom Cap. IV, §. 2. ved Lundfuglens Beskrivelse.

Katte.

Katte ere tamme og vilde, de sidste meget større, og deres Skind i god Priis. De leve meest af at fange Fugle i Træerne, hvor de ved hastig Spring stiele sig paa dem (*).

§. 5.

Hiorte.

Uf vilde Dyr, som tiene til Menniskets Føde eller Klæde, deels ogsaa til Straf og Røffelse, findes her i Norge, først Hiorte, dog ikke i Øster-Landet, men allene paa Vester-Kanten mod Havet, i Bergens og Tronhiems Stifter, hvor de tilforn have været heel mange, men nu efterhaanden blive tynde, siden den graadige Ulv, som ventelig har ødelagt dem i Oplandene, nu ogsaa, paa en 30 Aars Tid, er kommen over Fjeld-Fjeld, og aarlig ødelegger dem, da man finder deres afpillede Sceleta liggende paa Fjeldene. Dog ere her endnu baade paa Verne og det faste Land skionne Adel-Hiorte, saa store som maadelige Heste, og med anseelige Takker. Bonden skyder dem om Vinters Tid, da de best kunde conserveres og føres til Stæderne. Gives dertil ikke Leilighed, da glemmer han dem under Sne (**), spiser dem efterhaanden selv, og lader sig deres

(*) *Lækatt*, fera maculosa folis Norvegis nota hoc nomine, tot enim catti regiones Norvegicas obsiderit, tam varii generis, ut vix nominibus inveniendis sufficere possimus. O. SPERLING in *Notis ad Testament. Absalonis* p. 147.

(**) Undertiden ogsaa i saadanne hule Fjeld, hvor Kulden er excessiv. Særdeles betiene sig de Hardangerfke Skytter af en Hule i Odde Sogn ved Gaarden Sandvend. Den svarer til sit Navn Kold-Gull, da man i varmeste Sommer-Dage ikke kand gaae 100 Trin frem der inde, førend man taber Vanden og maa tilbage. Der conserveres Bildtet i lang Tid.

deres Hund og Taffer vel betale. Naar det undertiden hender sig, at Hiorte og Hinde, i halve Sneese-Tall eller flere, svømme over temmelig brede Fiorder imellem det faste Land og Øerne, da holde de saadan Orden til fælles Hjælp, at den eene hviler sit Hoved paa den andens Bag, og naar den fremmeste trettes, begiver han sig bag til, og lader den nærmeste være Formand.

Raadyr findes her allene i Borgeshjæl og Nummedal. Raadyr.

Harer ere her allevegne i temmelig Mængde, saa de om Vinteren kunde havees for got Kjøb. De ere meget mindre end i Danmark, og skifte Farve hver Vinter, da deres brune og graa Haar blive Sneehvide. I Skoven tage de Muus som Ratter, og forfølge dem under Sneen. Ellers nære de sig i Trang med Birke-Knopper indtil Marken bliver bar. Harer.

Kaniner, som ere af Harens Art, falde, dog ifftun Kaniner, paa saa Steder, hvide og graa.

§. 6.

Elldyr, som her ogsaa kaldes Elling, seer man i Sogne-Fiorden, ifem paa Ringerige og Rømerige, dog ikke i nogen Mængde. Deres Skikkelse er som en Blanding af Hest og Hiort, hvorfor og nogle kalde dem Equicervos. Dog ere de langt større, og særdeles paa Beenene saa høje, at en Karl kand staae ret op under deres Bug.

C

Farven

Farven er Aske-graa. Paa Hovedet har Hannen Takker som en Hiort, dog ikke saa lange og runde, men flade og brede som en Kage, med nogle smaa Spidser paa Kanterne. Det er et uskadeligt og eenfoldigt Dyr, der holder sig om Vinteren til Husene. Kjødet smager næsten lige som af en Hiort. Huden selges temmelig dyre, og agtes for det stærkeste og fineste Læder til Kollerter. Dog er dets Pris falden, siden man nu garver Heste- og Dre-Huder paa samme Maade som Semslæder. Af Els Kioen, der er adskilt ligesom paa en Koe, gøres Finger-Ringe, som udgives for gode mod Krampen. Samme Horn holde og nogle tienligt mod det epileptiske Onde, hvilket skulde være *curatio per contrarium*, da dette Dyr selv ofte skal plages deraf og curere sig med at strekke den høyre Bag-Fødd til Øret og fløe sig dermed (*). Ellingens beste Føde er Sel-lie-og Espe-Løv, saa længe det kand have. At Mons. MARTINIERE, i sin *Voyage au Nord* Cap. XIV. og flere Steder, kiendelig confunderer Elsdyret med Reensdyret, synes mig meget underligt, da Forskiellen er stor og kiendelig nok.

Reensdyr.

Reensdyr, eller, efter den gamle Skrive-Maade, Grein-Dyr, er en Art, som disse Nordiske Lande egentlig tilhører, og, saa vidt man veed, ikke findes andensieds, ikke heller

(*) Dette declarerer Doct. MICH. BERNH. VALENTINI i sit *Museo Museorum* pag. 429. for en Fabel, og advarer ved den Leilighed Prædikanterne, at de ikke af FRANTZIO in *Hist. Animalium*, og andre lettroende Skribentere, laane ugrundede Tegnelse, hvis Mistænkelighed falder tilbage paa Guds Ord, som man dermed søger at stadfæste.

heller der kunde trives eller forplantes; thi da man ofte har forsøgt, at sende dem uden Lands til store Herrers Forlystelse, og deres Rions Propagation, har ingen Pleie fundet holde dem ved Live, og de ere creperede, fordi man en kunde skaffe dem deres rette Luft paa de høye Fjeld. See HAPPELII *Relat. curios.* Tom. IV. P. II. p. 595. seqv. I Skabning ligner Reenen en Hiort, hvis Tækker (*) ere ligesom laadne, og høye saavel frem som tilbage. Her i Stiftet og andensieds gaane de gandske vilde paa Fjeldene, skydes og selges som andet Vildt, da deres Kød er gandske delicat, dog noget tørrere end Hiortenes, og deres Hund, som meget fin og blød, søges af Garverne. Paa de Harrangeriske Sneefjeld gaane de i store Flokke af 100, ja 2 til 300 tillige, saa man med eet Skud fandt dræbe 3 eller 4 paa gangen, hvis der skydes midt i Flokken, men da ned-

C 2

træ.

(*) Errat omnino THEVETUS, qvi in *Cosmographia* sua apud Norvegos, Finmarkos & Moscovitas, unicornem facit Rangiferum. Errant similiter OLAUS MAGNUS, GESNERUS & JONSTONIUS, qvi tricornem depingunt. OLIG. JACOB. Mus. Reg. Sect. I. p. 7. Naar Reenen fælder sine Tækker og faaer nye i deres Sted, da ere disse i Begyndelsen ligesom overdragne med et Slags Skind, og, indtil de blive en Tinger lange, saa bløde, at de kunde skæres med en Kniv ligesom Vølse, og derhos meget delicate at æde, endogsaa raa, efter Skytternes Beretning, som, naar de høyt til Fjelds lide Mangel, baade måtte og ledte sig dermed. Naar Tækken bliver større, avles inden for Skindet et Slags Orm, som æder dette sidste bort. Over Dyne-Laagene haver Reenen et andet Hul i Skindet, og ligger eller seer ligesom steelende der igiennem, naar den ellers i stærk Sneesog maa holde Dynnene tilluft. Bisselig en Beviisning paa Skaberens omhyggelige Hensigt til hvert Dyrs Trang efter dets Leve-Maaade.

Fintlapp-
pens Riig-
dom.

trædes de Dræbte og komme ikke til Gavn, hvorfor man maa passe paa de enkelte Stykker, som træde ud ved en Side. De rette altid deres Gang lige mod Vinden, saa at naar Vesten-Vind blæser, da veed den Hardangeriske Bonde vist nok, at han kand gjøre god Jagt paa dem, som da komme fra Fjeldets Østre-Side. Hvad han ey kand selge fersk, nedsaltes til Vinterkost, saa at andre Slagt-Creaturer derved spares. I Finmarken, særdeles paa det lange Kolens Fjeld, som grændser til Sverrig, findes de allermæst, en allene vilde, men ogsaa tamme, thi de ere just Fintlappernes allerstørste og næsten eeneste Rigdom, da de føde sig med deres Ried, Mælk og Ost, gjøre Klæder, Telte og Senge-Deffener af deres Skind og Sye-Traad af deres Seener, hvorfor mangen Mand eyer 6, 800 à 1000, som komme aldrig under Tag, følge Fintlappen, hvor han slækker omkring, og transportere hans Gods fra een Boepæl til den anden, naar de spendes for Glæden. De føde sig selv, deels med Træernes Løv og Knopper, deels med Mossen, som de om Vinteren opskrabe under Sneen, og endelig maae have. De ere smukke, rene-lige, spagfærdige og nysomme Dyr, der opholde deres Liv med saare lidet. Hundene, som dertil afrettes, ere deres Styrere, Forsvarere og Tugtemestere, Ulven derimod deres største Fiende, mod hvilken de dog nogenledes værges sig med deres Tækker, saa længe de holde tilsammen. Dertil plages de og i Varmen af et Slags Fluer, som sette deres Eg i Reenens Hund, hvoraf kommer en Orm, som æder sig ud og bliver igien til en Flue, efter Hr. de la MORTRAY og LINNÆI Observation. Ellers finder man

man meere om deres Art, og Finlappens Oeconomie med dem, hos Hr. PEDER HÖGSTROM i hans *Æfterretning om Lapmarkerne* pag. m. 223. seqv.

§. 7.

Fra de nyttige Dyr kommer jeg til de skadelige, som her med eet Navn hede Udyr, saasom først *Biørnen*, paa Bonde-Maal kaldet *Bamsen*, ligesom *Hunnen* *Bingsen*. De findes over al Norge, men meest i Bergens og Tronhiems Stifter, og ere tvende Slags, nemlig *Heste-Bjørn*, noget større, og *Myre-Bjørn*, noget mindre (*),

C 3

begge

(*) OL. WORMIUS tillegger Norge trende Slags *Biørne*. In Norvegia tria genera (urforum) observant. Primum maximum, quod non plane nigrum sed fulvum est, non adeo nocuum ut reliqua genera, graminibus enim & arborum foliis vescitur, unde illis *Græsdyr* vocatur, & in locis desertis & silvis vastissimis stabulari, seqve nucibus & glandibus saginare solet, antequam ingruat hiems. Secundum genus minus est & nigrius, carnivorum, eqvis aliisque animalibus infestum, *Jldgiersdyr* vocant, voracissimum animal, quod licet graminibus & foliis etiam vescatur, circa autumnum tamen armentis insidiatur. Tertium minimum, nocuum tamen, *Myrebjørn* vocant, quod formicis delectetur, earumque nidos evertere soleat, iis ut potiatur - - - . Nos quartum genus addendum censemus, alborum nempe urforum, quod aquaticum vel amphibium est, piscibus gaudens & Grönlandiæ peculiare. *Museum Vormian.* p. 318. Det sidste Slags, nemlig hvide *Biørne*, siges at være meget grumme og graadige. THORM. TORF. melder, at Anno 1321 skal saadan een i Jistland have dræbt og revet 8 Meennister førend man kunde faae den ødelagt. Hist. N. P. IV. L. IX. p. 455. FRID. MARTENS beretter og i sin *Spitzberg. Reise* Cap. 4. p. 73.

begge heel grumme, graadige, stærke og forsigtige Creature, skönt Bonden gjør for meget af dem, og for lidet af sig selv, naar han tillegger dem 2 Mands Bid og 7 Mands Styrke. Paa Haar er den Norske Biørn enten mørk- eller lys-brun, undertiden graa-agtig i Enderne som Sølv, hvilket er skønnest. Paa Hovedet ligner Bjørnen nogenledes et Svatin, og har saadan Tryne, smaa Øyen, korte Øren, viidt Svælg, stærke Lænder, dog den største Styrke i sine Forbeen og Labber. Paa mine aarlige Visitations-Reyser, som allermeest har beriget mine Collectanea til dette Arbeid, pleyer jeg undervens ofte at amuser mig ved en Samtale med Bønderne, særdeles om Dyrs, Fugles og Fiskes naturlige Egenskaber. Skönt nu Jægeres og Fiskeres Historier ere megen Caution underkastede, og ikke bør troes uden nøye Prøvelse, saa har jeg dog af manges samtydige Beretning sanket nogle troværdige Ting, som efterhaanden forekomme. Bjørnen, som giver Anledning til denne Erindring, siges at bære sine Unger ikkun een Maaned, og derfor, ligesom Hunden, der og haster til Fødsel, frembringer dem 2 eller 3 i Tallet, blinde og skaldede eller gandske nøgne, item smaa som Muns, ja derhos udanlige som en Klump, hvilken Moderen bestandig slikker paa, indtil de ligesom udvikles, efter Ordspøget: Lambendo sicut urfa catulos. Siden holder hun dem med Labben mod sit Bryst, for at varme dem, efter

Fuglens

p. 73. at disse hvide Bjørne have lange hengende Haar, ere større og af Legems Stikkelse noget anderledes end Resten af det Køn. De drive omkring i Søen paa hine store Fis-Plader, og komme af en Hændelse til de Lande, hvor de ellers ikke høre hjemme.

Fuglens Maade; hvilket OL. MAGNUS ogsaa har observeret. Dog meene andre, det skeer for at give dem Die, efterdi Brysterne henge hende riidt frem under Forlivet. Saa længe disse Ungers Opdragelse varer, ere de Gamle allerfarligst at møde; thi da søge de strax, i Steden for at de ellers gemeenlig nøyes med at gaae defensive mod Mennisker, med mindre det er frugtsommelige Qvinder, hvis Tilstand de kiende paa Lugten, og med al Magt søge Fosteret, som skal være dem en særdeles Delice, naar det er et Dreng-Barn. Dette vilde en vis Præst, som selv har fortælt mig det, ikke troe, førend han gjorde Forsøg med en ung og tam Biörn, som han holdt bunden i Gaarden, og hidindtil ikke havde seet nogen Ondskabs Tegn hos, men da man eengang førde en frugtsommelig Kone hen imod hans Lenke, begyndte han usædvanlig at brumle, synse og rive omkring sig, saa man og deraf tog Anledning til at skyde ham ihjel. Saa har og en Præste-Kone i Sogne-Fiorden fortælt mig den Fare hendes Mand fandt hende i, eengang da hun gik høysfrugtsommelig, og han en Sommer-Nat kom hjem, og saae Biørnen umage sig for, at oprive Døren til hendes Sove-Kammer, hvor hun længe med Angest havde hørt ham brumle og springe forgieves mod Vinduet, som var ham for høyt fra Jorden. Heraf følger, at naar en Hyrde-Pige eller Giætte-Tous, (som jeg tilforn har sagt, lever den gandske Sommer paa Fjeldet i sin Søster-Boe) falder i Utugt og bliver frugtsommelig, da setter hun baade sit og Fosterets Liv i dobbelt Fare. Ellers er dette skrøbelige Kion gemeenlig mod Biørnen saa forboven, at det ofte forfølger ham med

Farlighed.

Striitg

Skriig og en Riep i Haanden, for at jage ham sit Rov af, hvilket en fienden lykkes, efterdi Menniskets Frygt, ved Guds Forsyn, dog er i nogen Grad over de allergrummeste Dyr. Men er Bjørnen saa graadig og grum, at han vender sig mod et Qvinde-Menniske, da vide de af indbyrdes Forsarenhed et eeneste usvigeligt Middel at gribe til, hvilket jeg holdt for en Fabel og Digt, indtil mange med een Mund forsikrede mig derom, ligesom det her af ingen tages i Tvil, nemlig s. v. sublati vestimentis, ostendunt id, quod reconditum vult natura. Jeg mindes og at have læst, uden Tvil i EDOARDI DAPPERI Africanske Reise-Beskrivelse, at endogsaa Løverne lade sig jage paa Flugt ved dette Middel, hvori man maa erkende den Allerhøjestes Forsyn (*). Et Barn siges Bjørnen aldrig at skade. Hans Føde er i Blodsfald Rodder, Græs og Urter, særdeles den her voxende skønne Angelica eller Ovanne, dernæst Muldebær, Tyttebær, Brambær og Rønnebær, hvis han fand naae disse sidste yderst paa Grevene, da han ellers ogsaa ofte dumper ned eller bryder Træet. Men det, som best smager ham, er blodigt Rov af Faar, Geder, Køer og Heste, hvilke sidste, som jeg før har

Føde.

(*) De Africanske Løver siges undertiden at lade sig finde i den Lune, at Hyrde-Pigerne kunde jage dem med en Riep. J'ay lu dans quelques Descriptions de ce pays-cy, que les femmes peuvent se familiariser avec le lion sans danger, & qu'en prenant un bâton & l'appellant *Tabanne*, ce qui signifie cocu, ou de quelque autre nom semblable, elles luy font perdre sa ferocité &c. Il est possible, que cela arrive lorsque ces animaux ont bien repu, car alors ils perdent leur courage. SHAW. *Voyages du Levant*, T. I. p. 316.

har erindret, ofte overvinde ham med Slag, ligesom hans Angreb skeer med Slag af sine stærke Labber og ikke med Munden, førend han er Mester, da han først suer Blodet ud, og siden slæber Kroppen hen til sin Hule. Gaaer Beyen op ad eller igiennem Buske, hvor han en kاند slæbe Nadslet, da har man vel seet ham over Ende gaaende med en heel Hest i sin Favn, hvoraf hans meget store Styrke blant andet kاند sluttet. Han falder ikke, som Ulven, paa fremmed Nadsel, men vil selv være Slagter, hvor han skal spise. Han bider og kaster ikke saasom Ulven, hvorfor han ikke frygtes nær saa meget som denne, der har ham til Tugtemester, og gierne skyer hans Naboeskab. Fra Bordne i Røgsund har man berettet mig, at en gammel Græs-Bjørn i mange Aar sædvanlig fulgte Hiorden, ligesom dens Bægter, og stod ofte tam derhos, naar Pigerne malkede, joeg altid Ulven bort, og allene om Høsten, naar han snart vilde søge sin Hie, tog han sig en Geed eller et Faar, ligesom sin, per contractum tacitum, accorderede Sommer-Løn. Om mange andre af hans Art bruge samme Discretion, tages i Tvil, dog siger man forvist, han tager i sin rette Egn ikke uden eet Stykke fra een Mand. Paa dette Dyrs Skionsomhed og Estertanke fortælles mange Prøver, blant andre denne, som har syntes mig meest smagende af Overlæg, at han i en heel Flok Røer udsøger just den, som bærer Klokken om Halsen, og med sit Løb giver Signal til Fare. Denne Klokke er han meget breed paa, river den af, og da den ikke er stobt, men smiddet, banker han den med sin Labbe saa flad, at den ikke mere skal gjøre ham Fortræd, ligesom han affsky-

Skions-
somhed.

der et ladet Bevær, hvis han har overrumplet Skytten og frataget ham det. Saa viser han og stor Klogskab i at værges sit Liv, naar han seer sig angrebet af 2 eller 3 Skyttere tillige, og een af dem har tabt det første Skud, eller ikkun lettelig saaret ham; thi i det Fald griber han strax den Værgeløse, holder ham for sig i Favnen, og retirerer baglænds saa vidt han kand, vel vidende, at man skaaner ham for Skud af Frygt for at skæde tillige Menisket, med hvilket han omsider velter sig ned af en Bakke, og lader det ligge enten levende eller dødt. Undertiden doe de begge. Merker han sig at være dødelig saaret, da søger han at skille Skytten ved den Hund han gaaer efter, favner derfor en tung Steen, og søger et dybt Vand, om samme er i Nærværelsen, da han der nedsynker sig. Ellers er Bjørnen en god Svømmer, som ofte gaaer i Elven eller Fiorden, for at tage sig en Fisk. Hans brede Labber ere og ret bequemme til at roe af Sted med, men om det er mueligt, at de hvide Bjørne, som sees i Finnmarken, efter Hr. J. RAMI Meening, skulde være af Grønlandsk Extraction og svømmede over Havet saa lang Vey, det lader jeg staae derhen. Hans plumpe Legeme kand ofte trettess ved at svømme over et Vand af en halv Mil, saa at, om han undervejs seer en Baad, søger han den og vil op, alene for at hvile sig, thi naar det gaaer ham an, bliver han siddende i Stavnen gandske stille og frygtagtig. Dog lader Bonden ham ikke gierne komme om Borde med sig, hvis han er god for at røre sin Nare til Gavn, og har han en Dre i Baaden, da koster det Bjørnens Labber, saa snart han slaaer dem an. Kort efter Michelsdag søger

Bjør-

Vinter-
Leie.

Biørnen sin Hie, det er et Vinter-Leie, som han under et udhængende Fjeld, eller i en anden Hule, bereder sig, og gjør en temmelig blod Seng af Mosse, Blade og deslige, skinker ogsaa Nabningen med Grene, og lader det snee til over sig, saa at han ikke lettelig findes, uden af dem, der ere udlærte paa at søge ham. Der skal han undertiden i en heel Uge overfaldes af saa tung Søvn, at man endog med Skud og Saar knap kand vække ham (*). Det Forunderligste er, at da han den gandske Vinter igiennem bliver fast paa dette sit Dvær-Leie, foruden at æde eller drikke det allermindste, saa findes han dog, efter alles Beretning, om Foraaret ved sin Udgang allerfedest, allene derved, at han, efter Tale-Maaden, har suet paa Kammer, eller holdt sine Labber mod Munden og suet dem, saa at de give en hvid Graade af sig. Heraf bliver hans Labber omfider saa summe og delicate, at naar han først om Foraaret begynder at gaae ud, kand han knap taale at træde paa de skarpe Steene, men gaaer ligesom lam og humpler af Sted, hvilket da giver Jægeren stor Fordeel over ham. Paa den Tid er og hans Mave syg og sammenkrumpet af langvarig Faste. Derimod søger han Rægedom i en Myre-Lue, som gandske opsluges, saa at Myrerne permigrere hans Indvolde til deres Renselse og Beskyttelse. Saa længe Biørnen ligger i sin Hie, er hans Eyermand den, som Skoven eyer, efter Norske Lovs pag. 832. Naar Bønderne gaae ud paa Biørne-

D 2

Skyl-

(*) Herom har OL. BORRICHIVS artige Tanke in Oratione de Animalibus hyeme sopitis.

Jagt.

Skytterie, gemeenlig 2 à 3 i Selskabet, for at hielpe hinanden om een skyder feil, da forcere og trette de ham først med nogle smaa dertil afrettede Hunde, som han er allermeeft bange for, efterdi de lettest løbe ham ind under Livet, og just søge ad genitalia. De store fatter han strax, og sønderriver dem; Men naar de smaa Hunde nogenstund har trettet ham med Spring og Løb, da sætter han sig med Ryggen frie mod et Træ eller Fjeld, river Steen og Jord op, og kaster det snart til en, snart til den anden Side, for at værge sig mod bemeldte smaa Hunde, og da er det, at Skytten giver ham med sin riflede Vyffe en Kugle eller to. Gaaer han den under For-Boven eller ved Øret, saa ligger han strax, men ellers gjør et andet Saar ham desto grimmere, saa han søger Skytten, der værger sig som han kand med den tomme Vyffe, paa hvilken man her, saasom i Schweiz og Tyrol, burde have en Bajonet siddende til Afvisning, thi har Skytten ikke en Secundant, som med nyt Skud kommer ham til Hielp, da maa han forsøge at værge sig med sin Tolle-Kniv, der, som en liden Dolk, stedse hænger den Norske Bonde i en Messing Penke ved Siden, og tages tværs i Haanden, for at indstødes i Bjørnens aabnede Strube. Gaaer det en an, da maa Bonden lade Liv og flaaes gemeenlig med et Grams over Nakken, som tager Hud, Haar og Kied heel need over Hoved og Ansigt indtil Halsen. Undertiden lader Bjørnen det blive derved, at han banker sin overvundne Fiende med Labberne, indtil han er eller synes død, da han merker, om Anden ikke længer drages og lader af, hvorved Livet undertiden frelles. Men bliver Bonden Mester, som

som gierne skeer, da slaar han Biørnen, og hester dens Hoved, som et Seyer-Tegn og Tapperheds Bevisning, med et Søm paa sin Huusgavl, hvilke Slags Trophæa jeg undertiden har fundet 3 à 4 tillige at pryde en Bonde-Gaard. Huden koster gemeenlig 4 à 6 Rdr. Riødet, siger man, smager ikke ilde, dog noget alt for lebberagtig, undtagen naar det saltet, da en feed Biørne-Skinke berømmes af dem, som smage den, og gjør, endog i et Bryllups-Maaltid, Verten saa stor Ære, som hans Gæster Fornøjelse (*).

§. 8.

Ulven, som ellers kaldes Varg, item Graabeen, er nu omstunder bleven en almindelig Lande-Plage, da man forðum ikke vidste af ham at sige her i Bergens Stift, eller paa Vesterleden af Norge, skjønt han i Øster-Landet altid har havt Boelig. Fjelsefjeld var tilforn hans Grændse, og derover kom han aldrig, førend omtrent 1718 eller mod Enden af sidste Krig, da der skeede jevnlige Marcher og bleve transporterede mange Vivres over bemeldte Fjeld om Vinters-Tid, saa at den altid hungrige Ulv skal have fulgt Lugten, og af den ladet sig lokke over Fjeldet. Nu veed man sig ingensteds sikker for ham, undtagen paa Nerne; thi Vinter-Kulden er, som jeg tilforn

Ulven.

D 3

har

(*) Chineserne regne Biørne-Riød blant deres allerførste Delicæsser, og efter Pere du HALDE hans Beretning lader Kæiseren, naar han vil anrette et meget herligt Gæstebud, sende 50 eller flere Mile til Tartariet for at hente det.

Føde.

har viist, her mod Havet meget mild, og fielden saa streng, at Fiorden skulde legge sig og giøre en Jis-Broe for disse Udyr. Af Skabning ere de ikke ulige store Hunde, dog af Bid og Kloer langt stærkere, gemeenlig graa, men til Fielses om Vinteren hvide. De legge 5 à 6 Unger paa gangen, og dem unager man sig meest for at ødelegge, efterdi de Gamle gierne begaae sig, thi de søge sædvanlig ikke Skov og Skul paa visse Steder, saasom Biornene, men stryge i Hobetal omkring paa Field-Nasen og andre flette Marker (*). Ulvens rette Føde er Kov af alle de Dyr han kand overkomme, endogsaa Hunde, som han i haard Vinter søger ind efter i Bondens Gaard, og æder dem af Lenken, om de staae bundne. I Steden for at tage sig eet Stykke og gaae dermed, dræber han tillige alt det han kand overkomme, og lader det meeste efter sig. Dog er dette grumme Dyr meget fey, naar det finder alermindste Modstand, og allene dristig mod det Flygtige, thi saa længe som en Hiord holder sig sluttet med Hovederne udad, angriber han ikke. Man har ofte seet, at ey allene en Koe, men endogsaa ifkun en Gedebuk, som har vendt sig og stanget imod ham, har beholdt Marken og jaget ham paa Flugt, i hvilken Henseende han ikke ilde ligner den onde Fiende, der i Guds Ord afmales os som en Poltron, og allene synes brav, da han prævalerer ved Bantrens store Fenhed, hvorfor det heder: Staaer ham

(*) Hr. C. LINNÆUS er af anden Meening, naar han i *Fauna Svecica* pag. 5. siger, at Ulvens rette Boelig skulde være i Skoven. *Habitat hodie vulgaris in Sylvis. Ante 26 annos rarius animal in Svecia.*

ham imod, saa skal han flye fra eder. Længe kand Ulven taale Hunger og Kummer, hvilket er sædvanligt hos alle Rov-Dyr, efter Skaberens vilse Indretning, da deres Føde er dem uvis og falder ikkun per intervalla (*). Naar Hungeren tager Overhaand, da æder Ulven Leer, om det er at faae, og samme, saasom ufordøneligt, bliver staaende i hans Tarme, indtil han faaer Rød-Mad, som driver det forrige med Magt, og da hører man ham hyle ynkelig af Smerte, hvis Anledning sees, naar man passer paa at finde hans Excrementa, som ere blandede af hiin ulige Materie, hvilket mange har forsikret mig. Ved Vandelven paa Sundmoer saae nyelig en Bonde Ulven gaae saasig og afmægtig, at han knap kunde vinde af Sted, Bonden søgte derfor med dobbelt Moed sin matte Fiende, hvilken han lettelig dræbte, og havde den Nysgierighed at aabne hans Bug, for at see hvad der var i, da han fandt intet andet end Mossen af Klippen, blandet med nogle Birke-Knopper. Saadan Hungers haarde Sværd gjør Ulven om Vinters Tid dristigere, end jeg tilforn har viist ham at være, saa at han ofte, særdeles paa Isen, borttager en Hest fra Slæden. Derover forsynes sig Rejsende paa den Marsens Tid glerne med Skyde-Gevær, hvis Fornødenhed Sal. Biskop MUNCK i Christiania ikke troede, og derfor advarede en Præst der i Stiftet, ved Navn Hr. Kolbiørn (Fader til de i sidste Krig af Tapperhed navnkundige Kolbiørn-Sønner

Guds Fø.
syn.

Færlighed.

(*) Inediam diutissime tolerat lupus, ut & alia omnia carnivora, licet voracissima, magna utique naturæ providentia, quoniam esca non semper in promptu est. RAY. *Synops. Quadr.* p. 174.

Odeleg-
gelse.

Sønner paa Fridrichshald) det var hans Stand u-anstændigt, at have altid sin Bøsse med sig paa Kirke-Reiser. Dette Præjudicium blev Bissen ret realiter betaget, da Præsten engang paa Visitations-Reise førde ham over en Jis, hvor han ventede Ulve, som og indfandt sig, da Bissen blev bange og spurgte Hr. Kolbiørn, om han ikke nu havde sin Bøsse, efterdi han syntes den var en u-anstændig (*). Til Ulvenes Odeleggelse bruger man, ligesom mod Bjørnen, Selv-Stud, eller ladet Gævær henlagt ved et Nadsel saaledes, at det gaaer af ved mindste Bevægelse, hvilket kaldes at gildre, og tales om i den Norske Lov pag. 834. Undertiden bruger man, dog nu omstunder ikke meget, de saa kaldede Ulve-Stuer, eller dybe og steile Huler, gravede ved en Defilé hvor han skal igien-nem, og skjulte med et Laag paa Skromt, som en Fælde, der slipper ned og lukker til igien, da man undertiden finder Ulven siddende i en Krog tillige med andre Dyr, hvilke han af lutter Frygtagtighed ikke rører, saa siges og, at man undertiden finder et Menneske siddende hos ham, hvorfor det er befalet, at gjøre Varsel i Naboeilavet, naar saadan Ulve-Stue anlegges. Et Slags guulagtig Moss, som i lange Trebler findes paa Furre-Træerne, og skal være forgiftig, blandes i det Nadsel, som settes for Ulvene, og skal være dem dødelig. Paa nogle Steder her i Provinzen, hvor der findes enten et Lid, det er en smal

Isthmus

(*) For at affkrække Ulve og Bjørne fra Fæe-Hiorden, bruge Hyrde-Pigerne paa Fjeldet en Luur, det er Horn at blæse i, som høres temmelig langt. Paa Ulve-Jagt bruges deslige Lure, samt Pibe og Tromme.

Isthmus, eller og en anden Defilé, pleier man at spende Halin-Reeb over, hvilket Ulven og skyer, skönt nogle sige, det varer ikke længe førend hand bliver bekiendt dermed og taber sin Frygt. Af vindtørret Ulve-Riød giøre nogle et Pulver, og gibe det ud for at opvække Appetit; om saa er veed jeg ikke, men at Ulve-saavelsom Ræve-Lunge tiener mod tærende Sygdomme, sluttet af den Bryst-Sirop, som paa Apoteket selges under Navn af *Loch de pulmone vulpis*, hvori Ulvens saavel som Rævens Lunge skulle være de fornemmeste Ingredientzier, skönt dertil komme mange flere, saa at herunder vel kand versere en fallacia causæ non causæ. Hvis ikke, da maatte man maaskee søge Ulve-Lungens Kraft i *Paracelsi* qualitatibus occultis, som nu finde lidet Biesald.

Af Ulve-Skind giørde fordum de allertapperste Helte, her til Lands kaldet *Beerfercke*, deres Krigs-Kappe, for at see desto redoutablere ud. Saa siger THORM. TORF. In primis Berserki pellibus lupinis, ad terrorem hostibus incutiendum, induti, & externe amicti, quoties pugnandum esset, universon agmen, ante aciei principia præibant, ut hostilem insultum propulsarent ac procul dimoverent. *Hist. Norv.* P. II. L. I. C. V. p. 9. Andensteds siger samme Autor, at man brugte dette lodne Skind, som en fast Panzer, fordi intet Hug kunde bide derpaa.

§. 9.

Lossen, som paa Norsk kaldes *Goupe*, er det tre- *Goupe el-*
die Slags af Landets skadelige Dyr, noget mindre end *ler Løs.*
E Ulven,

Ulven, men lige saa graadig og skadelig med at bide og kaste. Disse Dyrs Farve er lyse-graa eller hvid med mørke Pletter, hvorfor Huden koster her 8, 10 ja vel 12 Rdr. efter sin Ansæelse. Deres Kløer ere meget skarpe og krumme ind ad ligesom paa en Kat. Ja de ere af Katte- eller Tiger-Dyrs Art, og krumme Ryggen saaledes, naar de lure i deres Skiul, og lumsk fremspringe for at kaste sig paa Rovet. Naar Goupen angribes af en Hund, kaster den sig strax paa Ryggen og vender alle 4 Fødder til Veiret, for at være desto bedre i Stand til at forsvare sig, thi naar Hunden vil gribe til og meener sig allerede at være Mester, da bruger Goupen sine skarpe Kløer saa eftertryffelig, at den flaaer Hunden levende. Goupen adskilles her i trende Sorter, nemlig Ulve-Gouper, Ræve-Gouper og Katte-Gouper, eftersom de meer eller mindre ligne hiine Dyr (*). Deres Adfærd er ligesom Ulvens, undtagen at de ikke, som han, gaae aabenbar eller søge slet Mark, men Skov og Huler, hvilke sidste de grave sig meget dybe og krumme, men udjages dog af dem ved Jld og Røg. Om Dagen ligge de gemeenlig i Skiul og stiele sig, som sagt er, paa Rovet, hvilket de grant kiende.

Egenskab.

(*) Det sidste Skind er det fineste og kostbareste, men ikkun halv saa stort som Ulve-Goupens, hvilket og er mere graa end hvid, men besat med ziirlige sorte Pletter, næsten som paa en Parder eller Tiger. See SHAW *Voyages du Levant* Tom. I. p. 318. en Ligning imellem Løffen og Leoparden. Belærv. Hr. GABRIEL HEIBERG, Provst i Nordfiord og Sogne-Præst i Gløppen, medder blant flere Observat. at efter nogles Forsikring skulde findes endnu et andet Slags Løffer, som, af deres Hoveds Lighed med et Søll, kaldes Søll-Gouper.

kiende langt fra; thi deres Syn er det aller skarpeste, ligesom den Talemaade Lyncei oculi grunder sig derpaa. De ere delicate, og æde strax af et Faar eller en Geed ikke mere end Hovedet og Leveren, hvorpaa man kiender at Løssen er Banemand, naar Rovet saaledes findes tilreedt. Endskjønt de altid dræbe, saa æde de dog gandske lidet i vorende Maane; men i aftagende ere de desto graadigere, giemne og deres Nadsel nedgravet ligesom Biørnen. Vild-Ratten, som ellers synes dem beslægtet, er deres største Fiende, hvilken de gierne besøge i sin Hule og fratage den sit Rov. Til at underminere en Faars Stie og der tage for sig, ere de heel konstige. Nylig skeede det her i Egnen, at en Goupe blev attraperet af en indelukket Gede-Buk, som, da han merkede Goupens underjordiske Arbeid, passede paa saa snart Hovedet kom frem, førend Kroppen kunde følge efter, og stødte med sine Horn saa vældelig paa denne Voldsmand, at han laae død i sin selvgjorte Grav. Man siger, Løssens Kloer skulde være gode mod Krampe at bære om Halsen, men jeg kand en forsikre det.

§. 10.

Næve findes her adskilte ved trende Slags Farver, nemlig hvide, røde og sorte, hvilke sidste ere de rareste og deres Skind meget kostbart, ligesom og nogle af de andre, hvilke have to sorte Stræger i Kors over Ryggen (*). Dette noksom bekiendte Dyrs andre Egenskaber tør jeg her ikke ved at beskrive, thi overalt søger jeg ikkun det, som Nor-

Næv.

(*) Her fra Bergen udføres aarlig 4000 Næve-Skind meer eller mindre.

ge har i Distinction fra Danmark og de fleste andre Lande. Dog alligevel ere visse almindelige Ting ved flere Exempler bekiendt i eet Land end i det andet, og saavidt vil jeg erindre, at den Norske Bonde fortæller de allerfleeste Exempler paa den List og Uundersundighed, som Ræven allevegne med god Grund er udraabt for, saa at om man, med visse Philosophis, vilde domme alle andre Dyr fra deres Forstand eller nogen Grad af Foresiillesses og Overleggelses Kraft, gjørende dem saa got som til Machiner, da gik det dog allermindst an med Ræven, ligesom nogle af Biørnens tilforn anførte Historier vise det samme, (*).

Tredskhed. Hvad den Svenske Erz-Biskop, OL. MAGNUS, *Hist. Lib. XVIII. C. 39. 40.* melder om Ræven, det samme, og langt mere, har man her, efter egen Observation, fortælt mig, saasom, at naar han med god Maneer vil skilles ved sin Plage af Lopper, da tager han en Tot Mosse, Høe eller deslige i Munden, gaaer baglends ud i et Vand, med langsomme Trin, dybere og dybere, saa at Lopperne faae Tiid til at retirere sig efterhaanden til de tørre Steder paa Halsen og Hovedet, som han allene strekker over Vandet. Omfider sankes alle hans Fiender i den omtalte Tot Høe, og nar han har dem der, slipper han dem alle i Vandet for at retirere sig, vel renset og befriet, til Lands igien,

(*) *Melius philosophari illi videntur, qui rationem aliquam brutis tribuunt. Certe, nullo negotio, eorum variarum & mirabilium actionum rationem reddunt. JO. CLERICUS Phys. Lib. IV. Cap. XII. §. 4.* Hertit skikker sig ikke ilde, at man med Hr. HEUMANN, in *Art. Philos. Tom. XVIII. p. 818.* afdeeler de samtlige Sieles Mængde i Guld- Sølv- og Raaber-Siele 2c.

igien, hvilket Anleg er saa suildt, at intet Menneske kunde lære ham det bedre. Sin lange lodne Hale, som Naturen en forgieves har givet ham, bruger han blant andet at fiske Krabber med, som gierne søge det Lodne og klemme sig fast deri, da han drager dem paa Landet (*). Naar han seer Odderen er ude at fiske, da skjuler han sig bag en Steen, og naar den anden kommer til Lands, for at øde sit Rov, springer Ræven hastig og høyt op, saa Odderen, som ellers en frygter ham, decontenanceres og efterlader ham sit Bytte. En vis Mand forundrede sig over, at see engang hvorledes Ræven, ved et Fisker-Huus, gik og lagde en Hob Torske-Hoveder frem i Rader, og vidste en, hvad han dermed vilde sige, førend Ræven havde skjult sig, da Kragen kom at tage sig et Stykke, men blev ham strax til Bytte.

§. II.

Jerven eller **Erven** er et af de Norske Dyr, som de fleeste andre Lande ikke kiende uden ved Rygte. Paa nogle Steder, særdeles i det Tronhiemske, hvor det meest findes, kalder man det **Kola**, men det sædvanlige Navn **Jerv** eller **Gierv** betegner sensu nativo, per excellenciam, dets uforstammede Graadighed, hvoraf Tydskerne

Jerv eller
Bielfraß.

E 3

kalde

(*) Wann die Hunde der Fächsin nahe kommen, seiget sie in den Schwanz und wirfft solchen umb sich daß es die Hunde in die Augen beisset und sie frey kommt. HANS FRIDR. FLEM-MING Teutscher Jäger pag. 112.

kalde det *Vielfras*, og nogle paa *Latinsk Gulo* (*). Dets Storhed og Stikkelse er som en langagtig Hund, med tykke Beene og meget skarpe Kløer saavel som Tænder, hvorfor det Dover at angribe alt hvad det kand overkomme af andre Dyr. At det ogsaa skulde fiske i Vandet berettes af SCHEFFERO, men modsiges af Hr. P. HÖGSTROM i *Lapmarkens Beskriv.* p. m. 372. Couleuren er sort, dog med brune og gulagtige Flammer, hvorfor Jervens Skind, der glændser som en Damask, meget blod af Haar, er gandske dyrebart, og vel lønner den Noye Jægeren maa gjøre sig for at fælde ham uden Skud, eller og med Bue-Skud og platte Træ-Pile, paa det Skindet, som allene duer, ikke beskaades. Den beste Leilighed til at faae Jerven fat, er, naar han efter sin Sædvane trykker og klemmer sig imellem tvende Træer, som staae nær tilfammen, ved hvilket Middel han letter og exonorerer Maven, som ikke faaer Tiid til at fordøye det den nyelig har indsluget; Thi har han et Bladsel sex gange større end han seib, saa lader han ey af at æde, saa længe deraf er en Mundfuld til overs, maa altsaa plages af en umættelig Hunger, som ikke engang stilles ved fuld Bug, hvorfor han ved Konst er betænkt paa dennes Lettelse, og er maaskee skabt for at give

(*) Om WIL. DERHAM tager feil, naar han i sin *Physico-Theologie* Lib. IV. c. II. p. m. 402. mener dette Dyr at være det samme, som PLINIUS *Hist. Nat.* Lib. VIII. c. 30. taler om under Navn af *Hyæna*, kand jeg vel ey sige for vist, dog formoder jeg det ey i Betragtning af Egenskaberne, som synes ikke aldeles overensstemmende. Vist nok er det en vildfarende Indbildning, at Almuen her til Lands holder Jerven for at være Bjørnens tredie Unge, da den sædvanlig foder ikkun tvende.

give et moralsk Billede paa de Mennesker, om hvilke Apostelen siger, at deres Gud er Bugen (*).

§. 12.

Maaren, som ogsaa eftertragtes for sin Hunds Maar. Skuld, er som en stor og brunn Skov-Rat, dog Hovedet noget spidsere, og under Bugen har den et mørke-guult Speil, som gjør den rarest. Dens Bid er ont og dens Stank ubehagelig. Den holder sig i hule Træer, og lever af at fange Skov-Mus eller Fugle, efter hvilke den listelig springer fra een Green paa den anden. Deraf ere tvende Slags, nemlig **Espe-Maar** størst og lystest, men **Birke-Maar** mindst og mørkest, dog rarest.

§. 13.

Egernet kaldes her og **Ikthorn**, er vel bekiendt, og søger sin Næring meest af Hassel-Rodder, som det sanker i Haabet til Vinter-Forraad. Om Sommeren ere disse smaa Dyr brune, men om Vinteren graa, hvoraf deres bekiendte Skind kaldes Graa-Berk, som Gruentimmer meget bruge (**). De skydes med platte Pile, fanges i Fælde

(*) En troeværdig Ven har forsikret mig, efter eget Øye-Syn, at naar Jerven, som sjelden skeer, fanges levende, og bindes ved en Muur, da forsmaaer hans Hunger ikke Kalk og Steen, men han æder sig et got Stykke ind i Muren, er altsaa en voldsom, dog tillige nysom Giest og ikke delicat. Han maa endelig faae hvad han kand æde, efterdi han æder alt hvad han kand faae.

(**) In chronico Norvegico p. m. 94. HARALDUM ERICI Regem Graafell, a pellibus istis griseis cognomen tulisse dicitur,

Stælde eller og i Snare, saaledes, at man reiser en Stage mod Træet, hvorpaa de løbe op, og tage sig ikke i Agt for den ved den øverste Ende udspændte Snare, i hvilken man henger et Fugle-Hoved eller noget deslige som Lokke-Mad. Nogle har ogsaa smaa Hunde afrettede til deres Fangst. Paa en Spaan seiler Egernet over smaa Baae, og betiener sig af den opstrakte lodne Hale, saasom af et Seigl Binden kand fatte i. Saa udstrekker det og en Fod til at styre med, og undgaaer derved ofte den, som staaer paa Landet og venter dets Ankomst efter Vindens Bør, men seer sig bedraget (*).

§. 14.

tur, quod vestem suam griseis pellibus forratam gestare cepit. O. SPERLING in *Notis ad Testam. Absolom.* p. 115. Sammensteds heder det, at i Bendsyssel skulde findes et Slags sorte Egerne, som have givet Anledning til de Grisers Baaben.

- (*) I Udlandet skal findes et besynderlig Slags af Egerne, med saa lange Haar, at det ved deres Hielp, ligesom ved Ringer, skal kunde flyve i Luften, fra et Træ til det andet. Herom har J. G. du VERNOI udgivet nogle *Observationes Anatomicae*, som findes in *Commentar. Academ. Petropolitane* Tom. V. p. 218. under den Opskrift: *De Quadrupede Volatili Russiæ.* End mere findes derom i det Engelske Societets *Philosophical Transactions* T. XXXVIII. Art. IV. Jeg tænker, den Flugt er vel en anden end et langt Spring, hvori det hjælpes af sin lange og lette Hale, saavelsom af de lange Haar paa Siderne. At ogsaa det Slags Egerne skulde findes her i Norge, har ingen kundet forsikre mig, skønt det kunde formodes af CAR. LINNÆI Ord, som har fundet dem i Lapland. *Sciurus hypochondrii prolixis volitans habitat in Finlandia & Lapponia. Fauna Svecica* p. 9. Det almindelige Slags Egerne, som her findes i stor Mængde, forsmaae Bønderne i Valdres, og andensteds, ikke at spise i Suppe, da Rødet, som seer hvidt ud, skal ikke være ilde smagende.

§. 14.

Hermelin kaldes her Røse-Kat, fordi den gierne søger Skiul i Røser eller Steen-Grus. Nogle meene, det er den samme, som PLINIUS kalder Pontiske Muns, og jeg veed ey om den er af anden Art end den Danske Vessel. Skabningen og Storheden er at slutte af dens velbekjendte kostbare hvide Skind, med en sort Plet paa Halsen, som nu omstunder er gemeenere end i fordum Dage, siden her i Bergen næsten et hvert Fruentimmer staferer, ja deels gandske fører sin Kaabe dermed. Den Norske Hermelin holder best Farve, og bliver ey saa let gulagtig som den Moskovitiske, hvorfor den og i Petersborg selv er begierlig og vel solgt. Da Kong CHRISTIAN I. paa sin Andagts-Reyse til Rom, vilde forære Paven noget Got af sine egne Landes Producter, saa var det iblant andet Hermelin-Skind. Hermelinen miiser stærkt som en anden Kat, og vil gierne bortslæbe hvad den finder, særdeles Eg, som er dens største Delicatesse. Af den Marsag seer man ved Strand-Kanten i stille Vejr, at Hermelinen svømmer ud paa Der og Holmer, hvor Vand-Fuglenes Eg i Mangfoldighed findes. Mig er sagt for vist af dem, som har seet det, at, naar den paa Holmen faaer Unger, føres de til Lands paa en Spaan, da Moderen svømmer bag ved, og med sin Snude giver af og til et lidet Stød mod Spaanen, at den kand ayancere. Saa lidet som dette Dyr er, ødelegger det dog undertiden de allerstørste, særdeles Elshyret og Bjørnen, hvilket gaaer saaledes til, at naar hine sove, springer Hermelinen dem ind i Dret og bider sig der med sine skarpe Tænder saa fast, at den ikke slipper, naar

det store Dyr begynder at løbe og skrig, indtil det udmattet nedstyrtet over en Helde og omkommer. Ligeledes strieler den sig paa en sovende Orn og Tiur-Fugl, lader den flyve med sig paa Ryggen, og bider deri saa længe, til Blodet forløber og den maa dale død til Jorden. Den skydes med platte Pile, fanges i Fælde, eller og imellem to flade Stene, af hvilke een opstilles ved en Pind, men falder ned, naar den ved en Traad tilbundne Løkke-Mad røres, og trykker Hermelinen til døde (*). I det øvrige siger man, dette Dyr er saa reentligt og omhyggeligt for sine hvide Haar, at det heller gaader igiennem Jlden, end igiennem Dynd eller deslige Ureentlighed. Dog tvivler jeg paa, at nogen har seet det i de Omstændigheder, som kunde aabenbare hvad Partie det vilde tage; og i hvor det gaader med dets Reenfærdighed, saa stinker det saavel som Maaren meget affkyelig, helst naar de parres, som ofte skeer, thi begge Slags ere meget geile Dyr.

§. 15.

Bæver.

Bæver, Castor, et amphibium, eller i Vandet saavel som paa det Tørre levende Dyr, hvilket dog søger sin Føde egentlig i stille eller sagteløbende Bænde, og findes her til Lands meest i Solloer, Østerdalen og Jemteland.

Af

(*) Man siger, at Raab og Skrig, som jager andre vilde Dyr paa Flugt, kommer Hermelinen til at staa stille, saa den, saa længe det varer, vel snøer sig hid og did, men kand ikke komme ret langt, hviler, om saa er, giver Jægeren Fordeel. Et Par Unger af Hermelinens Blod, drukket gandske varmt, skal være et meget vist Hjelpe-Middel mod Epilepsia eller faldende Syge, endogsaa hvor den er gammel. Relata refero.

Af Skabning er det som en langagtig Hund, med lave Beene, kort og plat Hoved, smaa runde Øren og Øyen, en stor tyk og glat Hale, bestaaende i mange Leed, som nogle holde for en delicat Spise, regnende den ey for Kød men Fisk, skjønt Resten er Kød, saa og en Pung, i hvilken det kostelige Castoreum eller Zibergeil findes, hvormed, saavel som med den graa eller mørke-bruune Huid, drives noget Kjøbmandskab paa Elverums Marked. Da det, som jeg overalt i nærværende Naturlige Historie søger at opdage, er, hvad levende Ting angaaer, den særdeles Drift, Instinctus og Tilskyndelse, som visse Dyr har hos sig til visse Ting, deres Conservation angaaende, og hvori de synes at handle med større Overlæg end man kunde vente af dem, førend man seer det, saa foreskalder just dette hos Bæveren meget kiendelig, særdeles hvad hans Huus-Bygning angaaer, for hvis Skyld han, i Dyrenes Rige, kunde fortjene den Titul af Erh-Bygmeister. Sammenhængen er denne: Bæverens tilforn omtalte store Hale, som kand veie nogle Pund, er frem for Resten af Fiske-Art og Egenskab i saadan Grad, at den ikke længe tillige kand taale at være uden for Vandet, hvorfor den og over Huden har ligesom et Slags Fiske-Skiæl, at jeg ey skal tale om, Bagbenene med gaasagtige platte Fødder ere af samme Slags. Af den Aarsag maa Bæveren boe saaledes, at han kand have sine Bagdeele hængende i Vandet, hvilket om Vinters Tiid holdes aabent ved det at Bæveren idelig deri bevæger sin Hale frem og tilbage. Derom kand den ey forvisses, efterdi Vandet snart stiger, snart falder. For da aldrig at savne sin Sundhed og Commodité,

Forunderlig
Huus-
Bygning.

bygger den sig altid ved Siden af Bandet et Træ. Huus af 3 Etager eller Stok-Verk over hinanden, som et lidet Taarn, hvor Han og Hun har hver sit adskilte Værelse og Køge. Men for at fælde Træ til denne Huus-Bygning, som og ofte kand ruineres ved en Hændelse, da har den gode og vise Skaber just udrustet dette lidet Dyr med en Tand, som synes u-proportionerlig stor, nemlig en Finger lang, krum og ligesom skarp sleben paa Enden, ellers ikke ulig Svinenes Hug-Tand, dog rød og gul af Farve. Med denne, saasom med en liden Øre, fælder Bæveren Pile eller andre nærstaaende Træer, og tømmer sig smaa Huus-Stokke, fælder dem tilfammen, og setter dem over hverandre, saa de ey lettelig falde. For at føre disse Bygnings-Materialier til Stedet, bære disse Dyr, efter mange øyensynlige Vidners samtydige Bekræftelse, sig saaledes ad, at een maae lade sig bruge som Vogn, hvilken de andre, ligesom Heste, tage ved Halsen fat med deres Tænder og slæbe affied. Den første kaster sig paa Ryggen og strekker sine fire Been i Beyret, hvorimellem legges paa langs de tilpassede-smaa Tømmer-Stokke, og bringes saaledes til Stedet et Læs efter det andet (*). Dette

(*) Noget deslige fortælles ogsaa om de paa Alperne bekiendte Marmotis eller Murmer-Dyr, af Anseende nogenlunde som Katte. Den lærde Cardinal POLIGNAC tilskriver dem kandskee alt for meget, naar han i sin nyelig udgivne *Antilucetio* Lib. VI. foregiver, at de, efter et Slags Borgerlig Krig imellem sig, tage nogle Overvundne til Fange, hvilke siden, jure belli, maae finde sig i at tiene sine Overvindere for Trælle, særdeles til at bruges som Vogne at hjemhente deres Høe og deslige Vin-

Dette Arbeid koster den forfibemeldte en skaldet Kng, da alle Haarene tabes, hvilke Haar ellers, næst Bibergeilet, er det beste, som søges hos disse Dyr, og bruges, som bekiendt er, til de fineste Hätte, saavel som til et Slags siint og blødt Klæde.

§. 16.

Odder, som et velbekiendt Dyr, der temmelig lig-
ner Bæveren, og nærer sig af allehaande Fisk, findes her
baade i salt og fersk Vand, havende sin Boelig i smaa
Huler mellem Steenene, af hvilke Skytten fremlokker
ham ved at imitere hans Mages Røst med at blæse i en
liden Pibe. Han er delicat og æder ikkun det Fedeste af
Fisken, da Orne og Krager gierne opvarte ham for at tage
hans Levninger, med mindre det er en ung Odder, da Ornen
strax jager ham fra sit Rov. Hvis saadanne Unge tæm-
mes og vænnes til Huset ved lidet Mælk, da har man dag-
lige Fiskere i dem, som hente een Fisk efter den anden til
Kjøkenet, hvilket en god Mand her i Egnen har forsøgt og
forsikret mig. Det eeneste, som dner paa Odderen, er hans
Skind med tette og korte Haar, der vel skyder Vand (*).

Odder.

§ 3

§. 17.

ter: Provision i ligesaadan Positur, som nyelig er sagt om
Bæveren.

Protinus ad messes ducunt servata ferendam
Mancia, inverfisqve solum premere atqve supinis
Corporibus, tum crura jubent attollere sursum
Quatuor erectis persistent, ut gramina palis
Inde onerant caudaque trahunt animantia plaustra,
Erasqve vias miserorum tergore verrunt.

(*) Paa nogle Aars Tid søges Odder-Skindene i Holland og Endss-
land frem for tilførn, efter vore Kjøbmænds Beretning, som
aarlig udsende nogle Tusinde deraf.

§. 17.

Brok.

Brok eller **Greving**, som her og kaldes **Sviin-Sok**, er hart ad som et lidet **Sviin**, med lange sorte og graa Haar, en spids Tryne, korte og krumme Been, udbuler Jorden og nærer sig af Muns, Orme og Insecter. Hans Bid er næsten ulægeligt og derhos saa skarpt, at han en slipper det han fatter i, førend han hører det knase under sine Tænder. Brokkens membrum genitale er, ligesom Sælhundens, haard Been. Hans Fiende Ræven, som er alt for magelig til at grave sig selv en Hule, indtager Brokkens naar denne er ude, og opfylder den med saadan Stank, at Eyermanden ikke mere skiotter derom (*).

§. 18.

Pindsviin.

Pindsviin, som af nogle kaldes **Bustedyvel**, kender enhver. Hvad jeg her vil erindre, er ikkun dette, at han indsniger sig i Biornens Leye, og med sine mange Pige falder Verten, som en kand komme til at hevne sig paa denne liden insolente Giest, saa besværslig, at han, ligesom Brokken, maa see sig om andet Logement.

Muld-
varp.

Muldvarpen, hvis Norske Navn er **Vond**, findes vel Øster, men ikke meget i disse Egne, saavidt jeg har kun-
det

(*) Es ist recht zu bewundern, daß die Natur diesem Thier ein solch Saugloch absonderlich verordnet, da sie im Winter ihre spitzige Nase unterwerf zwischen den Hinter-Beinen, bis an die Augen hinein stecken, und davon ihre Sättigung haben, gleichwie die Bären an den Tagen. HANS FRID. FLEMMING Teutscher Jäger p. 115.

det spørge, da den er mange aldeles ubekiendt, ligesom det Klippefulde Terrain ikke heller passer sig for denne Minerer. Dens Føde er Madiker og andre Orme. Om Vinteren æder den intet, men ligger tillige med Pindsvinet og Bjørnen ligesom i Dvale eller en bestandig Søvn.

§. 19.

Rotter, særdeles Skov- og Vand-Rotter, leve ikke længer i Nord, end til Helgeland, hvor de endog døe, om de med Skibe føres Sønden fra, som J. L. WOLFF anmerker i sin *Norrøgia Illustr.* pag. 94. og flere Vidner stadfæste. Leve de længe, da er det til næste Foraar, naar Søden kommer op, saa seer man dem ey meere. Hardanger her i Stiftet taaler heller ingen Rotter. I Algershuus Stift har man og remarqueret dette, at da der paa den Søndre Side af Vormen, en stor Elv, som kommer fra Mjø, findes Rotter ligesom andensheds, saa kunde de dog ikke leve, naar de føres over bemeldte Flod, hvilket nogle gange er skeet ved Magazin-Kornets Transport til Dingers Fæstning, hvor man strax har fundet de medbragte Rotter døde, ligesom de aldrig sees levende i den Egn, nemlig Odal og Solløer indtil Østerdalen, hvor Grunden uden Tvil maa have noget saadant i sig, som giver den Exhalation, der falder disse Dyr's Natur utaalelig (*).

Maus,

(*) Om visse Dyr's Afstøje for visse Steder see PLIN. *Ilst. Nat.* Lib. IX. cap. LVIII.

Muus.

Muus, saavel i Husene som Skovene, hvor nogle efter OLAI WORMII Beretning skulle være forgiftige og bide Creaturet saa det lammer, ja og ved Vandene, hvor de kaldes Vand-Skiær. Hvide Muus med røde Øyen, som en særdeles Art, ere fundne i den liden Riøbs-tærd Mølle i Romsdalen, men ikke saa at man veed om de havde hjemme der, eller om de, mueligt, ere didbragte ved den Hændelse, at et Ostindisk Skib engang holdt der sit Vinter-Leie, som Hr. JON. RAMUS i sin *Topograph.* pag. 242. formener. Ellers er det her, som andensteds, en almindelig Sagn, at kort førend et Skib forulykkes, eller et Huus brænder af, skulle baade Muus og Røtter forlade det, og her i Bergen fortælles, at da den store Jildebrand i dette Seculi Begyndelse overgik Stadens beste Deel, saae man kort tilforn Røtterne at begive sig af Husene, deels i Vandet, og deels i hobetal at marchere over Fjeldet ved Sandvigen udi næstliggende Hammers Sogn, Bønderne til stor Plage. *Supposita facti veritate*, ønskede jeg nok, at høre den Sags tilstræffelige Grund af de iblant vore Philosophos, som intet ville troe og antage for sandt uden det der lader sig demonstrere *ex nexu causarum*, hvilken i saa tilfældige Ting og rette Hændelser en Kænd supponeres, men vel naar visse Dyr, der forud har en Følelse af foranderlig Lust i deres Legemer, kunde spaae om Uveir efter Naturens uforanderlige Love.

§. 20.

Lemming.

Blant Norges fireføddede Dyr findes endnu eet, som kænd henføres til den Classe af Røtter eller Muus, da

da det og af nogle kaldes Læmus, ellers Læmen, Lemming, item Lømhund (*), paa Lappisk Lummick, paa Svensk Fieldmus, Rødmus, Sabelmus, og af nogle Latinske Skribenter Mus Norvagicus, Norst-Mus, skönt dets Udreise fra Rødens Fjeld i Lapland, falder lige saavel til de Svenske, som Norske næstliggende Provinser, hvorfor og en Svensk Skribent, nemlig OLAUS MAGNUS, er den allerførste, som *Hist. Septentr. L. XVIII. c. 20.* har givet nogen skriftlig Efterretning om dette saa underlige, som skadelige Dyr, dog ikke andet end det samme, som siden af GESNERO in *Icon. animal.* cap. 17. art. 2. JUL. CÆS. SCALIG. *Exerc. 192. Sect. 3.* JAC. ZIEGLERO in *Descript. Norveg. ad castra Bahus.* og JONSTONIO in *Taumatographiæ Classe IV. cap. 8.* saavel som in *Hist. Nat. Quadruped. cap. XVII. art. 3.* er igientaget. Derimod har den saa flittige som lærde Doct. O. WORMIUS agtet dette lidet Dyr værd at illustreres ved et Scriptum monographon, kaldet *Historia Muris Norvagici vel animalis, quod è nubibus quandoque in Norvegia decedit, & sata ac gramina magno incolarum detrimento celerrime depascitur.* Ligeledes staaer i det Svenske Videnskabs *Academ. Afhandlinger* ad ann. 1740. Vol. I. p. 320. Hr. CAROLI LINNÆI Anmerkninger om Lemminger. Af de tvende sidste særdeles Skriffter, saavel som

§

velsom

(*) Læ Islandis & Norvegis noxa vel damnum est. Læminge illis dicti sunt mures noxii segetibus, Norvegis peculiares, quos cælo decidisse, & per agros dispersos alicubi obviarunt. O. SPERLING in *Notis ad Testam. Absalonis. No. 78.* pag. 147.

vellom af det et almindeligt Land-Rygte, Urinelligheder indtagen, har kundet berette mig, vil jeg her give en kort Extract, og overlade samme til andres Forbedring, thi det er den eeneste Bøi til Fremgang i naturlige Sandheders Opdagelse, efterhaanden. Lemningens Skabning, som WORMIUS L. C. forestiller i et Raabersstykke og jeg ellers ikke kiender videre end af dens Skind, det jeg meer end een gang har seet, ligner deels en Mus, deels en Rotte, indtagen at Halen er gandske kort, maaskee en Tomme, og lidet opbøyet i Enden. Fødderne ere gandske korte, saa de synes knap at kunde bære Bugen vel op over Jorden. Hovedet og Munden gaaer spids til, som paa en Skov-Mus, med temmelig stort Skiæg eller Lugte-Haar, af hvilke en halv Snees staaer langt ud til begge Sider. I Storhed overgaaer den en Mus, men naaer ikke fuldkommelig en Rotte. Haarene ere meget bløde og af Couleur fordeelt i sorte, gule og brune Flammer, deels ogsaa i Pletter. Dyne og Øren ere smaa. Tænderne deels lange og skarpe. Meget yngelsom maae disse Udyr være, efterdi man seer dem, skönt, Gud skee Lof, saare sielden, nemlig i 20 Aar een gang eller to, at fremkomme af deres Boeliger, og da at sankes i store Flokke af nogle Tusinde, ligesom Guds Hær til at udrette hans Villie, nemlig at straffe de nærboende Indbyggere, med deres Sæde-Korns og Græsses Ødeleggelse; thi hvor denne Flok drager frem og gjør en kiendelig Stie i Jorden, afficere de alt hvad grønt er og de kunde overkomme, indtil de naae det dem bestemte Maal, som er Havets Vand, i hvilket de en tiidlang svømme og omsider drukne; thi længer end eet Aar tillige lader Guds

Plage.

Trofasthed denne Plage, som og rammer allene her og der i visse Egne (*), ikke være, da de enten, som sagt er, have en Drift til at drukne sig selv, eller og de omkomme af Vinter-Kulden, og de saa, som kunde overblive i Forret, doe saa snart de æde af det nye Græs, hvilket ikke bekommer dem saasom tilforn. Finlappernes Hunde æde og mange af dem, dog ikke Hovederne. Fra Kolens Fjeld, som adskiller det Nordlandske Amt fra Sverrig, og holdes for deres egentlige Føde-Sted, sees de, naar den Vandredrift kommer over dem, at marchere i store Flokke-Tal, deels igiennem Nordland og Finmarken til Vester-Havet, deels igiennem de Svenske Lapmarker til Sinum Bothnicum, og det, efter Hr. LINNÆI Beretning, i saadan lige Linie, at de aldrig vige til Siden eller tage nogen Omvej; thi maae de end gaae omkring

G 2

en

(*) I Sogne-Fiordens Fogderie her i Stiftet skeer det gierne hvert tredie eller fjerde Aar, at nogle Lemen sees nedfalde, dog ikkuns saa og uden at kunde giøre synderlig Skade. Der holdes og af nogle gamle superstitieuse Folk, en saa kaldet *Muse*, Sest engang om Aaret, bestaaende deri, at man tager sine Helligdags Klæder paa, og i Steden for at arbejde, legger sig til at sove. Oprindelsen hertil har nok været i fordom Tid en Bededag til at afværge den Plage af Lemen eller andre *Muus*, som nogle sige tilforn ogsaa at være nedfalden, men herom har jeg ingen vis Efterretning.

Fart i Luf-
ten.

en stor Steen, da søge de paa den anden Side deres Linie igien, og møde de paa ferske Bunde en Baad, da springe de i den og ud igien paa den anden Side, for at beholde deres Streg. Ungerne slæbe de med sig i Munden og paa Nøggen. Møder dem et Menniske med Trudsel, da staae de uforsærdede og giøe ad ham, ligesom smaa Hunde, hvoraf ogsaa nogle kalde dem Lomhund, særdeles da de tillige bide i den Kiep med hvilken man peger ad dem. Spaaer dette Uøyn ikkun slet Høst, hvor deres Ben falder, da venter dog Landmanden god Jagt paa Bjørne, Ræve, Maar og deslige, som følge efter og giøre deres Delicatess deraf. Ligesom nu alt dette Land holdes troeværdigt efter Sandsagn og saa mange gode Mænds nyere Observationer, saa bliver egentlig ikkun et Tvivlsmaal tilovers, nemlig dette, om Lemmingerne, efter almindelig Sagn, kunde holdes for at regne need af Luf-ten, da der ere saa mange, som i nyere og ældre Tider ville have seet det med deres Øyne. WORMIUS, SCALIGER, og andre store Mænd, ansee det ikke for umueligt at de, ligesom Frøer og andre smaa Dyr, kunde af den i Skyerne opdragne Sæd, yngles og omsider nedfalde. Cum igitur tot animalium genera in nubibus generata, pluviis decidisse, fide dignorum autorum constat testimoniis, quidni & hæc eodem modo generata in nubibus statua-

statuamus? L. C. p. 33. Andre finde rimeligere, at den Taage, som paa Biergene sees undertiden meget tyk og sey, kunde løfte dem op og føre dem andensteds hen, hvor man myelig vidste aldeles intet af dem. Dette troer Hr. LINNÆUS ligesaa lidet, som at samme Taage skulde kunde tage Finlappen med sine Reens-Dyr og bortføre ham, efter Almuens Indbildning. Imidlertid angiver bemeldte gode Mand intet andet Middel, som kunde synes rimeligere, naar man ikke vil negte al fidem historicam om deres Adkomst fra Lusten. Skal jeg sige min uforgribelige Meening, da gives indtil videre og vissere Decouverte Hr. LUCAS DEBES Biesald, naar han i Særøernes Beskrivelse pag. 13. tilskriver en Slags Hvirvel-Bind, kaldet Ves, fordi den øser og opdrager endogsaa hele Pæster Gild af Havet og kaster dem paa Fjeldene, den Birkning, som Finlappen tillegger den tykke Taage, om hvilken Ves tilforn er talet videre Cap. I. S. ult. P. I. Merkeligt er det og, at nogle findes paa Klippen ligesom ihjelslagne ved et hart Fald, item at ingen her til Lands siger sig at have seet deres Unger, saasom i Sverrig. Naar de findes her, ere alle næsten lige store. Nogle sige ogsaa, at de have undertiden andre sædvanlige Muus i Følgeskab med sig. Det Formular af en Exorcismo, som det Romerske Clericie har brugt til

at forbande og bortdrive deslige Lande-Plager med, an-
 fører O. WORMIUS L. C. p. 55. saaledes: *Exorcismus.*
 Exorcizo vos pestiferos vermes, *mures*, aves, seu locu-
 stas aut animalia alia per Deum Patrem † omnipotentem,
 & Jesum † Christum filium ejus, & Spiritum † Sanctum
 ab utroqve procedentem, ut confestim recedatis ab his
 campis, seu vineis, vel aquis, nec amplius in eis habi-
 tetis, sed ad ea loca transeat, in quibus nemini nocere
 possitis, & ex parte omnipotentis Dei, & totius curiæ
 cœlestis, & Ecclesiæ sanctæ Dei, vos maledicens quo-
 cunque ieritis, sitis maledicti, deficientes de die in diem
 in vos ipsos & decrescentes, quatenus reliquiæ de vobis
 nullo in loco inveniantur, nisi necessariæ ad salutem &
 usum humanum, quod præstare dignetur ille, qui ven-
 turus est judicare vivos & mortuos & seculum
 per ignem. Amen. Oremus.

Det andet Capitel.

Om Orme og Insecter.

- §. 1. **A**lmindelig Betragtning over det, som henhører til denne Klasse.
2. Slanger og Snoge paa Landet.
 3. Slanger i ferske Vand.
 4. Ogler, Tudser, Padder og Snegle.
 5. Faare-Kyllinger, Muld-Oxer, Slæber og Tusindbeen.
 6. Dragsfæ, Edderkopper.
 7. Smaa Orm, som falde i Taage, og skade Træerne.
 8. Dito, som siges at komme med Sne, og skade Algeren.
 9. Raal-Orme, Sommer-Fugle, Bremser, Fluer og Myg.
 10. Begge-Luus, Jord-Lopper, Skarnbasser og Myrer.
 11. Insecter i Vandet, saasom Vand-Kalle, Kniber, Vand-Lopper, Røe-Mat, Giske-Biørn, Hav-Bæver.
 12. Angel-Taster, som vrangelig holdes for at blive til Stok-Vender.

§. 1.

Sæst efter Norges fireføddede Dyr, skulde ogsaa handles om dets Orme, Insecter og deslige krybende eller slagrende Creature. Men denne Artikel bliver ikkun liden, og det af tvende Aarsager: Forst fordi det kolde Norden er mindre frugtbart derpaa end hine

Mindst
af dette
Slags
mod Nor-
den.

hine varmere Lande, hvis Jord og Luft findes langt be-
quemmere for Ormes og Insecters delicate Legemer (*).
Dernæst fordi jeg hidindtil har fundet allermindst Leilig-
hed til at giøre saa noye Undersøgelser i den Materie, som
Fornødenhed kunde udkræve, helst efter at Seculi Smag
just heri er bleven særdeles delicat, ved de merkelige Op-
dagelser, som saa mange, og frem for alle, Hr. de
REAUMUR har gjort til gandske Europæ Forundring.
Imidlertid vil jeg ikke efterlade at melde det lidet, som
natura rerum, eller rettere, min ufuldkomne Kundskab
derom, kand medføre, hvorved forud erindres, at Ormes
og Insecters Navn tages her i saadan vidtløftig Mcening,
som den velbemeldte Hr. de REAUMUR forklarer med
følgende Ord i hans *Memoires pour servir à l'histoire des In-*
sectes Tom. I. P. I. p. 69. seqv. Les anneaux dont le corps
d'une infinité de petits animaux est composé, les especes
d'incisions qui se trouvent à la jonction de deux an-
neaux, leur ont aparemment fait donner le nom d'Inse-
ctes,

(*) Ikke desto mindre leve Insectorne længere i den koolde Luft,
end i den varme, efter JOH. SWAMMERDAMS Anmerkning,
i hans *Bibel der Natur*. Class. III. p. 162. hvor det heder:
"Solchen Einfluss hat die Kälte und Wärme auf diese Thier-
"gen (Silke-Orme) und obgleich eigentlich die Wärme ihr Le-
"ben, die Kälte aber ihr Todt ist, das ist ihre Bewegung hem-
"met, als worin das Wesen des Todes bestehet, so erheller doch
"aus angeführten Beyspielen, daß auch so gar die Kälte diese
"Thiergen länger beym Leben zu erhalten vermag, weil alsdenn
"ihre Säfte und Lebens-Geister sich langsamer bewegen und
"nicht so bald verfliegen, wie von der übermäßigen Hitze, wels-
"ches wohl zu merken." Maasske samme Principium kand
hentydes paa den Norske Almues høye Alder.

Sn

NOGLE NORSKE INSECTER

Pag 56

Knibe

Søe-Baver

Fiske-Biørn

Angel-Taske

Snee-Orm

ctes, qui aujourd'hui n'est plus restraint à ceux qui ont de pareilles incisions. On n'hésite pas à mettre une limace dans la classe des insectes, quoiqu'elle n'ait point d'anneaux distincts &c. - - Dès qu'un Historien a consacré sa plume à la gloire d'un peuple, il se passionne pour luy, il voudroit trouver par tout des traces de ses conquêtes & de l'étendue de sa domination. Je ne sçay, si des dispositions pareilles ne me font point trop reculer les limites de la classe des insectes. Je luy accorde volontiers tous les animaux, que leurs formes ne nous permettent pas de placer dans la classe de quadrupèdes ordinaires, dans celle des oiseaux & dans celle des poissons. Les Voyageurs qui nous parlent d'Araignées aussi grosses que des moineaux, exagèrent peut être. Mais nous avons des papillons dont le vol, dont l'étendue des ailes, surpasse l'étendue des ailes de certains petits oiseaux. Une chenille n'en seroit pas moins chenille, si on en trouvoit de plusieurs pieds de longueur. Un crocodile seroit un furieux insecte. Je n'aurois pourtant aucune peine à luy donner ce nom. Tous les reptiles appartiennent à la Classe des insectes, par les mêmes raisons, que les vers de terre luy appartiennent. Les lézards, qui, malgré leurs quatre jambes, s'élèvent souvent si peu, lorsqu'ils marchent, que la plus part semble ramper, sont encore une dépendance de la classe des insectes &c.

§. 2.

Ungaaende Slangar, Tudser, Ogler eller Sire: Slangar.
 Beent og andre forgiftige Orme, da findes samme aldeles
 H iffe

ikke oven for Helgeland, i Nordlands Fogderie, hvor Zona temperata gaaer til Ende, men vel længer ned i Tronhiems Stift, følgelig ikke mindre i de nærmere mod Sønden liggende Provinser. Dog holdes deres Bid ikke nær saa forgiftigt, som de Italienske eller Africanske Ormes. Af de almindelig bekiendte Slinger, som vi paa Dansk kalde Snoge, siger J. RAMUS pag. 243. her at være adskillige Slags, nemlig sorte, blaae, graae, slo-hvide og blanke, saa og et sært Slags gule og derhos trefantede (*). Paa visse Steder menes Slingerne at have særdeles Tilhold og der at sankes i Mængde, da de i allernærmeste Børgdelag aldrig lade sig finde. Saa har man berettet mig i Nordals Præste-Gaard paa Sundmøer, at paa hiin Side af den forbiløbende Elv, ere om Sommers Tid mange af dem, men paa denne Side ikke een eneste, ja at naar man forsøger at tage dem derover, blive de strax matte, og døde efter nogle Timers Forløb, hvilket maa have sin tilstrækkelige Grund i Jord-Artens Adskillighed, skjønt samme er ikke uensartet, og beroer maaskee paa visse skjulte Mineralier, som kunde være deres Natur med eller imod. Nogle søge Aarsagen deri, at de steile Bjerge, paa een Side frem for paa den anden, afværge Solens Straaler, som

(*) I en liden Samling af Norske petrefactis har jeg en Orm, fundet ved Tønsberg, tyk som en god Finger, og lidt over en halv Alen lang, frum bøyet og med den ene Side indtrykt i et Stykke Svovel-Ries, hvorfra den har antaget en Farve som glødsende Raa-ber, og jeg henfører den ad rudera diluvii. Denne Orms Legeme har jeg ikke seet Mage til; thi det er overalt besat med hule og temmelig brede Incisioner, ligesom med annulis concavis, imellem hvilke de opstaaende partes convexa ere gandske skarpe.

som Slangen trænger til at varme og vederqvæge sig i. Sammensteds forsikrede man mig, at en Bonde Kone havde fundet en Slange opkrøben i Buggen til hendes Barn, som deraf ikke var tilføyet mindste Skade. Formodentlig har dette koldagtige Dyr søgt at vederqvæge sig ved Varme; thi naar det om Vinteren har ligget i Dvale, faaer det efter Haanden til Live igien, ved Foraars Soelsskin. Saa er og den Norske Vinters Længde og Sommerens Korthed Marsag i, at det her ikke saa meget, som andensteds, kand tage Overhaand. Det Slags Enoge, som Bonden kalder Hvild-Ormen, op søger man, og gemmer som en Lægedom for Nvæget i adskillige Sygdomme, da et Stykke af Ormen, særdeles Hovedet, eltes i Den, og trykkes det syge Creatur igiennem Halsen. Den Orme-Ham, eller det Skind, som Slangen aarlig skyder af sig, bruger man her til at binde en Barsel-Qvinde om Livet, naar hun har haard Forløsning, som de mene derved at lattes. Om Slangens Fødsler, efter manges Forfaring her i Landet, dette bekiendt, at Moderen hænger sig om Grenen paa et Træ, og lader sine Unger, een efter anden, falde fra sig, men om dette skeer paa det ikke hine, efter deres Art, skulle strax stinge deres Braad i Moderen, ved jeg en. Saa ere ikke heller alle disse Dyr vivipara, men visse Arter ovipara, da man i gamle Møgdynger ofte finder dem liggende paa en heel Hov Eg, for at udruge dem, som en Fugl, eller og, efter nøgles Observation, tvingende den flade Skruptudse til at ligge derpaa, hvorimod Ormen snøer sig om Redet, for at holde hiin Fuldmægtig paa sin Post. Et andet singulare physicum, som jeg af mange

Singulare
physicum.

øyensynlige og troeværdige Vidner har hørt stadfæste, maa her berettes om Slangens Magt, endog over Fugle, som synes ikke at være den underkastede, nemlig den ligger og strekker Hovedet et Qvarter i Beyret med udspilet Mund, indtil en Lerke, Svale, eller anden nedrig flyvende Fugl, i sin Flugt rammer det Banheld, at komme perpendiculariter over den, og da maa holde stille i Lusten, skjønt paa en Opføstelse af nogle Favne. Fuglen merker strax, at den er arresteret, begynder ynkelig at skrige, daler i det samme, og falder omsider med heftig Fart ind i Ormens Mund, som vel veed at adskille Fierene og udspyttede dem. At dette skeer, er vist, men hvorledes man skal gjøre tilstrækkelig Regnskab for den Straale-vis opskydende vis attractiva, med hvilken Ormen ligesom suer Fuglen til sig, overlader jeg andres nøyere Randsagelse. Saa meget seer man, at Naturens Hætte, som bestemmer eet Dyr til det andet's Føde, har givet Slangen et Privilegium, hvilket ellers ikke syntes at rime sig med hans Skabning (*). OLAVUS MAGNUS

(*) Om et Slags store Slang i Phrygia beretter ÆLIANUS Lib. II. de *Animal.* cap. 21. det samme at siges, nemlig: cauda ad terram adniti, reliquo erecto corpore, toto gutture eminente & paulatim laxato ore hiantes, volucres super volantes, tametsi sublimis ferantur, sua aspiratione, tanquam amatorio quodam, ad se attrahere & allicere. P. S. Da jeg skriver dette, møder i *Biblioth. Britannique*, Tom. XII. P. I. p. 136. en Extract af *Philosoph. Transactions* de Anno 1734. M. Jun. Jul. Aug. og deri Art. I. en Afhandling, kaldet *conjectures sur le pouvoir de charmer ou de fasciner, qu'on attribue aux Serpens à Sonnettes*. Den berømte Ridder SLAONE, saasom Autor, mener, at de Americanske Klapper-Slanger (her tillegges det

MAGNUS siger in *Hist. Septentr.* L. XXI. C. 28. at i disse Lande skulde findes en Slange, kaldet Amphibene, med tvende Hoveder, eet i hver Ende, saa den gaaer frem ad med begge tillige, og drager det mellemste efter sig. Samme beretter ODOARDUS DAPPER om et Slags Slang i America, men her til Lands har jeg ikke hørt det af nogen stadfæste. Derimod forsikrer mig Hr. EDWARD CHRISTIE, Sognepræst til Lysnes og Provst i Sundhordlehn, at han har havt en liden Slange med tvende Hoveder paa een Krop og Hale, saa at et hvert Hoved havde ifkun et maadeligt Stykke af Kroppen, adskilt hver for sig. Han havde lang Tid glemmt den i Spiritu vini, men kastede den bort efter sin Hustrues Begiering, da hun havde en Afsky derfor, og var bange, hun maatte komme over og see den uforvarende. Dette erindrer mig den Slange eller Drage-Unge med syv Hoveder og Halse, udspirende af

Slange
med flere
Hoveder.

H 3

en

de almindelige Slinger eller Snoge,) skulle først med deres Bid have saaret Fuglen, og siden oppasset den under Grenen af et Træ, hvor den kunde være opfløyet, da den siden kunde falde død ned i Munden paa sin Bane-Mand. Her til Lands forsikrer man tvertimod, hvad tilforn er meldet om den muntre Fugls Svæven i Luften over Ormens opladte Mund. Det synes ikke heller rimeligt, at Slangen skulde slippe sit Rov een gang af Munden, for at tage det anden gang igien med mindre Bished. Imidlertid fand jeg herom ikke vidne efter egen Forsøring, men allene efter deres, som jeg ikke har Marsag at mistænke. I det Samborgske Magazin Tom. IV. p. 87. læses Doct. C. J. SPRENGELS Experiment med en Muus, som blev løsladt paa Gulvet hos en Ratter-Slange, gjorde nogle Bendinger omkring den, peeb lidet, og løb saa lige ind i den stille liggende Orms aabne Mund. Monne den Nevtonianske Attraction ogsaa her kunde have Sted?

entemmelig tyk Krop, med lang og spids Hale, samt fire Fødder, bedækket med graaagtige Skiel mindre end Silde-Skiel. Dyret er, efter mit Dyemaal, et par Alne langt. Dette har jeg, og maaskee tusinde andre, seet, og er endnu at see hos Hr. STAMPEEL, en navnkundig Kiøbmand i Hamborg, til hvis Forsædre det for en considerable Penge-Sum skal være pantsat af den Kønigsmarkske Familie, og af den saaet blant andet Bytte, da Staden Prag blev plyndret: En malet Copie sees paa det Kongl. Konst-Kammer i Kiøbenhavn, og at samme ikke savner sit naturlige Original, kand jeg sandfærdig attestere, saa at det Stund-Billede, som Skriften tager af en Drage eller Slange med syv Hoveder, ikke har et figmentum, men en naturlig Sandhed til Grund, hvorfor jeg og ved denne Lejlighed erindrer det. Derimod veed jeg ingen Grund til at stadfæste det oftbemeldte OL. MAGN. cap. 29. siger om visse Birke-Træer her til Lands, hvilke Vinter og Sommer skulle sees grønne, fordi en Hob Slangers havde gjort deres Rede under Roden, og holdt den varm: item cap. 30. at de Nordiske Folk, af Overtroe, skulle holde Slangerne for en Helligdom, og sette Mælk hen til deres Føde. I det mindste er den Overtroe længe siden aflagt.

§. 3.

Vand-
Slange.

Vand-Slanger, som gemeenlig ere mørke af Couleur, og ikke holdes slet saa forgiftige, som de paa Landet, findes her allevegne i ferske Vande. Men at de, særdeles i Store Mængde paa Hedemarken, efter gammel Sagn, skulle

skulle være mange Favne lange, og mægtige til at velte en Baad, har jeg ikke fundet noksom bestrykt, skiont jeg ikke heller vil negte Mueligheden, i Betragtning af det, som LIVIUS, PLINIUS, STRABO og flere berette om ATILII REGULI blodige Expedition mod en Slange 120. Fod lang, som hindrede den Romerske Armees Ven over den Africanske Søe Bagrada, og dræbte meget Mandskab, førend den stod til at ødelegge ved Munnbrækkere, da den ikke agtede Pile. Saa melder og ODOARD. DAPPER i sin Africanske Reise-Beskrivelse pag. 394., at i Landskabet Qvoia findes en Art Slang, kaldet Minia, hvis Storhed sluttet deraf, at de opsluge en heel Hiort. Den store Søe-Orm, som jeg tilforn har holdt for en Chimæra, (men nu er overbevist om, at være her i Nord-Søen, saa vist som nogen anden Fisk,) foregives af Strand-Sidderne en at ables i Havet, men paa tørt Land, og siden, naar dens Bert bliver saa stor, at den ikke længer kand komme affted paa Fjeldene, skulde den gaae til Havs, og der faae sin fulde Bert. Dette sidste kand jeg ikke vel overtale mig til at troe; thi det salte Vand er Land-Dyrenes Natur knap taaleligt, og Søe-Ormen ables uden Tvil i salt Søe, ligesom andre Fisk-Arter og Hav-Dyr. Men er det saa, som en Deel Bønder her i Egnen bekræfte, nemlig, at de har seet i Fjeldene Orme af nogle Favnes Længde, eller saadanne, som man ellers, efter uvisse Relationer, beskriver Lind-Ormen, da torde samme snarest søge til ferske Bænder, i Fald dens Legeme ikke længer kunde komme affted paa tørt Land. I Ullands Præstegjeld er en Søe, af maadelig Storhed, som foregives at have deslige Orme i sig. Om Søen

Een Store Mijs paa Hedenmarken, som er lang og dyb nok for de største Skibe, skriver OL. MAGNUS Lib. XXI. cap. 27. PETR. UNDALINUS i Norges Beskrivelse cap. VII. p. 36. og JON. RAMUS P. III. p. 82. at deri skulde findes meget store Orme, af hvilke een har syntes, at naae fra Dens-Land ind udi Kongs-Landet, hvilket alt jeg lader staae ved sit Værd, og erindrer ifkun dette, at om deri er nogen Sandhed, da er den dog blandet med Fabler om Spaadomme og ominibus, som skulde tages deraf, at Søe-Ormen viser sig, hvilket skulde forkynde Landets vigtigste Fata. Af samme Slags er uden Tvivl først bemeldte Auctors Relation L. XXI. c. 27. om en Orm, som skulde just findes her ved Bergen, 200 Fod lang, og 20 Fod tyk, hvilken om Natte-Tide skulde forlade sine Huler i Fjeldene, for at gaae ud, og opsluge Bondens Kalve og Faar. Han kunde have sagt Roer og Heste med. Af saadant Monstro paa Landet veed man her ey det mindste at sige. Men hvad den store Hav-Orm, som et sandfærdigt monstrum marinum, angaaer, da skal derom udførlig meldes, naar jeg kommer til den Materie om Norges Søe-Dyr og Fiske. Her vil jeg med EWERH. HAPPELII Ord, og paa hans Credit, anføre følgende af *Mundo Mirab.* T. III. L. I. c. 18. "NICOLAUS GRAMIUS, Priester zu Londen in Norwegen, schreibet de dato den 16. Jan. Ao. 1656. von einem solchen Wurm folgendes: Aus dem Bericht Gulbrandi Hongsrud und Olaf Anderssen, hat man in der neulichsten Herbst-Fluth einen ungeheuren grossen Wasser-Wurm gesehen in dem Spærier-See; Man glaubt, er sey vorher in Mijs gesehen

"wor-

"worden, und habe sich bisshero in den Fluß Bang verbor-
 "gen. So bald er aber den Strand dieses Flusses errei-
 "chet, begab er sich aufs truckne Land, biß an den Spæ-
 "riler-See. Er war anzusehen wie ein gewaltiger Mast-
 "Baum, was thime im Wege stunde, daß warf er übern
 "Hauffen, auch selbst die Bäume und Hütten. Er er-
 "schreckte mit seinem grossen Gezisch und erschrecklichen
 "Brüllen alle umher wohnende Leute. Die Fische in ge-
 "meldtem See sind fast alle von ihm gefressen oder verja-
 "get worden. Die Einwohner zu Odale haben sich der-
 "gestalt für diesem Ungeheuer erschreckt, daß sich niemand
 "erkühnen wolte, nach dem See sich zu begeben, um ihren
 "gewöhnlichen Fisch-Fang und Holz-Handel abzuwarten,
 "ja, niemand wolte das Ufer desselben betreten. Als der
 "Herbst zu Ende lief, hat man dieses Ungeheuer, ehe die
 "Wasser gefroren, von ferne gesehen, und haben sich ihrer
 "viele über dessen Grösse verwundert. Der Kopf war
 "grösser als ein gar gross Fass, und die Dicke des Leibes,
 "so viel derselbe aus dem Wasser herfür ragte, gleichete
 "einem Wein-Eimer, die Länge aber des ganzen Körpers
 "erstreckte sich, so viel die Zuschauer bemercken kunten, so
 "weit, daß sie dreym langen Norwegischen Dannen-Bäu-
 "men gleichete, ja übertraffe." Sit fides penes autorem.

§. 4.

Dgle eller Fire-Been, som her gemeenlig kaldes
 Fire-Fod, findes af sædvanlig Skabning, brunn, grøn-
 agtig, og sribet af Couleur. Den grønne paa Marken,
 men den mørke i Fjeldenes Neer og Sprekker. OL. MA-

Dgle.

Padde.

GNUS taler L. XXI. c. 28. om de saa kaldede Hagedisser, det er store Ogler, af hvilke mange skulle opholde sig i Biergenes Huler, men ikke være saa skadelige, som Slanger. Dette er mig ubekjendt; thi Oglerne falde her ikkun smaa, ligesom i Danmark, og ere nok af anden Art end Hagedisserne i de varme Lande. Tudser og Padder, som vi ellers kalde Frøer, ere her af det bekjendte Slags, men ikke saa mange, som i Danmark. Af de smaa grønne Padder, som sette sig paa Trærnes Blade, og give en Lyd fra sig ligesom en Klokke, hvilke man i Danmark kalder Peder Ores Frøer, har jeg her ikke seet nogen (*).

Snegle.

Snegle, som høre Landet til, ere deels nøgne, eller uden Huus, og disse atter enten store sorte, eller mindre og askegraa, som gemeenslig holde til under Fiele eller gammelt Tømmer, der længe har ligget paa Jorden. Deels ere Sneglene, som opholde sig i Græsset og paa Bladene, item udi ferske Vande, forsynede med Huse, sribede brune eller sorte af Farve, ligesom sædvanligt. Men om Salt-Vands Snegle, som have deels en Orms, deels for til en Krebses Skabning, item andre Sorter, Havet tilhørende, skal følge nogen Efterretning paa sit Sted.

§. 5.

Saare-Kylling.

Saare-Kyllinger, som Normanden kalder Siri-ger, item Græshopper og deslige smaa Tø, fortjener ikke

(*) De almindelige Frøer have og her til Lands dette Singulare, at de mindre end anden Steds lade sig høre med deres Sang om Foraaret, ja efter min egen og fleres Observation, ere de paa nogle Steder gandske stumme eller stiltiende.

ikke her nogen særdeles Anmærkning, da intet adskiller dem fra det Almindelige. Det samme kand siges om Blod-Igler, Regn-Orme, eller andre store og smaa Madsker, hvilke kaldes her contracte *Nat* eller *Mark*.

En stakket og tyk Orm med sex Fodder, bærer Navn af *Muld-Ore*, maaskee fordi han vel veed at pløye Jorden, i hvis Furer Egene opgraves eller pløyes om Joraaret, og vilde give en u-endelig Vngel af Orme og Fluer, dersom ikke Guds Forsyn havde bestilt Kragen til Oppasser, og givet den en særdeles Appetit til at æde dem, saa snart de komme for Dagen. I Hardanger findes en Orm, som jeg andensteds en har hørt sige af. Dens Navn er *Slæbe*, maaskee fordi den kommer langsom afsted. Den er næsten en halv Alen lang, og saa tyk som en Finger, bruen af Farve. Gederne æde den begierlig, og skade intet deraf.

*Muld-
Ore.*

Tusind-Been, eller *Skaal-Orm*, af en halv Fingers Længde, rødagtig med mange smaa Fodder under Bugen, holder til i Fæ-Husene, og er Creaturet en skadelig Forgift, om den ædes iblant Foret. Naar det skeer, tager man en anden Orm af samme Slags, river Hovedet af, og giver det syge Dvæg Kroppen, indstoppet i et Stykke Dey.

*Tusind-
Been.*

S. 6.

Drag-Fæ eller *Orme-Drag*, er, saavidt jeg veed, et singulare physicum her til Lands. I det mindste har jeg hverken seet eller hørt derom i Danmark. Det bestaaer i utallige smaa Ormes Samling og vidtloftige Ud-

Dragfæe.

strekning over Jorden, en anderledes end det kunde være et Kæeb af nogle Favnes Længde, og halvanden å to Fingers Tykthed. Hver Orm er ikke tykkere end en grov Sye-Traad, og af Længde som et Havre-Korn, men af Farve vandagtig, med en sort Plet paa Hovedet. Disse Orme elske Samfund, og findes altid i Millioner og Milltasser, bestandig vrinslende paa hinanden, dog saa, at deres Selskab altid flytter sig frem ad, og lader Spor efter sig paa blod Grund, ligesom Sporet af en udstrakt Linie. Hvad disse hartad uendelig mange smaa Ormes Næring er, merker man ikke, og er det rimeligt, at de fortære hverandre indbyrdes, ligesom Mons. LOBAT forsikrer, at de Americaniske Slinger og Orme gjøre, hvis store Vngel og Mangfoldighed ellers maatte gjøre hine Lande ubeboelige. Om bemeldte Orme-Drag siger JONAS RAMUS pag. 242., at gemene Folk, naar de blive det vaer, ansee samme for Tegn til Lykke, og kaste deres Klæder og Baand i Veyen derfor. Krybe Ormene derover, da holde de den for lykkelig, som Klædet eyer; men hvis de vige forbi til en Side, da indbildes man af samme Overtroe til at tænke, Eyeren er fey, og skal snart døe. Bemeldte Auctor mener, det kunde maaskee være disse Orme, om hvilke JUVENALIS siger: Sat. 2.

Non illis prodest in pyxide condita Lyde.

Id est aranei genus, qvod millenos vermiculos parere & sterilitatem tollere dicitur.

Efter den Mening skulde dette Orme-Drag være Væg eller Unger af et Slags Edderkopper, og omsider blive saadanne, hvil-

hvilket jeg dog ikke kand give Bifald, efterdi Edderkopperne, som kaldes her Kongro, item Spindel, da maatte findes i allerstørste Mængde, som ikke observeres, men snarere contrarium i Ligning med andre Lande, hvortil maaskee den fugtige Lust, særdeles paa Vester-Kanten, kand være Aarsag. Vist er det, at af det Slags findes her ikke mange, ikke heller ret store, og med deres Spindelvæber er man i Huse og Kirker langt mindre incommoderet end andensteds (*).

Edderkopper.

§. 7.

Et Slags hartad usynlige smaa Orme indføres undertiden om Sommeren ved en vis Taage, kaldet Haførje, fordi Vesten-Vind setter den fra Havet i Fiorderne. Denne Haførje skal være fuld af bemeldte smaa Orme, hvilke strax falde paa Træerne, og alt hvad grønt er, og gjøre her og der kiendelig Skade. Naar den ey ubekiendte Honning-Dug falder paa Frugt-eller Hummel-Hanger, da følger derefter, og uden Tvivl deraf, et Slags smaa Orm, som gjør største Skade. Derimod bruges her af nogle det tienlige Middel, at faaage en Myre-Boe eller flere i en Tonde Vand, og dermed bestenke det Grønne, som skal skaanes. Bemeldte Honning-Dug, som er en sey Bædske,

Smaa Orme i Taage.

§ 3

hvil-

(*) Betæro. Hr. HERMAND RUGGE, Sognepræst til Slidre i Balders, beretter mig noget særdeles om et saare lidet, af Naavn ubekiendt, Insect, Enap større end et Sands-Korn, dog paa alle Sider besat med Fodder, og rødt af Farve. Dette er saa forgiftigt, at hvilket Fæ, som uforvarende faaer det i sig, strax maa døe.

hyilken ved Solens hastige Darme faaer Anseelse af noget ligesom Spindelvær, er uden Tvivl Grunden til den halv fabuleuse Beretning, som læses i EWERH. HAPPELII *Mund. Mirab.* Tom. I. L. II. C. VII. pag. 91. med følgende Ord: "Sonsten beschreibet PRÆTORIUS in folgenden Worten einen seltsamen Regen: Anno 1665. (spricht er in seiner neuen Welt Part. I. p. 245.) kam aus Hamburg vom 29. Julii, daß alda ein Kaufmann vor wahrhaftig ausgesagt hätte, wie sich in Norwegen folgendes begeben habe: Nemlich, es soll alda ein Wald, der vorigen Tages schön grün gewesen, aber am folgenden Tage darauf ganz verdorret gestanden seyn, und wäre über die Blätter lauter Leinwand, wie weiß Kammer-Tuch, oder Flor, gewesen, davon dem König in Dänemark 20. Ellen præsentiret worden, und habe ein Kaufmann in Hamburg auch ein Stück in seinen Händen gehabt. Dieses hielte man flugs für eine Fabel in Leipzig, andere behaupteten es vor wahr, weil einige Briefe davon aus Hamburg zeugeten. Doch wußte man dennoch nicht, wie man daran war, oder wornach man sich reguliren sollte, biß endlich eine Zeitung über die andere einlief, welche das verdächtige Prodigium der Zweiffelhaftigkeit entriß, und auf gewisse Füße setzte. Angesehen ein vornehmer Bürger und Handelsmann im Anfang des August Monaths von seinem guten Freunde, einem Amtmann alda, ein ausführliches Schreiben bekam, welches ich selber gelesen und admiriret habe, nemlich aus Holstein von Tondern, darinnen diese Specification war: Daß in Norwegen an einem Ort durch eine Revier, eine viertel Meile groß, vom

"vom Himmel sehr viel Gewebe herunter gefallen wäre,
 "welches das Erdreich sehr bedecket hätte. Es soll aber fast
 "weiß seyn, und eine Gestalt haben des weissen dünnen
 "Flors, womit sich die Leute in selbiger Gegend häufig
 "ziereten und kleideten: Deswegen sie der liebe Gott mit
 "seinem herunter geschickten Gewebe vielleicht warnen wol-
 "len, damit sie von solcher Hoffart und übermachten Stolz-
 "heit abliessen, und sich eines demüthigen Habits befeis-
 "sigen, &c. und hierzu hatte jener gute Freund ein Stück
 "desselben Flors mit beygelegt, welches um ein Papier ge-
 "wickelt war, in der Grösse eines Octav-Blats, so wohl
 "nach der Länge als Breite, welches ich dann sehr wohl
 "betrachtet habe, richtig befindend, daß es zwar eine Aehn-
 "lichkeit mit der Spinnen Gewebe habe, wegen der Subti-
 "lité, allein daß es dennoch darvon in vielen differirte,
 "gab der unlängbahre Augenschein, dann es war sehr feste,
 "und ließ sich handhaben, und an allen Orten zerren, bis
 "man ein Löchlein hinein riß, welches ja das Geweb unse-
 "rer Räncker nicht leidet, indem es leichte von einer grossen
 "Fliegen kan durchbohret und getrennet werden, wie auch
 "die nachdenckliche Rede Thaletis ad Solonem giebet, vide
 "FRANTZ. in *Histor. Animal.* c. 13. Tract. 4. p. m. 869.
 "870. Ich geschweige der Experientz, darnach man es
 "nicht allein durch ein Blasen, sondern auch durch ein zar-
 "tes Aurrühren der Finger vernichtet und dissipiret. Wei-
 "ter ließ sich jener Norwegischer Flor, da er gleich aus den
 "Händen gelassen, oft wieder in einander lief, allmahl
 "richtig und unverlezt, ausdehnen, so oft man begehrete,
 "da hingegen tela araneorum solches nicht thut, sondern
 "wann

"wann man es von oder zwischen den Wänden abgenommen hat, flugs wie eine warme Speck-Schwarte zusammenläuft, und zum dicken Faden wird, den man aber hernachmahls schwerlich über einmahl aufwickeln, und in die vorige Breite bringen kan. Ich geschweige anderer Differentzien mehr." Saavidt HAPPELIUS af PRÆTORIO. For nogle Aar siden saaes i Christiansands Stift, i en Strekning af mange Mile, intet Løv eller Blad paa Gege-Træerne. Det blev alt fortæret af et Slags smaa Orme, som siden omskiftedes til et flyvende Insect af hvid Couleur, og faldt i stærk Blæst til Jorden, som skuldes deraf i saadan Mængde, at det saae ud ikke anderledes, end naar Kirsebær-Træerne om Foraaret have udfloret, og bestrøer Jorden med sine Blomsters hvide Blade.

Til forrige Classe, eller noget deslige, kunde maaskee henregnes de smaa Orme, som siges om Foraaret at nedfalde med Sne, naar det, skönt sielden, skeer, at denne falder efter at Elle-Træerne have faaet Blade, da de deraf strax visne og gaae ud, hvis det er Buske og smaa Træer.

§. 8.

Orme, som
siges at
komme
med Sne.

Med Sneen siges og undertiden at nedfalde om Forars-Tiid et Slags større og synligere Orme, tykke, langagtige, og mørke af Farve, hvilke gøre Skade paa det Grønne, og bør regnes for en Lande-Plage. A. 1684., som var et tørt Aar, fandtes en uhorlig Mængde af dem, gaaende i sluttede Selskaber. Hvor man med Magt vilde fordrive dem, bleve de flere. Dog fortæredede ikke Kornet, men

men alt andet Grønt. Ligeledes An. 1709. var denne Guds Hær udsendt til at ødelegge Kaal, Græs, Hør og Hamp, men ikke Korn-Sæd, hvilken de havde Ordre at gaae forbi. Det haarde Aar 1742., som er endnu i frisk Hukommelse, blev særdeles mærkværdigt ved saadanne Orme og deres sædvanlige Virkning. At de Palmesøndag, da man gik til Kirke, af mange Mennesker saaes liggende nedfaldne paa Sneen og strax søgte Jorden, har Hr. Profess. ERICH GRAVE forsikket, ja ogsaa tilsendt mig, saasom da boende i Kiøbenhavn, skriftlige Attester derom, som jeg foreviste den Høysal. Herre Kong CHRIST. VI. der var begierlig efter at vide disse Ormers Oprindelse, men ikke gav bemeldte, af endeel Bønder i Rygge Sogn ved Moss underskrevne Attest, noget Bifald. Hr. Justice-Raad DETHARDING, da P. P. Medicinæ ved Kiøbenhavns Universitet, holdt og strax en Disputation derom, kaldet: *Disquisitio Physica vermium in Norvegia, qui novi visi &c.* hvort han mener, disse Ormes Æg eller Sæd, som siden forrige Sommer kunde have siddet i Klostet og Grene paa nærmeste Træer, vare derfra, og ikke fra den høiere Luft nedfaldne. Men fornemmelig bemøyer han sig med den Gliid, som var ham sædvanlig, at vise, disse Orme ikke at være efter Almuens Meening nye og særdeles Skabninger, men efter det han in Microscopio havde observeret om deres gandske Skabning, som hosføytes i Raabberstik, ex genere erucarum, eller de sædvanlige Spindel-Orme, som Træerne om Sommers Tid have nok af her og andensteds. Han viser, at de, ligesom disse, havde en hornagtig Skal paa Hovedet, 16

Fodder, de fremmeste 6 bevarbenede med smaa skarpe Kløer, de 8 under Livet, plattede til at gaae paa, og endnu 2 allerbagest for sig selv, item, nogle glatte, dog med nogen Lødenhed bevoxne og i zürlige smaa Toppe adskilte, Ringe omkring Livet. Fremdeles beraaber han sig paa, at disse erucæ, ligesom andre almindelige Spindel-Orme, omfistedes til saa kaldede Nymphas, eller skjulte sig paa en kort Tid i en ringagtig Skal, som gjorde dem ukjendelige, og at de deraf omsider fremkomme i Stikkelse af Sommer-Fugle. Det eeneste, som tegner til nogen kjendelig Forskiel, er disse Norske Spindel-Ormes sorte Couleur, efter hvilken de lignede det allersorteste Floyel til Anseende. Denne Farve mener Hr. DETHARDING, de fik først under Sneen, som ved usædvanlig Trængsel kunde dette Aar have virket noget Usædvanligt i disse delicate Legemer. Men skal jeg troe adskillige testibus oculatis, da saaes Ormene strax sorte oven paa Sneen, og kom, tillige med den, ned fra Snee-Skjen, dog maa det staae ved sit Værd (*). Hvad jeg vil erindre herved er dette, at i Aaret 1735. vare mange Egne i Frankrig hiemsøgte med samme Orme-Plage, efter den Beretning, som Monfr. REAUMUR giver derom, og fortjener at anføres: Elles (les che-

(*) Om Orme i og med Snee, som ellers synes noget meere end underligt, særdeles i Betragtning af de subtile Legemers Uformue til at taale mindste Kuld, hvilken ellers enten dræber dem eller legger dem i Dvale, see imidlertid ARISTOT. *Hist. Animal.* L. V. c. 19. ULYSS. ALDROVAND. *de Insect.* L. VI. c. 9. TH. BARTHOLIN. *de usu nivis medic.* c. 9. EWERHARD. HAPPELII *Mund. Mirab.* Tom. I. L. II. c. 7.

chenilles à douze jambes) nous ont pourtant appris en 1735, qu'elles doivent être mises au rang des chenilles les plus capables de nous faire du mal. Depuis les derniers jours de Juin, jusqu'à la fin de Juillet, il a paru un grand nombre de chenilles vertes, telles que celles que nous avons decrites cy-dessus. Mais il a paru encore beaucoup plus de chenilles, qui, comme les precedentes, n'avoient que douze jambes, & que quatre inter-mediatés, dont le fond de la couleur du corps étoit un Verd plus brun. Le Verd de quelques-unes tiroit sur le noir &c. Il n'est pas aisé de se représenter la quantité de ces chenilles, qui a paru cette année aux environs de *Paris* jusqu'à *Tours* en Auvergne, en Bourgogne &c. Elles ont commencé par attaquer les legumes; elles ont ravagé presque tous les jardins potagers des environs de *Paris*, appelés *Marais*, à un tel point, qu'on n'y voyoit au plus que des fragmens de feuilles; les plantes n'avoient plus que des tiges & des cotez de feuilles &c. Dans quelques pays ces chenilles ont attaqué les avoines. Mons. de NAINVILLIER écrivit à Mons. du HAMEL son frere, qu'elles commençoient à les manger aux environs de *Pluvieux* &c. En Auvergne & Bourgogne elles se sont attachez aux chanvres encore trop jeunes, ou trop éloignés de la maturité &c. *Memoires pour servir à l'histoire des Insectes.* Tome II. P. II. p. 94. seqv. Er der nogen Trost i det man kalder commune naufragium, da see vi, at det ellers af Naturen saa høylig favoriserede Frankerig, i denne Henseende har intet forud. Een Ting maa endnu tilføyes, efter Belærv. Hr. OLE TIDE-MAND,

MAND, Stifts-Provst her i Bergen, hans Beretning, nemlig, at da man i Stotke Præstegjeld i Jarlsbergs Grevskab havde gjort offentlig Kirke-Bøn mod disse skadelige Orme, saaes de, at sanke sig i store Hobe, og at kribe til de nærmeste Bande, hvor de drukkede sig, og efter den Tiid ikke fandtes mere.

§. 9.

Spindel-
Orme.

De sædvanlige Spindel-Orme, af hvilke nogle smaa, som findes i Husene, kaldes *Møl*, der forderve Klæderne, andre paa Agrene og i Haugerne, hvor de, under Navn af *Kaal-Orme*, gjøre stor Skade, og andre i Træerne til Frugtens Fordervelse, ere her vel i stor Adskillighed, hvis de faldt under en REAUMURS Examination. Hvad paa dette Sted observeres, som Landets Proprium, er først, at disse Orme særdeles elske vore Norske Hegge-Bær-Træer, hvor deres Bær undertiden findes som et tyndt Floer, saa at det synes, de tage til takke med deres Blade, i Mangel af Moorbær-Blade. Der-næst, at de Papiliones eller Sommer-Fugle, som omsider fremkomme af deres Nymphis, ere ikke allene af adskillig Couleur og Glands, ligesom andensteds (*), men ogsaa

Sommer-
Fugle.

(*) La prodigieuse variété des formes des insectes de différentes Classes & de differens genres, offre un grand spectacle à qui sçait les considerer: Quelle variété dans la figure de leurs corps, dans le nombre de leurs jambes, dans leur arrangement & dans la figure & structure des ailes, dont les unes sont des especes de gazes & dont les autres sont couvertes de poussiere,

saa at her findes en rar og særdeles Sort, som er gandske blaa, hvorfor en god Ven, ikke længe siden, sendte et Par Stykker saadanne til Kiøbenhavn, at bevares i den rare Collection af Insecter, som Hans Excellence Hr. Seheime Conferentz - Raad Greve RABE har lagt Bind paa. Bier avles her ikke, da Sommeren vilde falde dem alt for kort. Men vel Bræmser, Orvær - Humler og andre flyvende Insecter.

Umindelige Fluer store og smaa, sorte, graa og brune med spættede og sribede Dinger, findes her, særdeles om Høstens Tiid, i saadan Mængde, at de i Husene falde til Besværing. End mere kand dette siges om store og smaa Myg, som om Natte-Tiid, med deres Lyd og Sting, opvække den Sovende, hvis man ikke fordriver dem med at røge i Sove - Kammeret. Særdeles er der et Slags store Myg, kaldet *Mehent*, som giøre største Uro. OL. MAGN. observerer L. XIX. c. 15. at naar Sønden-Vind blæser om Vinters Tiid, fremkomme af Jorden igiennem Sneen en Hob smaa Myg, som sværme ret lystig omkring, indtil Norden-Vind blæser, da de strax døe, men leve op igien saa snart den dem gunstige Sønden-Vind atter reiser sig.

Fluer.

Myg.

C. LINNÆUS medder i sin *Favna Svecica* p. 326. om et Slags Fluer, som skal falde særdeles overflodig i Finmarken: *Nigra est, oculi rubent, sub his linea alba, abdomen*

R 3

domen

fiere, de figures regulieres & arrangées, comme des tuiles. Autres ailes ont des étuis, dans lesquels elles se tiennent le plus souvent pliées par art. REAUMUR L. C. T. I, P. I. p. 17.

domen nigro & incarno tessellatum; Thorax tribus canis lineis differt a præcedente, quod dimidio minor, quod non uti prior sub volatu bombos edat, quod non ita putrida quærat, quodque aliter generetur. Sola magnitudo in facie externa distinctam reddit. Vix eandem speciem crederem. In Finmarchia Norvegiæ integras domos fere replet.

§. 10.

Begge-
Luus.

Begge-Luus ere her, som andensteds, en velbekiendt Plage, særdeles da de have deres Oprindelse af Furre-Træ, som de fleeste Huuse ere bygte af. Men hvilket Træ der vil give dem af sig eller ikke, (thi herpaa er Forskiel) det vide Bønderne at adskille, saa snart de hugge i Træet.

Jord-Lopper.

Et Slags smaa sorte Insecter, kaldet Frost, sees her at hoppe i Græsset, ligesom Jord-Lopper, saa og nogle andre næsten af samme Skabning, men ey springende, som holde sig paa Træernes Blade, og ere af Begyndelsen grønne, men blive siden rødagtig hvide. Disse findes deels at æde og ligesom konstigen udskiare eller minere Bladene paa adskillige Træer, deels at kruse og omsider sammenrulle dem, for at sette deri deres lodne Spind og atter i denne deres Æg eller Sæd og Afgrøde.

Skarn-
Basser.

Skarn-Basser, her kaldet Tordiveler, ere af adskillige Sorter (*) og blant dem særdeles de, af deres horende

(*) Af dette Slags tæller JO. SVAMMERDAM in *Hist. Insector.* p. 104. seqv. 6 store, 32 middelmaadige og 127 mindre Species. Men

nede Hoveder saa kaldede, flyvende *Giorte*, falde og i Skovene, særdeles paa Ege-Træer, og tiene, tilligemed andre Insecter, som Føde for adskillige Fugle.

Alf begge Slags Myrer, nemlig med og foruden Binger, saa og røde, saavel som mørk-brune, er i Furre-Skoven stor Overflodighed (*). Der findes i Myreboerne den saa kaldte *Norske Virak*, som lidet eftergiver den *Orientaliske*, hvilken Myren sauker af den resinøse Bædste, der flyder fra Furre-Træet, men adskiller den med sine Fodder, urinerer derpaa, og mastigerer den saa længe, at den bliver en vellugtende Røgelse, som jeg fandt visse Prove af.

Myrer.

§. II.

Alf saadanne Insecter, som høre til Vandets Element, maatte her, ved nogle Undersøgelse, vel findes endeel næsten ubekiendte, thi det vort Øye uden Linag eller Grandskning seer, er ey nær saa meget, som det, der ved sin Subtilitet og Lidenhed undgaaer *oculum non armatum*, og endda maa man være forsynet med meget gode For-

Men saadan *Détail* angaaende de *Norske* i Særdeleshed, fandt her ikke ventes om disse eller andre Insecter, skönt jeg ønskede, at nogen anden paatog sig det, da her og vel torde findes endeel andensteds ubekiendte.

(*) Mogle meene, at Bingerne ere allene *Han-Rionnets Distinction*. *Mares alatos dixi, fæminas maximas pennatas, neutras minimas impennes. Neutra cohabitant per annum, acervosque exstruunt. Mares & fæminæ quam primum prodeunt generant ovaque deponunt. Mox his peractis, expelluntur ambo a neutris.* C. LINNÆUS *Fauna Svec.* p. 306.

Forstorrelses-Glas, hvis man vil gjøre nogen synderlig Opdagelse.

Bands-
Kalle.

Knibe.

Hvad jeg erindrer, af Band-Insecter at have i Agt taget, saasom nogenlunde merkvaerdigt og tillige kiendeligt, er, næst de smaa sorte kugelrunde og med en liden smal Hale forsynede Vand-Kalle, (som Heste og Koer ofte faae Ont af at drikke i sig) et særdeles og mig ellers ubekiendt Insect, større end en Dretvist, men ellers noget nær saaledes skabt, dog meget anderledes paa Hovedet, hvor man seer trende krumme og sammenbøiede Horn, hvilke snart aabnes, snart sammentrykkes som en Knibe-Tang, hvorfor jeg i Mangel af et andet Navn, som ingen har vidst at sige mig, vil indtil videre kalde dem Kniber. Med disse Vaaben gjør dette lidet Dyr største Skade paa al Fiske-Yngel. En god Ven, som noget her fra Byen har en Lyst-Gaard, og ved den meget gode Fiske-Bande, forsikrer, at dette Insect aarlig forderver ham mange Fiske, særdeles unge Karper, som han med Omkostning har ladet hente fra Tydskland, men kunde ikke lykkes, da ey allene Rognen, men endogsaa maadelige smaa Karper angribes af bemeldte hornede Utoy.

Bands-
Loppe.

Næsten samme Virkning tilskrives et Slags Vand-Lopper med lange Been, som snart skide sig hastig frem oven paa Vandet, snart dukke under, og med deres skarpe skiont subtile Antennis eller Tentaculis, stinge Fiskene og sue Blodet, men beholde det ey længe førend de, ligesom

som forbeholdte hornede Dyr, give den indfuede røde Saft atter ud af de Horn, som har draget dem til sig (*).

I alle Fiordene her ved Vester-Havet findes i de varmeste Sommer-Dage, snart mere snart mindre, men visse Mæringer i ubeskrivelig Mængde, et Slags meget smaa og hart ad usynlige Orme, kaldet Røe-Nat. Deres Anseende er som den fineste Silke-Traad, knap saa lang som en halv Knappenaal, men i Mængde, som sagt er, saa utallige, at Vandet selv undertiden synes at være rødt af dem, saa man i en Kande Vand maatte drage mange Millioner tillige. Naar disse Orme indfinde sig saaledes, da gjøre de stor Skade paa Silde-Fiskeriet, thi de gjøre at Sildens Bug strax raadner, særdeles hvor den staaer indstænget og i en Viig sammendreven i nogle Hundrede ja Tusinde Tønder Tall, for at renses og saltet efterhaanden, hvorom skal meldes paa sit Sted. Af denne Røe-Nat sanker maaskee et vist Slags Snegle den røde Farve, som uden Tvil gjør, at den Strand-Fugl Teisten, der lever af samme Snegle, lader falde paa Strandbredden de meget høyrøde Excrementa, saa at vi vel og her torde have Purpur-Snegle af samme Art som de Orientaliske.

Fiske-Bjørn kalder Almuen her et Slags skadeligt Insectum Marinum, med en hvidagtig haard og glandsende Horn-Skal, afdeelt i 12 Ringe og paa den underste

Fiske-
Bjørn.

eller

(*) De pulice aquatico har Hr. SVAMMERDAM arrige Observationer in *Hist. Insect.* p. 70. Saa og WILL. DERHAM i sin *Physico-Theolog.* p. m. 368.

eller flade Side 12 Fodder. De største af dem, som jeg har seet og ladet aftegne, ere som Ledet af en Finger, men de mindste ikke en fjerde Part derimod, saa og disse meere ulige af Couleur. Disse Udyr plage adskillige Fiske, men allermeest Torskene, naar han hænger fast ved en Krog og ikke med Svømmen og Skyllen kand redde sig, da Fiske-Biørnen i kort Tid udsuer dens Saft og Fedme, saa den bliver uædelig. Saadanne Fiske-Biørne eller Vand-Luus, og andre Insecter, jage mange Fisk affted, at de maae søge Landet efter Skaberens vilse Dømerke. Særdeles gaaer det saa med Laren, en Fisk, som var vanskeligt at fange, hvis ikke en Mængde af grønne eller blaa agtige flade Luus, næsten som Vegge-Luus, satte sig i hans Finner og plagede ham, saa at han søger til Elver og særdeles Fosser eller Vand-Fald, for at skylle dem af sig, og derover geraader i Menniskenes Hænder til største Fordeel.

Hav-Bæ-
ver.

Hav-Bæver, et andet og større Insectum Marinum, som undertiden tages baade her og i de Nordlandske Fjorder, og siges at være et Amphibium, ligesom den rette Bæver, om hvilken tilforn er handlet i Land-Dyrenes Beskrivelse. Af det hosføjede Billede sees den at være selv samme, som i den Middellandske Sø kaldes Hippocampus og ellers af Italienerne *Cavallo Marino*, Hav-Hest, hvilket Navn her betegner et gandske andet Dyr. Hav-Bæveren er en sexkantet Orm, hvis Hoved, Hals og Bringe temmelig vel ligner en Hest, dog saa at Mun-

den

den er et Neb (*). Kroppens Skabning er underligere, da den overalt gaaer ud og ind, ligesom i Bølger eller hule Indstikkerelser, af hvilke enhver har paa de sex Kanter nogle smaa buttede Takker. Med disse, saavel som med de hule Ringe, hjælpes dette Insect, lige som andre Orme, i Mangel af Fodder, til at flytte sig paa det Tørrer, som ellers ikke er dets sædvanlige Opholds Element. Halsen, som begynder fra den brede Bug af, er paa de fleste Exemplarer, som jeg har seet, opruldet, og ligger paa Ryggen i en Cirkel. Naar den er udstreckket, maatte Dyrets gandske Længde være eet Quarter, og Tykheden midt paa som en god Tommelfinger. Af Farve er den grønagtig, dog bag til lidt mørkere, og seer heel artig ud. O. WORMIUS tillegger dette Insect i sit *Museo* p. 244. adskillig Brug og Nytte til Lægedom. Andre holde dets Bug for at have nogen Forgift i sig.

En kort og tyk Hav-Orm findes her, som jeg ikke veed at give Navn. Af Længde og Tykhed er den som en god Finger, gandske hvid, uden Hoved eller Hale, og med en eeneste Abning paa Enden, som uden Tvivl tiener til P. slæge baade for alimentis & excrementis. Disse sidste findes i Maven, der er lige saa lang som Ormen, men uden

Ubekendt
Orm.

(*) Hippocampus nomen compositum est ex dictione ἵππος, quæ equum significat, & κάμμη, quæ erucam, quia erucam imitatur, non modo corporis flexura, sed etiam circulis, quibus ut insecta distinguitur. WILLOUGH. Lib. IV. c. 9. p. 157.

noget Tegn til Indvolde. Riødet er et hvidt og sevnagtigt, derhos temmelig haardt Væsen. PERE LABAT siger, at Americanerne æde en Vand-Orm, som efter hans Beskrivelse temmelig ligner denne, dog noget større.

S. 12.

Angle-Taske.

Endnu maa jeg til *Insecta aquatica* henføre det li-
det Dyr, som avles i de saa kaldede *conchis anatiforis*,
og efter almindelig Tradition skulde være unge Vænder
eller Vælinger, af det Slags man gemeenlig kalder
Stok-Vænder, saa og Vand-Æller, item, af nogle
Angle-Tasker, hvilket sidste Navn jeg for Skallens
Lighed med en Taske, helst lader dem beholde. Hvor-
dan de af Vildændernes Familie, som uskyldig komme
til Stok-Vænders Navn, egentlig og paa den almindelige
Maade avles, skal jeg siden berette i næstfølgende Capitel
om Fuglene. Men at disse skulde vore paa Træe og deraf
med rette kaldes Stok-Vænder, er en Sag, som jeg me-
get nøye har undersøgt, og fundet gandske ugrundet, skiont
her og andensteds antaget af den eene paa den andens
Credit. Hr. JONAS RAMUS siger i sin *Chorographi-*
ste Beskrivelse over Norge pag. 244. herom saaledes:
"Der meldes, at et særdeles Slags Vænder skulde findes i
"Nordland (man kand sige med Sandhed, at de, som ud-
"gives derfor, findes mange flere Steder her paa Vester-
"Kanten af Norge) som paa gamle Træer og Stokke, i
"Søen liggende, lade deres Sæd, og deraf voxer en Skjal
"fast ved Træet, af hvilken Skjal, som af et Væg, ved
Søens

Fabel om
Vænder,
som skulde
vore paa
Træ.

"Solens Hede, Ungerne fremkomme og siden opvære, hvoraf den Fabel er kommen, at Venderne vore paa Træe. Saavidt Hr. RAMUS, som anseer for fabelagtig allene det Begreb man maatte gjøre sig af en tvetydig Talemaade, nemlig, at vore paa Træe. Dette, siger han, maa ey forstaaes om at vore, som en ordentlig Frucht af et grønnende Træe, der staaer paa sin Rod (*). Derimod mener han, der vorer dog Vender paa gamle Tommer-Stokke, Bulverker og deslige ved Hav-Siden, nemlig, naar Vild-Venderne først, ved at lade deres Sæd falde paa Stokken, har givet Grund og Marsag dertil. Imitlertid forsikrer jeg, at den velfortiente og ellers ey lettroende Hr. RAMUS, som boede i Øster-Landet, vel 50 Mile fra disse Grændser, hvor han ellers bedre havde undersøgt Oprindelsen til den Meening, tog feil. Sandheden er denne, at paa bemeldte gamle Tommer-Stokke, ja ogsaa paa Rølen af gamle Skibe, sees undertiden groc den i accurat Aftegning forestillede Bæxt, som er en god Finger lang og en halv Tomme breed, derhos temmelig tyk, brunn og svampagtig, noget kruset eller sammenskrumpet naar den tørres, saa den af Begyndelsen vel kand være

¶ 3

Dobbelt

(*) MICHAEL MEYERUS hat diese Meinung in einem besondern Buch *de Volucris arborea* zu behaupten gesucht. Ja man hat deswegen zu Paris in der Sorbonne, durch einen allgemeinen Ausspruch, dafür halten wollen, daß diese Gänse deswegen nicht unter die Vögel zu rechnen, auch deswegen in der Fastenzeit solche zu essen erlaubet. MICH. BERNH. VALENTINI *Mus. Museum Lib. III. p. 466.*

dobbelt saa lang. Denne sene Hals er dobbelt, saasom den sammentrykte Finger paa en Handske. Aabner man den, da sees intet andet deri end nogle subtile og gandske sorte Filamenta, saasom Hør-Taver langs igiennem. Denne Halses eene Ende sidder gandske fast paa Træet, som en anden Svamp. Dens anden eller nedhængende Ende har en dobbelt Skæl eller Skæl, blaa-agtig hviid af Couleur, og af Væsen næsten ligesaadan som det Skæl Muslingerne ligge i, dog meget mindre, ongefær som en Mandel, hvilken den og ligner i sin spidsagtige oval Figur. Naar dette Skæl aabnes, finder man deri liggende det lidet Dyr, som udgives for en ung Vild-And, af Aarsag at næsten dets gandske Væsen, som er subtilt, seengtigt og membraneus, forestiller nogle sinnaa sammentrykte krumagtige og mørke Fiere, hvis Ender løbe tilsammen i en Hals, og Halsen endes med noget der seer ud som et gandske lidet Fugle-Hoved. Hvorved man dog maa tage den forudfattede Indbildning til Hielp, om det skal synes saa. Dette har jeg ved mange Undersøgelser fundet, og andet eller meere kand ingen af alle dem jeg spørger derom, sige sig at have seet, skiont mange beraabe sig paa deres Vidnesbyrd, som ville have seet den unge And levende, og jeg tilstaaer, de kunde have seet et levende Søe-Insect, som det visselig er, men intet andet; thi naar man aabner Andens Æg, da findes hendes Unge aldrig saaledes

des udseende og bestaaende næsten af lutter Fiere, hvilke hos Welling en komme siden i Dunens Sted, da her er ingen Dumm, ja saa got som ingen Krop, men lutter lange krumme og sammensfoldede Fiere med en liden Spids, der kand ligne et Hoved, saasom sagt er. Den Meening om Andens udladte Sæd bliver derforuden dobbelt urimelig, i Betragtning, at disse samme conchæ anatiferæ ere fundne ikke allene paa gamle Tommer-Stokke, overst i Vandet, men ogsaa paa smaa Grene af saadanne Søe-Træer, som Fiskerne sige at groe ikke uden paa den dybe Hav-Bund af 100 og fleere Favne. Jeg har og selv saadanne Grene med denne fremmede Vært paa. Hvor disse groer kand ingen And komme hen, og dens excrementa præsertim fluidiora umuelig synke derhen in statu prolifico, at jeg en skal tale om, hvor naturstridig man maatte kalde saadan generationem ex semine maris extra ovum anatis femellæ. Imidlertid gaar det her, som i mange andre af Natur-Lærens Deele, da man vel med Visshed kand sige hvad en Ting ikke er, og derfor ikke strax hvad den virkelig er. Jeg mindes at have hørt, skönt per famam non satis tutam, at man i Frankrig af deslige Skæl og dets vedhængende Hals skulde have seet udkomne nogle smaa Slangar eller Orme. Denne Meening synes og GEORGIUS MARCGRAVIUS at have havt herom, da han i sin *Historia Naturali Brasiliæ* Lib. IV. cap. XXII. pag. 188.

Angel-Tas-
ken er et
Søe-In-
sect.

melder

melder om selvsamme Søe-Orm eller Insect, vorende paa Træ, det, som her følger: *Reri apiya* Brasiliensibus, vulgo Langhals, *Hydrum* vocari posse puto. Oriuntur a pice navali, subter navem immediate adhærentes tabulis innumera copia. Corpus autem est unum aut duos digitos longum, teres, æqualiter crassum, crassitie dupla, pennæ anserinæ. Huic annata est conchula figuræ ovalis, magnitudine olivæ, major aut minor, constatque quinque partibus, albi coloris, sed ubi partes coaluerunt crocei. Non dura sed molliuscula est conchula. In uno latere rimam habet, per quam capitulum suum exferit, constans multis elegantibus quasi tornatis filamentis, lunatis, semi digitum longis. Color corporis est fuscus seu nigricans, ut & filamenta capitis. Immediate autem pici adhærent, quasi corpus abscissum esset, & agglutinatum abscissa parte, nec unquam a navi se possunt solvere, nisi vi abstrahuntur: Multa millia sæpe uni navi adhærent, præsertim proram versus inferius, & navis cursum retardare dicuntur. Vivunt multas horas detracti extra aquam. Hvad jeg herved har at erindre er dette, at skönt MARCGRAVIUS ikke udgiver dette Dyr for en ung And, men rettelig for en Vand-Orm, saa tager han dog feil i at sige: Oriuntur e pice navali. Bedre, in pice, efterdi Ormen der maaskee finder best Leilighed at heste sine Æg. Saa sige og vore Bergenske Skip.

Skippere, at naar de, ved deres Hiemkomst fra en lang Reise til Spanien eller Middell. Havet, lade deres Skibe koldhale, finde de Mængden af disse Angle-Taster hængende Buxke-viis ved Underdeelen. Men at Beget ikke egentlig gjør noget dertil, sees noksom, naar vi daglig ved Randsagning kunde finde dem paa Bulverks-Pæle som aldrig ere tierede, at jeg ikke skal tale om dem jeg af samme Slags har hængende paa dybt vorne Søe-Træers Greene, som tilforn er sagt. Til denne Sandheds Bestyrkelse anføres noget mere i næstfølgende Capitel, hvor den Artikel om Vender eller Bild-Vender kand eftersees. Her vil jeg endnu anføre O. WORMII Ord in *Museo* p. 257. De harum avium generatione variant autores. Quidam more aliarum avium per coitum propagari putant, quidam ex ligno putri nasci volunt, alii ex corruptis arboris cujusdam pomis, alii ex conchis. Quorum sententias & rationes expendere hoc loco, nostri non est instituti. Ut nihil de iis dicam, qui statuunt, diversas esse aves, quæ ex conchis proveniunt, ab iis, quæ ex putridis lignis aut pomis ortum trahunt. Immo non desunt, qui ex quovis ligno nasci posse adstruant, dummodo in mari & undis juxta Hebrides putredinem concipiant. Ligesaa tvilraadig skriver JUL. CÆS. SCALIGER om dette Insect *Exercit.* 59. Sect. 2. og siger, at det paa de Franske Ryster kaldes Craban. Skade er det, at Sal.

Doct. GROTHAUSENS Undersøgelse om dette Insect ikke er kommen for Lyset. Derom lyder Hr. FRID. CHRIST. LESSERS Ord i hans *Testaceo-Theologie* P.I. L.I. c. 3. S. II2. p. 442. saaledes: "Anno 1732. wurde folgende "Schrift versprochen: Specimen Anatomico-Physicum, "qvo genuina magis & accuratior Historia conchæ Pholadis pseudocheneæ, vulgo anatifera dictæ, quæ anili fabulæ, quod anserum quoddam genus in arboribus crescat, ansum dedit, ratione & experientia stabilitur, & figuris æneis, ad vivum incisis, illustratur, ad demonstrandam summi Numinis existentiam contra Atheos, & concelebranda mirifica ejus opera & infinite stupenda, in lucem editum a T. W. GROTHAUS. M.D. "Ich schrieb deswegen An. 1740. an einen Freund in Copenhagen, welcher den 20 Decembr. meldete, es sey nicht "herausgekommen." Den Sal. Doct. og Hof-Medicus GROTHAUSEN havde, efter en god Vens Beretning, foretaget sig, at arbejnde paa en Naturlig Historie over alle Hans Kongel. Majest. Lande, men den gode Mands Fata og Dødsfald til S. Thomas i Vestindien gjorde dette Haab til intet, ellers havde han frem for mig og mange andre været beqvem til denne Sierning.

Det tredie Capitel. Om Fuglene.

- §. 1. Orden og Afdeeling.
2. Overflødighed, særdeles af Vand-Fugle og deres Art.
 3. Farlig Fuglefangst paa nogle Steder.
 4. Varsfugl, Akerloe, Aker-Ripe, Allikke, Alk, And adskillige Sorter.
 5. Berg-Ugle, Boesfiær, Bogfink, Dømhærre, Drossel, Due.
 6. Eider-Fugl, Egde, Elve-Konge, Erle.
 7. Falk, Færkuv, Flagger-Muus, Flagspette, Fossesald, Fugle-Konge.
 8. Gaas adskillige Sorter, Gertruds-Fugl, Glente, Gøg.
 9. Hav-Mare, Hav-Hest, Hav-Sule, Heire, Heiloe, Hørsegøg, Hønne.

§. 1.

Norges Naturlige Historie udgør Fuglenes og end meere Fiskenes Beskrivelse tvende af de betydeligste Hoved-Stykker. Den første, som her sigtes til, giver mig strax nogen Betænkning angaaende Fuglenes Orden og Inddeelelse i visse Classer. ALDROVANDUS, GESNERUS, WILLUGHBEIUS, ZORNIUS (*), KLEIN, og andre, som ex professo har hand-

Fuglenes
Orden ef-
ter visse
Classer.

M 2

let

(*) Denne Auctor handler allerordentligst og udførligst, men tillige noget alt for vidtøstigt allene om Fuglenes Adskillighed og deres Forskiels Grendser, i sin *Petino-Theologie* P. II. c. I. fra §. 1. til §. 81.

let om Ornithologien eller Fuglenes Historie i særdeles Skrifter, rangerer dem enten efter deres Element og Opolds Sted, eller Storhed, eller Skabning, særdeles paa Kloer og Neb, eller Føde, Levemaade, Gavn og Skade. Men som jeg paa den eene Side tilstaaer, at disse Forskiels Grendser kunde give et tydeligere Begreb og have Sted i en Bog skreven om den Materie alene, hvor alle Landes bekiendte Fugle finde Sted, og giere Classerne meere fuldstændige, saa seer jeg paa den anden Side, at hvilken Classifications-Methode man udvælger, blive dog ingen gandske tydelige og absolute adskilte Grendser at vente, efterdi mange Fugle, som i een Henseende høre til en vis Orden, have i anden Henseende noget, som ligesaavel kunde henhøre dem til en anden Classe, følgerlig, at under en hver Regel maae gøres nogle Undtagelser, Indskrænkninger eller Udvidelser.

Uf den Marsag har jeg ikke fundet for got, at binde Læserens Tanker just til nogen af forbemeldte Classer, særdeles da ingen af dem kunde blive fuldstændige ved vore Norske Fuglers Opregning in specie, og foruden at indtage fremmede Landes tillige, hvilket i ingen Ting er min Hensigt, uden saavidt en Parallelismus tiener til Oplysning i min egen Hoved-Sag. Jeg har fulgt Ravnene i den Orden, som Alphabetet anviser, og i den tilføiede korte Beskrivelse sagt det, som viser til hvad Classe enhver Fugl henhører. Ikke destomindre, hvis nogen er tiemt med at see Land-Fugle, Vand-Fugle og Fjære-Fugle, det er de, der leve ved Fjæren, som ellers kaldes Strand-Bred-

Bredde, paa eengang adskilte, saa ere Land-Fuglene følgende: Narfugl, Akerloe, Aker-Rire, Alliske, Berg-Ugle, Bogfink, Dompap, Drossel, Due, Egde, Elve-Ronge, Erle, Falk, Flaggermus, Fossesald, Gertruds-Fugl, Glente, Gøg, Heiloe, Høg, Hønne, Hørsegøg, Jerpe, Triff, Knøtter, Kiødmeise, Krage, Lærke, Natvake, Nordvinds-Pibe, Orn, Ravn, Regnspe, Ringetrost, Sibenschwan, Siisgen, Skade, Sneefugl, Sneppe, Søndervindsfugl, Spurre, Stær, Steendulp, Stillis, Tiur, Vagtel, Vibe, Ugle.

Vand-Fugle, som allene nære sig af Fisk, flyde den meste Tid paa Vandet, og dykke under deri, skient ikke alle lige dybt, ere: Alke, And, tam og vild af mange Slags, Edder eller Eider-Fugl, Gaas, tam og vild af adskillig Slags, Hav-Mare, Hav-Hest, Hav-Sule, Jummer, Langivie, Loni, Lund, Savorn, Skarv, Strabe, Svane.

Fiær-Fugle, som jeg nyelig har sagt, at opholde sig ved Strand-Bredde eller i Skærene, og der leve deels af sinaa Fisk, som med deres Neb kunde naaes, deels af Muslinger, Orme, Tang, Gruns og deslige, som Floe og Fiære eller Ebbe og Floed daglig giver Forandring og Forraad paa, men vove sig ikke langt ud eller i Dybet, og altsaa gaae en Middelvej imellem Land- og Vand-Fuglene, ere: Heigre, Boefiær, Fiærkurr, Fiske-Falk, Fiske-Orn, Fiske-Krage, Fosfugl, Kiæld, Krieffie, Læretite, Maase eller Maage, af adskillig Slags, Sand-Tol, Sand-Tærne, Skue, Spove, Strand-Erle, Strand-Sneppe, Teiste, Tiæld, Tenn.

§. 2.

I den første, nemlig Land-Fuglenes Classe, findes vel nogle, dog ikkun saa saadanne, som os Danske, ja om ey alle, saa dog de allerfleeste andre Europæiske Nationer ere næsten ubekiendte, særdeles Tiuren, Jerpen og Rypen. Men i de tvende sidste Classer, bestaaende af Vand- og Fier-Fugle, har Norge langt flere ellers hart ad ubekiendte Sorter, nogle i Samfund allene med det lige over for liggende Skotland, samt Ørkensørerne, Færøerne og Island, andre, som jeg ey har kundet spore andensteds, saavidt mine indhentede Efterretninger strekke sig. Denne er visselig een af de ey noksom paaskjønnede Guds Belgieringer mod dette Land, at særdeles Vester-Siden med sine utallige Haf-Eskar, Holme, høye Forbjerg, hule Klipper og Steen-Kloster, af den vise og gode Skaber er befuldet, som særdeles Tilflugts- og Opholds-Steder, for en hartad ubegribelig og i Fremmedes Tanker utroelig Mængde af Søe- og Fier-Fugle, hvilke undertiden sees flydende paa 1, 2 og flere Mile uden for Landet i saa store Flokke, at man knap kand overseedem, og man skulde meene at alle andre Landes Søe-Fugle sankedes her til en almindelig Rigs-Dag (*). Disse Fugle give deels med deres Fiere

Deres
Mængde
ved Hav-
Kanten.

(*) Paa de Norffe Søe-Fugles Mængde passer sig det samme, som HARVEUS skriver om de Skotske, *de generat. Animal. exercit. XI. hos DEUSING. in sine dissertat. de Anseribus Scotiis. Est insula parva, Scoti Bosse nominant, haud amplius mille passuum circuitu amplitudo ejus clauditur. Hujus Insulæ superficies, mensibus Majo & Junio, nidis, ovis pul- lisque*

Siere og Duum allene, som sankes paa Fugle. Bærene og i Qvantitet forsendes udenlands, deels med deres Ried og Æg tillige, mange Indbyggere god Næring, en at tale om det stærke Græs, der groer efter Fuglenes Biedning paa Verne og Holmerne i Havet, hvilke ofte sees hvide og ligesom overstiulte af det sidste saavelsom af Æg i Næderne. Af Strand-Fuglenes Æg ere vel ikke alle, dog nogle Sorter lige saa gode som Høns-Æg, og føres i Mængde her til Byen, hvor fornemmelig Bagerne vide at bruge dem. Skallene ere af adskillig Couleur og Storhed, som siden skal erindres ved enhver, saavidt mine Efterretninger strekke sig, dog de fleste hvide, grønne eller brune, og næsten alle med sorte Pletter besatte. Derhos findes

Baud.

lique propemodum tota instrata est, adeo ut vix, præ eorum copia, pedem libere ponere liceat: tantaque supervolantium turba, ut nubium instar, solem cælumque auferant: tantusque vociferantium clangor & strepitus, ut prope alloquentes vix audias. Si subjectum mare inde, tanquam ex edita turri & altissimo præcipitiò despexeris, idem quoque voverum, infinitis diversorum generum avibus natantibus prædæque inhiantibus, opertum videas. Si circumnavigando imminentem clivum suspicere libuerit; videas in singulis prærupti loci crepidinibus recessibus, avium cujuslibet generis & magnitudinis ordines innumerabiles, plures sane quam nocte, sereno cælo, stellæ conspiciuntur. Si avolantes avolantesque eminens adspexeris, apum profecto ingens examen credas. Haud facile dixerim, quantus redditus quotannis ex plumis, ovorumque coctorum commercio possessori accedat; adeo quod ipse mihi narravit, fidem exsuperat. Hvad HARVEUS her beretter om den Maade at fange Søe-Fuglenes Æg, for at selge dem med stor Profit, bruges ikke i Norge. Resten stemmer overeens.

Umindeti-
ge Egen-
skab.

Guds For-
syn.

Vand-Fuglenes Egg- Skaller noget tykkere, saa og deres Albumen eller det Hvide i større Overflodighed, hvilket Brev ALOYSIUS MARSILI i sin *Danubio Panon.* Tom. V. p. 124. tilskriver den Marsag, at Søe-Fuglenes Unger, som deraf næres og trives, blive rugede i længer Tid end andre for Kuldens Skyld (*), skönt dette ikke just stemmer overeens med mine Observationer, som siden sees. Derimod bliver den omhyggelige Skabers Hensigt med at give disse Slags Egg en tykkere Skal, uden Tvil efter Hr. ANDERSONS Anmerkning i sin *Islandske Beskrivelse* S. L. I. p. m. 46. at forebygge deres Forkølelse, som dobbelt var at befrygte nær ved Vandet og i Moderens lange Fraværelse efter sin Føde, skönt de fleeste Vand-Fugle, som holde til den Ende et Slags Egteskab, ordentlig skiftes han og hun til at ruge Eggene, eller og Hannen tilfører hende sin Føde paa Redet, ja paa nogen Distance staaer ligesom Skiltvagt til hendes Sikkerhed. De, som forlade deres Egg, og komme igien under de hule Berg-Kløfter, hvor mange Hundrede ligge tet tilsammen, tage ikke feil af deres egne, skönt intet Menneske kunde adskille dem. See ZORGDRAGER *Grönlandischer Vöfcher* P. II. c. 14. p. 153.

Disse Vand-Fugles, særdeles Vøndernes, Gøulens og andre Vild-Giæffes, Rød, er gandske fedt, ædeligt, ja nydeligt.

(*) Quia ex solo albumine foetus formatur, longum nihilominus tempus requiritur, usquedum ad perfectionem sive exclusionem pervenerit, ob impedimentum humiditatis seu frigoris, quod sentiunt in nidis suis, quos semper in aut circa aquas exstruunt.

ligt. Andre lade sig, for den tranagtige Smag af de fortærrede fede Fiske, ikke vel æde, uden man først krumper eller halv kaager Kiedet i Eddike. Atter andre uedsaltes af Bønderne, spises med god Appetit og spare andet Kød, som man da kand sælge til Stæderne. Dog det vigtigste og beste, som disse Fugle give til Bytte, er deres Fiere, særdeles Edder-Fuglens, Lundens og Alkens, som vel allevegne her paa Kysterne, men fornemmelig, og med best Profit, i det Nordlandiske Amts Fogderier indsankes og aarlig uedsendes til de Contoirske eller andre Kiøbmænd her i Bergen. FRIDERICH MARTENS observerer i sin Spitzbergeniske Reise, cap. 2. p. 60. at alle Søe-Fugle i den haardeste Storm vende Hovedet mod Vinden, paa det denne ikke maa adsprede deres Fiere, men trykke dem tilfammen, saa at Legemet kand beholde sin Varme.

§. 3.

Hvorledes et hvert af disse Slags Fugle fanges, vil siden forekomme efterhaanden, saavidt derved er noget adskilligt, som jeg har kundet udspore. Men forud vil jeg her give Læseren nogen Efterretning om den allervigtigste og tillige vanskeligste Fugle-Fangst, som, frem for andensteds, drives allermest paa Trænen, Værøe, Moskøe og Røst, i ovenbemeldte Nordlandiske Amt, hvor man ikke allene holder egne afrettede Fugle-Hunde til at udhente særdeles Lunde-Fuglen af sine hartad utilgængelige Huler, og hvor een Bønde ikke maae holde flere af disse Hunde end hans Naboe, paa det denne ikke skal tage Skade i sin Næring, men hvor og Bonden selv setter sit

Bovellig
Fugle-
Fangst.

"der næst hielp de ligesaa en anden Mand op til: Og naar
 "to saaledes ere noget opkomne, haver hver sin Fugle-Stang
 "i Haanden, og en lang Pine imellem sig, som med hver
 "Ende er fastgiort om begges Liv, og flyve saa høiere og
 "som de mageligst kunde, og hvor der falder Besværighed,
 "der skyder den eene den anden op, i det han setter sin
 "Fugle-Stang under Rumpen paa hannem; og naar den
 "første er opkommen paa en Helde, hjælper han med Linen
 "den anden op til sig, og saa fort indtil de komme saa høyt
 "som Fuglen bygger, hvor de gaae efter Fuglen i Bierget
 "som de lyster. Og eftersom udi Bierget ere mange far-
 "lige Steder at omkring flyve: Da efterdi de have sam-
 "menbundet sig med Linens Ender, søger den eene en belei-
 "lig Sted, hvor han kand staae tryggeligen og holde sig
 "fast, medens den anden gaaer omkring den farlige Sted.
 "Er det saa, at han falder imidlertid, saa opholder den an-
 "den hannem, som staaer stadig, og hjælper hannem op
 "igien: Men kommer han vel forbi, saa gjør han sig og
 "iligemaade fast indtil den anden ogsaa overvinder den far-
 "lige Sted; og saaledes gaae de alt fort i Bierget efter
 "Fuglen, hvor den nem got synes. Dog skeer det ofte, des-
 "værre! naar den eene staaer ikke fast, og er ikke mægtig,
 "at holde den anden udi Faldet: da falde de begge ned og
 "saaes ihjel; og saaledes omkomme nogle hvert Aar.

"Hr. PEDER CLAUSSÖN udi Norriges Beskri-
 "velse skriver, at udi fordum Tid skulle have været en
 "Lov udi Landet, at hvo som forsteeg sig i Bierget, at han
 "faldt død ned, og Legemet blev funden til at begraves,

"da skulde hans næste Frende gaae den samme Vei; kunde
 "eller torde han det ikke gjøre, da maatte den Døde ikke
 "begraves udi Christen-Jord, saasom den, der havde for-
 "masket sig, og var bleven sin egen Manddrabere: Dog
 "findes der intet til denne Lov udi disse Tider.

"Naar de da paa forskrevne Maade komme ind i
 "Bierget til Fuglen, da, hvor de sielden komme, der ere
 "Fuglene saa tamme, at de kunde tage dem med Hænderne;
 "thi de ikke lettelligen forlade deres Unger: men hvor de ere
 "vilde, der enten kaste de Garnet over demnem i Bierget,
 "eller ogsaa de, som flyve bort, eller komme flyvende til
 "Bierget igien, dem kaste de Stangen med Garnet imod
 "og indvikle demnem derudi, og saaledes fange de mang-
 "foldige Fugle af Lumvifveer, Alliker og Lunder.
 "Midlertid ligger en Baad neden imder paa Søen, til
 "hvilken de nedkaste de dræbte Fugle, og kunde de saaledes
 "i Snarhed fylde en Baad med Fugle. Naar timeligt
 "Deyerligt er, og der falder god Fuglesang, blive Fugle-
 "Mændene liggende i Bierget otte Dage tillige; thi der
 "ere Huler her og der ind i Bierget, hvor de tryggeligen
 "kunde hvile, og de have Mad hos sig, hvilken ses med
 "Liner fra oven ned af Bierget til demnem; imidlertid farer
 "man dagligen til demnem og henter hjem hvad de fange.

"Somme Bierge ere saa vanskelige, at de ingenlunde
 "fra neden op kunde stige op i demnem: Hvorfor de søge
 "Bierget fra oven ned, hvilket de kalde at Sie; som er
 "den anden Maade at søge Fuglen, og skeer saaledes: De
 "have

"have en lang Bierge-Line, 80 eller 100 Favne lang, tre
 "Tommer tyk; Enden af den gjør Fugle-Manden fast om-
 "kring sit Beltested, og under imellem Beenene, saa at
 "han kand sidde i den, og lader sig saaledes sie ned med Li-
 "nen, havende Fugle-Stangen med sig; Sex Mænd hol-
 "de ved Linen og lade den sinke efterhaanden, og legge de
 "en Træ-Stok yderst paa Kanten af Bierget, paa hvilken
 "Linen glider, at den ikke skal gnaves sønder af den haarde
 "og hvass Steen-Kant: Herforuden have de og en Smert-
 "Line, som og er fastgiort ved Fugle-Mandens Liv, paa
 "hvilken han rykker og giver Tegn fra sig, hvorledes de
 "skulle sie med den tykke Line, enten bedre neder, eller bedre
 "op, eller holde stille, at han kand blive paa det Sted han
 "er kommen. Her er Manden udi stor Fare, formedelst
 "Steene, som rives løs i Bierget ved Linens Bevægelse,
 "hvilket han ikke kand afværge: Hvorfor han haver gemeen-
 "lig paa Hovedet en blaa Baadsmands-Hat, som er tyk og
 "vel laaden, og nogenlunde kand tage af for Steenens
 "Slag, dersom den ikke er for stor, ellers koster det hans
 "Liv. De give sig dog idelig i denne Farlighed, for det
 "usle Legemes Fødes skyld: haabende paa Guds barmhjer-
 "tige Beskyttelse, under hvilken den største Part ogsaa sig
 "inderligen befale, naar de gaae til dette Arbeid. Ellers
 "sige de, at der er ingen Farlighed hos i andre Maader,
 "men i sig selv er det et møjsomt og konstigt Arbeide: Thi
 "den, som ikke haver lært at sie, og ey er vant derved, med
 "ham løber Linen runden omkring, saa han bliver svimlen-
 "de og forstyrret i Hovedet, og kand intet udrette. Men
 "den, som haver lært det, agter det skun for Spil: Thi

"han veed konstig at svinge sig udi Linen; han veed at
 "sette sine Fødder mod Bierget og støde sig nogle Favn ud
 "fra det, og skyde sig ind igien paa hvad Sted han vil og
 "hvor Fuglen sidder; han veed og konstig at sidde udi Linen
 "i Luften, og dog holde Stangen i Hænderne og med den
 "tage de ankommende og udflyvende Fugle; Og hvor der
 "ere Huler ind i Bierget, og Bierget staaer ud over, som et
 "Loft, hvor Fuglene have deres Tilhold, da veed han arti-
 "gen (hvilket er den største Konst) at skyde sig langt ud fra
 "Bierget, og med en Gesvindighed at svinge sig ind under
 "Loftet til Fuglen, og der at fodfæste sig; og naar han
 "kommer ind i disse Huler, gjør han sig løs af den store
 "Line, hvilken han gjør fast ved en Steen udi Bierget, paa
 "det den ikke skal gaae ud for Bierget fra sig; gaaer saa
 "omkring i Bierget og fanger Fuglene, enten med Hæn-
 "derne, eller med Stangen, efter den Maade, som tilforn
 "er beskrevet; og naar han har dræbt saa mange Fugle,
 "som han lyster og tykkes nok, binder han dennem udi Knip-
 "pe og gjør dennem fast i den smalle Line, giver Tegn fra
 "sig med Rykken, at de drage dennem op; og saaledes
 "arbejder han den gandske Dag; og naar han da vil op
 "igien, setter han sig i Linen igien, og giver Tegn paa nye,
 "at drage sig op, eller han arbejder sig selv op ved Linen,
 "havende endog sit Belte fuldt af Fugl med sig. Det skeer
 "ogsaa, hvor der er ikke nok Folk tilstede, at holde den store
 "Line: da slaaer Fugle-Manden en Bæl paa skraa neder i
 "Jorden og derpaa gjør Linen fast, og sier saa ned uden
 "nogen Hielp, til at arbejde paa forskrevne Maneer.
 "Somme Bierge ere saa skiftede, at man kand gaae ind i
 "den-

"dennem af Landet, hvor han tager sin Staldbroder til sig,
"og gaaer derind paa forrige Maade, og tager hver saa
"mange Fugle, som der kand faae Rum udi hans Belte
"om Livet, og saa mange, som han kand bære udi et Knip-
"pe paa Ryggen, og bærer dem saaledes htem. Der fin-
"des ogsaa somme Steder høye steile Klipper under Lan-
"det, som staae mere end 100 Favne op ud af Vandet,
"hvilke ere fast saa flumme at komme op udi, som Bier-
"gene: Udi disse Klipper hielpe de hinanden ogsaa op paa
"forfrevne Maade, og tage en sterk Line med sig, hvilken
"de gjøre fast her og der udi Klippen, og lader den ligge
"Sommeren igennem, ved hvilken de gesvindeligen løbe
"op at tage Fugl, naar dennem lyster.

"Disse Maader ere forfærdeligere og farligere at ansee
"endsom at beskrive; besynderlig naar man anseer Bier-
"gets Steilhed og Høyhed, da det synes ikke mueligt eller
"menniskeligt, at nogen kand gaae udi dennem, end sige
"at klybe op udi dennem: derfor gaae de somme Steder,
"hvor de ikkun kunde fæste deres yderste Læer og Fingre;
"og saadanne Pladser skyer de intet, omendskönt der ere
"100 Favne under sig need i Soen. Dette maae være en
"dyr Mad for dette fattige Folk, for hvilken de vove deres
"Liv saa yderligen, og mange efter lang Fordristelse dog
"omfider sette Livet til.

"Naar denne Fugl bliver hlemfort, da fortæres en
"Deel først; en Deel, naar Mængden bekommes, han-
"ges op og tørkes til Vinter-Køst: Tierene samle de til-
"samt

"sammen og forbruge til Kiebmandskab og andre Udgifter.
 "Indbyggerne bekomme en stor Mængde af disse Fugle,
 "ligesom Gud giver Belsignelsen og Venerligt: Dog falde
 "de ikke paa alle Steder i Landet; men paa de Der, som
 "ligge mod Havet, og have store Forbierge, saasom Nor-
 "der-Derne, Myggencæs, Baagøe, Skuøe, Dimerne og
 "Suderoe. Og naar mørkt Venerligt indfalder, da be-
 "komme de meest; thi da blive Fuglene i Biergene: Men
 "i klar og heed Soelstien, da søge de gemeenligen Havet;
 "og imod de ville fare bort, holde de meest Søen, og sidde
 "paa Klipperne mod Søe-Kanten; hvor Folket ogsaa un-
 "dertiden farer til demnem med Baade og tage dem med
 "Stængerne. Saavidt Hr. L. DEBES.

Efter denne almindelige Beretning om Norske Fugle,
 vil jeg nu opregne alle de Sorter, som jeg har kundet ind-
 hente nogen tilforladelig Kundskab om, og det, som sagt
 er, ordine alphabetico.

§. 4.

Narvfugl.

Narvfugl, Urhane Urogallus, Tetrao minor, er af
 Skabning ikke ulig en anden Hane, men af Farve sort
 eller mørkebrun og rød omkring Øjene. Hunnen meget
 mindre og brunagtig med sorte Spætter (*). Deres Til-
 hold

(*) Mas a femina in tantum differt, ut duorum generum hujus-
 modi rerum imperito videri possint. Immo GESNERO
 etiam ipsi visæ sunt, siger FRANCISCUS WILLUGBÆIUS in
Ornitholog. Lib. II. cap. XII. §. 11. p. 125. hvor dette Slags
 Fugle kaldes Tetrao minor. *The Heathhen or Black-game.*

Haf-Nest.

Alck.

Imber.

Sule.

NORSKE FUGLE

Pl. 104.

Haf-Rest.

Fager-Gaas.

Aar-Fugl.

Alck.

Imber

Hav-Sule.

hold er i Skovene og til Fjelds. Sin Føde tage de af Træernes Knopper, Enebær, Lyng-Topper og deslige. Riødet er baade velsmagende og sundt, hvorfor de meget eftertragtes af Jægerne, men vide om Vinters Tid vel at vogte sig, nemlig saaledes: Først fylde Narfuglene deres Kroe med saa mange Birke- og Elle-Knopper, at den hænger dem som en Pose under Halsen og de have Forraad paa lang Tid at tære af. Dernæst lade de sig nedfalde i blød Snee, blive dog ikke i deres første Hul, men minere sig under Sneen nogle Favnne frem ad, og gjøre en liden Abning for Nebbet, da de siden ligge varme og roelige hos hinanden, indtil Jægeren forstyrre deres Vinter-Ovar-teer saaledes: Han agter paa den Streg hvor Sneen sees lidet nedsunken. Der for Enden nedstoder han en Stang med en Taagger eller et udspendt Garn paa, da de beængstede Fugle fare derind og blive opdragne. Til at skyde dem er det bequemmest om Foraaret ved Solens Opgang, da Narhanen leger paa slet og jevn Mark, som deraf kaldes Leeg-Vold; thi da er hans Natur, at blive gandske blind af Kierlighed, og med tillukte Dyne at kurre efter Hunnerne, som gierne indfinde sig 3, 4 og fleere tillige, saa man kand faae et got Skud. Falder Hanen, da flyve Hunnerne bort, men bliver han efter Skudet ved at kurre, og viser sig lige saa døv som blind, da skydes paa nye. Af Hanens Neb flyder paa den Tid en sterk Skum eller Fraade, den opsanke Hunnerne meget begierlig, og det er alt, efter manges Meening. Men andre benegte dette sidste, og ville have seet noget meere, hvilket synes troeligere.

Vinters
Boelig.

Kierlig-
heds For-
blindelse.

Akerloe.

Akerloe. Et Slags sinaa Fugle, som om Foraaret indfinde sig gierne paa Agrene, for at pikke Madiker. Af Skabning ere de næsten som en Heiloe, om hvilken siden skal meldes, dog noget mindre.

Aker-Rixe.

Aker-Rixe ellers Vagtel-Konge, kaldes her af nogle Ager-Høne, skiont den da ey maa forverles med den Fugl vi i Danmark give det Navn; thi deslige Ager-Høns har Norge ikke, saavidt jeg veed (*). Dens Skabning er næsten som paa en Sneppe, Farven brunnagtig, Been og Hals temmelig lang, men Storheden som en Kramsfugls. Dens Riød er baade hvidt og meget delicat af Smag. Naar Korn-Ageren kand tiene til Skul, opholder den sig der og udlegger sine Unger. Med Nebbet giber den en Lyd, ligesom naar man rider eller skærer i noget haardt, hvilket her kaldes at rixe, saa at den deraf har sit Navn.

Allike.

Allike. Kaa, Kaye, Raage, Monedula, næsten som en liden Krage, kaldes og Cornix garrula, fordi man kand lære dem at sige nogle Ord. Den bygger høyt og

(*) P. S. Noelig underrettes jeg af en god Ven, at da man, indtil for en Snees Aar siden, aldrig havde seet Ager-Høns her til Lands, saa indfandt sig den gang ligesom en Colonie af dem, formodentlig fra Bahus-Lehn i Sverrig, og maaskee først fra Ekaane. Disse satte sig her og der i Smaalehnene og videre indtil Christiania, samt udbredde sig særdeles, siden de efter en Kongel. Befalning bleve tagne i Protection og Fredlysning for 3 Aar, efter andre Colonisters eller Nybyggeres Ret, som maae have Tiid til at sanke Kræfter, førend dem paalegges nogen Byrde.

sankes i store Flokke. Efter Navnet kunde man lettelig confundere dem med næstestfølgende, fra hvilke de dog ere gandske adskillige.

Alk. En dette Land særdeles tilhørende, og af sine Fiere nyttig Ede-Fugl, saa stor som en god And, men smaler over Ryggen, Fodderne staae og tettere tilsammen, saa ere og Vingerne mindre. Efter Nebbene adskilles de i to Slags, da disse ere paa nogle langagtige og smale, paa andre tykke, korte og krumagtige. Oven paa er Alken sort, indtagen paa det yderste af Vingerne og Halsen, hvor den hvide Farve sees, som neden til beklæder den gandske, og fra Dyene gaar ogsaa to hvide Striber ned over Halsen (*). Svømme og fiske kand den frem for mange andre, men i Flugt og Gang er den meget svag, særdeles fordi Fodderne sidde ligesom paa Lommen, langt tilbage, saa den besværlig flytter dem, og raver derved ligesom en drukken Mand, om hvilken man i den Henseende siger: Han er saa drukken som en Alk. Vingerne ville ikke heller vel staae den bje, hvorfor den lettelig fanges paa sit Neede. Dette bygges altid ved Hav-Kanten i de allerhøieste og steileste Fjelds-Kløster, hvorhen forvorne Fuglefængere stige efter dem, og finde 50, 80 ja 100 Par liggende verelviis paa deres Æg, der ligne Høns-Æg, saa de aldrig blive kolde, og efter 14 Dages Forløb give Ungerne af sig, hvilke om andre 14 Dage ere færdige til

D 2

at

(*) Meget udførlig beskrives Alkens Neb af FRID. MARTENS i hans Spitzbergenske Reise cap. 2. p. 64. seqv. hvor den forekommer under det Navn af Papagey-Taucher.

Forunder-
lig Mæng-
de.

at søge Havet med de Gamle. Deres Mængde er saa stor, at L. DEBES i sin Færoiske Beskrivelse p. 133. siger, de skule Solen som en Sky, naar de udfare af Biergene, og deres Vingers Lyd gjør en Brusen i Luften ligesom et haardt Veyer. Endda heder det sammesteds, at de have aarlig ikkun een Unge. Mine Observatores berette mig, at der findes i hvert Rede 2 Æg, og det er lidt nok, i Betragtning af deres store Mængde, som aarlig fanges, fiskes og skydes, saa at Skaberens Hunsholdning endogsaa hert er Forundring værd. Alken holdes for at være den største Silde-Fisken. Den dukker, efter vore Strand-Sidderes Vidnesbyrd, endogsaa 20 Favn under Vandet, men har derfor og det Vanheld at gribe feil og bide paa Medekrogen, og ved den at opdrages ligesom en Fisk.

And af
mange
Sorter.

And, er her, foruden den noksom bekiendte samme, adskillige Slags Bild-Ænder, hvilke atter deele sig i visse Species. Nogle holde sig meest til det ferske Vand, og søge ikke det salte uden i Nødsfald. Nogle ere spidsnebbede og adskille sig atter i sorte og brune, af hvilke de sidste ere lidt mindre og derhos toppede. Begge Slags legge mange Æg, frem for andre Fugle, nemlig 20 til 25. Naar Ungerne ere udlagte, flygter Hannen bort. Blive de ogsaa ved en Hændelse moderløse, da har man merket, at en anden af samme Slags antager sig de forladte Unger som sine egne, og giver os Mennesker en god Lærdom. Af breddnebbede Bild-Ænder kaldes nogle Hvim- eller Ovim-Ænder, fordi det hviner i Luften, naar de tage Flugt. Hannen er sort og hvid, med Top og en hvid Ring om Dyne-

Dyrnene paa det sorte, hvorfor de og kaldes Ringøyer. Hunnen er brun eller graa-agtig. Disse nære sig meest af Snegle, Muslinger og deslige, sees ikke heller længer end om Foraaret. Nogle kaldes Mort-Vender eller Sift-Vender, fordi de føde sig med at duffe efter smaa Sift. Skabningen ligner næsten de forriges, undtagen at Hannen er mere spraglet. I Naksen sees en udstaaende Fier, som en Finger lang. De legge 12 à 18 Unger. Endnu ere nogle saa kaldede Kræk-Vender, fordi de gierne søge et Slags Bær, som her kaldes Kræffe-Bær, eller, efter andres Meening, fordi de idelig give en Lyd fra sig, som ligner det Ord Kræk. De ere lidt mindre end forrige, brune af Farve, og komme ikke i salt Vand. Atter ere nogle, som kaldes Rød-Nakker, adskilte allene ved en rød-agtig Farve paa Halsen. De saa kaldede Stok-Vender, med et andet Navn Sav-Øller, hvilke efter almindelig Indbildning skulde være paa Træe, ere næsten som tamme Vender. Hannen mørke-graa, hvid-toppet og med en særdeles Fier i Naksen, vel et Qvarteer lang. Hunnen lysere, graa og hvid, med en Ring om Halsen. Nebbet rødt og langagtigt, Fodderne røde. Moderen legger aarlig 12 à 16 Æg. Han og Hun rue dem i 4 Uger. Paa tredje Dag efter Skallens fulde Aabning, tages de af de Gamle med paa Vandet. Siden den Tid skyer Hannen dem som de vare fremmede. Af dette Slags Bild-Vender findes her paa Stranden allerførste Mængde, og dette har vel blant andet forvoldt, at de, som om deres Yngel og Herkomst ikke vare bedre underrettede, har holdt dem for at være paa Træer og have deres Udspring af hine con-

Stok-
Vender.

Bøye ey
paa Træ.

chis anatiferis eller **Angle-Taster**, om hvilke jeg i forrige Capitel har handlet og henviist dem til Insecternes Classe. Skulde nogen ikke destomindre endnu bære Tvil om denne Sag, da fandt han finde den end saa til Overflødighed undersøgt og afgjort i **GASPARI SCHOTTI** *Physica curiosa* Lib. IX. cap. 22. pag. 960. seqv. hvor denne lærde Jesuit i en særdeles og vidtløftig Dissertation betager den Fabel al sin Anseelse af Sandhed. Jeg vil deraf allene anføre Slutningen pag. 976. saaledes lydende: Ajo I. Aves Britannicas non oriri ex arborum fructibus aut foliis, aut ex lignis navium in mare decidentibus atqve in fungos aut conchulas degenerantibus. Fundamentum habeo, qvod nec ratio, nec experimentum, nec auctoritas id persvadet. Concedo eqvidem ex lignis putrescentibus in mari nasci vermes, non circa Scotiam tantum, sed alibi etiam: Hanc enim unam ob causam portus Messanenensis in Sicilia, qvi omnium toto orbe pulcherrimus ac securissimus alioqvin foret, cedit aliis, qvod naves diutius in eo hærentes a vermibus ibidem natis exedantur. Concedo etiam in conchulis supradictis reperiri vermes aviformes, qvi paulatim crescant & avolent, cum id tam multi & oculati testes asserant. Nego tamen aves Britannicas, de quibus hic sermo est, inde habere ortum suum; qvoniæ nullus supra citatorum Scriptorum id vidit, nec ullius alterius oculati testis attestatio adest, sed omnes meris conjecturis agunt, vulgi opinione adducti, ut ex verbis ipsorum constat. Nullum enim experimentum hætenus docuit, animalcula exigua ex putrida materia generata, excrescere in animalia

malia tam grandia ac perfecta, qvalia sunt Britannicæ aves, de quibus agitur.

Ajo II. Aves Britannicas oriri ex ovis per incubatum, more aliorum anserum. Probatur testimonio ALBERTI MAGNI, GERHARDI a VERA, & Batavorum, qvi id oculis suis viderunt, itemqve auctoritate aliorum Auctorum præcedenti §. 12. & 13. citatorum, qvi idem asserunt. Quibus accedit FERDINANDUS a COR-DUBA in *Didascal.* cap. 7. ubi ait: Multa talia pro veris vendi, vel illud argumento esse, qvòd licet plurimi scribant, aves *Berneſtas* nomine in Hebridibus insulis & Hybernâ ex fructibus aut foliis arborum in mare deciduis generari, nihilominus id figmentum esse; cum Hollandi 1569. scripto testati sint, se circa novam Zemblam in has aviculas, ova sua foventes, incidisse.

Ajo III. Persvasionem vulgi & Auctorum contrariæ sententiæ, inde ortam, qvòd annis singulis innumera- bilem pene multitudinem ejusmodi avium circa Bri- tannicas Insulas deprehenderint, nec tamen sciverint ubi orirentur, aut unde venirent; putaverintqve proinde, animalcula illa alata conchulis aut materiis putrescentibus inclusa, excreſcere in anseres, ut optime notavit CLU- SIUS & DEUSINGIUS.

§. 5.

Berg. Ugle. See Ugle med sin Art.

Boesfiær, en liden Hav-Fugl, ikke større end en Sool- Boesfiær.
soet, men ellers til Anseelse som en krumnebbet Alke, paa
Far-

Farve, Fodder og Neb. Den føder sig med smaa Sild, og sees ikke uden om høieste Vinter, og lidet om Vaaren, naar der falder en Storm af Beslige Vinde, derfor er dens Stik og Maade at yngle, mig ubekendt.

Bogfinke, en noksom bekendt liden Land-Fugl, smuk til Anseelse, af sort Farve, dog derhos spraglet med hvide røde og graae Pletter. Nebbet kort og tykt. Den er her temmelig rar at see. Af Finker eller Fringillis i Almindelighed, opregner JACOB KLEIN i sin uvelig udgivne *Histor. Avium* pag. 96. sytten Sorter med nogen Adskillighed paa Farve og andet.

Brokfugl. See Heilo.

Bruus:
Hane.

Bruushane lidet mindre end den forrige, bærer Navn deraf, at den gierne bruser og med Nebbet bestrider sin Ege, da den reiser sine lange Fiere omkring Hovedet og Halsen, at de staae strive som en Krave.

Dom:
Herre.

Dom-Herre eller Dom-Pap. Maaskee saa kaldet i Pavedommet's Tiid for sin melodieuse Stemme, skönt samme ey vilde fylde i Choret af en Dom-Kirke, hvor hine Dom-Herrer sang Horas canonicas. Nogle kalde den Coccothraustes sangvinea. Af samme Familie ere andesteds flere Sorter, her ikke mig bekendt. Af Krop er den noget nær som en Stær, rød, sort og hvid paa Fingerner, graa paa Ryggen. Himnen er allene graa-blaa. Allerrarest ere de, som falde grønne, med røde Cacherter paa Hovedet.

Dros

Drossel, Turdus, som her kaldes Trost, og med et almindeligt Navn, der begriber mange Species i sig, Krams- eller Krametsfugl. Forskiellen paa de Norske Drosseler bestaaer, saavidt jeg kand erfare, allene deri, at nogle ere graa-agtige med hvide Fiere under Brystet, nogle mørke-brune, nogle gandske sorte, kaldet Soelsorter, nogle mørke-graa med en hviid Ring om Halsen, kaldet Ringe-Trost. JAC. KLEIN, som frem for andre Skribentere i den Materie har gjort sig særdeles stor Umage for at udfinde de notas characteristicas, der adskille hver Fugle-Art i sin Slægt, opregner L. C. pag. 65. seqv. ikke mindre end 36 diverse Slags Drosseler. Dog meener jeg, at man, i dette som andet, kand multiplicere entia uden Fornødenhed, og derved forvirre sit Begreb mere end opklare og befæste det; thi undertiden er Forskiellen saaliden, at jeg snarere anseer den for tilfældig end væsentlig. Om Høstens Tid falde her til Lands mangfoldige Krams-Fugle, særdeles naar Rønnebærene vel slaar ind, hvilke tillige med Enebær og andre Skov-Værter vides at være deres Føde.

Drossel eller Krams-Fugl.

Due, foruden de tamme og noksom bekiendte, af hvilke Turtel-Duen ikke findes her, have vi Skov-Duer, særdeles til Fields i temmelig Mængde. WILLUGH-BEIUS siger *Ornitholog. Lib. II. pag. 136.* at de falde noget større end almindelige Duer, hvilke de ellers ligne. Her til Lands er det tvertimod, da de findes noget mindre. Paa Verne ved Hav-Kanten i Ryefylke findes et Slags vilde Duer, som ligne de tamme, undtagen at de alle ere

af een Farve med blaa glendsende Fiere paa Halsen, og at de bygge deres Rede i Klippens Rever. De ere ikke saa skye som Skov-Duerne.

Edderfugl.

Edder, Edder-contracte Erfugl. WORMIO in *Museo* p. 320. *Anas plumis mollissimis*, findes her langs med Kysterne, saavelsom paa Island, Grønland og Færøe (*), i stor Mængde, og da dens Brystker, som vidt og bredt ere bekiendte under Navn af **Eider-Dun**, aarlig indbringe en god Næring paa mange Steder, saa agter jeg den desto nøyere Beskrivelse værd, helst da den ingensteds er bekiendt, uden allene her i Nord-Søen. I Skikkelse og Storhed holder den Middelveyen imellem en Gaas og en And, saa man med lige Føye kand regne den enten for en liden Vild-Gaas eller en extra stor Vild-And. Hannens Farve er paa Overdeelen sort, indsprengt med mørk-grøn, som ned over Nakken bliver lidt lysere. Under Pynene er han hviid blandet med lyse-grøn, paa Brystet sort, under Bugen og Fingterne hviid-graa, paa Halen, som

(*) Med samme kommer overeens hvad BUCHANANUS skriver de *Rebus Scoticis* Lib. I. om den Skotske Fugl han kalder Calca, om hvilken og ROBERTUS SIBALDUS in *Hist. Animal. Scot. Lib. II. p. 21.* beretter det samme, som om denne og dens Fiere. Da den ikke sees førend om Foraaret, er det venteligt, at den tillige med endeel Søe-Fugle drager andensteds hen om Vinteren, men om det, efter nogles Meening, er til America, skal jeg ikke sige. Da jeg skriver dette, beretter mig en Correspondent fra Sundmør, at man der har seet dem endogsaa om Vinteren ved Udøerne i Havet, levende af det Gruus, som Bølgerne opkaste fra Bunden. Saa jeg om deres Hybernaculis ikke kand give nogen paalidelig Efterretning.

som er kun liden, mørk-grøn og glendsende. Paa Færøe skal Hannen, efter LUC. DEBES Beretning, omsider blive hvid, og i sin Ungdom ligne Hunnen. Denne, som er noget mindre end sin Mage, sees overalt brun og graat en Blanding. Paa Neb og Fodder, som ere af Gaase-Art, synes dens Farve grøn og gulagtig, dog ikke reen, Hunnens noget mørkere derhos. Den dukker som en And, ja langt dybere, nemlig 10 à 12 Favne, og nærer sig, som andre See-Fugle, af Fisk, Skæl, Gruus, Tang og deslige. Om Vinteren holde de sig hartad stedse paa Havet, og søge om Vaaren til Strandbredden i stor Mængde, for at gjøre deres Rede i Fiorder og paa smaa Holmer, enten under Steen, eller i Lyng og Krat. Der legge de fem eller i det højeste sex Æg, grønagtige af Farve, og saa store som Gaase-Æg, noget langagtige (*). Blive de første fem Æg hende frarøvede, da kaster hun atter tre Stykker, dog i et andet Rede. Forkomme ogsaa disse, da legger hun eet Æg. I fire Uger ligger Moderen alene paa Æggene, og Hannen holder Vagt neden for i Vandet, saa at om et Menneske eller Rov-Dyr nærmer sig,

B 2

adva:

(*) Hr. ANDERSON siger i sin Beskrivelse over Island p. m. 44. man har berettet ham, at disse Fugle legge heel mange Æg, ja at, naar man setter en Stok af en halv Alens Længde midt i Redet (hvilket nogle undertiden gjøre, efterdi Æggene ere gemeenlig velsmagende) holder Edderen ved at gjøre Æg over Sædvane, og lader ikke af, førend Spidsen af Stokken er skilt med Æg, saa den fandt sidde paa dem, hvorved den dog bliver udmattet. Denne Relation er urigtig, efter alles Forsøring paa disse Kyster, da man ordentlig ikke finder meere end 5 og fielden det fierte Æg i Redet.

Streng
Mage.

advarer han hende med at skrige: *Huhu*, da hun dekker *Æggene* med *Mosse* og *Duun*, som er tilrede, og begiver sig til sin *Mage* paa *Bandet*. Men denne tager ikke vel imod hende, hvis *Æggene* forkomme ved nogen *Hendelse*; thi i det *Fald* giver han hende mange *Vinge-Slag*, dem hun taalmodig maa udholde, forlades og aldeles af ham, og giver sig i *Flo*k med andre ligeledes disgraciereede af sit *Rion*. Saa *Dage* efter at *Ungerne* ere udkomne, tages de af *Moderen* til *Søs*, og forlades ikke, endog i haardeste *Efterstræbelse*. Man har og seet hende tage dem paa sin *Ryg*, for at svømme desto bedre af *Sted*, da de sinaa ellers ikke kunde komme efter. Een af mine *Correspondenter* har i *Ugt* taget dette, at da *Ravne* og *Krager* meget eftertragte disse *Fugles* *Nede*, for at uddrikke *Æggene*, eller æde *Ungerne*; saa søge de undertiden en halv *Meil* høiere op i *Landet*, for at finde bedre *Sti*l til at bygge *Nede* i. Naar nu *Ungerne* skulle til *Havs* med *Moderen*, legger hun sig ned, saa de klavre op paa hendes *Ryg*, og hun fører dem med en jevn *Flugt* vel af *Sted*. Endskiont det ikke er tilladt, at ødelegge disse *Fugle* for deres kostbare *Duuns* skyld, men allene at sanke denne af *Nedet*, saa skeer det dog af *Ufskionsomme*. Men den *Fier* og *Duun*, som da plukkes af den døde *Fugl*, er ikke nær saa god, som den hun selv i de sidste 8 *Dage*, da hun ligger, tager af sit *Bryst*, for at bereede de nøgne *Unger* et blødt og varmt *Lene*. Den døde *Fugls* *Duun* er feedagtig og *Forraad*nelse underkastet, derhos ikke nær saa let som *Dunen* af *Nedet*, hvilken, naar den er rensset fra *Lyng*, *Ris*s og anden *Blanding*, selges til 2 *Rdlr.* *Pundet*, og give mange *Strand-*

Edder-
Duun.

Strand-Siddere god Næring, da den er saa let, varm, blød og særdis til at udbrede sig, at eet Par Hænder fulde sammentrykte, kunde fylde en heel Over-Dyne. At denne Edder-Duun skulde være usund og særdeles medføre epileptiske Sygdomme, modsiges TH. BARTHOLIN. in *Medicina Danor. domestica* p. 65. Neque vanus nonnullorum rumor nos terrere debet, epilepticos insultus ex usu harum plumarum timentium, quod periculum necdum ullus, quod sciam, incurrit. Edder-Fuglens saavel som mange andre Strand-Fuglesæg føres af de Bønder, som boe nær ved Bergen, ofte herind til Kiøbs, og siges at være gandske gode af Smag, hvorimod Risedet, saasom trangtigt, ikke ædes uden af fattige, der dependere mindre af deres Smag end af Trang. Dog fandt man og komme Smagen nogenlunde til Hielp ved disse Fugles Ried, hvis man forud halv kaager og bløder det i Eddike før det steges.

Egde, en liden Land-Fugl, af Skabning næsten som en Lerke, mærkelig allene derved, at den om Sommers Tid synger Natten igiennem uden Ophold.

Egde.

Elve-Konge, saa kaldet, fordi den stedse opholder sig ved Elver eller Floder, forlystende sig ved at svæve over det rindende Vand, og at hoppe fra een Steen paa den anden. Den er af Skabning næsten som en Drossel, sort og med en hvid Ring om Halsen.

Elve-Konge.

Erle eller Ring-Erle, næsten af samme Skabning som forrige, men blaagraa paa Ryggen og sort paa Ho-

Erle.

vedet, med lidet hvidt paa Siderne, da Hunnen er mere graa. Den sees allene om Sommeren, og siges ligesom Svalen at ligge i Drøale Vinteren over.

§. 7.

Falk.

Falk, som J. KLEIN p. 47. adskiller i 27 Sorter, findes længst mod Norden allerædelst og brugeligst til Jagten. Med dem, som aarlig føres fra Island, ikke uden temmelig Omkostning, og siden vidt forsendes til Hofferne, har jeg her ikke at gjøre, men erindrer ifkun, at her i Norge, fornemmelig i Østerdalen, saa og i Christiansands Stift, særdeles paa Jedderen, falde ogsaa meget herlige Jagt-Falke, graa og hvide, større og mindre. Til deres Fangst pleye aarlig fra Nederlandene og Tydskland her at ankomme nogle derpaa udlærte Falkenerer, som fordeele sig i Fjeldene og blive der en Maaned eller længer, for at faae enhver nogle Stykker til Bytte, hvis Priis sluttet deraf, at de kunde betale saa lang en Reise (*). De fange dem i Garn, under hvilke en Due sættes, som Løkke-Mad. Her ved Søe-Siden, særdeles paa Sundmøer, sees Fiske-Falke, som vel søge deres Hoved-Næring paa Vandet, men ødelegge ogsaa paa Fjeldene mange Alker, Lunder og deslige Fjeld-Fugle.

Fjærkuro.

Fjær-Kuro, Fjære-Muus, kaldes og Strand-Sneppe eller Strand-Ærle, er en liden muusgraa Strandfugl, stor som en liden Kramsfugl, med langt Neb og

(*) Til disse Brabandske Falke-Fængere skal Fangsten være forpagtet af en vis Familie, som dermed af H. R. Majestæt er forlehnet.

og Fodder. Bygger sit Nede i Klippens Rev ved Strand-Siden, legger 7 à 8 graaspættede Æg, lever af Orm, Tang og Græs. Undertiden flyve disse i saa store Flokke, at man kand faae 40 à 50 paa eet Skud. Paa Vandet sidde de saa sikkre eller taabelige, at man kand roe dem paa en Favn nær. Deres Kiød smager ikke u-ædeligt.

Slagger-Muus eller Aftenbække, som her kaldes Skindvænge, er som sædvanlig, og henføres af nogle heller til Insecterne end til Fuglene. Slagger-Muus.

Flag-Spette. See Spette.

Fossesald, en liden sort og hvild Fugl, som søger sin Boelig ved de brusende Fosser eller Cataracter og Vand-Styrtninger, hvilke den endog om Vinteren ikke forlader. J. RAMUS beretter p. 246. at man brænder og pulveriserer den saasom en Lægedom for Hestene. Fossesald.

Fugle-Konge, Regulus, er her til Lands den mindste Fugl man veed af. at sige, brunn og gulagtig under Bugen, da hans Fiere see ud ligesom de kunde være af Uld eller et Overtræk af Klæde. Opholder sig gemeenlig i Steen-Gierder og Korn-Lader. Om denne siger man, at den setter sig paa Ormens Ryg, og lader sig af ham opføre saa høyt, som den ellers ikke selv formaaede at komme. Deraf har den maastee ironice det Navn Fugle-Konge, da den synes at gjøre Ornen, som egentlig Fugle-Konge, sin Høihed disputerlig. Ellers kalder Bonden ham Peter Nonsmad, det er Eftermiddags Mad, siden man sielden seer ham om Formiddagen. Fugle-Konge.

§. 8.

Gaas.

Graa:
Gaas.Forunder-
lig Flugt.

Gaas. Den tamme er her som andensteds. Af Vild-Giaes findes 2 Sorter, særdeles om Sommers-Tiid ved Søe-Ranten. De første, som af deres Farve kaldes Graa-Giaes, item Trappe-Giaes, af nogle ogsaa Rad-Giaes, fordi de holde en forunderlig Rad i deres Flugt, som strax skal følge, have allene om Sommers Tiid deres Tilhold i Nordland, øverst i Tronhiems Stift, saa de sees at flyve ved Pindsedags Tiid her forbi mod Norden, og naar de trettes, at nedlade sig paa Klipperne til Hvile, da nogle kunde skydes, nogle af Taage eller Uveir forvildes, og nogle af Mathed eller anden Hændelse blive tilbage (*), indtil Vinteren, da Flokkene retournere fra Nordland til Frankerige, hvor nogle meene at deres Vinter-Quarter holdes, skjønt jeg ikke kand udgive det for en Visshed, ligesom disse Passagerers Vngel og anden Udfærd ikke er os i disse Grændser ret bekiendt. De, som her oppasses og skydes, ere fede og velsmagende. Det merkværdigste ved disse Graa-Giaes er den Orden de, efter mange Vidners samtydige Forsikring, sees bestandig at holde i Flugten paa deres aarlige Reise, baade hen og tilbage, nemlig hver Flok, bestaaende af 30, 40 eller flere, deeles i 2 Linier, hvis bagerste Ender staae vidt fra hverandre, men de fremmeste støde tilsammen som en Kule eller Pyrami-

(*) En god Ven beretter mig, at Graa-Gaasen yngler ogsaa, dog ikke i nogen Mængde, paa Øerne ved Havet i Rhesnyske. Paa Jædderen er et Band, hvor de af Gjaessene, som fælde Fiere, og i deres Træk ikke kunde følge Flokken, opholde sig Sommeren over, og med liden Umag kunde faaes i temmelig Mængde.

ramide, saa den bryder eller aabner Lufsten, og letter den for de andre. Men da Formændene derved snarest maae trettet, saa seer man fra Tiid til Tiid, at de 3 fremmerste i Spidsen begibe sig bag til, og at bag fra komme andre 3, som blive Formænd, og holde ved at bryde Lufsten Tour à Tour, hvormed de alternere en heel eller halv Dag, i rigtig Orden, og foruden at vige af deres Sted i Linien, med mindre een bliver tret og derover maafee tilbage. Bisselig et singulare physicum, som kand give os Menntsker god Lærdom om sælles Hielp i Selskab. Noget deslige er tilforn anført om Hiorterne, naar de i Flokke-Tall svømme over en Fiord.

Et andet Slags, som holder længer ud hos os, er de saa kaldede Fager-Giæs, det er smukke og anseelige Giæs, ellers ogsaa kaldet Ring-Giæs, fordi de har en hviid Ring om Halsen, item Urgiæs, fordi de søge Tilhold i Urer, det er Steen-Hobe under Fjeldene og ved Strand-Siden. De ere lidet større end en And, men mindre end som en Gaas. Farven er en deilig Blanding af hviid, blaa, bruun og sort, paa Hovedet grønagtig, Neb og Fodder røde. Kiødet er ikke saa got som de forrige. Hvor de tilbringe Vinteren, veed Gud. Her komme de først in Aprili, og sees ikke længer end til Michelsdag. Naar Eggene tages eller omkomme, pidsker Hannen sin Mage med Vingerne, saa hun skriger ynkelig. Paa den underjordste Hule, i hvilken hun udlegger sine Æg, ere tvende Udgange, saa, at om man ikke finder og tilstopper det eene Hull, søger man hende forgieves igiennem det an-

Fagers
Gaas.

det. Hun er kiendelig mindre end sin Mage, savner ogsaa den Ring om Halsen, som gjør Hannen meest anseelig.

Giertruds-
Fugl.

Giertruds-Fugl, som er sort med rød Nakke, opholder sig i Skovene, og kaldes af nogle Ulykkes Fugl, da den formodentlig ansees som ominoux og af ondt Forvarsel, hvormed Almuene fordmum har havt meget at gjøre.

Glente.

Glente, en velbekiendt Rov-Fugl, som særdeles holder sig til Gaardene for at dræbe Høns.

Goul.

Goul eller Gagl er en maadelig Treffugl, Vandet tilhørende, næsten som en stor Vild-And, men langt federe og delicatere i sit Kød, hvilket giver den beste Steeg. Naar den in Junio kommer i Flokke-Tall, ligesom Graa-Giaffene langs med Landet, farende Nord efter, da skydes den lettelig, efterdi den ikke viger, men holder sin Linie stiv, saa og derhos har en nedrig Flugt ikke langt over Vandet. Hos SNORRO STURLESEN p. 229. siges Gagl for Gaas eller Griis at være ilde betalt.

Gøg.

Gøg ellers af sin Lyd kaldet Kukkuk, paa Skabning næsten som en Skade, men noget mindre og blaa-graa af Farve. Man siger, den skal være magelig, og have en liden Fugl i Følgeskab med sig, der maa tilbringe den sin Føde. Men da Gøgen næste Aar meenes at blive til Glente, som myelig er nævnet, saa forgriber den sig allerførst mod bemeldte sin Velgiører, hvoraf den heder ingra-

ingratus cuculus (*). Længer Nord end til Saltens Fogderie sees den her ikke.

§. 9.

Hav-Aare, af Skikkelse som en And, dog noget større og Nebbet kortere, gandske sort paa Farve, undtagen nogle hvide Fiere yderst i Vingen, som lade artig. Den dukker dybt efter sin Føde, er varsom, og vanskelig at faae Skud paa, legger 10 à 12 Æg, og skiftes med sin Mage at rue dem.

Hav-Hest, en Søe-Fugl, en større end en Maa-ge, kort og tyk med smaa Vinger, Gaase Fodder, et lidet Neb og fremstaaende Bryst, graa af Couleur. Den snorker som en Hest naar den pruster, hvoraf den har sit Navn, saavel som og deraf, at dens Bevægelse paa Vandet ligner en Hestes Trav med nogen Hoppen og heftige Stød, saa at naar de komme i store Flokke, bliver Søen brusende i stille Veyr. Paa Landjorden veed ingen her at have seet dem, ja de skulle ikke komme Landet nærmere end paa en halv Snees Mile, saa de allene ere de Fiskere bekiendt, der drage langt ud at fiske Haa og Helle.

D 2

Flyn:

(*) Mod dette almindelige Banrygte, som særdeles PLINIUS Lib. X. cap. 9. fol. m. 80. har paaført. Gøgen, reddes han af JO. HEINR. ZORN, som i sin *Petino-Theologie* P. II. c. 13. §. 13. p. 716. siger: "Es geschicht dem armen Vogel hiermit Unrecht. Wer hat solches jemahls gesehen? Er ist ja ein unbewehrter Vogel, der weder Schnabel noch Klauen hat, derz gleichen zu thun."

Glynder paa Stor-Eggen, og at man er denne Hav-Grund nær, merkes just derpaa, at disse Fugle indfinde sig ved Baadene, i Haab om at faae de udfastede Indvolle. Slaaer man til een af dem med et Stykke Træe eller en Steen, saa den falder i Daanelse, da sankes mange andre af samme Slags omkring den, og lade en af at hakke og pikke derpaa, indtil den Daanede opmuntres og faaer til Live igien; men at den skulde faae til Live om den end blev gandske knuset, er vel en Fisser-Fabel. Om denne Hav-Hest blant Fuglene har jeg ellers ikke fundet mindste Spor hos andre Skribentere, hvorfor dens Tegning tilsendt mig fra Erværdige Hr. Hans Strøm, Capellan til Borgens Præstegjæld paa Stundmoer, er agtet desto mere værd at anføre. Dog maa jeg herhos erindre, at det tykke og runde Hoved ligner noget alt for meget Uglens, og skulde ved en accuratere Ustegning nærme sig lidt mere til Lighed med Høgens Hoved, dog bredere.

Hav-
Sule.

Hav-Sule, en stor Søe-Fugl, som nogenlunde ligner en Gaas, dog paa Hals og Hoved fast mere en Stork, undtagen at Nebbet er kortere og tykkere samt gulagtig. Paa Fødderne ligner den en Skarv. Over Ryggen og Vingerne er Farven lys-blaa. Brystet og den lange Hals hvid, mod Hovedet grønagtig sammelmængt med sort. Alleroverst sidder en rød Kam. Halsen og Vingerne, som begge distingveres ved nogle faa sorte Fiere i det yderste, ere meget store i Proportion af Kroppen, og fra een udspendt Vinges Ende til den anden

er

er 3 Allen. Fuglen er ædelig, enten stegt eller nedsaltet. Skotlænderne kalde den Gentelman. Det er en Trek- Fugl eiler af det vandrende og ustadige Slags, som sees her under Landet ikke førend sidst i Januario eller først i Februario, naar Sild- Fiskeriet begynder, da den tiener ligesom Sejen til Forvarsel, og kommer den Landet paa en halv Miil nær, da merke Bønderne, at Fisken søger til Giorderne. Ved Baaske-Tider sees den en mere, hvorfor intet Land meldes om dens Vngel. Den er saa faabelig, at den med nogle Sild, udlagte paa et flydende Bret, lader sig lokke nær til Baaden, saa man med Aaren kan slaage den ihjel.

Heire. Herodias, Ardea vel Ardua, qvod alte volet, siger J. KLEIN Hist. Av. p. 122. hvor han adskiller den i 14 Slags. Den Norske, som her allene kommer i Betragtning, er den store blaa Heire, en anseelig Fugl, af Krop som en Ørn, af Hals, Neb og Been som en Stork, undtagen at Fødderne ligne Gaasens, og paa Hovedet har den en Top eller Feder-Busk. Den legger 3 graaspættede Æg, af Størrelse som Gaasens, men af Skikkelse som Maagens. Sit Rede bygger den i de høieste Træer eller i bratte vilde Fjeld-Rifter. Han og Hun skiftes til at ruge Æggene i 3 Uger, saa og at opfostre og nære Ungerne i andre 3, da de kunde nære sig selv. Deres Føde søge de ikke allene i ferske Søer og Moser, men ogsaa ved Hav-Bredden, hvor de med deres lange Been, Hals og Neb, vise samme Færdighed

Heire.

som Storken til at fiske efter alt Krybende og Svømmende, naar det ikke er større end at de kunde faae det igjennem deres smale Hals og eeneste Tarm, som adskiller dem fra andre Fugle. Ardea id habet ab omnibus avibus diversum, quod intestinum cæcum unicum & simplex obtineant singulæ, cum aliæ aves geminum nactæ sint, siger J. KLEIN L. C. Deraf kommer det, at, som mine Correspondenter eensstemmig forsikre, Heiren vel 3 gange maa æde en Aal eller Slange, hvilken knap er opslugt, førend man ser dens Hoved og hele Krop at fremkomme ex podice avis, som strax vender sig og sluger den anden ja tredje gang, førend den vil give tabt. Dens lange Been, som ere gule af Farve, søges af Fiskene, og befordre altsaa dens Næring, hvorfor nogle hugge dem af og tage dem med sig til Søes i Pakke-Karet. Paa bemeldte Beene sidde nogle meget subtile Haar, hvilke bevæge sig og spille sagte i Vandet, og den Bevægelse lokker Fiskene.

Heiloe.

Heiloe eller Myreløe, fordi de have deres meeste Tilhold i Myrer eller paa Lyng-Marker, og adskilles fra foromtalte Akerløe, som søger Ugeren, allene ved deres Storhed, hvilken kiendelig overgaaer hiin. Ellers ligner den paa Skabning noget nær Biben. Paa Ryggen er den grønspraglet, under Brystet sort og hvid i Spetter. Dens Ried er delicat og ligner Kramsfuglens. Det er

en Trekfugl, som mod Vinteren sanker sit Selskab i store Hobe, og flyer saa bort. Nogle meene, at de blive Vinteren over her i Landet, men skiule sig i de høye Fjeld.

Horse. Gøg eller Røsgauke, maaskee fordi de opholde sig i Røser eller store Steen-Dynger, hvoraf og Hermelinen har det Norske Navn Røse-Kat. Horse-Gøgen er stor som en Skade, kuffer ikke som en anden Gøg, men bræger som en Geed, hvorfor den og af nogle kaldes Jord-Geed, Capreolus, og lader sig helst høre om Natten. Andre kalde den Skaadde-Fugl, fordi den meest sees i Skaadde, det er, Laage.

Horse-
Gøg.

Høg, en alt for vel bekiendt og skadelig Rov-Fugl. Af dem sees her til Lands 3 Slags. De største, som ere grønspagtede, og synes nær beslægtede med Falken, nære sig af Narfugl, Kyper, Høns og Duer, men søge ikke noget dødt Nadsel, saa deres Art er ædlere end andre Rov-Fugles. De holde sig og til ferske Bænde, og passe paa, om nogen Fisk kommer Landet saa nær, at de kunde naae den. Andre, som ere mindre og brune paa Farve, kaldes Spurre-Høge, fordi de ikke give sig af med andre end smaa Fugle. Endnu et mindre Slags af samme Farve kaldes Muse-Høge, fordi de ligesom Uglen forfølge Mark- og Skov-Muus. De sees ligesom at staa
eller

Høg.

eller holde sig gandske stille i Luften, indtil Musen kommer i deres Linie, da de med et hastigt Fald dale over den.

Høns. Af denne Familie, som er med de allervildtloftigste, findes her samme Species, som i Danmark eller Tydskland, endogsaa Paafuglen ikke undtagen. Fasanen er den eeneste, som jeg ikke mindes at have seet, tvivler dog ikke paa, at man jo vel kunde holde den her som andensteds med bekostelig Anstalt (*). At de store Indianske Høns, som gemeenlig kaldes Kalkunske, rettere Calecutiske, Høns, her saavel som i varmere Lande kunde trives, skulde man ikke tænke, dersom Forfarenhed en lærde det. Dog er det og sandt, at de sielden blive her slet saa store som andensteds. Om Agger-Høns er allerede meldet noget. See Aker-Rire.

(*) Hans Høy: Grævelige Excellence, forrige Stattholder RANTZAU, holdt her i Sin Tid Fasaner, men med hvad Succes, og om de efterlode sig nogen blivende Yngel, har jeg ikke forfaret.

Det fjerde Capitel.

Fortsettelse om Fuglene.

- §. 1. **F**erpe, Imber, Foslug, Triff.
2. Riæld, Riødmøise, Krage, Kramsfugl, Kryffte, Langivie, Lape, Tite, Lerke, Lom, Lund.
3. Maage, adskillige Sorter, Musvit, Natvase, Nordvinds-
Vibe, Rødde-Skriger, Ørn.
4. Raage, Ravn, Regnspoe, Ringetrost, Rype.
5. Sandtærne, Sandtal, Savorre, Seyunge, Siebenschwang, Skade, adskillig, Skarb, Skrabe, Skue, Snees-Fugle, Sneppe.
6. Solfort, Spette, Spove, Spurre, Stær, Steendulp, Stilling, Stork, Strand-Erle, Svale, Svane, Søndens-
vinds-Fugl.
7. Tærne, Teist, Tenn, Tield, Tiur, Træ-Pikker, Trost.
8. Vagtel, Vibe, Ugle.

§. I.

Ferpe, eller efter nogles Udtale Gierpe, en hypper-
lig Land-Fugl, kand være Normanden i Fasa-
ners og Ager-Hønses Sted, ligesom den og af
nogle kaldes Norske Ager-Høne, og differerer saare lidet
fra den vi i Danmark kalde saa. Dog er den noget min-
dre og ligner hartad en Due, eller maastee snarest en Rye-
pe, men paa Fiere og Farve en spraglet Harfugl. I Riø-
dets

Ferpe.

dets Hvidhed, Sundhed, Mørhed og deliciøse Smag overgaaer den alle mig bekiendte Fugle. Jægeren lokker den til sig med en Pibe, som efteraber Magens Lyd. I Aggershuus og Tronhiems Stifter, hvor den i temmelig Mængde findes, veed man ikke af bedre Steeg at sige. Paa Rolens Fjeld falder den overflodigst og, efter SCHEFFERI Beretning, i ubeskrivelig Overflodighed. WILLUGHBEIUS, som ikke urettelig henfører disse Fugle til Alger-Hønenes Slægt, siger, at Itallenerne, som faae dem fra de Sicilianske og andre høye Bjerge, kalde dem *Francolini*, quasi Franci, i. e. Liberi seu immunes, fordi de ved Forbud ere befriede fra almindelig Jagt, og store Herrer allene forbeholdne. Siden heder det sammesteds, nemlig *Ornithologiae Lib. II. §. II. p. 125.* Hæc avis vel eadem est nostræ Lagopodi alteri, *the Redgame* dictæ, vel ei affinis. Differt saltem, quod caput habeat cristatum. BELLONII autem Attagen crista destituta est. Ego sane eandem crederem, nisi locus obstaret. Nostra enim jugamontium altissimorum septentrionalium incolit, cum ALDROVANDI Attagen in Siciliæ Regionis calidæ montibus satis abunde reperiatur. — Verum nullus dubito, quin avis illa, quam BELLONIUS & SCALIGER hoc nomine intelligunt, in Alpibus quippe Pyrenæis & Arvernienfibus montibus degens, quamqve BELLONIUS ad plana descendere negat, lagopodi nostræ omnino eadem sit. Et forte etiam ALDROVANDI non diversa fuerit, cum utriqve tum Bellonianæ avi, tum Aldrovandinæ Francoloni nomen commune sit, & ALDROVANDI attagenem suam monticolam esse scribit. Nec refert

refert, quod Siciliae, ubi invenitur, regio calida sit, montes enim Siciliae, praesertim Aetna adeo frigidus est, ut per maximam aestatis partem nivibus sit opertus &c. Caro hujus avis laudatissima est, facilis concoctionis, nutrimenti multi & optimi, unde & primum dignitatis gradum apud veteres obtinuit.

Imber, Imbrim, Ember, en temmelig stor Søe-Fugl, lidet større end en Gaas, med lang Hals, sort paa Overdelen, saavel som paa Neb og Fodder, men fra Brystet af, neden til, hvit, saa og med nogle hvide Fiere, som fremskinne yderst i Vingerne og Halen. Vingerne ere saa smaa, at den med dem ikke kand opløste sig, og Fodderne saa langt tilbage, at de ey saavel tiene til at gaae, som til at roe sig frem med. Det allerforunderligste er, at, efter alles eensstemmige Beretning, Immeren aldrig sees at komme til Lands, undtagen i den Uge næst for Jul-Festen, hvoraf ogsaa den fjerde Søndag i Udvent her til Lands af Almue kaldes Immer-eller, efter nogles Udtale, Ommer-Søndag. Spørger man, hvorledes den finder Sted og Leilighed at udlegge sine Unger, da heder det, den legger ifkum 2 Æg, ligesom man aldrig seer mere end 2 Unger hos den. Under Vingerne har den i sin Krop tvende temmelig dybe Huller, som man kand legge en knyttet Næve i. I et hvert af disse siges den at giemme eet af sine Æg og ruge dem der til Fuldkommenhed, med mindre Umage end andre paa Landet. Relata refero, sed constanter & plurimis relata. Hr. LUCAS DEBES, som jeg holder for en temmelig forsigtig Skribent,

bent, agter dette ikke for urimeligt, da han i Færøernes Beskrivelse p. 128. seqv. taler om denne Fugl, og erindrer, at Jummeren ikke, efter nogles Meening, er Isfuglen eller Halcedo, som FRANZIUS i sin *Histor. animalium sacra* beskriver at være af gandske anden Skabning, og derhos en liden Fugl. Ungerne siges let at kunde løffes til Landet og dræbes, men de Gamle, som søges meest for deres gode Fiers og Duuns Skyld, vide temmelig vel at vogte sig for Skud, da de hastig dukke under Vandet og fremkomme, skisnt i saa Øyeblik, nogle Basse-Skud fra det Sted, hvor man ventede dem. Hvem som vil dræbe dem, maae skyde bag fra, saa at Skudet gaaer ind under Fierne, thi disse ere saa tette og bløde, at en allene Hagel, men endogsaa en Kugle siges at blive mat og tabe sin Kraft deri, naar den skydes for fra (*). Saavidt jeg endnu har fundet, er denne forunderlige Fugl ubekendt i fremmede Lande, da hverken ALDROVANDUS, GESNERUS,

(*) Saadan Frihed for Skud torde vel være den rette Oprindelse til Fuglens Islandiske Navn, hvilket er Himbryne, qvasi en himmelske Brynie, og ellers tilskrives en anden en saa rigtig Oprindelse, naar det heder in *Museo Wormiano* p. 303. *Mergus maximus Farrensis*, *Ferroentibus Helbrimer*, *Islandis Himbryne*, qvasi *lorica caelesti induta*. Ejus etymologiae rationes ita reddidit D. STEPHANUS OLAVIUS: *Himin caelum loricam vero Brynia significat, juxta illud Poeta: Brynia gefur en feigusior. i. e. Lorica non dat morti vicinis vitam. Ratio nominis a colore, ut existimo, petita est. - - - Voluerunt Islandi hac nominis impositione significare, aves hacce pulcherrima colorum varietate & distinctione, usque adeo ornatas esse, ut dici possint caelestem qvandam loricam induisse.*

RUS, WILLUGHBEIUS, ZORNIUS eller KLEIN melde noget om den, ligesom mange flere Norske ere dem ubekiendte.

Jo-Fugl, Jo-Tyv, fordi den bestieler andre Fugle, kaldes og Rive. Af Skabning næsten som en Strand-Maage, dog mørkere paa Farve og Maagens Fiende, skiont ikke ret farlig, som sluttet deraf, at den med sin Forfølgelse, i Flugten søger ikke andet end at afsjage den sit Rov, som den selv er for magelig til at fange, eller i Mangel af Rov, søger den ikkun sin Fiendes Ureenlighed, hvoraf Hollænderne kalde den Strunt-Jager. Saa snart Maagen lader den falde, opfanges den af Jo-Fuglen ret behændig, og dermed lader den sig affpise uden videre Fordring, hvilket mange Observatores have forsikret mig. Jo-Fuglen kommer tilig om Vaaren, og sees ikke længer end til Høstens Tiid. Dens Æg ligne Maagens, ere dog meget mørkere. See FRID. MARTENS Spitzbergenske Reise c. 2. pag. 63.

Trist, en vakker liden syngende Fugl, noksom bekiendt, findes i Oplandet, dog ikke af rette ægte Slags, efter en god Kienders Observation. Her ved Bergen falder et Slags Fugle, kaldet Knøtter, hvilke allene ved deres Stemme adskilles fra Tristen, som de ellers ligne.

Trist.

§. 2.

Riæld. En Land-Fugl, dog af det Slags, som opholder sig allene ved Strandbredden, og kommer ikke

Riæld.

paa Søen, uden naar den vil redde sig med at dukke lidet under Vandet. Af Storhed og Skikkelse er den næsten som en Due, med langt, smalt og rødt Neb, røde Fødder, oven til sort, hvidt under Bug og Vinger. Han og Hun skiftes til at udlegge i 14 Dage deres spraglede Æg paa den bare Klippe. Dens Føde er Skæl og Græs. Om Foraaret kommer den, og sees ikke efter Michelsdag, da Bønderne sige, at den flyver til Skotland.

Riød-
Meise.

Riød-Meise, Musvit, kaldes af nogle Talg-Oxe, er en af de mindste Land-Fugle, næsten som en Spurre, sort og gul paa Kroppen, hvidt under Bugen, og med en sort Hætte paa Hovedet. Den holder sig til Huse, men hades og forfølges; thi efter sit Navn er den saadan Elskere af Riød, at den opsøger mindste Abning paa Bondens Stabbur eller Spiis-Kammer, for at komme ind og æde Riød, hvori den indhuler sig, som en Mus. Ja endog saa naar Riødet hænger i Røg, kand man knap vogte det. Den fanges som Mus i Fælde.

Krage.

Krage, Kraako. En noksom bekiendt sort og graa Rov-Fugl, Ravnen beslægtet, levende ligesom den af Advarsel eller andet Bytte, og tienende andre Fugle til Advarsel mod Efterstræbelse; thi som den har stærk Lugt af Krud, forfølger den gierne Fugle-Skytten med Skrig, og hindrer hans Hensigt. Ræven er dens farligste Fiende, hvilken ofte stielser sig paa den, særdeles naar den sover paa Jorden. Her ved Søe-Kysterne leve mange Krager af smaa Gist og Orm paa Strand-Bredden, men særdeles af

af Muslinger, hvis Skal de ikke anderledes kunde aabne, end ved at flyve et Stykke op i Beyret dermed, og lade den falde need paa Klippen, saa den brydes i Stykker.

Kramsflug. See Drossel.

Krykkie, en Søefugl, næsten som en Maage, med giuult frumagtigt Neb, og smaa røde Fodder, under Bugen hviid, og oven til graa, med en bruun Stræg langs ad Ryggen. Den kommer med Sommeren, og tager sin Af-
Krykkie.
 stred med den tillige.

Langivie, **Lomgivie** eller **Lomvisvie**, thi Nav-
Langivie.
 nene paa denne og flere Fugle findes efter Stederne og Udtalen meget adskillige. Denne, som er af Gaase Art, sort over Ryggen og Vinger, men hviid under Bugen, kaldes ellers per excellentiam **Stor-Fuglen**, fordi den er med de største af det Slags Sø-Fugle, som flyve højt op for at legge sine Æg i For-Biergene ved Hav-Kanten i Nordland, særdeles paa Trænen og Værøe, hvor den giver Indbyggerne god Næring, men ogsaa et møjsommeligt og farligt Arbeid med at bestige de steile Klipper. WILLUGHBEIUS siger L. III. p. 244. at de holde Raabeskab med Alken og Lunden, men ere taabeligere og lettere at fange. Hunnen legger ifkun eet Æg paa gangen, ruger det i 4 Uger, og kommer imidlertid ikke derfra, men næres af Hammen, indtil Ungen er 3 Uger gammel, da Moderen paa sin Ryg tager den med sig til Havs. Af dette Slags findes nogle Hundrede paa eet Sted at ligge tillige tet tilsammen, saa at Fjeldet er overfuldt med dem.
Naar

Naar Moderen giver sin Unge Mad, da sidder denne bag til, og hun strekker Halsen under sin Vinge, for at naae til Ungens Neb. Er det første gang, at Jageren kommer paa det Sted, saa Fuglene ikke kiende hans Hensigt af Forsarenhed, da sidde de gandske stille og lade sig dræbe, men flyve de bort og komme igien, da veed hver Unge at søge sin Moders Vinge, ligesom hver Bie sit Hul, endskiønt der er ingen Forskiel paa deres Skabning.

Lax-Tite.

Lax-Tite, en Vand-Fugl, til Anseende næsten som en Skade, men med lange røde Beene og Neb. Den har sit Navn og er allene bekiendt deraf, at den, særdeles om Foraaret, naar Laren gaaer til og søger ind i Elvene, følger efter og ligesom forlyster sig i det Selskab, svævende over Vandet, saa den tiener Fiskerne til Signal og Efterretning.

Lerke.

Lerke er her tvende Slags, nemlig Sang-Lerke, som findes allene om Sommeren, brunn af Farve, og bygger sit Rede i Lyng og smaa Tuer, men er rar at overkomme. Dernæst Korn-Lerke, noget større, som sees meest om Vinteren, dog begge Slags allene hvor der ere store flette Marke, saa og paa nogle Der.

Lom.

Lom, Lom, Lum, som OL. WORMIUS in *Museo* p. 304. kalder *Colymbum Arcticum*, er en Vand-Fugl, ikke slet saa stor som den tilforn beskrevne Immer eller Ember, men ellers den liig, eller endnu ligere Skarven, som siden skal beskrives, undtagen at Halsen er tykkere

Rype.

Spore.

Lom.

Tjur.

Lund.

Edder Fugl.

kere og Nebbet spidsere. Dens Storhed sluttet deraf, at den undertiden kand være 2 Lispund. Farven er overalt muusgraa, dog lidet lysere under Brystet. Endskjønt Vingerne ere ikkun smaa, kand den temmelig flyve, men ikke gaae, uden meget vanskelig og langsom (*), efterdi Fodderne sidde ligesom paa Zimneren og Alken, langt tilbage under Halen, hvorfor den bygger sit Rede i Rør eller paa Bredden af ferske Søer, saa tet over Vandet, at den uden Foddernes Hielp kand velte sig need i dette sit Element. Skjønt dens Voelig er ved ferske Bande, flyver den dog ogsaa til Havs, for at søge der saavelsom paa det første Sted, sin Føde, som er allehaande smaa Fisk, Orm og deslige, hvilke søges med at dukke 12 à 16 Favne under Vandet. Hunnen kaster et Par sortbrune Æg, skiftes med sin Mage til at udlegge dem i 4 Uger, og om end Vandet stiger saa høyt, at det gaaer op i Redet, bliver den dog ved at ruge. Naar denne Fugl leeger, giver den et heeligt Skrig fra sig, ikke anderledes end om et Menneiske i Livs Fare skreeg og bad om Redning. En gandske anden Lyd giver den, saasom Bondens Signal, naar der, efter langvarig Regn og Storm, ventes got Væjr, da den og sees at flyve høyt op over sit Rede. Lommens Skind afdrages med Dunen tillige, og bruges til forede

S

Huer,

(*) Af denne Fugls vanskelige Gang deriverer SCHEFFERUS in *Lappon.* c. 30. dens Navn, da Lomme eller Lumme skulde være det samme som at lamme eller hink, claudicare, hvilket jeg saader staae derhen. Sammensteds taler han om WORMII Mergis eller Halo-Wender, hvis spidse Neb er det eeneste, som undertager den og mange deslige fra Wendernes Klasse.

Huer, da det agtes bedre end Svane- Skind. Efter at dette var skrevet, udkom ved Trykken OLAI WORMII *Epistolæ*, i hvis anden Deel findes sub No. DCCCCLIX. pag. 1021. et Brev til ham fra ABSOLON CHRISTOPHORI, handlende just om denne Norske Fugl. Deraf vil jeg, til videre Oplysning og Bestyrkelse paa det som er sagt, anføre det Vigtigste: Consultis itaque Islandis interpretibus, geminas vocis *Loom* significationes, alta jam a multis annis oblivione in Norvegia obrutas ac sepultas didici. Ajunt enim voce hac & anxiam cujusque rei curam, & summam insuper calliditatem denotari. Qvod utrumque nomen huic avi peperisse tanto certe crediderim facilius, quanto plura & majora utriusque nobis præbeat argumenta. Hujus quidem, dum pedum ad incessum usu destituta, nidum adeo prope aqvam sibi struit, ut ex eo in vicinam aqvam se devolvat facillime demittatque rursusque nidum petitura, infixo terræ rostro, qvod aduncum habet, molem corporis sublevet, defectumque ita pedum utcumque suppleat. Illius etiam non spernenda sunt documenta: Quam enim sit pro nido atque pullis suis anxia & sollicita, exemplo erit, qvod, quoties largiores imbres præsentiscat, toties, ne torrentium repentina confluge intumescens stagnum, alluvione sua nidum investesque pullos inundet ac suffocet, metuit, huncque metum qverula semper voce atque ejulatu testatur. Contra vero, cum futuram cœli serenitatem & clementiam præsagierit, lætis quasi acclamationibus sibi atque pullis suis gratulatur. Atque ex diversa colymbi nostri vociferatione, rustici nostrates, diversas cœli

cœli aërisqve mutationes augurantur. Quando enim futuros nimbos querulo suo, *bui, bui, bui*, prædicit, dicunt vulgo: Dæ verte Væteraaff, dj Loomin quia saa. E diverso, cum serenitatis suo, *Karloa*; præconem agit, ajunt rustici: Vi sær braatt Turre sive Torre, dj Loomin roopa Turkeraff. Sic enim piscatores ejus vocem æmulantur, propterea quod voce hac sudum illis, aëris qualitatem, passeribus marinis eorumqve segmentis soli exponendis siccandisque aptam natam, pollicetur: id quod etiam Turkeroff Norvegis sonat. Ova porro singulis annis terna vel qvaterna parit; magnitudine anserinis pæne paria, colorisqve fere prasini, sed maculis qvibusdam sparsa atqve picta. Terna qvidem communiter parit; qvartum vero, nisi unum ei surreptum fuerit, nunquam addit. Causam hujus ternarii numeri (cum duos tantum excludat pullos), adferunt hanc, quod unum qvotannis ovum, tributum aut decimæ qvasi nomine, nescio cui, in nido relinquere debeat: quod cum plurimis aliis avibus ipsi commune esse, receptissima in vulgum fert opinio. Esse autem hanc avem ex earum numero, qvæ, statis anni vicibus, in loca calidiora abeunt, exqve iis ad nos redeunt, documento esse potest ejus non sibi sub adultum prope ver ad nos appulsus, cui rei fidem adstruit inveterata penitus simplicium animis superstitione. Creditum enim est plebeculæ, si qvis jejunos nunciam redditus ejus vocem primum auribus hauserit, eum, intra illius revolutionem anni, qvodam propinquorum cognatorumve privandum esse. Qvæ itidem de Cuculo longum tenuit superstitione. Ulterius modus,

quo apud Norvegos Islandosque capiatur, nobis ostendendus. Apud Norvegos quidem satis tutum ipsi est hospitium, quippe qui illius carnem aspernantur, rati insuper nefas esse (de stolido hoc vulgo intelligendum), avem, olim sanctam habitam, violare; saniores tamen emunctæque naris homines, vel sclopis, (quod tamen raro successu fieri supra monui), eam petunt, vel retibus piscatoriis forte involutam, casu magis, quam ex instituto capiunt. Islandi autem, præter modo dictos modos, gemino eam astu circumveniunt. Vel enim binos ad ipsum nidi aditum palos humi defigunt, quibus intermedium quendam laqueum ita aptant, ut petitura nidum avis laqueo collum inferat, inque certam venatoribus prædam cedat: vel stagnum angustiore sui parte, linea piscatoria transmittunt, cujus extrema duo venatores, ad suum quisque stagni latus tenent, illaque summam aquæ superficiem leviter stringentes, avem prænatantem pedetentim insequuntur, quæ insidias elusura, crebris urinationibus profundum petit, sed eisdem magis adhuc impeditur seqve involvit. Illa enim se sub aquis occultante, eo recta piscatores, laqueum umbilico lineæ alligatum dirigunt, quo hauriendi aeris gratia avem emerfuram esse, præviæ in aqua ebullitiones monstrant; atque ita capiti extra aquam exserto laqueum induunt. Quæres, quem in usum eam nostri homines aucupentur? Carnem quidem minus in deliciis habent; exuvias autem, pectori capitiqve contra injurias hyemis muniendis, appetunt & conquirunt. Insignem enim dictis corporis humani partibus, ob plumarum delicatam molliem

litiem ac densitatem, operam præstant. Capiti quidem tale ex iis faciunt tegmen, qvæli vulgus aulicorum plurimum utuntur, vulgus a Rabbuſ sua lingua vocat. Pectori fomentum longe saluberrimum præbet, adeo ut vel cygno, cujus apud ditiores exuvix multo in pretio, nihil cedat.

Lund, eller Lund-Talle, en maadelig Søe-Fugl, noget større end en Due, sort og hvid af Farve, og for sit Nebs Skyld af nogle kaldet den Norske Papagøye; thi dette er meget anseeligt og krumboyet ligesom Papagøiens, dog tyndere og bredere paa Siden, med artige Striber af giul, rød og sort Couleur. Samme Neb er saa skarpt, at Lunden undertiden bider en Fuglefanger, saa den tager et heelt Stykke Riød med. Kløerne ere ogsaa meget hvasse, hvorfor han med dem og Nebbet tillige værger sig ofte mod Ravnens sin Fiende, saa at denne holdes i Struben og maa fare til Søes og drukne, førend den anden vil slippe ham. Lunden bygger sit Nede, i hvilket den ligger paa Ryggen, ikke ligedan, men efter Egnens Grund; thi er denne nedrig, da gjør den lange Huler i Jorden 2 å 3 Allen dybe. Men er det Fjeld- og Klippe-Grund, da søger den Huler imellem Kever og Sprekker, item imellem store løsrevne Steene og Urer paa Fjeldets Sider, hvor det er vanskeligt at komme til den, saa at Bønderne have et eget Slags Hunde afrettede til at gaae ind og trekke den første han finder ved Bingerne. Da de nu boe tilsammen i Sneese ja ofte i 100 og 200 Tal, og deres Art er, at naar den eene drages, da bider den sig fast i sin

Lund.

sin Naboe og drager den med, saa maade de alle her frem og drøbes. Er Hulen ikke ret dyb eller Fjeldet ikke saa steilt, at jo Fuglefangeren selv kand vore sig derhen, da bruges til deres Fremhentelse en lang Kiep med en skarp Krog paa Enden. LUCAS DEBES skriver p. 137. at man paa Færøe ogsaa fanger denne Fugl, naar den kommer fra Søen og søger sit Rede, ved Garn udspendt paa en Stang med Tvær-Træ eller Bøyle, saa den uforsigtig farer derind, paa hvilken Maade man undertiden faaer een Dag 200 Stykker (*). Lunden legger ickum eet Æg paa gangen, hvilket er dobbelt saa stort, som man kunde vente efter dens Legems Storhed, og derhos brunnagtigt. Naar samme tages hende fra, legger hun endnu eet, men faaer ey Tiid at opfostre sin Unge til Fuldkommenhed, med at bringe den Fisk, saa den gemeenlig omkommer, og Moderen følger sin Flok naar Tiid er, nemlig kort for eller efter Olai Dag, da de alle paa eengang forlade disse Egne, efter at de have været her fra Begyndelsen af April Maaned. Hvad Tiid de holde i Nordland, særdeles paa Køst og Værøen, hvor deres allerstørste Mængde findes, og om de der overvintere, er mig ubekjendt. Det er ellers et reenførdigt Slags Fugle, som, naar de forlade deres Rede, udrenke det og skrabe alt Skarn uden for, samt bestrøe

(*) Denne Omstændighed skulde snart komme mig til at tænke, vores Norske Lund maatte være mindre skarpsynet om Dagen end om Natten, folgelig uden Tvivl den samme Fugl, som PERE LABAT beskriver i sin *Voyage aux Isles de l'Amérique* Tome II. p. 349. kaldende den Diabla eller Djablotin; thi de øvrige Egenheder, saa og dens Vortreisens Tiid, dens Boelig og besværlige Fangst i de steile Fjeld-Kløfter, stemme vel overeens.

strøe det med Græs, at det næste Aar maa forefindes i god Stand. Derhos ere de saare nyttige, saasom deres Stiere, der, særdeles fra Nordland, udfores i stor Overflodighed, og blive vel betalte, holdes, næst Eiderfuglens, for de allerblødeste og beste (*). Hr. PEDER DASS beskriver denne Fugl i sin Nordlandste Trompet p. 82. temmelig udførlig, og FRANC. WILLUGHBEIUS, som fra de Skotske Eiländer, hvor den tillige med andre dette Lands Søe-Fugle findes, har havt nogen Efterretning derom, melder, at naar de om Høsten paa deres Reise overfaldes af haardt Uvejr, og ikke vel kunde komme af Sted, da omkomme mange af Hunger og Kummer, saa de findes af Fiskerne døde i Hobe-Tal; item, at een, der var fundet ligesom sovende eller dorst under Vandet, og af Fiskerne opdraget, søgte Grunden igien, hvoraf man kunde slutte, at Lunden lige som Evalen laae i Dvale under Vandet. See *Ornitholog.* Lib. III. cap. 5. p. 245.

§. 3.

Maage, her kaldet **Maase**, en velbekendt Strand-Fugl, er adskilt i mange Species, dog af een Hoved-Familie, ligesom de alle nære sig af Sild, Korsfisk, Muslinger eller deslige, der findes overst i Vandet og paa Strand-Bredden; thi Maagens Natur er ey at dukke under

Maage.

(*) Mangen Nordlandsk Bonde, som participerer i et Fugle-Fjeld, fand deraf have sin beste Næring, ja blive riig og mægtig i sin Stand, hvis han holder mange Hunde. Dog ville hans Naboer vel see til, at han ikke, ved et alt for stort Tull, tager Fordeelen fra dem, hvilket ikke tillades af Øvrigheden.

der efter sin Føde. Dens Svelg og Kroe er saa stor, at man har fundet 7 Eild deri paa een gang. Det lange Neb er noget krumagtigt paa den yderste Ende, og har ved Hovedet 2 langagtige Næseboer. Fodderne ere ikkun tynde, men Bingerne stærke. Forskiellen paa Maagerne er denne, at nogle ere lysgraa og store, som kaldes *Graa-Maaser*, med guult Neb og røde Fodder, af Størelse næsten som en Høne. Nogle adskilles fra disse ikkun derved, at de ere blaa og hvide, med en Deel sorte Fiere bag til. Nogle ere sorte paa Bingerne og Ryggen, som kaldes derfor *Svartebager*. Andre igien mindre af blaa-agtig Farve, som kaldes *Sæ-Unger*. Deres Rede bygge de ikke langt fra Havet, særdeles paa Udholmene og Skær, som undertiden skiules af deres Mængde, saa de synes gandske hvide (*), og derfra føres deres Æg, som ikke forsmaaes, i stor Mængde. Hvert Par legger 3 Æg paa gangen, temmelig store som Kalkonske Æg, og besatte med store sorte Pletter. Hun og Han skiftes til at udlegge dem i 14 Dage. De fanges med en Mede-Krog, ligesom Fisk. Deres Kød bruges en, men Skindet afdrages med Dumen tillige, hvilken er meget overflodig, og gjør den liden Krop langt anseeligere end den ellers var (**).

Naar

(*) Naar Ornen undertiden vil gieste dem, da sankes de samdrægtelig til sælles Forsvar, og med et stærkt Skrig jage denne Fugles Konge selv paa Flugt.

(**) Om et særdeles Slags Strånd-Maager, som findes under Grønland, men saavidt jeg veed, ikke her og af Hollænderne kaldes *Mallemodke*. See ANDERSONS Grønlandste Beskriv. §. XXX. p. m. 168.

Naar Maasen søger ind ad Fiordene, veed Bonden det er Tid at bruge sit Barn efter Sen, Torst og anden Fisk, som Fuglen forfølger hvor den gaaer.

Musvit. See Risdmeise.

Natvake. En liden Fugl, som uden Tvivl bærer Navn af sin Narvaagenhed, og at den holder sig lystig om Natten, er mig ellers ikke synderlig bekiendt.

Nordvinds-Pibe. Noget mindre end en Stær, graa paa Farve, har sit Navn deraf, at den, uden Tvivl ved en vis Følelse i sit Legeme, veed at forkynde med sit Skrig den forestaaende Norden-Vind.

Nordvinds-Pibe.

Nødde-Skriger, stor som en Due, hvid og blaa, holder sig til Eg og Hasseltræer.

Nødde-Skriger.

Ørn. En velbekiendt, stor, stærk, ædelmodig og anseelig Fugl, der holdes for Fuglenes, ligesom Løven for de fireføddede Dyr, Konge. Ørne opregner J. KLEIN p. 41. otte Slags; af hvilke tvende ere her bekiendte, nemlig Field-Ørnen og Fiske-Ørnen. Den første, som her og kaldes Slag-Ørn, er lidet mindre og graaspraglet, holder sig op til Lands paa høye Steder, dræber Harer, Faar, Lam og deslige smaa Creature, saavel som Fugle; ja dersom man kand sette Troe til Bøndernes Fortællelse, da vover han sig undertiden mod en Hiort, og bemægtiger sig ham ved List saaledes, at den først bader sine Vinger i Vand, søler dem derpaa i Sand og Grus, flyver lige mod Hiorten og slaar ham Sandet i Øjnene, saa han

Ørn.

blin-

blindes og i sit forvildede Løb lettelig styrter ud for et brat Sted, bryder Halsen og bliver Ørnen til Bytte. At det samme skeer med Heste, særdeles de gamle og usle, som kaldes Helnesser, har adskillige villet forsikre mig. At Ørnen skulde bortføre endog et Barn af nogle Aar gammel, har jeg vel hørt adskillige Exempler paa, saavel som læst dem hos fremmede Skribentere, men ikke troet det, førend en god Mand, som vidste Sagen til visse, har forsikret hvad her følger, nemlig An. 1737. er det skeet i Norderhous Præstegield paa Ringeringe, at et to Aar gammelt Dreng-Barn krøb nogen ud paa Marken efter sine Forældre, som arbeidede nær hos, men ikke nær nok, for at redde det fra Ørnen, som kom, slog sin Kloe deri og foer af dermed, de arme Forældre, som stode og saae derpaa, til største Angest og Smerte. I sin Islandske Beskrivelse s. XXXVIII. p. m. 38. siger Hr. ANDERSON, at endog Børn paa 4 å 5 Aar blive borttagne af Ørnen, hvilket den lærde Anonymus natione Islandus, som har geleidet den Danske Oversættelse med sin epicrifi correctiva tager p. 282. i Tvil, hvad Alderen angaaer. Om et Barn af eet Aar, som en Ørn paa de Arcadiske Eilander førde 4 Mile bort til sit Rede, hvor det af Moderen skal være fundet og hjemhentet ubeskadet, skriver Rayus (*),
og

(*) Qvæ infantulum unius anni pannis involutum arripuit (qvem mater tesselas ussibiles pro igne allatura, momento temporis deposuerat in loco *Hautonhead* dicto) eumqve deportasse per 4 milliaria passum ad *Hoyam*. Qva re ex matris ejulatu cognita, qvatuor viri illuc in navicula profecti sunt, & scientes ubi nidus esset, infantulum illæsum & intactum deprehenderunt. RAY. *Prodrom. Hist. Nat. Scot.*

og flere Exempler af samme Slags kunde ved Efterfølgelse lettelig findes til skiødesløse Forældres Advarsel.

Fiske-Ørnen, lyse-brun af Farve, overgaaer i **Fiske-Ørn**. Storhed den forrige, og forsmaaer vel ikke et Nadsel paa Landet, gjør dog sin Hoved-Sag af Fisk, hvilke han deels passer paa at tage fra Odderen, deels umager sig selv for at gribe overst i Vandet, deels leber han og af de Fiske-Hoveder og Indvolde, som ved Fiskenes Rensning og Beredelse bortkastes i stor Mangfoldighed, og ellers blive mange andre Fugle og Dyr til Deel; Men om Ørnen sees, da tilhører ham alting allene. Naar Ørnen søger til Havs for at slaae en Fisk, da rammer han undertiden paa saadan een, som bliver ham alt for mægtig og drager ham efter sig i Dybet. Særdeles har man seet dette mere end een gang at skee med Helleflynderen, som her kaldes Øvelte, og er saa stor, at den undertiden fylder en heel Tønde. Øveltens høje og krumme Ryg forestiller ham i Ørnens Dyne langt mindre end han er. Naar Ørnen slaaer sine Kløer deri og ikke saa hastig kand faae dem ud igien, formedelsf deres Krumhed og Længde, at jo Fisken for begynder at drage ham ned ad, saa hører man Fuglen ynkelig skrige, og seer ham med de over Vandet vidt udstrakte Vinger at arbeide og opholde sig det længste mueligt er, skjønt forgieves, da han omsider maa give tabt og følge det Rob, der skulde have fulgt ham, til Sindbillede for mangen ubesindig og dumdriftig Entrepreneur. Man har og sagt mig, det skeer undertiden, at vore Sundmoerske Fiskere fange en Øvelte med saadanne Ørne-Kløer fastsid-

dende i Ryggen og der begroede med Jædt, ligesom Trophæa eller Tegn til en Seyerbinding af forbemeldte Slags (*). End videre har jeg hørt af flere troværdige Folk, efter deres egen Forsarenhed, fortælle en ulukkelig Ørne-Expedition, som viser at denne Fugle-Konge ofte gjør Ilde i det at han udstrekker sit Regimentes Grændser indtil Fiskene. Det er skeet ikke langt her fra Bergen, at en Ørn, som stod ved Bredden af en Elv, og saae en stor Lax staaende lige under sig, slog een Kloe fast i Roden af nærmeste udhængende Elle-Roed, og den anden Kloe i Laren. Denne, som baade stor og i sit eget Element dobbelt stærk, drog af og splittede Ørnen lige op til Halsen, saa han ret ad literam blev en flakt Ørn, som ellers ikkun forekommer i Baaben-Konsten.

§. 4.

Naage. See Allike.

Ravn.

Ravn er her som andensteds bekiendt for en skadelig Rov-Fugl, der ødelegger ikke alleneste andre Fugle med deres Æg og Unger, men ogsaa sinnaa Lam og Kid, hvorfor det, efter Hr. L. DEBES Beretning, forduum var og endnu til deels er brugeligt paa Færøe, at hver Bonde maa bringe et Ravne-Hoved med sig til Tings paa St. Olai Dag, eller og bøde 4 sk. Samme Auctor beretter tillige,

(*) At Crocodillen spiller sin Esterstraber Tiger-Dyret samme Puds, naar dette har slaget sine Kløer i Crocodillens Dyne, beretter Hr. CONDAMINE i sin *Relation* om en Reise paa Amazon-Strømmen. See Hamb. Magazin Vol. VI, 3die St. pag. 256.

tillige, nemlig p. 125, at der paa Landet findes nogle, skönt saa, hvide af Farve, saa og nogle halv-hvide og halv-sorte, hvilke lettelig afrettes til at tale. WILLUGH-BEIUS melder Lib. III. cap. 3. p. 248. om en Søe-Ravn med gaasagtige Fodder, kaldet the Cormorant, som skal findes paa de Skotske Eilænder, og følgerig uden Tvivl ogsaa her, da vi have næsten alle Søe-Fugle tilfælles, skönt mig derom intet er berettet af mine Observatoribus. Om denne siger han, at den tæmmes og afrettes, ligesom nogle her have afrettet Odderen, til at fiske for sin Husbonds Behov, da Ravnene kommer til Lands med en Deel Fisk paa gangen, og giver dem fra sig ved Opkastelse, saa de ikke synes ret appetitelige at æde. Nat-Ravnene er her, og adskilles egentlig ved sit sæle Skrig om Natten, hvorfor han og kaldes Strix a stridendo,

Regnspoe. See Heilse.

Ringetrost. See Drossel.

Rype er tvende Slags, nemlig Field-Rype, som holder sig høyt til Fjelds, og er mindre end den anden, dog begge som Duer, hvilke de og temmelig ligne paa alle sine Lemmer, undtagen at Fodderne ere ligesom lodne af de u-ordentlig siddende Fiere, hvorfor den og kaldes Lagopus o: Haresod. Skov- eller Lie-Rype, som holder sig nedrigere i Dalen, er noget større og som en maadelig Høne. Begge Slags ere om Vinteren hvide, om For-aaret spraglede, og om Sommeren graa. De falde her i

Rype.

stor Mængde, dog eet Aar mere end det andet (*). De skydes og fanges i Snare eller og under et opstillet tungt Bret, og føres om Vinteren her til Byen i 1000 Talt, ja nedlægges vel halvtstegte i Fierdinger og sendes af Landet. Deres Kiød er, næst Terpens og Aarfuglens, det bedste her faldende Fugle-Bildt, særdeles naar det skydes; thi de qualte Ryper beholde Blodet hos sig, og hverken see eller smage vel. Om Sommeren nære de sig af Bær, Knopper og andet Grønt; men om Vinteren, da de, ligesom før er sagt om Aarfuglen, søge Skiul og Varmie med at indgrave sig i den dybeste Snee og sidde der i Mængde hos hverandre, tage de et Magazin med sig i deres Kroe, hvilken de forud fylde og proppe med Kummer, det er Elle- og Birke-Knopper, saa at Kroen staaer langt ud fra Livet og gjør Fuglen en halv gang større end ellers. Deraf tære de og opholde Livet ret vel indtil næste Foraar. Dette Singulare, som af OL. MAGN. L. XIX. c. 33. er WILLIAM DERHAM nogenlunde bekiendt, anfører han i sin *Physico-Theologie* Lib. IV. c. 13. saasom et Vidnesbyrd paa den almægtige og viise Skabers Omhu for de Ting, der ellers maatte forgaae. Da i det øvrige Rypen er de Nordiske Landes National-Fugl og dem frem for andre tilhørende, maa jeg erindre, at den dog ogsaa findes, skiont efter

Guds Forsyn.

(*) Naar den første Snee kommer med Østen- eller Nordøst-Bind, altsaa fra den høje Fjeld-Ryg ned i Dalene, da venter man her i Bergens Stift stor Mængde af Ryper, men dersom den første Snee falder med Vesten- eller Sønden-Bind, da tager den Rypene med sig op mod Fjeldet, og man faaer ikke mange af dem det Aar i denne Egn.

efter Anseende ikke nær saa overflødig, i Preussen, Cur-
 land og Schweiz (*). Oftbemeldte Hr. JAC. KLEIN
 taler i sin *Historia Avium* pag. 173. om den saaledes: La-
 gopus, *Fialripor*, *Snieripor*, *Tetrao rectricibus albis in-*
termediis nigris, apice albis, LINN.*F. Svec. Schnee-Sun,*
Sassel-Sun, mit Hasen-Füssen, paulo majores sunt at-
 tagenibus nostris, plantis pedum quoque villosis, prout
 pedes leporum. Ejusmodi ut in Curlandia, nec non in
 Prussia, haud procul a civitate *Tilsit*, immo in Alpibus
 Helveticis aliisque. Nonnullas d. 20 Jan. 1747. ex Prus-
 sia acceptas habui, quarum alteram totam albam, præ-
 ter rostrum, inferam caudam & sex scaphos remigum,
 delineari curabam. Ungues habent latos concavos &c.
 Utrum in Prussia verno & autumnali temporibus simili-
 ter colores mutant Lagopi proprie dicti, pro certo affir-
 mare non ausim. De findes og paa de Pyrenæiske Bier-
 ge og flyve om Sommers Tid alt højere op efter Sne
 og Is, som de elske, efter GASPARIS SCHOTTI Vid-
 nesbyrd i hans *Physica curiosa* Lib. IX. cap. 48. p. 1009.
 Reperiuntur Lagopodes in Alpibus & Pyrenæis monti-
 bus & in summis jugis. In frigore, nive & glacie dele-
 ctantur, ut ubi locis inferioribus liquantur nives, altiora
 & soli aversa petant loca, in quibus nix perennat. La-
 tent homine conspecto & cavent motu se prodere. Tan-
 tæ simplicitatis sunt, ut a venatoribus dispositam lapi-
 dum seriem transire non audeant &c. De sidste Ord er-
 indre

(*) D. SHAW forestiller den Africanske Fugl, ved Navn Kitaviah,
 noget nær ligesom Rippen, dog gandske anderledes af Farve.
 See hans *Voyages du Levant* Tome I. pag. 327.

indre mig, at ligesom man andensteds setter Steen-Gierde, som Rypen en gaaer over, saa setter den Norske Bonden i Sneen et lidet Gierde af Riis, og ved Enden sine Snaarer, hvori denne taabelige Fugl begiver sig og bliver fangen. Af Falken eftertragtes den meget, og ængstes undertiden saa yderlig, at den farer Menneskerne selv i Hænderne, men finder sig der ikke bedre bevaret.

§. 5.

Sand-
tærne.

Sandtærne, en Norsk Fugl, mig gandske ubekendt, som J. RAMUS nævner med flere allene ved Navn p. 249.

Sandtal.

Sandtal ogsaa kaldet Tendelsøb, er uden Tvivl den samme, som ellers med et kortere Navn kaldes Ten. Denne sidste, som jeg har god Efterretning om, er en Slags Strand-Maage, dog meget adskillig fra de Sorter, som tilforn ere beskrevne. I Størelse kommer den dem en nær, og ligner meest Nordenvinds-Fuglen. Af Farve er den vel som en blaa Maase, neden til hvidt med nogle sorte Fiere yderst i Vingerne og Halen, men paa Hovedet har den en anseelig, skönt liden sort, Krone, et rødt langagtigt Neb, smaa røde Fodder, og over Dynene en liden rød Kam. Denne Fugl sees her ikkun kort Tid, nemlig fra St. Hans Dag indtil Høsten, legger imidlertid 3 Æg, graaspittede og som Due-Æg. Otte Dage ligger den sine Unger ud, og i andre otte Dage har den dem færdige til at nære sig selv, saa man seer hvorledes Naturen med sit Arbeid retter sig efter Tid og Leilighed. Dens Næring er Sild.

Sild og anden smaa Fisk, som svømmer oven i Vandet, eller og gaaer ind paa flad Grund. Disse tager den ikke med sit Neb, men med sine temmelig lange Vinger, og det saaledes, at den flyver nogle Fjerne op, snør Vingerne tilsammen og lader sig i en Hast nedfalde over Fisken ligesom en Steen, hvorpaa den strax med Vingerne bespender sit Kov og fører det fangen.

Savorren, en temmelig stor Søe-Fugl, paa Krop og Hals en ulig en Aarhane, men henhørende til Vendernes eller Giersternes Familie, da dens Fodder ere saadanne. Om den have ingen nøye Efterretning, saasom den ikke sees længer i disse Vande, end in Januario og Begyndelsen af Febr. da den, som andre Fiske-Jægere af det Slags, kommer og forfølger Vinter-Silden, naar samme gaaer til.

Sey-Unge. See Maase.

Siebenschwanz. Saa kaldes den her i daglig Tale, men skal nok være den Sieden- eller Seiden-Schwanz, som Hr. J. KLEIN pag. 70. henregner til genus Turdorum, Drosselernes Art, og kalder den blant andet la grive Bohemienne, ligesom den af FABRO kaldes micro-phoenix, maaskee fordi man ikke sees flere af dem tillige (*). Det Navn Siedenschwanz har den nok

Siebens-
schwanz.

u

af

(*) Denne ret anseelige Fugl, hvis Føde er Snebær, holder Hr. JOH. HEINR. ZORN for at have sit Hiem i de Nordiske Lande, og derfra at komme til Sydskand: "Der Grund des Namens Bohemelein ist eine ungegründete Meinung, daß dieser fremde

af sin lange, glendsende, og med Fiere af rød, blaa og guul Farve besatte Hale, som gjør den særdeles anseelig. Hartad yderst paa hver Vingefier, som ellers ogsaa ere buntede, har den en liden rød og glendsende Plet, ligesom af rød Lak.

Siisgen.

Siisgen er en liden mørkagtig Fugl, som falder her overflødig, særdeles hvor der ere Gran-Skove.

Skade.

Skade, Skjære, Skior, Pica. En noksom bekendt Fugl, der en tør beskrives, da den idelig holder sig nær til Husene, og derfor her i Landet kaldes **Tunt-Fuglen**, det er, den der vil boe ved Folkets Boliger. Dens Føde er Aadsel, og om den undertiden forgriber sig paa en Kylling, tør Bonden en hegne det, i Meening at denne Naboe var noget mere berettiget end andre Rov-Fugle, og vidste at skade ham igjen. Dens Rede bygger den i Træer forsigtig af Torn med en Hvelving til Dække og Udgang paa Steden. Af sine Unger og Æg er den saa kler, at om man tager disse sidste og kaager dem, og legger dem i Redet, da bliver Skaden dog ved at ligge derpaa indtil den døer. Naar den skæres for Tunge-Baand og læres lidet, da giver den Papagøyen ikke meget efter i at sladdre. **Skov-Skaden**, som her ogsaa findes, er graa og hvidt spraglet eller

” fremde Vogel aus Böhmen kommen solle, wo er aber eben so
 ” wenig als bey uns zu Hause ist, ob er wohl über Böhmen im
 ” Strich treffen, und daselbst, wegen seines Trasses, sich gerne
 ” aufhalten mag, doch vermuthlich weiter aus den mitternäch-
 ” tlichen Gegenden, wie andere Bachholder-Vogel, herstreicht.

eller stribet med nogle røde Fiere, holder sig ikke til Husene, og efteraber andre Fugles eller Dyr's Røst. Naar nogen kommer dens Rede nær, da flyver den dem dristig i Ansigtet, for at hindre sine Ungers Berøvelse. Strand-Skade, som opholder sig meest ved Vandet for at sanke Snegle, Skæl og Østers, har røde Fodder og ingen Sporre bag til. Den holder man for at være PLINII Hæmantopus.

Skarv. En temmelig stor sort Søe-Fugl, større end en And, hvis Fodder den og har, undtagen at den yderste Taa er meget længer end Resten. Paa alle Tæer ere lange, krumme og skarpe Kløer, ligesom hele Fuglen sorte. Fodderne staae og videre ud til Siderne end paa en And eller Gaas, saa den meget skræver. Hals, Hale ogvinger ere meget lange. Oven paa Halsen sidder en grønagtig glendsende Fier. Af den er trende Slags. Det første kaldes Top-Skarv, fordi den har en Top paa Hovedet. Denne kommer ikke gierne ind i Fiordene, men holder sig ved de yderste Der. Det andet Slags er større og distingueret ved en stor hvid Plet, som en slet Daler, paa hvert af sine sorte Taar, som giver den det Navn Hvidlaaring. Det tredje Slags er uden al Distinction, derhos mindre end det første og større end det sidste. Redet bygger denne Fugl under bratte Helder ved Havet (*),

Skarv.

II 2

legger

(*) Da disse Fugle boe tilsammen i stor Mængde, saa bruge Bønderne følgende List at fange dem med. Om Aftens Tid naar Skarvene ere sankede, roer man hen under Helden med en Baad og optænder derpaa en liden blussende Ild, hvis hastig opstigende Røg og Varme gjør disse Fugle saa fortumlede i Hovedet, at de nedfalde i Hobe-Fall, og da lettelig dræbes.

legger 3 sneehvide Æg som Gaase-Æg. Samme udrukkes af Han og Hun verelvis i 3 Uger. Raager man Æggene, da have de dette særdeles, at de aldrig blive haarde som andre, men altid flydende. Ungerne ere af Begyndelsen hvide, og faae deres sorte Couleur ikke forend efter tredie Uge. Siden nære de sig med de Gamle, som ere vældige Fiskere, og dukke, efter Fiskernes Sigende, meget dybt paa 20 à 30 Favne, for at ophente alle Slags forekommende Fiske, af hvilke man undertiden finder saadan Mængde i dem, naar de dræbes, at man ikke kunde forestille sig det. End underligere maatte det synes, som dog er sandt, og af flere Observatoribus tillige stadfæstet, at endskiont Skarvens Hals er lang og smal, saa man med Tvang kunde ikkun stoppe et Par Fingre need deri, veed den dog at aabne Strubens musculeuse Deelee til saa vidt et Svelg, at man i Maveen finder temmelig store Flyn-dere af en halv Alens Brede. Naar Skarven kommer til Lands, reiser han sig paa Beenene op mod Vinden, for at lade sig vel giennemtørre. Men da dette skeer sielden, saa kalder man her til Lands et vaadt, smuset og ubehageligt Menneske en Skarv, eller om den, der sielden holder sine Klæder tørre, siger man: Han er saa vaad som en Skarv.

Skraabe.

Skraabe er en maadelig Søs-Fugl, saa kaldet, fordi den ligesom Lunden indskraber eller graver sig temmelig dybt i Jorden eller i Gruus mellem Steene at gjøre Rede, og ligger der ikke efter andre Fugles Art paa Bugen, men paa Ryggen. LUC. DEBES beretter p. 133. at paa Færøe,

Jærøe, hvor denne Art meest findes, æder man Ungen, som er aarlig af hver ikkun een, men samme saa feed som ingen feedet Gaas, hvilket synes desto merkværdigere, da den bespises af sin Moder allene om Natten, og seer hende Dagen igiennem ikke. Videre er mig denne Fugl ikke bekiendt.

Skue er af Skabning næsten som en stor Maage og fulsort som en Ravn. Han lever, ligesom før er berettet om Jofuglen, ikke af at fiske selv, thi han formaaer ey at dukke i Vandet, men af at berøbe andre Fugle hvad de have ophentet, saa han forfølger een efter den anden, slaar dem med Vingerne og lader ikke af, førend de slippe hvad de have, saa Skuen kand gribe det i Faldet. Hvorledes det har sig med deres Ungel er ikke bleven mig bekiendt, men vel at de ere meget grumme, naar nogen nærmer sig deres Rede, da Skuen undseer sig ikke ved at angribe og slaae hart med sine Vinger, hvorfor man undertiden maa bruge sin Knyt til at værges sig med, da han flyver deri og dræber sig selv.

Skue.

Sneefugl eller Vinterfugl, saa kaldet, fordi han fremkommer sidst om Vinteren eller mod Vaaren naar der er stærk Sne, og sees ikke mere at flyve omkring naar Sommeren frembryder, endskjønt han bestandig bliver i Landet, og holder til i Steen-Ridser paa de høieste Fjeld, hvor hans Føde bliver Orm, Fluer og Insecter. Paa Skabning er denne Fugl, som en stor Spurre eller lidet større, sort og hvid, men Hunnen mere graa. Hovedet ligner Triskens aldeles.

Sneefugl.

Sneppe eller Snipe, Scalopax, Langsnabel, for sit lange Nebb skyld, ellers maadelig stor, som en dobbelt Kramsfugl, god at æde, naar den ikke er maver. Nogle kaldes Myr-Snepper, som opholde sig paa Moser og Heeder. Disse ere brune og lidt sorte paa Ryggen. Skov-Sneppen er næsten af samme Bessaffenhed, men holdes bedre, da dens Fode er sundere. Strand-Sneppen er den mindste, lys paa Farve og næsten som en Maa-ge, men lever af Skæl, Orm og smaa Fisk paa Strand-Bredden. Enhver af de tvende første Sorter adskilles atter i 3 til 4 Slags, men den Forskiel er liden og mig dertil ikke noksom bekiendt. Sneppen er en Trekfugl, som kommer om Vaaren og rejser mod Vinter.

§. 6.

Solfort.

Solfort, ligner næsten en Drossel eller Stær, og hører vel til dens Slægt, søges ogsaa ligesom hine til at spise. Den distinguerer sig ved at synge om Sommer-Aftener indtil Midnat.

Spette.

Spette, Træ-Pikker, Træ-Hakker, en maadelig Fugl, adskillig af Farve, med Skade-Neb, og dert en forunderlig lang og spids Tunge, hvis Ende har en Braad af Horn saa spids og skarp, at Spetten kand bore sig langt ind i et Træ, ligesom den og bygger Rede i hule Træer. Fodderne har 4 lange Tæer, af hvilke de 2 staae gandske for og de 2 andre ligeledes bag ud. De leve meest af Orm og Insecter, som falde paa Træerne, og anstille deres Jagt med bemeldte lange spidse Tunge, som treffer

accurat

accurat paa det allermindste Rov. Af Spetter falde adskillige Slags efter Farven, som man kalder Grønspetter, Sortespetter, Gullspetter; da de tvende første Slags ogsaa have røde Cachetter paa Hovedet.

Spove, en Land-Fugl af det Slags, som søger sin Næring af Havet, foruden at komme derpaa, men bliver ved Strandbredden eller i Skiæren for at tage hvad Skæl og smaa Fisk der driver ind. Til dette Øiemerke svarer dens Skabning; thi da Spoven er en maadelig Fugl næsten som en Rype, brunn og graa, lidt spraglet under Brystet, saa har den lange Beene, efter sin Maade som en Stork, og derhos et meget langt og krumt Neb, længer end Sneppens. Sit Rede bygger den paa aaben Mark, ikke langt fra Havet, kaster 3 Æg lidt mørkagtige og ellers som Hørens, hvilke Han og Hun skiftes til at rugge i 14 Dage. Den kommer om Vaaren og reiser om Høsten, dog ikkun sildig og naar man seer den første Sne at falde.

Spove.

Spurre falde her, som andensteds, flere end Algermanden ønskede. Graa-Spurrer, som holde sig nærmest til Gaardene, heder her Huus-Kald. Gule og grønagtige Spurrer søge mest Skoven (*). De hvide Spurrer, som ALDROVANDUS in *Ornitholog.* Lib. XV. c. 10. taler om, skulde og findes her om Vinteren paa nogle Steder,

Spurre.

(*) En god Kiendere forsikrer mig, at disse ere ikke egentlig af de andre Spurres Art, endskjønt de om Vinters Tid flokkes med dem. De kaldes i Tydskland *Zimmerling*, og bygge deres Rede i smaa Bukske.

der, da det formodentlig er en Omrøstelse af Sommer-Farven, ligesom hos Kyper og Harer. Dog derom veed jeg intet videre end at OLIG. JACOBÆUS in *Museo Regio* Sect. II. p. 12. siger: In quibusdam Norvegiæ locis tempore hyemali passeris omnes niveum colorem induere nonnulli referunt.

Stær.

Stær eller Star, af Skabning som Kramsfugle, sorte og spættede, indfinde sig ligesom hine i store Flokke, og bygge gierne deres Rede i Lader eller Fæ-Huse. De legge aarlig 2 Kuld Unger ud, men ligge om Vinteren i Dvale.

Steendulp.

Steendulp eller Steensqvette, fordi den bygger Rede blant Steenene, er en liden gråa og hvitdagtig Fugl, næsten som en Spurre. Den kaldes og af nogle Dvif-Stiert, fordi den idelig bevæger Halen.

Stillig.

Stillig, en noksom bekiendt og net liden Fugl, der elskes for sin Sang og dertil holdes i Bunn.

Stork.

Stork falder her ikke at beskrive, efterdi den enes af Landets Fugle og de fleste Normænd aldrig har seet den, særdeles Øster paa. Her paa Vester-Kanten sige mig nogle faa at have seet, da og da en enkelt af dette Slags, men aldrig at den har havt Tilhold eller bygget Rede, saa det maaskee kand have været en forvildet Stork, som af Hændelse er kommen fra sin Flok (*).

Strand-

(*) Ligesom denne Fugl er fremmed i Norge, saa kand man og sige, at den, efter alle Guds Gierningers vise Sammenhæng, her til Lands langt mindre end andensheds behøves, og mindre kunde nære sig, efterdi

Strand-Ærle. See Fiær-Muus.

Strand-Skade. See Skade.

Svale, som gjør sig nok bekiendt ved at bygge i Husene. Hr. JAC. KLEIN har i sin nyelig udgivne *Historia Avium* p. 195. seqv. en vidtløftig Dissertation de *Hybernaculis Hirundinum*, om Svalernes Vinter-Boelig, hvori ere indrykkede adskillige Breve med Attester, at man har fundet Svalerne liggende om Vinteren i Vandet. Denne Sandhed udfævede her til Lands ikke nær saa vidtløftig Beviis, da næsten hver Mand veed, at Svalerne mod Vinteren, efter at de lidet har qvidret, eller, som man siger, synget deres Svale-Sang, flyve flokkeviis tet tilsammen og synke sig ned i ferske Vande, gemeenlig imellem Rør og Siv, hvoraf de om Foraaret fremkomme og indtage deres forrige Boelig. Men naar Fiskeren om Vinters-Tid af en Hendelse træffer paa saadant Svale-Leve og med sit Garn opdrager nogle Sneese, ja vel 100 tillige, findes de sammenkoblede med Fod i Fod og Neb i Neb, saa denne Klump er af underlig Anseelse. Tager man nogle af dem ind i en varm Stue, da begynde de, efter en halv Times Forløb, at røre sig, og kort efter at flyve og slagre

Svale.

X

om-

efterdi her findes, som tilforn er meldet, langt mindre Antal af Slangar og andre forgiftige Dyr. Denne Raason er vel rigtigere end Doct. OWENS Skiemt om Storkens Afstne til de Steder i Sydfland, hvor man ikke giver Geistligheden Tiende. Il rap-
 porte, que les cigognes sont favorables au clergé, car elles ne veulent point séjourner dans aucune ville d'Allemagne, où l'on ne paye point de dîmes aux Ecclesiastiques. *Biblioth. Britan.* Tom. XIX. p. 180.

omkring, dog varer dette utidige og dem unaturlige Liv ikke længer end een Time i det høieste, saa døde de aldeles. Dette har endog i OLAI MAGNI Tid her til Lands været vel bekiendt, som sees af hans *Histor. Septentr. Lib. XIX. cap. II. (*)*.

Svane.

Svane er hos os en fremmed Giest, og egentlig ingen Norsk Fugl, hvorfor den heller aldrig findes i Østerlandet, da Vinteren der ikke lader noget Vand aabent for Is. Men paa Vester-Ranten, hvor jeg P. I. cap. I. har viist, Vinteren at være mildere end i Danmark eller Tydskland, og den salte Sø altid aaben, findes Svaner, særdeles i Sundfiord ved Svane-Gaard og der omkring, dog ikke i nogen stor Mængde, thi det er ikkun en Vngel af nogle saa Refugiez, som den haarde Vinter An. 1709. og 1740. har dreven herop, for at søge aabne Vande. Den gang var Frosten endog i Frankrig saa stærk, at Skildtvagterne døde paa deres Post, Viin-Stokken frøs bort og Fuglene faldt døde need af Lufften. Da var hele Øster-Søen saaledes broelagt, at man reyste ligesom paa en Land-Vei imellem Kiøbenhavn og Dantzig. Men da alle salte Vande her til Lands i det samme vare aabne, endogsaa Bergens Baag, saa viiste Ends underlige Forsyn adskillige for ubekiendte Vand-Fugle, og blant dennem Svanen, denne underlige Vei, som en Philosophus høylig havde fra-

(*) Ikke desto mindre er denne ustridige Sandhed nyelig, men uden mindste god Grund, modsagt af GEORG EDWARDS i hans *Natural History of Birds. See Biblioth. Britanmique Tom. XXIII. P. I. p. 212.*

fraraadet dem, nemlig i Norden at søge det aabne Vand, som fattedes i Sønden (*).

Søndenvinds-Fugl, saa kaldet, fordi den ikke sees uden naar Sønden-Vind vil komme, ligesom den tilforn omtalte Nordvinds-Pibe forkynnder Norden-Vind, saa at disse tvende Slags kunde forestille et levende Veyr-Glas, havende Grunden til deres Spaadom, en af fornuftig Overlæg og Slutning, men af den indtrængende tyndere eller tykkere Lufts Følelse i deres Legemer, ikke anderledes end naar Rattene, med at fløe og rive i Træ, pleje at spaae om Storm, at jeg ikke skal tale om den Talender mange Mennisker siges at have i deres Legemer, til Advarsel mod Uveyr. Den liden Fugl, som giver Anledning til denne Digression, kaldes ellers ogsaa Haren, er sort af Farve, større end en Stær, og gandske spidsnebbet. Om den andensteds er bekiendt, skal jeg ikke sige, da jeg om denne og nogle flere Norske Fugle intet har fundet hos Ornithologiens adskillige Skribentere.

Sønden-
vinds-
Fugl.

S. 7.

Tærne. See Sand-Tærne.

Teist er en Søe-Fugl af det Slags, som duer til Spise, ja endog meget velsmagende. I Størrelse er den lidt mindre end en Alk, rød paa Beene og Neb, hvilket sidste er noget langagtigt. Om Sommeren er den sort med halv hvi-

Teist.

X 2

de

(*) I Dr. NIC. HORREBOWS nyelig udgivne Efterretning om Island, læses med Forundring, at Svanerne der findes i største Mængde, om Sommeren i de ferske Bande, men om Vinteren i det aabne Hav S. 44.

de Vinger, om Vinteren lysegraae og det i en Hast, saa man, fra Vinter-Natten af, strax kand kiende Forskiel. Den kaster 2 graaspattede Æg som en Dues. Han og Hun skiftes til at udlegge dem i 14 Dage. De bygge deres Rede i hule Berg-Rifter mod Havet. Hr. J. RAMUS melder pag. 250. at Teistens Skarn er af høyrød Couleur, da den føder sig af Snegle ved Strandbredden, som vel mueligt giver den røde Farve, hvoraf Purpur skal først være kommen, saa det er troeligt, at Purpur-Sneglene ogsaa her skul- le findes, om den Sag blev ret efterforsket. See lidet mere Cap. II. §. II. om det Insect kaldet Røe Nat.

Ten. See Sandtallen eller Tendeloben (*).

Tield.

Tield, kaldes ogsaa Glib, og af nogle Strand-Skade, da dette Navn maaskee gives tvende Slags Fugle. Tielden ligner ellers nogenlunde en Krage, med et guult, langt, og mod Enden buttet Neb. Fodderne ere halv klostede og halv samlede, ligesom Fuglens Art er, at nære sig baade til Lands og Vands af Rov. Den kommer tilig om Vaaren, skriger og kyser andre Fugle. Mod Ravnene er den saa- re fiendsk, farer ham med stærk Flugt lige paa Livet og ind- støder sit tykke dog skarpe Neb i ham, saa han ynkelig skriger og tager Flugt, hvorfor Tielden har Bondens Yndest og handthæves som en Forsvars-Fugl og god Giest, der ikke maa forføres. Tieldens Yngel er mig ubekiendt.

Tiur,

(*) De trende Navne Tærne eller Terne, Teden og Ten ere uden Tvivl det samme og een Fugl tilhørende, thi den Øster- og Vesterland- ske Dialekt giver dette i andre Ord tilkiende, saasom naar hiin, efter Dansk Udtale, siger Tjern, Horn, Korn, Barn, da heder det i vore Bonders Mund, Jedn, Zodn, Rodn, Baadn.

Tiur, Teer, Tødder. En stor Skov-Fugl, moren som en Dren til Anseelse, ja af alle ædelige Fugle her til Lands den største, og kand agtes som en vild Kalkonst Hane, hvilkken den og ligner paa Neb og Kløer, skiont disse sidste ere lidet krummere. Dette er at forstaae om Hannen, hvis Farve er sort, undertiden sort-graa og rød omkring Pynene. Hunnen, kaldet Rø, er meget mindre, brunagtig af Couleur med sorte Pletter (*). De holde gemeenlig til i store Skove, hvor deres Næring er Enebær og Fure-Knopper, hvilket ogsaa kiendes paa deres Ried, som ellers er tendre og giver en god Steeg, men har derhos en resinæus Smag af bemeldte Fode. Om Vinters Tiid nedgrave de sig ligesom Kyper og Varsugle i Sneen, dog ikkun om Natten. Ved denne Leilighed overbældes de ofte af den sneedige Rev, som veed at opsoge deres Leye. Ellers har de en farlig Fiende i Høgen, som de ikke giøre Modstand, skiont de ere meget større. Naar de lege, siges Hannen at bryste sig og gaae med opreiste Fiere ikke anderledes end en Kalkonst Hane, da giver den og med Nebbet en Lyd, ligesom naar man trommer med et Par Pinde paa Bordet. FR. WILLOUGHBEIUS adskiller Tiuren fra Varsanen allene som et større Slags af samme Familie. Da denne heder Urogallus, Tetrao Major. *Venetis Gallo di montagna. Angl. Cock of the Mountain or of the Wood.* X 3 Træe.

(*) *Grygallum majorem* GESNERI & ALDROVANDI hujus avis fœminam esse existimo, fœmina enim in hoc genere avium, colorum varietate & pulchritudine mares excellent. Cum vero GESNERUS putaverit, in nullo animalium genere fœminam mari pulchritudine antecire, præsumpta hac opinione deceptus in utroque *urogallo* seu *Tetraone majore* scilicet & *minore* diversum sexum pro diversa specie habuit & descripsit. WILLOUGHB. *Ornitholog.* Lib. II, c. 12. §. 1. p. 124.

Træ-Pikker. See Spette.

Trost. See Drossel.

§. 8.

Bagtel.

Bagtel, Coturnix, en liden nydelig men rar Fugl, findes paa nogle Steder i Øster-Landet, saa og paa Jædderen. Her veed jeg ikke at have seet den.

Bibe.

Bibe, en vel bekendt maadelig brunn og graa Fugl, distingeret ved sit Skæg i Naksen og sit daarlige Skrig, med hvilket den forraader sit Rede naar den vil fresse det, falder ikke meget i denne Egn, men meest i Tønsberg-Lehn og Borreslyssel.

Berg-
Ugle.

Kat-Ugle.

Ugle er her tvende Slags, nemlig Berg- eller Steen-Ugle, stor, graaspraglet med store runde rødagtige Dyne, holder til i Biergene og lader sig høre med et faldt Skrig, knebrer og tillige med Nebbet som en Stork. Kat-Ugle, som er noget mindre, og i Hovedet ligere en Kat end en Fugl, musser og stærk, saa man finder en Hob Uten liggende i dens Rede, hvorfor gode Huusholdere gierne unde den Boelig i deres Lade. Dog hades hun her af en superstitiøus Indbildning om Tegn til feny Folk og Døden, hvor hun tager Boelig. Den legger 2 Æg, og om man bytter dem med Høns-Æg, bliver Uglen ved at ruge dem, men æder Ungerne naar hun ikke kender dem for sine. Kommer Uglen i Kast med Ratten, da slippe de ikke hverandre, førend een maa lade Liv. Saa at disse Rivaler ikke formildes ved det Slægtskab der synes at være imellem dem, efter Ordspøget: Frende er Frende værst.

Det

Det femte Capitel.

Om Fiske og Fiskerier.

- §. I. Fiskenes Afkom og Overflodighed i Nordse.
2. Deres Betragtning i Almindelighed.
 3. Orden og Inddeeling.
 4. Aal, Aaleqvabbe, Aborre, Ankertrold.
 5. Berggylte, Blaaskaal, Blankenstein, Blege, Brasen, Brisling, Brigde, Brosmer.
 6. Elverike, Fiske-Konge, Slyndere, adskillige Sorter, Fløy-Fisk, Forelle, Graasen, Gedde, Gorkytte, Gisors, Guld-Lax.
 7. Haae, adskillig, Haaebrand, Haaegule, Haaefiering, Haaemær, Korshaae, Hav-Hest, Helleflynder, Hornfisk, Horr.
 8. Hvalfisk, adskillige Sorter, Hvidling, Hundstige, Hysse.
 9. Isgalt, Karpe, Karudse, Kobbe, Kollie, Kolmund, Knur-Hane, Krøkle, Kullebars.

§. I.

Sed mangfoldige Fisk-Arter, saavel de ferske som salte Bunde tilhørende, er Norge saa rigelig velsignet, som noget Land i Verden, ja hvad de sidste angaaer, nemlig Hav-Fiskene, da tvivler jeg paa, at det, tillige med Island, har Mage, undtagen i Nord-America, særdeles i Terre neuve, hvor Frankoserne i dette Seculo har vidst at indrette den rige Torst- og Lare-Fangst saa fordeelagtig, at samme intet eftergiver vore Norske.

Fisk. Yngel
under
Nord- Po-
len.

Norste. Under de tykke og bestandige Jis-Plader, som fra 80 Grader af bedække Nord-Søen alt hen til Polen, er de beste Fiskes egentlige Hiem og Fæderne-Land. Der yngle de i Fred og Skaansel for hine graadige Hvalfiske, som har en Lunge efter Land-Dyrenes Skabning, og derfor ofte maae drage deres Aande, følgerig ikke vove sig ret langt ind under hine Jis-Hvælvinger. Imidlertid skulde Fiskene, særdeles Sildene og Torskene, som de allervigtigste, ikke blive der, men have af Skaberens en Drift til at komme frem i rum Søe til Menniskenes Nytte (*), og saa snart det skeer mod Aarets Ende, da staaer Hvalfisken tillige med sine Underbetientere Springerens, Marsvinet, Sælhundens og flere af det Slags, færdige til at udføre Guds Raad, det er, at gjøre Jagt paa de mindre Fiske og

- (*) De fleste Fisk-Arter, som ere ovipara eller avlede af Rogn, komme aarlig ind under Landet, uden Tvil fornemmelig i det Vren-
de, at de i stille Fiorder og Vigers kunde aflegge bemeldte deres Rogn med større Sikkerhed end i det vilde Hav; thi Forsfaren-
hed lærer, at de komme fulde og tykke ind, men gaae tynde og slunkne ud igjen til Havs, ja hvad mærkeligst er, at de ved saad-
dan Udreise sluger nogle smaa Steene i deres Bug, ligesom til en Ballast i Steden for den afslagne Rogn, og naar vore Fiskere finde bemeldte smaa Steene i Fiskens Bug, da vide de, at den gjør sig rejsesærdig, hvorfor de og søge efter den nogle Mile længer ud paa Storeggens Sandbanker med deres Garn. Nogle meene ogsaa, at Fisken søger Landet og Fiorderne, for at faae ferst eller dog brat Vand, hvilket skal være den da til Sundhed og befordre dens Yngel. Denne skeer, efter nogles Observation, saaledes, som siden er meldt om Laxen in specie, nemlig Fisken bøyer sig gandske krum til Siden, da dens Rogn udsproitter af Gadboret. Naar en Flok Hun-Fisk er særdig hermed, komme Han-Fiskene og udlade ligeledes deres Mælk eller Isel derover.

og drive dem derhen, hvor de behøves. Hvorledes det gaaer til, findes herefter beskrevet i de Artikler om Silden og Hvalfisken, saa jeg nu ikke opholder mig ved disse Particulariteter, som ellers ere ret merkvaerdige og tienlige til Indsigt i en Deel af Guds vilse og kierlige Huusholdnings Maade. Derimod vil jeg forud erindre dette, at som Fisker holder sig helst i de koldeste Bande, og derfor er bedre om Vinteren end om Sommeren, saa falder den længst mod Nord-Polen en allene alleroverflodigst, men ogsaa allerfedest. Naar den nu der af sin aarlige store Vngel nødes til at emigrere, og, som sagt er, af Rov-Fiskene, der ere Guds Jægere, at lade sig drive i ubeskrivelig store Flokke, længer mod Sonden, da taber den alt noget af sin Kraft og Fedme paa den lange Reise, indtil den nogen Tid har staaet under Landet, og ligesom forfrisket sig igien. Siden gyder den der sin Rogn og Mælk, hvorved den atter svækkes og maves paa nogen Tid. Det første beboede Land, som hine fra Nord-Polen emigrerende eller udsværmende Fiske-Colonier stode an paa, er næst Island (*) Finmarken og Norge, saavel som Norder-Enden

V

af

(*) I Island fanges vel mange Fisk, særdeles Torsk, som sees af de aarlig til Kiøbenhavn og Glückstad derfra hjemkommende store Skibsladninger. Men vist nok er dette, at da Island just ligger lige for Fiske-Skarens første Udfart, saa kunde der fanges i det mindste ti gange flere, hvis ikke Landet fattedes Skov, sølgelig Waade og Skibe, hvilket burde erindre vore Normænd om, at holde deres Skove i bedre Agt og Hævd, end de gjøre her paa Vester-Kanten. Thi polito det er mueligt, at Skoven her omsider kand ødelegges, da er Fiskeriet tillige øde, naar saa mange Waade og nogle 100000 Fugtagier, som aarlig udkræves, falder alt for dyre.

Mængde.

af Skotland og dets orcadiske Ellander. Her falder Fiskenes Mængde, særdeles Sild, Sey, Torsk, Makrel og Lax, visselig saa stor, at skönt jeg i følgende Artikler ikke nær har sagt derom alt det, som, efter nyere Observation, endnu kunde siges og med Sandhed legges dertil, vil samme dog vist nok falde Læseren af enhver fremmed Nation vanskeligt at give Biesald, ligesom jeg selv ved min Ankomst her til Landet ikke heller kunde troe det, førend jeg af øyensynlig Forsfaring og mange uforkastelige Vidner, blev overbevist derom (*).

I Europa er vist nok intet Land bequemmere til at studere Ichtyologiam eller Kundskab om Fiskenes Historie, end dette Bergenske Stift og Amtet Nordland i Tromsøhiems Stift. Naar man efterseer hvad Møne en BEL-LONIUS, RONDELETIUS, SALVIANUS, ALDRO-VANDUS, GESNERUS og frem for alle WILLOUGH-BEIUS haver gjort sig for at give nogen tilfrelkelig Efterretning om denne vigtige Deel af Natur-Læren, da kand man ey bare sig for at ønske, der maatte nogen af disse lærde og flittige Mænd have havt sit Observatorium her i denne Egn, da han vist nok kunde have gjort vigtigere Decouverter, end Læseren kand vente sig af mig, da det og vilde udcræve en gandske Mands gandske Levnet. Jeg skriver i Almindelighed om allehaande Norske Naturalier, følge-

(*) Fra Karsund ved Stavanger indtil Tromsø i Nordland fanges ved Guds Belsignelse aarlig saadan Mængde af Sild, Torsk, Sey, Lax, Langer, Brosmer og Helleflynder, at allene disse Fiske-Bare indbringe efter rum Regning en Million Rigsdaler eller 10 Tønder Guld, ja undertiden derover.

følgelig fand jeg ikke udbrede eller opholde mig ved alle Particulariteter, allermindst, saasom hine Medici, indlade mig bestandig i hver Fiskes Anatomie. Ikke desto mindre haaber jeg, at de, som efterdags stræbe at bringe den Kundskab om Fiskene til større Fuldkommenhed, torde her finde mere af det Væsentlige sanket i et kort Begreb, end i mange store og ellers langt vigtigere Beskrivelser. Hvad her angives som vist og tilforladeligt, skal ved nøjere Randsagelse befindes saa at være i Sandhed. Men hvor jeg selv har baaret mindste Tvil, er ikke heller givet nogen Forsikring.

§. 2.

Førend jeg begiver mig til at handle om hvert Slags Fisk i Særdeleshed, vil jeg, efter mit Hoved-Mærke, som er Skaberens Priis, anføre noget lidet af Hr. CAROLI ROLLIN hans artige Tractat, kaldet *Physique des Enfants* eller Natur-Lære for Børnene, hvor det Cap. II. heder om Fiskene saaledes: "Hvor mange Slags Fiske af adskillig Storhed fremfører ikke Vandet! Jeg betragter alle disse Dyr, og mig synes, jeg seer intet andet paa dem, end et Hoved og en Hale. De have ingen Hænder eller Fødder, ogsaa deres Hoved har ingen frie Bevægelse, og hvis jeg vilde grunde min Slutning allene paa deres Skikkelse, skulde jeg tænke, dem manglede alle Fornødenheder til deres Livs Underholdning. Men med saa faa udvortes Lemmer, ere de dog bevægeligere, hurtigere og konstigere end om de havde mange Hænder og Fødder. De vide at betiene sig saavel af deres Hale og Finner, at de skyde frem som en Piil og mere flyve end svømme.

Egenskab i
Almindelighed.

"Fiskene æde hverandre op indbyrdes, hvorledes kunde dog
 "disse Vandets Indbyggere bestaae? Herimod har Guds
 "Forsyn allerede skaffet Raad og maget det saaledes, at
 "deres Vngel og Formerelse maa være forunderlig rigtig,
 "og at deres Frugtbarhed uendelig vidt overgaaer deres
 "Begierlighed efter at opæde hverandre, saa at de, der for-
 "tæres, ere altid langt færre end de der, komme paa nye
 "igien(*). Jeg tænker paa, hvorledes de smaa Fiske und-
 "gaae hine store, af hvilke de ansees som et dem tilhørende
 "Rov, det de stedse maae-jage efter. Men see, det svage
 "Folk er desto hurtigere til at flye. De begive sig og hen
 "til saadanne Steder, hvor det lavere Vand ikke tilstoder
 "de Store at komme efter dem. Saa det synes vor H. Er-
 "re har bodelt paa deres Svaghed, ved at give dem saa me-
 "gen Forsigtighed. Hvorledes gaaer det til at Fiskene kun-
 "de leve, ja være friske og sunde i det Vand der er saa salt,
 "at jeg ikke taaler en Draabe deraf i min Mund? Hvorle-
 "des kunde de midt i Saltet beholde et Kød, som aldeles
 "ikke smager af Salt? Hvoraf kommer det, at de beste og
 "til Menniskenes Brug nyttigste Fiske, nærme sig til
 "Strandbredden, ligesom de ville tilbyde sig selv, hvorimod
 "andre

(*) Til den Ende ere ickun saa Hav-Dyr, saasom Hvalfisken, Marsvin-
 net og Sælhunden, hvilke, paa Vand-Dyrenes Maade, føde levende
 Unger. De allerfleeste ere ovipara eller saadanne, som yngles
 af Rogn, og i Steden for at Fuglene legge aarlig i hvert Nede
 nogle saa Æg, saa har hver Fisk aarlig mange Tusende Rogn-
 Korn at gyde paa Grunden. Imidlertid er Auctor af *Biblioth.
 Britannique*, T. XIX. P. I. p. 177. ikke aldeles af Hr. Rollins
 Meening, hvad Guds Forsyns egentlige Øyemerke heri an-
 gaaer.

"andre, som ikke ere os saa nyttige, søge langt bort (*)?
 "Hvorfor maae Sild, Gardeller, Makrel &c., som i deres
 "Formerelses og Væxtes Tid opholde sig paa ubekiendte
 "Steder, siden paa visse Tider indfinde sig og ligesom
 "indbyde Fiskerne, ja selv kaste sig i deres Garn og Medes-
 "Krog? Hvorfor maae adskillige Fiske, saasom Lax, Dre-
 "der, Al &c. trænge sig i Hobetal op ad Elvernes Udlob,
 "for at gaae vidt op i dem og meddeele ogsaa Havets Go-
 "de de Lande, som ligge langt derafra? Hvilken anden, end
 "din Haand, o Herre! leder dem med saadan Wiisdom,
 "endskjønt din saa store Forsorg sielden antages med til-
 "børlig Taknemmelighed. Saavidt Hr. ROLLIN.

S. 3.

Hvad jeg tilforn har erindret om Fuglenes Afdeling i visse Classer, nemlig, at skjønt samme skulde sigte til et desto tydeligere Begreb, saa reiser sig dog just deraf desto større Confusion, da mange i en adskillig Hensigt kunde høre til adskillige Classer, saa at de idelige Undtagelser gjøre Reglen saa got som til intet, det samme maa jeg og forud erindre om Fiskene. Af denne Aarsag vil jeg her atter følge den Orden, som Navnene anvise efter Alphabetet. Ikke desto mindre ere dog visse Fiske og Hav-Dyr saa aldeles adskilte fra Resten af det vaade Elements

Orden og
Inddees-
ling.

V 3

Beboe-

(*) Herved er dette allermærkværdigst til Guds Forsyns Pris, at som hver Slags Fisk har paa visse Aarsens Tider en særdeles Drift i sig til at søge Landet, saa er samme Tid just den, paa hvilken saadan Fisk er allersedest, og ikke ved sin Vigel udmavret, saasom Lax om Foraaret, Makrel efter St. Hans Dag, Sild om Høsten, Torsk om Vinteren &c.

Beboere, at man ikke beqvemmelig kand blande dem, hvorfor jeg og har udtaget disse sidste af bemeldte Orden, og sat dem hver for sig i tvende Capitler, nemlig først de adskillige Fiske-Arter, som ere omgivne med en steenagtig eller haard Skal, hvori de boe saasom i et Huus, der voxer med dem. Dernæst de adskillige monstra marina eller Udyr i Nord-Søen, af hvilke nogle hidindtil ofte ere tagne i Tvil og holdte for Chimærer, men efterdags torde faae anden Ansæelse hos dem, der ikke ville afskaffe al fidem historicam. Naar disse tvende Classer adskilles fra de egentlige Fiske, bliver efter bemeldte Alphabetiske Orden den første Fisk

§. 4.

Alal.

Alal, en overalt noksom bekiendt lang og rund Fisk, er i ferske Bande fedest og best, men sielden over een Allen eller halvanden lang, hvorimod den Norske Hav-Alal, som er mævrere, falder 4 à 5 Allen lang, og ligner meget en Slange, ligesom det Latinske Navn Angvillæ, henviser den til Slangernes Slægt og Art (*). Den trives best paa sliimagtig Grund eller Mudder, holder sig og gierne til Uadsel, men at den deri skulde ayles endogsaa foruden at komme enten af Æg eller Sæd, ligesom Alalen selv ikke skulde have nogen Adskillighed paa Kion, er en underlig Meening, skjønt baade gammel og antagen af de fleste Naturkyn- dige. FRANCISC. WILLOUGHBEIUS, som selv er uvis i den Sag, siger in *Hist. Pisc.* Lib. IV. Cap. 4. p. 110. Angvil-

(*) En god Ven siger sig at have havt en Alal 2 Favn lang, og, da den blev opskaaen, een Allen breed. Hans Folk holdt den for en Slange, og vilde ey æde den.

gvillam neque marem esse neque foeminam, neque prolem ex se generare tradit ARISTOTELES, & alibi nec per coitum procreari, nec parere ova, nec ullam captam unquam esse, qvæ aut semen genitale aut ova haberet &c. RONDELETIUS, vidisse se angvillas mutuo corporum complexu coeuntes affirmat, neque putare se partibus ad gignendum necessariis prorsus destitutas esse, inferiore enim ventris parte, & vulva in foeminis, & semen in maribus reperitur, sed pingvedine multa circumfusæ hæ partes non apparent. Denne RONDELETH ellers af de fleeste forkastede Meening bestyrkes af vore Norske Fiskere, som sige, at af Halsens Gadboer eller Navle sees undertiden unge Hal at udhænge ligesom i Fødselen. Halsen fanges om Natten her ligesom i Danmark, deels med Mede-Krog, deels med Teiner, det er Kurve, flettede af Vidie-Grene, paa hvilke Nabningen er viid til Indgang, men siden saa spids, at Udgangen ikke lettelig findes. Deri legges Sild eller anden Fisk til Folke-Mad. Dog er Halesfangsten her ikke overflødig eller af saadan Vigtighed, at dermed drives nogen udenlandsk Handel.

Haleqvabbe, er gemeenslig ikke over en halv Allen lang, ellers næsten som en anden Hal, dog kiendeligst adskilt paa Hovedet og Munden, hvilken er meget breed og ligner næsten en Padde, har og i steden for Tænder tvende skarpe Been-Knive eller Saxe. Omkring Navlen er en hvit Plet paa det brune Skind. Rogn har den ligesaa lidet som en anden Hal, men at den føder levende Unger tages ikke i Tvil.

Hale-
Qvabbe.

Hastier-

Aastier:
Niot.

Aastier-Niot, en liden Hav-Fisk ey over et Qvarter lang, brunn og blankagtig af Farve, med et Hoved, som er næsten firekantet og skarpt. Riedet smager ikke meget anderledes end af en Makrel. Den fanges med Snøre, og naar den kommer af Vandet, høres den at murre eller snørke, som er langt fra andre Fiskes Egenskab.

Aborre.

Aborre, noksom bekjendt, falder i Norges ferske Søer, særdeles Øster paa, baade stor og feed. Den kaldes her af nogle Tryde, af andre Skibbo.

Anker:
Troid.

Anker-Troid. See i følgende 7de Cap. Krake.

§. 5.

Berggylte.

Berggylte, en Hav-Fisk, af Anseelse, Skæl og Finner, næsten som en Karpe, rødagtig af Couleur, kaldes og af nogle Norst Karpe, gemeenlig $1\frac{1}{2}$ Qvarter til $\frac{1}{2}$ Allen lang og 1 Qvarter breed. Fisken er feed og vel-smagende, dog bedre kold end varm. Dens Tilhold er gierne under Berghelder eller udhængende Skær og Klipper, hvor den fanges med Snøre.

Blaaskaal.

Blaaskaal, item Blaaskak, saaoog Siogunnme, ligner Berggylten i alle Ting, undtagen at den falder mindre, saa og af blaa og grøn Farve med smukke Striber, saasom paa en Makrel.

Blan-

Blankensteen, en Søe-Fisk, saa kaldet af sine Solvfarvede blanke Skæl. Paa Skabning ligner den en Rødfisk, men er noget længere og smalere mod Halen. Fanges ogsaa med Snøre, men ikke i nogen Mængde, og agtes ikke synderlig.

Blankens-
steen.

Bleeg, Albula minor, en velsmagende Fisk, baade i salt og ferskt Vand, dog meest i det sidste. Paa Skabning og Storhed er den som en Hysse, men uden at have saadan sort Plet paa Nakken.

Bleeg.

Brasen velbekendt, falder i Øster-Landet.

Brasen.

Brisling er egentlig af Silde-Arten, men meget mindre, nemlig den største en god Finger lang, bredagtig, fedt og delicat. De fanges her overalt i de varmeste Sommer-Maaneder, med tette Garn, undertiden nogle Sneese Tønder i et Dræt, saltet og i sinaa Fade nedlægges med Specerier, samt forsendes til adskillige fremmede Lande, hvor man kalder den Anchois og betaler dem temmelig dyre. De adskilles fra et andet Slags sinaa Sild alle, ne derved, at de ere skarpe under Bugen, naar man stryger med en Finger fra Halen op ad.

Brisling.

Brigde, en stor Fisk af en Snees Allen eller større, som nogle henføre til Hvalfiskens, andre til Haamærrernes Art, da dens Lever allene kand give nogle Tønder Tran. Paa Ryggen har den en høy og hart ad cirkelrund samt spids Been-Tagge, med hvilken den opriver andre Fiskes

Brigde.

Bug, saa er den og behængt med en Loddenhed, næsten som en Heste Mann. Den søger gierne Fiskernes Baade, og man frygter den som eet af de allerfarligste Hav-Dyr. Undertiden, dog sielden, skeer det, at den fanges, naar den kommer ind i en Vig og forvikler sig i Fiske-Garnene, samt drager af med dem, men er dog saa ilde deran, at man med Skottel eller Kasse-Spyd kand komme til at ødelegge denne Fiende.

Brosmer.

Brosmer, en god Hav-Fisk, maadelig stor, med et kort og rundt Hoved, slibrig paa Skindet som en Aal, men fast i Kødets og behagelig at spise. Særdels agtes dens Kogn for en Delicatsse. Bore Fiskere sige, den holder sig meget til Søe-Træerne, og søger sin Næring ved at sue den melkagtige Saft af deres Grene. Den fanges meest om Sommeren paa Dybet med Snøre eller Linie, saltet, tørres og sendes af Landet. Maaskee det er den, som i Frankrig kaldes Hav-Brasen, Brame de Mer, dog det er kun en Gissning efter Navnet.

S. 6.

Elverige.

Elverige, en liden Fisk, som af Elverne, hvor den fanges, har sit Navn.

Fiske-
Konge.

Fiske-Konge, med dette Navn kaldes tvende Slags Fisk, nemlig nogle af Torstens og andre af Brosmerens Art, ikke synderlig adskildte ved noget andet, end en Knude saa stor som en Mands Næve, der sidder paa Hovedet og har nogen Skikkelse efter en Krone, hvoraf Fiskerne have

have taget sig den Frihed at udvælge den til Fiske-Konge.

Flynder. Af denne flade Fiskes bekiendte Slægt, Flynder.
som ellers udspreder sig i mange Grene, ere her særdeles
4 Slags, ved Navn Hellebut, ikke den store Helleflynder,
som her kaldes Oveite, og siden forekommer, men dog en
temmelig stor og rundagtig Flynder, som et maadeligt
Fad, med røde Spetter paa Skindet. **Skrobbe-Flyn-**
der, noget mindre, sort og skarp, eller med smaa Pigge
besat, og temmelig fast i Riødet. **Sand-Flynder** har
Skæl paa Skindet og er graa paa den eene Side, men
ligesom Resten hvid paa den nederste Side. **Slirer** ere de
mindste, men tillige de beste af Sinag. De fanges alle
deels i Garn, deels med Mede-Krog, deels stikkes de ogsaa
med en Pig, som har en Gienhage paa Siden, og det skeer
saaledes, at naar Fiskeren med sin Baad roer over de
Sand-Grunde, hvor Flynderne ved klart Veyr sees at ligge
i Hobetal hos hverandre, da nedlades ved Linien et temme-
lig tungt Blye-Lod, hvorunder bemeldte Pig sidder, og af
Blyet har den Eftertryk, at den stikker Flynderen tvers
igienmem, saa han maa følge med. Paa den Maade
fyldes ofte i saa Timer den gandske Baad. I Nordland
og paa Sundmoer falder denne Fisk allerbest, tørres og
udskibes af Landet med god Profit. TH. BARTHOLI-
NUS anfører i sin *Hist. Anatom.* som merkværdigt, en Flyn-
der, betegnet med et Kors paa den eene Side. Passer pi-
scis. 1650. a piscatoribus Bergis Norveg. captus, signum
crucis crassioris in ventre gerebat manifestum idque in

summa cute. Ad usum mensæ, culinæ D. JANI SCHELDERUPII, Episc. Bergensis, affinis mei honorandi, inferebatur. Sed ancilla, viso crucis signo, perterrita, cultrum suspendit, piscemque illustrem plurium curiositati reservavit. Anguli crucis & latera æqualia, superficies plana & cum cute æqualis &c. in exsiccato pisce disparuit fere crux. *Cent. II. Hist. 33. p. 225.* Dog det er ikke usædvanligt at see paa Glynderens, Rokkesfiskens, Rognkerens og flere Hav-Dyrs Hund saadanne Kors, Stierner, Cirkler, Ruder, og andre Lusus naturæ, som give dem en særdeles Anseelse.

Fløy-Siff.

Fløy-Siff eller Glyvende-Fisk, saa kaldet af sin Flugt over Vandet. De største jeg har seet, ere knap en halv Allen lange, med et temmelig stort dog tyndt og let Hoved, hvis Mund jeg altid har fundet gabende, maa-skee for at opfange Bunden og lette sig tildeels derved. Kroppen er liden, rundagtig og spids mod Halsen, næsten som en stor Sild. Foruden de sædvanlige Finner have de under Halsen tre brede og temmelig lange Finner af anden subtilere Structur, næsten saa tynde som Blue Vinger, men styrkede med en halv Snæes mellemiløbende Straaler af Been. Paa Nakken have de ligesaadan en Vinge eller Glyv-Finne vel et Dvarter lang, staaende lige op, og længer ned ad Ryggen en anden kortere men bredere. Disse Vinger have de som et Privilegium til at frelse sig med, naar de eftertragtes af deres Overmænd, og i maadelige Flokke sees at opløste sig nogle Allene over Vandet og fortsætte deres Flugt et Par Bøsse-Stud langt, da

Privilegi-
um for de
Svage.

de atter maae falde ned, efterdi deres Vinger tørres og due dem ikke længer end Flugtigheden kand holde ud (*). Jeg veed ikke om disse Norske Flyv-Fiske, som mig ere forærede ved Borgen paa Sundmøer, kunde holdes for de samme, som GASP. SCHOTTUS i sin *Physica Curiosa* Lib. X. cap. 21. p. m. 1127. kalder *Hirundines Aquaticas*, Vand-Svaler. *Hirundo hæc aquatica a Græcis vocatur χελιδών*, a maris Adriatici accolis & a Siculis *Rondela*, *Rondola*, *Rondinella*, ab Hispanis *Pesce volador*. Volant extra aquam ne piscium majorum præda fiant; demisse tamen quemadmodum aves e flumine aquam hausturæ. Volantes sæpe vidi in mari Siculo & Tyrrheno, manibus tamen nunquam contrectavi. Volant quamdiu alæ hument; cum siccantur statim decidunt. Den Beskrivelse som han setter derhos af GESNERO og RONDELETIO stemmer vel i de fleste Ting overens med vore Norske, dog viger den i nogle Ting af, særdeles naar han tillegger sin Vand-Svale squamas asperas, skarpe Skæl, hvor-

3 3

imod

- (*) Derfom ikke dette var, nemlig at deres Vingers naturlige Egenskab gjorde dem en lang Flugt umuelig, da maatte jeg vist give de Skrift-Forklarere Bisfald, som holde for, at de mange Selavim, som i 4 Mose Boges XI. v. 31. oversettes gemeenlig ved Vagtler, førte af en heftig Vind, fra Havet til Israeliternes Leyr, vare ikke Fugle, men, efter RUDBECKS, LUDOLFS og ZELTNERES Meening, flyvende Fiske, til hvilken Art hensigtes i foregaaende 22. v. ligesom ogsaa det der meldes strax efter v. 32. at man ophængte dem omkring Leyren, synes at rime sig best med den Maade, paa hvilken man handler med Fiske, som skulde tørres. Er det nu saa, da maatte settes forud, at hine Orientaliske Selavim havde i deres Vingers Bygning bedre Kraft til at udholde en længere Flugt end vore Norske Flyv-Fiske.

timod den Morske har en glat Huud og ingen Skæl, med mindre de maatte være usigelig smaa og ukiendelig eller indtørrede i Skindet, thi levende eller frisk af Vandet er den ikke kommen mig til Haande, hvorfor jeg heller intet vist kand berette om Farven, som han siger paa de Ita-lienske at være mørkrød. Her synes den mørkblaa.

Sorelle.

Sorelle, en noksom bekiendt velsmagende Fisk lidet adskilt fra Orreten, deels derved at den er mindre, deels at den imellem de sorte Cirkeler paa Skindet har nogle smaa røde Pletter, fanges paa de fleste Steder i rindende smaa Bunde, men naar den voxer noget større, søger den hen til Søer og store Bunde.

Graafey.

Graafey. See Sey.

Gedde.

Gedde. Haves her meget stor og velsmagende, dog har jeg ingen seet saa store som de UNDALINUS p. 36. siger at falde i den Søe Store Miøs paa Hedemarken, nemlig 5 à 6 Fod, eller henved 3 Alne lange. Bemeldte See kand agtes for eet af de allerfiskrigeste ferske Bunde i Verden, da deri skal findes ikke mindre end 23 Fiske-Sorter.

Gorkyter.

Gorkyter nævnes af Hr. J. RAMUS p. 252. men ere mig aldeles ubekiendte, skiont jeg har spurdt mange derom. Vel mueligt at Navnet allene gjør dem fremmede, thi samme er efter Stederne adskilligt.

Gjors eller Sandert.

Gjors eller Sandert, en meget ypperlig og ey ube-kiendt dog rar Fisk, skal findes i bemeldte ferske Søe Store Miøs. Guld.

Guld-Lax, en liden velsmagende Fisk, paa Skab. Guld-Lax. ning næsten som den almindelige Lax, om hvilken siden skal handles udførligen. Dog er den derimod saare liden, nemlig ikke over $1\frac{1}{2}$ Qvarter, og Munden efter Proportion endda meget mindre end paa hiin. Den fanges med Garn og Noet. I Nordland gjør man deraf et Slags Lare-Retling, delicatere end Helle-Glynderens. Ellers skæres den feede Bug i Remmer, saltet og spises som Spege-Sild.

S. 7.

Haae. Denne er en vidtloftig Familie, meget adskillig i Storhed, ligesom Hundene, hvilke Haaen ogsaa ligner i Graadighed og Grumhed til at forfølge andre Fiske, kaldes og maaskee derfor *Canis carcharias*. Men særdeles ligne de Hundene deri, at af deres Art findes baade meget store paa nogle Fjerne, og meget smaa paa en Allen. Førrend jeg taler om enhver af disse Sorter, vil jeg sige hvad dem er tilfælles, nemlig først dette, at de have saa got som ingen Been, undtagen i Ryggen, men ellers et cartilagineus eller bruskagtigt Væsen i Beenenes Sted. For det andet, at de ikke, som de fleste andre Fiske, gyde deres Rogn, men ere tillige med Hvalfisken *animalia vivipara*, der føde deres Unger 5 à 6 i Tallet, levende af Gadboret. Deres Æg ere saa store som Høns-Æg, dog uden Skal og det Hvide, som kaldes albumen. De hænge tilsammen, ligesom ved en Traad, og spises undertiden

Haae.

Guds
Forsyn.

tiden af fattige Folk, ligesom Røræg (*). For det tredje, at deres Hud er haard og skarp, besat med utallige meget subtile smaa Pigge, deres store, brede og tykke Finner eller Ugger ligesaa, hvorfor Guldsmedde, Beendrenere, Bildhuggere og andre bruge det til at polere deres Arbeid med, da det gjør samme, ja bedre Virkning end Skavgræs. Dog har Gulhaaen, som strax skal tales om, intet saadant skarpt Skind, men ligner andre Fiske. For det fjerde har denne gandske Slægt Munden ikke i Enden af Hovedet, men, ligesom Rotten, underneden, og derover en temmelig lang fremslikkende Tryne, hvilken synes at hindre deres Fangst og Næring, da de maae ligesom staae over ende, naar de skulle bide nogen anden Fisk, med mindre samme kommer just under dem, og maaesee denne Indretning sigter til andre Fiskes Sikkerhed i nogen Maade, efterdi Haaen er den allergraadigste og grummeeste See-Jæger (**), hans Bid ogsaa meget skarpt og hans

Appe.

(*) Haae-Ungen ligger mod de fleste andre Fiskes Natur, som et Viviparum, i sin Moders Matrice, men har, ved en smal og huul Streng, Samfund med de omtalte storeæg og henter sin Næring deraf indtil Fødselens Tid.

(**) Samme Meening om Guds Forsyn heri, haver WILLIAM DERHAM, naar han i sin *Physico-Theologie* L. IV, cap. 14. p. m. 473. siger: "Von dem Fisch Canis carcharias oder grossen See-Hund, ist nachzulesen, was mein sehr w. hrter Freund, Hr. D. SLAONE bemercket hat. Es ist dieses was sonderliches an demselben, wie auch an etlichen andern seiner Gattung, daß er das Maul unter dem Kopfe hat, und er sich also umkehren und den Bauch in die Höhe richten muß nach dem Raube zu,

Hval-Fisk

Nibbo-Hval

Raae-Kiøring

Fløy-Fisk

Blaad-Rand

Gul-Huac

Appetit sterkt til alt hvad som forefalder. Særdeles skal den, ligesom Makrelen, med største Begierlighed søge Menniskets Legemer (*). Jeg giver og blant andet i den Henseende deres Mening Bisfald, som holde for, at den store Fisk, som opslugte JONAM, snarere var en Haamær eller Haabrand end en Hvalfisk, hvis snevre Svælg synes mindre at kunde tage mod et menniskeligt Legeme. Efter disse Generalia vil jeg nu melde noget lidet om hver Sort af Haar i Særdeleshed.

Haae, af det sædvanligste Slags, er en maadelig Fisk, sielden over en Allen eller halvanden lang, med en spids Tagge paa Nakken, graa paa Skindet, og af Riød ikke saa behagelig, at man meget umager sig for den, undtagen i Mangel af bedre, da den af nogle slaaes, vindtørres eller speges. Det Beste, som søges paa den, er Leveren, hvilken giver den allerbeste og fedeste Tran. Om Foraa-

Aa

ret

"zu, und wenn die verfolgten Fische nicht während der Zeit noch entwischten, da er sich umwenden muß, so würde ihm keiner entkommen können, denn er ist sehr schnell im Schwimmen, hat eine ungemeine Stärke, den größten Schlund unter allen Fischen, und ist sehr gefräßig. SLAONE *Voyage to Jamaica*, pag. 23.

(*) Om Indbyggerne paa Biigsiden eller Bahus Lehn skriver PETRUS UNDALINUS pag. 24. det man ellers knap skulde holde troeligt, nemlig saaledes: Fordi denne Fisk (sc. Haae, som da gik meget til paa de Steder) er overmaade gierig paa Menniske-Riød at æde, da er det befundet, at de have myrdet mange Mennisker, synderlig de, som syldige og feede vare, og fisket med deres Riød.

ret, naar Sild og Torsk gaaer til Landet, pleyer Haaen at være tillige med Sejen den Jæger, som driver hine for sig og udretter altsaa Skaberens klerlige Villie. Under tiden kommer den i saa store Flokke eller Skarer, at det rette Fiskerie derved hindres, og man knap har Medde-Krogen udkastet, førend man i Torskens Sted har en Haae.

Gul-Haae.

Gul-Haae eller Haae-Gule er adskilt fra den første ved sit glatte Skind, som før blev sagt, saa og ved Skindets gulagtige Glands, hvorpaa Navnet grunder sig. Desforuden adskilles den mærkelig derved, at i Steden for andre Haaer have en klostet og breed Hale, næsten som paa en Lax, undtagen at den ene Spids er langt længere end den anden, saa har Gul-Haaen en lang smal Hale, længere end den gandske Fisk, og samme efterhaanden saa smal tilspidset, at Enden er ikke tykkere end et Halm-Straae, for hvilken Hales skyld den og af nogle kaldes Søm-Rotte, og seer Rotten ikke gandske ulig, naar de 4 stærke Finner under Bugen nedbøyes, saa de kunde forestille Fodderne. Hovedet er meget tykt og Munden nede under efter Haaens Art. Paa Naksen fører den en stærk og spids Pig, vel en Finger lang, bøvende lidet tilbage. Det Underligste paa denne Fisk er dens dobbelte Fødsels-Lemmer; thi som jeg før har erindret, at dens gandske Genus er ikke oviparum men viviparum, saa har det sine Genitalia derefter paa sit Sted. Men om de alle have dem duplicia veed jeg ikke, saasom at Gul-Haaen har dem efter mit eget Øyesyn, nemlig mas duos penes, foemina duas matrices. Naar Gul-Haaens Lever settes i et Glas paa

paa et varmt Sted, saa den efterhaanden og af sig selv henflyder til Olie, da er dette Ungventum i allehaande Saar og Skader saa fortreffigt, at en velforsaren Apotheker har sagt mig, han lader al sin anden Forraad staae og griber til dette Middel, naar han selv har havt en eller anden udvortes aaben Skade.

Sort-Haae, som snarest kand hede **Søe-Rotte**, differerer fra forrige derved, at den er meget mindre, derhos fulsort paa Ryggen, og under Bugen blaa, hvorfor den af nogle kaldes **Blaa-Mave** og af andre **Morten-Blanke**. Halsen er lang og smal, Leveren ligesom i forrige, men derhos meget droyere. Fra disse mindre kommer jeg nu til et større Slags Haaer, nemlig:

Sorts
Haae.

Haabrand og **Haae-Kierling**, eller, som den Norske Bonde taler, **Haae-Kiæring**, skal være Han og Hun, efter nogles Meening, skiont jeg derom intet kand sige til viffe; thi Haaebranden, som her først tales om, er ifkun 6 à 7 Alne, skabt som en anden Haae, sort af Farve, uduelig af Kiød, men Leveren allene tienlig til Tran at smelte, dog ikke nær saa feed og god som

Haae
brand.

Haae-Kiæringen, denne er en tredie Deel større, gemeenlig 9 à 10 Alne, saa den kand fylde et Heste-Læs, endogsaa efter at Leveren er udtagen, hvilken gjør næsten al dens Præis, og giver ofte 2 à 2½ Tønder Tran, som synes noget meget, men forsikres dog af alle, som omgaaes dermed. Af den feede Bug udskiares ogsaa nogle Remmer,

Haae
Kiæring.

som tørres i Binden og kjøbes af dem i Oplandet, der ville have got Kjøb. Saa bakes og dens Hund og beredes af Bonden til Heste-Toy, ligesom Sælhundene. Skind. Til at fange den udkræves, at næst ved den store Medekrog, hvorpaa henges et stinkende Nadsel, maa være en Jern-Lenke af to Allens Længde, ellers overskærer den Rebet med sin hvasse Hund, som jeg før erindrede at være Haaerne tilføjes, eller rimeligere med sine Tænder. Endnu større er

Haae-Mæren.

Haae-Mæren, af samme Skabning og Mund under Hovedet, men paa Farve blaa og grøn som en Makrel. Dens Spore eller Hale er over to Favne bred, hvorafluttes Kroppens Størhed, som efter øyensynlige Vidners Beretning kand være 8 à 10 Favne, hvorfor den og af nogle regnes blant Hvalfiskene, af det Slags, som kaldes Nord-Caper, men slægter rettere Haaerne paa, særdeles da den ikke har noget Been, men ligger Brust, undtagen i Ryggen, og samme endda lidet efter sit Legeme. Leveren er dog ikkun lidet større end i Haae-Riæringen, med hvilken den af nogle confunderes, men vore beste Kiendere ville have den adskildt derfra. Denne Fisk stikkes med Harpuner eller Kaste Spyd. Undertiden kommer den usforvarendes ind i et Lare Garn, og drager af dermed, men ofte forskreffes den og saaledes, at den ikke tør røre sig, da den dræbes uden Umag og trækkes ved Linier til Landet, ligesom man og gjør ved Haae-Riæringen, der slæbes efter Baaden, dersom man vil have mere af den end Leveren, hvilken ellers udtages og Kroppen lades løs.

Haae.

Haae-Mæren synes at være den Fiske, om hvilken FRANC. WILLOUGHBEIUS skriver Lib, III. Sect. I. *de Piscibus cartilagineis longis* cap. I. pag. 47. Canis carcharias seu Lamia RONDOLETII galeorum omnium maximus est, nam aliquando ad tantam magnitudinem accrescit, ut curru i posita vix a duobus eqvis vehi possit. Vidimus, inquit RONDOLETIUS, mediocrem 1000. librarum pondere. Nicenses vero testatos sibi esse refert GILLIUS, sese istiusmodi piscem cepisse ad 4000. librarum accedentem, & qvod magnam admirationem habet, in ejusdem ventre solidum hominem reperisse, simileqve qvid Massilienses sibi narrasse, comprehendisse inquam, aliquando, in qvo loricatum hominem invenissent. Dette bestryrker hvad som tilforn blev erindret om den Fiske, som opslugte Propheten JONAM. Endnu henholder til denne Fiske. Slægt den underlige og til Ansæelse ret fæle Kors-Haae, som jeg for Connexionens Skyld ikke vil forbigaae, skjønt dens egentlige Ophold er ikke i Nord-Søen. Paa Kroppen skal den næsten ligne den tilforn omtalte Haae-Riaring, men af Hovedets Figur kaldes den Kors-Haae, seer ud som en Krykke og har sine store Dyne liddende hver paa sin Ende af det fra Hovedet udstaaende Kors.

Hav-Hest. See Val-Ros.

Hav-Hest.

Helle-Slynder, Hippoglossus, RONDELETII & GESNERI, som ellers kaldes Oveite, item Styving, er skabt som en anden Slynder, holdt paa den eene Side

Helle-Slynder.

og mæst paa den anden, hvor og begge Dynene sidde og ikke eet paa hver Side, som hos andre Fiske. Hvor anseelig og stor den er, sluttes deraf, at den kand skule et stort Bord, og dens fede Riød, naar det sønderstøres og nedsaltes, fylde 1 ja $1\frac{1}{2}$ Tønde. Dens Føde er anden Fisk, særdeles Krabber og Rogn-Kerer. I Hungers Tid fortærer den ene den andens Hale, som ofte er seet. I Fuglenes Historie har jeg erindret, at naar Ornen slaar sine Kløer i Dveitens opstaaende krumme Ryg og ikke kand faae dem ud igien, drages han af den til Grunden og raader paa dens Ryg. At denne Fisk ogsaa mod Menniskene har Anslag om at hegne sig, skönt ikke Baaben dertil, sluttes af det mig troeværdig er fortælt om en Fisker, som i det han vilde stange en Dveite, stak feil, og tillige styrtede ud af Baaden paa 2 à 3 Favnes Dybhed, og kom til at ligge paa en klar Sand-Grund, hvor hans Staldbrodre saae Dveiten at velte sig over ham og trykke ham ned, indtil de med deres Baads-Hage komme ham til Hielp. I Halen har denne Fisk saadan Styrke, at Fiskerne maae vogte sig, han ikke faaer Nam til Baadens Overdeel, da den vel kand slaae det øverste Bret løs, ja undertiden velte Baaden om. Denne Helle-Glynder kommer vel med andre Fiske under Landet paa visse Tider, særdeles om Foraarret, dog fanges den, tillige med Langerne, fornemmelig paa Stor-Eggen, det er, den Sand-Banke, som løber uden for Skærene langs med Landet. Fangsten skeer ved Gangvaad, det er en Samling af lange Linier, hver med sin store Medekrog, udsprede paa Grunden og sankede til een Hoved-Linie, hvis Ende anvises ved et flydende Bret.

Naar

Naar dette Gangvaad har staaet Natten over, kand man om Morgenens vente at drage 3, 4 à 5 af disse store Fiske paa gangen. Foruden det, som deraf nedsaltes, skiaerer man af dens Finner den bekiendte feede Raf, og af Risdet Røtling, som særdeles fra Andenes og Tromsen i Nordland føres her til Bergen og siden videre. Frankoserne, som under Terre neuve har begyndt at fange Helle-Glyndre, hvilke de kalde Fluytans, vide ogsaa at skiaere Raf og Røtling af dem. Længer end til St. Hans Dag pleyer man ikke at søge dem, efterdi deres store Fedme ikke taaler den varmere Luft uden at forderves. Et merkværdigt singulare providentiæ erindrer Hr. ANDERSON i sin Efterretning om Island S. LXII. p. 88. nemlig, at da disse, ligesom andre Fisk af Glynder-Arten, ere ved deres Skabning ubequemmet til at svømme, have heller ikke nogen Luft-Blære og derfor maae holde sig meest ved Grunden og der, i Storm-Veyr, stikke sig ned i Sandet, saa findes de forsynede med en Hud, hvilken kand trekkes over Pynene og frie samme for Sand. Deres og andre Glynderes Epise bestaaer og meest i Krabber og deslige smaa Dyr, som krybe affted i Sandet og ikke lettelig kunde undløbe dem. Nogen Keren, som suer sig fast ved Klippen og lettelig kand tages, er deres største Delicatesse (*).

Raf og
Røtling.

Guds
Forsyn.

Horn-

(*) Noget Underligt refereres mig af Hr. Assessor FRIIS, om et ferskt Vand ved Gaarden Stafseng i Næstne Sogn paa Helgeland, hvor man undertiden skal fange Helle-Glynder og anden Hav-Fisk, skiont dette Vand ikke har nogen synlig Samfund med Havet, men maa dog have den ved underjordiske Canaler. Det samme berettes om et Vand i Hamerøe Kald, Saltens Fogderie, item om Lille Mios i Balders, mange Mile fra Havet.

Horn-Fisk.

Horn-Fisk eller Horn-Give, rund og lang som en Aal, grøn paa Beenene og ikke ilde smagende af Kød, falder her vel, men ikke saa meget som i Danmark, og vore Fiskere agte dem ikke heller.

Horr.

Horr, som vi i Danmark kalde Horke, en liden ferst Vands Fisk, hvilken nogle holde for en Delicatesse, dog har den saa mange Been at dens Spiisning falder moy-sommelig.

§. 8.

Hvalfisk.

Hvalfisk, eller, som man her kalder den, Oual, er vel af Navn og Røgte enhver bekiendt, men saa af Dyeshn og egen Forfaring. Jeg har ikke seet den tiere end een gang her ved Sognefæste, da den allene viiste sin Rng, som syntes en Snees Alne lang, men strax dukkede under igien. Det gandske genus cetaceum eller Hval-Fiske-Slægten deeles af nogle i 6 à 7, af andre i dobbelt saa mange Sorter (*), da man under dette Navn begriber alle store Pisces viviparos, som særdeles indvortes have en temmelig overeensstemmende Skabning: Cetacei pisces, auctore ARISTOTELE, ii proprie dicuntur, qvi magni sunt

Udskillig-
hed.

(*) Af et MSS. som en lærd Jyskender havde tilsendt D. O. WORMIO, opregner TH. BARTHOLINUS *Centur. IV. Observat.* 24. ikke mindre end 22 Slags Hvalfisk, som fanges i Nord-Søen. Men hvad Bished der er i, skal jeg ikke sige. RONDELETIUS, BELLONIUS, SCHONVELD, FABER, CLUSIUS, TULPIUS og andre kiende ifkun de, som kaldes Balæna magna, Balæna vulgaris, Balæna dentata, Cete, Physter og Unicornu. Jeg har her egentlig ifkun med dem at giøre, som aarlig besøge vore Norste Kyster, skion deres Boepæl er nogle Hundrede Mile herfra mod Nordvest.

sunt & perfectum animal ex semine, non ex ovo, gignunt, ut *Delphini*, *Balaenæ*, *Physeteres*. Qvanqvam alii, tum Latini, tum Græci veteres, cetaceos acceperint pro grandibus cujusvis generis piscibus. Eosdem Latini belluas marinas etiam vocarunt, ab immanitate opiner, & magna cum terrestribus similitudine, nam eodem modo concipiuntur & gignuntur, & pulmones habent, renes, vesicam, testes, mentulam, fœminæ vulvam, testes, mammas, siger FR. WILLOUGHB. L. II. c. I. p. 26. og beretter kort efter, at nogle meene, Marsagen, hvorfor Hvalfiskene, som forðum fandtes overalt i Havet, nu allene opholde sig i Nord-Søen, skulde være en Frygt for de Skibe, som, siden den Indianske Handels Opkomst, besegle den Spanske og Africanske Søe, hvilket Farband de derover skulle skye. Men det har siden Rimelighed, i Betragtning at Nord-Søen ogsaa besæiles, særdeles af Hvalfiskfangerne selv, med mange store Skibe. Af en Hændelse kunde disse Hav-Dyr vel undertiden forløbe sig mod Sønden, men deres egentlige Hiem har vel altid været Nord-Søen, som det endnu er. Her under Norges Vester-Kyst sees de aarlig at komme in Januario, ikke som Gien-der man torde bruge nogen Vold imod, hvilket ikke heller er tilladt (*), men som Allierede og Hielpere, skiont dem

Bb

selv

(*) Dog dræbes i Sunds Præstegjeld her ved Bergen, og paa flere Steder, hvert Foraar nogle mindre Hvalfiske af 18 à 20 Alnes Længde, naar de vove sig for dybt ind i Bigen og forderve Fister-Barnene. Da skyder man dem med Harpuner eller Rasteppyd, hvis Braad Smeddene vide at gjøre saa forgiftig, at

Guds
Forsyn.

selv u-afvidende, sendte af den omhyggelige Skaber nogle 100 Mile dertil, at de ligesom hans Jægere, skulle drive utallige Skarer af Sild, Sey, Torsk og anden Fisk ind imellem de Norske Skæer og Udoer, ja deels ind i de dybe Fiorder selv, til mange Tusinde Menniskers daglige Næring og mange Tønder Gulds Indhentelse i Landet ved Kiskmandskab, saa at, naar vore Bønder og Fiskere blive Hvalfiskene vaer nogle Mile borte, ved det at Luften seer fyldt med de mange høye Vand-Straaler, hvilke de igien-nem Luft-Hullerne paa Hovedet opkaste eller udspøite og puste i Beyret, da slutter man af dette glædelige Signal, at Vinter-Høsten eller Fiskeriet er forhaanden, men det seer ud ikke anderledes end om der kunde i Havet ligge en stor Stad, som af sine mange Skorsteeene gav Røg fra sig, efterdi deres Flok da fand være mange Tusinde og udstrekker sig gemeenlig fra Stavanger eller Karmsund indtil Christiansund i Tronblems Stift, henved 60 Norske Mile. Bemeldte høye Vand-Straale opkaster Hvalfisken saasom et Aande-Dræt, hver gang han fremkommer af Dybet og maa skaffe sig Luft; thi han har, frem for andre Fiske, en Lunge som udtræber det.

Denne Fiske-Jæger, som her kaldes af det Savn han gjør, Silde-Oval, er foruden de mindre Spring-Hvale særde-

paa det Sted, hvor Fisken dermed saares, seer man en Plet saa stor som et lidet Hæd i Circumferentz, i Hud, Spek og Riød, at være hvidt og mært, ligesom det kunde være steger, af det forgiftige Spyd, da Riødet ellers er mørkrød og til Anseende næsten som Dre-Riød, ædes ogsaa af Bønderne, som har vlist mig det, og forsikret, at det smagede og bekom dem ret vel.

særdeles den store Balæna vulgaris, som undertiden, skiont
 fielden, forløber sig, saa han bliver staaende paa et Skiar
 eller Udgrund og døer, da med dens Eyendom forholdes
 efter Norske Lovs p. 847. 850. Ligesom og med dem,
 hvis døde Kroppe komme drivende til Lands, efter at de
 ved adskillig Hændelse ere omkomne. Dens Længde be- Storhed.
 drager sig oftest til 50, 60 å 70 Fod (*). Skabningen
 ligner noget nær en Sey eller Torff med stort Hoved og
 smaa Dyne. Øverst paa Hovedet ere treende Nabninger
 eller Huller, igiennem hvilke Hvalen udspreiter det ind-
 suede Band i høye Straaler som et stort Vandspring, hvil-
 ket giver en mægtig Lyd fra sig. Farven er paa det glat- Skabning.
 te og en tykke Skind, oven til mørk-flammet eller mar-
 moreret, under Bugen hvid. Svælget i Halsen er efter
 Proportion meget snævert. Længs hen under Ryggen lig-
 ger en lang Luft-Blære ligesom i Torffen, hvis Brug er
 ikke, at tage imod nogen Mad, som ikke findes deri, men
 Bb 2 allene

(*) Jeg veed ikke om man fandt lide paa den gode PLINII Auctoritæt,
 naar han in *Hist. Nat. Lib. IX. c. 3.* siger, at i den Indianiske
 Søe skulle findes Hvalfiske fire Romerske Algre lange, Balænas
 quaternorum jugerum, det er 960 Fod. *Lib. XXXII. cap. 1.*
 taler han om nogle Hvalfiske af 600 Fods Længde og 360 Fods
 Brede, som skulle være indkomne i en Flood i Arabien. Jeg
 tænker, at denne ellers gemeentlig forsigtige Skribent, har i det
 Fald været alt for let troende. Imidlertid er det, efter alles Til-
 staaelse, vist, at Hvalfiskens Storhed efter Haanden aftager, og
 man nu paa en Snees Aar fielden seer een saa stor, som forduum
 sædvanligt var, særdeles under Grønland, da 2 å 3 Fisk ofte en
 give flere Cordeler Tran, end man forduum ventede sig af een. Det-
 te synes en naturlig fornøden Folge deraf, at man nu omstunder
 fanger dem flittigere, og giver dem en Tiid at blive fuldvoerne.

allene til at lette Fisken og hielpe den at svømme. Sporen eller Halen, som han roer sig frem med, og man ikke maa komme for nær, har dette særdeles, at den ikke, som paa andre Fiske, staaer op og need, men ligger horizontal eller tvers paa Vandet. Den sammensøger sig med sin Mage paa Land. Dyrenes Maade, og staaer da paa Halen over Ende. Moderen foder kun 1 à 2 Unger paa gangen, 4 à 5 Alne lange. De dier hendes Spende eller Bryst, som sidder ikke langt fra Gadboret. Naar Ungen trettes, tager hun den imellem sine store Finner og svømmer af med den. Næst ved Skindet er Hvalfisken overfuldt med een Allen eller meere fedt Spek, som Tran brændes af, og under dette hvid-gule Spek sidder rødagtigt Rød, som nogle ikke forsmaae at æde, skjønt det skal være meget haardt og ubehageligt for andre. Tungen og Halen allene skal være delicat. Naar den bliver gammel sankes paa dens Ryg baade Tang, Muslinger og anden Ubymssked, som idelig følger den. Da skal den og føre en temmelig Stank med sig. Dens Føde er, foruden nogle smaa Insecter, som flyde paa Vandet i stor Mængde, ikke større end Fluer, adskillig smaa Fiske, særdeles Sild, som sammenjages i store Flokke, kaldet Silde-Berge, og da af Hvalen sluges eller indsuges i hele Tønder og Læster. Tall paa een Mundfuld (*), thi gemeenlig gaaer den under Silde.

Nytte.

Næring.

(*) At Hvalfisken ligeledes sluger en Mængde Torff i sig, melder Doct. NIC. HORREBOW i sin nyelig udgivne Efterretning om Island S. 54. p. 185. hvor blant andet fortælles den rare Hændelse, at en Hvalfisk, som drev paa Land, i Ebbens Tid, ikke saa

Silde-Berget, aabner sin Mund og indlader alt hvad deri
 fand nedstyrte, da Vandet strax udsprejtes, som sagt er,
 af det dertil bestemte Hul oven i Hovedet, men Fiskene
 og Insecterne gaae tilbage, undertiden i saa stor Overflo-
 dighed, at Bugen ey fand tage derimod, og sprenges, saa
 at Hvalen ynkelig skræler, og, efter nogles Beretning, bri-
 ster, eller dog døer af den Bug-Bee (*). Ved den Leilig-
 hed, saavel som naar han forfølges af sin Fiende Spek-
 Huggeren, som siden skal tales om, brøler han ret for-
 skrekkelig, saa man snart skulde holde det for et vedvarende
 Torden-Skræld eller deslige. Samme høres og, naar han
 uforvarendes kommer ind i Bøndernes Silde-Garn og det
 dertil hørende Louwerk, og drager lettelig af dermed, men
 bliver dog bange. Sielden hører man, at den gjør nogen
 Skade; thi om end mange tillige opkomme tet hos Fisker-
 Baadene, saa sbe de strax naar Folket tager til at banke
 med deres Øe-Kar paa Baaden, hvilket strax skremmer
 dem bort, med mindre det er i den Tid, naar de leege
 eller parres, da de siges med mere Dristighed at holde sig
 til Baadene, saa man maa retirere. Hvorledes Hvalfisken

B b 3

under

saa snart kunde komme ud igien, førend Bønderne gave den sin
 Rest, og fik til Bytte, foruden Fisken selv, 600 Torst, som endnu
 vare levende i dens Bug.

(*) At det første, men maafee ey dette sidste, har været Poeten SILIO
 ITALICO bekiendt, sluttet af hans Ord:

- - - Rapidi fera bellua Ponti
 Per longam sterili ad partus jactata profundo.
 Æstuat & lastrans natam sub gurgite prædam
 Absorbet late permixtum vermibus æqvor.

Fangst.

under Spidsbergen, Grønland og Straat Davids af de paa dens Fangst aarlig udsendte Skibe, som fordeele deres Mandskab paa adskillige Baade, dræbes med Harpuner eller Kaste-Spyd, det er af særdeles Beskrivelser, fornemmelig af FRIDERICH MARTENS Spitzbergenste og Grønlandste Reise cap. 8. pag. 110. seqv. noksom bekiendt, samt at dens Spek og Barder eller Fiskebeen, det er, Giellerne ved Halsen, som dette Seculi Mode har sat i Priis, giver god Profit for adskillige Nationer. At dens Sæd ikke giver Ambra, som OL. MAGNUS har indbildt sig, men dens Hjerne det bekiendte Hval-Rav eller Sperma Ceti, erindrer TH. BARTHOLIN. in Medic. domest. Danor. p. 297 (*). Saa stort som dette Hav-Dyr er, plages det dog ofte til Døde af mange mindre, som det en fuldkommelig Kand redde sig fra. En ubekiendt Auctor til den Beretning, som findes sammenføyet med vores Danske Oversættelse af Mons. PEIRERE hans Islandste Beskrivelse, melder pag. 108. om en Fisk, som har skarpe Tænder paa Ryggen og med dem opriver Hvalfiskens Bug, i det han løber under ham og trykker sig paa ham, item om nogle Fugle, som baade med deres Striig forfølge og forraade Hvalfiskene, saa og falde paa ham og plage ham med deres Neb. Af vore Apothekere er mig fortælt, at det i deres Officin bekiend.

Efterstræbelse.

(*) Det samme forsikrer OL. WORMIUS in Museo p. 34. med Tillæg, at en alle Hvalfisk, men det Slægt, som kaldes Døgling, har i sperma ceti siddende i sin Hoved-Skal. Allerudførligst giendrives hiin Meening af THEODORO HASSEŒ. See *Bibliothèque Germanique*. T. XV. p. 162.

bekjendte Os Sepiæ, som Bonden her kalder Hvalfiskel, og finder det flydende paa Vandet, skulde være Ryg-Benet af den siden forekommende Spure eller Bletsprute, Sepia, hvilken ligesom Hvalfiskens Luus, holder sig til ham, plager ham og suer sig ind i ham, saa at, naar han end ved at guse sig mod Klippen, dræber dem, da blive dog deres Sceleta hengende i hans Hund og give disse Been. Spekhuggeren eller Dahuen, en liden Fisk af et Par Alne, som og siden skal tales om, plager ham med sit grumme Bid og river store Stykker af ham, saa han ikke allene giver et ynkeligt og, som sagt er, forfærdeligt Skraal, men ogsaa, for at ryste disse Gæster af sig, springer gandske Soeløs, som man her siger, det er, han løfter sig paa sin Spore saa høyt, at man kand see Lusten imellem Vandet og hans Krop. Derpaa nedstyrter han sig atter i Dybet med saadan Fart, at hvis hans Hoved just tórner mod en Klippe, der kand være skjult i Grunden, da bryder han sit Halsbeen i Stykker og fremmer død op igjen. Saaledes er ingen i Verden for stor til at lide Vold og Nød i visse Omstændigheder, og ingen Fiende saa liden at han gandske tør foragtes.

Foruden denne egentlige store Hvalfisk, sees paa Nørge's Kyster adskillige mindre Sorter af samme Slægt, saa som Tuequal, hvilke distingueres ved en høy Knude de have paa Ryggen, næsten som et læs Høe. Rørqual, hvilke man nhelig paa Sundmøer har seet gandske Sneehvide. Trøldqual have dette særdeles, at de gierne ville spille med Fisker-Baadene og stikke sig op under dem.

Spring

Mindre
Sorter.

Spring-Hval eller Springeren, ikkun et Par Favne lang, altsaa den mindste af sin Slægt, oven til kulsort og hvid under Bugen, den føder 2 Unger, som følge den hengende ved Borterne under Brystet (*). Hr. WILHELM FRIMAN, Sogne-Præst paa Mønger, som jeg paa publici vegne har at takke for mange gode Observationer i den Materie om Fiske og Fugle, beretter, at han eengang har seet en liden Hvalfisk af 10 a 12 Alnes Længde, hvilken havde fra For-Hovedet hengende en oval Tryne, skabt næsten som et Gaase-Neb, deslige hverken han eller det medhavende Folk erindrede sig nogen Tid at have seet. I det jeg skriver herom, tilsendes mig en anden Relation om selvsamme Fisk, som jeg vil kalde Balænam rostratam, eller Nebbe-Hval. Den blev 1750 fanget paa Eskeviggen ved Fridrichshald af Hr. Oberst-Lieutenant Kolbiørnsens Folk, var 26 Fod lang og havde i Livet en Uge 6 Fod lang. Dens Neb, som allermost adskiller den fra andre, saavelsom dens gandske Skabning, sees paa det hosføjede Raabber-Stik under bemeldte Navn. Hr. LUCAS DEBES nævner i sin Færøiske Beskrivelse pag. 162. et særdeles Slags af Hvalfiske, kaldet Døglingen, som kand være 14 a 16 Alne lang og allerlettest lader sig fange, da han holder stille medens man stikker en Linde igiennem hans Dyne-Log (disse har Hvalfiske-Arten ogsaa

(*) Paa Sundmøer fanges Spring-Hvalen i stor Mængde saaledes, at Fiskerne roe bag ved den, og med at banke eller byldre, jage det taabelige Dyr op paa tørt Land, hvor det slagtes som et andet Dyr, giver god Tran og saadant Kød, som Indbyggerne sammensteds holde for heel velsmagende.

ogsaa frem for andre Fiske) og derved trekker ham ind til Landet. Tranen af disse Døglinger er saa feed og subtil, at det skal være meget tette Træer som kunde holde den. Veder man dens Spekt, da transpirerer det strax igiennem Svede, Hullerne og gjør Klæderne gule (*).

Hvidling, Hvilling her Qvittling, Asellus candidus, af sin hvide Farve, en maadelig Fisk, langstrekket af Krop, med særdeles skarpe Tænder, fin og blød i Rigdet, saa den spises med Behag, opholder sig paa muddragtig Grund og fiskes med Angel. Hr. ANDERSON, som meener, Hvidlingen maa være den egentlig saa kaldede Morue, som Frankoserne meget fange i Terre neuve, beretter i sin Islandske Besskrivelse p. m. 85, at denne graadige Fisk har af Naturen et Slags Privilegium, som maaaskee mangen vellystig Graadser vilde ønske sig, nemlig at naar den uforsigtig har sluget et Stykke Træ eller andet usfordøyeligt i sig, kand den bække sin Mave ud, vende og tømme den uden for Munden, skylle den vel, og saa tage

Hvidling.

Underlige
Privilegium.

Cc

Den

(*) I disse Døglingers Hoved siges det tilforn omtalte Hval-Nav, eller Sperma ceti, som en god Lægedom, at findes, hvoraf jeg slutter, det er uden Tvivl saadan een, de Bremiske Fisser for nogle Aar siden havde fanger, men ikke før fundet dens Mæge, hvoraf THEODOR. HASÆUS tog Anledning til at skrive sin Disquisitionem de Leviathan Jobi & Ceto Jonæ, hvis Franske Oversættelse er indtrykket i *Bibliothèque Germanique* Tom. XV. art. IV. Men at den lærde Mand maaaskee har taget Fejl tillige med mange andre i den Materie, da Leviathan snarere torde være den store Noriske Sø-Slange, saadant skal siden i det Capitel de Monstris marini i det mindste gøres rimeligere og sandsynligere end noget andet endnu bekiendt.

den i sig tilbage, hvilket af Forsarenhed bevidner DIONYS.
descript. des cotes de l' Amerique Septentr. Vol. II. p. 181.

Hundstiger.
 ler.

Hundstigler, Hundstage, *Aculeatus minor*, en af de allermindste Fiske, som meget hastig bevæger sig i Vandet og findes daglig ved Boerne, men ikke agtes for noget. Guds Forsyn, som ofte i de mindste Ting sees at være allerstørst, vilser sig i at udruste dette usle lidet Creatur, som knap er længere end Ledet af en Finger, med tvende efter Proportion temmelig lange men meget skarpe og spidse Been, ligesom Sværd, hvilke det ofte udsioder fra begge Sider til sin Defension.

Hysse.

Hysse, af Tydskerne kaldet *Schelfisch*, ligner Hvidlingen meget og adskilles allene formedelst nogle smaa fine Skæl, som den har paa Huden; hvortilmod den anden kommer Torske-Arten, til hvilken de dog begge henhøre, nærmere. Hysse har og til Forskiel to sorte Pletter paa sin Nakke. Den fanges lige som Hvidlingen paa blød Grund, og gaar jevnlig til, dog er det her ikke Riobmands Guds uden i Mangel af bedre.

S. 9.

Fisgalt.

Fisgalt er en Fisk af 3 Qvarter eller een Alen lang, næsten som en liden Haare, blank paa Skindet og med en opstaaende Spidse paa Nakken. Halen er meget lang, smal og spids, omsider som en Traad. Den fanges ikke uden paa dybt Vand, dog sielden og af en Hendelse, er meget feed, særdeles paa Leveren, som giver en Olie, der læger alle Saar, bevarer ogsaa Beværet, som smøres

der-

dermed, fra Rust langt bedre end nogen Olie, saa den er
stienlig i Rust-Kammerne.

Karpe er ingen Fisk som Norge tilhører, og derfor Karpe.
meget rar; thi naar den end indføres og settes i disse Van-
de, bliver dens Yngel alt mindre og mindre, som en god
Ben af egen Erfaring har sagt mig.

Karudse havest her som andensteds i Søer og Dam- Karudse.
me, baade af de store gule og mindre mørkagtige (*).

Kobbe eller Sælhund, er at regne blant Amphibia, eller de, der leve baade til Lands og Vands; thi stient Kobbe eller
Sælhund.
Vandet er dens egentlige Element, søger den dog Strand-
Bredden, Skær og Klipper, eller og længer op i Nord-
Søen store Jissskoller at legge sig paa, særdeles naar den
vil sove eller hvile sig. En Kobbe af det almindelige
Slags fandt være et Par Alne eller 3 lang, Steen-Kob-
berne, noget mindre, og den de kalde Hav-Ærken eller
en stor forvoren Sælhund, ligner en Hest i Storhed.
Nogle af dem kaldes ogsaa Klappmøtter, fordi de paa
Hovedet har et løst Skind, som de kunde kaste ned over
Cc 2 deres

(*) Paa et Fjeld liggende 3 Mile høiere end Loms Præstegaard i
Guldbrandsdalen, findes i et Vand Karudser af saadan pro-
digieus Storhed, at hans Højærværd. Hr. Biskop HERSLEB
har forsikret mig, de Karudse-Been, som han paa sin Visita-
tions-Reise havde gienet og taget med sig til Christiania, bleve
der af Uvidende, som vilde giette, anseete for at være Torste-
Been. 3 Store Mios faldt Karudser saa store som den største
Tallerken.

deres Dyne og Snude, hvilken sidste er meget om og delicat, saa at et maadeligt Slag derpaa kand bringe dem i Daanelse. Ellers ligner dens Hoved nogenlunde en Hunds med affkaarne Dne og en nedhængende Underlæbe. Ved Næsen sidde nogle lange stive Haar, da Kroppen ellers er beklædt med korte lysgraae og sortspottede Haar. Under Fordeelen har den et Par brede Labber og ved Halen sidde ogsaa nogle ligesom Finner, med hvilke den hjælper sig i at krybe. Den yngler og føder paa Land- Dyrenes Maade, tvende gange om Aaret, men ikkun een Unge tillige, og at den samme i Uvejr eller anden Fare skulde indtages i Moderen og siden udlades igien, beretter W. DERHAM i sin *Physico-Theologie* Lib. IV. cap. 2. p. 410. hvilket jeg lader staae derhen. *Membrum genitale huic animali est prorsus osseum.* Her under Landet dræbes de fleeste af det Slags med Skud, og nogle faa med Slag, naar man kand komme dem sovende saa nær. Men vore Bergenske Søesolk, som aarlig in Martio sejle herfra, til Jan Mayen-Eiland, eller under Øster-Kanten af Grønland, med nogle store Skibe, og ligge der indtil St. Hans Dag, begive sig med deres Skipper eller Baade ind imellem de der flydende store Jis-Plader, paa hvilke Sælhundene ligge i mange Hundrede Tal tillige og sove, men gjøre derhos i deres Republic den forsynlige Anstalt, at een af dem imidlertid maa holde Skiltvagt, og med en Slags Lyd, ligesom naar en hees Hund vil gaa, vække de Sovende, naar enten den hvide Biørn, som meget omvanker paa Jisen, eller og Kobbe-Slangerne nærme sig.

Anstalt til
Sikkerhed.

Disse

Disse maae derfor haste og give hver Kobbe med en saa kaldet Dollstok, der har en tyk Jern-Ring og en Pig i Enden, et Slag over Næsen, hvilket forsikrer dem, at dette Vildt en undløber, hvormed fortfares saa længe som nogen er tilbage, da Spekket, som beklæder Kroppen, afdrages tillige med Sælhundens Skind, afficiæres siden i Strimler og nedpakkes i Cordeler eller store Fade, for at smeltes til Tran. Skindene bestrøes med lidet Salt, at de ikke skulle raadne, og ruldes saa tilsammen. Denne Fangst er undertiden ikke mindre profiterlig end Hvalfiskenes, da et Skib vel bringer 7 a 800 Cordeler Spek med sig, og man ofte paa een Dag kand bemestre sig 2 a 300 Sælhund. Forunderligt er det, som vore Kobbe-fangere har forsikret mig, at disse Dyr med deres gandske Flok, som kand være nogle 1000 tillige, tage deres Cours saa rigtig som efter et Compas; thi naar de merke Uraad og blive fordrevne af en Jisflage for at søge Tilflugt andensteds, da gjør Skipperen Seyl efter dem om Vinden vil føye, og naar han vel observerer hvilken Stræg de tage ved deres Udfart, da kand han sikkert holde samme Stræg paa Compasset og være vis paa at finde dem, endog efter lang Seylads, paa den Jis han da stavner til. Paa Færøe fanges en Mængde Kobber under de hule Fjeld, ligesom i dybe og mørke Kiøldere. Hvorledes det gaar til fortæller os best den curieuse Hr. LUCAS DEBES i det Lands Beskrivelse pag. 151. seqv. "De have adskillige Maader at fange dennem: "Foruden at skyde dennem, legge de Garn for dennem.

Singulare
Natur.

Fangst paa
Færoe.

"Fordum, hvilken Maade saa bruge nu, have de fanget
 "dennem med Hunde dertil afrettede: Thi Kobben han
 "seer ikke vel, og sover gierne naar han ligger paa Stier;
 "hvorindover Hunden gaaer til hannem mod Binden, at
 "han ikke skal lugtes, og sniger sig paa hannem, og gr-
 "ber hannem fat i Struben, og bider den indtil Manden
 "kommer hannem til Hielp og dræber ham aldeles. Den
 "tredie Maade er meget rar, og kaldes at gaae paa Later.
 "Dette Ord Later er ikke et Latinsk Ord, men gammel
 "Færoesk, og betyder saa meget som at mages: Thi
 "naar Kobberne mages sammen, det allene kalde de at
 "lateres. Nemlig her findes mange Steder ind udi
 "Biergene fra Søen af, store og hvide Huller, ligesom
 "hvalte Kieldere; uden for er ikkun et lidet Hul, ligesom
 "en Dør, saa at en smal Baad kand gaae der igiennem;
 "inden for Hullet er endda dybt med Vand, saa man
 "kand fare derind med Baad, men det bliver strax jo
 "grundere og grundere; og paa det sidste er den tørre Hæl-
 "de, og overalt er en stor breed Hvelning, saa det giver
 "et mærkeligt Echo derinde naar man taler; og der er saa
 "mørkt derinde, at man ikke kand see Dag for Natten:
 "Inde udi disse Hvelninger eller Huler, have de store Kob-
 "ber deres Boliger, over Hundrede tillige; og fordi saa
 "Indbyggerne mene, at Kobberne mages herinde, kalde
 "de samme Steder Later; og at søge denne Sted, til at
 "slaae Kobber, kalde de at gaae paa Later. Disse Later
 "ere tvende Slags: Det ene hvor Indgangen er neden
 "under Vandet, hvor intet Menneske kand komme ind,
 "kaldes

"kaldes Kaufve-Later, fordi saa Sølen kaufver eller
"dukker under i Vandet, naar han farer derind; Det an-
"det hvor Indgangen er over Vandet. Til at komme
"ind igiennem disse Huller, der have Bønderne særdeles
"smale Baade. Naar Bønderne da vide Tiden at Søle-
"Ungerne ere store og seede, da fare de med deres Baade
"derhen ind i Hullet, og have med sig to Baader, med
"den eene fare de ind i Hullet, med den anden ligge de
"uden for Gabet; de have en Linie imellem Baadene 80
"Favne lang eller længere, paa det om den Baad, som
"farer længst ind, slaaes fuld af Vand, som tit skeer,
"den anden da, som ligger uden for, kand drage hannem
"ud med Folket, og efterdi Hullet er trangt, da have de
"en Pils-Stav i hvert Bord, at stikke sig frem med; de
"have og to Pys i Baaden, efterdi der er saa mørkt inden
"for, at de desbedre kunde see at slaae Kobberne; samme
"Pys ere saa tykke som en Mands Arm, hvilke de skulle i
"Baaden, at Sølene ikke skulle see Folkene, førend de
"komme paa det Tørre: Naar de ere komne saa langt ind
"i Hullet at de finde Grunden, hvilket de forsøge med Sta-
"gen, saa springer først en Mand af Baaden i Søen det
"dybeste han kand vaade, havende et Træe med sig i Haan-
"den til at slaae Kobben med, hvilket kaldes Kobbe-Gasse;
"saa springer den anden Mand efter hannem, havende et
"Pys i hver Haand, hvilke han maa holde over Hovedet,
"at de ikke skulle komme i Vandet, saa følger efter den
"tredie Mand, som og haver i Haanden en Kasse eller
"Kobbe-Gasse til at slaae med. Naar Kobberne, som ligge
"paa

"paa det Tørre, faae at see Lyset og Folkene, ville de søge
 "til Søen: Hvorudover de Gamle komme og reise sig op
 "paa Labberne ret lige op mod Manden med gabende
 "Kiefte; besynderlig om det er Hannen, da vil han ikke
 "vige for Manden, men Manden maa vige for hannem,
 "naar Manden da slaaer til hannem, saa møder han med
 "Kieften, og tager Træet fra Manden, og kaster det bort
 "paa den anden Side, som ingen Folk er, saa kommer den
 "anden Mand til Hielp med sit Træ og legger hannem paa
 "Nakken. Men er det Hunnen, da er hun ikke saa dristig,
 "men viger for Manden om hun kand. Naar de ellers
 "ramme dennem ret paa Hovedet, falde de udi Besvimel-
 "se, da de ere strax tilreede at skære Struben ud paa den-
 "nem: Efterat de saaledes have handlet med alle de Gam-
 "le, begive de sig til de Unge, hvilke ligge alt stille langt fra
 "Søen, de agte hverken om Folk eller Lys, men ligge
 "stille, indtil Manden kommer og slaaer dennem til døde.
 "Naar da Dræbningen er overstanden, drage de de døde
 "Kobber ned til Søen og binde dennem fast udi Linien,
 "hvormed de i den yderste Baad hale dennem til sig: Si-
 "den fare og Mændene ud med den inderste Baad; og
 "dersom der er megen Brist, bliver og den inderste
 "Baad med Mændene uddragen. Paa denne Maade be-
 "komme de undertiden mange Sæle, vel over et halv Hun-
 "drede udi een Hule. De gamle Kobber ere saa store som

"en Ore eller Roe, og saa feede, at man kand bekomme
 "af een tre Baager Fleesk (*). Huden bruge de til Skoe;
 "Riødet fortære de: Fleasket smelte de til Tran, og en Part
 "salte de og fortære. Saavidt Hr. L. DEBES.

Kollie, en liden salt Vands Fisk, rødagtig af Farve, Kollie.
 eet Quarter lang, med store Dyne, fin Skæl og delicat
 Riød. Særdeles holdes Rognen for velsmagende. Den
 angles paa dybt Vand.

Kolmund eller rettere Kulmund, Kulle-Mule, Kolmund.
 fordi den inden i Munden og Halsen er kulsort, kaldes
 ellers ogsaa Guld-Lax, fordi den paa Skabning ligner
 en Lax, skjønt dens Hoved er mere rundagtigt, saa er
 den og smalere ned mod Halsen. Riødet er hvidt og sma-
 ger som det af en Lyr. Angles som forrige ikke i nogen
 Mængde.

Knurhane, item Reinald. Det første Navn har Knurhane.
 den deraf, at man hører den knurre vel en halv Time,
 efter at den er dragen af Vandet, og da dens Riød tilli-
 ge ligner Makrelens, formoder jeg, skjønt i Uvisshed, at
 det kunde være den samme, som paa Sundmøer kaldes
 Naskiær-Niøt, hvorom tilforn er talet, i hvilket Fald

Dd

den

(*) En Baag betegner her til Lands 36 Skaal: Pund.

**Tvills-
maal.**

den havde 3 Navne i eet Sprog. De Correspondenter, som have berettet mig om den under det Navn Knurhane, forestille den af en halv Alens Længde, paa Hovedet næsten som en Giedde, men rund paa Kroppen og med et Skind saa skarpt, at det, ligesom Haaens, kand bruges til at polere Metal og Træ med, hvorom mine Sundmøeriske Correspondenter intet melde. Den drages med Snøre.

Krøkle.

Krøkle, en liden og fast ubekendt fersk Vands Fisk, en længere end en Finger, men overflodig paa visse Steder, særdeles i den Søe Tyresfiord paa Ringerige, hvor denne Art gaaer i Stiim eller største Mangfoldighed, naar den drives til Lands af Gledder og Dreder, saa den lettelig tages med sinnaa Vaad, og lader sig vel spise.

Kullebars.

Kullebars, en liden delikat Fersk-Vands Fisk, noksom bekendt i Danmark.

Det siette Capitel.

Fortsettelse af Forrige om Fiske og Fiskerier.

- §. 1. Lake, Lange, Rodde, Lyr.
2. Makrel, Marsviin, Marulk, Mort.
3. Narhval, Negenogen, Orte, Piir, Oveite.
4. Raate, Rage=Kniv, Rødfisk, Rogu=Kal, Rokke.
5. Sælhund, Sny, Sild adskillig Slags, Skalle, Søe=Kat, Sølv=Fisk, Spekhugger.
6. Steenbider, Steen=Brosmey, Steen=Ulk, Stilling, Større, Sværd=Fisk.
7. Tart, Torst, Tunge.
8. Valrus, Vas=Sild, Ulk.

§. I.

Lake eller Lake-Sild, en fersk Vands Fisk, som allermeest fanges i den Søe Store-Mos paa Hedemarken, hvor Bønderne tørre og forhandle dem til andre. Paa Skabning er den næsten som en anden Sild, men ikke slet saa stor. Af Smag er den og langt ringere og har ingen synderlig Fedme, hvorfor den ikke stort agtes af dem, som have Val. Jeg tvivler ikke paa, det er jo den samme, som SCHÖNVELD kalder Marene, og siger at den fanges særdeles i den Holstenske Søe ved

Lake.

Plœn og i den Meßlenborgske ved Sverin. *Harengo* omnibus fere partibus respondet, pinnis, branchiarum incisione ampliore, dorsi subnigro, laterum argenteo colore & squamis facile deciduis. Sed minor est aliquando, duorum ut plurimum palmorum longitudinis pleniore item carne durior & friabiliore, ventre molli non ferrato, nisi quod in scallensi lacu *marenas* cubitales capi certum est. WILLOUGHB. Lib. IV. cap. IO. p. 229.

Lange.

Lange, en Hav-Fisk, saa kaldet af sin Længde, som kand være een god Favn, saa den lignede en Aal, om den ikke var tykkere mod Hovedet, og derfor snarere til Anseende som en meget lang og smal Torst. Dens Ryg er besat med Finner langs igiennem. Skindet er slet, lys og blankt, Kiødet behageligt og med det beste som kand spises af det Slags, hvorfor den, saavel saltet som tørret, føres her til Bergen og søges meget af fremmede Kiøbmænd (*). Særdeles bruge Hollanderne tørret Lange til de Skibes Provision, som gaar paa lange Reiser, efterdi den holder sig allerlængst i varme Lande, naar den er vel tørret, da Kiødet og sinager bedre end naar den er fersk. Längen pleyer tilligemed eller strax efter Vaar-Silden, at komme under Landet i stor Mængfoldighed, og fanges med Snøre. Ellers er dens rette Tilhold paa Storeggen eller den tilforn omtalte lange Sand-Banke der strekker sig med Landet. Der søges den tillige med Oveitem eller

(*) Af denne eene Sort Fisk, hvis Mængde ellers ikke kommer i nogen synderlig Consideration mod andre Sorter, er her allene 1752 udfisket 45000 Lispund.

Lange

Stelle Flynder.

Nebbe-Sild

Rage-Knif

Nar-Hval

Rogn-Kexer

Rocke

Rød Fisk

Sæl-Hund.

Søe Kat

eller Helleflynderen af vore Fiskere om høieste Sommers Tid, da man roer 12 à 16 Mile efter den.

Lax, en velbekendt temmelig stor og feed Fisk, med Sølv-blanke Skæl og rødagtigt Kød, hvilket blant alle holdes for det allerdelicateste og best smagende, skönt Medici ikke ville holde samme for det allersundeste, om man spiser meget deraf ferskt. Efterdi Laxen ikke gierne bider paa nogen Mede-Krog og man gemeenlig ikke heller finder anden Fisk i dens Bug, da meene nogle, at den, ligesom Silden, skulde leve af Vandet allene, og dens Kød derover være saa delicat. Dette modsiger WILLUGH-BEIUS Lib. IV. §. XI. p. 192. og siger, at D. JOHNSON har berettet ham, Laxen skulde gierne æde Regn-Orme, naar de forekastes ham, hvilket jeg lader staae derhen (*). Naturens Hætte, som gjør intet forgieves, har og givet Laxen gode Tænder, saa man deraf skulde slutte Contrarium, eller og sige, den var dermed allene beqvæmet til sit Forsvar mod Anfald af Rovfiskene. Imidlertid forsikrer mig een af mine Observatoribus, at have fundet smaa Sild i Laxens Bug. Item, at skönt Laxen sielden er i den Lune at ville bide paa Mede-Krogen, saa skeer det dog undertiden. Bemeldte WILLOUGHB. modsiger ogsaa GESNÉRI Mening om Laxens Yngel i Havet, menende den skeer i ferske Floder, hvorfra den siden skulde begive sig til Havs. Heri tager han vist nok feil; thi ligesom

Lax.

Næring.

Fødested.

Dd 3

. man

(*) Hr EWEN MELDAL, Capellan til Høram her i Stiftet, har blant andre Observationer nyelig tilsendt mig denne, at han selv har fundet Regn-Orme i Laxens Bug.

Yngel.

man ikke vil modsiges, at det jo ogsaa kand skee i Floderne, efterdi man midt i Tydskland, ja endog overst i Rhin-Strømmen ved Basel, finder den, saa veed man dog her til Lands meget vel, at Laren fornemmelig gyder sin Rogn ved Elvernes Udlob, eller kort uden for i Brak Vand, og det saaledes, at den gjør sig krum for at sprette Rognen ud af Gadboret, og imidlertid stikker Hovedet ned i Sandet, for at have desto bedre Kraft. Hannen kommer strax efter og afholder andre Fisk, som ville æde Rognen. Han krummer og bøyer sig ligeledes tilsammen med Halen mod Hovedet, for at udgyde sin Mælk paa Rognen. Torst, Sey, Gild og anden Fisk som har Rogn, torde vel bære sig ad paa samme Maade med deres Yngel, men da det skeer paa dybere Vand, observeres det ikke saavel som ved Laren. Andre Fiskes Mælk, som ogsaa kaldes Isel, er indelukket i en Samling af mange subtile smaa Larmer, af hvilke den hvidagtige Vædske udtroffes. Men Han-Larens Mælk er i een Samling, og seer ud som en Lever. Ser Nar holdes Laren for at vore til Fuldkommenhed, da den kand blive $2\frac{1}{2}$ Allen lang og veie 25 à 50 Pund. I Mandals Elven og Tannefiord falde under Norges Kyste de allerfedeste og beste, men ellers næsten allevegne om Foraaret, fra med. Aprilis til med. Julii, da den i store Flokke kommer fra Havet og søger op i Elverne, deels for at forfriske sig i det ferske Vand, deels for at afgnie og afskylle, ved skarpe Strømmes og Fossers Fald, et Slags grønagtigt Utøen, kaldet Lare-Luns, som sette sig imellem Finnerne og plage den i Foraars Varme. Denne Plage-Foged tiener da, efter Skaberens Nymerke, til at jage denne

Guds
Forsyn.

denne kostbare og profilerlige Fisk i Menniskenes Hænder, hvilke og bruge adskillige Kunstgreb, for at bemestre sig den. For saa Aar siden har man i denne Egn begyndt at drage Laren med et vittløstigt Garn, udsat i mange Bugter og Triangelser, hvilke ofte slaar feil, men undertiden ogsaa tage 2 à 300 Stykker paa gangen. Den gamle og almindelige Maade er at fange dem i Lare-Verp, som er et Garn udsat særdeles ved Mundingen af en Elv, der har høyt Fald mod Havet, og søges efter Larens bemeldte Dye-merke, naar han seer dens hvide og skummende Fald. Men efterdi det ikke allevegne findes, da lurar man Laren med Kunst, og indbilder ham der er saadan en Foss, i det man kalder et Stykke af Klippen, saa den seer gandske hvid ud. Derimod siges Laren af alle at skye den røde Couleur, saa at de Karle, der passe paa Laren, ikke tør have en rød Trøje eller Nathue paa. En vis Mand her i Sundfiord lod af samme Marsag nyelig tage de røde Tagsteen af sit Huus, og lagde blaa i deres Sted. Saa skyer og Laren alt Nadsel, og om det uforvarendes, eller af en ond Ra-boes Misundelse, kastes i Lare-Verpen, stikker man en tændt Brand deri. Men at densamme just maa være tændt saaledes, at to Stykker Træ gaaes imod hverandre indtil de fange Ild, torde vel være en Overtroe. Ved Lare-Verpet sidder om Foraaret stedse tvende Karle, den een i en Baad, eller bedre paa en høy Pæl, for at give Agt paa, naar Lare-Flokken kommer an, da han raaber til den anden, som sidder paa Landet, og har i Haanden en Linie, der gaaer lige til Lare-Verpet, at han skal drage til sig og lukke Garnet, saa Laren ikke kand komme ud igjen,

Fangst.

igien, da man undertiden kand faae en halv eller heel
 Snees ogsaa 30 eller flere, men undertid. n en Mængde
 saa stor, at nogle Sneese maa udslippes paa det de ikke
 skulle bryde Garnet; thi Laxen er en meget stærk Fisk, og
 man har villet forsikre mig, at een af dette Slags kand
 løfte en Karl naar han stinger sin Lyster i ham, det er
 en Stage med 3 Jern-Lænder paa Enden: Denne Lyster
 bruges ved en anden Slags Fangst, nemlig hvor man
 tvers i Elven har bygget et saa kaldet Laxe-Kar af Træ-
 Stænger, hvor han løber ind, og, af Begierlighed efter at
 komme videre op i det strømmende Vand, bliver staaende,
 indtil man med Lyster tager ham ud, hvilket jeg har seet
 at skee med 12 store Lax i en halv Times Tid. Hvor
 begierlig denne Fisk er, efter at komme høiere op i Elver-
 ne, sluttet først deraf, at den, hvor Vandet er lavt og
 Sand-Grunden høy, saa han ikke kand komme affted paa
 Bugen, kaster sig paa den flade Side og saaledes arbejder
 sig igiennem, indtil han naaer dybere Vand. Dernæst
 af hans høye og heftige Spring imod Strømmen og
 Vandfaldet i Fosserne. Thi naar det er end en Høyde af
 2 à 3 Alne, som Vandet har at falde ned over Klippen,
 vil han dog ikke gjøre Vende-Kenfe eller give tabt
 for den Vanskeligheds skyld, men reiser sig paa Sporen
 eller Halen, og springer med saadan Kraft, at han kom-
 mer op. Vel mueligt derfor, at det Latinske Navn,
 Salmo, kommer af *saliendo*, at springe. En underlig og
 vovelig Laxe-Fangst er det, som drives, skönt med god
 Fordeel, i Christianssands-Stift, ved den over Mandals
 Elven, imellem steile Bierge og paa udhængende Mæster
 hvilen.

hvilende Biellands Broe, som er een af de konstigste Bygninger her til Lands, atten Alne høy over Vandet, hvilket dog kand stige saa høyt, at det naaer Broen, naar Sneen smelter i Fjeldene og kommer Elven til at vore. Et lidet Stykke Norden for denne Broe ved en Bonde-Gaard, kaldet Fos, seer man Elven nedstyrte over et udhængende huult Fjeld, og der at giøre en stor Vand-Straale. Under dens hule Bue vover man sig ind, svømmende paa nogle Flager, flettede af Riis og befastede mod Fossen med en Biele. Brydes denne, da ere Fiskerne om en Hals og falde udi Fossen, som før er skeet, da man har fundet dem halv-døde drivende neden for Fossen. Men ellers flyde de paa Flagen ind under det hule Fjeld, i hvis fæle Hvelvinger Laren har sit Tilhold og jages i Sneese-Tal ud mod Abningen, saa man kand fange dem. Om Foraaret er Laren fedest, og veyer meere end den der fanges om St. Hans Dags Tiid eller derefter, hvilken og paa sin blegere Farve kiendes at være mavrere. Mangen Bonde i Søe-Lehnene tager al sin Skat og mere af Laren allene, naar han boer hvor den gaaer til. Derfor udskibes og af denne Fisk aarlig en stor Mængde, deels roget, deels nedsaltet i Tønder, til Bremen, Holland, Flandern og Frankrig. Undertiden skeer det, at paa een Dag over 2000 ferske Lax indføres her i Bergen.

Farligt
Fiskerie.

Lodde, en Hav-Fisk, af Skabning næsten som en Sild, men gandske uædelig for Mennisker, skönt den er usigelig feed; thi naar den undertiden opkastet død paa Strand-Bredden af Storm eller Strøm, og Gederne

Lodde.

æde den, da bliver endog deres Riød saa giennemtrængt af ubehagelig Lugt og Smag, at man ikke kand æde det. De Vers, som Hr. PEDER DASS pag. 47. anfører i sin Beskrivelse over Nordland, hvor den og synes allene at være bekiendt, forestille den som en ond og skadelig Fisk, der lokker alle andre Fisk med sig fra Landet, og fortjener at regnes blant Lande-Plagerne:

Bort Lodde med al din forgiftige Stank,
 Al Verden forønsker dig alstens Skavank.

Du est os et Riis og en Svøbe.

Ket saasom en Hore, der tragter at flye,
 Saa rømmer Ungdommen med hende af Bye,
 Som Bukke med Gederne løbe &c.

Lyr.

Lyr eller Lysse, en maadelig Hav-Fisk, noget nær af Seyens Art og Skabning, dog sincere paa Skæl, saa og bedre af Riød, da nogle ansee den som Larens Broder. Rognen holdes for meget delicat. Den fanges med Garn, dog ikke i nogen Overflodighed. ALDROVANDUS taler Lib. II. c. 7. om en Fisk i det Middellandske Hav, ved Nabin Lyra, hvis Hoved er skabt som en Lire, men om denne hører herhid, veed jeg ikke.

§. 2.

Makrel.

Makrel, en velbekiendt Søe-Fisk, af halv Mens Længde omtrent, med smukke blaa og grønne Striber paa det glatte Skind. Riødet er, ligesom Sildens, blødt og behageligt for dem, der kunde fordrage dets Fedme, men holdes af Lægerne ikke for det sundeste, da det vanskelig skal for-

fordøyes. Naar den først kommer om Foraaret er den magerst, men bliver federe ud paa Sommeren. Makrelen er en ustadig og flygtig Fisk, som trekker i store Skarer af een Fiord i den anden og jager Silden bort, saa den ikke er Fiskerne velkommen, thi skiont af den ogsaa fanges med Angel og Garn hele Baade fulde, og deels forføres nedsaltet af Landet, saa kommer den dog ikke mod Silden, som ved dens Ankomst forjages, thi den er saare glubsk og graadig, ligesom Haaen, med hvilken den og har dette tilfælles, at den gierne æder Menniske-Rød, og søger den som svømmer nogen, saa han i en Hast fortæres, hvis han falder i Makrelens Flok eller Stum, som den her kaldes. Det er skeet ikke længe siden, at en Matros, som laae med sit Skib i den Havn Laurkullen, var nedstiget for at bade sig og svømme lidet omkring, men blev uformodentlig borte, hvorover hans Stalbrødre forundrede sig, indtil de efter et Par Minuter saae hans Legeme opkomme blodigt og forbit, samt besat med en Mængde Makrel, som knap lode sig bortjage, da det var for sildig og han havde uden Tvil faaet en meget pinagtig Død. WILLOUGHBEIUS observerer Lib. IV. §. VI. p. 101. at denne Fisk har ingen Vesicam natatoriam eller Svømme-Blære under Ryggen, hvilket er saa meget forunderligere, da den, som sagt, er meget hurtig og hastig til at svømme. Han siger og: Ex scombris olim garum conficiebatur laudatissimum. PLIN. Lib. 31. c. 8. Garum ex scombris & colius apud Byzantinos fieri solere nunc dierum intelligo, referente BELLONIO. Da dette garum er den kostbare Caviar ellers gjort af Størjens Rogn,

Bedrøvelig Hændelse.

som falder meget i de Bande ved Assow, og med stor Omkostning føres aarlig fra Rusland til Italien, saa spørges om den Makrel-Rogn, der efter forebemeldte Vidnesbyrd duer til Caviar i Middelhavet, kunde ikke her anvendes til det samme, heller end spildes, som skeer mangesteds naar Makrelen falder i Overflodighed, nedsaltes og ædes som Spege-Gild. Den Maade paa hvilken Caviar gøres, er med saa Ord, at man først med Edike eller Vin skylles Rognen og renser den fra Blod, Seener og Sliim, dernæst udbreder den til at tørres lidt, siden salter den, hænger den i en Pose af aaben Bævv, saa Fugtigheden kand dryppe igiennem, og omsider setter den i et Kar, som og har nogen Abning neden paa. Italienerne betale den dyre.

Marssvin.

Marssvin, som her kaldes Nise, item Tumler, fordi den idelig velter sig op og ned, er en Spek-Fisk omtrent 2 à 3 Alne lang, og ligner paa Skabning en liden Hval eller Springer, undtagen at den brede Spore staaer ikke tvers, men som paa andre Fisk, op og ned i Bandet. Munden er som en kort Svine-Tryne, Dynerne smaa, Tænderne mange og skarpe, Tungen tyk og trevlet, saa den hænger lidt uden for. Dens glatte og sorte Hund er vel gandske tynd, dog haard at føle paa som Been. Derunder ligger 3 Finger tyk Fedme, som smeltes til Tran, og siden Kiød, som ikke agtes uden af fattige Folk, der salte det. Skotterne æde det som en god Spise, og paa Terre neuve i America siges Frantzoserne at gjøre Medister deraf. Den yngler ligesom Haaen og Hvalfisk ikke Rogn, men af Livet en levende Unge. Om dette
skeer

skeer hver Maaned, saasom een af mine Observatoribus mener, tør jeg ikke forsikre, efterdi han er den eeneste som melder det. Den skydes undertiden, fanges ogsaa, naar den med Sommer-Silden løber ind i trange Fjorder, da man dertil har et stærkere Garn at bespænde Udløbet med. Dets Masker ere saa vide, at den arbejder sig ind med Hovedet og bliver som anden smaa Fisk hængende ved Giel-lerne. Denne Nise siges at elske Menniskene og søge deres Selskab, hvilket maaskee sluttet deraf, at den gierne holder sig til Baade og Skibe. I Middelhavet, hvor den kaldes Delphin, og findes, ligesom under Norges Kyst, i stor Mængde, mener man, at dette Dyr ogsaa elsker Musik og Land dermed lokkes. Det er vist, at den selv er ikke blant de stumme Fisk, men giver undertiden en Lyd fra sig, som et klagerende Menneske. Italienerne kalde Marviniet ogsaa Cacciatore di mare, Hav-Jæger, fordi det mesterlig veed at jage efter alle mindre Fiske. GASPARUS SCHOTTUS, som i sin *Physica curiosa* Lib. X. cap. 12. p. 1085. titulerer det for Fiske-Konge, fortæller af ÆLIANO og andre ældre Skribentere endeel Historier, som sig med Marviniet skulle have tildraget, og hvis de ere sandfærdige, bestyrke dets tilforn omtalte Kierlighed mod Menniskene.

Marulke. See Ulke.

Marulke.

Mort. See Sey, hvis Art og Yngel den er, men kaldes Mort saa længe den er liden. Mort.

S. 3.

Narhval.

Narhval, Unicornu marinum, er ligesom forrige ex genere cetaceo eller af Hvalfiske. Arten, og findes vel ikke sædvanlig, saavidt jeg har spurgt, under Norges Kyste, men vel længer op i Nordsøen, særdeles under Grønland. Anonymus, Auctor til det Brev, som i den Danske Oversættelse af Mons. PEIRERE hans Relation om Island, er hosføjet om Hvalfiske. Fangsten, siger at Narhvalen er af Krop som en fuldkommen Hest (*), har 4 Finner og et hvidagtigt Skind med sorte Pletter besatt, tykt og tienlig til at overtrekke Kufferter og Vadsække med. Men hvad der fornemmelig distinguerer Narhvalen er det 2 til 3 Alne lange og spidse Horn, som staaer ud af dens Hoved, hvormed den stanger andre Fiske. Han siger sig at have seet den, skjønt den er rar at finde og vanskelig at dræbe. Af Hornene har jeg selv havt et Par og overladt dem til større Liebhabere. De vare i høy Pris, saa længe man holdt dem for Horn af en Eenhjørning paa Landet, hvilken siden Fiskens nyere Opdagelse, er anseet for en Chimere, da man dog è contrario desto snarere kunde præsumere noget om dets Existence, grundende sig paa den Analogie imellem Land- og Hav-Dyrene. Nuperis annis ex Grœnlandia navibus suis onustis amplissimus Vir HENRICUS MULLER, Qvæstor Regius

(*) Det maa ikkun have været en Unge, thi efter de adskillige Beretninger, som derom læses hos FR. WILLOUGHBY in *Hist. Pisc. Append.* p. 12. har andre seet og fanget den 20 indtil 22 Alne lang.

gius & Consiliarius, accepit copiam dentium balenæ quam *Narhval* vocant, seu unicornua borealia multa & grandia, quorum aliqua trium ulnarum longitudinem æqvabant, siger TH. BARTHOLIN. in *Actis Med.* Anno 1673. Obs. 31. Han har og skrevet en egen Beretning derom, og cap. 15. opdaget det Bedragerie, som de Handlende forduum dreve med at udgive det Enhjørnings-Horn for andet end det var. De unicornua multa & grandia, som den gang komme fra Grønland, have uden Tvivl tient som Materialier til at forfærdige den kostbare Kongelige Throne, som sees paa Rosenborg Slot i Kiøbenhavn. Saavel denne Auctor som WORMIUS, SCHONVELDIUS og JACOBÆUS tilskrifer Hornet nogen medicinisk Kraft, dog ikke alt det man indbildte sig, da man holdt det næsten saa rart som Guld, efter den sidste Ord in *Mus. Regio* pag. 14.

Nebbe-Sild kaldes ogsaa Siil, item Acus Mariæ, Mariæ-Sye-Naal, formodentlig af dens lange og meget smalle Skabning, da jeg har den over 3 Qvarter lang og derhos ikke tykkere end en god Pennesier paa Kroppen, men paa Halsen, som næsten udgjør den halve Deel, ikkun som et Halm-Straa, og omsider gandske spids som en Traad. Hovedet er saavel som Resten noget kantet, og Munden som et Neb, dog yderst med en liden Forhøjelse eller Glædhed som en Tryne. Dens Art er at hngle og meest at opholde sig ikke i Vandet selv, men i det vaade Sand paa den yderste Strandbredde, hvor man med en Spade graver den op til at sette som Agn paa Medekrogen

Nebbes
Sild.

gen for anden Fisk; thi til andet bruges den her ikke, men vel i Middelhavet, hvor den efter GESNERI Beretning pag. 9. saltet og ædes som en Delicatess. I Nordland skal den og af nogle steges og spises med Behag.

Negen-
Dgen.

Negenogen, ellers Steen-Sue, fanges efter UN-DALINI Beretning i Store Mios saa og andre ferske Bande, særdeles i Mandals og Undals Elverne, hvor den falder saa tyk som en Arm, skjønt Længden er ikkun een Ellen, men agtes her ikke, saasom udenlands, for nogen ædelig end sige velsmagende Fisk. *Muræna* ob venenosam qualitatem non immerito suspecta, quin & mandentibus (ut recte ALDROVANDUS) suis aristis plurimum fastidii parit. WILLOUGHB. p. 104. For at komme op i Elverne, sees den at springe mod Fossen ligesom en Lax, saa og med sine skarpe Tænder at bide sig fast i Klippen, hvoraf den har sit Norske Navn Steen-Sue.

Ørte.

Ørte eller Øret fanges her baade i ferske og salte Bande, ligesom Laren, af hvis Slægt den er, og ligner det Slags smaa Lax, man her kalder Tart, undtagen at den paa Hovedet er tykkere og kortere, ved Halsen bredere og af Farve noget mørkere, men ikke saa feed og god af Smag. Den fanges med Garn, fornehmelig ved Elvernes Udlob i Havet (*). I ferske Søer og Elver er det den allerfæd-
van-

(*) Forunderligt er det, at overst paa det Fjeld Varne-Set og flere høye Steder i Haranger fanges Ørter i smaa stillestaende Bandede. Da disse, for den høye Situations skyld, ikke synes at have noget Samfund med andre Bande, maatte der spørges, om Fisken

vanligste Fisk, men mange af dem ere ureene eller syge, saa de ikke ædes. I det Tilfælde er Hovedet meget stort, Kroppen maver, og i Indvollene nogle Blegner som smaa Bryn. Denne Sygdom tilskrives nogle de Sang-Spaaner, som falde i Elven, hvor Sang-Brug er. Andre meene, det kommer deraf, at deres Rogn, som er efter Proportion meget stor, forholdes og bliver ikke ydet i rette Tid, men hvad der hindrer dem dert, veed jeg ikke, uden saa er, at de ikke altid finde dertil et beqvemt Sted efter deres Art, som skal være, efter nogles Observation, at de udhule sig, ved Halens Bevægelse, i Sand eller Leer under Berget, nogle Huller, hvor de i Samfund gyde Rognen, og velte Steene derpaa til Conservation. Det samme siges om Sorelnerne, som ogsaa ere af denne Art. Truttæ fluviales circa festa natalitia turmatim congregantur. Scrobes caudis excavant, seqve octodecim circiter in unum collocantes, inibi foeticant, supra foeturam lapides advolvunt. ALOYS. Com. MARSILI *Danub. Panon.* Tom. IV. p. 78. Blant Dreterne er en vis Sort, kaldet Røer, fordi

Ff

Fisken har været der fra Syndflodens Tid? eller om Rov-Fugle kunde have bragt Rogn eller smaa Fiske derhen? eller om den Cap. i. omtalte Ves har suet dem op og kastet dem derhen, ligesom samme hule Skye siges at tage Sild i Havet og kaste dem paa Fjeldene i Færøe. Hvis ikke, da maa man holde for, at disse høyt liggende Bænde, per aqueductua & meatus subterraneos, have Samfund med andre Bænde, saasom man vil meene, at den ferske Søe Lille-Miss i Valders skulde have Samfund med Havet, beraabende sig paa, at deri er fanget en Torf. Belært. Hr. HERMAN RUGGE, Sogne-Prest i Elire, har observeret, at jo højere Bændene ligge til Fjelds, jo større og federe ere Fiskene.

fordi de adskilles ved deres Finneres Couleur, som er mere rødagtig end paa Resten. De holdes for sundere, og siges ikke at være bemeldte Sygdom underkastede.

Piir.

Piir, saa kaldes smaa Makrel, men enten det er dens Vngel, eller en anden Linie af samme Slægt, fand jeg ikke sige til visse. Den er baade meget mindre og mærrere. Uden Tvivl er det den Fisk, som FR. WILLOUGHB. efter ALDROVANDI og BELLONII Beretning, kalder *Trachurus* item *Lacertus*, med Tilleg: *Scombrus colore, figura & sapore refert*, ut recte Bellonius, unde & *Maquereau bastard*, i. e. *Scombrus spurius Gallis dicitur*. Verum minor est quam scomber, corpore minus spisso rotundoque & paululum compresso. Lib. IV. cap. 12. p. 290.

Puur.

Puur, en liden Fersk-Vands Fisk, som jeg her aldrig har seet, men skal falde i de Nordlandske Elver, til Anseelse næsten som en Sild og behagelig at spise.

Qvabbe.

Qvabbe. See Hale-Qvabbe.

Qveite.

Qveite. See Helle-Slynder.

S. 4.

Raate.

Raate, fand med rette kaldes en Hav-Karudse, ligesom Berggylten en Hav-Karpe; thi imellem Karudsen, særdeles den flade og lysbrune, og denne Raate, er af Storhed, Stabning, Skæl og alt udvortes ingen Forskiel, men vel paa Smagen, da dens Riød er grovere, skönt det ikke fattes Fedme. Een Ting har den dog til

Distin-

Distinction, naar man nøye agter derpaa, nemlig ligesom Syssen adskilles fra Hvidlingen ved sine to sorte Pletter paa Nakken, saa har og denne en sort Plet paa hver Side af Halen.

Rage-Kniv. Dette Fiske. Navn er ikke bekiendt, men efter den Frihed, som enhver Skribent in Historia Naturali tager sig, i at sette Navn paa de Ting, der hidind. til intet har havt, maa jeg saaledes kalde en Sort, som her falder, skiont ikkun sielden, og, som Aftegningen viser, nogenlunde kand ligne et Knivs-Blad, da den er knap et Spand lang, tynd og flad af Krop, har Ryggen, lige fra Hovedet til sin liden Hale, besat med tette og skarpe Finner, under Bugen ligesaa, dog langt mindre, item et Par maadelige dito under Hovedet, hvilket paa denne flade Fisk synes temmelig bredt, skiont lidet i Proportion mod Mund og Dyne, som ere store. Ferst har jeg ikke seet den, og mine Observatores i Fisker-Egnene gaar den gandske forbi. Derover kand jeg intet vist berette om dens Farve, eller om den har Skæl, som jeg ikke merker paa det tørrede Exemplar mig er kommen til Haande. Dog kunde disse, naar de ere meget subtile, indtørres saaledes i Fisken, at man ikke adskiller dem fra Huden. Havde den Skæl, da ville jeg holde den for den samme, som RONDELET p. 741. kalder efter PLINII Auctoritat Novacula eller Rage-Kniv. I hvorom alting er, har jeg deraf taget Anledning til den Frihed at opkalde vores Norske efter hiin, som er bekiendt i Middell-Havet, hvor den falder i større Mængde og agtes baade for sund og vel-smagende.

Rages
Kniv.

Rød-Fisk.

Rød-Fisk, kaldes ogsaa Auer, horer Havet til, og er en maadelig Fisk, til Ansende næsten som en Karpe eller Berggylte, med store Skæl, og de samme af meget højrød Farve. Dynnene ere særdeles store, og ved Finnerne baade paa Ryggen og Bugen sidde nogle store og skarpe Been-Spidser. Den er temmelig haard i Kjødet, dog feed derhos. Den fanges med Snøre paa dybt Vand i alle Aarsens Tider.

Kogn-Kal
og Kogn-
Kere.

Kogn-Kal (*) og Kogn-Kere ere Han og Hun af en særdeles underlig Salt-Vands Fisk, ikke meget over en halv Alen lang, men meget breed, tyk og klumpagtig, Den egentlige Fiske-Krop er liden og ikke synderlig større end en stor Karudse. Al Resten bestaaer i en tyk Skæl af et Cartilagineus og bruskagtigt Væsen, som gjør den meget skrumpen og knortret, hvilken Brusk er overdraget med et rødagtigt Skind, besat med nogle flade og toppe-
de Been-Plader i 3 Linier paa langs. Hovedet er ligesom Kroppen tyk og plump. Munden har en Ring ved hver Side, at see til som en halv Maane. Halsen er gandske jern paa Enden, og som en Krost eller Qvast, der kunde være afhugget. Langs ad Ryggen gaaer en liden Krylle og under Bugen sidder et Stykke svampagtigt og blødt Kød, hvis Brug er, at Fisken dermed suer og holder sig, ligesom de sorte Snegle, fast til Klippen, saa at den med Magt maa stødes eller drages derfra. Hunnen eller Kogn-Keren

(*) BELLONIUS, ALDROVANDUS, WORMIUS, CLUSIUS og andre kalde denne Fisk *Ostracion*, men synes ikke at have havt nogen ret Kundskab om den.

Keren er noget større end Rogn - Kallen, og derhos blaa af Couleur. Den gyder sin Rogn, som er meget stor, om Pindsedags Tid i Overflodighed, hvoraf den og har sit Navn. Jo federe den er, jo rødere synes og dens Farve, som ellers er grønagtig. Kroppen, som jeg har sagt, er ikkun liden, skal være heel delicat, dog har jeg ikke smaget den. Odderen finder stor Behag deri. Efterdi denne Fisk ikke bider paa nogen Mede - Krog, saa fanges den ikkun ved en Hendelse i Torste - eller Laxe - Garn, undtagen naar man seer den svømme meget overlig i Vandet, saa at Fiskerne undertiden dræbe den med et Slag af deres Nare over Nassen, da den let kand tages. Dog bruger man den i saa Fald allene til at sette som Aign paa Mede - Krogen for anden Fisk, særdeles for Helle - Glynderen, som gaar stærk derefter.

Rokke, Rokkesfisk, Raya, paa Norst Skate, ogsaa en Hav - Fisk af selsom Skabning, dog ikke ubekiendt i Danmark, skönt dens Figur kand være adskillig (*); thi af den findes atter mange Sorter, som hos FR. WILLOUGHBY L. III. c. 7. p. 68. seqv. kunde eftersees. Den Norste Skate er af Krop som en god stor Glynder, gandske flad med et spids Hoved, hvid under Bugen, graa oven paa, derhos med en Deel Prikker og smaa Cirkler, item ud fra Kroppen meget brede Finner, ligesom Vinger, Rokke.

ff 3

større

(*) Earum alix sunt læves alix aspera. Lævium alix stellatæ alix non. Asperarum alix magis alix minus tales. Magnitudine inter se differunt. Bicubitales aliquando vidit SALVINUS. GASP. SCHOTT, *Phys. curiosa*, L. X. c. 40.

større end Kroppen selv. Det som meest distinguerer den, er en lang, smal og rundagtig Hale af Allens Længde, og derover, besat med kantede og skarpe Knuder. Munden sidder ikke i Spidsen paa Hovedet, men underneden, ligesom paa en Haar, med hvilken den og har dette tilfælles, at den i Steden for Been, har overalt ikkun Brusk, item temmelig store Øg, af hvilke den føder ligeledes Unger. Leveren er stor og feed og giver god Tran, som er det meeste Fiskeolie søge hos den, thi her ædes den gemeenlig ikke, skjønt nogle tørres og sendes til fremmede Steder, hvor man holder dens bruskagtige Ugger eller Binger for en Delicatess. Den drages med Snøre eller Linie.

§. 5.

Sælhund.

Sælhund. See Kobbe.

Sey.

Sey, som vi Danske kalde Graasey, ligner noget nær en Lyr. Dens Hoved er lidt spidsere og Kroppen smalere, men ogsaa overdraget med fine Skæl. Riødet er grovere end Torskens, saa det ikke spises uden af Bønder og Tieneste-Folk. Saa længe Seyen er liden, kaldes den Mort, og sees at vrinkle i utallig Mængde til andre Fiskes Føde. Noget ældre heder den Pale, og er temmelig velsmagende. Siden kaldes den Sey-Øs, og adskilles atter i Sommer-Sey, som kommer ind med Sommer-Sildene, og Qvale-Sey noget mindre, som følger med Hvalfisken efter Vaar-Sildene, hvilke ikke have større Fiender og Forfølgere end disse, der jages af Hvalfisken, og naar denne fand ikke komme længere ind, bliver Seyen ved

ved at jage Sildene for sig ind i hver Vig og Fiord, saa at de i deres Hidsighed endogsaa løbe undertiden op paa Landet. Paa Sundmøer har man ofte øset dem med en Spand eller Strippe, saa mange man vilde, da deres Mængde var saa stor, at den eene ikke kunde vende sig for den anden. Ja hvad mere er, undertiden sees den Stium eller Brimmel midt paa Vandet i saa stærk Tryk, at mange løstes op over Vand-Kanten og een eeneste Mand i en halv Times Tid, med en Klep, det er en mod Enden tryk Stok, og derpaa en stærk Angel eller Krog, fand hugge til sig og tage i Baaden 60 a 70 Stykker. De fanges ellers baade med Angel og Bundgarn, da dette sidste undertiden har draget over 200 Tønder paa een Dræt.

Suk en liden fersk Vands Fisk, af god Smag, opholder sig gierne blant Dreterne og agtes bedre end de. Den ligner meest det Slags man paa Tydsk kalder Rothaugen.

Suk.

Sild er overalt bekiendt og distraheres herfra næsten over gandske Europa, saa det var overflødigt at opholde sig ved dens Beskrivelse, hvilken ellers fand læses i SCHONVELDII *Ichtyolog.* NEUCRANTZII *Opusc. de Harengo* og WILLOUGHB. *Hist. Pisc.* Denne sidste kalder den Regem Piscium, Fiskenes Konge, hvilket maa tages i den Meening, at af alle Slags Fisk er ingen som giver os Europæer større Næring. I Nederlandene regner man, at 150000 Mennisker leve af dens Fangst, Saltning og Forhandling. Her i Norge, særdeles i Bergens Stift og Nord.

Sild.

Næring.

Nordlands Amt, nære sig ogsaa fornemmelig af Silde- og Torske-Fiskerie mange Tusinde Familier, og af Sil- den allene indkomme aarlig nogle Tønder Guld til Ber- gen, Tronhiem, Stavanger og Lille-Fossen, som nu kal- des Christians-Sund. Da Silde ligesom Laxen ikke lok- kes med nogen Slags Føde, ey heller, naar man aabner den, har noget i Maven, saa holde de fleeste for, at den næres af Vandet allene (*). Uden for sit Element kand den ikke leve mange Dyeblit, men doer strax, hvilket mee- nes at komme af dens Sieller, som efter Proportion ere saa store og aabne, at Lusten strax indtrænger sig og øvæ- ler den. Dens bløde og behagelige Kied holdes for sun- dest naar det er saltet, da det efter NICOL. TULPII *Ob- serv. Medic.* p. 135. forfrister Maven og beforderer For- døyelsen (**). Da Sildene ligesom Makrelene, ja endog fremt for dem, altid sankes og følges ad i store Flokke, saa siges de at have til Anfører een af deres Kion, henved 3 Qvarter lang og breed efter Proportion. Om denne be- retter

(*) Jeg begynder at tvivle derom, siden een af mine *Observatoribus* har tilmeldet mig, at den smaa Høst-Sild bider paa en krum- bøyet Knappenaal hængende ved et Heste-Haar og agnet med smaa Krabber.

(**) Da Kønser CARL V., som en stor Elsker af Spege-Sild, An. 1556. kom til Biervoliet i Nederland, gif han hen for at see Wilhelm Bukholds Grav, og at takke ham, fordi han An. 1386. havde opfundet og lært andre den Maade at salte og i Luge conservere Silde. Gottfr. Chronik Part. VI. p. 635. Denne Herres Spanske Undersaatter berigede sig ikke saa meget ved de Americanke Guld-Miner, som hans Nederlandske Unders- saatter ved Silde-Fiskeriet under Hitland. See Londonke Magazin for Junio 1752. p. 276.

retter MARTIN i hans *Descript. of the Western Islands of Scotland* p. 143. at Fiskerne kalde den Silde-Konge, og tør ikke tage den af Havet, holdende det for crimen læsæ Majestatis (*pettitreason*), at ødelegge en Fisk der bærer saadant Navn. Snarere er det vel en Overtroe eller Frygt for at deres Fiskerie derved skulde skades i Fremtiden, thi af de Regler, som sigte derhen, har Almuen her ogsaa en stor Mængde blant sig, og efterleve dem langt nøiere end Guds Ord. Jeg sagde nyelig, at Sildene flokkes og følges ad i store Hobe eller Hærskarer, hvoraaf nogle meene at det Lydske Navn Hering har sin Oprindelse. Men hvor store disse Hærskarer ere, fand ingen forestille sig bedre end vore Norske Fiskere, skiont de endda ikke blive vaer uden den mindste Deel deraf (*). Var der noget infinitum naturæ til, da kunde man maaskee allersnarest bruge det Ord om Sildene, af hvilke enhver fører mere

Mængde.

G g

end

(*) I Den An. 1728. til London trykte nye kostbare *Atlante Maritimo & Commerciali* heder det herom: Ongefær i Begyndelsen af Junio, efter adskillige foregaaende Tegn, saavel i Luften som i Vandet, hvoraaf Indbyggernes paa Hitland mene at kunde vide det forud, kommer der sammesteds fra Norden en u-udsigelig og utroelig stor Sværm eller Hær af Sild. Det Sted hvorfra de komme, og hvor de ligesom holde Huus, leege, fette og formere sig, er ubekjendt. Men at deres Tall er uendelig stort, vil noksom sees af det efterfølgende, omendskiont det er dog ikkun en Sværm af Hoved-Stoffen, og en Overflødighed, som formedelft Mangel paa Rum, ligesom udstødes hvert Aar, af en endnu større Mængde, som bliver tilbage, og udsendes for at søge sin Næring og Boelig andensteds. Saa fand man ey heller vlde, om nogle af dem vende tilbage igien til deres Fædernes Land, for at udlegge nye Recruter til det følgende Aar &c.

Årlig Ud-
vandring.

end 10000 med sig i sin Rogn. Den utallige Sværm, som af disse, saavel som af Torst, Sey og deslige, fremkommer aarlig fra Dybet under de store Jis-Plader ved Nord-Polen, deeler sig efter Hr. ANDERSONS Anmerkning i Islands Beskrivelse pag. 57. seqv. i trende Hoved-Greene, gaaende deels lige ned i Sønder mod de Britaniske Øilænder, deels paa den høyre Haand mod Terre neuve og andre Steder i America, deels paa den venstre Haand langs ned ad Norges Side, samt derefter igiennem Kattegattet ind i Øster-Seen, hvor de fordaa i Øresund vare langt overflodigere end nu omstunder, skjønt de Danske Kyster, særdeles ved Halsborg, endnu have, Gud skee Lov, god Betsignelse deraf. Men dog er denne i sin Udstrekning fordeelte Silde-Sværm som intet at regne mod dens Mængde og Tykthed nærmere hen imod Nord-Polen. Midt om Vinteren støder denne Silde- og Torsteflokk an paa Norges Vester-Kyste, fornemmelig i Nordland, saa og siden fra Christians-Sund i Tronhiems Stift af, hele Bergens Stift igiennem og til den De Karmen ved Stavanger. Der, siger jeg, støder den paa, efter Skaberens Anvisning, og jages eller drives derhen i ubeskrivelig Mængde, formedelst sine Efterstræbere, som ere fornemmelig Spring-Hvalen, Haaen, Sælhundden, Marsvinet, og overalt den store Hvalfisk, kaldet deraf Silde-Hval, fordi den som en Ober-Jægermester driver de store Silde- og Torsteflobe for sig. Naar Hvalfiskene for deres Storheds skyld ikke tør vove sig længer ind imellem Ud-Der og Skær, da blive de dog een Maanedes Tid eller halvanden der staaende, ligesom paa

Drift til at
søge Lær-
det ved
Guds For-
syn.

paa deres Bost, og bespænde den omtalte Pinde, der gjør 60 Norske Mile, langs med Landet. Imidlertid er det ligesom Hvalfisken overgav sin Commando til de omtalte mindre Rov-Fiske, og disse omsider til Torskens og Seyens, hvilke, i det de selv, forfølges aflade ikke at forfølge Sildene, over hvilke alting fornemmelig gaaer ud. Hvorledes disse ængstes og drives tilsammen under Landet, samt i Fjorde og Vig, kand sluttes deraf, at Vandet, skiont gandske stille, bliver kruset af deres Brummel, saa man kand øse dem med Stripper, ja gribe dem med Hænder, og at et Silde-Berg (saa kaldes en Klynge af disse Fisk) kand, efter alle Fiskeres Beretning, naae lige fra Grunden af indtil Vandets Overdeel, det er paa de fleeste Steder over 100 å 200 Favne høyt, og endda være temmelig vidt begreben, saa at om de bleve alle fangne, maatte dog den største Deel deraf gaae til Spilde, og det vilde være umueligt at sanke alle de Hænder, Redskaber, Kar og Salt, som behøvedes for at nyde dem. Nogle Hundrede Skibs-Ladninger sendes aarlig fra Bergen allene til fremmede Steder, foruden mange, som i Landet fortæres af Bonden, der bruger dem til daglig Kost, dog ikkun halv saltede, saa de kaldes Suur-Sild, og ere just efter hans Smag (*). At jeg ey skal tale om næsten ligesaa mange, som bruges idelig til Agn paa Medefrogene; thi Sild er den Lokke-

Gg 2

Mad

(*) Skiont Silde-Fangsten i dette Aar 1752. ikke har været nær saa stor som sædvanlig, ere dog i de 9 Maaneder fra 1 Jan. til 16 Octobr. fra Bergen allene udsolgte elleve Tusinde og tretten Last, samt til Aarers Ende en god Deel flere.

Mad, som næsten alle andre Fiske løbe efter, da man bruger en halv Sild paa hver Krog.

Adskillig
Fangst.

Hernæst vil jeg give nogen Efterretning om Sildes Fangstens adskillige Maader paa visse Aarsens Tider, samt om den Forskiel paa Silden selv, som da fanges. Den første og største, men ikke den feedeste, som gemeentlig imellem Juel og Kyndelmisse (*) pleyer at indjages paa Norges Kyst, kaldes Stor-Sild, Orvale-Sild, item Graabeen-Sild. Denne har under Landet sine sædvanlige Grunde, som kaldes Stiev, paa hvilke den aarlig gyder sin Rogn og Mælk. Kaldes meget haardt Behr, saa den for Havets Oprør ikke kand stilles paa disse Grunde, men maa gyde Rognen uden for paa Dybet, hvor man seer baade den og Hvalfisken staae og kæmpes med Havet, da følger deraf den dobbelte Skade, at foruden

Si den,

(*) Kort efter Hellig Tre Kongers Dag begynder Almuen at see ud fra alle høje Bierge efter Hvalfisken, som forkynde dem Sildens Ankomst. Tiden regne de efter dette gamle Rüm: Sidst i Torre og først i Giö, skal Sild og Hval være i Sige. Det er efter Maanens Gang; thi Thore kalde de den Maane, som tændes næst efter Juule-Maanen, og Gis den næst paa følgende, og det kommer an paa at udregne Jule-Maanen; thi dersom den der tændes i Decembri ikke varer over Hellig Tre Kongers Dag, er den ikke Jule-Maanen, og det bliver den næstfølgende. Først seer man Spring-Hvalen, som i største Mængde kommer 8 à 14 Dage, undertiden ikkun 3 à 4 Dage, som den store Hvals Forløber. Disse Spring-Hvale rangere sig i en Linie og overfare alle Stier eller Fiske-Grunde, for at bortjage alle andre smaa Fiske, saa at Grunden, hvor Silden skal staae og gyde sin Rogn, bliver reen og ryddelig indtil Silden kommer drivende under den store Hvals Anførsel.

Silden, som tabes, da tabes ogsaa den Mængde af Torst og Sey, som ellers kort efter kommer ind for at søge Silde-Rognen, men naar den ikke er der, bliver borte. Imidlertid sankes Bonde-Almuen i Tusinde-Tall langs Landet, og fra mange Mile ind i Fiordene, til de Ud- Der og Fiske-Lejer, som ere enhver nærmest, og hvor Silden best gaaer til, saa man ofte paa en Mills Strekning, fandt tælle 2 à 300 Fisker. Baade opholdende sig een Maaned eller længere ved at bruge deres saa kaldte Setnings-Garn, hvert paa 12 Favnes Længde, sankede 2 tilfammen. Skjønt nu mange saadanne Setninger staae hinanden nær, ja vel 100 à 150 paa et Sted, saa kunde de dog i saa Tider betynges saaledes med Sild, at de undertiden synke til Bunds og besværlig opdrages, da i hver Setning kunde tages 4 à 5000 store Sild, som ved deres Bieller hænge fast i Maskerne. Nærmere mod Vaaren, eller i Fastens Tid, kommer et mindre Slags, kaldet Straale-Sild, item Gaate-Sild. De fanges enten paa samme Maade i Setnings-Garn med tettere Masker, eller og med Kaste-Nood, det er hvad vi i Danmark kalde det sædvanlige Fiske-Garn, der ikke opstilles men kastes og drages med, thi disse mindre Straale-Sild søge længere ind i Landet og Fiordene, tagende med sig en Deel af forbeholdte Stor-Sild, som ellers ikke gierne vove sig ind, uden dette Selskab. Her hendes det undertiden, at en Mand bliver lykkelig ved et eeneste Kast, da det en sielden skeer, at samme giver ham mange Hundrede Tønder, flere end han fandt raade med, som ofte er skeet, og Ud-lønder knap kunde troe, men jeg, som skriver dette, har

Bergens Bye til Med-Vidne om, nemlig at med eet Rode-Kast her i Sundfiord ere fangede Sild, som have fyldt 100 (nogle sige 150, men jeg bliver heldst ved det mindste Talt) Jægter, hver Jægt beregnet til 100 Tønders Drægtighed, altsaa 10000 Tønder i eet Kast. Ud paa Sommeren og henimod Høstens Tid indkommer af Havet et andet Slags, kaldet Sommer-Sild, som drives under Landet af Størjer, Niser og smaa Hvalfisk. Denne Sort adskilles atter i de tynde, som kaldes Bonde-Gods, og de federe og større, som bruges til Kjøbmands-Gods. Naar denne sidste ikke for sin Mængdes Skyld bliver liggende en Dag over, men strax saltet og nedlægges i Cege-Tønder, da Fure-Tønden ellers giver nogen Affmag, er den i alle Maader ligesaa god, som den Hollanderne sælge under Navn af flamsk-Sild, skiont den fanges under de Skotske Kyster, lige over for os, og er uden Tvivl af selv samme Yngel. I de Nordlandiske Fjogderier tages denne samme fede Sommer-Sild om Michels-Dags Tid og derefter meget skion paa Hollændernes Maade, om Natten med Drib-Garn, som føres af tvende Baade, der har Garnet imellem sig og roes sagte afsted, ved Aabningen af Fiordene mod Havet, hvortil mange Hundrede Baade anvendes, og naar denne strax nedsaltes, saa snart den tages af Garnet, viger den ingen anden i Fedme eller god Smag (*). Brugte man samme Drib-Garn her i Ber-

(*) Denne Nordlandiske Sild er ofte saa fuld af Fedme, at naar man legger den i en varm Sauce, for at gjøre samme desto bedre smagende, da smelter den efterhaanden bort, saa næsten intet mere end Benene blive deraf til overs.

Bergens Stift, som dog nogle nu siges at ville begynde med, da gjorde man sig uden Tvivl stor Fordeel og førde sig megen Guds Belsignelse til Nytte, særdeles i de Naringer, naar Sommer-Silden svæver omkring Landet, og ikke for Alvor vil ind ad, hvilket skeede sidste Sommer, da man saae Mængden af Sild, men lod dem gaae. Derimod finder man det mageligere at bie, indtil Silden vil komme ind i en Baag eller snever Bending, hvor man da passer paa at stænge den, eller sætte Stængsel, som her tales, det er at bespænde det heele Fiske-Berg i Baagen eller een af dens Kanter, og saa lade den der staae fængslet, indtil man efterhaanden kand berge og salte den, hvorover dog de sidste udmabres og forderves. Nu er det vel fornsdent, at den saaledes indstængede Sild bliver staaende een Dags Tid eller to, paa det den Røe-Nat, eller de sinaa røde Orme (om hvilke er meldet tilforn i det Capitel om Insecterne) som paa den Marsens Tid findes i dens Bug, og gjør at den snart raadner, kand udtæres og Sildene blive frie derfor. Men ofte blive Sildene for deres Mængde staaende der 2 à 3 Uger tillige indelukkede, da mange af dem udmabres og andre crepere, samt fylde Baagen med en Stank, hvilken forvolder, at Silden i 3 à 4 Aar skyer det Sted, hvor den allerheldst indfandt sig. Exempel derpaa havde man 1748. i Svane Sogn, hvor Bønderne havde indstængt en utallig Mængde af Daar-Sild, hvilken en Borger her af Bergen købte dem af for 100 Rdlr. og Een Lønde Brændevin, tog saa efter Sigende 80 tilladte Jægter Sild deraf, og lod maaaskee langt flere forderves paa Grunden. Endnu henhøre

Utallig
Mængde.

til

Blaa eller
Smaa
Sild.

til Sommer-Sildene de tilforn under Navn af Brislinger anførte Anchois, som adskilles ved deres hvasse Bug, saa og de man kalder Blaa eller Smaa Sild, og ere efter nogles Meening ikkun den almindelige Silde-Yngel, der endnu ikke har naaet sin Væxt, da dog andre, maafee med bedre Grund, holde den for en adskillig Sort, som ikke bliver større. Endnu falder her omkring ved Bergen i Advent og indtil Stor-Silden efter Nyt-Aar vil indfinde sig, en middelmaadig stor og temmelig god Sort, kaldet Soel-Hoved-Sild, ligesom visse Torst paa den Tid bære samme Navn Soel-Hoved, hvis Oprindelse og Betydning jeg ikke kand sige, fordi jeg ikke veed den. Af alt dette sees, at om Silden, som før blev sagt, af nogle kaldes Fiskenes Konge, da er det allene, fordi den skaffer Menneskene meest Nytte og findes i allerstørste Overflodighed, men ikke at andre Fiske skulle respectere eller skaane den. Evertimod er den alles daglige Rov, tiener næsten alle andre Fiske meest til Føde, efterstræbes meest af Menneskene, ja endog af Strand-Fuglene, som vel torde fortære flere deraf end alle Mennesker. At nu Silde-Slægten endda ikke ødelegges eller formindskes, hvad Havet i Almindelighed angaaer, det er uden Tvivl ogsaa Tegn til en særdeles Forsorg og Understøttelse af den, som opholder alle de Ting, der ellers maatte forgaae. I den Henseende synes mig Sildenes Staabne nogenlunde kand lignedes ved Israeliternes, som ey allene fordum saaes i Egypten, men sees ogsaa endnu i alle Lande, hvor de meest trykkes og plages, meest at mangfoldiggjøres.

Skalle,

Skalle, Alburnus, en i Danmark velbekendt Fersk-
Vands-Fisk, med store Skæl, hvoraf den maaskee har sit
Navn, tages her særdeles i Søerne paa Romertige, He-
demarken og andensteds, men er ikke i nogen synderlig
Pris.

Søe-Kat, findes i Nordland, og er her rar, eller Søe-Kat.
dog mine fleeste Correspondenter ubekendt. Dens Læng-
de kand være een Alen. Hovedet ved Munden Cirkelrund,
Dynnene store, Bugen temmelig tyk, det øvrige noget
smalere og jevn til Halen, som har tre Spidser. Ved
Stiellerne sidde brede Finner, paa Ryggen een noget min-
dre. Under Munden har den to smaa og ved Næsen to
lange nedhængende bruskagtige Strimler ligesom Knævels-
Barder, hvilke maaskee har givet den Katte-Navn. Skin-
det er brunt og slet, som paa en Aal. Det beste man
søger i den er Leveren, som smeltes til en Olie, hvilken man
holder for en mageløs god Duen-Salve.

Sølv-Fisk. Saaledes vil jeg indtil videre kalde en Sølv-
liden Hav-Fisk, falden i Borgens-Sund, som ingen har Sølv-
kundet sige mig noget andet Navn paa. Den er halv an- Fisk.
den Finger lang, knap en halv Finger tyk, rundagtig, uden
synderlig Forskiel paa Halen og det øvrige, men med et
lidet Neb paa Hovedet. Dens Skind er uden Skæl, men
overalt saa blank som poleret Sølv. Om dens indvortes
Beskaffenhed kand jeg intet sige, efterdi jeg har faaet den
tør og udtømmet. FRANC. WILLOUGHBY taler
L. IV. p. 210, om en efter Beskrivelse næsten ligesaa skif-

ket og farvet siden Fisk, ved Navn *Ætherina*, og p. 229. om en anden, som denne opkaldes efter, neml. *Argentina*, hvilken Juvelererne i Rom siges at bruge til falske Perler at forfærdige. *Exterius pulchre velut argento politissimo obductus respundet. Hujus usus est gemmariis ad margaritas artificiales efficiendas, quæ naturales & genuinas mentiantur.*

Spek-
Hugger.

Spek-Hugger eller **Vahu**, skabt næsten som en Springer, men itkun et Par Alne lang, med et spids Hoved og meget skarpe udstaaende Hug-Tænder i de lange Kiefter, hvilke ligne *Crocodylus* Vid. Den svarer til sit Navn, i det dens Hoved-Sag er, at forfølge og plage de store Hvalfiske, hvilke, just for deres Storheds Skyld, ere mindst i Stand til at vende og verge sig mod disse smaa Dyr. Undertiden seer man en halv Enees eller flere tillige at springe op og gjøre glubst Anfald paa Hvalfisken, da de bide sig saa fast i hans Sider, at de hænge der en Stund og ikke slippe løs, førend de faae udrevet en Mundfuld Spek, saa stort som en halv Alen. Under denne Angri- belse skraaler Hvalfisken ynkelig, ja springer vel en Favn over Vandet, da man seer hans Bug ligeledes at være plaget af samme Paahæng. Under tiden tumle de saa længe med Hvalfisken, at de klæde ham fast noget af, og han uden Tvivl omkommer. Da finde Fiskerne en Mængde af- revent Hval-Spek til deres Profit, thi Springerem oder det ikke, men har kun Lust af at plage den store. Om- sider ødelegges ogsaa disse Ødeleggere, særdeles naar man merker, at de efter Silden indløbe i en trang Fiord, da der stæn-

stranges for dem med Garn, og deres Spek smeltes til Tran. Riødet paa disse skal ogsaa være temmelig godt at spise.

Spring-Hval. See Hvalfisk.

Spring-Hval.

S. 6.

Steenbider, saa kaldet, fordi den kand bide Kamp-Steen i Stykker med sine meget skarpe Tænder, for hvilke Fiskerne vel maae vogte sig, anseet den aldrig slipper hvad den faaer fat paa, førend det knuses. Dens Længde kand være 3 Qvarter til een Alen. Skindet er mørkt og glat som Alens, hvilken den og ligner paa sin Bagdeel, undtagen at den er noget bredere og har lange hængende Finner langs ad Ryggen. Paa Hovedet, som er rundt og tykt, seer den hellig ud, næsten som en Kat, med tvende Rader Tænder i Munden. I Riødet er den haard, dog tillige feed, og ædes gierne af Almuen. Den fanges paa Line og Snøre, stikkes ogsaa med en Pig, naar man kand see den staaende paa Sand-Bund, hvor den er Hummernes store Efterstræber.

Steenbider.

Steen-Brosmer kaldes ogsaa Tangsperling, fordi den gierne opholder sig i Tang, og maaskee nærer sig deraf. Den er lang og smal som en Aal, men paa Hovedet næsten som en Gedde. Hovedet er overalt besat med mørke Pletter, og paa Ryggen saavel som paa Bugen har den langs igienne brede og stærke Finner. Den falder i Nordland mere end her, og agtes for en ædelig

Steen-Brosmer.

Fisk, af Smag næsten som Regenbogen, hvilken den og noget ligner. Rognen holdes for særdeles velsmagende og feed. Efter Anseelse af Skabning er det den samme, som Hollænderne kalde Sandkroeper og af WILLOUGHB. henføres ad genus Torpedinum.

Steen-Ålf.

Steen-Ålf, Rana Piscatrix, af Engellænderne og Sicilianerne kaldet Sjø-Dievel, for sin fæle Skabnings og Graadigheds skyld. Fremmede Skribenter beskriver den ifkun een Fod lang. Her ved Landet sees den, skiont fielden, henved 6 Fod. Det Exemplar jeg ejer, er langt større, nemlig halv tredie Alne langt, skiont Fisken maa være en god Deel indtørret, heldst Børnene ere mere bruskagtige end haarde. Farven er neden til hvid, oven paa mørkagtig. Hovedet er saa stort, at det udgjør mere end den halve Fisk, da det, som sidder bag ved, bestaaer i en liden smal Krop, som endes med en spids Hale, og Halen med nogle maadelige Finner. Af disse sidde ellers de 2 første under Hovedet, og over Næse-Beenet staaer en lang smal Strimmel lige op. Øynene ere store og Gabet meget vidt, besat oven og neden med en dobbelt Række stærke Tænder. Det nederste af Munden er noget længer end det øverste, hvilket fand trækkes gandske op ad, og naar det skeer, merker man den tykke og breede Tunge har paa sin Overdeel atter en Hob Tænder eller skarpe Takker, saa at ingen Fisk fand være grummere af Bid end denne. Langs omkring det nederste Kiæbe-Been hænge nogle cartilagineuse eller bruskagtige Trekler, som maa-skee kunde være en Finger lange, førend de tørres og indskrum-

NOI

NORSKE FISK.

Steen - Brosmer

Steen - Ulk.

Störje.

Sværd - Fisk.

Steen - Bider.

Springek.

Wal - Rusf.

krumpes. Disse Trevler siges da at have en Anseelse ligesom det kunde være lutter smaa Orme eller Madsker. Dem bruger Steen-Ulken til at bedrage andre Fiske med, naar han vil lokke dem til sig, thi da staar han paa en Kant af Klippen med aabent Gab, hvilket andre Fiske, som løbe efter de formeente smaa svømmende Orme, ansee for en Nabning i Klippen og vide en deraf, førend de ere fangne og fortærede. GASP. SCHOTTUS, som i sin *Physica curiosa* Lib. X. c. 41. p. m. 1142. taler noget om denne grumme Fiske. Jæger, siger, at den formeldte lange og smale Finne eller Pig, som staaer ud fra Næse-Beenet og hænger over i Vandet, ogsaa gjør Tieneste som en Mede-Krog, hvilket kand vel være, dog vilde jeg snarere tænke, Steen-Ulken brugte denne lange Spids til at stan-ge smaa Fisk med. Den æder alt hvad forekommer. L. C. heder det: *Cibus præter pisces etiam caro humana, si copia suppetat.* GESNERUS refert se audivisse, nantem aliquando virili membro apprehensum detraxisse in profundum. Den fanges ikke uden ved en Hændelse, naar den uforvarende kommer i Garnet med andre Fiske. Ellers opholder den sig gierne under Klippen eller i Tanget (*).

Stilling. See Hundstigle.

Stilling.

Sh 3

Større

(*) P. S. I disse Dage blev her ved Solems-Vigen fanget saadan en Steen-Ulk, i hvis Mave fandtes intet andet end Musling-Skaller og en temmelig stor Steen. Den satte sig noget til Børge mod Fiskeren, som paa den flade Strand-Bredde stødte sin Baads-Hage igiennem Hovedet.

Større.

Større eller Størje, Sturio, en Spek-Fisk, 5 à 6 Alne lang, stærk og grum til at jage andre Fiske. Af disse findes her fire adskillige Sorter, som ligne den Fiske de helst æde, og blant hvilken de kunde ansees for Ræmper, nemlig nogle kaldes Laxe-Størjer, andre Makrel-Størjer, andre Silde-Størjer, og atter andre Sey-Størjer (*). De komme under Landet efter St. Hans Dag med Sommer-Silden, som da jages af dem saa stærk, at Størjen oplofter sig over Vand-Kanten og følger gemeenlig ikke i Flokke eller lige sides, men efter hinanden i Råd, saa at den eene bider i den andens Hale, hvorover man undertiden anseer dem for den store Søe-Orm, om hvilken siden skal meldes. De fanges undertiden i Laxe-Mood, eller skydes med en Slags Harpuner, kaldet Skottel. Kødets, som er giennevoret med Fedme, Lag for Lag, og kand af een eeneste fylde 2 Tønder, saltes og spises som en Delice af Bønderne. Man stikker det og i lange Strimler og gjør Rælling deraf. Laxe-Størjen er den allerfedeste, saa at af dens Hoved allene kand kaa- ges undertiden en halv Tønde Tran. Dette Slags Størjer, som ere store Kov-Fiske, svare ligesaavel til det Navn Accipenser, som Høgen til det Navn Accipiter. Der-
imod

(*) *Sturio* nomen Gothicum esse asserit JUL. CÆS. SCALIGER, & ab ea gente in reliquam Europam translatum. Qvod facile mihi persvasero. *Stur* vel *Stoer* magnum notat in nostra lingua, qvocirca probabile est, ob magnitudinem suam hoc generali nomine appellatum quoque fuisse hunc piscem. *Accipenser* veterum esse videtur & *galeus Rhodius* ATHE- NÆI, AUSONIO *silurus*, nobis Stør. OL. WORM. *Mus.* p. 273.

imod fanges her, skönt sielden, et andet Slags Fiske, med samme Navn, men aldeles ikke graadige, da de end ikke have Tænder i deres Mund, og leve allene af den Slim de sue til sig paa Bunden af Havet, hvor de fødes, og af ferske Floder eller Elver, hvor de siden gaar op, ligesom Laxen at fedes. Sturio nunquam fere vel certe rarissime in præalto mari capitur. Maria eum gignunt, sed flumina maxime nobilitant. Pinguescit enim dulcium aquarum hauſtu. Dum escam qværit, more suis terram sub aquis rostro fodit &c. WILLOUGHB. L. IV. c: 22. p. 240. En Stør af dette Slags, som for nogen Tid siden blev fanget her i Nordfiord, har jeg i min Samling af dette Lands rare Fiske. Dens Længde er næsten 4 Alne. Hovedet, efter første Anseelse, hartad somt paa en Gedde, men i Mundens Sted en Tryne med nogle vedhængende Trevler. Midt ind under Hovedet sidder, ligesom paa Haaen, en Mund, dog anderledes skabt, nemlig gandske rund, og saa stor som et maadeligt Øble. Der er ingen Tænder, thi dens Fode er, som tilforn blev meldt, intet andet end hvad den paa Vandets Grund kand sue i sig. Da nu denne store Fisk saaledes er ubevæbnet og uskiftet enten til at bærge sig eller at skade andre med Bid, saa fremstikker i dens øvrige Skabning en særdeles Guds Forsyn, nemlig defensive Vaaben i extraordinair store, tykke og brede Skæl eller Been-Plader, som beklæde næsten den gandske Krop og tiene den til Harnisk. Disse Been-Plader, thi saa bør de egentlig kaldes, ere 64 i Tallet, hver saa store som en Rigsdaler, dog aflange og kantede

Guds
Forsyn.

tede (*). De sidde fordeelte i fem Rader, 2 paa hver Side og een langs ad Ryggen. Finner og Spore eller Hale har den næsten som en Haae, Siellerne temmelig vide, men forvarede med meget tykke Been, saa at man strax bliver vaer, hvor viselig og vel Guds adskillige Skabning svarer til sit adskillige Dyemerke.

Sværd-
Fisk.

Sværd-Fisk, rettere Sang-Fisk, *Pristis* eller *ferra Piscis*, som *CLUSIUS Exot. L. VI. c. 9.* kalder den af sit lange og flade Neb, eller egentligere, det flade Horn den fører paa Overdeelen af sin Snude, hvilket paa begge Sider er besat med maadelige Tagger eller Tænder, saa som hvis man vilde legge tvende Saver eller tvende Kantme tilsammen, med Ryggen og Tænderne ud ad. Mit Exemplar er 7 Qvarter langt, 3 Fingre bredt, har paa hver Side 25 Tænder, og imellem hver Tand en liden Fingers Brede. Den gandske Fisk, dog ikkun en Unge, har jeg tilforn havt, men er nu kommen mig fra. Af Skabning er den næsten som en Spring-Hval, dog ikke saa spids paa Hovedet, ikke heller af Hvalfiskens Familie, efter bemeldte Auctors og andres Meening. Derimod skal den føre Krig med Hvalfisken, og med sit takkede Sværd skære eller rive ham under Bugen, saa han ynkelig skræler, og sprin-

(*) *Ordines officulorum in cute 5. sunt, sed medius tantum ordo, qvi 15. circiter officulis constat, angulosus est, cujus nimirum singula squama ephippium forma refert, per medium dorsum secundum totam longitudinem in processum tenuem & secantem assurgens, posterius adunco fine terminata. Lateralia officula ut & ventralia rhomboidea & fere plana sunt &c. C. LINNÆUS in Fauna Svec. p. 102.*

springer over Vandet. Den sees her sielden, og har sit rette Tilhold under Spitzbergen, Island og Grønland. See mere i MARTENS Spitzberg. Reise Cap. VI. No. 7. Saa er den og sædvanlig at see paa den Guineiske Kyst i Africa, hvor de Sorie, efter den Almindelige Samling af Reise-Beskrivelser Tom. V. p. 321. af Ørbødighed ikke fange den, uden det skeer af en Hændelse, og da holde Sværdet for en Fetisso eller Afgudisk Helligdom.

§. 7.

Lart eller **Pinke** er en liden Slags Lax, ikke adskilt fra den store, uden ved sin mindre Vægt, dog bliver den ikke større, og holdes altsaa for en egen Art, skient nogle ansee den som Laxe-Yngel.

Lart.

Torff. Denne velbekendte Fisk, som tillige med Silden giver dette Rige eet af sine allerbeste Nærings-Midler, opholder sig særdeles paa Vester-Kysten det gandske Aar igiennem, og fanges i største Mængde. Dog er det ikke eet Slags Torff, ikke heller Fangstens Tid og Maade den samme, hvorfor jeg derom, ligesom om Sildene, vil give nogen nyere Efterretning.

Torff.

Den store Torff, her kaldet Skrey, item Vaar-Torff, kommer de fleeste Aar i stor Overflodighed til Landet om Vinteren, strax efter Vaar-Silden, da den tyk og feed søger ind for at æde Silde Gaat, det er den Yngel,

Vaar-Torff.

Sangst.

som Sildeuvelig har gydet paa Bunden (*). I den Tid
 skjøtter den ikke om at bide paa Meder-Krogen, men fan-
 ges da i Mængde med Setnings-Garn af sin tvunden
 Hampe-Traad i store Masker, hver Maske en Finger lang
 i Kvadrat og 15 over hverandre, saa at Bredden gjør en
 Favn, men Længden paa et Garn 20 Favne. Af saadan-
 ne Garn bruges paa en stor Sundmørsk Baad, besat med
 6 Mand, i Uvejr 18, men i got Vejr 24 Stykker, saa
 at naar det fulde Talt settes, udgjør det en Strekning af
 480 Favne, staaende paa 50 à 70 Favnes Dybhed, og
 anviste ved et Dobbel eller en Bøye, som flyder oven paa.
 Nærmere her ved Byen bruger man ikke saa store Setni-
 ger som paa Sundmør, men nøyes med at udsette 60
 à 100 Favne paa Gangen, som dog giver i hvert Døgn en
 god Baad fuld. Om Eftermiddagen farer man gierne
 ud for at sette disse Garn, og tilig om anden Dags Mor-
 gen tages de op igien, og give gemeenlig hver gang 3, 4
 til 500 store Torst. Naar denne Fisk har staaet nogle
 Uger paa Bunden og ædet megen Silde-Rogn, men der-
 imod gydet sin egen Rogn, bliver den mere graadig og be-
 gynder at bide paa Angel, agnet med Sild eller Torstke-
 Bug, og det Fiskerie varer til hen imod Paaske, da den
 gandske mager og slunken forlader Landet. I dens Sted
 indfinder sig kort efter Paaske en anden Art, kaldet
 Klub.

(*) Naar Torstken ventes, da ansee vore Sundmørske Bønder en
 heftig Storm af Nordvest, Grundstød kaldet, for et kraftigt
 Middel til at drive den ind og befordre Gangsten, hvorfra de
 og paa den Tid udbede sig af Gud saadant hart Vejr, som
 man ellers gierne afbeder.

Klubbe-Torff eller Kabiliau, som falder langt større end Vaar-Torffen, har et stort Hoved og kort Hale, er haard og tidig i Fisken. Denne fanges ogsaa med Snøre. Ud paa Sommeren mod Høstens Tid falder et mindre Slags, kaldet af Skindets Farve Rød-Torff eller Tarre-Torff, fordi den gjerne opholder sig i Tang, som her heder Tarre. I Advent og mod Aarets Ende kommer til Lands endnu et andet Slags, ved Navn Soelhoved-Torff, som falder graa-gul, temmelig stor og tidig, men mindre paa Hovedet. Disse saavel som forrige fanges deels med Snøre, deels med Linie, hvilke Ord jeg og ved denne Lejlighed maa oplyse for deres Skyld, som ikke kunde giætte Forskiellen. En Fisker-Linie, eller, som den ogsaa kaldes, Linie-Va, er en Strikke af 7 til 800 Favnes Længde, behængt med et Par Hundrede Angler, da der paa hver tredie Favn ongefær sidder een Angel, agnet med et Stykke Sild. Denne lange Linie nedlades paa 100 ogsaa ofte paa 2 à 300 Favnes Dyb, og udstrekkes med Grunden paa langs. Derfra gaaer til Vandets Overdeel en anden Linie, hvis svømmende Dobbel eller Bøye viser Stedet, og naar dette Linie-Va opdrages, kand undertiden hver Krog have sin Fisk, være sig Torff, Lange, Helle-Flynder, Brosmer eller deslige. Snørerne derimod ere smaa Linier, som udhænges af Baaden paa 7 à 8 Favne Vand, da man idelig roer hid og did, men een Mand passer paa at optrekke det Snøre, hvor Fisken sees at bide. Ved begge disse Midler fyldes Baaden ofte 2 ja vel 3 gange i et Dogn. I det Nordlandste Amt oven for Tronhiem er Fiskeriet

Ii 2

aller.

Betydelig
Contro-
vers.

alleroverflødigt, dog har det Sundmørske og Nordmørske nu paa nogle Aar været lige saa got. Fordum brugte man til Torske-Fiskerie allene Linie og Snøre. Men da Daar-Torsken, som sagt er, først om Vinteren ikke skiotter om at bide paa nogen Angel, efterdi den da er fuld og feed, finder ogsaa nok for sig af Sild, som sin Delice, saa har man paa en Snæes Aar eller lidet længer begyndt at tage Torsken, lige som Silde, med de tilforn beskrevne Setnings-Garn, hvorover her til Lands har reiset sig adskillige Processer og i Almindelighed en æconomisk Controvers, visselig langt betydeligere end mange af dem, der falde blant vore Lærde de lana caprina. Fiskere og Bønder laf det Slags, som sette en ærlig Mands Pligt i at lukke Dyne og Dren til, for alt Nytt, og i Blinde at paa-staae, alting skal blive ved det Gamle, saasom got nok, have til Tinge, i Bærtskaber og andensteds foregivet, at Garnene fremmede Torsken bort, og burde som en skadelig Innovation ikke taales. Dog den Indvending er gien-dreven af Forsarenhed som den beste Læremester, da det er umegteligt, at siden den Tid er udsibet her fra Byen, formodentlig ogsaa andensteds, ey allene ikke mindre, men endog en god Deel mere Fiske-Bahre. Med større Sandhed kunde man sige, at Garnene, saasom nyttigere for Publico, præjudicerer maaskee nogle Privatis, nemlig saadanne, som enten ikke ville eller og ikke formaae at anskaffe de bekostelige store Garn, thi det bliver altid og allevegne en Sandhed, at den Rige har Leilighed til at blive rigere paa den Fattiges Omkostning. Ellers er det

og

og sandt, at naar der indfalder en meget uroelig og stormende Vinter, da forødes her paa Kysterne Setnings-Garn af mange Tusinde Rigsdalers Værdie.

Om den Maade, paa hvilken denne Fisk behandles og føres til Nytte, maa jeg ogsaa give nogen Efterretning, nemlig, den sælges enten som saltet Torst, Titling, Rostier, Rundfisk eller Klipfisk (*). Den første Sort legges, naar Hovedet er affkaaren og Indvollene udtagne, i store Kar, og nedstrøes med Fransk Salt. Efter 8 Dages Forløb optages den og legges nogle Dage hen i Hobe, saa at Lagen rinder af. Derefter nedpakkes den i Tønder med Spansk eller Portugisisk Salt, til desto bedre Conservation. Titlinger kaldes de mindste Torst, som allene hænges paa Linier i Vinden at tørres. Rostier er den Torst, som flekkes op i Ryggen og siden tørres. Rundfisk er den vi ellers gemeenlig kalde Stokfisk, og tørres uflekket. Klipfisk flekkes ligesom Rostier, men tørres udbredet paa Klippen, hvoraf den har sit

Ti 3. Navn.

Adskillig
Tillavelse
og Udførsel.

(*) Under disse den tørrede Torstes adskillige Navne, som i Danmark begribes i det eene Ord Berge-Fisk, er her fra Byen i dette 1752. Mars 9 første Maanedes, fra den 1 Jan. indtil den 16 Octobr. udfibet netto 317834 Baager, hver Baag 36 Skaalpund, eller 715114 Lispund, foruden en Mængde Lage-Torst i Tønder nedsaltet, hvoraf til Skaberens Pris sees Nord-Søens store Rigdom; thi fra Tronhiem, Christiansund og Stavanger indføres og en god Deel Torst, skiont ikke saa meget. Af Spansk og Fransk Salt indføres til det Brug i Bergen 40000 Tønder og undertiden mere.

Navn. Disse Sorters Bonité kommer fornemmelig an paa det indfaldende Beyerligt; thi salder det ikke saa tørt, at Fisken hastig og vel kand igiennemtrænges af Vind og Kuld, da bliver særdeles Rundfisken rød ved Beenene, hvorfor den Nordlandske er den beste, efterdi Kulden der snarest kand igiennemtrænge den. Saltet Torst affettes meest i Øster Søn, men den tørre i Hamborg, Bremen og Amsterdam, hvorfra den føres op ad Gloderne hele Tydskland igiennem. Til Flandern og Engelland gaaer noget, dog ikke saa meget som til Italien, Spanien og andre Lande ved Middell-Havet. Frankerig handler selv dermed, siden dets Fiskerier paa Terre neuve i Vest-Indien ere komne i god Stand og Fisken der appreteres paa en Maade som giver den endog nogen Fordeel, hvilket vore gode Normænd, som længer vant derved, vel maatte møde i det mindste ved en god Imitation, om de end skulde sende Folk hen at lære dem Konsten af; thi saadanne Reysen paa Haandverket, ere Ungdommens allernyttigste Udenlands-Reysen. Derimod kand Frankosen ikke undvære vores Norske Torste-Rogn, som der bruges til at strøe i Havet, naar man vil fiske Gardeller, et Slags Fisk noget nær som vore Sild. Til den Ende saltes aarlig mange Tusinde Tønder Torste-Rogn, og siden den paa en Snees Aar er bleven begierligere i Frankerig, udfikses herfra derhen aarlig 14 til 16 Skibsladninger

Torste-
Rogn.

ninger Rogn allene, foruden lidet som de hente med deres egne Skibe. Af Torskens og Seyens fede Lever smeltes ogsaa mange Tusinde Tønder god Tran (*). Endnu benytter man sig af den lange Luft. Blære eller Vesica natatoria, som ligger langs under Torskens Ring-Been, thi den tørres og sælges under Navn af Sunde-Maver, som nogle spise med stor Appetit og holdes for at svare til sit Navn.

Tran af
Leveren.

Tunge, en behagelig Fisk af Glynder-Arten, hvorfor dens Beskrivelse her ikke tør igientages, da Forskiellen, næst den bedre Smag og det fastere Kød, bestaaer allene deri, at Tungerne ere mere langagtige end runde. De fanges vel her overalt, men ikke i nogen synderlig Mængde.

Tunge.

§. 8.

Valrus, item Rosmul, paa gammel Norsk Rostungur, Rosmarus, ogsaa Sav-Hest, sees undertiden paa disse Kyster, dog ikke saa meget som ved Island og Spitzbergen, hvor den efter FRIDR. MARTENS

Valrus.

Spitz-

(*) Bonden smelter den ikke ved Ild, men kaster Leveren i et Kar og lader den der efterhaanden smelte eller langsom udflyde af sig selv. Allene af Torsk- og Sey-Tran (andre saa kaldte Spek-Fisk, saasom Sæl-Hunde, Springere og Marsvinn uberegnet) udstibes her fra Bergen aarlig 7000 Tønder og undertiden mere. Man regner gemeenlig, at 200 Torsk give en Tønde Tran.

Spitzbergenske Reise Cap. 4. findes ofte i utroelig Mængde af mange 1000 tillige (*). Dens Krop og Hoved ligner en stor Roe, med korte Haar paa Huden som en Sælhund. Det som meest distinguerer dem, ere tvende store Tænder, som staae vel 3 Qvarter uden for Munden, og ere i drejet Arbeide ligesaa gode som Elfenbeen, hvorfor dette Dyr ogsaa af nogle kaldes *Sø-Elephant*. Ved disse Tænder siges den at hænge sig eller bide sig fast i en Kant af Klippen, naar den vil sove. Saa tie-
ne de den ogsaa til at grave i Sandet efter Muslinger, som dens beste Spise, item til at løfte det tunge Legeme op paa Isen eller Klippen, hvor den gaar op ligesom Sælhunden. Den Auctor Anonymus, hvis Efterretning om Hvalfisk-Fangsten findes i vor Danske Oversættelse føjet til PEYRERII Beskrivelse om Island, siger pag. 114. efter eget Ønsyn, at naar man dræber eet af disse Dyr, da maa man vente, der fremkomme nogle flere af samme Slags, til den Nødlidendes Forsvar, efterdi de med bemeldte Tænder hugge heftig paa det, som staaer

(*) En-gandske anden Hap-Hest foregive nogle af vore Fiskere sig undertiden at have seet, nemlig efter deres Ønsyn vel 10 til 12 Alne lang, med et Hoved, Hals og Mann, som meest sees oprakt over Vandet, saa gandske liig Land-Hesten, at man en kunde adskille dem, uden allene ved Storheden. Couleuren skal være Snees-hviid.

staaer dem imod. OLIG. JACOB. beretter in *Mus. Reg.* p. 15. at Valrussens største Striid er med Bjørnen, hvoraaf og sluttet, at den som et Amphibium undertiden søger det Tørre. Hr. ANDERSON siger i sin *Islandske Beskrivelse* p. 222. at de have tvende Pusle-Huller for i Banden, samt fire lave Beene. En Nordlanskt Mand har sagt mig af egen Erfaring, at man forgieves skyder med Rugler paa Valrussens tykke Hud og Haar. En god Harpune eller Kaste-Spyd er det eeneste, som land naaer igjennem. I Leyden har jeg seet dette Dyr paa Galleriet ved den medicinske Have, men under Navn af en Hav-Koe, da den og mere ligner en Koe end en Hest.

Vas-Sild, til Anseende næsten som en anden Sild, dog noget større, med rundere Hoved og heel store Dyne. Den bider og paa Angel. Kiedet er ikke saa delicat og smager næsten som af en Sey.

Vas.
Sild.

Ulk, Marulk, kaldes af *Ichthyologis scorpius marinus*, Sø-Scorpion, fordi dens Bid er forgiftigt, hvilket RONDELET forsikrer efter egen Erfaring, med Tilleg, at han har helbredet et Barn, som af den var saaret, da han lagde samme Fiskes Lever paa Staden. Efter denne Auctors Beretning deeler WILLOUGHB.

Ulk.

Lib. IV. cap. 38. Marulkerne i tvende Slags, nemlig de mindre, som siges ikkun at veie eet Pund, og de større, som dog ogsaa i nogle andre Ting differere fra hine og findes her 2 Alne lange. Det Største og Anseeligste eller egentlig det Hæsligste derpaa er Hovedet, hvis Mund er en halv Alen viid, hvoraf nogle kalde den Viid-Kiæft, og bruge det Navn som en metaphorisk Beskrivelse paa et aabnomundet Menneske. Paa Kroppen, som er rødagtig, har den fine Skæl, næsten som Slangens. Langs ad Ryggen staar en stærk Finne med skarpe Tæpper. Det eeneste, som bruges af denne Fisk, er Leveren, hvilken giver god Tran. Den er meget graadig, og opsluger en allene andre Fiske, næsten lige saa store som den selv, men endogsaa adskillige Søe-Fugle, særdeles Strand-Maager og Teister.

Det syvende Capitel.

Om de blodløse Fisk, som enten indeluffes
i haard Skæl eller ere gandske bløde.

§. 1. Forskiel og Afdeeling.

2. Østers, Top-Østers, Storfskiel, Langfskiel, Kurfkiel.
3. Muslinger, Perle-Muslinger, samt nogen Esterretning om
Perle-Fangsten her i Norge.
4. Snegle af adskillige Sorter.
5. Igelskier og Søe-Pind-Sviin.
6. Hummer og dens fordeelagtige Fangst her til Lands.
7. Krebs og Krabber af en underlig Skabning, Røger.
8. Bles-Sprute, adskillige Korsfisk, Manøte, Perlebaand.

⚙:=====⚙:

§. 1.

Sidindtil er handlet om saadanne Hav-Dyr under Forskiel og
Norske Ryster, som egentlig kaldes Fiske, og have Afdeeling.
saavel Been eller Brusk som Blod i sig. Nu kom-
mer jeg til dem, som adskilles fra disse og af ARISTOTE-
LE Lib. I. Hist. cap. 4. & Lib. IV. cap. 1. gøres til fire
genera animalium exsangvium, nemlig *genus molle*, *cru-*
statum, *testatum* & *insectum* PLINIUS nævner med at
henføre dem til trende Classer, naar han Lib. IX. cap. 28.
siger: Piscium quidam sangvine carent, de quibus dice-

mus. Sunt autem tria genera. In primis quæ *mollia* appellantur, dein *contacta crustis tenuibus*, postremo *testis conclusa duris*. Ved denne sidste Inddeeling bliver jeg heldst, dog saa, at jeg i Betragtning af disse Skabningers Nytte, vender Ordenen om, og taler først om dem, der indelukkes i en haard Skal, hvori de boe ligesom i et Huus, saasom Østers, Muslinger og Snegle, dernæst om dem, der omgives med en tynd Skal, hvilken bøyer sig efter deres Legeme, ligesom Klæderne efter Menniskets Krop, af hvilket Slags Summeren, Krebsen, Krabben, Rægen, Igeltkieret, og Hav-Pindsvinet ere. Siden følge de gandske nøgne og bløde Sorter, saasom Spurte eller Bleg-Spøite, adskillig Korsfisk eller Hav-Stierner, Manæte og Silde-Røg eller Perlebaand. Der-som deres Rions Tal var større, da vilde jeg ligesom til-forn følge Alphabetet. Men da Forskiellen er kiendelige-re og Grændserne snevrere, saa synes mig her beqvemmest at følge den naturlige Orden, som jeg, hvad Fugle og Fiske angaaer, har forladt, af de paa sine Steder anviste Nar-sager.

§. 2.

Østers.

Østers falde her, særdeles paa Vester-Kysten af Norge, baade i den Mængde og af den Storhed og Godhed, som neppe i noget andet Europæisk Land, saa vidt jeg veed. Denne Slægt er imidlertid meget adskillig. De, som have sædvanlig Skabning og Anseelse, ere 3 Slags, efter den adskillige Grund som de tages paa, nemlig Berg-Østers, Sand-Østers og Leer-Østers. Disse sidste

sidste ere de sletteste, og agtes ikke, naar de andre kunde have; thi den tykke stiumagtige Hav-Bund de nære sig paa, gjør dem noget mudderagtige. Sand-Østers ere bedre, nemlig af samme Art som de, der tages i Danmark ved Tøndern og Gladsstrand paa Sand-Grundene. Deres Smag er reen og god, men de ere ikke saa store og fyldige som det tredie Slags, nemlig Berg-Østers, saa kaldede, fordi de sidde paa Berg-Siden under Floe-Maalet, det er, det stigende og faldende Vands daglige Grændser. Disse, særdeles det største Slags af dem, som Hollænderne kalde Groenbartjes, ere paa Skallen meget tyndere (*), men i Fisken selv dobbelt saa store som Tønderste eller Gladsstraandske Østers, saa de kunde deeles i tvende gode Mundfulde, undtagen i de 4 Sommer-Maaneder, da Østersen her som andensteds er utidig. Derhos ere de gandske fede og vel-smagende. Til at bryde dem fra Klippen, bruges en lang Knibe-Tang af Træ, som fatter een eller flere paa

K f 3

San-

(*) Hvor tynd og flad Berg-Østersen er, sluttes deraf, at naar man holder een af dens Skaller mod Lyset, fand man gemeenlig see der igiennem, ligesom igiennem et Stykke Horn, da Sand- og Leer-Østers, som have overskødligere Materie at samles og vore af, ere 3 til 4 gange tykkere paa Skallen; hvorfra de og fylde langt mere i Tønden; thi en Tønde Østers, som sædvanlig koster her i Bergen 4 Mark Danske, fand regnes for 6 à 700 Stykker, da 3 à 400 Sand-Østers kunde fylde den. I Østerlandene findes Østers af en monstrueax Storhed. Det Kongel. Kunst-Kammer i Kiøbenhavn viser blant andet tvende Østers-Skalle, som ved Goa ere opdragne med et Ankertov. Hver af dem væger 224 Pund, og holder 2 en halv Allen i Diametro. Af Fisken som fandtes deri, skal hver Mand paa Skibet have faaet et Stykke.

Gangen. Foruden de, som spises i Landet, nedfyles mange, og sendes i Glas eller Halv Ottinger til adskillige Steder i Øster-Søen. De Perler, som findes i dem, ere undertiden temmelig store, men sielden saa modne, at de have faaet deres fulde Glands. Krabben og Korsfisken siges at eftertragte Østersen, men med den Forsigtighed, at de, for at ikke komme i Knibe, naar den gabende Østers lukker sin Skal til, først kaste en Steen derind saa stor, at Skallen ikke kand komme tilsammen, og da æde de Østersen. Saa forsigtig er ikke engang den smilde Ræv, hvilken undertiden rekker sin Tunge eller God derind, og da bliver hængende ved sit Rov, saamt drukner, naar det faldne Vand efter nogle Timer opstiger igien, hvorpaa man her har seet nogle Exempler.

Stor-
Skal.

Stor. Skal eller Stor. Skæl, item Kierling-Øre, er et andet Slags, dobbelt større end de almindelige, saa og med hvide, tynde og forhøjede Striber paa Skallen anseelige Østers, hvilke nogle ogsaa kalde Harpe-Skæl, maaſkee fordi de bemeldte Striber paa Skallen kunde synes som Harpe-Strænge. Den øverste Skall er gandske flad og den nederste huul. De falde ikke i nogen syn-derlig Mængde, ædes ikke heller, men Skallerne allene tages til at stege andre Østers i. Man kalder dem ellers Spanske Østers, fordi deres Skaller til bemeldte Brug, item til at pryde Grotter, Fontainer og Cascader med, føres fra Spanien, saa og fra Island, hvor denne Sort siges at være almindeligere end her.

Top-Östers.

Perle-Muschel

Lang-Skiæl.

MUSLINGER og ØSTERS

Page 262

Kierling-Øre

Perle-Musling

Top-Østers

Kur-Skiel.

Lang-Skiel.

Top-Osters, kaldes ogsaa **Halv-Osters**, fordi de have ikkun paa den eene Side en toppet, sribet og sortagtig Skæl til Skiul, men sidde med den anden Side fast ved Klippen selv. Item **Albue-Skiæl**, fordi de ligne Albuens rundagtige Spidse, naar Armen bøyes tilsammen. Disse spises ikke heller af Landets Egne, men Franske Søe-Folk, som komme her, tage dem gierne til Takke. M. PITTON de TOURNEFORT kalder dem *Yeux de Bouc*, eller **Bukke-Dyne**, og giver i sin *Voyage du Levant* P.I. p. 94. seqv. en udførlig anatomisk Beskrivelse over denne Orm, som med sit lidet Hoved og tvende Horn eller Tentaculis, ligner mere en Snegl end en Oster, til hvis Classe man dog henfører den for Skallens Skyld.

Top-
Osters.

Lang-Skiæl bestaaer af tvende paa hver Side lige sammenbøiede Skaller, næsten et Dvart lange, og ikke stort bredere end en god Finger. Disse Skaller ere i sig selv hvide, men uden paa overdragne med en tyndagtig mørkebrun Sliim, som brister og affalder naar den tørres. Fisken eller Ormen ædes her ikke, men bruges alene til at agne Mede-Krogen med (*). GESNERUS, som kalder denne Sort *Dactylus*, siger, at Ormen holder altid den eene Ende af Skallen aaben for Hovedets Skyld, som deraf fremkommer og søger sin Føde.

Lang-
Skiæl.

Endnu

(*) Dens Farve er rødagtig. Ofte forlader den sine Skaller, som det nieget delicate Legeme ellers trænger til, og sees at svømme gandske nøgen.

Endnu findes her et Par Slags mindre diverse Østers-Arter, hver ikke større end en Erone, og til deels meget mindre. Deres Forskiel paa Skallen er allene denne, at det eene Slags har Striberne paa langs, i jevne Stræger, paa det andet Slags følge de Skallens Bøvelse i een Cirkel over den anden alt mindre og mindre. Begge Sorter begribes, saavidt jeg veed, under det Navn Kur-Skiæl, og bruges, ligesom de fleeste af forbenjeldte, allene til Agn eller Mading paa Fisker Krogene. Skotterne spise dem ligesom andre Østers. De ligge gemeenlig skjulte i en leeragtig Bund. Udi disse Skiæl er den fine kridagtige Materie et meget got Absorbens, ligesom og i de tykkere og almindelige Østers-Skaller, naar de først blive calcinerede. Hvorledes alle disse Sorter give deres Yngel fra sig, seer man paa de sinaa Skaller, ikke større end et Fiske-Skæl, som ere undertiden heftede ved dem, og ligesom udskudte fra Bagdelen, eller der, hvor Østersen altid holder sig fastsluttet. Men spørger man, hvorledes det gaaer til, at Skallen paa alle disse Østers-Arter voxer og udvides tillige med den deri skjulte Orm, skjønt den ikke, saasom Hummerens tynde Steen-Klædning, voxer ud af Ormens Legeme, men kiendelig uden fra næres og dannes af Havets Sand og Sliim, see da findes knap nogen saadan os bekiendt ratio sufficiens, som dispenserer os fra at søge hen til det aliquid nescio quid, som vore gamle Aristotelici have kaldet Qualitates occultas, naar de i det mindste ville synes i Almuens Dyne, at ikke tie gandske stille, men sige noget i hvad det end var. Sandelig, Guld er os endogsaa in minimis maximus, og hvad vi i dette Liv indseer af hans Gierningers in-

Spørs-
ma al.

derse

derste Grund og Sammenheng, er saare lidet, endogsaa i et Seculo som vil ansees for at kunde aabne næsten alle Laa-
se med sine Demonstrationers Hoved-Nøgel (*).

§. 3.

Muslinger, som vi ellers kalde Skælsift, er her som andensteds nok af, og adskilles i trende Sorter, nemlig de almindelige, som ogsaa kaldes Krake-Skæl, fordi Krage, som finder stor Smag deri, prøver sin Kunst med at aabne dem saaledes, at den med en Musling i Nebbet flyer høyt op og lader den falde ned paa Steen-Klippen, saa at Skallen kand sønderslaaes. Disse nedlægges eller syltes ligesom Østers til at udføres af Landet.

Muslinger.

Des-Skæl differerer fra forrige deels ved deres Storhed, som er vel dobbelt, deels ved deres Uduelighed til Sptisning, som i det mindste ingen her har Lyst til. Dog tages de ligesom nogle forbemelte Orme af Østers-Arten, til at sette paa Mede-Krogen. I deres Skaller findes og undertiden Perler, modnere og bedre end de i Østersen. Men de rette Perle-Muslinger er det tredie Slags, og findes allene i Elvernes ferske Bande, ere ogsaa paa Skabning adskilte fra Søe-Muslingerne ved Skallens Figur, hvilken ikke som paa hine er allene rund i een Ende og spids i den anden, men næsten lige rund, breed og flad paa begge Ender. Ellers er Skallen ligesom paa de andre af Inth-

Des-Skæl.

El

hed

(*) Den curieuse Hr. FRID. CHRIST. LESSER siger i sin *Testaceo-Theologie* P. I. L. I. c. 4. §. 116. vel noget herom, men samme bestyrker allerstærkest at vi endnu ikke vide det rette i denne, ligesom i mange andre naturlige Ting.

Perle-
Fangst.

hed og Farve, nemlig uden paa sort og inden i med en hvid og blaa Glands. Overalt i Norge, særdeles her paa Vester-Kanten, ere saadanne Elver og Bække, hvor dette Slags Muslinger findes. Dog er den under Inspection og Kongelig Handthævelse staaende egentlige Perle-Fangst ikkun i Christianssands Stift, hvor de beste Perle-Elver ere følgende:

Gan-Elv	}	i Stavangers Amt.
Næxims-Elv		
Quassims-Elv		
Lille-Elv i Lyngdahl	}	i Lister og Mandals Amt.
Undals-Elv		
Kosselands Bæk og flere smaa Bække		
Berge-Elv		
Baasfelands Bæk	}	i Nedens Amt.

De ægte Perler, som aarlig ved St. Hans Dag og derefter tages i disse Bænde, tilhøre, saasom et af det Norske Riges Regalier, Hendes Majest. Dronningen allene, hvilken til Perlefangstens Opsyn og Befordring holder en Inspecteur, nemlig, for nærværende Tid Edle Seign. PAUL BAUMANN, og da denne gode Mand, efter Begiering, har meddeelt mig nogle Anmerkninger over Perle-Muslingernes Art og Egenskab, vil jeg her indføre de samme med hans Ord:

"Nogle *Observationer* angaaende Perle Muslernes
"Natur og Egenskaber.

"Muslernes Skikkelse er bekendt. Saalænge de
staae

"staae i Vandet er Fisken eller Sneglen næsten gandske
 "uden for Skallen, ongefær som en Jord-Snegl naar den
 "bærer sit Huus. Derfor er det ogsaa at de, saa længe
 "de staae i Vandet, ere aabne, dog saaledes, at man af Fisken
 "intet bliver vaer, thi den har skjult sig under Sandet med
 "halve Deelen af Skallen. Naar man drager den hastig
 "op, seer man Fisken, som sagt er, uden for Skallen;
 "som da trekker sig langsom ind og Skallen lukker sig.
 "Man tager dem op med Haanden, Tænger eller Klyber
 "(Klemmer af en Kiep.) Man kand ogsaa tage op
 "med en spids Qvist eller Kiep, paa hvilken naar man stikker
 "den i Aabningen, de knibe sig saa fast, at de hænge ved og
 "lade sig drage saaledes op, dog dersom man ey treffer
 "Aabningen strax, men rører ved Skallen, lukke de sig.
 "De kand ikke staae paa en haard Bund, saasom Berg 2c.
 "endskiønt Fisken kryber ud for at forsøge om den kand sette
 "sig fast. Men paa Sand-Bund kand de, efterat de ere
 "levende udkast, sette sig fast igien, inden 24 Timer, ellers
 "maae de ligge paa Siden. Den tykke Ende af Skallen
 "er Fremdeelen, hvilken staaer i Sandet. Bagdeelen,
 "som Skallens smale Ende, staaer over Sandet, hvorved
 "man dem bliver vaer. Naar de ere smaa, ere de gandske
 "skjulte under Sandet. Paa en reen Sandbund kand de
 "flytte sig, dog saa langsom, at man ey merker det paa
 "andet, end paa de smaa Rønder eller Furer de giøre efter
 "sig. Hvor Bunden er steenig, kand de det ikke. An-
 "den Bevægelse end her foran er meldet, merker man ikke
 "paa dem. Det er da falskt, at somme meene, de skyde sig
 "op paa Vandets Superficie for at besvangres af Dug-
 "gen

"gen. Ligesaa falst er den Meening, at Perler Sæden,
 "hvorved Muslerne propageres, thi om saa var, da maatte
 "der findes de fleeste Perler, hvorsomhelst de fleeste Mus-
 "ler findes, men Erfarenhed viser Contrarium, ikke at
 "nævne flere Bevis-Grunde. Deter vel uden Tvil, at
 "jo Muslingerne, som andre levende Dyr, propagere sig
 "ved Sammenblanding af Han og Hun, dog alligevel
 "har jeg ikke kundet merke den ringeste Forskiel imellem
 "dem, i henseende til Generations-Lemmerne; Men onge-
 "fær midt om Sommeren blivder man paa somme af dem
 "baer, og det inden paa Skallen, et vaadt Bæsen, lige-
 "som den hvideste og klareste Grøe-Leeg eller Sæd, som
 "siden længere ud paa Sommeren findes at være kornet,
 "eller som det vilde skille sig ad i smaa runde Rugler.
 "Dette synes at være deres Sæd. Det Sted, hvor man
 "egentlig maa vente at finde Perlen, er den bageste Ende
 "af Skallen, i den Deel af Fisken, som paa Østers kaldes
 "Skiægget, og det paa begge Skaller. Man finder vel
 "ogsaa iblant Perler i Fremdeelen, men de ere alletider
 "flade paa den Side, der vender til Skallen, hvoraf man
 "kand gjøre den Visning, at den Materie, hvoraf Per-
 "len bestaaer, maa engang have været blod, og at Fisken
 "som her kryber ud, og altsaa trykker den til den haarde
 "Skal, har forvoldet det. Ey sielden seer man Perlerne
 "fastgroet til Skallen, saavel de, der ere af det rette Vand
 "(*), som og de rødbrune, hvoraf, saasom paa Skallen
 "fin-

(*) Det Ord Vand er her en Terminus artis, og betegner egentlig
 Skallens saavel som Perlens Glands.

"findes samme Couleurer og hver fastgroet Perle har den
 "Couleur af Skallen som den findes paa, kand sluttes,
 "at Perlen og Skallen er een Materie. Muslen kand
 "ikke give Perlen fra sig af sig selv, som dog nogle meene,
 "uden paa en voldsom Maade, hvad enten det nu skeer
 "ved Menniskers Hænder, eller paa andre Maader ved
 "adskillige Hændelser. Huden eller Hinden, som indslut-
 "ter Perlen, er paa den Side, som vender til Skallen, saa
 "klar, at man tydelig kand see Perlens Vand eller Glands,
 "men paa den anden Side ikke saa vel, og endskjønt man
 "kand med et Instrument skrabe noget af det sliimagtige
 "Væsen bort, som skjuler Hinden, saa kand man dog ikke
 "komme til at see Fellen midt over Cirkelen. Den Skal,
 "paa hvilken Perlen sidder, har som oftest en Feil paa sin
 "Skikkelse, enten er den krum indbøjet, eller kortere end
 "sin Mage. Jo større Perlen og jo mindre Skallen er,
 "jo tiendeligere er denne Feil. Uagtet dette kand man
 "dog ikke uden til, og førend man har aabnet Muslen,
 "forbist sig, om den har Perle eller ey, langt mindre hvad
 "Vand Perlen har, thi Muslen kand faae Feil paa sin
 "Skikkelse af andre Hændelser, saasom den kand være trykt
 "af en Steen eller andet imedens den endnu var liden og
 "blød. Een Mussel kand undertiden have flere end een
 "Perle, enten alle gode, eller ogsaa nogle af dem. De
 "fleeste Perler ere rødbrune, mange hvid-og graa-agtige,
 "nogle ere sorte, men den mindste Deel er af det rette
 "Vand eller Glands. Naar Muslen staaer paa en Bund,
 "hvor Vandet løber stridt og stærk, da er den altid gul-
 "brun uden paa Skallen, men paa en muddrig Grund

"og hvor Vandet ligesom staaer stille, er den fort paa Skallen. Dog kand man ikke sige, at Grunden eller Couleuren paa Skallen er Marsag til at Perlerne ere større eller mindre, bedre eller flettere, flere eller færre. Man kand aabne Muslen uden at dræbe den, ligesom den og kand leve efter at Perlen er taget ud af den. Efterat Perlen cengang ere tagne fra dem, faaer de ikke flere." Saavidt Hr. Baumann. OLAUS WORMIUS siger i sit Museo p. 110. Hand havde nogle Norske Perler, som ikke vigede de Orientaliske, hvilket jeg og efter Oyesyn kand stadfæste, men maa derhos erindre, at deres Tal er ikke stort (*).

§. 4.

Snegle.

Alf Snegle, som her kaldes Konunger, item Kukulurer, findes paa disse Ryster adskillige Slags, deels hengende ligesom Østers eller Musling ved Klippen, deels liggende blant Tang og Sand paa Bunden, dog ingen med saadanne store Huse, som de, der føres fra Indien til at zire Cabinetter og Grotter med. De største jeg har fundet, ere som en maadelig Pære, deels næsten af samme Skikkelse, deels rundagtige, deels toppede, ligesom drevende og af fordeelte Farver samt Kanter, Prikker og

St.

(*) In Norwegen werden auch Perlen angetroffen, von welchen einigen Milch-weiß sind, und wie Silber glänzen, doch trifft man darunter einige an, welche die Grösse und der schöne Glanz in solchen Werth setzet, daß sie den Ostindianischen nichts nachgeben. FRIDR. CHRISTIAN LESSERS *Testaceo - Theologie*. P. II. L. I. c. 4. §. 314.

Buc

Buc-Hummer.

Vinter anseelige, deels glatte, deels overdragne med en hvid Kalk, deels glendfende som en Perlemoer (*), saa at Naturen knap i nogen anden Ting, undtagen allene i Blomster, sees at spille med saa mange artige Forandringer til Skaberens Priis, da man derom kand sige med Sandhed: Natura ludendo serio agit (**). Saa mange diverse Sorter, som mig ere forekomne paa disse Kyster, har jeg ladet aftegne, og i Raaberstik forestille.

Et særdeles Slags Snegle findes her i Mængde, som man i Danmark ikke faaer at see, uden de ved en Hændelse kommer derhen, nemlig, de man kalder Bue-Hummer, fordi Giffen eller Ormen er paa Hovedet og for til skabt som en liden Krebs eller Hummer med to Saxe og 4 andre smaa Beene, trende tentaculis eller lange og tynde Horn ligesom Haar, Mund og Dyne, og det alt overdraget med en tynd rødagtig haard Skal, ligesom paa en

Bue-
Hummer.

(*) In his magna ludentis naturæ varietas, tot colorum differentia, tot figuræ, planis, concavis, longis, lunatis, in orbem circumactis, dimidio orbe cæsis, in dorsum elatis, lævibus, rugatis, denticulatis, striatis, vertice mucronatim intorto, margine in mucronem emissio, foris effuso, intus replicato: Jam distinctione virgulata, crinita, crispa, cumilutatum, pectinatim, imbricatim undata &c. C. PLINIUS Lib. IX. Cop. XXXIII.

(**) Imidlertid fortiene dog hverken disse eller andre Naturens Deiligheder dette, at man skulde see sig blind eller stirre saa længe paa dem indtil man intet andet kunde see, hvilket var den store Snegle: Kienderes GEORG EBERH. RUMPHII Skiebne.

Hummer, hvortind Livet og det Bageste, som allene skiu-
 les i Huset, er gandske blot og nogen, saa langt som et
 Fod af en Finger, og halv saa tyk, næsten som en Krebs
 naar Skallen var اسپillet. Det Snegle-Huus, som disse
 Bue-Hummer have til Beboelse, er af dem man kalder
 Turbines eller Conchas turbinatas, og af adskillig Stor-
 hed, da nogle kunde være en Finger lange, og nogle ikke
 en fjerde Part deraf. RONDELETIUS, som Lib. XVII.
 c. XII. anfører adskillige Slags af denne underlige Blan-
 ding, som maatte kaldes Krebs-Snegle eller Snegle-
 Krebs, har dog ingen, som fuldkommelig ligner disse Nor-
 ske Bue-Hummere. Men GEORG MARCGRAVIUS
 anfører i sin *Hist. Nat. Brasiliæ* Lib. IV. c. 21. en deslige
 under Navn af Paranacare, hvilken dog maa være meer
 end dobbelt saa stor som vore Norske, efterdi hand tilleg-
 ger den tre Fingers Længde, saa og nogle Haar over det
 gandske Legeme, hvilke her ikke findes. In *Novis Littera-
 riis Maris Baltici* staaer ad An. 1699. Mense Aprili p. 118.
 en Artikel indført af den Lærde MATTH. HENR.
 SCACHTIO, da Rector i Kiøbenhavn, saaledes lydende:
 Secundus est cancellus turbinem Norvagicum inhabitans;
 Ad insulam Promontorii Cartemundani Romsöam, in-
 ter haleces retibus irretitos, quatuor ejusmodi cancellos
 ceperunt piscatores nostri, nec plures, nec pauciores.
 Mare Americanum id genus animalculorum copiose fre-
 quentat, ut habet CAROLUS ROCHEFORT in *Hi-
 storia Insularum Americanarum*, Antilles à Geographis vul-
 go appellatarum; sed in hisce Balticis fluctibus, nec post,
 nec ante id tempus, reperti sunt Cancelli. Peculiaris Can-

Cancellorum est progenies, Americanis Cancellis admodum similis, ut ovum ovo, nisi quod hic turbinem Norvagicum, ille nautili concham in hospitium & corporis sui munimentum contra hostium insidias eligat Cancellus. Totius animalculi præcipua pars anterior caput est, cum annexis pedibus & forcipulis. Hac parte corporis cancerum quodammodo refert, testa rubescente munita: Inferior autem pars, a capite ad caudam, tenuis est, imbecillis, nuda & mollis ad instar locustarum, testa carens sed cuticula vestita, quæ inferitur conchæ, duobus tamen pedibus, in acutum desinentibus, tanquam retinaculis existit, quibus forsan corpus in testa retinet, ne elabatur. Historiam Cancellorum satis accuratam descripsit GESNERUS, quem gnaviter secuti sunt ALDROVANDUS, JONSTONIUS, alii, sed nullam apud eos inter variantes figuras delineationem invenimus, huic nostro Cancelli simillimam. Qua ratione in littus nostrum jactati sint hospites hi infrequentes, autumare nequimus, nisi forsan e Norvegia vel aliunde navium carinis huc venientium adhæserint, easque ad Insulam Romfœ, ubi frequens ad anchoras navium est statio, reliquerint; Namque turbines Norvagici, quibus teguntur, in mari hoc Balthico non ante sunt reperti, sed e Norvegia ad nos transferuntur. Hoc modo in freto Helsingoræ versus, Cancer Moluccanus Anno 1633. captus est, & Musæo Wormiano Hafniæ dicatus. Disse Krebs-Snegle siges at svømme, eller ved Hielp af deres udstrakte Kløer, at roe sig ret hastig affted, ogsaa undertiden at forlade deres Huus gandske, for at svømme de-

sto hurtigere, men komme igien for at indtage denne Boelig, og da undertiden at see sig bedragne ved en misundelig Naboe, som finder deres Huus beqvemmere for sig, og indtager det, samt forsvarer sig deri, jure occupantis (*). Saadan Vold øve de mod Sneglen, baade naar de først trænge til Huus, og naar Huset siden bliver dem for lidet. A conchis nudi nascuntur, sed purpuras ac turbines e suis pellunt conchis, iisque vespuntur, ut eorum occupent domicilia. Cum in amplitudinem majorem excreverunt, quam ut primis testis capi queant, in testam ampliorem tanquam in domum novam migrant. WORM. MUS. p. 250 (**). Jeg har havt dem nogle Dage staaende i Band, for at see deres behændige Ind- og Udgang. AMBROS. PARÆUS giver Lib. XXV. p. 687. dette lidet Dyr Navn af Bernard L'Eremite, hvorfor, veed jeg ikke, da hand en melder om dets Oprindelse.

S. 5.

(*) MICH. BERNH. VALENTINI, som i sit *Museo Museorum*, Lib. III. p. 503. maaſkee i den Henseende ogsaa tillegger dem det Navn af Soldater, anseer dem for et Siags Sæ- Skorpioner, og siger, at Indianerne berede af deres smeltede Legeme en meget heelsom Olie, særdeles god til at resolve det Blod der setter sig i Ledemodene.

(**) Saadan Bue-Hummers Udgang af sit Huus, negter JOH. SWAMMERDAM aldeles i sin Bibel der Natur, Cap. XII. p. 64. og tracterer alt, hvad derom berettes, som en ugrundet Digt.

S. 5.

Iggeltier.

Iggeltier eller Jultier, item Krake - Baller, maaſkee fordi Kragen, ſom finder dem ſtaaende paa Klippen ved lavt Vand, gjør ſin Delice deraf, er ellers bekiendt under det Navn Echinus marinus, item Pomum marinum Søe - Æble, et Navn der foreſtiller Figuren af den tynde og delicate Skal, ſom dette Dyr omgives med, hvilket viſſelig er een af de underligſte Skabninger i Havet, men her daglig forekommende og aldeles ikke rar. Størelſen er meget adſkillig, thi man finder nogle ikke ſtørre end en Valnød, andre ſom et got Æble, og et Par har jeg ſaa ſtore ſom Hovedet paa et nyfødt Barn. I Figuren er og den Adſkillighed, at nogle ere temmelig toppede paa den øverſte Ende, andre, ſom ere de fleſte, gandske cirkelrunde, undtagne paa een Side, ſom vender ned ad, hvor de ere temmelig flade. Denne Skal er beſat med nogle 100. ja vel 1000. tynde og ſpidſe Pigge, ligesom paa et Pindſvin, men ikke længere end en liden Knappenaal paa de fleſte, dog har jeg og fundet en liden, ſom havde dem meer end dobbelt ſaa lange ſom de ſtorſte, hvoraf jeg ſlutter, at de maaſkee aarlig omſkiftes og vore paa nye, hvilket deres Subtilité ogſaa ſynes at udkræve. Naar de nylig drages af Søen, er deres grønagtige Glands meget deylig, men naar de tørres eller kaages og Piggene afgnies, fremkommer deres rette og beſtandige Prydſe, beſtaaende i en meget ordentlig og proportionerlig Omverling af cylinderformede Striber, ſom gaae fra Toppen til Underdeelen, og ere deels hvide, deels mørkrøde,

deels lysrøde, deels brandgule. Disse couleurede Stri-
ber ere atter allevegne overstræede med ligesaa mange
småa hvide Knopper, eller forhøiede Prikker, som der-
paa tilforn har siddet de omtalte Pigge. Nu kommer jeg
til Beskrivelsen af det indvortes, som falder fast vanske-
ligere at forestille sig, uden ved Øyesynet selv; Thi naar
man bryder denne deylige Skal, som lettelig skeer ved at
kryste lidt derpaa, da finder man tilligemed en Deel
Vand, og Sliim, ikkun en liden sort eller mørkrød Orm,
maaskee en Finger lang, men fra den samme udgaaer til
alle Sider i Skallens Hvelving mange tynde Trevler
saasom en tykkere Sliim eller maaskee Tarme, der have
Samfund med de udvortes Prikker og Pigge. Saa sid-
der og derimellem i stribevis megen gulagtig Rogn. Or-
men selv henger ligesom spendt fra den underste flade Si-
de, hvor Hullet og Munden er, op til den øverste Røn-
ding, hvor ogsaa er en liden fast ukiendelig Abning saa-
som Anus, igiennem hvilken den udlader sine Excrementa,
bestaaende i nogle småa sorte Rugler saasom de allermind-
ste Biller. Munden, som jeg før sagde at være paa den
flade Side, er allerkonstigst, og bestaaer i fem Stykker
Been, deels indbukkede, deels forhøiede, og sammenlø-
bende i en liden Spids, saasom et Neb, saa de ere at see
til, næsten som et Blomster. CUNR. GESNERUS, som
Lib. IV. de Aquatil. p. 416. temmelig accurate beskriver
dette Dyr, siger om dets Mund i Særdeleshed, at i det
gandske Hav er intet konstigere eller skønnere at see.
Tam mirabili stupendoque artificio sunt constructa &
cælata, ut nihil sit in toto mari elegantius spectatuqve

Trolopindsviin

Alkier

Bogstav-Kummer

Alkier-Mund

jucundius. Igelfteret staaer paa Sand-Bund, og velter sig med sine Takker hvorhen det vil, synes og at kunde svømme, efterdi det, som før blev berettet, ofte staaer paa en Kant af Klippen, og naar Vandet hastig synker fra, bliver Kragen eller andre Fugle til Rov. GASP. SCHOTTUS siger, in *Physica curiosa* L. X. C. XV. at naar det, formodentlig ved en naturlig Følelse, som Skaberen har indgivet dette og flere Dyr til deres Conservation, merker, der vil komme et Uveyr og Oprør i Havet, fatter det en liden Steen for at bethnges, og hefter sig derved paa Havets Bund, hvilket Søefolk undertiden blive vaer, og da vist spaaer sig Uveyr (*). Hand beretter og at Sicilianerne, efter en Smag, som maa kaldes meget underlig, holde dette Dyr for en delicat Spiise, da de aabne Skallen, og med Skeer søbe alt hvad deri findes, gandske raue. Qui cochleari utuntur cum ovis & excrementa deglutiant. Hos per jocum dicebam absumere cum ovis actum parvum et magnum (*i'atto piccolo e grande*) dicere volebam urinam & stercora eorum (**). Hvorledes

M m 3

des

(*) Dette har og været bekiendt i PLINII Tid, da hand siger: Tradunt saxitiam maris, prælagire eos, correptisque operari lapillis mobilitatem pondere stabilientes. Nolunt volutatione spinas atterere, quod ubi videre nautici, statim pluribus ancoris navigia infranant. *H. Nar. L. IX. C. XXXI.*

(**) M. SHAW, som i sin *Voyages du Levant* kalder disse Havdyr Søe-Eg, oeufs de mer, beretter, at det er egentlig iskun Rognen som begierlig spises med Peber og Viinædike, særdeles i Guld-Maane. See T. I. p. 336.

ges denne Skål, som uden Tvill er et kosteligt Absorbens, med Fordeel kand bruges i Medicinen, viser OL. WORMIUS in Museo. p. 261.

Søes
Pindsvin.

En gandske anden og grovere species echini, som jeg egentligere vil kalde *Heridium* vel *Erinaceum marinum*, et Søe-Pindsvin, findes her ogsaa, men sielden, saa jeg ikke af Dyeshn flender flere end 2 Exemplarer, af hvilke det eene er mig selv tilhørende. Kroppen derpaa kand være saa stor som en god Citron, dog ikke langagtig rund, men noget flad, og ligesom sammentrykket, baade neden og oven til, paa hvilke tvende Sider, baade Munden og den anden Abning sidde i lige saadan Correspondence, som paa forrige, hvoraf jeg gietter mig til, at den indvortes Structura Partium vel ogsaa maa have nogen Overeensstemmelse, thi jeg nender ikke at aabne den, efterdi den derved gandske maatte forderves. Men uden paa er Adskilligheden meget stor. Piggene ere for den største Deel meer end en Finger lange, tykke som en maadelig Gaase-Fier, gandske haarde og compacte, dog med en liden Marv udi: Med den ene Ende sidde de tvers over hverandre, udstrakte i en u-ordentlig Blanding, men med den anden Ende ordentlig befæstede i 10 Rader, 5 Pigge i hver Rad, 2 og 3 Rader tættere tilsammen, saa man ikke kand faae en Finger der imellem, hvorpaa følger et andet Mellem-Rum, dobbelt saa vidt. Foruden de 50 store og kiendelig distingverede Pigge paa Siderne, findes paa den nederste flade Side, omkring ved Munden, nogle mindre Pigge, om hvis Orden jeg intet vist kand sige, efterdi de fle-

fleeste ere halv eller heel afbrudte. Den runde Krop eller Skal selv er ikke som paa Igelskieret glat i Bunden, men overskiult med en Slags Loddenhed, som jeg ikke veed at beskrive, særdeles, da jeg ikke har seet dette Dyr raae og frisk opdraget af Vandet. Hos udenlandske Skribenter enten gamle eller nye finder jeg aldeles intet Spor af noget, som kand ligne det.

§. 6.

Nu kommer jeg til det Slags, som haver en haard og tynd Skal, stikket ligesom en Klædning, der føyer sig efter Fiskens Legeme og Lemmer, saasom Hummer, Krebs, Krabber og Ræger.

Hummerener skabt som en Krebs, men 5 à 6 gange større, med 8 smaa og 2 store Klæer eller Fødder (*). Fra Paaske til S. Hans Dags Tid er dens Klæd fyldigst og best, da den siden falder af og tillige omskifter sin Skal, i hvis Sted den nye tyndere strax er tilrede, og inden 8 Dages Forløb næsten ligesaa haard som forrige. Han-
nen

Hummer.

(*) At der blant Hummerne, ligesom blant en Deel andre Fiskerter, skulle findes nogle saa saa kaldte Størrier eller extra store og kæmpagtige individua, kand jeg ikke forsikre, dog er mig troværdig berettet, at ved Udvæet i Evensvigs Sogn, sees ofte af Fiskerne en forvoven Hummer saa stor og fæl, at ingen tør angribe den, da der siges at være en god Favn imellem dens Klæer, hvoraf Kroppens Størhed kand sluttes, skient denne ey er fuldkommelig til syne, men skiules gemeentlig af Tang og Tarre, som alle Hummer holde til i.

nen kiendes derpaa, at den over Stiertten er smalere og ligesom indkneben, men Hunnen bredere, hvilken og holdes for den beste. Den holder sig paa Sandbund og iblant Steen-Grus eller imellem Klippens Røver og Sprekker, helst hvor der voxer et Slags Tarre eller Tang med meget brede Blade, hvoraf den formodentlig tager en Deel af sin Føde, som ellers ogsaa er andre Fiskes Nægel. Derimod efterstræbes Hummeren allermæst af Steenbideren, hvis Lyst er størst til det Haarde og hvad Tænderne kunde exercere sig paa. Naar Hummeren vil hastig affted, siges den at krumme Halen, og ved dens Tryk skyde sig tilbage, saa Hovedet slæber efter, og Bagdeelen kommer først frem. Fordum tog man den med en Knibe-Tang af Træ, men da den ikke kand taale noget Tryk, og døer 2 à 3 Dage derefter, saa bruges den Naade ikke meget paa de Steder, hvor man vil sende dem levende af Landet i Hummer-Byserne; Thi da tages den allene i Tiiner eller Teiner, det er nogle Lønde. Baand overdragne med Fisker-Garn, og paa hver Ende med en lang og smal Indgang, som Hummeren ikke kand finde ud af igien. Paa nogle Steder bruges saadanne Teiner, ligesom Naie-Kurve, flettede af Enebær-Træernes Rødder, som dertil falde beqvemmost. I Teinen henges nogen anden Fisk, saasom Lokke-Mad, da man i hver Teine, som udkastes og befæstes med en Strikke, kand saa en halv Snees Stykker om Natten. Men hvor mange 1000 der aarlig fanges af det Slags og udføres, kand sluttes deraf, at særdeles siden dette Seculi Begyndelse, indfinde sig hvert Foraar, 30, 40. eller flere Hummer-Byser fra London

Fangst.

Mængde
og Udførsel.

don og Amsterdem for at føre Hummeren levende hjem. Til den Ende ere bemeldte Skibe saaledes indrettede, at under deres tette Bund ere saakaldede Brønde, det er, Rum med mange Huller igiennemborede, saa at Hummeren 10 à 12000 tillige kand staae deri og altid beholde sit Element, nemlig det salte Vand. Først om Foraa- ret gøres bedre Reiser end siden, naar Varmen kommer i Luften; thi hvis en Modvind gjør Reisen langvarig, maa Hummeren, som staaer indkneben, omkomme, særdeles hvis der tillige reiser sig et Torden-Veyer, som siges meest at skade den, da Eyermanden gjør forloren Reise, og taber en god Capital. Derimod er saadan Ladning kostbar og profiteerlig, naar den lykkelig ankommer til hine folkerige Byer, hvor Stykket ofte betales med en Engelsk Crone, da det i Norge ikke har kostet meere end 2 Skilling, som er den fastsatte Priis, naar Hummeren er 8 Tommer lang, og derover, efter et dertil auctoriseret Politie-Maal. Men er den mindre, eller fattes en Kloe (*), da sælges Stykket for een Skilling, og bringer endda allene i Stavangers Amt sædvanlig over 10000 Rdlr. aarlig i Landet, siden Almuen nu paa en Snees Aar har begyndt at tage større Deel i den Næring ved at tillegge sig egne Hummer-Byser, som gaae fra Stavanger, Egersund og den Egn, men kunde af bemeldte Marsag

N n

ge.

(*) Paa det, at de mange Hummer, som staae tilsammen i eet Rum, skulle ikke knibe Kloerne eller Saxene af hver andre, hvilket er deres Maade, da bindes bemeldte Kloer paa enhver med en Seilgarns Traad.

gemeenlig ikkun giøre een Reise om Foraaret. De beste Hummer-Pladser eller Havne, hvor i enhver aarlig Kand fyldes 2 à 3 Byser, ere Skudsnæs, Alre, Præste-Havn, Vaage eller Ahre i Buk von See, Stierne-Øe, Hvidings-Øe, Tanan og Tananger. Osten for Lindesnæs fanges og forføres ligeledes megen Hummer, men derom har jeg ikke nogen særdeles Efterretning. Paa det Fremmede ikke skulle tilsnige sig den beste Profit ved tilig Fart, da maa i hver af bemeldte Havne et Norsk Skib tillades, førend man har Forlov at selge noget til Fremmede. Her i Sundhordlehn har man paa nogle Aar ogsaa begyndt den Fangst og Fart (*). Undensteds pleyer man og at udsende Hummeren syltet eller nedlagt i Vædike og Kryderie. Bonden, som mængstedes daglig kunde have nok af den Delicatsse, saavel som af Østers, skiotter ikke derom.

S. 7.

Krebs.

Krebs give nogle Elver i Aggershuus Stift, særdeles ved Friderichstad, men her paa Vesterleden ville de ikke trives eller arte sig, som en god Ven har berettet efter eget Forsøg, da hand har stræbt at plante dem i ferske

(*) Monsr. DANCKERTSEN, Tolder paa Storøen, beretter mig, at i dette Aar allene fra hans Toldsted ere udfibede Hummer, som her have kostet 6000 Rdlr. Indbyggerne til Firkæe i Holland have først begyndt denne Handel, og mærkelig beriget sig derved. Nu begynde Engellænderne at fange mange Hummer under Hetland.

ste Bunde ved sin Lyst - Gaard, men forgieves (*). Derimod er her fundet i Sundfiord en Slags Krebs, som jeg vilde holde for en ung Hummer, dersom den ikke var gandske adskilt ved en særdeles Skabning, hvorfor jeg har agtet den værd at forestilles i Raabersstik. Dens tvende fremmeste Kløer ere extraordinaire og, som det kunde synes, u - proportionerlig lange, ja længere end al Resten, derhos smale og femkantede. Saa er og Skallen over Krebsens Ryg og ned paa Siderne besat med særdeles Tegn, ligesom det kunde være Characterer. Jeg har ikke seet uden een deraf, hvilken kiendelig distinguerer sig fra alt det mig bekjendt er i den Classe. GESNERUS forestiller cap. XIV. p. m. 124. en særdeles Krebs, som hand kalder Leonem Marinum, en Hav - Løve, i hvad Henseende skal jeg ikke sige, da den Comparatio maatte synes plusquam longè petita. Imidlertid kommer samme hermed temmelig overeens, hvad de tvende lange Kløer eller Saxe angaaer, men dens Krop er langt kortere og derhos, efter hans Beskrivelse, ligesom lodden, eller besat med smaa Tagger, item foruden de Characterer, eller

En 2

Bog.

(*) CAR. LINNÆUS siger i sin *Fauna Svecica* pag. 358. at Krebsene ikke have havt hjemme i hans Fæderne Land, førend under Kong JOH. III. Regiering, som blant andet ogsaa der ved er bleven signaliseret, at hand har ladet dem indføre og forplante.

Bogstavers Pigning, ſom meeft diſtinguerer den Norſke, ſaa jeg ikke fandt regne den derhen (*).

Krab.

(*) Efter at jeg havde ſkrevet dette, finder jeg, at OL. WORMIUS har haft ſamme Norſke Krebs eller Hummer, ſamt givet den Navn af *Hummer-Ronge*, item Bogſtav *Hummer*, men ikke ladet dens Uſtegning tilføje, hvorfor den, ſom her findes, og er temmelig accurat, torde være deſto behageligere. Imidlertid vil jeg og tilføje noget af bemeldte Auctors Ord om ſamme: *Quem alii Aſtacum medium; ſeu mediæ magnitudinis, Norvegi Hummer-Ronge ſeu Regem Aſtacorum vocant* (det Navn er her nu ikke bekiendt), *nos non inepte Aſtacum Litteratum, quod in cruſtis caudam regentibus litterarum quarundam grandium & quaſi hieroglyphicarum notas oſtentet - - - Meus Aſtacus Litteratus longitudine eſt pedis unius. Chelæ ſeu forcipes, ubi extenſi recta linea, ſunt craſſitie paulo majore pollice, totius corporis lineamentis majori Aſtaco ſimilis, niſi quod chelæ in longitudinem protendantur & minores ſint. Dimidium enim pedem æquant et antequam findantur, quatuor in longum exporrectis dotantur prominentiis, alternatim duplici & ſimplici dentium ordine conſpiciis, inter quos ſinus ad ſummum excurrunt quatuor, eleganti ſpectaculo - - -* In dorſi cruſtis notæ conſpiciuntur nigricantes (paa mit Exemplar er det en Forhøjelſe i Skallen ſelv og ingen Adſkillighed af Farve, hvilken overalt er couleur de paille blandet med en liden Rødhed her og der) quæ priſcas monachorum litteras quodammodo referunt, utrinque ſex, quarum prima a cauda numerandâ T, ſecunda & tertia E, quarta et quinta L, ſexta I, utcuſqve exprimunt ea figura, qua in vetuſtis manuſcriptis codicibus viſuntur. Hunc Aſtacum illum eſſe crederem, quem Rondeletius Aſtacum parvum vocat, niſi plebs forcicibus carere diceret. Noſter enim quatuor primos forcicibus dotatos obtinet pedes, ut Aſtacus major. *Muſ. Wormian. p. 249.* Alt hvad jeg vil ſegge her

Krabber tages her trende Slags, nemlig store Tasse-Krabber, rødagtige oven paa, og hvide under Buggen, falder over alt paa Sand-Bund i store Dyrger, og ere best fra Michelsdag indtil Juul, men altid bedre i tiltagende end aftagende Maane. De tages i Teiner ligesom Hummeren, og holdes af nogle for ligesaa velsmagende som den, særdeles naar de have megen Rogn hos sig. Hun-Krabben har til sin Hemmeligheds Skjul en bredere Stiart end Hannen, men begge Kion have dobbelt Fødsels-Pemmer, efter Hr. ANDERSONS Observat. i Islands Beskriv. p. 175. ligesom jeg tilforn har erindret dette singulare om Gul-Haaen, saa og, at Krabben lurar Østersen med at indkaste en liden Steen imellem dens aabnede Skaller, saa de ikke kunde lukkes, da Østersen bliver til et Kov. Derimod overvindes Krabben af en Alal, saaledes, at denne snoer sig omkring Krabbens Klør, og med at trykke sig tilsammen rykker dem af for at sue dem som en Delicatsse. PLINIUS siger Lib. IX. c. XXXI. at Krabberne bestri- de hverandre indbyrdes ligesom Bædre, med at stødes eller stanges formedelsk deres smaa spidse Horn eller Tæller paa Hovedet. Men at de omskiftes til Scorpioner er

Krabber.

Nu 3

ikke

hertil er, at de, ved Indbildningens Hielp, som Bogstaver eller hieroglyphiske Characterer forestillede Figurer, ikke paa alle ere de samme, men en lusus naturæ, elegans quidem, sed incertus.

ikke rimeligt. Sole cancri signum transeunte, & ipsorum, cum exanimati sint, corpus transfigurari in Scorpiones narrantur in sicco.

Garnater.

Garnater er en mindre Art af Krabber, graa paa Skallen, og holde sig nærmere til Landet, saa man fandt tage nok af dem med Haanden, men de bruges ikkun til at hænge paa Nede-Krogen. Ellers synes disse saavel som flere Urter af Krabber og deslige langsom krybende Hav-Dyr, at være af den omhyggelige Skaber bestemte til Føde for Glyndernes Slægt, hvilken ogsaa er langsom til at bevæge sig, ligger meest paa Sandbund og lever fornemmelig af det Krybende.

Fause eller
Trolde-
Krabber.

Fause eller Trolde-Krabber, som vore Fiskere kalde dem, fordi de ikke ædes, kalde nogle ogsaa Søe-Edderkopper, maaskee af deres lange Beene, hvis Længde paa nogle, som jeg har, ere en god halv Alen, da dog Kroppen er ikke meget større end paa en Taske-Krabbe, skjønt lidet tykkere, saa og fortil spids eller oval, og med et temmelig langt Horn over Panden, hvilket ved Enden er fordeelt i tvende Spidser. Kroppen, saavel som de fæle lange Beene, findes overalt besat med mange hundrede temmelig tykke og spidse Pigge eller sinaa Takker, hvoraf OLIG. JAC. in Musæo Reg. p. 17. kalder denne Sort cancerum spinosum. MATTH. HENR. SCHACTIUS siger, at disse Trolde-Krabber, (hvilke hand dog ikke kalder ved Navn, da de vare ham gandske ubekjendte, men viser ved Beskrivelsen, at hand meener dem) skulle, ved deres Far-

ves Forandring, tilkiendegive et forestaaende Beyr. Skifte: Rarum certe est naturæ spectaculum, in quo hoc peculiare deprehendimus sæpius, qvod cum status coeli pluvius & madidæ ventorum procellæ ingruant, ex omnium parte nigrescat testa tanqvam pice obducta, serenitate autem coeli instante, in rubedinem, & quidem miniatam, dilutam vergat. Qvoties itaqve hanc testam colores mutare videmus, toties aëris temperamenti mutationem vaticinari audemus, ut fasti tam certi non sint, in dubio coeli statu indicando, qvam dictum in hac testa indicium. *Nova Litterar. Mar. Baltici Anno 1699. Mens. April. p. 118.* Denne gode Mands Forfaring stemmer ikke overeens med min, og paa adskillige Stykker, som jeg har deraf, sees den røde Farve uforanderlig, men kort efter de vare tagne og bleve hængte for et Vindve i Solen, da udsled deraf, eller udsvedede, en feed og sort Materie, næsten som Bæeg. Da nu Hr. SCHACHIUS har loblierveret det samme paa sin, og derhos just fundet Beyrets Forandring, saa har hand alt for hastig gjort sin Slutning; thi naar Trolde-Krabben er tør, da spaaer den ikke meere.

Ræger, som nogle kalde Hopper, af deres hastige Spring og Bevægelse, kunde ansees saasom Søe-Krebs en mignature, ere os Danske noksom bekiendte. De falde Ofte paa, særdeles i Christiania Fiord, og opholde sig, ligesom Laxen, helst hvor Elven har sit Udfald i Havet.

Ræger.

§. 8.

Blek-
Sprutte.

Nu følger det Slags blodløse Hav-Dyr, som til-
lige ere bløde uden Skal eller Skul, saasom først Spot-
te, Sputte, Blek-Sprutte, item af nogle Sæ-
nge, hos Udlænderne bekiendt, under det Navn
Sepia eller Loligo, er een af Havets allerunderligste
Skabninger, ikke let at beskrive uden ved Aftegningen,
og ikke endda saa fuldkommelig vel som ved at see flere
af dem; thi de synes at kunde give sig mange Figurer
ved deres tynde Hud og Trevler. Længden af den jeg
har forvaret i Spiritu vini, fandt være $1\frac{1}{2}$ Quarter eller li-
det derover, og Tykheden 2 gode Fingre, saa den formo-
dentlig har været en Unge, da de ellers siges at blive langt
større, og jeg har nylig faaet en tørret, en Allen lang.
Kroppen er næsten rund som en liden Pose, ved Enden
buttet (*). Men det Merkværdigste er Hovedet med de
to store Øyne, en Mund som et Fugle-Neb, oven paa
8 lange Strimler eller Takker ligesom en Stjerne, og at-
terkanterne af enhver Takke, besatte med en Snees smaa cir-
kelrunde Rugler, hver noget større end en Knappenaals
Ho-

(*) Nogle har jeg seet, som ere hart ad spidse mod Enden, dog uden
Hale, men i den Almindelige Samling af Reise-Beskriv-
elser staaer Tom. V. p. 84. saa og i det Londonste Ma-
gazin for Martii Maaned 1750. p. 120. en Tegning af denne
Fiske, under Navn af Ancornet or Scuttle-Fish, hvor Halen
neden for den spidse Ende udbreder sig vidt til begge Sider, og
gjør ligesom en Halv-Maane.

Sœ. Soel.

eller Sœ. Navle.

Sœ. mige.

Sepia

Sœ. Stjerne.

Kors. Fisk.

Hoved. Hertil kommer tvende dobbelt saa lange og mod Enden bredere Strimler bag Hovedet, saa og paa Siderne af Kroppen tvende Skind-Lapper, med hvilke den ligesom med en Raabe kand skiule sig, naar de ruldes tilsammen, da den ellers siges derved at kunde opløste sig lidt over Vandet og flyve, eller egentlig hoppe lidt afsted, saa at Naturen fremviser saa levende Dyr, af saa selsom Structura partium. Ikke mindre forunderlig er denne Fiskes Inderste, naar man aabner den; thi da findes inden for Skindet slet intet Riid, dog langs ad Ryggen eet eeneste langt og fladagtigt Been, til Anseelse næsten som et Knivs-Blad, hvilket er det paa Apothekerne bekiendte Os Sepiæ, som tilforn er meldet i den Artikel om Hvalfisken, der skal plages af denne liden Fisk. Fremdeles er dens Krop eller Skind-Pose gandske opfyldt med en sort Saft, som igiennem Skindet gjør Fiskens Farve blaaagtig, skönt Saften er gandske kulsort, saa at man kand bruge det som Blek at skrive med. Denne Sværte spruder den i Nødsfald fra sig, og kaldes deraf Spute eller Spoite, saa at Vandet omkring den taber sin Klarhed, og denne liden Fisk synes som en Heremester, der vil gjøre sig usynlig i sine Forfølgeres Dyne. Et underligt Beneficium Naturæ til Conservation for dette ellers saa gandske desarmerede Dyr (*). Kommer noget af denne sorte Saft

Benefic.
Naturæ.

Do

paa

(*) Contra metum & vim suis le armis quæque defendit. Cornibus Tauri, Apri dentibus, morsu Leones. Aliæ fuga se, aliæ occultatione tutantur. Atramenti effusione Sepiæ, torpore Torpedines &c. CICERO de Nat. Deor. Lib. II. c. 50.

paa et Menniskes Haand, da svier det som Jld, og vilde formodentlig giøre end verre i Dynene. Derimod er denne Saft meget god til at dyppe det Igen eller den Madning i, som man vil sette paa Medes Krogen, ligesom den gandske Fisk er hypperlig til det Brug, hvilken og er den eeneste hidindtil bekiendte Nytte. Om denne underlige Fiskes Vngel og Affødning beretter mig en troeværdig Correspondent atter noget saa underligt, at det vel svarer til Resten, nemlig hand og mange flere seende Vidner have i agttaget, at Ungerne i 100. ja i 1000. Tal sees siddende i Skindet under Moderens Bug, hvor de omsider æde sig igiennem saa at hun dør, og de leve indtil dem vederfares det samme, som de have gjort ved deres Moder. PLINIUS, som gjør nogen Forskiel paa Sepia og Loligo, den jeg dog ikke veed, skriver om den: Loligo volitat extra aquam se efferens, quod & pectunculi faciunt sagittæ modo. Sepiarum generis mares varii & nigriores constantiaque majoris. Percussæ tridente foemina auxiliantur, at icto mare foemina fugit. Ambo autem ubi sensere se apprehendi, effuso attramento, quod pro sangvine his est, infuscata aqua absconduntur. I forrige Seculo har man udraabt denne Spute for en farlig og ominous Fisk, kaldende den, da man 1661. fangede saadan en ved Katvig i Holland, ein erschrecklich Meer Wunder. See OLEAR. Gottorff. Kunst. Kammer p. 42. Hvor denne Autor billig forundrer sig over, at en gammel og de Gamle en ubekiendt Ting kunde synes saa gandske nye.

Kors-Fisk, Kors-Trold, Søs-Stierne, Polypus, er en underlig Fiske-Art, adskilt i mange Sorter, af hvilke jeg her, ligesom overalt, anfører ikkun de, der falde paa disse Kyster, blant hvilke ogsaa ere nogle, som jeg ikke mindes at have seet andensteds. I Almindelighed bestaaer Kors-Fisken af et hovedløst, rundt og fladt Legeme, som en Rigsdaler eller og en maadelig Skue-Penge (*). Derfra udgaaer til alle Sider ligesom Straaler fra Stiernnen, gemeenlig 5. ellers ogsaa flere, ja indtil 10. Takker eller Fodder, knap een Finger lange og bestaaende af samme Materie som Legemet, det er hverken Kød eller Slim, Been eller Brusk, efterdi det hverken er haardt eller sent, men brydes lettelig ligesom Brød. Dog synes visse Sorter af dem frem for andre at nærme sig til nogen Seyhed, saa de temmelig lade sig bøye. De ere overdragne med et Skind, gemeenlig af Kød-Farve eller og gulagtig. Neden under have de en Slags Loddenhed eller en Samling af mange smaa fine Berster, næsten som det Flos man fører Klæder med. Midt i Stiernnens Centro er en Åbning, og

Do 2

der.

(*) Et Slags findes ikke større paa Kroppen, end en Skilling, gandske sort og med 5 lange Fodder eller Greene, smale nær ved Kroppen saavel som i Enderne, da de paa andre polypis ere langt tykkere ind imod deres Centrum.

derunder en liden Hule knap saa stor som en Skilling, hvor man kand forestille sig, at baade Mund og Mave maa søges (*). Fra denne Åbning udgaaer til alle Takterne nogle langagtige Huler eller Sprekker, ogsaa besatte med Loddenhed, og overalt ere mange smaa i ordentlige Rader eller Linier fordeelte Knopper, samt paa Knopperne selv hos nogle Sorter en anden liden Prik eller Forhøjelse, saa at det man kalder *Lusus Naturæ* er heel adskillig i denne Slægt. Deres Ophold er paa Sandgrund eller og paa Klippens Side, hvor de krybende flytte sig afsted, og tiene til Føde deels for visse Fiske, deels for Strand-Maagen eller andre Fugle af det Slags. De siges at kunde krybte smaa Muslinger i stykker, men ofte komme deres Takter i Klemme mellem Skallene, saa de affkæres og Røveren selv bliver berøvet.

Ligesom nu hine kaldes Søm-Stierner, saa findes her og et endnu rarere Slags, af hvilke jeg har 3 Exemplaria, ved Navn Søm-Soele, dog en af Normanden saa kal-

(*) Monfr. BAKER a fait quelques experiences sur les Polypes fêchés. Il a cru y avoir decouvert l'anus, mais les observations de Monfr. TREMBLEY & ce que nous en avons vû nous mêmes, ne nous permettent pas de l'en croire. Le Polype rend les superfluités de ses alimens par la bouche même, par laquelle ils sont entrés. *Biblioth. Raisonnée* T. XXXVII. p. 267.

kaldede (*), men af Hollænderne, som har fundet dem i Vestindien, og der givet dem det Navn Zee-Sonne, efter GEORG. MARCGRAVII Beretning in *Hist. Natur. Brasiliæ* Lib. IV. cap. XXII. Zoophyton aliud hic reperitur (Stella arborescens RONDELETIO & GESNERO) nautes vulgo *een Seefonne*. Ex centro, quod æqvabat grossum Misnicum & cavum erat, ac in sui medio quinqueangulare habebat foramen instar stellæ, tenuissimis quasi denticulis donatum. Qvinque rami crassi prodibant, qvi deinde, instar arboris, in multos alios ramos minores dispergebantur varie inter se inflexos, omnes rotundi & quasi coralliformes, ita ut orbem facerent, Materia fragilis instar stellæ. Denne Beskrivelse forestiller temmelig vel den allerunderligste og i Europa rareste Kors-Gist eller Kors-Trold adskilt fra alle andre derved, at dens Takker eller Fødder ende sig ligesom i Grene, Grenene i Qviste, og Qvistene atter i de allersubtileste runde Spirer, hver Spire opruldet i Krøller og tillige fuld af smaa Incisioner tværs over Spirerne eller Strængene, som ere meget nette til Anseelse hver for sig, men naar deres mange Krøller sees i saadan confus Blanding, da haver mig syntes, at dette Dyr forestillede allerbest hvad Poeterne betegne ved det farlige caput Medusæ, paa hvilket Minerva omskabte hvert Haar til en Slange, siden hendes Tempel sagdes været

(*) Det egentlige Norske Navn, som jeg længe ikke har fundet udspore, horer jeg omsider at være Sæ-Navle.

æret ved Medusæ liderlige Beblandelse med Neptuno, den saa kaldte Gud for Havet (*). Da nu bemeldte ret underlige Kors-Fisk eller Kors-Trold af nogle siges at være en Unge, eller maaskee et Rogn-Korn, af det allerstørste og forfækkeligste monstro marino, som her kaldes Kraake og i næstfølgende Capitel skal beskrives, saavidt mig af mange overeensstemmende Fiskeres Beretning mueligt være kand, saa stiller jeg det derhen, om ikke den Connexion med Neptuno desto mere kand legitimere det Navn, caput Medusæ, som Malerne sette over Minervæ Skjold, og som jeg laaner af Liigheden med denne Kors-Trold.

Manæte.

Manæte, *urtica marina*, Søs-Melde, er et blodere Slags af det man her med et almindeligt Navn kalder Trold eller Søs-Trold. Skabningen er rund næsten som en liden Tallerken, oven til forhøyet, neden under flad og lidet huul, derhos blød, glat og giennemsigtig som Sliim eller Gelée, dog tet sammenholdende og med et Kors eller hart ad en Lilie midt paa, af blaa, hvid eller rødagtig Farve. Nogle af dem have paa den nederste Side mange Grene eller Trebler. Disse ere noget større og mørkere af Couleur. Manæten har en corrosiv Forgift, og svier skarpt eller opvækker ligesom en Brynde, naar den kommer paa Menniskets Legeme, hvor-

af

(*) J. HAPPELII *Relat. curios.* T. IV. P. II. p. 444. staaer en Tegning af denne *Stella arborescens*, men ikke saa fuldstændig eller udførlig som den jeg herhos har ladet afridse efter adskillige collationerede og alle i Væsenet selv overeensstemmende Originaler.

af den og bærer forbemeldte Navn Søe-Nælde (*). Imidlertid er den et levende Dyr, føler, voxer, bevæger sig, søummer, trekker sig tilfammen, slaæer sig ud igien, og omspender smaa Fisk eller Orme, som af den fortæres, ligesom den atter bliver andre til Føde. PLINIUS anseer dens Natur for et Medium imellem Dyrene og Værterne, dog den visselig henhører til de førstes Classe. Equidem & his inesse sensum arbitror, qvæ nec animalium nec fruticum sed tertiam ex utroqve naturam habent, urticis dico & spongiis. Urticæ noctu vagantur, noctuqve mutantur, carnosæ frondis his natura & carne vescuntur. Vis pruritu mordax, eademqve qvæ terrestres urticæ. *Hist. Nat. Lib. IX. cap. XLV.* ATHANAS. KIRCHERUS, som kalder Manæten Pulmonem marinum, en Hav-Lunge, beskriver den saasom et forgiftigt Dyr, hvis Aæd-sels Exhalationer skulle være Menniskets Lunge særdeles skadelige. Til Beviis anfører hand dette, at in provincia Narbonensi dœe mange Mennisker af Svindsot, hvilken skulle reise sig deraf, at i den der værende salte Søe, Mortaigne kaldet, skulle Manæterne findes i største Overflodighed. *Mund. Subterræn. P. II. p. 129.* En god Ven har observeret, at naar Manæten ligger og tørres paa Strandbredden, forarsager den en heftig Nysen. Hand erindrer sig at have kiendt en Bonde-Dreng, som var næsten blind og derhos hartad forbrændt i Ansigtet, siden hans Fader i ubesindig Brede havde kastet ham en rød Manæte, hvilken holdes for allerforgiftigst, i Dynene. Mig er og sagt, at

Bon-

(*) Det sædvanlige Norske Navn er uden Tvivl i Grunden det samme, da Manæte skal være Mar-Nættel, Hav-Nælde.

Bønderne paa nogle Steder af Manæten berede et Slags Forgift til at sette for Røtter og Minus. Maaskee Ulven og kunde dræbes dermed. Nogle ælte den i Leer eller Kalk, og tilstoppe dermed de Sprekker hvor Begge-Luus opholde sig, da det Ulv derved skal dræbes, særdeles naar Manæten er tagen i Hundedagene, da den skal have sin største Forgift.

Perle-
Baand.

Perle-Baand, item Silde-Ræg, Torske-Ræg, ere nogle sinaa sammenhængende Rugler som Erter, og sees om Vinter-Tiid svømmende her i Søen, til Ansende næsten som en Rad Perler, der kunde hænge paa en Snor. De bestaae af en blod sliimagtig Materie som Manæten, og er vel saadant Zoophyton (*), dog blankere og som Christal med nogen Blanding af rød Farve. Dette Perle-Baand er Fiskerne velkommen; thi naar de om Høstens Tiid eller mod Juul, see meget af det Slags, da spaae de sig strax et riigt Silde-og Torske-Fiskerie efter Juul.

(*) Nous avons comparé plus d'une fois les animaux avec les plantes. Monfr. CHARLES BONNET a fait cette idée avant nous. Il a perfectionné la brillante pensée d'une échelle des estres que Monfr. VALISNIERI avoit ébauchée. Tout se suit dans la nature. Elle a su lier les especes sans les confondre. L'homme est le chef de la création terrestre, les quadrupedes, les oiseaux, les insectes s'en éloignent peu à peu, les *Zoophytes* finissent le système des animaux, & les plantes sensitives vont commencer celui des vegetaux. Les *Lithophytes* terminent celui-cy & les joignent aux métaux d'une figure déterminée. La terre finit encore ce regne, & les elemens ramènent successivement la création à l'Ether & à des matieres subtiles, analogues peut être aux corps des intelligences superieures. *Bibliothèque Raisonnée* Tom. XXXVI. pag. 192.

Det ottende Capitel.

Om visse monstres marinis eller underlige og usædvanlige Hav: Dyr.

- §. 1. Havets Indvaanere ere tildeels vanskelige at kiende med nogen Visshed. Denne sidste maa settes fornødne og billige Grendser.
2. Hav: Strambe og Marnge eller Hav: Mand og Hav: Frue ere ofte, men ey altid en Digt.
3. Deres Bærelse er muelig og rimelig.
4. Den er virkelig, baade efter Nordmænds og Fremmedes uegnelige Forsfaring. Disse Hav: Dyrs Beskrivelse.
5. Flere Vidnesbyrd og Beskrivelser.
6. Den store Søe: Orm eller Hav: Slange under Norges Ryster er ingen Digt.
7. Dens Beskrivelse.
8. Dens Farlighed.
9. Om den fandt ansees for Leviathan.
10. Om store Orme i andre Lande.
11. Kraken, Krabben eller Horven, det allerstørste af alle levende Dyr.
12. Dens Beskrivelse efter manges Vidnesbyrd.
13. Hvad der fremdeles bestyrker dens Bærelses Sandhed, og oplyser adskillige mørke Ting.

§. I.

De trende næstforegaaende Capitler er handlet om Norges Fiske og Hav-Dyr, saavidt samme hidindtil har været at udspore, og ved megen Correspondence, saavel som mange anstillede Samtaler, at udfritte af nogle Sneese Mennsker, ey at tale om de Opdagelser jeg selv har kundet giøre ved een og anden Lejlighed, samt de original Exemplarer af visse Hav-Dyr, som enten friske eller tørrede eller i Spiritu vini ere komne mig til Haande. Endskjønt nu Tallet paa disse er temmelig stort, da det overgaaer 100 Species, saa ere dog disse ikkun den mindste Deel, maaskee den 5te eller 6te Deel af Hav-Dyrne i Almindelighed (*). Den hellige DAVID siger :

Mangfoldige
Fiske
Arter.

(*) Animalium omnium in aquis viventium nomina esse CXLIV. vult ISIDORUS. At HIERONYMUS CLIII. atqve id sibi affirmari, qui scripserunt ἀλιευτικά, in quibus est OPIANUS CILIX &c. Sed nullum legi hactenus, qui in hunc præcise numerum inciderit præter OPIANUM. PLINIUS recensuerat CLXXVI species animalium in mari viventium, & PLINII catalogum in immensum auxerunt, qui de hoc argumento nostra ætate scripserunt &c. Addo quod idem OPIANUS addit, in mari multa latere.

- - - Τὰ χὲν ἔτις αἰετέλα μυθήσαι/ο-θνή/ες εἶον

Quin si MAHUMETI credimus apud *Damirem*, in capite de locustis, Deus creavit mille species animantium, e quibus in mari sexcentæ sunt, & quadringentæ in terra. Et Pseudo-Propheta liberaliores Talmudici solum mundorum piscium species septingentas esse statuunt, in quibus nulla esset hyperbole, si pro mundis piscibus aquatilia in genere dixissent. GESNERUS enim aquatiliū animantium nomina & icones plusquam septingentas exhibet. Nobis hic indicasse sufficit summa genera. SAM. BOCHARTI *Hierozoicon* Lib. I. c. VI. p. 37.

siger: Pl. CIV. v. 25. Havet, som er stort og vidt, der røres de foruden Tall baade store og smaa Dyr. Ja ey allene Fiskenes ubegribelige Mængde, men ogsaa deres Udskillighed overgaaer, efter alt det man kand slutte, Land-Dyrenes Arter. Det Element, som disse sidste leve i, nemlig den frie Luft, tillader dem ikke ret længe at blive usynlige eller ubekiendte for menneskelige Naboer. De maae, i hvor rare de ere, dog undertiden komme Naboer for Dyne og blive nogenledes bekiendte. Men hvem ere Hav-Dyrenes Naboer, og hvem har Lejlighed til Omgang med dem i et fælles Element? Nogle Snes Fisk-Arter, som Guds Godhed bestemmer os Mennesker til Spise, besøge os eller indfinde sig selv ved vore Kyster paa visse Aarsens Tider, for at tilbyde os ligesom deres Tieneste. Foruden disse nyttige falde ogsaa maaskee lige saa mange os unyttige, skiont dog ikke uden en viss Hensigt skabte Fisk-Arter under Dyne og i Hænderne, naar de tilfældig-viss geraade i det Garn eller paa den Medde-Krog, som dem ikke var tiltænkt. Af disse sidste kaste vore Nerste Fiskere mange Sorter strax over Bord igien, og anseer dem under det almindelige Navn Trolde-Fisk ikke værd at tage til Lands med sig (*). Hertil kommer, som tilforn er erindret, den

Banffelig-
hed i at
fiende dem
alle.

P p 2

super-

(*) Anno 1744. fangede Dagfind Korsbech, i Sundeløvens Bield paa Sundmøer, en monstrueux Fisk, som mange Mennesker saae i hans Huus. Den var i Hovedet næsten som en Kat, havde fire Labber, ingen Hale, men omkring Livet en haard Skæl, ligesom det kunde have været en Hummer. Den brumlede eller knurrede som en Kat, og naar man stak en Pind til den, da beed den deri. Bonden ansaae den for en Trolde, og tor-

superstitieuse og for Natur-Lærens Fremgang skadelige
 Indbildning, at deres Fiskerie derved maatte vanlykkes
 og lide Afbrydelse. - Imidlertid lader det lidet, som af og
 til sees ved en Hændelse, en Skionsom gjøre Slutning om
 Resten. Var det os mueligt, at see igiennem de dybe
 Bunde, saasom igiennem Lufsten, da fik vi et forunder-
 ligt Syn, efter de Dykkes (Urinatorum) Vidnesbyrd,
 som, for at berge strandet Gods, vove sig paa kort Tid ned i
 Dybet, og der blive de Skabninger vaer, som knap noget
 andet Dyr faaer at see. Kunde vi forestille os, at Havet ved
 noget Aflob blev paa eengang udtømmet saaledes, som
 man lader en liden Søe eller Fiske-Dam afløbe, for at
 rense den. O! hvilken utroelig Udskillighed af ubekiendte
 og til deels ret græsselige monstres marinis eller Udyr ville
 vi da see at vrimle paa Hav-Bunden. Da ville vi strax
 være

torde en negte den sin Frihed, men lod den, efter nogle Timers
 Forløb, søge Havet igien. Jeg gietter, det har været en Søe-
 Armadilla, under hvilket Navn et Americanst Land-Dyr er
 bekiendt, næsten af den Skabning, undtagen at det har en lang
 Hale. Et andet langt større og forunderligere Hav-Dyr siger
 mig en Fisker paa Sunds Land, 2 Mile her fra Bergen, at have
 seet een eeneste Gang, tet ved sin Baad, paa hvilken det gloede og
 gik strax under Vandet igien. Samme var fortil en ulligt en Sæl-
 hund og med saadant loddent Skind, men af Krop saa breed
 og stor som en Jægt af 50 Læsters Drægtighed, og paa Halen,
 som syntes ham 6 Favne lang, gandske smal, ja omfider saa spids
 som en Baadshage. Et uvisst Røgte siger mig, at nogle Bønder
 paa Sundmøer nyelig skulde have fanget i deres Garn og
 draget paa Land en Orm 3 Favne lang med 4 Fødder under
 Bugen, altsaa lignende en Crocodil. Bønderne forløbe Gar-
 net af Frygt, og gaved Ormen Forlov til at gjøre ligesaa.

være i stand til at afgjøre mange Spørgsmaal om de Havydyr, hvis Existence nu disputeres saasom mørke problema-
ta. Og jeg tilstaaer, de maae være mørke, efterdi det er faa
og rare Hendelser, som give os Leilighed til at afgjøre dem
efter egen vis og uvilelig Forsaring. Imidlertid er det
vist, at som man paa den eene Side, ikke tør være alt for
lettroende, eller lade sig binde paa Ermet, alt hvad een
og anden Fisser eller Skipper, enten paa sine Eigendoms
Credit, eller dog med temmelig Forandring og Tillæg
vil berette om rare Udyr i Havet; Saa meener jeg, den
anden Yderlighed viger lige saa langt af fra Sandhed,
nemlig naar man intet usædvanligt eller uventeligt, skönt,
efter Naturens faste Love, mueligt, vil troe og give Bi-
fald, fordi man derom ikke kand have saa evident og aa-
benbar Kundskab som forlanges. Paa den Afvejen tabes
alt det man kalder fidem historicam, og jeg kunde da tvile
om det og er sandt, at der ere Hottentötter til (*). Thi
at Vidernes Tal er en god Deel større, det forandrer
ikke Vishedens Natur, skönt det opløster den til en høyere
Grad, saa det og her kand hede: Magis & minus non
variat speciem. Alt dette setter jeg som unegteligt forud,

P p 3

eller.

Man troer
snart for
meget,
snart for
lidet.

(*) S' il ne faut ajouter foi qu'aux choses qu'on a vues, il n'y aura rien de certain dans l'Histoire. Les Tribunaux de judicature ne pourront plus prononcer sur la déposition des témoins, & c'en est fait de tout commerce dans les pays où l'on n'a pas été & avec des personnes qu'on ne connoit point. Une telle proposition, si elle étoit reçue, bouleverseroit la Société. *Bibliothèque Britannique*. T. XXII. p. 271.

eller sender det foran, da jeg i dette Capitel foretager mig, til ydermere Indsigt i Skaberens underlige og herlige Huusholdning, at give nogen Efterretning om de monstres marinis eller Udyr, som yttre sig i Havet under Norges Kyster, skönt ikke hver Dag, saa dog tit og ofte nok i den Grad, at derom kunde have vel prøvede øyensynlige Vidner i Sneeße - ja i Hundrede - Tal, om behov gtor-des; thi ligesom mange Ting den naturlige Historie angaaende, ere andensteds almindelige og her rare, saa ere her igien mange andre Ting almindelige, utvilelige og vel bekiendte, som andensteds tages i Tvil. En Sandhed, som frem for nogen anden har opmuntret mig til, at legge Haand paa dette møjsommelige og i mange Henseender vanskelige Arbeide.

§. 2.

Hav-
Mand.

Blant de monstra marina, som Nord-Søen uægtelig indeholder og ofte fremviser, vil jeg, for det halve-menniskelige Legems Efterligning, indrømme det første Sted til Hav-Manden, hvis Mage kaldes Hav-Fruen (*). Om dette Dyrs Existence af mange tages i Tvil, da

(*) At de gamle Norsske have kaldet Hannen Hafftrambe og Hunnen Maryge beretter ANDREAS BUSSÆUS in scripto monographo, indrykket i OL. BANGS Samling af adskillige nyttige og opbyggelige Materier. III. St. p. 531. beraabende sig paa et gammelt MSS. kaldet Speculum Regale, extraheret af Hr. PEDER CLAUSEN UNDAL, derom har jeg givet nogen Efterretning i Fortalen til den første Deel, men vidste ikke,

da giver det mig ingen Forundring, efterdi de allerfleeste Beretninger man derom har hørt, ere blandede med aabenbare Fabler og Immemstue-Eventyrer, saasom at en Hav-Mand, hvilken Fiskerne paa Hordeland, det er her i Bergens Egn, havde fanget, skulde have singet en ubehagelig Viise for Kong HIORLEIF. J. RAM. Norske Historie p. 24. item, at efter RESENII Relat. in vita FRIDERICI II. Anno 1577. en Hav-Grue, som kaldte sig Isbrandt holdt adskillige Samtaler med en Bonde paa Samøe, spaaede CHRISTIANI IV. Fødsel, og fik Bønden til at prædike Omvendelse for Hof-Folket, som var hengiven til Druffenskab 2c. item at efter A. BUSSÆI Beretning L. cit. af *Theatr. Europ.* T. I. An. 1619. de tvende Rigs-Raader ULF ROSENSPÆRRE og CHRISTIAN HOLCH havde, da de retournerede fra Norge, undervejs faaet saadan en Hav-Mand fangen, men maatte slippe ham i Vandet igien, da hand, liggende paa Skibs-Dekk, talde Dansk med dem og truede, at hvis hand ikke fik Frihed, skulde Skib og Folk forgaae. Naar deslige figmenta blandes i Hav-Mandens Historie, og hand gøres nu til en viis og veltalende Spaamand, nu til en kunstig Sanger, da tør man ey undre over, at ifkum maadelig skionsomme Folk negte deres Bisald, og tillige mis-

Fabel.

ikke, at samme Extract endnu var til i en Copie, som BUSSÆUS maa have hørt; end mindre at Skriftet selv in extenso endnu er til overs blant Arnæ Magnæi MSS. paa det Kiøbenh. Universitæts Biblioth. hvorom jeg nylig med lige Glæde og Forundring er bleven overrasket ved Højædle og Velbaarne Hr. Etatz-Raad B. Luxdorphs meget ærede Skrivelse.

mistænke Hav-Mandens gandske Væsens og Værelses Rigtighed.

§. 3.

Sandhed. Imidlertid har man dog ingenlunde Grund og Føye til dette sidste, saafremt Sagen ikke i sig selv er urimelig, end sige umuelig, eller og at den ikke fattes mange øyensynlige og uforkastelige Vidners Bekræftelse. Begge Deele vil jeg saa kortelig vise forud, førend jeg vover at beskrive vores Norske Haffstrømbe og Maryge, samt deres Barn kaldet Marmæte eller Marmæle. Anseer man Sagen forfra (a priore), og spørger, om det er rimeligt, ja venteligt, at i Havet skulde findes en Fisk eller et Dyr, der ligner meere Mennesket end noget andet, da kand dette ikke negtes i Betragtning af den Analogie, Liighed eller Overeensstemmelse, som sees imellem adskillige andre Species af Land-og Vand-Dyr. Har man dog Hav-Heste, Hav-Røer, Hav-Ulve, Marsviin, Sælhunde 2c. (*). Naar dette tilstaaes, gjør man dog maaskee en Indvending grundet paa Egen-Kierlighed og Hønhagttelse for det menneskelige Kion, beæret med Guds Billede, og beskiftet til Herredømme over alle umælende Dyr, folgelig allene berettiget til saadan ædel og mod Himmelen opreist Legems

(*) Vera est vulgi opinio, quicquid nascatur in parte naturæ ulla, & in mari esse, præterqve multa, quæ nusquam alibi. Rerum quidem non solum animalium simulacra &c. PLINIVS Lib. IX. c. II. Det samme bekræfte vore Fiskere, som ikke vide af PLINIUS auctoritat, men egen Forsfaring.

gæms Skiffelse, som hine ikke maatte tage Deel i efter
Poetens Ord:

Pronaqve cum spectent animantia cœtera terram
Os homini sublime dedit cœlumqve tueri.

Da forsvinder den Beviisnings Kraft, saa snart man
erindrer sig, hvad Alberne, særdeles de store Bavianer,
har for Legemer og Lemmer (*). Ja ikke de allene, men
ogsaa et andet Slags Africanske Dyr kaldet Qvoyas
Morrov, hvorum ODOARD. DAPPER i sin Beskrivelse
over Africa pag. 583. giver følgende Efterretning: "In
"den Büschen dieses Königsreichs (scil. Angola eller Don-
"go) findet sich das Thier Qvoyas Morrov, Buschmann
"oder Wald-Mann, auch in Qvoya und auf Borneo. Es
"siehet dem Menschen sehr gleich, daher viele glauben, es
"sey von Menschen und Affen entsprossen. Ein solch Thier
"hat man vor etlichen Jahren nach Holland gebracht und
"dem Fürsten von Oranien FRIDERICH HEINRICH
"verehret. Es war so lang als ein drenjähiges und so
"dick als ein sechsjähiges Kind, stark von Leib und Gli-
Da dern

(*) Si vera fatebor, qva Historicus naturalis, ex scientiæ princi-
piis nullum characterem hætenus eruere potui, unde ho-
mo a simia internoscatur. Dantur enim alicubi terrarum
simiæ, minus qvam homo pilosæ, erecto corpore, binis
æque ac ille pedibus incedentes, & pedum & manuum mi-
nisterio, humanam referentes speciem, prorsus ut eosdem
pro hominum quopiam genere venditarint peregrinatorum
rudiores. Loqvella quidem &c. - - verum hæc quæ-
dam est potentia, vel certe effectus, non nota characteristi-
ca. CAROL. LINNÆUS in Præfat. Faunæ Svecicæ. p. 2.

"deru, vorne glat aber hinten rauh und mit schwarzen
 "Haaren bewachsen. Das Angesicht war einem Menschen
 "gleich, hatte die Nase so plat als eines alten Weibes,
 "Ohren wie ein Mensch, 2 erhabene Büsche, einen Na-
 "bel und alle Glieder des Menschen, die Ellen-Bogen,
 "Hände, Füße, Waden, Knöchel und alles. Manch-
 "mahl giengs aufrecht, und könnte ein schweres Gewicht
 "aufheben und wegtragen. Wann es trincken wolte,
 "faste es mit einer Hand das Rannen-Pied, mit der an-
 "dern hielte es den Boden da, es wischte hernach die Lip-
 "pen recht artig ab. Es legte sich behend schlaffen und
 "den Kopf auf einen Rücken, deckte sich auch so geschickt
 "zu, daß man solte geschworen haben, es schlieffe ein Mensch
 "da. Diß Thier soll die Frauen anfallen und nohtzüchti-
 "gen, wann sie alleine, ja auch gewafnete Männer an-
 "greiffen. Kurz, diß Thier scheinet der rechte Satyrus der
 "Alten zu seyn."

§. 4.

Bilde man da fradomme vore Norrke Haffstramber
 det alt for høderlige Navn af Hav-Mænd, saa kunde
 de dog altid handthæve det Navn af Hav-Aber eller
 Hav-Qvoyas-Morrov. Særdeles da forbemeldte Auctor
 fort efter, nemlig p. 584. siger videre. "Im Angalischen
 "Meer fängt man oft Meer-Minnen, welche einem
 "Menschen ganz gleich sind, und von den Schwarzen in
 "Nehen getödtet werden, da sie denn weinen und heulen
 "wie Menschen. Ihr Fleisch essen die Schwarzen gern,
 "denn es schmecket wie Schwein-Fleisch. Die Rippen hie-
 "von

Meer-
 Minne.

"von stillen das Blut, und das Bein, so im Kopf gefun-
 "den wird, ist eine kräftige Arzenei wider den Stein."
 Heras sees, at disse Meer-Minnen maae paa hine Kyster
 endnu være langt sædvanligere end her i Nord-Søen,
 hvor jeg dog siden skal vise dem ikke at være nær saa
 eller rare, som man indbilder sig, langt mindre Chimerer
 og blotte Indbildninger. Dog vil jeg endnu først anfø-
 re derom den Beskrivelse, som under det Ord Meer-Mann
 p. m. 658. læses i JOH. THEODOR. JABLONSKY Allge-
 mein. *Lexicon* der Künste und Wissenschaften med føl-
 "gende Ord: "Meer-Mann, Meer-Weib, Meer-Min-
 "ne, Sirene, von den Wilden Ambisiangulo, sonst auch
 "Peliengoni und von den Portugisen Pezz Muger genant,
 "ein Fisch, der in den Meeren auch etlichen Flüssen des Mittä-
 "gigen Africa, item in Indien, den Philippinischen und Molu-
 "ckischen Insulen, so auch um Brasilien und Nord-Ame-
 "rica, auch in der Europäischen NB Nord-See zuweilen
 "gesehen und gefangen wird. Seine Länge erreicht 8
 "Spannen, sein Kopf ist länglich rund, mit einem Men-
 "schen ähnlichen Gesicht, einer hohen Stirn, kleinen Au-
 "gen, platter Nasen, grossen Mund ohne Rinn und Ohren.
 "Er hat zwey Arme, die kurz und ohne Ellbogen, dar-
 "an Pfoten oder Hände mit 4 langen Fingern, die aber
 "nicht sehr gelenck, und wie Gänse-Pfoten mit einer Zwi-
 "schen-Haut an einander gewachsen stehen. Ihr Ge-
 "schlecht wird durch die Geburths-Glieder unterschieden,
 "und die Weiblichen haben Brüste, ihre Jungen zu sau-
 "gen, so daß der Ober-Theil des Leibes einem Menschen,
 "das übrige aber einem Fisch gleicht. Seine Haut ist

"bräunlich grau, und das Eingeweide wie in einem
 "Schwein. Das Fleisch ist Speckfett, sonderlich am obern
 "Leibe. Wird von den Wilden auf der Rost gebraten
 "und mit Lust gegessen. Es heulet kläglich, wann es aus
 "dem Wasser gezogen wird. Ein Bein im Haupt, das
 "das Gehirn scheidet, schaben die Portugisen zu Pulver,
 "welches wider den Stein und Gries dienen sol. Von
 "Meer-Männern in Europa gefangen siehet bey WOR-
 "MIO, GUICCARDINO, MEXIA SEYBOLD, ERASM.
 "FRANCISCI und andern zu lesen." Om denne Pezz
 Muger lyder ATHANAS. KIRCHERI Beskrivelse saa-
 ledes: *Lib. III. de Magnete. P. 6. c. I. §. 6. p. 675.* Capitur
 certis temporibus anni in mari orientali Indiæ, ad insu-
 las Vissayas, quas insulas Pictorum vocant, sub Hispan-
 norum dominio piscis quidam ἀνθρωπομορφος, i. e. humana
 prorsus figura, quem ideo *Pezze Muger* vocant, ab indi-
 genis *Duyor*. Caput habet rotundum nulla colli interca-
 pedine trunci compactum, extremæ aurium fibræ, quæ
 & auriculæ nominantur, ex cartilaginea carne elegan-
 ter vestitæ, quarum interior pars, amplissimis formata an-
 fractibus, veram hominis refert aurem, oculos suis or-
 natos palpebris, situque & colore non piscis sed hominis
 judicares. Naso nonnihil oberrat, malam inter utram-
 que non usquequaque eminent, sed levi tramite bipar-
 titur, sub eo vero labra magnitudine specieque nostris
 simillima, dentium, non qvales insunt piscium generi
 ferratiliū, sed planorum & candidissimorum, continua
 series. Pectus alba cute contextum, hinc atque hinc
 paulo latius quam pro corpore, in mammas extuberans,

neque eas ut foeminis pendulas, sed quales virginibus globosas, plenas lactis candidissimi. Brachia non longa sed lata ad natandum apta, nullis tamen ipsa cubitis, ulnis, manibus articulisque distincta. In administris sobolis procreandæ membris in utroque sexu nulla ab humanis distinctio. Post hæc in piscem cauda desinit.

§. 5.

Gre da de Europæiske Hav. Mænd frem for hine tage i Tvil, da kommer det allene af forbemeldte fabuleuse Blandinger (*). Her i Bergens Stift og end meere i de Nordlandske Fogderier findes altid nogle Hundrede ærlige Mennisker, som med stor Assurance sige sig at have seet det Slags Dyr, snart nærmere ved, snart længere fra deres Baad, staaende over ende i Menniskelig Stikkelse indtil Beltestedet; da Resten har været skult. Mange af disse øyensynlige Bidner har jeg selv talt med, og ved al muelig Examination fundet dem overeensstemmende i deres Bidnesbyrd, som svarer til den af JABLONSKY og KIRCHERO nylig anførte Beskrivelse, saavidt deres Forsfaring kunde strekke sig ved Øyesyn paa kort Distance. Men af saadanne, som have seet den gandske Skabning uden for Vandet og rørt ved Legemet, har jeg ikke fundet finde meere end eet Bidne, som jeg erkiender for at være gandske troeværdigt, nemlig Belærv. Hr.

Stadsfæstelse.

(*) J EVERH. HAPPELII *Mundo Mirab.* læses mange med Fabler beblandede Hav-Mænds Historier. Tom. III. Lib. I. cap. 18.

PETER ANGEL, endnu levende som Sogne-Præst for Vand-Elvens Gield paa Sundmøer. Denne berettede mig forleden Aar paa min Visitations-Reise, at hand Anno 1719. da hand kunde være en Snees Aar gammel, har tillige med mange andre Indbyggere paa Alstahoug i Nordland seet en saa kaldet Hav-Mand liggende død paa en Odde ved Havet, hvor dens Krop, tillige med en Deel Sælhundede og andre døde Fiske, ved Uveyr var opdreven af de skyllende Bølger. Dens Længde, siger hand, var langt større, end hvad tilforn er anført om hine Africanske Meerminner, nemlig over 3 Favne. Huden overalt mørkgraa. Underdeelen som en Fisk, hvis Spore eller Hale lignede Marsvinets. I Ansigtet saae den ret menneskelig ud paa Mund og Øyen, dog med en flad og nedtrykt Næse, paa hvilken Næseborerne vare det kiendeligste. Brystet var ikke meget adskilt fra Hoved-Støffet. Armene sadde ligesom heftede til Siderne ved et tyndt Skind, der kunde udstrekkes, og Hænderne vare næsten til Anseende som Labberne paa en Sælhund. Paa Ryggen var den saa feed, at man skar en Deel Spek deraf, hvilket ligesom Leveren gav god Tran. At dette Dyr, som regnes ad genus cetaceum, er en Rob-Fisk, eller nærer sig af de mindre, sluttet af det Hr. LUCAS DEBES derom beretter i sin Færøiske Beskrivelse, nemlig at man havde seet Hav-Fruen med en Fisk, som hun holdt i Haanden. Ordene ere p. 171. følgende: "Saa er og seet Anno 1670. udi Færøe, Vesten for Qual-boe-Eide, af mange der boende Mænd, saavel som Indbyggere fra andre Steder i Suderøe, en Hav-Fru tet ved

"ved Landet i halvtredie Times Tid staaende lige over
 "Ende indtil Navlen ved Vandet, havende et langt Haar
 "paa Hovedet, som slog ned paa Vandet runden omkring,
 "holdende en Fisk i den høyre Haand med Hovedet nedvendt.
 "Det blev mig og fortalt samme Aar, at Fiskerne i Vest-
 "manhavn udi Strömøe, have samme Sommer paa
 "deres Fiskerie Norden for Færøe seet en Hav-Fru."

At flere af dem og tillige andre monstra skulle paa een-
 gang være seete under Island beretter TORMODUS
 TORFÆVS in *Hist. Norv.* T. IV. L. VIII. p. 416. og re-
 mitterer til sit Skrift om Grønland, hvem som derom
 vil see meere, saa jeg beklager, at dette sidste er mig ikke
 ved Haanden, men Loco citato heder det: Sirenes prop-
 ter australia Islandiæ promontoria, *Sudrnes* appellata, plu-
 raqve alia monstra visa, & in his illud, qvod *Hafftrambe*
 appellatur (de quo videri potest Grönlandia nostra cap.
 13.) nautis, qvi in Islandiam vento retroacti sunt, ob-
 servatum. At dette Kob-Dyr undertiden kommer i Tret-
 te med Sælhunden, bestyrker en Relation, som mig er til-
 sendt med nogle flere fra Belærv. Hr. Hans Ström i Bor-
 gen saa lydende: Det er skeet i Nerøe i Numedalen, at
 en død Hav-Mand og en død Sælhund, begge blodige, ere
 fundne paa et Skiar, hvoraf sluttet, at de havde bidt
 hinanden ihjel. Stedets Sogne-Præst Consistorial-
 Raad RANDULF gjorde sig Umage for at faae fat paa
 den første, men førend hans Folk kom, havde Bønderne
 ophugget dem begge til Spæk.

Om der iblant Hav-Mændene, eller hvis man saa synes, Hav-Alberne, indbyrdes er nogen differentia specifica i Skabning eller Storhed (ligesom jeg tilforn har viist, at Land-Alberne ere noget andet end det Dyr Qvoyas Morrow, skönt i temmelig Ligning med menniskelige Legemer) det kand jeg ikke forsikre. Dog formoder jeg det ikke, uden nogen Rimelighed; thi hvad Storheden angaaer, da distingueres kiendelig det her overalt og af de fleeste Fiskere velbekiendte Hav-Dyr Marmæle eller Marmæte, som strax siden skal tales om, hvilket in hac specie kunde synes en Dreng, ligesom det nylig efter Hr. Angels Vidnesbyrd anførte 3 Favne lange, maatte kaldes en Kiempe. Af samme Storhed skal An. 1624. i det Adriatiske Hav være fanget en Hav-Mand nemlig 36. Fod lang, efter HENR. SEEBALD. *Breviar. Histor.* p. 535. Men hvad Skabningens Figur angaaer, da foregives nogle Hav-Mænd at have et Skind over Hovedet, ey ulig en Munkes-Rappe, hvilket maaskee er dem det samme, som den Skind-Rappe et vist Slags Sælhundede have over deres Hoveder, og deraf kaldes Klap-Müzzer, som tilforn er viist ved dette Dyrs Beskrivelse. OLAUS Magnus melder Lib. XXI. C. 1. om nogle monstres i den Norske Søe, som skulle ligne et Menniske med en Munkes-Hætte paa, cucullati hominis forma, og naar een af deres Selskab blev fangen, skulde en Mængde af dem med deres Høien og heftige Bevægelse, ululatu! & strepitu, tvinge Fiskerne til at sette ham i Frihed igien, hvilket sidste er vel en Digt, som denne alt for lettroende Auctor i dette, ligesom i en Deel andre Ting, uden til-

stref.

streckelig Grund har givet Biesald. Men hvad disse Hav-
Mands Hoved-Hætte angaaer, da skriver RONDELE-
TIUS hos GESNERUM *de Aquatilibus* Lib. IV. derom
noget, som jeg ikke fandt forbigaae, nemlig: Inter mari-
na monstra est & illud, quod nostra ætate in *Norvegia*
captum est, mari procelloso. Id quotqvot viderunt
statim Monachi nomen imposuerunt. Humana facie esse
videbatur, sed rustica & agresti, capite raso & lævi.
Humeros contegebat veluti Monachorum nostrorum
cucullus. Pinnas duas longas pro brachiis habebat. Pars
infima in caudam longam desinebat. Media multo erat
latis, sagi militaris figura. Hanc effigiem mihi dono
dedit Illustrissima MARGARETA Navarræ Regina &c.
Ea à viro Nobili effigiem hanc acceperat, qvi similem
ad CAROLUM V. Imperatorem, in Hispania tunc
agentem, deferebat. Ille Reginæ affirmavit, se monstrum
hoc in *Norvegia* captum vidisse, post gravissimas tem-
pestates undis & fluctibus in littus ejectum, locumque
designabat, *die Zundt* juxta oppidum *den Ellepoch*. Ejus-
dem monstri picturam mihi ostendit GISBERTUS
Medicus ex eadem *Norvegia* Romam ad se missam, quæ
pictura nonnihil à mea differebat. Quare, ut dicam
quod sentio, quædam præter rei veritatem à pictoribus
addita esse puto, ut res mirabilior haberetur (*), credi-

N r

de-

(*) Denne Skribent har største Marsag til at mistænke Maleren
for Bedragerie, thi saaledes som hand har Billedet, og afham
AMBROS. PARÆUS. Lib. XXV. cap. 34. item GASP.
SCHOTT. Lib. III. c. 3. da forraader det fiendelig allerstørste
Affecta-

derim igitur monstrum hoc humanam formam eo modo referre, qvo pars capitis ranarum, qvia post caput partes erant utrinqve elatæ hominum omoplatis respondentes; musculisque movebantur, qvi cuculli Monachorum figuram repræsentant, qualis in nobis spectatur. Secundus musculus omoplatas movens, scilicet eas partim ad se attrahens, partim attollens, cuculli Monachorum forma aptissime referens. Ad hæc, non squamis sed cute dura rugosa veluti cortice contextum putarim, qvemadmodum de Leone marino dicemus. Esferdi denne Beretning confunderer Norge med Sundet og Malmøe, som Hollænderne kalde Ellebogen, saa slutter jeg, den her omtalte underlige Fisk er just samme, som ARILD HVITFELD in vita CHRIST. III. ad An. 1550. taler om, og siger, den blev fangen i Øresund, bragt til Kiøbenhavn og paa Kongl. Ordre begravet, siden dens Hoved lignede et Menneske med skaaret Haar og Munkes Røppe. Endnu en anden Udskillighed observeres i Henseende til Hav - Mændenes, eller deres saakaldte Fruers Nederdeel og Hale, hvilken de fleeste forestille saasom bestaaende af Finner paa andre Fiskes Maade, derhos flad og klostet, næsten som Nisens eller Marsvinets Hale. Herfra differerer aldeles det Billede af en Si-

Affectation og ligner allermæst en Præst med den saa kaldede Messchagel, om ikke en Jødisk Ypperste: Præst in Pontificali-
bus. I den Almindelige Samling af Reise: Beskrivelser Tom. VII. Sect. IV. p. m. 226. forestilles blant de Hav: Dyr, som fanges ved Cap. B. Sp. en Sirene eller Hav: Frue som ordinair, undtagen den Forskiel, at langs ned ad Armene sidde nogle Tafler eller Finner.

Sirene, som THOM. BARTHOL. in *Historiar. Anatomicar. centur.* II. No. IX. p. 188. forestiller, saasom det ender sig med en rund Klump uden noget Tegn til en Fiske-Hale. Den Hav-Frues Haand, som bemeldte Auctor der forestiller anatomice, da hand selv eyede den, tillige med et Ribbeen, er uden Tvil samme, som OL. JACOBÆUS in *Mus. Reg.* p. 15. melder om, hvor hand ey mindre end hiin, tilstaaer disse Dyrs Existence. BARTHOLINUS anfører Loco cit. adskillige udenlandske Exempler, og slutter pag. 191. Materien med disse Ord: Tanta de Sirenum forma apud antiquos recentioresque differentia est, ut mirum non sit, pro figmentis haberi quibusdam. Nos oculatas manus habemus, Sirenesque tales demonstramus, quales revera visæ. Nec manus aut costæ fallunt, quarum icones dedimus ad ipsam naturæ veritatem confectas.

Det allernyeste Exempel af et attesteret Syn paa en Hav-Mand i Danmark, fortæner endnu at anføres saaledes som det findes i OL. BANGS tilforn citerete *Samlings 4 Stykke*, og lyder p. 528. som følger: An. 1723. den 20 Sept. lod Borgemeester A. BUSÆUS i Elleneur, efter Kongelig Ordre, ved Geheime-Raad og Amtmand FRID. von GRAM, 3de Færgemænd, som ere boesiddende i Elleneur, examinere, nemlig Peter Gunnerfen 38 Aar gammel, Jeppe Jensen Giffen 29 Aar gammel, og hans Broder Niels Jensen 31 Aar gammel,

Nyeste
Exempel.

angaaende et Søe - Monstrum, som de for nogle Uger tilforn havde seet, hvorom de aflagde følgende med Eed bekræftede Vidnesbyrd:

Ungesæhr for to Maaneder siden, da bemeldte Færgemænd vilde roe ud med deres Baade til et fra Øster - Søen kommende Skib, som endnu var under fuld Sejl, og langt borte, og midt imellem Hveen og Sædland, saa de kunde see Kirke - Taarne i Landskrone, bleve de ved got Væyr noget stille liggende, og saae forud omtrent $\frac{1}{4}$ Miil fra dem noget liggende paa Vandet, som et dødt Legeme svømmende, hvorfor de roede derhen til, for at see hvad det var, da de nu kom paa 6 à 8 Fjerne nær der ved, saae de det i samme Gestalt som de i Begyndelsen havde seet, som det og i samme Tid ikke havde rørt sig: Men i det samme gik det under, dog kom strax paa samme Sted op igien; hvorover de af Frygt bleve liggende stille, og lode Baaden flyde, at de desbedre kunde betragte dette monstrum, for ved Strømmens Hielp kom dem alt nærmere og vendte sit Ansigt mod dem, og saae stivt paa dem, de kunde da have Lejlighed at betragte ham ret nøye, saasom hand blev staaende et halv Qvarter af en Time, og lod sig see til Brystet. Tilslidst bleve de bange, og begyndte at retirere sig, hvorpaa hand blæste Kinderne op, og gav en Susen fra sig, og derpaa skød sig under Vandet, at de ikke saae ham meere.

Hvad hans Gestalt anbelanger, saa sigede de, at hand forekom dem som en gammel Mand, meget stærk af Legeme

geme og brede Skuldre, men af Armene kunde de intet see. Hovedet var, i proportion af Kroppen, lidet, og havde sorte krølledde Haar, som ikke rakte længer end til Ørene, hans Øyne laae dybt ind i Hovedet, hand saae mager og skarp ud af Ansigtet, og havde et sort Skæg, som syntes som det kunde være klippet, hans Hund var grov og temmelig fuld af Haar. Peter Gunnersen berettede (hvilket dog ey de andre saae), at denne Hav-Mand var omkring Livet og ned ad gandske spids som en Fisk. Og sagde samme Peder Gunnersen, at hand for mere end 20 Aar siden, havde paa en Baad seet ved Kul-len, hvor hand er fød, en Hav-Frue med udslagen Haar og store Bryster. Fremdeles berette disse Færgemænd, at Beyret var samme Dag saavel som nogle paafølgende gandske stille.

At denne Examen er paa det nøyeste forrettet, testere, Elleneur ut supra

ANDREAS BUSSÆUS.

Da jeg skriver dette, meldes mig af Belærv. Hr. Hans Ström, at hos ham, nemlig i Borgensfund paa Sundmoer, er endogsaa i denne Sommer seet en Hav-Mand af sædvanlig Skikkelse.

Den tilforn omtalte Marmæle eller, som nogle kal- Marmæle.
de den, Marmæte henhører endnu til samme Classe, og
skiont jeg ikke tør give den ud for Hav-Strambens
Unge eller Affødning, kunde den dog indtil videre anses

derfor, særdeles da dette Dyr, som ofte fanges paa Me-
de-Krogen, og er de fleeste Fiskere vel bekiendt, sees af
adskillig Storhed. Nogle sige som et Barn af et halvt
Aar, andre af eet Aar, andre af 3 Aar gammel. Af denne
sidste Størrelse er nyelig fanget en i Selloe Sogn, paa
Overdeelen som et velstkabt Barn, og ellers som en Fisk.
Man kastede den strax i Havet. Undertiden tages de
hiem i Bondens Huus, da man giver dem Melk at drif-
ke, som de ey forsmaaer, men vende Dynene underlig i
Hovedet ligesom af Nysgierighed og for at see sig om
efter det Ubekiendte. De, som vove sig til at tage dem
hiem, giøre det i Haab om at høre af dem en Spædom
om tilkommende Ting. Længere end en Døgn eller 24 Ti-
mer tør de ikke beholde dem, da de og agte sig skyldige til
at roe ud paa Søen og sette Marmælen just paa samme
Sted hvor de toge den.

§. 6.

Den store
Søe-Orm
eller Hav-
Slange.

Søe-Ormen, *Serpens marinus*, af nogle her til
Lands kaldet **Male-Tust**, er det andet forunderlige og
derhos forskreffelige monstrum marinum, som fortæner
at tages i Betragtning af dem, der med nogen Begier-
lighed see sig om efter Hærens store Stjerner, blant
hvilke denne næst Kraaken, som siden skal følge, er at
anse for den største. Her maa jeg atter, ligesom i den
Materie om Hav-Manden, først forsikre Ormens virke-
lige Existence, førend jeg kommer til dens Art og Be-
skaffenhed. Var ikke denne sidste ved Skaberens vilje og
om:

Tvende Slags Norske Sœ-Orme.

omhyggelige Indretning deri særdeles, at dette Hav-
Dyr bestandig holder sig i Dybet, undtagen i Julio og
Augusto, saasom dens Lege - Tid, da den i det aller-
stilleste Havblik kommer op, men synker igien, saa snart
Binden gjør mindste Kruse paa Vandet, var ikke denne
Indretning, siger jeg, saaledes gjort til Menniskenes
Sikkerhed, da trængte Søe - Ormens Virkelighed min-
dre til Beviis end den gjør, Gud skee Lof, endogsaa i Nor-
ge selv, hvis Kyster ere ellers i gandske Europa det eene-
ste, som besøges af dette Udyr, hvilket og har kommet nog-
le Lettroenheds Fiender til at bære desto større Tvil der-
om, ligesom jeg selv har gjort, indtil min Tvil er bleven
mig gandske betagen ved tilstrekkelige Beviiser. Af vore
befarneste Søefolk og Fiskere i denne Egn ere vel mange
Hundrede, som vidne derom efter eget Ophsyn og tem-
melig nye stemme overeens i deres Beskrivelse, men dog
svare mange andre, at de kiende den allene ved Røgte,
og deres Naboers Relationer. Derimod har jeg, i mine
Conferencer om deslige Materier, knap talt med nogen,
som var født i de Nordlandske Fogderier, foruden at fin-
de strax et færdigt Svar og alle Slags Forsikringer.
Ja nogle saa kaldte Nordfarere, som aarlig indfinde sig
her med deres Kjobmandskab, synes det ligesom en Skiemt,
naar man alvorlig spørger derom. De meene, det Spørs-
maal er næsten ligesaa overflødigt, som hvis man spurde
dem, om der virkelig er Aal eller Torsk til. Forleden
Vinter kom jeg om den Materie tilfældigviis i Samtale
med den Kongelige Søe - Capitaine, nu Commandeur og
Oberloft her paa Stedet Højædle og Velbr. Hr. LO-

Mængden
af uforka-
stelige.
Bidner.

RENTZ de FERRY, som sagde sig længe at have taget samme Sag i Tvivl, indtil hand An. 1746. ved egen fuldkomne Experience var bleven overbevist derom, og skönt jeg intet vigtigt havde at erindre derimod, behagede det ham dog, til min og fleres Forsikring, at lade indkalde her for Bergens Bye. Ting tvende saadanne Søefarende Mænd, som den gang havde været med ham paa Vaaden og seet Søe-Ormen, saavel som dens Blod der farvede Vandet da Hr. de FERRY gjorde Skud paa ham. Hvad bemeldte Mænd formaliter deponerede for Retten, kand sees af efterfølgende Instrument, mig in originali tilstillet, saa jeg agter det værd at indryffes in extenso.

Tings-
Bidne.

"Kongelig Majts. Byefoged i Bergen ALBERT
"CHRISTIAN DASS, Kongelig Majts. Justice- og Com-
"merce-Raad, samt Byeskriver HANS CHRISTIAN
"GARTNER, tilligemed Jan Clies, Ole Simensen, Ole
"Brinchmand, Jörgen König for Conradus de Lange,
"Matthias Gram for Elias Petrus Tuchsén, Claus Natler
"for Didrich Haslop, Jochum Fögh for Henrich Hiort
"og Jörgen Wiers for Hans Christian Byssing, eedsorne
"Borgere og tilforordnede Laug-Rettes Mænd samme-
"steds gjøre bitterligt, at Anno Christi 1751. den 22
"Februarii for Bergens Byetings-Ret fremstillede sig
"Procurator Joh. Reutz, og indgav een ham i Dag til-
"kommen Missive fra Høyædle og Velbyrdig Hr. Søe-
"Capitaine og Ober-Löts LORENTZ de FERRY under
"gaar Dags dato; Og som hand derudi forlanger Com-
"parentens Betienting udi at forhverve ham et Lovskiftet
"Tings-

"Tingsvidne, betreffende den udi samme Missive om-
 "meldte Affaire og Tildragelighed, saa fremstillede Com-
 "parenten til den Ende 2de her i Staden boesatte Mænd,
 "navnlig Niels Pedersen Kopper og Niels Nielsen Angle-
 "wigen, med ærbødigt Begier, at samme Mænd maatte
 "antages til eedelig Forklaring, om det sig ikke saaledes
 "udi alt, som Missiven om formelder, den hand i denne
 "Tingsvidne Act begierede inddragen, forholder. Be-
 "meldte Missive blev for Vidnerne oplæst og saaledes
 "lyder:

Monsieur JAN REUTZ!

"Da jeg i Aaret 1746, paa min Hiem-Reise fra
 "Trundhiem sidst in Augusto, en Dag med et meget stille og
 "varmt Væyr, vilde fare til Molde, har det tildraget
 "sig, at da jeg med min Reise-Jagt var kommen besagde
 "Molde i Mil nær, ved Jule Næss kaldet, og sad og læste
 "i en Bog, hørde jeg en Mummel blant mine Roers-
 "Karle, som vare 8te i Tallet, og merkede, at den Mand
 "som styrede, holdt fra Landet; Jeg spurde da, hvad det
 "betydede, og fik til Svar, at Søe-Ormen var forud.
 "Jeg befalede Manden ved Roeret, at holde til Landet
 "igien, for at fare dette saa ofte omtalte Dyr i møde, og
 "endskjønt Roers-Folket lod see nogen Frygt, maatte
 "det dog skee. Søe-Ormen passerede mig imidlertid for-
 "over, saa jeg maatte snoe min Jagt efter ham, i Tanke
 "at komme ham nærmere, men som Ormen svømmede
 "stærkere end jeg kunde roe, tog jeg min Flint, som var
 "lad med Hagel, og skød efter samme Dyr, som strax

"dukkede under Vandet. Jeg lod Folkene roe paa Ste-
 "det hvor Ormen var gaaet under, (som lettelig i det stille
 "Veyer kunde sees) og lod holde paa Narene, i Tanke
 "hand havde skiodt op igien, men det var forgieves; Van-
 "det var ellers ligesom tykt og rødagtigt der Ormen gik
 "under, maaskee et Hagel eller flere paa den korte Di-
 "stance har truffet. Denne Søe-Orm var ellers af Skabning
 "i Hovedet, som hand holdt mere end i Allen over Vandet,
 "som et Heste-Hoved, graa-agtig af Couleur, og Mullen-
 "gandske sort, meget store sorte Øyen, og et langt hvidt
 "Far, som hengede ham over Halsen i Søen, man saae
 "ellers 7 à 8 Bugter af samme Dyrs Krop, som var me-
 "get tyk, ligesom der og efter Gisning var en Favn inel-
 "lem hver Bugt; Da jeg nu i et Compagnie fortællede
 "denne Hendelse, var der en vis fornemme Herre tilstede,
 "som begierede, jeg vilde meddeele ham en paalidelig Un-
 "derretning om denne Tildragelse; Hvorfor jeg fremvii-
 "ser tvende af mine paa samme Tid og Sted medhaven-
 "de Roers-Karle, navnlig Niels Pedersen Kopper, og
 "Niels Nielsen Anglewigen, som for Retten maatte frem-
 "komme og gjøre eedelig Forklaring om dette Foranførte,
 "hvorefter jeg et Lovskiftet Tingsvidne er begierende, og
 "forbliver

Monfieur

Deres

"Bergen den 21 Febr.
 1751.

tiensliberedvillige Tjener
 L. d. FERRY.

"Deres

"Derefter begge forbemeldte Vidner ved aflagte cor-
 "perlig Eed, med oprakte Fingre efter Loven vidnede og
 "bekræftede, at det sig saaledes i alle Maader forholder, og
 er passeret, som bemeldte Missive og Forklaring indeholder.

"Procurator Reutz var derefter et lobskiftet Tings-
 "Vidne begierende beskreven,

"Som Byefogden bevilgede.

"Alt, saaledes for Retten passeret er, testes med
 "vores Hænder og undertrykte Forseglinger. Actum Ber-
 "gis Anno, Die & Loco ut supra

A. C. DASS.

H. C. GARTNER.

(L. S.)

(L. S.)

(L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)

§. 7.

Samme Forsaring siges Hr. Commandeur BEN-
 STRUP for nogle Aar siden at have haft, da han endog skal
 have taget en Tegning af Søe-Ormen, som jeg gierne havde
 ønsket mig, forat meddeele Publico den. Derimod giver jeg
 en anden Tegning, mig tilstillet ved forbemeldte Velærv.
 Hr. HANS STRÖM, hvilken han efter eget Ønsyn har for-
 færdiget, og stemmer gandske overeens med det, som tvende
 af hans Naboer, Hr. REUTZ og TUCHSEN til Herrøe,
 berette, saasom de der paa deres Kirke-Reyser adskillige
 gange have været øyensynlige Vidner dertil, at jeg nu skal
 tale om en Deel andre gode Mænd af samme Stand og
 Troeværdighed. En anden Tegning, som synes mere ef-
 terrettelig i Henseende til dette eller deslige grumme Dyr's

Skab-
 ning.

H. EGEDES *continuerte Relationer* betreffende den Grønlandste *Mission*, hvor det heder: p. 6. "Den 6 Julii 1734. "lod sig tilskyne et meget forskrekkeligt Hav-Dyr, hvilket "renste sig saa høyt over Vandet, at dets Hoved rakte "over vores store Mers. Det havde en lang spids Snude, og blæste som en Hval-Fisk, havde brede store Laller, og "Kroppen syntes at være begroet med Skæl, og var meget runken og ujævn paa Huden, det var ellers skabt neden til som en Orm, og der det gik under Vandet igjen "kastede det sig bag over, og reiste saa Stiarten op af "Vandet, en heel Skibs-Længde fra Kroppen (*). Om "Aftenen derefter fik vi meget stærkt Væjr." Saavidt Hr. EGEDE. Den hosføjede Tegning lader mig med større Vished slutte det jeg ellers af andre Relationer har fundet rimeligt, nemlig at Søe-Slangerne Slægt, ligesom andre Fiskes, er adskilt i flere Species. Den, som Hr. EGEDE og formodentlig alle med ham Farende have seet, havde under Livet et par Lapper eller maaskee et Par brede Finner, dens Hoved var længere, dens Krop tykkere (**), men derhos, meget kortere end paa de Søe-Slan-

(*) Samme Billede erindrer jeg at være mig vilst i en større Malning hos Hr. JACOB SEVERIN, som da forestod Grønlands, Besøgling under Kongelig Oetroy, og havde sat et Latinff Vers derunder, hvis Indhold, saavidt jeg mindes, var dette, at hand med Foragt ansaae den Hælvedes Drage, der syntes at ville affkreffe alle Bedkommende fra det Haab om hine Herdenske Grønlanderes Oplysning og Omvendelse. *Mente satis pia quidem.*

(**) I det gamle Grønlands nye *Perlustration*, p. 48. taler Belbemeldte Hr. EGEDE om samme Monstro med det Tilleg, at

Slanger, om hvilke jeg har de fleeste Efterretninger; Thi skönt det Dyr vel aldrig kommer under nogens Maale-Stok, saa sige dog mange Vidner, ligesom af een Mund, at Søe-Ormen efter deres Øyeshyn, maa være et Kabel-Lovs Længde, det er 100 Favne eller 300 Alne lang (*), liggende paa det stille Vands Overdeel i mange Bugter, saaledes at alleene her og der sees bag ved det opreiste Hoved nogle Pletter af Ryggen, som staaer op i det den krummer sig, og man langt fra kunde ansee den for en Hob Tønder eller Ørehoveder, som svømmede i een Linie, med noget Rum imellem hvert Stykke. Forbemeldte Hr. TUCHSEN paa Herrøe er af mange Observatoribus den eeneste, som beretter mig, at hand har seet Forskiel paa Kroppens Tykhed og Halen selv, saa at disse ikke, som paa Aaien eller Land-Ormen, gaae lige tilsammen efterhaanden i en Spidse, men Kroppen, hvis Tykhed synes at ligne et dobbelt Ørehoved, falder paa eengang kiendelig af, hvor Halen begynder. Hovedet

Se 3

sees

at Kroppen var nok saa tyk omkring, som det Skib hand foer paa. Missionarius Hr. BING, som tog Tegningen deraf, har berettet sin Svoger Hr. SYLOW, Sogne-Præst til Houps her i Stiftet, at dette Dyrs Dyne syntes rødagtige og derhos ligesom brændende af Ild, hvilket alt giver tilkiende, at det ikke var den sædvanlige Søe-Slange.

- (*) Efter denne Søe-Orm synes det rimeligt, at den tapre Norske Konge OLUF TRYGVINSEN havde kaldet sit mageløse Krigs-Skib Ormen lange, hvilket forde 1000 bevæbnede Mand, som med deres paa begge Sider udhængte forgyldte Skjolde gav denne døde Søe-Orm ikke mindre Anseelse end hiin levende.

sees paa alle med en temmelig høy og breed Bunde, men paa nogle med et spids Neb, paa andre derimod med en hartad firkantet Mule, saasom paa Køer eller Heste, med store Næseborer og ved Siderne nogle udstaaende stive Haar ligesom paa de Dyr der have skarp Lugt, og at denne sidste findes hos Søe-Ormen merkes deraf, at den allervissest flyer for Biberget, hvilket alle de, der drage ud paa Stor-Eggen at fiske om Sommers Tid, ikke forsomme at tage med sig. Dynnene siges at være store og blaa, til Anseende næsten som et Par blanke Tin-Talerkener. Farven er overalt mørkbrun, dog spraglet og blandet med lyse Flammer eller spillende Pletter, saasom paa Skilpadde eller et laqueret Bord. Den falder mørkere omkring Dynnene og Munden, hvor dens Anseelse ligner næsten de Hestes, hvilke man kalder Mohren-Röppe. At den af sine Næseborer skulde sprude Vand paa Hvalfiskens Maade, saasom den Hr. EGEDE har seet, veed ingen anden at berette mig, men vel, at naar den kommer farende, driver den en rusende Strøm for ved sig, som en maadelig Mølle-Bek. Saa adskilles den og fra hiin under Grønlands Kyster derved, at den ikke har nogen rynket og ujevn Huud, men er saa glat som et Speil, undtagen over Nakkens, hvor den har en hengende Mann, til Anseende ligesom Tang. Da den paa Land-Ormens Maade skyder sin Huud eller affstreifer den gamle Ham, naar den derunder voxende nye er færdig, saa ville nogle foregive, at i den Havn Kobberviig her paa Bergens Leed, skulde for nogle Aar siden have været et Bord-Bekke af saadan Huud. Dette gjorde mig saa nysgierig, at jeg

jeg lod skrive derhen, for at erkjendige mig derom og faae en Rem af Huden med, som man siger, men der var intet om, i det mindste paa nærværende Tid, og en Mand fra bemeldte Sted, som kom herind til Byen, sagde mig, det var ham ubekjendt, men derimod stadfæstede hand, det var sandt nok, at en Søe - Orm nu for 31 Aar siden, eller Anno 1720. havde ligget en heel Uge inde i en liden Btug der ved Stedet, hvor hand med høyt Band var indgaaen igiennem en snever Rende paa 7 à 8 Fod Band, og da hand i 8 Dage laae der, fandt man efter hans Udfart en Orm - Ham, som Manden, ved Navn Thorlack Thorlacksen, bekræfter at have seet og sølet paa. Denne Ham laae med den eene Ende nedsunken i Bigen, og hvor lang den kunde være, vidste ingen, efterdi Bigen inden for Renden er mange Favne dyb, og den laae vidt udstrakt. Men den anden Ende af bemeldte Ham havde Strømmen drevet til Lands, hvor den laae længe for alles Aasyn og syntes ikke beqvem til et Bord - Dække, uden man vilde have tørret den og beredet noget andet deraf; thi den bestod ikke af nogen tet og haard Hund, men af et blødt og sliimagtigt Væsen, noget nær som den tilforn beskrevne Manæte. Ja at Kroppen selv paa denne Art bestaaer ikke af haardt Kød, berette nogle om en liden formodentlig ung Søe - Slange, som de engang usforvarendes skulle have opdraget paa Dækket af

de.

deres Skib. Den døde strax, skönt ingen torde røre ved den, førend de dertil saae sig tvungen ved en ulidelig Stank, som reiste sig af den bløde og sene Slum, i hvilken den resolve sig ved Luften (*), thi denne er Søe-Ormen saa gandske imod, at hand, som før blev erindret, aldrig sees uden i allerstilleste Havblik, og ved mindste Bevægelse i Luften søger til Bunds. Ved Amunds-Baagen i Nordfiord, skal for nogle Mars Tid, en Søe-Orm, maaskee med høyt Vand, være indkommen blant Skærene og der døet, da dens Nadsel en tiidlang ligeledes har givet stor Stank. Det samme siges at være skeet ved den De Karmen og paa flere Steder. Hvad jeg ønskede, var, at man ved saadan Lejlighed undersøgte, om den har et sterkt Rygbeen, som synes fornødent til dens Sammenhold i saa lang Strefning. Haa-Arten, som ogsaa er pi-

(*) Samme beretter Pere LABAT om en liden Søe-Slange, hen imod 2 Alen lang og tyk som en Arm. Nous l'attachames au mât après l'avoir assommé pour voir quelle figure il auroit le lendemain. Nous connumes combien nôtre bonheur avoit été grand, de n'avoir point touché a ce poisson, qui sans doute nous auroit tous empoisonnez. Car nous trouvames le matin qu'il s'étoit entierement dissous en une eau verdâtre & puante, qui avoit coulé sur le pont, sans qu'il restat presque autre chose que la peau & l'arrête, quoi-qu'il nous eut paru le soir fort ferme & fort bon. Nous conclumes, ou que ce poisson étoit empoisonné par accident, ou que de sa nature ce n'étoit qu'un composé de venin. Je crois que c'étoit quelque vipere marin. J'en ay parlé à plusieurs pècheurs & autres gens de mer, sans avoir jamais pu être bien éclairci de ce que je voulois sçavoir touchant ce poisson. *Nouveaux voyages aux Isles Françaises de l'Amerique.* Tom. V. Ch. XIV. p. 335.

piscis cartilagineus og uden alt andet Been har dog Ryg-
 Been, skönt det samme meget subtil, endog i de største
 Haa-Riøringer paa en halv Snees Alne. Søe-Ormen
 synes og ligesom Haaen, Aalen og Hvalfiske-Arten at være
 piscis vivi-non oviparus, søgende sin Mage paa bemeldte
 Aarsens Tid, da den siges at løbe i Brunn og af den Aars-
 sag at søge efter Skibe og Baade, hvilke den formodent-
 lig anseer for gandske andet end de ere. Dersom dette
 har sin Rigtighed efter vore Søefolks Beretning, da slut-
 tes ogsaa, at mange tage feil, som holde for, at Søe-
 Ormen avles ikke i Søen, men paa tørt Land, og ophol-
 der sig i Fielde og Skove, indtil samme ikke kunde skiule
 dens Krop, da den først skulde søge en Elv, for at skyde
 sig dert ned til Havet, hvilket nogle foregive at have seet.
 I det Capitel om Land-Orme og Insecter har jeg allerede
 sagt, at saadan hastig Overgang til det salte Vands Ele-
 ment, synes mig ikke rimelig, skönt jeg derfor ikke vil
 nægte det, som her fortælles om Vand-Slanger i ferske
 Søer, af hvilke nogle her i Sundfiord og Ulland ere saa
 berøgtede for store Søe-Orme, at de næstboende knap tør
 rove sig ved at roe over dem med en Baad.

§. 8.

Men jeg kommer igien til den egentlige Søe-Orm Færlighed.
 eller store Hav-Slange, og særdeles til det meest interes-
 serende Spørgsmaal, om den tilføyer Menneskene nogen
 Skade, og hvorledes disse pleje at forholde sig mod den?
 ARNDT BERNDSEN siger i sin Danmarks og Nor-
 ges Frugtb. Herlighed p. 308. ja til det første, og at
 Et Søe-

Søe-Orme saavel som Trolde-Hvale ofte nedsynke Folk og Baade. At saadant her i Egnen skulde være skeet, har jeg ikke hørt noget vist Exempel paa; men Nordfarerne berette, det er skeet hos dem, at Søe Ormen har reist sig op og kastet sig tvers over en Baad, ja over en stor Jægt af nogle Hundrede Tønders Drægtighed og trækket den med sig i det Dybe. Een af bemeldte Nordfarer, som siger sig at have været den levende nær nok, for at gribe paa dens glatte Skind, beretter, at Ormen undertiden med sit opløstede fæle Hoved udsnapper een Mand af Baaden og lader Resten fare, men om det bør troes, veed jeg ikke, efterdi det er uvist om den lever af Rov. Dog kand dette saavel som dens Fiendskab mod Mennesket ey mindre end Land-Ormens sluttet af de Ord AMOS IX. v. 3. Om de skulde dem for mine Øyen i Havsens Grund, saa vil jeg dog befale Hugormen at den skal der stinge dem. Undertiden siges den at slaae sig i en viid Kreds rings om Baaden, saa denne belejres paa alle Sider, og da Ormen, som før blev meldt, aldrig ligger heel udstrakt, men i mange opstaaende og nedbøiede Bugter, saa er det merkeligt, at Fiskerne, efter en dem bekiendt Vedtægt, i det Fald ikke roe til Nabningen eller der, hvor Bugten gaar ned ad, i hvilket Fald Ormen skal løfte sig og velte Baaden om, men de sette med Spidsen af deres Baad lige paa den ophøiede Bugt og Ormens Side, da denne strax skyder sig ned og lader dem slippe af deres Angest. Naar de ellers blive den vaer langt borte, roe de af al Liv og Magt, saa de undertiden tilsette deres Hilsen, for at naae Landet, eller komme ind for en Odde, hvor han ikke kand komme

efter

efter dem. Men ere de langt fra Landet, da hjælper dem
 deres Arbeid intet til at kappes med dette Dyr, der skyder
 hastig affted som en Pils, og søger bestandig deres Køl-
 Vand (*). De udvælge heller at roe den tværs paa St-
 den, som sagt er, eller ogsaa holde gandske stille og kaste
 noget, om det ikkun var et Øse-Kar eller deslige, ud imod
 ham, da han gemeenlig dukker under eller tager en anden
 Cours. Dog de allerfleste Fiskere vide nu omstunder, i de
 varme Sommer-Maaneder, at forsyne sig med Bibergeil, Præserva-
tiv.
 som de aldrig forsømme at tage med sig, naar de gaae
 noget langt fra Land, og sette deres beste Præsidium i at
 have det indelukt i et Hul paa Bagstavnen, eller, om de
 endda frygte, at kaste lidet deraf over Bord, da de af
 megen Forsarenhed vide vist, at Ormen skyer dem. Med
 samme Succes og Virkning siger Hr. LUCAS DEBES
 i sin *Færoa referata*, p. 167. at man der paa Landet bru-
 ger Bibergeil, som den beste Rustning mod Trolde-Hva-
 len, der ellers vester Baadene, men skyer baade Bibergeil
 og nogle udkastede Spaaner af Enebær-Træ. Velbe-
 meldte Auctor erindrer tillige det ved adskillig Forsaring
 bestrykede singulare Physicum, at den Mand, som har
 Bibergeil paa sig og kommer i Vandet, strax maa synke
 til Bunds, som en Steen, om han end er en god Svøm-
 mere. Han beraaber sig og paa D. THOM. BARTHO-
 LINI Vidnesbyrd in *Centur. II. Histor. Anatom. Hist.* 17.
 p. 201. Imidlertid maa jeg erindre hvad een af vore

Et 2

Apo.

(*) De vende gierne deres Baad saaledes, at om han vil forfølge
 den, da maa han see lige mod Solen, hvilket skal være hans
 Øyne gandske utaaleligt.

Apothekere har sagt mig, nemlig, at det Bibergeil, som Fiskerne her til Lands kiobe og forshne sig med imod Udyr paa Havet, er intet andet end Affa foetida eller Dyvels-Drek, thi naar Lugten er ikkun stærk stinkende, gjør det baade hos dem og deres Fiende den samme Virkning, ligesom de derfor faae Forlov at give samme Betaling. Langt fra skal den, efter nogles Beretning, undertiden skade Menneskene ved sine forgiftige Excrementa, hvilke, særdeles i Nordland, ofte sees om Sommeren flydende paa Vandet, ligesom det kunde være en feedagtig Slim, og holdes enten for dens Spy eller Sperma eller deslige. En Fisker som finder det nær ved sit Garn eller Snøre, og smitter sig derpaa i Uforsigtighed, faaer strax en smertelig Hævelse i Haanden, hvilken ofte har været saa farlig, at man har seet sig nødsaget at gribe til en Amputation.

Om denne Søe-Orm mener Hr. PEDER DASS i sin Beskrivelse over Nordland, at han vel kunde ligne det grumme Dyr Leviathan eller den Drage i Havet. De saa Vers han har derom pag. 45. vil jeg her anføre:

Om Søe-Ormen veed jeg en nogen Beskeed,
 Jeg haver ham aldrig med Dynene seed,
 Begierer en heller den Ære;
 Dog kiender jeg mange, som mig have sagt,
 Hvis Ord jeg og giver sandfærdelig Magt,
 Han maa ret forfærdelig være.
 Naar Julius gaaer i sin Fyrstelig Stads,
 Og Phoebus omvanker i Lustens Pallads,
 Da lader sig det Dyr fornemme.

Der siges, han er af en saadan Natur
 Hvad Baad han fornemmer det skadelig Diur,
 Han tiendes efter mon svømme.
 Unaadelig sluttet hans Storlighed og,
 Det vel af Forsarenhed viises fand nok;
 Thi de hannem komme i Møde
 Fortælle, han ligger i Længden udstrakt,
 Som Hundrede Læs var paa Havet udlagt,
 Som Møding paa Ageren øde.
 Mig tyktes han lignes maa Behemots Magt
 Samt og Leviathan, som holder Foragt
 Al Vaaben og bevende Spidse;
 Thi Jernet er hannem som Stilker og Hør,
 Og Raaber som Qvisten der raadner og døer,
 Det Gud os beskriver til visse.

Anledningen til at beraabe mig paa disse Riim er, næst
 noget Vidnesbyrd om Sagen selv, den Bisning at Søe-
 Ormen vel saa søyelig, som noget andet endnu bekiendt
 Hav-Dyr, kunde forstaaes El. XXVII. v. I. ved Leviathan
 eller den bugtede og flette Drage i Havet, item JOBI
 XXVI. v. 13. ved den lange Orm, eller, efter vore nyere
 Oversættelser, ved Stang-Ormen, Slagboms-Ormen,
 Serpens vectis, da den ofte udstrekker sig for en Fiord
 eller Viig, og ligger der som en Slagbom i Veien for
 dem der vilde ud eller ind. Dersom SAM. BOCHAR-
 TUS havde havt nogen Kundskab om dette Slags Hav-
 Dyr, som uden for Nord-Søen er lidet bekiendt, da havde
 han maaskee ikke holdt Hvalfisken for at være Leviathan:

Om den
 fand være
 Leviathan.

Cetum Hebræi iisdem nominibus appellant quibus draconem nempe *Thannin* & *Leviathan*, aut ob formæ similitudinem, aut ratione molis, & quia Cetus in aquatilibus tantum præstat, quantum in reptilibus præstant virtute Dracones. *Hierozoic. Lib. I. Cap. VII. p. 45.* Den formæ similitudo man her beraaber sig paa at være imellem Hvalfisken og Dragen, kand jeg ikke finde. En heller seer jeg, hvorledes denne Auctor, som jeg ellers estimerer for een af de allergrundlærdeste Mænd, Verden nogen Tid har havt, kand sige sammesteds pag. 50. *Balanam multi volunt ideo dici כרוס כרוס Serpentem vectis Es. XXVII. I.* quod ab uno maris extremo, ad alterum, vectis instar attingat. Paa en Hvalfisk af 50, 70 og i det høieste 80 Fods Længde, kand dette ikke vel passe sig (*), eller dog ikke nær saavel som paa Søe-Ormen, hvis Længde jeg tilforn har sagt, efter vore Søefolkes Ønsyn, at være som et Kabel. Tov eller 300 Alne. Ja efterdi disse saavel som andre Dyr, ikke alle just torde være lige store, men nogle vel findes dobbelt større end Resten af deres Slægt, ligesom Land-Slangerne ogsaa deri ere meget adskillige, saa har jeg iblant nogle Sneese Søefarende Folk af dem som bære øyensynlig Vidne om dette monstro marino, hørt

(*) BOCHARTUS kand sammesteds ikke andet end udlee Talmudisternes Uforsømmethed i at lyve og digte om Hvalfiskens Storhed. Hebræi sæpe mendaces in hoc argumento potissimum mentiuntur liberalissime. In illis modestissimi cetis quingentorum stadiorum longitudinem assignant, hoc est milliarium plus sexaginta. In Tractatu Talmudico *Bava Bathra* fol. 73. col. 2. Navis quædam in dorso ceti navigans, iter ab una pinna ad alteram, tertio demum die confecit.

hørt nogle sige, at et Kabel-Tovs Længde ikke kunde strekke til at maale alle Søe-Ormene med, efterdi man undertiden seer deres over Vandet i lige Linie fremskikkende Puklers eller Bugters Rad, at strekke saavidt som man kand øyne eller affsee dem. Dog tilstaaer jeg, at hvis dette skal finde Biesfald, da maa man supponere det som rimeligst er, at ikke een, men to eller flere af disse Dyr da forlænge Linien's Strekning, ved at følge efter hinanden, helst saasom de paa den Tiid gaae i Brumst eller Leeg med hinanden, og af den Anledning synes at forfølge Baadene, som jeg tilforn har meldet. Fremdeles maa jeg erindre, at hvad Guds Aand L. cit. taler om den Leviathan, som baade er en Stang-Slange, og en bugtet Slange, det er, snart krum og snart udstrakt (den mystiske Allusion paa Satan eller andre Guds Kirkes Fiender er her ikke min Sag) det passer sig fuldkommen vel paa denne Søe-Orm, og hvad derom allerede er anført (*). Dog finder jeg endnu en overflødig

Snarere
end Hvals
Fisken.

Mange
Bugter.

(*) Spørger nogen, hvor mange Bugter der kand tælles paa saadan Søe-Orm, da svares, at Tallet er ulige og retter sig efter Ormens adskillige Storhed. Fem og tiue Bugter er ellers det høieste jeg finder stadfæstet ved nogens Udsigende, og derom skriver ADAM OLEARIUS i hans Gottorffsche Kunst-Kammer p. 17. saaledes: Neulich hat ein vornehmer Schwedischer Herr zu Gottorff gesagt, daß er vom Burgemeister zu Malmbø, einem glaubwürdigen Mann, gehöret, wie er auf einem Hügel an der Nordischen See stehend eine so grosse Schlange in stillem Wasser gesehen, die von ferne so dicke als ein großer Weinsäß anzusehen gewesen, und habe 25 Krümme gehabt. Selbige Schlange sol nur bey stillem Wetter und zu gewissen Zeiten sich sehen lassen.

flødigt særdeles i den Henseende at indrykke Hr. J. RAMI Ord i Norges Beskrivelse pag. 43. saaledes lydende: "Anno 1687. er i Dramsfiorden seet en stor Søe-Orm" af mange Mennisker, og paa eensgang af elleve "Mennisker tillige. Veyret var stille, men saa "snart Solen var noget opkommen og det begyndte "at blæse, skød han sig af, og ligesom naar man uddra- "ger et Kibbel-Tov naar det er sammenruldet, saa kunde "de see hvorledes det varede længe, før han opruldede alle "sine Bugter og Ruller, og strakte sig ud."

OL. MAGNUS taler i sin *Histor. Septentrion. Lib. XXI. c. 24.* om en Norff Søe-Orm ikke tykkere end et Barnes Arm, men derhos 40 Alne lang, (Est in littoribus Norvegicis vermis glauci coloris longitudine XL. cubitorum & amplius, vix spissitudinem infantis brachii habens) hvilken af Krabberne, som henge sig ved den, og fleine den, skulde plages saa, at den af Smerte gjorde sig saa krum; Af denne Sort har jeg aldrig hørt sige, og kunde knap troe den gode OLAO, dersom han ikke beraabte sig paa egen Forsaring. Hunc vermem sapius vidi, ab ejus tactu, Nautarum informatione, abstinens. - - Den Disproportion imellem en Barne-Arms Tykthed og 40 Alnes Længde kommer mig til at soupçonner en Tryk-Feil da XL. maaskee skulde være XI. eller for fyrretive, ellere Alne, hvilket endda var langt nok. Om den anden store Søe-Slange skriver samme Auctor siden Cap. XXVII. det Sande og Usande i een Blanding efter andres Relation, hvilket man maa holde ham tilgode i det mørke Seculo, der dog havde, liksom vi endnu have, hans flittige Observationer meget at

taf.

taffe. Summen af hans Fortællelse paa bemeldte Sted er denne: "De, som besøge Norges Kyster, forsikre en underlig Ting, nemlig at der er en Slange 200 Fod lang, og 20 Fod tyk, som opholder sig i de Bergenske Klipper og Huler (er ikke saa) og gaaer ud om lyse Nætter for at æde Kalve, Faar og Sviin, eller og den gaaer til Havs for at tage Korsfisk, Krabber og deslige. Den har en Mann af Allens Længde, skarpe Skæl og flammende Øjne. Den foruroliger Skibene, reiser sig op som en Støtte og snapper Folkene deraf &c. Saavidt denne Skribent, som i det øvrige af samme Capitel melder om den store Band-Slange i Miosen paa Hedemarken, der skulde give Varsel for Kongens Død og store Forandringer, uden Tvivl efter gammel Superstition.

§. 10.

Førend jeg forlader denne Materie, maa jeg besvare det Spørgsmaal, som nogen kunde gjøre om Marsagen, hvorfor saa store Slanger allene skulde findes i Nord-Søen, da man ellers ikke andensteds veed af dem at sige, efter Søefarendes Beretning, hvilke i deres Journaler vel melde om andre monstres marinis, men ikke om dette. Hertil svarer jeg, at naar Sagen à posteriore, eller af overflødig Erfaring har sin Rigtighed, saa behøver hiin Indvending intet andet Svar, end at Naturens Hænde disponerer over sine adskillige Creaturers Boepæl paa adskillige Steder, efter de viise Hensigter, som ikke just ere eller tør ved at være os alle bekendte. Hvorfor vil Rensdyret ikke trives andensteds end paa de høje og kolde

Nord-
Søen
dens Hiem.

Store
Slanges
anden-
steds.

Fjeld? Hvorfor søges de store Hvalfiske allene mod Nord-Polen? Hvorfor er Indien og Egypten næsten allene de Lande, som have Crocodiller at frygte for? Uden Tvil fordi den visse Skaber saa finder det for got. Da jeg nu just tænker paa Egypten og gandske Africa, saa erindres, per associationem idearum, at skönt jeg ikke mindes at have læst noget om Hav-Slanger i de Farvande, saa findes dog der i ferske Søer og Floder, følgende til større Usikkerhed for Menneskene, næsten lige saa store Orme. PLINIUS siger in *Hist. Natur. Lib. VIII. Cap. XIV. Megasthenes* scribit, in India serpentes in tantam magnitudinem adulescere, ut solidos hauriant cervos taurosque. *Metrodorus* circa Rhyndacum amnem in Ponto ut supervolantes, quantumvis alte perneciterque alites haustu raptas absorbent. Nota est in Punicis bellis ad flumen Bagradam a *Regulo* Imperatore balistis tormentisque ut oppidum aliquod expugnata serpens CXX. pedum longitudinis. Pellis ejus maxillæque usque ad bellum Numantinum duravere Romæ in templo. Faciunt his fidem in Italiam appellatæ Boæ, in tantam amplitudinem exeuntes, ut divo CLAUDIO Principe, occisæ in Vaticano solidus in alvo spectatus sit infans. Aluntur primo bubuli lactis succo, unde nomen traxere. Coeterorum animalium, quæ modo convecta undique Italiæ contigere sæpius, formas nihil attinet scrupulose referre. Hvad her meldes om den ved en Africansk Flod, navnlig Bagrada, dræbte store Slange, synes fast utroeligt, men stadfæstes dog af LIVIO 29. decade primi belli Punici og VALER. MAX. Lib. I. cap. ult. da man ellers maatte have ont ved at troe, en

en Slange kunde opholde den hele Romerske Armée og forbyde dem Passagen over bemeldte Flod, dræbe meget Folk og knap med Muurbrekkere skydes ihjel. Endnu forunderligere er det, som DIODORUS SICULUS Lib. III. beretter om en Slange i Egypten 30 Alne lang, og altsaa ikkun liden mod de her omtalte at regne, men dog efter Anseelse alt for stor til at lade sig fange og føre til Alexandriam, for at sees af Kong PTOLOMÆO II. Denne Herre var bekiendt for meget curieux og begierlig efter rare Ting. Hvem som bragte ham en Elephant eller andet rart Dyr, fik store Foræringer, og ved den Lejlighed lærde Grækerne at kiende mange dem tilforn ubekiendte Ting. Saadan Kongens Nysgierighed og Vedelmødighed i at belønne dem, der fornøiede ham, overtalte et Selskab af Jægere til at forsøge, om de kunde bringe ham bemeldte store Slange, som gemeenlig laae i Vandet, men begav sig daglig lidet fra sit Leve, for at røve nogle Stykker Nøg til sin Føde. Det første Forsøg, som skeede med Magt, slog feil, og kostede tvende af disse Doves Halse deres Liv. Men da de andre af Skade vare blevne klogere, og dog ikke gave tabt, i Haabet af en stor Belønning, reusserede de ved List saaledes, at de af meget stærke Neeb gjorde sig et tilstrekkeligt Barn, passede paa, da Ormen var udgangen paa Nod, tilstoppede ved en Dæmning den Vei han sædvanlig gik, for at komme tilbage, gjorde derhos en Defilée, som han maatte passere, spendte Garnet for Enden deraf og dreve det Monstrum derind, samt førde det til Kongen og bleve af ham rigelig belønnede, ligesom Slangen paa Kongelig Ordre blev giemt,

Underlig
Historie.

som et rart Spectacul for Fremmede der besøgte hans Hof, og fik daglig sin bestemte Føde. Bemeldte DIODORUS SICULUS slutter deraf det, som ODOARD. DAPPER og flere Skribenter i senere Tider bestyrke, efter lang Forsfaring, nemlig at i Æthiopien og andre Afrikaniske Landskaber findes Slangor store nok til at æde ikke allene Dren, men endog hine store Elephanter, paa hvilke de først besnære Fodderne med deres lange Krop og siden bemægtige sig dem uden Møye.

§. II.

Kraken eller
Horven
det største
Dyr i
Verden.

Nu kommer jeg til det tredje og uden Tvivl i al Verden det allerstørste monstrum marinum, kaldet Kraken, Kraken eller, som nogle sige, Krabben, forstaae per excellentiam, hvilket Navn synes meest at svare til dette runde, flade og grenefulde Dyrs Beskrivelse. Andre kalde det ogsaa Horven, Sø-Horven, item Anker-Trold. Saa mange udenlandske gamle eller nye Skribenter, som jeg har Lejlighed at eftersee og consulere i slige Materier, vide næsten intet deraf at sige under den rette og egentlige Notion. Men hvad de til Sagens Bestyrkelse melde efter deres Begreb om flydende Insuler (hvilke dog ere urimelige at statuere i det vilde Hav) skal siden anføres og med Grund appliceres herpaa, naar jeg først, efter mange med Flid examinerede og fra flere Observatoribus indhentede samtydige Relationer, har givet nogen Beretning herom, skönt samme i Eigning med Sagens fulde Væsen og Sammenhæng, endelig maa blive meget mangelfuld og utilstrekkelig, altsaa mere be-
quem

qvem til at opvække, end at stille og fornøye Læserens Curiosité; Thi her maa BOCHARTUS Lib.I. c. 6. vel sige med OPIANO, *Halieut.* c.I. In mari multa latent: I Havet skjules mange Ting. Ja blant de mange og store Ting, som Havet skjuler for vore Øyen, og ikkun i faa Minuter lader os see et lidet Blink af, er Kraken vel det allerstørste og forunderligste, følgelig nok værd, at derom gives saa megen Efterretning, som Tingens Natur, efter Staberens Ønemærke vil tillade paa nærværende Tid, da langt større og fuldkommnere Opdagelser maa see kunde blive vore Efterkommere forbeholdne. Jeg erindrer mig herved SYRACHS Ord: Hvo haver seet ham, at han kand fortælle det? og hvo kand ophøye ham, saasom han er? Der ere mange skjulte Tiag, som ere NB. større end disse, thi vi have kun seet faa af hans Gierninger. Syr. Cap. 43. v. 36. 37.

§. 12.

Vore Fiskere sige, som med een Mund og uden mindste Contradietion, at naar de, særdeles i varme Sommer Dage, roe nogle Mile ud at søge deres Næring, og efter Landkiendingen, hvilken de kalde deres Nee, skulle, som sædvanligt, have 80 à 100 Favnes Dybhed, findes undertiden ikkun 30, 20 eller mindre Favne Vand, og deri tillige vist nok allerstørste Overflødighed af det de søge, særdeles Torst, Langer og Brosmer. Deres Medekroge ere knap udkastede, førend de kunde drage dem op igien fuldbehængte med Fisk. Deraf merke de, at Kraken er i Grunden og giver den unaturlige Forhøvelse.

Beskrivelse.

Imidlertid blive de med Glæde liggende for at betiene sig af saa god Leylighed og ere undertiden en Snees eller flere Baade samlede paa en maadelig Circonference. Det eene-
ste, som de da med største Fliid give agt paa, er, om Dybheden bliver den samme for deres Linier, eller om de efterhaanden faae høyere Grund og mindre Vand. I dette sidste Fald merke de, at Kraken løfter sig og skyder op ad. Da er det en Tiid at bie længer. De overgive gandske deres Fiske-
rie, legge alle Aarer om Borde og roe for at retirere sig til een af Siderne saa hastig som mueligt er. Har de nu naaet det sædvanlige Dyb igien, og følgerig finde sig i Sikkerhed, da holde de stille og see, efter saa Minuters Forløb det mageløse monstrum at komme frem i Vandets Overdeel og der vise sig, forstaae ikke sit fulde Corpus, hvilket formodentlig aldrig noget Menniskes Øye har havt Leylighed at tage i Betragtning, (undtagen i dets Vngel og Affødninger, som siden skal tales om) men sin yderste Overdeel, hvilken efter Øyesyn, i en Fierding-
veys Omkreds (nogle sige meere, men jeg udvælger for Sikkerhed det mindste) synes af Begyndelsen ikke anderledes end om der laae en Samling af smaa blinde Skær i Havet, alle behængte med noget der flyder og fluctuerer ligesom det kunde være Tang. Her og der merkes en større Forhøyelse, ligesom Bukler, paa hvilke adskillige smaa Fisk sees at springe og sprette, indtil de rulde ned over Siderne. Endelig reise sig nogle glentkende Spidser og Takker, som blive tykkere jo længere de komme over Vandet, men undertiden saa høye som maadelige Skibs-Maste, saa at hvis de da fandt endog det største Orlogs-Skib at fatte

fatte i, maatte det følge til Grunds; thi efter en kort Tids Forløb begynder Kraken at synke og give sig ned i Dybet paa nye. Naar det skeer, er Faren ligesaa stor som tilforn, hvis man befinder sig nær derved, efterdi dens synkende Bevægelse gjør mange store Svælg i Havet og ved Dragsue, som det kaldes, tager alting med sig, ikke anderledes end Male - Strømmen ved Moskøe, som paa sit Sted er beskrevet. Da nu dette forfærdelige Hav - Dyr rimeligst kand henføres ad genus polyporum eller Korsfiskenes Art, som siden skal vises, saa synes det som man egentlig faaer at see deraf, at være dets antenner, tentacula, Arme eller Føle - Horn, med hvilke det saavel bevæger sig, som indsanter sin Føde. Dog til dette sidste Døemærke har den store Skaber endnu gjort Udstalt ved en sterk Lugt, som dette Dyr skal give fra sig paa visse Tider, og derved ligesom lokke og hente den store Fiske - Mængde til sig. Af mange Fiskeres i lang Tid sankede Forsaring veed man dette, at Kraken eller Krabben i nogle Maaneder æder, og i andre paafølgende udtømmer igien sine excrementa. Naar denne Excretion skeer, kand Vandets Overdeel farves deraf, og bliver ligesom tyk og muddragtig. Denne Mudder siges at være Fiskenes Lugt eller Smag, eller begge Deele, saa behagelig, at de fra alle Sider søge tilfammen efter den, og naar de til den Ende opholde sig over Kraken, da aabner den sig for at opsluge sine kierkomne Gæster, og at forvandle dem til nye Fødemad for andre af samme Smag. Saa siges der, relata refero, og kand herom ikke give saa vis Forsikring, som om Hoved - Sagen selv, skiont

skönt jeg ikke heller finder noget naturstridigt deri. Da man ellers ikke tør vente paa nogen Lejlighed til at examinere dette grumme Hav-Dyr levende, saa beklager jeg desto meere at ingen betiente sig af den rare Lejlighed, som, efter følgende Beretning, eengang og maaskee aldrig tiere, skal have været til at gjøre det. Hr. Consistorial-Assessor FRIIS Sogne-Præst til Bodøen i Nordland og Vicarius Collegii de cursu Evang. promov. har sidst afvigte Aar, da han var her i Bergen, fortalt mig, det jeg igien fortæller paa hans Credit, nemlig: Anno 1680. skal en Krake (maaskee en ung og uforsigtig, af det Slags) være kommen ind i den Fiord Ulvängen i Allstahougs Sogn, da dens Sædvane ellers er at holde sig nogle Miile fra Landet, hvorfor den og her maatte komme. Dette skal være skeet saaledes, at dens udstrakte lange Tækker, eller Fole-Horn, hvilte den synes at bruge paa Sneglenes Maade, med at strekke dem hid og did, fattede maaskee i nogle nær ved Fiorden staaende Træer, som lettelig kunde løsribes, men fornemmelig og som man siden saae, i nogle aabne Sprekker, Steenrever og Kløster paa Klippen, hvori den heftede saa fast, at den derved blev hengende, og ikke kunde virke sig løs igien, men creperede og tillige raadnede paa Stedet, da dens langsom fortærede Nadsel skal have fyldt et stort Stykke af bemeldte Ulvängens Fiord, og gjort den Side saa got som impassable for Folk af en delicat Lugtelse. Af dette Dyr have Fiskerne her i Norge det Mundheld: Du maa have fisket paa Kraken, forstaae naar een har været særdeles lykkelig i sin Fangst frem for hans Ligemeend, da de meene, det er ingen

gen Konst, naar han har truffet saadan fiskerig Bund. At Kraken skulde have tilføjet nogen virkelig Skade, foruden at stille dem ved Livet, saa de kunde føre Tidender derfra, har jeg ikke hørt, uden i eet Exempel, som fortælles at have tildraget sig for ikke mange Aar siden ved Fridrichstad i Aggershuus-Stift, hvor et Par Fiskere uformodentlig og til deres store Forundring, geraadede med deres Baad ind i en saadan Plet paa Vandet, som efter forrige Beskrivelse var hartad moradsig og slumagtig, hvorfor de strax forlode den, men ikke fik Tid til at gjøre saa hastig Vending, at jo een af Krakens Takker slog til Baaden og knusede dens Overdeel, saa at de derpaa, som paa et Brag, knap bergebe Livet i blikstille Veyr, uden hvilket dette Monstrum, ligesom Søe-Ormen, aldrig lader sig tilsynne.

S. 13.

Saavidt har jeg om dette allerstørste, men hidindtil lidet eller intet bekiendte Hav-Dyr givet den Efterretning, som mig derom er forekommen. Nu vil jeg fremdees melde, hvad mig synes rimeligt og gandske formodentlig at kunde høre derhen, samt oplyses derved, saa og tiene til Stadfæstelse derpaa. Den ofte citerede Hr. LUCAS DEBES melder i sin Færoiske Beskrivelse adskilligt om hastig fremkommende og hastig igjen forsvindende Der, hvis Væsen ingen kunde forstaae sig paa, saa man ikke torde forundre sig over at Almuen, ja vel klogere Folk, har holdt saadanne ustadige Eilandes korte Aabenbarelse paa de Steder, hvor man ved daglig Seilads vidste at ingen Skær end sigte Eilande fandtes, for at være diævelske

Ydermere
Stadfæstelse.

Indbild-
ning om
flydende
Der.

Phantasmata og Rogespil af den Aand, der glæder sig ved Menniskenes Skade, hvilken og undertiden skulde befordres derved, at Søefarende Folk mene de see Land, hvor intet er, sølgelig blive confuse, gjøre urigtig Gisning og Misregning, som kand lede dem af fra deres Cours og siden i største Uleylighed (*). Mange Søefarende, særdeles her i Nord-Søen, berette det samme om hine hastig forsvindende Tegn til Land, hvor intet er, og da de naturlig flydende sinna Der paa ferske og næsten stillestaaende Bandede, som jeg P.I. Cap. 3. har viist at være her i Norge og andensteds, umuelig kunde ventes at holde ud paa det brusende Hav, som bryder og knuser de stærkeste Skibe, saa synes dem, der er ingen anden Udflugt end at give Djevelen skyld for dette saavel som alt andet Ont. Men da man, efter den sande Regel, ikke maa gjøre et Skarn Uret eller give ham skyld, hvor han ikke har den, saa tænker jeg, den Djevel der i en Hast gjør flydende Der, er ingen anden end hiin omtalte Krake, hvilken nogle Søefolk ogsaa kalde Sjø-Draulen, det er Sjø-Trolden. Hvad som bestyrker mig i disse Tanker, er efterfølgende Til-

(*) Om ustadige Der eller Eilande see EVERH. HAPPELII *Mund. Mirab.* Tom. I. Lib. IV. cap. 20. 21. og hos THORMOD. TORF. staar et merkeligt Bidnesbyrd af samme Slags, om en ligesom af Bandede i Breiddefjord paa Island fremkommende De. Annales notant, emeruisse ex undis insulam quandam vel rupes (An. 1345.) antea nunquam visas in sinu Islandiæ Breiddefiordo. *Hist. Norw.* P. IV. L. IX. c. 8. p. 477. Skade er det, at han ikke melder, om den blev der bestandig.

Tildragelse, anført af den velfortiente Svenske Physico, Hr. URBAN HIERNE, i hans Korta Anledningen til athskillige Malm og Bergarters Efterspørjande, pag. 98. Efterretningen selv er ellers fra Baron CARL GRIPENHIELM, General-Directeur ved Land-Maaler. Contoiret, og lyder summariter saaledes: "I Skiærene" (ved Stokholm) seer man undertiden nogle Land-Kiendinger, som ellers ikke sees, og undertiden synes de at ligge paa et andet Sted. BURÆUS har sat samme De paa Kortet. Bønderne, som kalde den Gumar's-Øre, sige, at den sees ikke altid. Den ligger i det store Farvand, men jeg har aldrig fundet den. En Søndag, da jeg var ved Skiæren, for at tage dens Grunder, hendede det sig, at jeg paa et Sted fik at see 3 Spidser paa Havet, da blev jeg ilde til mode, og meente, at jeg i Glemme havde gaaet dem forbi. Jeg kaldede Bonden og spurde om Gumar's-Øre, men da Bonden kom NB. fik man intet mere at see. Bonden sagde, det var ret nok, og spaaede en stor Storm eller megen Fisk 2c." Saavidt Hr. GRIPENHIELM. Hvem seer ikke her foruden vidtloftig Application, at den snart synlige, snart forsvindende Gumar's-Øre med sine Spidser og Spaadom om Fisk, maa være og, efter al optænkkelig Muelighed, ikke kand være andet end Kraken, Krabben eller Søe-Horven, æret ufortient af BURÆO med at tegnes paa hans Søe-Kort, som en fast Grund, da dette Udtryk formodentlig der har haft sit sædvanlige Tilhold, og ofte er fremkommet af Dybet blant Skiærene. Hvad den lettroende OL.

MAGNUS in *Hist. Septentr.* Lib. XX. cap. 25. skriver om Hvalfiske saa store, at man anseer deres Ryg for en Øe, paa hvilken man kunde ligesom gaae i Land, tænde Ild og forrette adskillig Gierning, er en aabenbar Fabel og latterlig Digt. Unde plerumqve elevato dorso suo super undas, a navigantibus nihil aliud creditur esse, quam insula. Itaque nautæ ad illum appellunt & super eum ascendunt, palos figunt, naves alligant, focos pro cibis coqvendis accendunt. Donec tandem cetus, sentiens ignem, sese in profundum mergat &c. Arenas aliquando dorso suo tollit, in quibus, ingruente tempestate, nautæ terram se invenisse gaudentes, anchoris demissis, falsa firmitate quiescunt, ac ignes accensos bellua sentiens subito commota se in aquas mergit hominesque cum navibus, nisi anchoræ rumpantur, in profundum attrahit. Men hvad der kand have givet Anledning til at embellere det Rimelige med Urimeligheder, torde være et blot Syn af bemeldte monstro marino, om hvilket man langt fra har indbildt sig, at det og det kunde derpaa foretages. At PLINIUS allerede i sin Tid har hørt noget Røgte om saadant Hav-Dyr, som det her tales om, sluttet af hans Ord Lib. IX. cap. 4. Maximum animal in Indico mari Pristis & Balæna est, in gallico oceano Physeter, ingentis columnæ modo se attollens, altiorque navium velis diluviem quendam eructans. In gaditano oceano ARBOR, in tantum vastis dispensa ramis, NB. ut ex ea causa frutum nunquam intrasse credatur. Apparent & ROTÆ appellatæ a similitudine, quaternis distinctæ radiis, modiolos eorum

Plinius
har en væ-
ret gandske
uvidende
herom.

eorum oculis duobus utringve claudentibus. Sammenføyed det dobbelte Begreb, som her gives om et Dyr, der ligner enten et Hjul adskilt i Straaler, eller et Træ med saa store Grene, at det ikke kunde komme igiennem et Sund, da svarer samme ikke ilde til forbemeldte Relationer om Kraken eller Krabben, med sine mange store Taffer og Grene, indspirede fra et rundt Legeme (*). Begge Deeles bestyrke mit forrige Suppositum, nemlig at dette Hav-Dyr henhører til Genus Polyporum, Korsfistenes eller Hav-Stiernernes Slægt og Art, som i næstføregaaende Capitel er beskrevet. Særdeles synes det være af de Polypis, som af Hollænderne kaldes Zee-Sonne, af RON-DELETIO og GESNERO stella arborescens, i. e. en Stjerne, som skyder sine Straaler i Grene paa Trærnes

Kraken er
en Poly-
pus.

Xr 3

Maade,

(*) I det ved anden Lejlighed citerede ældgamle Manuscript, kaldet *Speculum Regale*, fordi det tilskrives den Norske Konge SVERRE, har OL. WORMIUS, som havde det i Hænder, fundet nogle saa Ord, hvilke synes at hensegtes til dette samme allerstørste Hav-Dyr; thi da denne Auctor i sit Musæo pag. 279. opregner deraf nogle Sorter af Hvalfiske, saa sluttet Sortegnelsen, pag. 280. med følgende Ord: Restat una species, quam *Hafguse* vocant, cujus magnitudo latet, cum raro conspiciatur. Illi, qui se corpus vidisse narrant, similiorem insulæ quam Bestiæ volunt, nec unquam ejus inventum cadaver, quocirca sunt qui existiment non nisi duo ejus generis in natura esse.

Maade, alt efter den nøyere Beskrivelse, som nyelig blev henviist til. Der har jeg kaldet den Caput Medusæ og sagt, at denne Metaphora nogenlunde kunde svare til Fabelen om Nepruno. Hvad jeg her endnu erindrer, er, at bemeldte kryllede Kors-Fisk, med usigelig mange artige Grene, henge gierne ved de paa Havets Bund dybt voren-
de Søe-Træer, og indflette sig deri, samt opdrages der-
med ved Fiskernes Snøre. Naar de ere tørrede og deres Grene indkrympede, har de sielden over 6 eller 8 Fingre i Diametro. Men naar de nyelig drages op af Vandet, kunde de være som et maadeligt Fad, ja en god Mand her paa Stedet siger, han har seet dem saa store som det største Fad, og af andre har hørt, at de har seet dem saa store som et Bord, plaskende med deres mange Grene i Vandet. Disse capita Medusæ holdes, af nogle Strand-Siddere og Søe-Folk her til Lands, for at være hiin store Søe-Krakes eller Krabbes Yngel og Afkom, maaſkee dens allersubtileste ovula. Jeg tviler ikke paa, det er jo samme capita Medusæ, eller stellæ arboreſcentes, om hvilke Monfr GRIFFITH HUGUES i *Philosophical Transactions* melder noget, som just falder mig under Haanden, og jeg altsaa vil legge til det derom er anført i forrige Capitel, nemlig: Il a découvert une nouvelle espece d'Etoile de mer, laquelle sort du rocher par une espece de pedicule, & elle exprime exactement la figure rayonnée de la fleur d'une Ficoide. Mais cette fleur est presque sensitive. Au moindre attouchement elle se replie, & va se cacher avec son pedicule dans le rocher,

cher, d'où elle étoit sortie. Ses rayons sont des bras, qui ont bien l'air de ceux d'un Polype. Quel charme pour un Physicien, que de posséder un Polype de cette grandeur, & quelles observations n'y feroit il pas sur l'accroissement & la reparation de ses parties? *Biblioth.*

Raisonnée T. XXXVII. p. 266. I hvorom alting er, bliver det en Sandhed, at visse Slags Polypi vore til en monstrueux Storhed. ATHANAS. KIRCHERUS siger *mundo subterr.* P. I. p. 99. at i det Sicilianske Hav findes et Slags Korsfisk med 10 Fødder eller Brene, og en Krop saa stor som et Menneske, og det vil endda lidet forslaae imod en Hvalfiskes Storhed, som ATHENÆUS Lib. XIII. c. VI. tillegger nogle af dem. PLINIUS taler Lib. IX. cap. XXX. om et Slags Polypo af monstrueux Storhed, under det Navn Ozæna (*), fordi den giver en stærk Lugt fra sig, hvorfor andre Fisk henge efter den, og denne Singularité stemmer ligeledes vel overeens med det, som før er meldet om den Norske Krake eller Horv, og det rige Fiskerie der falder paa den, mire omnibus marinis

(*) Immo vero potius quod fraxe quippiam oleat. Græci ideo vocant *μαχτιν*, hoc seculo Neapolitani *Muschardinum*. JACOBVS DALECAMPIUS in Notis ad PLIN. L. cit.

rinis expetentibus odorem. Om samme Polypo fortæller Plin. paa bemeldte Sted, efter L. LUCULLI *Proconsulis* Bæticæ Beretning, underlige Historier, som give dens Storhed og Styrke tilkiende, saa at man under Strandbredden, hvor den vilde stiele Kiøbmands-Gods, og slæbe det bort med sine lange Kløer, maatte hidse Hunde paa den, hvilke ikke kunde taale dens stærke Lugt, og dertil bleve af dens Takker og Fodder haardt slagne, og omsider kunde man knap dræbe den med mange Jern-Førke. Namqve et afflatu terribili canes agebat, nunc extremis crinibus flagellatos, nunc robustioribus brachiis, clavorum modo incussos, ægræque multis tridentibus confici potuit. Alst alt dette sees, i hvor det gaaer, saa meget, at Korsfisk, eller som man her kalder dette gandske Genus Kors-Trold, have, blant deres adskillige Species, nogle meget store, og vel af de allerstørste Havets Indbyggere. Da nu Regelen siger, magis vel minus non variat speciem, saa bliver oftbemeldte Krake uden Tvil een af samme Slægt, om den end var nok saa stor.

Fabel om
den siden
Fisk Re-
mora.

Hvad jeg endnu vil legge hertil, er dette, at dersom man skulde bifalde den gamle Meening om en Fisk, som havde den Kraft, at hefte eller standse et Skib i sin fulde Fart

Fart, da blev samme unuuelig den liden Fisk, som af saadan Fabel kaldes Remora, og er af Storhed ikkun som en Silde, da jeg og har een langt mindre af det Slags, med nogen Skarphed paa Hovedet, ligesom en Stil, hvormed dette usle Dyr troes af Eenfoldige at kunde giøre bemeldte forunderlige Virkning. Den lærde Jesuit GASPARUS SCHOTTUS har i sin *Physica curiosa* Cap. XIV. undersøgt den Sags Urimelighed saa grundig, samt gien-drevet sin Ordens-Broder KIRCHERUM i dette Stykke saa tilstrekkelig som behøves. Dog, da han iblant de bedre Raisons, som gives for mange Skibes megtelige Detension midt i Havet, for fuld Segl med god Vind, regner, ikke alleene de paa visse Steder sammenslydende og kæmpende Strømme (som vel lader sig høre, og i Kattegattet undertiden skulde have den Virkning) men endogsaa Engle eller Diable, der skulde bruge saadan Magt efter Guds Dispensation, saa mener jeg, at til de Diables Tal kunde, uden Tvivl, henhøre den omtalte Søe-Draul eller Kors-Trold her tales om, hvilken, efter anførte Beskrivelse, endogsaa med een af sine maadeligste Takker, synes at kunde bringe den Virkning til-veie, og maaskee derved har forskaffet sig eet af sine adskilli-ge Navne, nemlig dette, at den og kaldes Anker-Trold, skönt jeg ingenslunde paastaar det, men underkaster

gierne min Gidsning, i dette og alt andet, de bedre Forsfar-
nes Rettelse.

Derksom jeg var Elskere af et uvist og ikke noksomt
stadfæstet Røgte, da kunde her endnu meldes adskilligt om
fleere Norske monstres marinis, hvis Værelse jeg vel ikke
vil negte, men ikke heller, ved en Blanding af det Uvisse,
giøre det mistænkeligt, som jeg selv holder for sandt og
vel prøvet, hvorfor den Materie her afbrydes, og Efter-
kommerne overlades at giøre meere fuldstændig ved læn-
gere Forsfaring, hvilken i alle Tider bliver
den beste Læremester.

Det niende Capitel.

Om den Norske Nation.

- §. 1. Norges ældste Indbyggere, som vare Elster, bleve fordrevne af og blandede med Aser.
2. Deres Blanding i de tidligere Tider med adskillige Europæiske Nationer, samt deres Udfart til andre Lande, endogsaa til America længe førend Spanierne fandt det.
3. Adskillige fremmede Colonier indkomne og antagne i Norge.
4. Norske Folkes legemlige Skikkelse, Førded og Farve.
5. Deres Ingenia, Behændighed i adskilligt Arbeid, Kunst og legemlig Øvelse.
6. Deres Bequemhed til Sindets Dyrkelse ved boglige Konster.
7. Deres Gemyts Egenskaber, særdeles Hoffighed, Troeskab, Tapperhed vanflægtende til Trette-Rierhed, deres Ambition, deres Mildhed mod Fremmede.
8. Høy Alder, som en deel af dem opleve.
9. Visse Sygdomme, som de dog nnderkastes.

§. 1.

Efterat jeg hidindtil har forsøgt at beskrive Norges naturlige Tilstand, baade i de døde Elementer og de levende Dyr, Fugle og Fiske, som dertil henhøre, kunde jeg nu nedlegge min Pen, og holde for, at mit Løfte var opfyldt, efter den Evne og Lejlighed, som

Ny 2

jeg

jeg dertil i mine Omstændigheder har foresundet. Saa var og af Begyndelsen mit Forsæt ikke at gaae videre, eller røre den Punct om vor Norske Nation eller Norges Eyere og Indbyggere selv. Men efterdi denne Sag dog ikke fand siges, at gaae uden for den naturlige Histories Grændser, og nogle Læsere maatte tænke, at den, der bemøyer sig med de døde og umælende Creatures Beskrivelse i et vist Land, burde ikke gandske forbigaae Guds Hænders allerædelste Gierninger i samme Land, nemlig dets fornuftige Indbyggerses Naturel og hvad som har Sammenhæng dermed, saa vil jeg og i denne Post gjøre et lidet Forsøg, overladende til andre at opfylde eller forbedre det Fællende. Jeg vil og stræbe at gjøre det saa meget mere uparthiisk, da jeg selv er ingen Normand af Fødsel.

Norges
ældste Ind-
byggere
et Celtisk
eller Scy-
tisk Folk.

Den Norske Nations oprindelige Herkomst er en Materie, som mit Forsæt ikke udkræver. Derom kand SNORRO STURLESEN, THORMODUS TORFÆUS og JONAS RAMUS give saa megen Efterretning, som bør ventes i en Sag af den Mørkhed, udfyldt, ligesom andre Landes ældste Historie, med mange forvirrede Gidsninger. Min Meening, eller egentlig min Formodning, er i kort Begreb denne, at Norges allerældste og første Indbyggere længe siden ere blevene landflygtige og har vige, til deels ogsaa blandet sig i med den kort for Christi Fødsel i Norden inddragende Sværm af Aser eller Asiater, som under OTHINS Anførelse gjorde sig til Mestere over de første Celtiske eller Scytiske Indbyggere, saa at deres Afkom uden Tvivl er Lapper, Finner eller Finlapper, som da

toge

toge deres Retirade længer mod Norden, til den vidt udsprekte Fjeld-Ryg, kaldet Rølen, og til de Lap- eller Finmarke, som findes paa begge Sider deraf. Disse første Normands Børn og Afkomninger leve endnu efter deres Fædres ældgamle Etik og Maade, uforandrede, uden Agerdyrkning, nærende sig, næst nogen Jagt, allene af Græsning, som opholder deres Reensdyr, af hvilke de tage baade Føde, Klæde og Decken til deres ustadige Hytter eller Telte, som flyttes, efter deres Gøtbesindende, fra Sted til Sted, ikke anderledes end man, efter TACITI Beskrivelse, da levede i Tydskland selv, at jeg ey skal tale om de allerældste Patriarchers Levemaade i Østerlandene.

De Aser eller OTHINS Tilhængere, som rimeligst bør holdes for at være ved POMPEJUM MAGNUM fordrevne af Asia, og have udbredet sig i Nord, saa langt de fandt Landene beboelige, misundte da ikke hiine ældste Normænd den Retraite til de kolde Fjælde og Finmarke, hvis Østre Side tillige af samme Anledning da er bleven opfyldt med Flygtlinge fra Sverrig og Finland ved Sinum Botnicum, hvilke have givet Landet og Folket sit Navn i Samfund, ligesom de havde fælles Vanhæd og slette Skæbne, nemlig at fortrænges af Aser. Dog lader jeg staae derhen, om begge Slags Refugiez strax have fuldkomnelig udgjort eet Folk; thi indtil denne Dag er der Forskiel paa deres Sprog, da nogle Finner tale Oveenskt eller Oveenskt, og hvad det vil sige, veed jeg ikke, men kunde ved en uvis Gidsning spørge, om det ikke har været de Normands Sprog, som komne fra disse Egne og sanke-

Disse blev
de fordrevne
af de
Aser eller
Othins
Følgeskab.

Qvener et
ældgam-
melt Folk.

des med Finnerne fra den Svenske Side. Det navnkundige District Qvænanger i Nordlands Amt, hvor den fabulerende RUDBECK behager at supponere sine Nordiske Amazoninders qvindelige Republique, og det Bierg Qvinens eller Qvenensheide, item Qvinsfjord, Qvinens eller Qvenens-Elv og Qvendal i Lister-Lehn, saa og Qvenshagen i Lærdal, er ikke ubekendt. Her i Sundhordlehn ligger et navnkundigt District, nu et Præstegield, kaldet Qveen-Herret (corrupte Qvind-Herred, efter en ugrundet Tradition at alle Mændene der skulde være ihjelslagne) og conserverer maaskee Jhusommelsen af det Navn, som de ældste Norske, eller dog en Deel af dem, kand have baaret, ligesom deres fordrevne Landsmænd paa Kolens Fjeld endnu kaldes Qveener og deres Sprog det Qveenske. Om NOR, som ellers skal have givet Norge sit Navn, siger den Norske Chronike, at hans Fader Thore var Konge i Gothland, Finland og Qvenland, hvilket sidste synes mig kand holdes for Norge, endskiont det af de fleeste søges ved Finland, eller for Enden af Sinu Botnico.

Dette er nu gandske ret, hvad de sildigere Tider angaaer, efter ARNGRIMI *Crymog.* L. II. fol. 214. og fornemmelig efter den af THORM. TORF. *Hist. Norm.* P. I. L. 3. C. XXIV. p. 160. allegerede Eigil Skallagrimo hans *Saga* eller *Historie*, hvor det heder: Naumudalos, Hallogiæ in Norvegia provinciam, versus orientem excipit Jamtia & illam Helsingia, sequitur QVENIA, tum Finnia &c. Imidlertid, da vi heraf see, at Qvener settes næst

næſt efter Helsingør og Jamtør en langt fra Norges Grendſer, ſaa er det en urimeligt, at hine ældgamle ved Åſerne af Norge fordrevne Øvener, med en Colonie tillige kunde have transplanteret deres Navn derhen, og atter langt ſildigere, nemlig i Kong HAGEN MAGNUSSENS Tid, ved en nye Udbredelſe ſtreiffet tilbage igien over Rolens Fjeld, for at beſøge det Land deres Fædre vare uddragne af, ſkønt de da ikke ere komne ſom Venner; thi bemeldte Konges Hiſtorie ſiger, at Øvener og Kyriæler, maaskee Kareler, have da gjort Indfald i Norland, ſærdeløs paa Helgeland, hvortil de maaskee kunde have været opmuntrede ved en Fæderne = Tradition om deres Fordrivelse af Norge. Dersom dette Suppositum (thi ſaſt Grund har man en at vente i de ældſte Tiders Hiſtorier) ſand ſynes ſaa rimeligt ſom noget andet, da ſvarer Øvener vel til den Forklaring, ſom gives af deres Navns Bemærkeſe i GERH. SCHÖNINGS nyelig udgivne artige Skrift, kaldet det gamle Norges *Geographie*, hvor det Ord Øvener eller Øvæner efter S. II. p. 29. ſiges at betyde Overløbere eller et uſtadigt Folk, ſkønt ſamme velſortiente Autor ikke er af min Meening, da han ſøger deres ældre Boepæl i Biarmeland eller den Ruſſiſke Provins Samojeden, hvorfra de ſkulle være dragne ned til Sinum Botnicum (*).

Men

(*) Naar JOH. SCHEFFERUS i ſin *Lapponia* Cap. VI. p. m. 46. er meget uvis om Finlappernes Oprindelſe, og mener, de kunde ikke deriveres fra Ruſſiſke, Svenske eller Norſke Folk, fordi deres Regems Statur er mindre og mævrere, ligesom deres Hud og

Men ligemeget, thi Lyden af et Navn giver mig ingen fast Grund til en Historisk Sandhed, og i hvilket som er, bliver det nok uregteligt, af de Islandske og andre Monumenter, som den ypperlige THORMODUS TORFÆUS har sanket og sat i Lyset, at Aserne deels fordrebe og deels med sig foreenede Nordens ældre eenfoldige Jndbyggere, med Navne af vidtløftigt Begreb, kaldet Celter, Cimbrer og Gother, hvilke antog Ufa-Maal og Ufa-Sæder, begyndte at dyrke Jorden og at forlade deres Forsædres flettere Levemaade.

Imidlertid havde ikke heller alle Lyst til denne store Reformation, og de mange nye Paafund, som Almuen gemeenlig strax forkaster, endogsaa uden Prøvelse. For disse var da ingen anden Vey aaben, end at søge længere Nord efter til Finmarken og Finnernes Samfund. Blev nogen Egensindig tilbage i sine gamle Klæder og Sæder, da holdtes han som et Vidunder, ja en Keltring, det er Vngel og Affødning af Celter. Saaledes derivatives det foragtelige Navn in *Novis Litterariis Maris Baltici &*

Septentr.

De gamle
Celter kaldes
det Kel-
tringer.

og Haar er mørkbrun af Couleur, tvert imod det man seer paa andre Nordiske Folk, da synes dette Argument mig alt for svagt, efterdi de dog allesammen, saasom Adams Børn, har deres første Oprindelse fra eet Landskab, men tractu temporis & differentia climatis, ere blevene hinanden temmelig ulige paa Størrelse og Farve; thi at en langt strengere Kuld, som Finlapperne leve i, sub zona frigida, ey allene tvinger Egemetets Vext, men ogsaa gjør Huden mørkbrun, ligesaavel som den stærke Varme, det viser M. BUFFON i sin *Hist. Nat.* T. III. p. 527., hvorom ogsaa siden S. 3. skal meldes lidet mere.

Septentr. ad Ann. MDCXCIX. mens. Jun. i et Brev fra den store Antiquario, OTTHONE SPERLINGIO, en indfødt Normand, til de Lübeckse Collectores af bemeldte Journal. Nogle Ord deraf vil jeg her lade indfinde paa velbemeldte Auctors egen Credit. Asæ qvippe in Septentrionem venientes miseram hanc vitam censebant, quam Celtæ, priores incolæ, ducebant, veteris simplicitatis memores, unde non mirum in Septentrione Celticum nomen penitus deletum esse, cum nemo *Celtis* amplius similis esse vellet, sed omnes ut *Asæ* magnificentius vitam instituere cuperent. Hinc in *Landnama Saga*, libro de origine Islandorum scripto, P. III. c. 10. p. 102. *Varo their sva vel buner, ad menn bugdu ad Ajer vero thar kvammer.* i. e. Tam bene vestiti erant, ut existimarent homines, Asas illuc advenisse. Hinc Asas quoque vix homines sed Deos potius credebant esse, atque Othinum suum inde *Helgi As*, sanctum Deum & magnum Asam vocarunt &c. - - - Talem igitur factum cum se facerent Asæ & Asiatici in his regionibus, Celtæ ut mendicabula quædam hominum haberi cœperunt, & ab Asis *Keltringer* ideo dicti fuerunt, quod vocabulum apud Danos adhuc in usu, sic enim mendicos & vilissimos quosque hominum vocare pergunt. Terminatio sane vocis *ing*, significat talem, qui a Celtis prodiit ut *Yngling* dicitur, qui ab Ingo descendit, *Skioldinger*, qui a Skioldo, *Lodbrookinger*, qui a Regnero Lodbrok Rege, ita *Keltringer* illi dici cœperunt Asis, qui a Celtis non ab Asis exierant &c.

Finner og
Finlapper.

J Overeensstemmelse med dette SPERLINGII Begreb om de gamle fortrængte Celters eller Kelters Afkom særdeles i Danmark, kunde man maaſkee med lige ſaa god Grund, eller rettere ved en urimelig Gidsning, ſige, at de længeſt mod Norden forjagede Qvener, efter deres Forening med hine ogſaa af Sverrig fordrevne Botniſke Finner eller Fanner (thi Fennones og Fannones er ogſaa deres Navn) have givet Anledning til det her brugelige Dge - Navn Fanter, ſom er, og end meer i gamle Dage har været, et omlobende Pak af orkeſløſe og u-ordentlig levende Tiggere eller Bedragere, en ulige dem man i Danmark kalder Tartere, i Tydſkland Zigeuner og i Frankrig Egiptiens. Men ſkiont jeg atter gjerne giver denne Formodning til Priis, hvad Navnet angaaer, ſaa troer jeg indtil videre virkelig den Sag, ſom giver Anledning hertil, nemlig en Fordrivelse af Landets ældſte Eyere, ſaavidt ſamme ikke vilde bekvemme ſig til de polerte Ufers Agerdyrkning, Klædning og Leve-maade. Heri beſtyrkes jeg af det ſom Hr. *Peder Högſtröm* i ſin Beſkrivelse over Lapmarkerne cap. II. §. 3. af lang Omgang med Finlapperne beretter, nemlig de paastaae, at deres Forfædre har været Eyere af heele Sverrig i fordum Tid, men ere blevne fordrevne og efterhaanden indſkrænkede, ligesom der ſtaaer om Amorterne, at de trængde Dans Born ind paa Biergenie og tilſtedede dem ikke at komme i Dalene: Judic. I. 34. hvilket bemeldte Skribent tilſtaaer dem, naar man vil ſige, at

at de have været de allerførste, som efter Syndflodens Tid indtog disse Egne (*).

Videre sees af den Norske Chronike, at hine fordrevne ældste Indbyggere en Tidlang have haft særdeles Konger eller Høvdinger over sig, skönt saadanne, som bleve de rette Norske Konger. Skatkyldige; thi saa skriver Hr. JONAS RAMUS i Kong HAGEN MAGNUSSENS Levnet: "De af Finnmarken havde i langsommelig Tid indeholdet den Skat, de skulde give til Kongen af Norrig, hvorfor Kong HAGEN sendte Gisser Galde, en Islænder, til Finnmarken, som forskaffede det saa, at MORTEN, Finners Konge, selv villig drog til Kong Hagen, som da var i Nidros, betalte ham, som de skyldige vare, og gjorde videre Forsikring om Troeskab og Lydighed. Norrig: Kong: Historie: p. 304.

Morten
Finners
Konge.

33 2

S. 2.

(*) GERH. SCHÖNING siger i det gamle Norges Geographie S. 3. p. 5. "At de tilforn i de sydlige og vestlige Deele af vores Halvøe har været saa stærke, at de ogsaa har indfundet sig paa de Danske Øer, og Hyen faaet sit Navn af dem (sc. Finner) som den store HUGO GROTIUS vil formeene, eller været de ældste og i Begyndelsen eneste Beboere af Norge og Sverrig, men siden af de nu værende Indbyggerses Forfædre, som komme fra Tydskland, ere fordrevne til de flætteste og Nordste Egne, ligesom de gamle Britannier af de Anglo-Saxer bleve nødte at rømme heele Engelland, og begive sig til Valles, er vel noget, som lettere kand siges end bevises, skönt de tydske Skribentere, og iblant dem den usorlignelige LEIBNITZ, ere af de Tanke.

§. 2.

Mange
Norske
mænds
Udvand-
ring til
adskillige
Lande i
Europa.

Den nyere Norske Nation, hvilken da haver været her, ligesom i hele Norden, en Blanding af overblevne Celter og nye ankomne Aser, udbredede og bestyrkede sig ved en bedre Levemaade (*), snart under een, snart tillige under flere Kongers Regimente, saaledes at baade for og efter Christendommens Indførelse, men allermest i det Iode Seculo under Kong HARALD HAARFAGER, som undertrykkede alle Næsse-Konger, og følgerig opvakte mange ædle Malcontenter, adskillige Colonier ere gangne af Landet, for at besætte Island, Grønland, Færøerne, Hetland og Orkenøerne (**), at jeg ey her skal tale om deres mange Krigs-Tog til Skotland, Irland, Engelland, Frankrig, Portugal, Spanien, Sicilien, Calabrien, Grækenland og Orient, om hvilke deres mægtige og lykkelige Expeditioner THORM. TORFÆUS giver udførlig Beretning, ligesom det Vigtigste deraf findes extraheret in *Gestis & Vestig. Danor. extra Dan. T. I. & II. Udi CHRIST.*

(*) See Cap. X. §. 1. 2. 3. * nogen Liighed imellem de Norske Bønder og de Georgiers Leve-Maade, hvorved maaskee ey lidt bestyrkes den Tradition, at Aserne, som Orhins Følgeskab, vare fra Asia, særdeles at det var Fjeld-Bønder fra Caucasus og Ararat imellem Pontum Euxinum og det Caspiske Hav, fordrevne ved Pompejum Magnum.

(**) I det Londonske Magazin for Junii Maaned 1752. p. 277. sees, at Indbyggerne paa disse sidst bemeldte Øer, som alleene de facto ere alienerede fra Norge, endnu tale Norsk: Many of the people, especially in the more northern isles, speak the *Norse* or corrupt *Danish*, which in some places, is the first language their children speak.

CHRIST. REITZERS Dedication af THORMODI
TORFÆI *Hiſt. Rerum Norvegicar.* til Kong FRID. IV. heder
det herom i en kort Samling ſaaledes: Leges hic qvales
qvantique illi fuerint Tui Majores. Videbis HARAL-
DOS, OLAFOS, MAGNOS, SVERRERES, HA-
QVINOS & fateberis, illos in fortitudine, prudentia,
ſanctitate, ne celeberrimis qvidem, qvos habuit anti-
qvitas, Regibus ceſſiſſe. Quid? qvod imperitabant gen-
ti, ex qva tot fortiffimi viri, tot prodiere Heroes, digni
certe, qvos, ne neſciat unqvam orbis, qvam ingentia
eorum fuerint facta, qvæqve ſudore ſuo & ſanguine ad-
epti ſint decora, æternus annalium colat honos. Hæc
enim illa gens, qvæ olim ſimul cum Tuis Danis, ſub
nomine Normannorum, per omnem fere, qva classi-
bus adiri qveat, Europam, victricia arma circumtulit.
Hæc gens, qvæ toti illi, qvod Norvegiam Britanniam-
qve & Septentrionalem Americæ oram interluit, mari
jura poſuit; inſulas omnes coloniis complens chriſtia-
namqve ſimul mox cum novis his colonis inducens reli-
gionem. Hinc ROLFUS ille Neuſtriæ domitor, qvi
non pedibus magis qvam victoriis, diſjunctiffimas per-
vagabat terras. Hinc TANCREDUS, cui in privato
domo qvot filii, tot fere etiam, inaudito per omnia ſe-
cula exemplo, futuri naſcebantur Principes: virtute ſola
apud exterarum nationes, qvæ ad poſteros etiam transmi-
terent, imperia facturi. Hinc Regis MAGNI NUDI-
PEDIS filius SIGURDUS, qvi in Hiſpania, devictis terra
mariqve Saracenis, exactis Sicilia Mauris, adſerta Chriſtia-
nis Syria ac Palæſtina, Aſiam, Africamqve & Europam

admirationis sua fama conjunxit. Hinc denique, ut reliquos omnes taceam, magnus ille Angliæ Rex WILHELMUS CONQUESTOR &c.

Normænd
beseyle
Vest-Indien længe
førend
Spanierne.

Det synes og ikke meget af Bønen, om jeg i Norges Naturlige Historie releverer een af dette Folkes ældgamle og ellers lidet bekiendte Søe. Tog, til Egnen af Terre Neuve i Vestindien, eller America, hvilket Land Frankosen nu besidder med største Fordeel for sine Fiskerier, og just derved til de Norskes Tab, men kunde, ex jure primi occupantis, endnu have hørt Normændene til, dersom deres Forfædre havde brugt en mildere Omgang med Indbyggerne, blant hvilke jeg siden skal vise, det er i det mindste ikke urimeligt, at en Colonie af Norske Descendenter leve paa denne Dag. Sagens Undersøgelse synes mig betydelig, en allene for at vise det man en skulde giette sig til, nemlig, at mange Secula førend Spanierne beseylede Vestindien, er det beseylet, ja oftere beseylet af Normænd, som da nyelig havde nedsat sig paa Island og Grønland, men ogsaa for at stille deres Nysgierighed, som saa længe have spurt om Mueligheden og Maaden af hiin Verdens Besættelse med NOE Afkom (*), thi hvor let det kunde

(*) Denne Sags saa meget quæstionerede Muelighed, kunde desforuden stadfæstes ved hiin Verdens ældgamle Sammenhæng med Europa og Africa; Thi PLATO fortæller i sin *Timæo*, at de Egyptiske Præster havde berettet Soloni, den Atheniensiske Lov-Giver, der levede hen ved 600 Aar for Christi Fødsel, hvorledes i ældgamle Tider uden for Sundet ved Gibraltar, havde været et meget stort Land, kaldet Atlantis, større end heele Europa og Africa; hvilket, efter et stort Jordstøt, var oversvømmet og bortsunket, efterladende sit Navn i den Atlantiske Søe.

kunde see igiennem de Nordiske Egne, viser følgende Beretning om Normændenes Søefart fra Grønland mod Vesten og Sonden til Vinland, som ikke kand være andet end det omtalte America. Samme vil jeg heldst indføre med den berømmelige Islænder ARNGRIMI JONÆ Ord i hans Grønlands Historie Cap. 9. & 10. pag. 43 til 52.

"Herjolf heed en Islænder, og hans Søn Biörn, som aar-
 "ligen reiste med Ridsmandskab imellem Landene: men der
 "hand var eensgang i Norge, fik Herjolf imidlertid Lyst at
 "reysse til Grønland og boe der, hvilket han ogsaa gjorde,
 "og satte sig need paa Herjolsnæs, som ligger paa Øster-
 "Bygden. Men der Biörn kom fra Norge, og fik at vide,
 "at hans Fader var fløttet til Grønland, vilde han ikke,
 "som han pleyede, lette Anker paa Island, men heller
 "leede sin Fader op paa fremmede og ubekiendte Steder
 "i Grønland, endskjønt han hverken havde nogen paa Stif-
 "bet, som vidste Veyen, eller havde før fareet derhen; ikke
 "heller enten Compas eller Veyviser, som klarligen kand
 "sees af denne Historie. Men der siges, at han alleneste
 "af Solens Løb sluttete Himmels Deelinger, og af
 "Folkets almindelige Tale giettede han, hvorledes Veyen
 "maatte være; saa stor var de Gamles Driftighed. De
 "første 3 Dage han gif i Søen satte han Raasen til Ve-
 "ster, derefter vendte Vinden sig, og fik de da stærkt Nord-
 "lig Vind, hvormed de siden, som ukyndige om Veyen,
 "drev til Syder imod deres Villie: Da derefter denne
 "Nordlige Vind holdt op, og de havde seylet een Dag
 "(det er 24 Timer som vi nu kalde Døgn,) saae de et Land
 "langt borte, og da de kom det nærmere, fornam de, at
 "der

Arngrim
 Jonæ Be-
 retning
 herom.

"der var slet og ingen Bierge derpaa, men megen Skov.
 "De ginge ikke paa Landet, men seylede derfra til Nord-
 "vest, og førend de fandt Grønland, saae de tvende Der,
 "dem seylede de forbi.

"Næste Sommer derefter, seylede Biörn til Norge,
 "Anno Christi 1002 og berettede Erich Jarl, som da regie-
 "rede i Norge, at han havde seet disse ubekiendte De-Lan-
 "de, dog ikke randsaget dem. Det blev ikke vel optaget af
 "Jarlen, som lastede Biörn, fordi han vidste ikke meere at
 "sige om disse Lande, hvilke han havde fundet. Derpaa
 "seylede han fra Norge igien til Grønland.

"Leif, Erich Rödes Søn vilde gjøre som hans Fader,
 "hvilken først fandt Grønland, og ikke lade disse forbemeldte
 "Lande længe være ubekiendte; reiste derfor bort paa et
 "Skib med 35 Mænd efter sin Faders Tilskyndelse, som
 "da var en gammel Mand. Men da han reed til
 "Skibs med sin Søn, faldt hans Hest under ham, hvilket
 "hannem syntes ikke at være noget godt Tegn, vendte derfor
 "tilbage og hjem igien, men Leif seylede bort.

"Han fandt da først det Land, som var det sidste Land
 "Biörn saae, og nærmest Grønland; der kastede han An-
 "ker og gik paa Landet, hvor han ikke fandt andet end Hel-
 "der eller flade Steene, som og ligger paa Landet, men intet
 "Græs; af samme Steene gav han Landet Navn, og kal-
 "dede det Helleland. Siden gik de derfra og fandt det andet
 "Land, som Biörn havde seet; det var slet Land, hvor ingen
 "Bierge vare, men mange Skove; rundt omkring Lan-
 "det

"det var gandske hvidt Sand, Leif kaldte dette Land Marck-
 "land. Derfra seylede han i Syd. Vest med Nord. Ost
 "Vind i to Dage (48 Timer) og fandt det tredie Land, som
 "dem tyktes langt bedre om end de andre forrige; Ved
 "Nord. Kanten paa Landet fandt de en liden De, der gif
 "de paa Land. Derfra begav de sig i Vester til et Næs,
 "der gif ud af Landet, og seylede Skibet ind i en liden
 "Bugt; derpaa trekkede de Skibet op efter Naen i den
 "samme Søe som de kom af.

"Dette Land syntes dem meget got og skönt til at
 "boe i, og forbleve de der Vinteren over. Foruden alle
 "andre Slags Fiske, som de befandt at være i Søen og
 "andre Bænde, fandt de Lax, som vare meget store; Der
 "var ellers ingen stærk Vinter, ikke heller megen Frost eller
 "Snee, som paa Jsland eller Grønland, og man kunde
 "den korteste Dag see Solen fuldkommen 6 Timer. Der
 "fandt de baade Viin-Træer og Viin-Druer, hvilket Slags
 "Træer eller Frugt Grønlænderne havde aldrig tilforn
 "seet; Men der var en Tydsk Mand med dem, som meget
 "vel kiendte disse Ting, og sagde han sig at være fød i det Land,
 "hvor man kunde faae nok af samme Slags. Leif forblev der
 "om Vinteren, men om Foraaret derefter reiste de hjem
 "igien til Grønland, og kaldede dette Land Viinland (*).

A a a

Disse

(*) Den ældgamle Skribent ADAMUS BREMENSIS melder om
 samme Winlands Beseyling følgende Lidet, som han med egne
 Øren havde hørt af Kong SWEND ESTRIDSENS mundtlige
 Relation. Præterea unam adhuc insulam recitavit à multis
 repertam in illo oceano, quæ dicitur Winland, eo quod
 ibi vites sponte nascantur, vinum optimum ferentes. Nam
 & fru-

"Disse tre Lande Helleland, Marckland og Vinland
 "som nu er talt om, fandt Leif alle ubebygte, men det er
 "negtet af de Mænd, som komme efter ham derhen, og siden
 "opsøylede de samme Lande. Den anden Reise til Vin-
 "land gjorde Thorvald, Leifes Broder, med 30 Mænd, og
 "opholdt sig i Leifes der bygte Boder om Vinteren, hvor Leif
 "havde tilforn været; Om Vinteren randsagede Thorvald
 "Landet for Vesten og om Sommeren derefter den Østre Deel.
 "Den tredie Sommer randsagede han de Der, hvilke laae
 "Vesten for Landet, og alle vare ubebygte, ligeledes den hele
 "Kant af Landet i sig selv, som Derne laae uden for. Der
 "var et stort Næs, der kom Thorvalds Skib til Skade,
 "og reparerede han det sammesteds; Han tog Kiølen (som
 "var beskadiget) af Skibet og reiste den over Ende yderst paa
 "Næsset, hvilket han derfor kaldede Kiælarnæs, paa Dansk
 "Kiølnæs. Men da de randsagede Landet Øster paa, gabe
 "de siden mange Fiorder og Næsser Navn, som der vare:
 "Et kaldte de Krossanæs eller Kaarsnæs, som herefter
 "skal ommeldes.

"Iffe langt derfra kom de over tre smaa Baader,
 "som kaldes Hud Keiper, og var der tre Mænd paa hver
 "Baad, hvoraf hver tredie Mand sov. Den Maade at
 "giøre Skibe paa, er i disse Tider aldeles ubekiendt, som
 "bestod derudi, at de gjorde dem af Skind, Ribbeen og
 "Si-

& fruges ibi non seminatæ abundare, non fabulosa opinio-
 ne, sed certa Danorum comperimus narratione. ADAM. BRE-
 MENS. Lib. de Situ Daniae. p. 36. edit. Elzevir.

"Vidie Baand, som de knyttede dem sammen med, og
 "kaldte de saadanne Baader Hudkeipa: Af disse Folk
 "dræbte de 8, men den niende undkom. Kort derefter
 "bleve de vaer saa mange af samme Slags Folk komne
 "roende til dem, at de neppe kunde tælle; de skjøde til
 "Grønlanderne med deres Buer og Pile det beste de kun-
 "de, og sluttede Thorvald deraf, at Landet var ikke alde-
 "les øde og uden Folk (om de fand ellers bære Navn af
 "Folk) det Slags Mennisker kaldte man fordum Skrælin-
 "ger. MYRITIUS, som nævner dem Pygmæos bicubi-
 "tales, siger: "At dette Folk er nogle stakkels Mennisker,
 "som ingen Kræfter har, kalder dem ogsaa Skrælinger,
 "derhos meldende, at de boer Vesten paa Grønland, og,
 "at om de end vare mange, havde man dem dog ikke at
 "frygte." Dog finde vi, at Aar 1379. ere Skrælinger
 "komne til Grønland, og at de der har dræbt 18 Menni-
 "sker af de Christne Grønlander.

"Nu vende vi os igien med vores Historie til Thor-
 "vald; Da nu disse mangfoldige Skrælinger skjød fast ind
 "paa hans Skib, afværgede Grønlanderne Skudene ved
 "Bræder, hvormed de havde omklædt Skibet oven paa,
 "og vare de sammenbundne med Vidier eller afsnittede
 "Grene, hvilke de kaldte Vigflekter, saa fast ingen af Fol-
 "kene fik nogen Skade. Inden kort Tid fattedes Skræ-
 "lingerne Pile, og derfor pakkede de sig bort allesammen.

"Thorvald allene fik i dette Angreb et Saar i sit
 "Rindbeen, som han døde af, og blev han begravet der paa

"Næsset. Der blev efter hans Befalning treende Kaars
 "opsatte over hans Grav, eet ved Hovedet og et andet ved
 "Fodderne; derfor kaldte de og Næsset Krossanæs eller
 "Kaarsnæs.

"Dette sit Endeligt havde Thorvald nogenledes
 "forud seet, i det han holdt meget af dette Næs, og sagde
 "han sig at ville der boe. De bleve Vinteren over der paa
 "Vinland, men om Foraaret har de ladt Skibet med
 "Vinranke og Baaden med Viindruer, og reiste saa
 "dermed til Grønland igien i god Behold. Den tredie
 "Erich Rödes Son, Leifes og Thorvalds Broder, heed
 "Thorsten, han reiste af Grønland med Kone og Børn,
 "saavel som alle sine Folk, udi alt 25 Personer, og vilde
 "til Vinland, for at hente sin døde Broders Liig hjem:
 "Men sit undervejs Modvær og drev tilbage igien til
 "Grønland, i den Fiord, som kaldes Lysefiord, og det sil-
 "dig ud paa Høsten, hvor han saavel som de fleeste af hans
 "Folk døde af Pest. Om Vinteren bleve deres Legemer
 "lagte i Kister og bevarede; men om Foraaret bleve alle
 "Eigene førde til Erichs-Fiord, og der hæderligen begravne.

"Thorstens Hustru, ved Navn Gudrid, levede ef-
 "ter ham og blev siden gift med en Islænder, heed Thor-
 "fin Karlsefne, som da nyelig var kommen til Grønland
 "fra Norge. Denne Thorfin blev af sin Hustru og an-
 "dre overtalt at reyse til Vinland; han seylede da derhen
 "med 60 Mand, foruden sin Hustru og fem andre Vind-
 "Folk, som vare med ham; Han førde og med sig saa me-
 get

"get Dvæg han kunde, thi han tænkte at ſætte ſig ned i
 "Vinland. Han fik af Leif hans Huuſe at boe udi, dog
 "ikke til Ene; Han kom lykkelig til Vinland, og havde
 "der ingen Mangel paa noget, ſom udfordredes til Livets
 "Ophold; thi foruden det, ſom Vandet og Jorden gav af
 "ſig, fandt de opdreven paa Stranden en ſtor Hvalfiſk af
 "det Slags, ſom kaldes Reid-Hval (ſaadanne Hvalfiſke
 "har man befundet næſten 100 Allen lang, hvilke ſinager
 "hartad ſom Dre-Riød). Men derforuden var Landet
 "fedt og godt, ſaa at deres Tyr, ſom de havde medbragt,
 "blev ſtrax ſaa olm og vild, at han kunde ikke fordrage
 "ſig ſelv.

"Det gik da ſaaledes hen indtil Junt, da komme
 "Skrælingerne til dem i Hobetal med ſine Varer, ſom de
 "havde, og beſtod de næſten udi Dyr-Huder og andre
 "Skind-Vahrer; men der de ſaae Tyren og hørde ham
 "brøle ſaa græſlig, bleve de ret forſtyrrede af Redſel og
 "ſkyndte ſig hen til Huſene og vilde derind, brekkede ogſaa
 "derover en Dør i Stykker. Grønlænderne forſtode ikke
 "deres Sprog, og de ikke heller Grønlændernes; men af
 "deres Vink og Geberder forſtod de, at Skrælingerne vare
 "komne for at kjøbſlage med dem, og vilde de heldſt have
 "Jern og Gebær for deres Skind-Varer. Thorfin for-
 "bød alle ſine Folk at ſelge dem noget Jern, men lod bære
 "til dem Mælk og anden Spiisning. Skrælingerne vare
 "grnadige efter denne Mad, og ſolgte koſtbare Sager for
 "deres Mættelſe. Da de vare bortfaren, lod Thorfin gjøre
 "Aa a 3

"et høyt Plankværk rundt omkring sin Boelig. Dette
"skæede altsammen det første Aar han var der.

"Sommeren derefter komme Skrælingerne igien til
"Thorfin paa Vinland, af hvilke een, som vilde stiele en
"Dre fra Grønlænderne, blev dræbt; men de andre drog
"bort igien med liden Fordeel paa deres skionne Varer.
"Den tredie Sommer komme Skrælingerne atter, men
"uden Varer og udrustede til Krig, hvilket ikke heller lyk-
"kedes dem, saa de miste mange af deres Selskab. Dette
"synes dog meest ufornuftigt og latterligt samme Tiid
"giort af disse Skrælinger, at da een af dem fik en Dre,
"som Grønlænderne af Uagtsomhed havde tabt, vilde han
"strax prøve hvad Dren duede til, og hug af al Magt der-
"med til dens Hoved, som stod hos ham, endskjønt han
"var een af deres eget Folk. Dette saae en anden af de-
"res Selskab, der syntes at være noget fornemmere end
"de andre og som deres Anfører: Han tog Dren og be-
"tragtede den noget, løb derpaa til Stranden, og kastede
"den, det længste han kunde, ud i Vandet; hvoraf man og
"kand slutte, at de har ikke vidst at bruge anden Vaaben
"end Piler.

"Efter tre Aars Forløb reyste Thorfin igien fra Vin-
"land til sit Fæderne-Land med mange kostelige Sager.
"Siden fik mange Lynst at begive sig til Vinland, baade
"fra Island og Grønland.

"Der

"Der var tvende Mænd, ved Navn Helge og Finbog,
 "de reyste først Østen fra Island til Norge, derfra til
 "Grønland, hvor de bleve af en Kone, som heed Freidis,
 "overtalt at reyse til Vinland; De fore da med tvende de-
 "res egne Skibe derhen, indehavende 60 Mænd, saa og
 "forbemeldte Freidis, som var Leifes Søster, og boede
 "udi hans Huse, imidlertid hun var i Vinland. Men der
 "de havde været der tilsammen en stakket Tid, blev 30 af
 "dem omkomne ved Freidis's Falskhed, Udyd og Ondskab,
 "og da hun havde bedrevet disse onde Gierninger, reyste
 "hun til Grønland igien. Men endskiønt hun var Erich
 "Rödes Datter og Leifes Søster, var hun dem dog gand-
 "ske ulig, hun var ond og misundelig, hofmodig og den
 "arrigste Dievel af et Qvinde-Menniske.

"Forbemeldte Thorfin reyste fra Grønland til Nor-
 "ge, og var i stor Agt og Anseelse for sin Vinlands Reyse;
 "da han vilde reyse derfra igien til Island og nu var seyl-
 "færdig, traf han en udenlands Mand fra Bremen, som
 "begierte af ham, at han vilde selge ham sin Huus-Stolpe,
 "eller en Støtte af Træ, til at sette i Huset for Jirats og
 "Prydelses Skyld; men Thorfin vilde ikke, med mindre
 "den anden vilde betale ham den med bar Guld, og da
 "han det bekom, solgte han den endelig; thi han kiendte
 "ikke det samme Træ, hvilket kaldes Mausur-Træ (Mash-
 "holderbaum, eller Ruscus, Meusdorn, Muse-Træ,)
 "og var kommet fra Vinland. Hvor de Træer ere i Hu-
 "se, siger Hieronymus Tragus, der kommer aldrig Minus,

"Rotter

"Kotter eller Flagermuus ind, og bleve Gulbene gierne
"feyede med Rooste af dette Træ." Saavidt ARNGRI-
MUS JONÆ.

En Norff
Colonie,
formodent-
lig endnu
tilovers i
America.

Da jeg nu tilforn har sagt, det er een i det mindste ikke
urimelig Formodning, at i bemeldte Land findes endnu en
fra Nordmænd nedstammende Colonie, saa grunder jeg
mig derpaa, at den af sine, efter Kongl. Ordre, til Ve-
stindien foretagne og velbestrebne Reiser berømte Jesuit,
Pere CHARLEVOIX, udtryffelig siger, han har paa
Den Terre-Neuve fundet en ved Skiæg, Farve og alle
slags Tegn adskilt Nation kaldet Esquimaux (et Navn
som Frankosen uden Tvil har givet dem) hvilke han holder
for en Europæisk Colonie. Ordene ere disse: *Les Esqui-*
maux ressemblerent autant aux Patagons, que le pays qu'ils
habitent ressemble aux cotes du detroit de Magellan.
C'est un peuple feroce, qui mange la chair toute crue
des animaux. Leurs yeux sont petits, leurs cheveux
blonds, leur peau est assez blanche, & ils ont de la bar-
be. Toutes ces marques les distinguent NB. de tous
leurs Voisins, & pourroient faire croire, qu'ils sont une
colonie d'Européens, qui ont degeneré par la misere &
par le manque d'instruction. Hist. & description generale
de la Nouvelle France &c. See Biblioth. raisonnée. Tome
XXXVII. pag. 297. Skade var det, at den gode Pater
CHARLEVOIX ikke havde saa megen Kundskab om det
Nordiske Sprog, at han dermed kunde have sat et Forsøg
paa sin Gidsning. Jeg formoder visselig, han havde
fundet disse i America ved Tidens Længde, deres Lands-
mænds

mænds Udeblivelse og Mangel af Skibe, eller og eget Behag, forvildede fremmede Folk, at have talet næsten det samme ældgamle Norske Maaal, som vore Islænder endnu tale. Tegn til Christi Kundskab torde han ikke have ventet; Thi deres Overfart skeede just da man først begyndte at plante den Christelige Religion i Norge, og Aarsagen til mange Colonisters Udreise i de Dage var, foruden Staats-Raisons, hos nogle en Afsky for den Haardhed, med hvilken Kong OLAV TRYGONIS, efter de Tiders og den Papistiske Lands Principia, indførte den Christelige Religion, eller egentlig, hos de fleste, ikkun dens hykkelske Befiendelse.

Da jeg skriver dette, kommer mig for Øyne den i dette Aar med Doct. SIEGM. JAC. BAUMGARTENS Fortale udgivne meget efterrettelige Bog, kaldet Allgemeine Geschichte der Länder und Völker von America, deri handles noget mere om samme Nations Adskillighed og fremmede Oprindelse, nemlig P. I. C. I. "p. 27. seqv. §. 13. blant andet dette: "Die Nation der "Eskimaux, welche von dem 52 Grad Norder Breite, bis "an den 60 zwischen dem Hudsonschen Meer-Busen und "der Meer-Enge bey Belleisle wohnen, alwo das feste "Land Labrador von der Insul Terra nova abgesondert "wird, haben solche besondere Gewohnheiten, die mit den "Gewohnheiten der andern Wilden in America so wenig "übereinzukommen scheinen, ja deren Gestalt selbst von "den übrigen Einwohnern dieses grossen Welttheils so "sehr unterschieden ist, daß man sich nicht zu irren scheint,

"wenn man ihnen ebenfalls ganz unterschiedenen Ursprung
 "benleget. Sie sind groß von Person, wohl gebildet,
 "weit besser als die übrigen Wilden. Sie behalten ihre
 "Bärte, tragen krause Haare, welche sie unter den Ohren
 "abstutzen, und mehrentheils schwarz sind. Einige aber
 "haben auch weißliche und wieder andere röthliche Haare,
 "eben so wie die NB. mitternächtigen Völker in Europa.
 "Der ihnen beigelegte Name *Estimaux* scheint von
 "*Estimansic*, einem Wort aus abenaquischer Sprache,
 "entstanden zu seyn, und Menschen zu bedeuten, die roh
 "essen, denn da die Einwohner von der Jagt und Fische-
 "rey leben, so essen sie das gefällte Wild und die gefan-
 "gene Fische ganz roh und blutig. . . . Es wird ihnen
 "von den Wilden noch ein ander Name, der so viel als
 "Flüchtlinge bedeutet, beigelegt, nicht zwar aus der Ur-
 "sache als ob sie nicht Herzhaftigkeit genug besäßen,
 "sondern weil sie bey ihrer lebhaften und unruhigen Ge-
 "müths-Beschaffenheit, in einem beständigen Misstrauen
 "und gegen jederman auf der Hut stehen, auch, so viel sie
 "können, allen Umgang mit andern Nationen zu vermei-
 "den suchen. . . . Es sind einige die behaupten wollen,
 "daß diese Nation aus dem Schiff-Bruche einiger Bisca-
 "jischen Schiffe entstanden, und daß sie folglich von eben
 "dem Europäischen Volcke abstammen, über welches sie
 "sich hernachmahls zu beschweren Ursache gehabt. Doch
 "dasjenige was man in ihren Gebräuchen bemercket, über-
 "redet mich, daß sie einen weit ältern Ursprung gehabt.
 "Ich wolte vielmehr davor halten, daß sie vor Alters aus
 "den Britannischen und Orcadischen Inseln ausge-
 "gan-

"gangen, und wenn nicht einige Ueberreste der Abgötterey
 "und des Aberglaubens, ohne die geringste unter ihnen
 "befindtliche Spur des Christenthums bey ihnen ange-
 "troffen wurden; So könnte man vielleicht behaupten,
 "daß sie von denjenigen Cambriern entstanden, welche
 "das Land Vallis, am Ende des zwölften Jahrhunderts,
 "verlassen, und unter der Anführung eines ihrer Fürsten,
 "Nahmens Madoc, eines Sohnes des Orven Guy-
 "nedd, dessen in der Historie der Cambrier, so David
 "Pouvel geschrieben, gedacht wird, in Westen neue Län-
 "der zu entdecken ausgegangen, wo anders die Reisen des
 "Madoc nicht gar erdichtet sind." Saavidt den unævn-
 te Autor til de Amerikanske Landes og Folkes Histo-
 rie. Hans Formodning, at oftbemeldte Folk Estimaux
 ere af Europæisk Oprindelse og in ævo medio didhen kom-
 ne, fand man ikke andet end bifalde. Alt giøre dem enten
 til Biscajer eller Britannier, som saa længe have væ-
 ret Christne, og uden Tvil maatte have efterladt sig no-
 get Tegn deraf, gaaer ikke vel an. Men overalt ophø-
 rer al Gidsning i den Materie, naar man læser vore
 troeværdige Norske Skribentere, særdeles ARNGRI-
 MUM JONÆ.

Mange saadanne mandstærke Flokkes Udreise, saa og
 omsider den i det Tiertende Seculo, her som andensteds,
 grasserende sorte Død, maae endelig have svækket Landet
 og blottet det for Indbyggere paa mange Steder, som i
 de sildigere Tider ere optagne, og deels paa nye, deels
 første gang beboede. Ja hvad Fordeel fredelige Tider
 bring.

bringe et Land i Henseende til Indbyggernes, som den rette Styrkes, Forøgelse, sluttet tiendeligst af de sidste 30 Mars Fred, da Folke-Mængden saa merkelig er tilvoren, at her i Stiftet, formodentlig ogsaa andensteds, de fleeste Bønder-Gaarde, som før beboedes af een Familie, nu ere besatte med 2. 3. à 4. Uanset at det unge Mandskab af Søfarende, som deels med Pas og Tilladelse, deels underhaanden, hvert Aar gaaer til Holland og andensteds for Matroser og, som ret søevante Folk, frem for andre begierlig antages, udgjør et større Antal end man lettelig skulde forestille sig.

§. 3.

Colonie
af Frem-
mede i
Norge.

Danske.

Derimod indkomme og nedsette sig ogsaa underti- den nogle Fremmede i Norge, særdeles Danske, Engelske, Skotske, Hollandske og Tydske. De første, som med et almindeligt Navn, baade her og i Sverrig, kaldes Tyder, have Lyslighed nok at komme hid, deels ved Embeder, deels ved Kiøbmandskab, fornemmelig siden den Calmariske Forening, som har sanket disse tvende Nationer ved fælles Religion, Regiering og Sprog (*), og gjort dem saa got som til eet Folk, efter VIRGILII Ord om Italiernes Blanding med Trojanerne:

Ser-

(*) Jeg mener ved samme Dialect af det gamle Asa-Maal, som de trende Nordiske Rigers og endeel af Tydslands Indbyggere vel af Begyndelsen havde tilfælles, men efterhaanden blev saa adskilligt, at de knap forstode hverandre, ligesom det Fjendske nu er os uforstaaeligt, saa og mange Hundrede blant Almuen her til Lands brugelige Ord, hvoraf jeg har viist en Prove in *Glossario Norvagico*. Siden Norges Forening med Danmark har Kirke-Tjenesten og Loven heri gjort største Forandring.

Sermonem *Ausonii* Patrium moresqve tenebant,
 Utqve est nomen erit; commixti corpore tantum,
 Subsident *Teucri*, morem ritusqve sacrorum
 Adjiciam faciamqve omnes uno ore *Latinos*.

Hinc genus *Ausonio* mistum, qvod sangvine surget,
 Supra homines supra ire Deos pietate videbis.

Paa hvad Vilkaar disse tvende Nationer have foreenet sig, nemlig til fælles Ret og Broderskab i lige Værdighed og Frihed, fand sees blant andet af eet hos ARILD HVITFELD Tom. II. p. 1316. læsbærdigt gammelt Brev, understrevet af begge Rigers Raad, paa en Herredag i Bergen An. 1450, hvor det blant andet heder: Baade Rigerne, Danmark og Norge, skulle heretter være og blive tilsammen i broderlig Kierlighed, Handling og Venkskab, og ingen den andens Overmand være, men hvert Rige regeres med indspødtte Mænd &c. At ogsaa den Norske Nation vel saa meget elskes og æres i Dannemark, som den Danske i Norge, item, at den af alle vore Høystpriselige Monarker, særdeles de, som siden Souveraineteren have havt fri Hænder og Leylighed til at yttre deres uparthiske eller lige kjerlige Hiertelag, er anseet med ikke mindre Omhed, Gunst og Naade, i hvad end hiin avindsyge CONRINGIUS eller andre kunde have indbildt sig, det beviser den af vores Historie og Jure Publico særdeles høynfortiente Hr. Doct. og Justice-Raad C. L. SCHEID, i een efter hans Sædbane meget grundig Tractat, som fand eftersees i det Kongel. Kjøbenhavnste Videnskabs Societets Afhandlinger Tom. II. No. 10. pag. 317. Edit. Lat. sub

rubro: CHRIST. LUD. SCHEIDII *Diff. de Pervetusta & il-
libata Norvegiæ Libertate, qua cum ante, tum post unionem
Cilmariensem, gavisæ est: cui accedit demonstratio, quod Regnum
hoc neutiquam Daniæ, Provinciæ instar, subiectum & consocia-
tum sit. Ex Principiis Juris Publici universalis.* Om beg-
ge Nationers Forpligtelse til broderlig Kierlighed, siger
CHRISTIAN REITZER i sin Dedicat. af THORM.
TORFÆI *Histor. Norveg.* til Kong FRID. IV. saaledes:
In hoc mutuo nostro amore, in hac, qva per tot secula
cohæsimus, admiranda plane concordia, nil poteris il-
lis conferre, ut non & nos obliges. Illi nostri sunt fra-
tres, illi socii fœdere æterno Daniæ juncti. Illis iidem,
qvi nobis, sunt mores; eadem lingua, eadem religio.
Eodem gloriatur Rege. Præstitum nobis est, qvicquid
præstitisti illis &c.

Engelske.

Da Kong OLUF KYRRE, mod Enden af det ellefte
Seculo, lod Bergens Bye anlegge, og særdeles var betænkt
paa dens Handels Udbredelse, indrømmede han Engel-
lænderne, foruden en beqvem Bygge-Plads, gode Pri-
villegier, af hvilke deres Colonie vel benyttede sig paa
tredie Hundrede Aar, da de 1312. forgrebe sig paa Kong
HAGENS Folk og derover maatte vige for de Tydske, som
i deres Sted indfandt sig, og oprettede den comptoirske Han-
del. Men baade for og efter den Tiid have Engellæn-
derne nedladt sig i adskillige Fiorder, og der, efter bestan-
dig Tradition, bygt de første Kirker, ligesom Norges før-
ste Apostle, eller Underviisere i den Christelige Troe, vare
af den Nation.

Om

Om deres Naboer Skotterne fand siges det sam- Skotter.
me. Ja endogsaa frem for Engellanderne have disse,
saasom nærmere boende, meget besøgt Norge og til
deels needladt sig der, særdeles i Hordeland, som nu
kaldes Nord og Sundhordlehn. De ved en særdeles
Dragt distinguerede Bønder her omkring Bergen, som til
Forskiel kaldes Striler eller Strile-Bønder, meenes at
være af Skotsk Afkom, ligesom adskillige saavel Skotske
som Engelske Familier af Riobmands-Stand her i Ber-
gen kiendes endnu paa deres Nabue; saa vidner og her-
om et eget District i Nye-Kirkens Sogn, kaldet Skotte-
Byen. I Fosen, som nu kaldes Christians-Sund og
har faaet Riobstæds-Privilegier, have adskillige velha-
vende Engelske og Skotske Familier nyelig needladt sig og
drive god Negoce.

At den Tydske Nation midt i det fiortende Seculo Tydske.
succederede den Engelske i Handelens Friheder og For-
deele, har jeg nylig erindret. Saa længe det Hanseati-
ske Forbund stod ved Magt, og Bergen var een af dette
Societæts Hoved-Stæder, puffede de undertiden med
temmelig Insolence paa deres Privilegier og misbrugte
dem en lidet til Indbyggernes Fornærmelse, særdeles da
de gjorde et Selskab med Tydske Handverks-Folk, og
bleve nogle tusinde stærke, indtil Kong FRID. II. Lehn-
Herre Christopher Walkendorf dæmpede deres Mod, og
satte dem de rette Grændser. Nu omstunder have de Tyd-
ske liden Deel i Landets Handel, og ere altsaa ikkun faa
imod deres Formænd at regne; Thi endskiønt Comptoirret
med

med sin Nordlandske Handel, er hvad det fordmum har været, saavidt de forhandlede Vahre angaaer, saa bliver dog dette en merkelig Forskiel, at af 58 Riibmands-Stuer eller Huusholdninger, som Comptoiret bestaaer af, ere for nærværende Tiid ikkun 4, som høre den tydske Nation til, eller har sine Principaler i Hansee-Stæderne, da alle øvrige Tiid efter anden ere indløste af Byens egne Riibmænd, som deels paa Comptoiret, deels ved deres egne Huse, drive den Handel Fremmede tilforn berigede sig med, hvilken Tilladelse var en Prøve paa de Tidens flette Indsigt i oeconomiske og politiske Fordeele (*). Imidlertid

(*) Jeg har observeret, at nogle, saavel inden- som udenlandske Skribentere, gjøre sig og andre et urigtigt Begreb om det Tydske Comptoir her paa Stædet, naar de forestille det saasom aftagende og næsten ødelagt, da dog Sandheden er, at dets Væsen ikke aftager saavidt det er et Handels Comptoir; thi Husenes, Værenes, Betienternes og de Trafiquerendes Tal er stedse det samme, da Fiskeriet, Gud skee Lov, er større nu end fordmum, ja det Sundmørske vel dobbelt saa stort; Men vel aftager Comptoiret aarlig, saavidt som det tilforn har dependeret af de Tydske Rigs-Stæder Bremen, Hamburg, Lübeck, Rostock &c. hvilke nu have lidet deraf tilovers, siden Stuerne efterhaanden alle indløses af de Norske, som ret og vel er. Bemeldte Comptoir udgjør ellers eet af Stadens bedste Kvarterer, liggende langs med Vaagens eller Havnens venstre Side, og holdende i Længden 340, i Bredden 120 Trin, det begriber i sig 30 af Arilds Tiid med egne Navne titulerede Gaarde, paa hvilke Gavl-Husene i en Linie vende ud mod den saa kaldte Garpe-Broe eller Tydske-Brücke, der, ligesom en Gade, løber langs med Comptoiret, og er Fiske-Handlernes daglige Arbeids-Plads, hvor man seer dem idelig i Bevægelse med at pakke, losse og lade, særdeles i Stevnens Tider, det er omtrent in Majo og Augusto, da de Nordlandske Jægter ankomme

lertid ere af fire til fem Hundrede Kiøbmands Familier her i Byen mere end Halvparten Tydske eller Hollandſke, men længeſiden naturaliserede. En anden Tydſk Colonie findes her i Berg-Staden Kongsberg, og haver der, ligesom Comptoiret i Bergen, Guds-Tjeneste i ſit eget Sprog. Endnu en ældre Colonie af ſamme Nation kom herind i Kong CHRIST. III. Tid, om hvis Skabne gives videre Oplysning ved Sølv-Berckernes Beſkrivelse.

Om en Tartariſk Colonie, ſom under Kong HAGEN HAGENSEN har flygtet herind og nedladt ſig i det Nordlandſke Amt, giver J. RAMUS p. 231. fort Beretning med følgende Ord: "I Senniens Lehn ligger og Malanger Fiord, ſom i Kong HAGEN HAGENSENS Tid blev givet nogle Folk at beſidde, ſom komme fra Biarmeland og havde rømt fra Tartarne, hvilke Kong HAGEN lod chriſtne, og gav dem Forlov at nedſætte ſig ved benævnte Fiord."

Tartarer.

§. 4.

Hernæſt maa jeg komme mit Øyemerke nærmere, og ſtræbe at afſkildre Normanden efter hans naturlige

C c c

Nor-
mænds
Bært og
Anfigter.

komme i Hundrede Tall, tillige med fremmede Nationers Skibe i ſtor Mængde. Hver Gaard paa Comptoiret er afdeelt i 4 à 5 Handels-Stuer, det er Factorier hver med ſin egen Huusholdning, beſtaaende af en Huſbond med ſine underhavende Svenne og Dreng, næſten alle af tydſk Nation, ſkiont i de Norſkes Tjeneste. Koner og Piger taales ikke paa Comptoi-ret efter gammel Vedtægt, ſom endnu regulerer Oeconomienſ Maade i alle Gaarde.

Beskaffenhed, i Henseende til Sindets saavel som Legemets Gaver. Disse sidste ere vel hos ingen de ædelste, dog falde de først i Øyet, hvorfor jeg først vil tale om dem. I Almindelighed ere Normænd anseelige, velborne, friske og raske Folk. Paa deres Væxt og Statur ville nogle observere den Forskiel, at Field-Bonden gemeenlig overgaaer de andre i Legems Længde, saa og i et skarpt cato-niansk Ansigt, der giver Respect, og synes at sige noget, førend man hører Manden tale. Ved Søe-Kysterne falde Folk gemeenlig ikke saa høye og ranke, men derimod fyldigere, mere phlegmatiske og med rundagtigere Ansigter, hvilken Forskiel vore Herrer Officiers af Land-Militien have i Agt taget, efter deres Compagniers adskillige Districter, saa at naar de sanke et Regiment, bestaaende af begge Slags, kunde de noget nær vide til hvilken Classe enhver henhører (*). At Landets ældste Indbyggere skulde have haft megen Kæmpe-Art iblant sig, udfører den ellers ikke kettroende THORMOD. TORF. *Hist. Norv.*

P. I.

(*) L' air & la terre influe beaucoup sur la forme des hommes, des animaux, des plantes. Qu'on examine dans le même canton les hommes, qui habitent les terres élevées comme les coteaux ou le dessus des collines, & qu'on les compare avec ceux, qui occupent le milieu des vallées voisines, on trouvera, que les premiers sont agiles, dispos, bienfaits, spirituels, & que les femmes y sont communement jolies, au lieu que dans le plat pays, où la terre est grosse, l'air épais & l'eau moins pure, les paysans sont grossiers, pèsans, malfaits, stupides, & les payannes toutes laides. *BUFFON Hist. Naturelle* Tom. III. p. 203. See sidet mere hid henhørende C. X. §. 5.

P. I. L. III. c. 3. & 4. p. 117. hvor han særdeleles beraaber sig paa *Edda Island*. om hvilken det heder: *Edda nihil operosius tradit, quam quæ Asis transmigrantibus cum gigantibus istis intercesserunt. Sed & Historia Hervoriana* cap. I. conceptis verbis opponit istorum gigantum nomina, qvi inter primos septentrionem incoluerant - - Primos Daniæ incolas SAXO GRAMMATICUS gigantes, gigantes Arngrimus primos Norvegiæ agnoscit: Illos autem posteros fuisse & reliquias Cananæorum, agro Palæstino a Josua & Calebo, divinis auspiciis in Palæstinam moventibus, expulforum, circa annum mundi MMDVI. hancqve orbis plagam, ad ea usque tempora, aut forsitan diutius, prorsus incultam mansisse existimat, *Genebrandi* auctoritatem allegans - - cui licet PONTANO vel maxime repugnante, *Hist. Dan.* p. 55. suffragatur Rabbi DAVID KIMKI ad finem *Abdiæ*, qvi Cananæos ex agro Palæstino ab Hebræis ejectos in Illyricum & Panoniam migrasse tradit, citante BODINO, *Meth. Histor.* cap. IV. Accedit MESSENIUS, qvi Tomo I. *Scandiæ Illustr.* a Josua Palæstina ejectos, Scandiam intrasse existimat - - Celeberrimus Antiquit. Septentrionalium Professor OLAUS VERELIUS solos gigantes hunc tractum qvondam incoluisse, creditu arduum judicat, adjecta ratione his verbis: Not. ad cap. I. *Histor. Hervoriana* p. II. Neqve enim, inquit, e terra hic potius quam alibi prognati sunt, si vero aliunde advenērunt, aliorum injuriis hic pulsi dicentur & - - vero, pro inde similis est, gigantes hic qvondam fuisse, at non ita magno numero, ut soli illi terram occupaverint.

Torfæi
Mening
om en
Kæmper
Art

Derfor i alt dette er nogen Rimelighed, hvilket overlades Læserens eget Skion, da kunde man maaskee tilskrive hiin efterhaanden og langsom udartede Kæmpe-Slægt (*) endeel af de i sildigere Tiders Historier forekommende Exempler paa usædvanlig Størhed, Styrke og Helte-Gierningrr. Den deraf særdeles berømte Konge HARALD HAARDERAAD, som gjorde saa stor Opsigt i Grækerland, foregives at have været fem Alne lang efter Norsk Maal. Endeel her og der i Høyene forefundne Sceleta humana, af hvilke jeg dog ingen har seet, og altsaa ikke siger god derfor, menes at kunde stadfæste det samme, saasom Starkadi (ikke Starkateri) Land, hvilken efter THORM. TORF. Beretning P. I. L. IO. c. 28. p. 454. siden skal være brugt som Rinkel i en Klokke, og Eigil Skallegrime hans Hoved-Skal, hvilken samme Autor P. II. L. V. c. 6. p. 213. siger at være fremviist paa Island, som et Vidunder, baade for sin Størheds og Vægtes Skyld, da den og derhos var saa haard og tyk, at man ikke med en Øre kunde hugge den igiennem. Og ikke længe siden skal Hr. AND. WESSEL i Bjørnøer i Tronhiems Stift have aabnet en saa kaldet Kæmpe-Grav, samt deri fundet en menneskelig Been-Rad af prodigieux Størrelse, hvilket jeg lader staae ved sit Værd.

Bisse.

(*) Commisti nostri generis hominibus hybridis procrearunt, Halvorsar, Halvtroll, Thussablendingar, id est semigigantes vere vocatos. Hi in mores & mansuetudinem humanam, feritate paulatim mitescente, & processu temporis evanescente, transierunt. THORM. TORF. *Hist. Norv.* P. I. L. III. c. 2. p. 115.

Biffere end alt dette er dog det, at Normænd endnu ere og altid have været et meget stærkt og haardført Folk, som paa nogen Maade synes at arte sig efter sin Boelig iblant de haarde Steen-Klipper. Den paa de fleeste Steder, særdeles til Fields, faldende allerreeneste og sundeste Luft, som de fødes i, den flette eenfoldige og tarvelige Føde, som de underholdes ved, det idelige Arbeide, som deres Næring af Land og Vand forpligter dem til, og den jovialiske Humeur, som er de fleeste af dem gandske naturlig, gjør, at fast flere af dem end nogen anden Nation overgaaer 100 Aars Alder, hvorom siden skal anføres noget mere. Fra Barns Been hærdes deres Legemer mod Kulden, saa man endog om Mortensdags Tid, ja vel paa Jfen selv, seer dem gaae med bare Fødder. Field-Bonden, som daglig gaaer til Skovs, har sit Skæg hængende fuldt af Istapper, og sin nøgne Barm opfyldt med Snee, da Tøven, efter Omstændighed, staaer aaben, og Brystet er, hartad ey mindre end Hagen, med Haar bevoret. Paa mine Reysen over de høieste Snee-Field, hvor ingen Hest kand komme affted, men Bønder i Snefe. Tal maa gjøre Heste-Arbeide, har jeg og seet dem begavede saa got som med Heste-Kraft og Styrke, særdeles naar de, fulde af Sved, hver halve Time kastede sig i Sneen, for at hvile, og gjorde sig Tørreklæder af Sneebolde, til at vidste Sveden af Ansigtet med, og suede Snee for Tørst, uden at befrygte nogen Catarrh-Feber, og uden at give mindste Tegn til Fortrydelse. Ivertimod sang de lystige Viiser, og løbe efter 9 Timers utroelige Fatigue med saadan mild Munterhed, som jeg aldrig

Styrke og
Haardhed.

har seet Mage til. Hvad Legems-Kraft de Norske Søe-Folk, særdeles Fiskere her paa Vester-Siden, ere begavede med af den gode Gud, som sandelig sees at uddeele til enhver det han behøver, saadant viser sig kiendeligst paa Fiske-Værene her ved Kysten, det er paa de Der og Udholmer, hvorhen Bønderfolk fra nærmeste Fiorder samles midt i Januario mange Hundrede, ja overalt mange Tusinde af begge Kion, for at gjøre en Vinter-Høst af Havets rige Velsignelse. Derhen tager enhver Huus-holdning med sig 5 à 6 Ugers Provision af tør Mad, ligger Dagen, og i Maane-Skin en deel af Natten med, paa Havet i aabne Baade, sankes sildig til en Hytte, hvor nogle Sneese tillige knap faae Rum at legge sig i deres giennemblødte Klæder, og med de samme om anden Dags Morgen søge Havet igien med saadan Lyst og Fryd, at man snarere skulde ansee det for en Glædskabs-Samling, end for et haardt og ubehageligt Arbeide. For dette undslaaer sig det svagere Kion ligesaa lidet som Mændene, skiont det ikke har Skaget tilfælles med dem, saasom den gode ADAMUS BREMENSIS i sin Bog de *situ Daniæ & reliquarum &c.* pag. m. 29. foregiver sig at have hørt om de Norske Qvin-der, hvilket passer sig ligesaa lidet med Sandhed, som det der staaer næst hos, nemlig at Mandfolkene blive i Skoven og lade sig sielden see: *Audivi mulieres esse barbaras, viros autem silvicolas, raro se præbere videndos.* Paa Haar og Dyen ere Nordmænd lysere end de fleeste andre Nationer, og den mørke Couleur er her ligesaa rar som den hvide i Frankrig eller Italien. Saa seer man og, at Vinter-Kulden omskifter Harernes, Rypernes og flere Norske

Haar og
Farve.

Norske Dyr's og Fugles Farve fra brunn og graae til sneehvid. Om de Nordiske Folkes lysere Farve heder det i *Hamburgsche Magazin* Tom. I. p. 48. "Weiter vom Æquator verlieret sich die schwarze Farbe allmählig. Noch über dem Wendekreis hinaus ist sie ziemlich braun. Man findet keinen ganz Weissen, als wenn man weit in den gemässigten Erdstrich hinein kommt. Am Ende dieses Erdstrichs findet man die weissste Völker. Die Dänische-Blonde verblendet durch ihre weisse Farve den erstaunten Reisenden. Er kan es kaum glauben, daß sie, die er jetzt siehet, und die Afrikanerin, die er gesehen hat, beide Frauenzimmer sind." At de Nordiske Folk tillige med deres lyse Haar have lyse-graa eller blaa Dyne erindrer CAR. LINNÆUS i sin *Fauna Svecica* pag. I. Gothi corpore proceriore, capillis albidis rectis, oculorum iridibus cinereo-coerulescentibus. Jundlertiid naar JOH. ISAAC. PONTANUS in *Hist. Dan.* p. 777. gjør dette til noget almindeligt for alle de Folk, som boe Norden for Øster-Øen, da maa man sige, at ingen Regel er saa almindelig, at den jo har sin Undtagelse, forstaae ikke alle ne hvad visse individua angaaer, hvilket vel ikke heller strider imod den gode Pontani Meening, men ogsaa naar det hentydes paa hele Folk og Nationer, thi da har han formodentlig ikke erindret, at Norden for Svendske og Norske boer endnu den fra dem begge kiendelig adskilte Laplandske Nation, hvilken ikke alleene ved Sprog og Levemaade, men ogsaa ved en mindre Statur, et fladere Ansigt, og fornemmelig ved en bestandig mørkbrunn Farve, samt sort Haar, viser, at hvor *Zona temperata* slipper,

og frigida hersker, der gjør Kulden ikke længere lysse, men endog, ligesom den stærke Varme selv, gandske mørklad-
ne Mennsker, følgelig kunde tvende stridige Aarsager, nemlig den strængeste Kuld og den strængeste Varme, hert have selvsamme Virkning (*). Ligeledes at den Norske og Svenske Kuld ingenlunde indskrænker Legemets Væxt sees paa disse Nationers fuldkomne Statur. Men at Lap-
lænder, Grønlænder, Samojeder ere alle sinaa undersejige saavel som mørkbrune Folk, det voldes vist nok den stærke Kuld de leve i.

§. 5.

Sindets
Egenska-
ber.

Paa Sindets Begne at forestille en heel Nation saa eller saa, har vel sine Vanskeligheder og maa ende-
lig taale mange Undtagelser. Men naar dette settes forud, da fand ingen nægte det som daglig Erfarenhed viser, nemlig, at som enhver Nation nogenlunde chara-
cteriseres og adskilles efter sin særdeles Lust, Nærings-
Midler, Opdragelse og Leveemaade. Saa ere Normænd, hvad deres ingenia angaaer, gemeenlig muntre, skarpsin-
dige, fløgtige og behændige, særdeles til alle Slags Haand-
Arbejde, som kiendes deraf, at man paa Landet ikke bruger
Hattemager, Skoemager, Stræder, Garver, Væver,
Kceb.

Behæn-
dighed.

(*) Lorsque le froid devient extrême il produit quelques effets semblables à ceux de la chaleur excessive. Les *Samoyedes*, les *Lappons*, les *Groenlandois* sont fort basanez. On assure même comme nous l'avons dit, qu'il se trouve parmi les *Groenlandois* des hommes aussi noirs que ceux de l'Afrique. Le froid comme le chaud doit dessécher la peau, l'alterer & luy donner cette couleur basanée. BUFFON *Hist. Natur.* Tom. III. p. 527.

Rebflager, Farver, Tommermænd, Snedker eller Smed, en heller kjober sit Arbeide i Stæderne, da alle disse Haandverker læres og drives i hvert Bonde-Huus, af hver Dreng, som tænker til at blive god Mand, saa jeg ikke veed, om Almuen i noget Land viser sig mere duelig og behændig end her og hos Naboerne i Sverrig, hvor det vel har samme Beskaffenhed. Sandt nok, at disse Mestere af mange Haandverker sielden komme til Fuldkommenhed i nogen af Deelene. Men nok, at de dog alle gjøre alle Slag endog Hattemager- og Smedde-Arbeide saaledes, at de gandske vel hielpe sig med deres eget, og vare frem for andre bequemme til, at behielpe sig saaledes som Nøden lærde det den Engelske Robinson Crusoe(*). Mange af disse Polypragmaticis bringe det ogsaa i visse Ting paa egen Haand saavidt, at man knap kand adskille dette Bonde-Arbeid fra andet. I Hardanger, ikke langt herfra, gjøre Bønder-Drengene endogsaa deres egne Violiner, til at spille paa, saa gode, at man har forsikret mig, de kunde ret vel bruges i en Concert. Det som deres Genie fornemmelig gaaer ud paa, er med deres ogsaa selvgjorte Tolle-Knive at snitte og skiaere ud i Træe, hvilket undertiden geraader saa vel, at man ikke noksom kand admirere den levende Imagination der hielper

Ddd

(*) Hvor flygtig mangen Norsk Bonde er paa Skib-Byggerie, alene efter Øyesyn og uden kunstig Beregning, sluttet deraf, at det er Bønder, som ved Arendal og anden Steds bygge Skibe paa 2 a 300 Læsters Drægtighed, tienlige end og for det Asiatiske Compagnie, som undertiden har kjøbt dem. I bemeldte Arendal bygges ofte i eet Aar 4 a 5 saadanne store Skibe og mange mindre.

per dem affted, foruden selv at være hjulpet ved nogen regelmæssig Tegne-Konst. Blant andre excellerede særdeles i dette Seculi Begyndelse en Bondemand, boende ikke langt fra Bragnæs, navnlig HALVOR FANDEN, hvis udskaarne Balbirke-Rander og andet Arbejde en bas relief, af nogle Liebhabere betales lige ved Sølvs efter sin Vægt. Det Kongelige Konst-Kammer selv regner det blant sine rareste Artificialia, og OL. JACOB. melder derom in *Musæo Regio* pag. 46. noget lidet, som her bør finde Sted: Canthari, pocula, pyxides & vascula plurima, ex acere, quibus figuræ variæ elegantissime incisæ, opere & ingenio rustici Norvegi in districtu Christianensi prope Bragnæsium, qvi *Halvor Fanden* appellatus. Rusticus hic ἀν[ο]διδακ[τ]ος fuit, & solius cultelli ope id in ligno aliaque materia præstitit, ut artificibus aliis, vel solertissimis, palmam præripuerit. Nec sculptura saltem & cælatura, verum & architectonica, fabрили, musica & futoria arte insignis fuit, & ex parte omni polydædalus. Filios quosdam reliquit artium paternarum sectatores, quorum plerique & fidibus sciunt, & instrumenta omnia musica conficiunt, imo artem pictoriam, sculptoriam, capsulariam, fabrilem, architectonicam, venatoriam & plures alias callent. Paa samme Kongelige Konst-Kammer sees Bustum CHRISTIANI V. i Beenveed, skaaet af en Hyrde-Dreng, som An. 1685. paa Kongens Reise til Tronhiem stoed ved Beyen og fattede Hans Majest. Ansigt i saadan levende Impression, at han deraf kunde fremkalde hvert Lineament og forestille det med sin Tolle-Kniv, uden at have sit Original for Dyne. Hvad denne

Norske

Norske Genie formaaer, naar Naturen hielpes ved Konst og grundig Anførelse til deslige Sculptur, derom vidne de trende navnkundige Mestere BERG, RÖG og ARBIN saa tilstrekkelig, at mange Ord ikke behøves. Dog vil jeg ved denne Lejlighed erindre noget om de legemlige Øvelser, Arbejder og Konster, i hvilke man fordmær har ladet den Norske Ungdom exercere sig, en allene blant Almuens Folk, men ogsaa i høyere Stand, saasom at kæmpes, ride, svømme, roe, kaste med Spyd, løbe paa Skie, stige paa bratte Fjeld, smidde Jern, skrive Runer, blæse i Piur og digte Viser (*). Saa roser sig Kong HARALD HAARDRAADE:

DDD 2

Ik Brot.

(*) Næst den bemeldte Piur eller Lyde-Horn, som fandt ansees for en Art af Skalmeyer, er den Norske Bondes musicalske Instrument den saa kaldet Lang-Leeg, hvilken har sex Messing Strænge udstrakte over en lang og smal Sangbund, hvis Længde fandt være et Par Alne, men Bredden knap et Kvarter. Dens Lyd fascinerer vel ikke noget delicat Øre, men Bonden byttede den ikke med Cither eller Luth. Ellers er en Violin den Norske Bondes bedste Instrument, og bruges paa nogle Steder her i Egnen heel utidig, det er endogsaa i Sørge-Stuen, hvor Spillemanden sidder, maaskee som en Melancholie-Fordriver, Dagen igiennem, just oven paa Liig-Kisten, og spiller bestandig. Samme Sæde og Forretning holder han ved, naar Liget føres til Kirke paa en Baad, som sædvanlig skeer her paa Vester-Kanten for Situationens Skyld. Dog er denne Udsfærd i en Liig-Stue ikke saa forunderlig som dette, at man paa nogle Steder i Christiansands Stift, efter en gammel syndig og superfluitus Sædvane, spørger den Døde, hvorfor han er død? om hans Hustru ikke har været god, eller hans Grander gildt imod ham? Nogle Steder i Lardal her i Bergens Stift falder en Hver, som kommer ind i Sørge-Stuen, paa Knæ ved Liig-Kisten, og beder den

Adelige
Ovelser
i fordum
Tid.

*Itbrottir kan ek attæ,
Ygs-fet ek lid at smida,
Fævr er ek hvast a besti.
Hesik sund numit stundum,
Skrida kan ek a. Skidum
Skyt ek ok ræk sue at nytir
Tho lætr gerær i gordum
Gollrings ved mer skolla.*

Det er efter WORMII latinske Oversættelse: Exercitia octo novi, strenue dimicare audeo, eqvo viriliter insidere valeo, aliquando & natate consuevi, in soleis ligneis currere novi, jaculandi & remigandi arte bene polleo, attamen virgo Russica me spernit. Item ROGNVALD KOLSON, Greve paa Ørfensøer, sagde saa om sig og sine Konster:

*Tast em ek aurr at ofla
Itbrottir kan ek niu
Tyni ek tradla runum
Tid er mer bok og smider
Skrida kan ek a skidum
Skyt ek ok ræ sva nytir
Hvort veggia kan ek buggin
Harpskatt ok brog thætta.*

i. e. Ludum Scacchicum exercere promptus sum, exercitia novem calleo, novi exarare litteras runicas, asvetus

den Døde om Forladelse, hvis han har gjort ham noget imod. Sogne-Præsten, Belærv. Hr. H. C. Atche, har sagt dem, det var daarligt og alt for silde, men fand knap bringe dem derfra.

tus sum libro & arti fabrili, in soleis ligneis currere novi, jaculor & remigo convenienter, utrumque teneo, fidibus canere & carmen componere. *See OL. WORMII Litterat. Runica*, Cap. XXIII. p. 129. *Hidhen høre endnu nogle flere exercitia, som i SNORRO STURLESENS Norske Chronike pag. 166. seqv. anføres saaledes:* "Kong OLAF TRYGGESSEN var stærkere, rasere og snarere" end nogen anden. Han kunde stige den Klippe Smalserhorn og fæste sit Skjold oppe i Bierget &c. Han kunde gaae paa Narerne uden Borde naar hans Mænd roede. Han kunde lege med tre Haand-Saxe (det var korte Kaste-Spyd) tillige, saa at altid var den eene oppe i Beyret og de andre to havde han i Hænderne. Han kunde hugge paa baade Hænder og skyde med tvende Spyd tillige, og med Bue at skyde overgik han alle. Han kunde og bedre svømme end nogen af hans Mænd. Han var glad og skient som og leegte gierne, han var mild og blid og ydmyg og hastede meget med hvad han tog sig for ic. Sigmund Brestesen øvede Jdrætter med Kong OLAF, baade med Svømmen, Skyden og stige i Bierget med alt andet saadant, som duelige og mandige Krigsmænd den Tid øvede sig paa, og ingen kunde gaae Kongen saa nær efter med slig Jdræt som Sigmund.

§. 6.

Til de saa kaldte Boglige Konster blev Norman-

den ikke mindre beqvem, hvis dertil i hans Land gaves allevegne saa god Venlighed som i Danmark; thi hvornem den Norske Ungdom er til at lære paa kort Tid en

Boglige
Konster.

maadelig Bog uden ad, og hvor got Begreb den känd giøre sig om Ordenes Indhold, særdeles siden Skole-Bæsenet nu, Gud skee Lof, overalt er nogenledes sat i Stand, det befinder jeg ved mine aarlige Visitationer paa de fleeste Steder med lige Fornøielse og Forundring. Dette Fortrin, som den Norske Bonde-Almue unegtelig har frem for sin Lige i de allerfleeste andre Lande, nemlig ingenia vivida, fervida & ad altiora erecta, tilskriver jeg næst Lusten, Sindets behagelige Smag og Jøielse af sin Frihed fra Hoverie og al saadan Tvang til fremmed Tieneste. Hver Norsk Bonde, særdeles en Odels-Mand, som känd udreede sin Skat, besidder sin Gaard med samme Myndighed, som Herremanden sin. Ingen tvinger eller styrer ham i sit Foretagende, uden hans egen Indsigt i Arbeidets Fornødenhed og Nytte. Dette giver ingenia liberiora, og hvis de omtalte artes liberales havde her lige Subsidia, da tvivler jeg ikke paa, at de jo kunde drives meget vidt og blant et lige Tall findes ulignelig flere exstante Ingenia, til Prydelse for de Lærdes Republique. Til en Prøve beraaber jeg mig paa nogle af de bekjendte Norske Skribenteres Arbeide, saasom hvad vi have, deels trykt, deels in MSS. af en ARCTANDER, ASLAC, BERNDSEN, BIELCKE, BORCK, BRINCK, BRUNSMAND, CAMSTRUP, COLD, DASS, EWERTSEN, ENGELBRECHT, FASTING, GUNNERUS (*), HAGERUP, HEIT-

(*) Denne Normand, født i Christiania, nu Mag. Legens i Zena, agte mange Kiendere for een af dette delicate Seculi allerførste og

HEITMAND, HERSLEB, HOLBERG, JUEL, KRAFT, KRAGELUND, RAMUS, SCHÖNING, SPERLING, SPIDBERG, UNDALIN og flere; at jeg en skal tale om en god Deel trefflig lærde Jislænder, hvilke, skiont af Norsk Extraction, ikke paa dette Sted tages i Betragtning. Dog det er, efter Tydskernes Talemaade, ikke saa meget Schul-Witz som Mutter Witz eller naturlig Genie her sigtes til, og om denne sidste kand ikke bæres mindste Tvivl af dem der have havt nogen Omgang med Nordmænd, hvis Hjerne visselig ikke findes tilfrossen, saasom mangen Uvidende maatte indbilde sig, men snarere, tilligemed Lusten, opklaret og penetrant, saa at man efter god Forsaring holder endog de højest op i Landet boende Tronhlemer, for de aller skarpsindigste (*). Vil man indlade sig i Samtale med en Norsk

Skarpsindighed.

og sublimeste Philosophis, særdeles siden han An. 1748. udgav sit Beviis paa Guds virkelige Værelse og Væsens Eenighed, rettende og forbedrende lige saa grundig som moedeste alle sine Forgængere paa denne vigtige Bey, i det han viser, hvad deres Argumenter fattes endnu for at kunde blive ret tilstreffelig concluderende contra Atheos & Scepticos. See C. E. von WINDHEIM *Göttingische Philosophische Bibliothec* 1 Band p. 299. og særdeles p. 324. hvor endogsaa een af hans Adversariis skriver om ham saaledes: *Nich deucht, sie haben den Zn. Mag. GUNNERUS mit recht unter diejenigen tieffinnigen Weltweisen gezählet, welche die übrigen in einer weiten Entfernung hinter sich zurück lassen.*

- (*) Avarès des faveurs que le Ciel nous dispense,
Ils voudroient sur un coin de ce vaste univers;
A qui leur préjugé donne la préférence,
Unir tous les rayons, tous les effects divers

Norsk Bonde om Guddommelige eller Menneskelige Ting, af det Slags der nogenlunde kand falde under hans Dom, og udkræve ifkun naturlig sund Sands, da skal man finde ham saavel forsynet dermed, hans judicium saa grundigt, hans Ord saa syndigt, hans Spørgmaal saa betydeligt og hans Svar saa flygtigt, ja undertiden saa dybsyndigt, at man hører, hand har af Naturen endog mere end mangan anden af sine lærde Videnskaber.

S. 7.

Belevens-
hed.

En anden Character, som Normanden kand tillegges, er Høflighed og en behagelig Adfærd, samt Redebonhed til at forekomme enhver med Godheds Beviisning, hvori hand kommer den belevne Frankos fast nærmere end nogen anden. Men hans Tak derfor hos Ufkionsomme er, ligesom Frankosens, denne, at en mindre Høflig holder sig for mere redelig, og tviler paa, at Normanden kand meene alt det Gode hans milde Miner og Ord synes at love. Skiont nu det sidste saa lidet her som andensteds er at bygge paa, og de største Løfter altid udkræver den stærkeste Caution, saa bliver det dog i Almindelighed sandt og vist, at Normandens Artighed og høflige Adfærd er ikke det der burde betage hans Ærlighed sin Credit, thi det er ingen antagen eller affecteret, men gandske naturlig Høflighed, og derfor ogsaa gandske almindelig og heele Folkets Egenskab, saa

De ce Ciel, dont l'influence
Dans le Nord meurit les esprits
Non moins que dans le Sud, son active puissance
les rend sublimes & fleuris.

See Lettre de M. POPE i *Biblioth. Britannique* Tom. X. p. 281.

saa at den Norske Bonde deri langt overgaaer den Danske Borger, men den Norske Borger, særdeles af Riibmands Stand, i det mindste ligner den Danske Herremand.

Hvad den omtalte Troeskab og Redelighed angaaer, da meener jeg ikke at have fundet dens Mangel kiendeligere her end andensheds, men vel dette, at hvor den mangler, der udkræves dobbelt Forsigtighed til at undgaae et finere Anlæg. For Resten ere Normænd, utplurimum og i Almindelighed, trofaste saavel som haandsfaste Folk (*). Særdeles yttre sig dette Sind imod deres Konge, hvis Throne just deri finder een af sine allerubevegeligste Pillere. Gorfarenhed, som den beste Læremester, taler allereftertryffelighst herom, særdeles i Krigs-Tider, eller i Nød, naar Venskab og Troeskab ret kommer paa Prøve. Saa klar som denne Sag er, vilde den dog vise sig langt klarere, dersom de Norske Krigs-Bedrifter altid havde været opsankede og deres Ihukommelse handthævet. Thi at jeg til den Norske Troskabs Priis allene skal tale lidet om den Prøve i sidste Krig, da er det jo bekiendt, hvorledes Borgernes Midklæthed satte Jld paa deres Huse for at delogere Fienden, og Bønderne lagde sig paa Fjeldene ved alle Defilez med Skjude-Bevær, for at

Troeskab

Tapperhed.

C c c

viise

(*) Endogsaa MOLESWORTH selv fandt ikke bare sig for at rose Normændene i denne og flere Henseender, sigende: The Inhabitants are a hardy, laborious and honest sort of people. *Account of Denmark*. C. III. p. m. 28. Det synes dobbelt Roes, at roses af en Mand, som ellers excellerer allene i at laste.

viise ham tilbage, eller dog ikke at lade ham passere disse daglige Monstringer foruden at blive merkelig svækket. Mange andre particularia at forbigaae, vil jeg ikkun fortælle hvad mig kort efter er fortælt af den da en Chef commanderende Salig General-Lieutenant B. H. von LUTZOV selv, til Prøve paa Normandens Troeskab, nemlig da den Svenske Armée Anno 1716. havde gjort Invasion i Norge, og Generalen, ved Grendse-Fæstningernes Besættelse, merkelig havde svækket det Corps, med hvilket hand havde sat sig ved en Fiord, for at oppebie den forventende Transport fra Dannemark, komme gamle graahærdede Bønder til ham og offererede sig med egen Udrustning til Kongens Tjeneste, hvilken Redebønhed gav ham det allerbeste Haab om et lykkeligt Udfald. Særdeles kom paa een Dag en Trop af 300 saadanne Volontaires fra Tellemarken, Folk fulde af Lyst og Moed, bærende hver 3 Ugers Kost i deres Randsel, og derhos en riflet Bøsse, sigende: God Dag Fader, vi høre du har faaet fremmede Gæster, som du vilt stilles ved. Har du Lyst at bruge os, da siig hvad vi skulle gjøre, saa skalt du see vi ere Mænd. Disse Bønder var det, som bleve commanderede af Capitaine COUCHE-
RON i den Action paa Krog-Skoven, hvor de Svenske, som med al Magt vilde trænge igiennem, bleve gandske repousserede med 200 Mands Tab, foruden mindste Nederlag paa Norske, som vare vel posterede.

Mange deslige Prøver viise Sandheden af det Værs, som læses paa een af vore Norske Dalere:

Mod

Mod, Troestab, Tapperhed, og hvad som
giver Ere,

Den heele Verden kand blant Norske Klipper
lære.

Ja hvad den med Troestaben forenede Tapperhed angaar, da har samme af Arilds Tiid været Normandens Egenskab. STURLESEN og TORFÆUS har næsten opfyldt deres gamle Kroniker med at affkildre et Heroisk Helte-Mod og mange store Bedrifter, som ey allene Norske Konger, Jarler og Herfer, men ogsaa gemeene Bønder have udiøist i fordum Dage, nu med at gjøre andre Lande skatkyldige, nu med at forsvare deres eget fra Vold og Overlast (*). Gemeenlig have de Biergefulde Landes

E e 2

Be.

(*) Ea regio robustissimos educat viros, qui nulla frugum luxuria molli, sapius impugnant alios, quam impugnentur. A multis retro seculis, partim inopia adacti, partim freti viribus, quæ facile faciunt mortales insolescere, mare Britannicum diu tenuere infestum. Nonnunquam soli, aliquando Danis juncti, Britanniam & Gallias sunt populati, nec quievire, donec de suo nomine Normandiam in littore Galliarum constituerent. ALBERT CRANTZIUS in *Prologo Norvagia*. Om det Danske og Norske Folkes Samfund eller sælles Deelagtighed i Eren af det Folkes Bedrifter, som alle gamle Annales kalde Normannos, handler THORMOD. TORF. in *Hist. Norv.* P. I. L. I. C. VIII. og in *Præfat.* siger han herom kortelig saaledes: Satis testantur, quanta jam inde a prima hominum memoria, gentis Norvegicæ potentia, quanta in ore omnium celebritas fuerit. Ut ut non diffitear, interdum Norvegis sive, ut a quibusdam scriptoribus dicuntur, *Normannis* ea adscribi, quæ a vicinis *Danis* fuere præclare gesta, quemadmodum, vice versa, his a nonnullis attribuuntur, quæ ab illis extra Patriam edita gloriosa facinora in vulgus innotuerunt.

Behoere i denne Henseende noget forud. Det synes ligesom deres Hierte hærdes ved det daglige Syn paa Klipperne, som de boe iblant. Bevær vide Bonde-Drengene at bruge mod Rov-Dyrene. Besværlige Kænser og Fatiguer er dem intet nyt. Slet Spise er dem god nok. Den mod Polerne condenserede Luft hærder deres Lege-
me og holder Varmen ind ad. Deraf ere de

Et gens dura pati & fortissima sternere docta.

Gode
Søe-
Mænd.

Særdeles har de lagt Vind paa deres Søe-Magt og til Vands næsten idelig indlagt de allerherligste Sejervindinger, ligesom og i de nyere Tider de navnkundigste Sø-Helte HEINSON, ADELER og TORDENSKIOLD af dette Folk ere fremkomne. Ja til allehaande Krigs-Tjeneste er Normanden modig i Sindet og stærk og behændig paa Legemet, da ingen af Deelenene viger for et maadeligt Stød, men udholder efter sin Lust og Art de haardeste Fatiguer ved liden Hvile eller Pleye. OLAUS MACNUS kalder de Nordiske Folk durum & indomabile genus bellatorum, ob ingentem animi & corporis ferocitatem & animositatem, ac etiam propter durissima exercitia &c. - - Acre genus hominum nullis bellorum asperitatibus cedens. *Hist. Septentr. Lib. VI. Præfat. p. m. 180. (*)*.

Rivagtig-
hed.

Skade er det, at denne Stridbarhed hos mange Normænd bryder ud i Stridkierhed og Trette-Syge, naar ingen

(*) Den Norske Armée bestaaer for nærværende Tid i 30000 udvalte Soldater, foruden 14 à 15000 Matroser, saa gode, at gandske Europa knap kand finde dem bedre.

gen almindelig Fiende udkræver den, men een Naboe faaer Lyst at bestride den anden med indbyrdes Efterstræbelse. Herom vidnede i fordom Dage de mange Staats-Factioner og Parthier, som til deels varede fra Slægt til Slægt, og ødelagde Landet ved Borgerlige Krigte. Saa-danne vare de Bagler, Birke-Beener, Breed-Skæg-ger, Warbelger, Slitunger og Ribbunger, hvis Oprindelse, Hensigt og Bedrifter kand søges i Landets Civil-Historie, da det vel findes, at de alle havde Tapperhed og Troeskab mod Øvrigheden til Dække, men vidnede dog om et uroeligt og hevngierigt Sind. Bonde-Almuuen holdt længe ved den grumme point d'honneur, som sættes i Knivgang, eller at tvende, som vilde stille deres hidfige Blod, spændte Belte og hagede sig saaledes sammen, før de drog Kniven ud, at de ikke skiltes ad uden een af dem blev dræbt eller i det mindste dødelig saaret. Denne hedske Skik var, indtil midt i forrige Seculo, saa gængs, at man siger, en Bonde-Kone tog gemeenlig Mandens Litig-Klæder med sig, naar hun fulgte ham til Bryllups, efterdi saadan Samqvem aldrig endtes uden en Ruus, eller Ruusen uden Slagsmaal, men Slagsmaalet fielden uden eet eller flere Mord, hvorfor Cantzler JENS BIELKE, som af al Magt arbeidede paa denne Mord-Lands Dem-pelse, lod befale, at hver Mand, naar Maaltidet var forbi, og førend man havde faaet for meget at drikke, maatte udlevere sin Kniv til Lehnsmanden eller nogen anden Øvrig-heds-Person. Men mange forshnede sig, af den Aarsag, med dobbelte Knive, og det er ikke ret længe siden, at denne Synds Levninger endnu har yttret sig i Lærdal og nogle

andre Steder. Endeel af dem, som have aflagt hin gamle Hengierigheds Middel og Maade, holde dog fast ved Herten selv og dens Driver Hoffærdighed, brugende som et anstændigere Instrument Procuratorernes Pen, i Steden for deres Kniv. Stive og paaastaende ere de allerfleeste, og om en fattig Mand ikke har Eyne til at udføre sin Sag med, da kand han vel vente, at alle Naboer gjøre et Sammenstød, for at hielpe ham, ligesom til at bygge sit Huus. Denne Trette-Kierhed synes vore Normænd at have forplantet tillige med deres Vaaben, og efterladt samme indtil denne Dag i den af dem denominerede Franske Provintz Normandie, hvis Indbyggere holdes for de største Chicaneurs, og have de allerfleeste Advocater iblant sig, efter deres egne Landsmænds Vidnesbyrd, hvis Ord findes saaledes anførte i BUDDÆI Allgem. Histor. *Lex. ad vocem Normandie.* Die Einwohner sind insgemein klug und verschlagen, aber dabey heftig, und zu Processen und Zanken geneigt, insonderheit was das gemeine Volk anbelangt. Der Adels wird wegen seiner Tapferkeit gerühmt. Fra dem og deres Ansører eller Herre ROLLO, deriverer man gemeenlig den der endnu brugelige og meget betydelige terminum juridicum *Haro*, qvasi a Rollo eller Herr Rollo. Naar nogen, som mener sig at være forurettet, raaber *Haro* over sin Modstander, da maae de begge strax gaae i Fængsel og vente Dommerens Kiendelse, hvilket ROLLO, som en stor Justitiarius, saaledes skal have indført. Men om den Franske Tale-Maade: *Il est faux comme un Normand* ogsaa kand deriveres fra dem, skal jeg ikke sige.

CRANTZIUS beskriver den Norske Nation i Almindelighed saasom paastaende og ikke let at bringe af fra sit For-
 sæt, hvilket jeg giver Magt. Populus, qui in rupibus suis
 induruit, non facile mobilis ab eo, quod semel apprehenderit.
 Ante CHRISTUM agnitum, nulla gens pertinacior errorum.
 Post susceptam fidem CHRISTI, nulla immobilior.
 Ferunt, aliquando terra sua qualibet de causa peregrinos, cum primum redierint terramque tetigerint, pronos cadere in terram, & facto signo crucis, eam in terris osculari. O! inquit, terra christiana ante omnes.
 Adeo generis sui cultum attollunt, cœterorum contemnunt. ALBERT. CRANTZIUS in *Norvag.* Lib. VI. Cap. II. p. m. 754.

En lovlig Ambition er det som den Norske Bonde gemeenslig setter i at nære sig, leve andre utrængt og uden Gield, eller, om hans Odels-Gods er bebyrdet dermed, da at faae det indfriet af en fremmed Eiers Haand. Mange Bønder indbilde sig ikke lidet dermed, at de, efter deres Fædres Sandsagn, ere nedstigede fra Adelige, Grevelige ja Kongelige Huse, vegre sig og ved at forringe deres Byrd og Blod formedlelt en saa kaldet Mesalliance med Bønder af ringere Herkomst, hvilken Daarlighed ofte skiller deres Børn ved et Giftermaal, som de ellers vare vel tiende med. Men naar en Ting først faaer Anseelse af Ære eller Skam i Normandens Dyne, da er strax hans Partie taget, thi ærefier er hand i høyeste Grad, og den Høflighed jeg tilforn sagde hand forekommer enhver med, er ikke uden Hensigt til at betales med lige Mønt.

Nor-

Normandens Ambition kiendte Kong HAGEN den Gamle, da han efter MATTHÆI PARISIENSIS Ord af Kongen i Frankrig blev anmodet om at lade sine til Orient i den hellige Krig destinerede Troupes sanke sig, og giøre eet med den Franske Armée, men afflog det, fordi han vidste, de tvende Nationer vare hver for sig alt for stolte til at holde indbyrdes Eenighed. Bemeldte Skribent var selv den Legat, som bragte Kongen Brevet, og fik, efter hans egen Fortællelse, dette Svar af den Norske Konge: Grates refero copiosas piissimo Dom. Regi Francorum, qvi meum desiderat in peregrinatione Sodalitium, sed novi in parte naturam Francorum, & sicut dicit Poeta ego dico:

Omnisque potestas impatiens consortis erit,

Omnisque superbus impatiens consortis erit.

Gens mea impetuosa est & indiscreta, impatiensque omnium injuriarum, sed & molestia. Si ergo inter tales & superbos contentio oriretur, uterque nostrum irrestaurabile damnum incurreret &c. See THORM. TORFÆUM P. IV. L. 4. C. 35. p. 253. Af samme Rilde flyder de Norske Lust til at distinguere sig hver i sin Cirkel med Klæder, Boeskab og deslige. I de fleste Riibsteder, hvor Handelen giver Omgang med Fremmede, særdeles Engellænder, imiteres endog med ulige Kræfter, og til manges Ruin, denne Nations Splendeur og Overdaadighed i Tractamenter, Huusgeraad og Equipage (*).

Men

(*) Bore Bergenske Riibmænd, saasom meest nedstammende fra de tarveligere Hollændere eller Tydske, adfille sig kiendelig herfra, og befindende sig bedre ved en borgerlig Levemaade.

Men skönt Normanden stræber at efterfølge de Engelske i det Stykke, ligesom ogsaa i at indbilde sig det allerbeste om sit eget Land og Folk, saa findes han hiine dog gandske ulig i Henseende til den Venlighed og Hospitalitet, med hvilken hand beegner alle Fremmede, som knap nogensteds i Verden finde mere Godgjørenhed og Tienstfærdighed end her, hvor en Reisende sielden tillades at betale sit Logement; skönt det kommer vel ogsaa til deels deraf, at Reisende her ere rarere end andensteds, da Bonden og enhver gjør sig tillige en Pligt og en Ære af at tractere ham efter yderste Formue; Dog pleyer den Norske Bonde ikke at indrømme, endogsaa sin allerbeste Giest, den høieste Bord-Ende, som kaldes Høy-Sætte, og tilkommer ham allene. De trende Jule-Uger ere særdeles paa Landet bestemte til fri Mad og Drikke for enhver som gaaer ind og ud, saa at Bonden da giver til almindeligt Beste alt hvad hans Huus formaaer, og Bordet til den Ende holdes bestandig dækket, samt med nogen Mad besat (*).

Gæstmild-
hed.

§ ff

§. 8.

(*) JO. ISAAC. PONTANUS berømmer de Norske i denne og andre Henseende saaledes in *corograph. Descript. Dan.* p. 697. Incolæ sunt probi, sine fūco ac fallacia, exterorum amantes & si qvi alii hospitales. Et sane olim qvæ celebrata est JULIO præsertim CÆSARI Germanorum hospitalitas, ea velut hinc relegata hic adhuc locum tenet. Gratis enim peregrinantem excipiunt aluntqve. Is vicissim, si quid forte refundat, non ut debitum, sed ut benevolentia ac animi grati tecmerion accipiunt. Jule-Åften gaaer den Norske Bondes Hospitalitet saavidt, at han end ogsaa byder Fuglene til Giest, settende et utærsket Korn-Mæeg uden for Lade-Døren paa en Stang, hvorved Spurrer og andre smaa Fugle holde sig ret lystige.

§. 8.

Sundhed
og høy Al-
der.

Som nu Normanden gierne meddeeler, gjør til gode og glæder andre, saa lader han sig og selv gierne findes glad, bliid, mild og vel tilmode. Vindshye findes vel blant rige og fornemme Følk, der mere plages end trøstes af deres Fortrin i timelig Lyksalighed. Men Almuens store Hob, som i hvert Land udgjør Nationen selv, sees her saa munter, mild og bliid, som knap i noget Land, Frankrig undtagen. Det lidet de have at gjøre sig til gode med, som siden skal vises, smager og bekommer dem vel, og de nyde det tarvelig, undtagen i offentlige Samkvæmmer, da de gierne inclinere til alt formegen stærk Drik. Men daglig vide de af ingen Overflodighed, og derfor opnaae de allerfleeste i Sundhed en høy Alderdom. Mange naae 80 og 90, ja nogle 100 indtil 120 Aar (*). Nogle rare Exempler herpaa vil jeg anføre. Dog cave-res ikke for det allerførste, nemlig hvad Hr. J. RAMUS pag. 126. beretter om Auden Evindsen Biskop i Stavanger, som henimod Anno 1440. skal være død 210 Aar gammel, hvilket, supposito calculi fundamento, kunde være exemplum sine pari. Mindre uvist er det, at Adrian Rotker, som 70 Aar havde været Raadmand i Tronhiem, døde i forrige Seculi Begyndelse 120 Aar gammel, efter GERH. MILTZOVII Presbyterolog. p. 34. saa og hvad velbemeldte Hr. RAMUS skriver p. 194. om

(*) Sidstafvigte Anno 1751. have allene i Aggershuus Stift 136 Personer naaet til 80, 41 til 90, men 4 til 100 Aar, og derover.

om en Præst i Holtaalen i Tronhiems Stift, navnlig Hr. Michel, som ante Reformat. 1535. blev brugt af Erke-Bisp Oluf, til at sanke Hielp for Kong CHRIST. II. levede 150 Aar, og var blind i 30 Aar, samt hans Successor, Hr. Anders Bernhoft, der tierte ham for Capellan i 4 Aar og døde først 1666, maa altsaa have lignet ham i usædvanlig høy Alder: Maaskee Holtaalens Lust fører dette med sig, lige som nogle sige om Guldbrandsdalen, særdeles Læssøe Gield, der giennemstrynes af saa sunde Binde, at høyaldrende, som fedes ved deres Liv, drage bort for at kunde døe snarere andensteds end der. Hans Aasen, som først optog Roraas Kobberverk, hvor hans Portrait sees i Kirken, døde 1683, gammel 116 Aar, efter Hr. PEDER ABILDGAARDS Jubel-Prædiken p. 37. I følge af Hr. Cancellie-Raad WIELANDS maanedlige Tidender ad annum 1722. p. 55. skal da være død nær ved Stavanger en Bonde-Kone, navnlig Lisbet Walevand, i sin Alders 137te Aar, efterladende sin Egttemage 110 Aar gammel. Samme beretter ad annum 1725, at da døde Anna Salvigs, en Bonde-Kone i Næreen i Tronhiems Stift, 112 Aar gammel ved god Forstand og Hukommelse. Item ad annum 1728. p. 88. dog uden at anføre Navnet, at da er død i Rordals Sogn en Kone 127 Aar gammel, som giftede sig først i sit 66de Aar, levede i Egtteskab 55 Aar, og endda omsider i Enkestand 6 Aar. I Kiøbenhavn lever uden Tvivl endnu den af sin høye Alder bekiendte Normand, Christian Drakenberg, som udgaves for 113 Aar, da han for ongefær 15 Aar siden holdt Bryllup i Hans Excellence Græve DANNE-

SCHIOLDS Gaard, og maatte nu være hen ved 130 Aar, hvorfor og hans Portrait længe siden har havt den Ære at staae paa det Kongel. Konst. Kammer. Jeg veed ikke hvor højt det gamle Ægte Par har bragt sit Levnet, om hvilket forbemældte *Wielandske Relat.* p. 88. ad ann. 1727. giver den Beretning, at Manden Hans Hansen, da 97, og Hustruen Maria Mads Daatter, da 101. gammel, havde levet 70 Aar i Ægteskab tilsammen og beboet Steensgaard i Græfskabet Jarlsberg, hvor de begge befandt sig endda friske og vel, saa at Manden kunde gjøre Bonde-Arbeid. Anno 1735 døde Hans Gasmand, Arbeider ved Fegeland's Jernverk, 119 Aar gammel. Da han var 102 Aar, traadde han i sit andet Ægteskab og befandt sig saa vel, at han til Guds kunde gaae fra bemældte Fegeland til den Stad Dramen, det er en Vey af 20 Miile. *W. Relat. ad h. ann.* p. 7. Endnu rarere er den Casus, som An. 1737 blev indberettet i det Kongl. Cancellie, ved da værende Stift-Befalingsmand i Christiansands Stift, Hans Excell. de WITTH, om en Bondemand der af Provinsen, navnlig Knud Knudsen, som An. 1705 i sit 81 Aar havde begaaet Levermaal med sin afdøde Hustrues Søster, Ingri Tallachs Daatter, da 39 Aar gammel, hvorover de begge fik Døds Dom, men flyede til Fields, skulde sig 30 Aar i Skoven, levede som Eremiter af Jagt og hvorledes de kunde, indtil Qvinden blev 70 Aar og Manden 111 Aar gammel, var maaaskee ogsaa bleven ældre, hvis ikke Præsten, som han meldte sig hos, for at betienes med den H. Nadvere, af en indiscret Nidkierhed, havde bragt disse arme Mennesker i

En rar
Hendelse.

Dørig.

Øvrighedens Hænder og et nyt Fængsel, da den gamle
 Mand en oplevede den Kongl. Pardons Ankomst, men Qvin-
 den stod aabenbare Skrifte. Det allermærkværdigste og
 maaskee i alle Lands-Historier allerrareste Exempel i den-
 ne Materie vil jeg endnu anføre efter indhentet tilforlade-
 lig Relation, nemlig An. 1733, da begge deres Majestæ-
 ter, nu Høysalige Kong CHRISTIAN VI. tillige med
 Sin Stormægtigste Dronning, SOPHIA MAGDALE-
 NA, besøgte Norge og logerede paa Friderichshald hos den
 af sin Troeskab og Tapperhed berømmelige Hr. Oberst-
 Lieutenant Colbiørnsen, ville sidstbemeldte fornøye sine
 Høye Gæster med at see et saa kaldet Jubel-Bryllup,
 som i hans Hauge under Telter blev anrettet med 4 Par
 Bønder-Folk, indkaldte til den Ende fra næstliggende
 Egn. Af disse 8 Ægte-Folk var ingen under Hundrede
 Aar gammel, saa at de tilhøbe udgjorde over 800 Aar.
 Deres Navne vare: Ole Torresen Sologsteen, som siden
 levede 8 Aar, og hans Hustrue, Helje, som levede derefter
 10 Aar. Jens Öer, som derefter levede 6 Aar, med sin
 Hustrue Inger, som ligeledes derefter levede 7 Aar. Ole
 Bessøber med sin Hustrue N. og Hans Torlacksen, som
 derefter levede 10 Aar, med sig havende Joran Gallen,
 hvilken dog ikke var hans egen Hustrue, men for sin 100
 Aars Alder, laant til denne Actum, og levede ligesom
 Manden 10 Aar derefter. Disse 8 Ægte-Folk, hver af
 100 Aar, gjorde sig ret glade og lystige paa deres Jubel-
 Bryllup, dandsede med grønne Brude-Kranzer paa Ho-
 vedet for det Kongel. Herskab, uden Tvivl den allernys-
 digste Ballet, og fik en god Brude-Gave ved deres Hiem-

Et rart
 Jubels-
 Bryllup.

Reyse. Denne Merkværdigheds Erindring har jeg agtet mig saa meget mere pligtig her at conservere, saasom jeg ikke veed, at den af nogen anden er bleven antegnet. Skotlænderne, som til deels ligge med os i lige Luft, have og blant sig de fleeste Exempler paa usædvanlig høy Alder. Særdeles er merkværdigt hvad Sir RAB. SIBBALD anfører in *Prodom. Hist. Nat. Scotia* pag. 44. & Lib. III. p. 4. om en Mand ved Navn Laurentius, som i sin Alders 100 Aar tog endnu en Hustru, og indtil det 140de Aar roede ud i sin Baad at fiske, men endelig døde uden Sygdom, allene ved Kræfternes Afgang. Iblant de Svenske, som paa den anden Side ere Normandens Gienboer, levende med ham i lige Luft, skal findes endnu forunderligere Exempler paa usædvanlig høy Alder af 156 ja 161 Aar, hvorom, saavel som om de Nordiske Qvinders store Frugtbarhed, Hr. BUFFONS Ord af OLAO RUDBECKIO og hans Eragtning over de samme, lyde saaledes: "I Sverrig ere Qvinderne frugtbare. RUDBECK siger, "at de der, føde 8, 10 eller 12 Børn, og det er ikke rart, "at de føde 18, 20, 24, 28 indtil 30. Videre siger han, "der findes ofte Mænd, som overleve 100 Aar, at nogle "leve indtil Hundrede og Fyrrætte Aar, ja, at der har "været tvende, hvoraf den eene har opnaaet sit Hundrede "Sex og Halvtrediesindstivende, og den anden sit Hundrede eet og Tresindstivende Aar. Men det er sandt, at "denne Skribent er ligesom forrykt i den Materie om sit "Fæderne Land (Il est vray que cet Auteur est un enthousiaste au sujet de sa patrie) og at efter hans Foregivende skulde Sverrig i alle Henseender være det for-

nem-

"meste Land i Verden &c. BUFFON *Histoire Naturelle*
Tom. III. p. 172.

§. 9.

Men skönt Norge ligesom Sverrig i Almindelighed er et meget sundt Land, frietages det dog ikke fra sine egne adskillige Sygdomme. Særliges mærkes dette af os Indbyggere i Bergens Stift langs med Havet, og paa den Vestre-Side af Fjæfjeld, hvilket visselig gjør største Forskiel paa Norges Luft og med det samme paa Nor-mændenes Sundhed; thi i stedet for at Ultramontani, eller de som boe Østen og Sønden for os, paa hiin Side af bemeldte lange Fjeldstrækning, have baade Vinter og Sommer gemeenlig en klar Himmel med tør og reen Luft, ja saa reen som nogensteds i gandske Europa, da have vi i denne Provintz oftest en fugtig, tyk og taagefuld Luft. Denne formilder vel Vinter-Kulden, men tillige gjør den, da saavel som i de øvrige Aarsens Tider, vor Luft saa tyk og phlegmatisk, at naar andre Normænd komme her, synes dem, de ere langt uden for deres Fæderne Land og kunde ikke vel komme til rette. Aarsagen hertil er, at af det store Vester-Hav, lige fra America til Norge, opløstes daglig en stor Mængde Damppe eller Vand-Deele, hvilke ved Sydlige, Vestlige og Nord-Vestlige Vinde drives ubehindrede mod vore Kyster, fylde vore mange Fjorde, og støde endelig an imod bemeldte lange og høje Fjeldstrækning, som ligger 16 Mile Østen for os. Der finde Dampene Modstand, og kunde, for deres Tungheds skyld, ikke opløste sig høyt nok over Fjeld Toppene, for at passere videre, ikke heller kunde de komme tilbage igien, uden

Ulige
Sundhed
efter ulige
Luft.

uden naar en Østen- og Norden- Vind moder og driver dem ud igien. Heraf veed man paa hiin Side af Fjeldet intet at sige. Fjelfjeld gjør ligesom en Dæmning, der stopper for de phlegmatiske Hav-Dunster, hvilke om Vinteren ikke saasom her, kunde absorbere og smelte effluvia frigorifera, ey heller om Sommeren fylde Horizonten med umaadrlig Regn, saa at samme der bliver en Exception, men her hartad en Regel, i det mindste om Høst og Vaar. Blant alle Norske Kiebstæder holdes Christianssand for den allersundeste. Stifts-Propsten der paa Stedet, Velærværdige og i Sandhed Høylærde Hr. JENS CHRISTIAN SPIDBERG, giver i sit Brev til mig af 12 Maji 1751. denne Raison derfor: Christianssand ligger i en mildere Climat end vore andre Norske Byer. Den har paa alle Sider en frie Horizont, som renses ved alle Slags Vinde, saa at tyk Taage og heftigt Regn- Vejr ikke varer længe. Det gandske Terrain er tør Sand 10 à 12 Alne dyb, saa at Regnen hastig fortæres, hvorfor epidemiske Sygdomme ere rare og faae hastig Ende. Begyn- de de i een Marsens Tid, da endes de ved næste Omverling, hvorover man og her har meget gamle Folk af 80, 90 til 100 Mars Alder.

Udsællige
Sygdom-
me.

Hvad for Sygdomme her i Bergens Stift, saasom den usundeste Egn af Norge, meest ytre sig, vil jeg nu opregne, nemlig først hører herhid et Slags Skab eller Udslæt, som her og der findes blant de Strand- Siddere, der æde megen secd Fisk, og særdeles af den fede Torske- Lever samle sig et usundt Blood. Egentlig er det en Scabies

Scabies scorbutica, som vel kaldes Spedalskhed, men ikke saa smitsom, som hiin orientalske Lepra, anseet at mange Egte-Folk leve tilsammen, foruden at den Syge inficerer den Sunde. Men have de Børn tilsammen, da arter den undertiden, ikke altid. Saa gaae de og en Tidlang dermed, indtil Usundheden tager Overhaand og bryder ud i hestlige Bylder paa Ansigtet, da de føres til de for slige Patienter særdeles oprettede Hospitaller her i Bergen og Mosde i Romsdalsen. Vore Medici have længe holdt denne Spedalskhed for helbredelig hos Unge. Men skiont her med deres betimelige Cur er gjort Forsøg, har jeg dog ikke hørt nogen er bleven cureret grundig og uden Recidiv, skiont dertil vel og kand være den Anledning, at naar de nogenledes restituerede komme hjem igien, kunde de ey holde den foreskrebne Diæt saa nøye som udfrævedes (*).

Ggg

Hr.

(*) I Nord-Holland, hvor baade den fugtige Lust og det daglige Levnets Middel, nemlig megen Fisk, kand have samme Virkning, som paa Norges Vester-Side, horer jeg, at samme Scabies scorbutica ligeledes ofte ytrer sig blant Almuen, hvilket stadfæstes ved følgende Vidnesbyrd: Wy zyn nu in Noord-Holland, en ik heb nooit under zo weinig Volk, zo veele met Lazereye besmet gezien, als hier. Waarvan de reden gezegd wordt te zyn, dat zy zo veel versche Visch eeten. JAMES HOWEL *gemeenzaame Brieven*, I. Deel, II. Boek, No. 13. p. 151. At det almindelige Søe-Band, brugt baade udvortes og indvortes, skulde curere ikke allene Skjørbug, men endogsaa ovenbemeldte Slags Spedalskhed, naar den ikke har taget for meget Overhaand, men Glandulæ endnu ere conserverede, forsikrer den Engelske Doct. RUSSEL i en Piece, som kand esersees i det *Londonske Magazin* pro An. 1752. M. Jun. p. 278. Sammensteds heder det ogsaa, at det Slags Søe-Træe Quercus

Spedalsk-
hed.

Hr. LUCAS DEBES melder i Færøernes Beskrivelse p. 283. det som her bør finde Sted, angaaende den Norske Spedalskhed, hvilken her i Bergens Stift findes just at være af samme Art og Egenskab, som paa de lige over for liggende Færøer:

"Spedalske = Sygdommen i sig selv belangende, siger han, haver jeg den ikke villet forbigaae, Læseren til Behag, uden dens nogenlunde Forklaring.

"Medici skrive, at der skal være trende Slags Spedalskhed, nemlig: Tyria, af den Hug-Orm Tyro. Denne Spedalskes Hund er blod, og undertiden affkales ligesom Skiel, og sidder paa Huden mange Pletter og hvide Borter.

"Den anden kaldes Alopecia, saa kaldet af den Sygdom, ved hvilken Haarene affalde, ligesom af en Ræv. Mennisket, som med dette Slags Spedalskhed er befængt, hans Ansigt er rødt, hans Skiæg og Øyenbryne-Haar udfalde.

"Den tredje hedder Elephantia, af Elephanten, hvilkende blive lige paa Huden. Hvo der er besnittet med denne Sort, hans Ansigt og Legeme er fuldt af Knorter.
"Den-

cus Marina, som her findes nok af, skulde være got mod Mændens Forraadnelse og løse Tænder, naar disse saavel som Tand-Riødet og Gummerne gnies dermed. Er det saa, da fremstikker ogsaa heraf Guds omhyggelige Forsyn ved saa almindelige Hielpemidlers Uddeelselse til hvert Folk efter sin Trang. Om Norske Sø-Præer har jeg i dette Skrifts Første Del givet af den Esterretning jeg kunde samle.

"Denne Spedalskhed her falder i Landet, er gemeen-
 "lig Elephantia: Thi Ansigtet saavel som Lemmerne ere
 "meest paa alle fulde af blyefarvede Knuder, hvilke un-
 "dertiden bryde ud saasom Bylder, hvorved de see meget
 "heslige ud i Ansigterne; de ere ellers alle høse, og tale
 "igienneem Næsen. Om Foraaret og Høsten griber Syg-
 "dommens Kraft denneem meest an, hvorved da mange
 "bortdøe. Aarsagen til denne Spedalske-Sygdom befin-
 "der jeg at være Luften og Diæten. Thi her gemeenlig',
 "som tilforn er omrørt, er en maadelig kold og fugtagtig
 "Luft, som ellers i Almindelighed hos alle denneem, som
 "leve et stille Levnet, forarsager Skiorbug, hvilken er i
 "Slægtskab med Spedalskheden. Dernæst saa er meest
 "alles, besynderlig de Fattiges, Mad halvraaden Kød og
 "Fisk, desligeste er almindelig om Sommeren alles Op-
 "hold ferst Fisk og sød Mælk, uden noget Salt; hvorved
 "den, som ikke er af en stærk og god Complexion, kand
 "letteligen forderves i sit Blod, og naar det er fordervet
 "æder Sygdommen sig lettelig igienneem Legemet, indtil
 "den udvortes aabenbarer sig. Og naar saaledes een er
 "fordervet, kand og en anden letteligen besmittes, som er
 "af eens Complexion med den Syge. Og eftersom den-
 "ne Sygdom arbejder langsom udi Mennesket, førend den
 "udbryder, skeer det, at mange komme udi Egteskab til-
 "sammen, som meene sig paa begge Sider at være reene,
 "og findes omsider een af Parterne at være ureen. Un-
 "derligen handler Gud og Naturen med saadanne Perso-
 "ner i deres Egteskabs-Stat: Alt de Børn de avle, endeel
 "blive reene, endeel-ureene. Jeg haver trende Exempler

"udi mine Meenigheder, hvor Qvinderne have været uree-
 "ne, og have avlet mange Børn, som meest alle ere gifte,
 "og ingen befindes endnu at være besmittet: Hvorudover
 "Indbyggerne udi deres Frierie give sig ingen Tanker
 "om, enten deres Forældre have været reene eller ureene.
 "Jeg haver ogsaa Exempel, at Faderen haver været ureen
 "og dog Børnene sunde. Det befindes ogsaa, at naar to
 "leve tilsammen udi Egtteskab, og een af Parterne findes
 "besmittet, da, saa længe der ikkun nympes derom, holde
 "de sig tilsammen, som tilforn, intil de ved Øvrigheds
 "Middel adskilles, dog alligevel bliver den Karske uskadt,
 "da dog en anden ofte ved en ringe Omgængelse kand blive
 "besmittet. Her findes Exempel, som endnu er for Øyen,
 "at fattige Krøblinge dog reene, men uden al Hielp, der
 "indsatte udi Hospitalet blant de Syge, æde med dennem
 "omgaaes daglig med dennem, og blive dog gandske ube-
 "smittede deres gandske Livs-Tid. Hvad er det andet
 "end Gud stadfæster sit Ords Sandhed og sin Behagelig-
 "hed til dennem, som leve udi deres ærlige Egtteskab, og
 "som vandre i deres lovlige Bøye og derudi sætte deres
 "Haab til Hannem, at hverken Ild eller Vand, smitsom
 "Sygdom eller skadelig Pestilentske skal skade dennem.
 Saavidt Hr. DEBES.

Skiorbug. Den ordinaire Skiorbug ville i dette Climat være
 mere gængs, dersom ikke Arbeidet, som dens beste Reme-
 dium, holdt Safterne i Circulation; thi de, som lidet be-
 væge sig, og æde dog med god Appetit, kunde knap und-
 gaae den. Derimod har Naturen forordnet adskillige
 tilforn

tilførn beskrevne sunde Bær og Urter, særdeles den allerbeste Cochlearia eller Skee-Urt, som nogle æde raae, andre i et Decocto af sød Mælk. I Nordland, hvor den voxer allerkræftigst, under Navn af Erichs-Græs, nedshyltes den og bruges til Vinter-Kost (*).

Catarrhaliske Sygdomme, som falde paa Hovedet og Brystet, og her kaldes Kov og Krim, ytre sig ved Søe-Kysterne om Foraars-Tid, hos dem der ikke daglig komme i Luften, og derfor snarest føle dens kolde Phlegma, naar den rører dem. Dog denne Sygdom tiener til Renselse. Almuen, som ellers mindst besværes dermed, drikke suur Balde, saa varin som de kunde taale den. Derved løsnes deres constiperede sene Vædsfer og de befindende sig desto stærkere.

Landfarsøet er det Navn Bonden giver en Slags Landfarsøet. hidsig febrilsk Sygdom, hvilken dog kommer sielden, men da er smitsom og farer Egnen omkring, hvoraf den har sit Navn. Hr. LUCAS DEBES ligner den i Færøes Beskriv. p. 102. ved saadan Contagion, som den Soldaterne faae, naar de staae længe i en fugtig Leyer. Den er heftig og plinagtig, dræber endeel, og de, som

G g g 3

over:

(*) Paa Hitland haver Guds Forsyn skaffet samme Raad mod samme Sygdom, ved samme Leve-Maade. They live so much upon salt Fish, that they are very subject to the Scurvy, against which however Nature has furnished them with Plenty of Scurvy-Grass, for they use no Physicians nor Surgeons. *London Magazine for June 1752. p. 276.*

overleve, cures ved Naturens egen Hielp af Guds Naade, da man intet Middel veed derimod.

Allevælde.

Allevælde kaldes et Slags Sygdom, som med Riv og Glid ytrer sig snart i eet, snart i det andet Lem, ligesom Arthritis vaga, dog saa, at Allevælde ofte bryder ud i Saar og aabne Skader. Denne Sygdom tilskriver vor superstitieuse Almue enten en Havgust eller Jordgust eller Berggust, det er, efter deres Mening, saadan en skarp usund Lust, som skulde pustes paa dem af en indbildt Hav-Jord- eller Berg-Trold. Raad og Middel imod denne Allevælde er ligesaa urimelig, Ni Koners Mad, det er Melk og anden Bonde-Kost, samlet just af 9 Koner og blandet eller beredet af 3 Dreng-Børn, om Patienten er af Qvinde-Køn, men ellers af 3 Pige-Børn. De, som ere klogere, bruge Tiære-Laug, eller og ukogt Lyse, det er raare Tran af Fiske-Lever, baade indvortes og udvortes.

Begaving.

Begaving kaldes en Slags epileptisk Sygdom, af hvilken Patienterne gemeenlig ikke angribes saa heftig som andensteds, men derimod er den mere gængs her i Bergen, særdeles blant Qvinde-Kønnet, i Anledning af en detentione mensium, forarsaget maaskee ved Luftens Fugtighed og den megen Regn her falder imellem de steile Bierge. At nogle ville udlede den Sygdom af den Eiderdunn her falder og bruges i Senge-Klæder, men ikke finder Bifald af TH. BARTHOLINO i hans *Medicina Danor.*

Domest.

Domest. pag. 65. har jeg allerede tilforn erindret ved Eider-
Fuglens Beskrivelse.

I Østerlandet eller paa hin Side Fjeldsfield, veed man
saa got som intet at sige af disse her ved Hav-Siden sæd-
vanlige Sygdomme. Luften er, som før blev meldet, der
langt reener, tørrere og lettere, ja vel saa sund som i no-
get Europæisk Land. De lange og dybe Dale ere som
Buste-Rør, hvor Vinden streifer igiennem fra een eller
anden Ende og holder Luften altid sund, særdeles i Fjeld-
Bølgderne, eller de høiere Egne, hvor de fleeste døe af
Ulderdom, foruden at have nogen Tid solet Sygdom.
Dog har man ogsaa i forrige Seculo et Par gange seet
denne allersundeste Luft anstuet af Pestilenz, særdeles
Anno 1630, da den nye Stad Christiania derved mistede
3000 Indbyggere. Anno 1654 ytrede sig samme Contagion
paa nye, men greb ikke saa vidt om sig, efterdi man afbrænd-
te mange Skove og ved deres opstigende Varme og Røg for-
deelte Luften. Merkværdigt er ogsaa dette, efter Hr. Stifts-
Provst SPIDBERGS Observation i forbemeldte Brev, at
naar Pesten har grasseret i Norge, er den dog ikke kom-
men til Røraas, Ovikne eller Meldals Raabberverker,
thi dens forgiftige og smitsomme Effluvia ere dæmpede
ved den stærk svovelagtige Røg og Damp, der stedse op-
fylder Luften 2 à 3 Mile omkring Raabberverkene. Der-
imod er paa de Steder, af samme Anledning, Bryst-
Syge og Tæring mere gængs, men her paa Vester-Kan-
ten finder et svagt Bryst sig bedre i den fugtige Luft, som
mindre besværer Lungen end den reener, hvilken tillige
er

Nogle
gange
Pest.

er mere skarp og penetrant. Dersom den saa kaldte Engelske Syge, der meget plager Børn i andre Lande, havde sit Udspring af en fugtig og taagesuld Luft, efter Monsr. DAUBENTONS (*) Meening, da maatte man tænke, at den var meget gængs her i Bergen, hvilket dog ikke findes, da den her er saa got som ubekiendt. Det samme fandt man sige om de andensteds saa sædvanlige Kolde-Syger eller Tertian-og Qvartan-Febrer, hvilke man her ikke hører nævne, og kiendes hartad allene ved Nøgne fra fremmede Stæder. Smaa-Kopper, som i Danmark paa de fleeste Steder grassere hvert Aar, grassere her i Bergen hvert Syvende, længer Nord i Tronhiems Stift hvert Tiende à Tolvte Aar, men i de Nordlandske Fogderier ikkun hvert Sertende Aar, og giøre da undertiden desto større Skade paa Unge og Gamle. Da Smaa-Kopperne sidst grasserede her i Egnen, nemlig Anno 1749, toge de allene i Bergens Bys 528, meest unge, Mennisker bort.

(*) Il n'y a que deux cent ans, que cette maladie est connue; Elle a commencé en Angleterre, & de là elle a passé en France, en Hollande, en Allemagne &c. De célèbres Médecins ont cru que le Rachitis pouvoit être causé par un air froid & nebuleux chargé de vapeurs & d'exhalaisons &c. *Hist. Nat. Tome III. p. 56.*

Det tiende Capitel.

Fortsettelse af forrige, Rationen angaaende.

- §. 1. **N**ormænds Mad og Drikke.
2. Klæder og Dragter.
 3. Boeliger og Bygge-Maade.
 4. Udskillige Stænder og Levneds-Midler.
 5. Norsk Adels i de ældre og nyere Tider.
 6. Uforgribelige Tanker om den Norske Adels-Ret.

§. 1.

Sæst efter Normandens Complexion, Sindelag, Sundhed og Sygdomme, er det naturligt at give nogen Beretning om hans Mad og Drikke, Klæder, Huse, Levemaade, og hvad dertil hører.

Det første angaaende, da er i den, som i anden Henseende, allerstørste Forskiel paa Landet og Riøbstæderne. Disse, som beboes for en god Deel af Danske, Tydske, Hollandiske eller Engelske Folk, berede deres Brød og allehaande Mad meest efter Dansk Maade. Hvad den beredes af, habes og her vel saa got som nogensteds, dog det tamme Riød ikke saa meget, som i Danmark, men det

Norman-
dens Spi-
se i Stæ-
derne.

vilde derimod langt overflodigere. Ligeledes Fiske af adskillige Slags, de fleeste og beste, som noget Land kand være begavet med; Karper allene undtagen; Man siger og, at naar en Fremmed kommer her til Lands og seer en Dynge Østers eller Hummer-Stalle ligge uden for Døren af en Hytte, falder han i Forundring og mener der maae, efter Anseelse, boe meget fornemme Folk. Mælk-Bærene ere gandske feede, og hvad man i de sildigere Tider har begyndt at hente udenlands fra af Vine, Specerier og deslige, habes, med de i alle Norske Havne ankomnende Skibe, mere end Fornødenheden eller en god Huusholdning udcrævede, hvorom blev meget at melde, dersom mit Øiemærke var at moralisere i en naturlig Historie. De facto at tale, da leve de fleeste Norske Riob-mænd i deres Huse fast splendidere end mange Folk af Herre-Stand i andre Lande. Adskillige Slags Vine (at jeg skal tage den eene Post til Exempel) ere her saa almindelige, at jeg og flere holder for, der findes i Vin-Landene selv mange borgerlige Huusholdninger, som ikke fortæere mere deraf, end deres Lige gjøre her til Lands. I den Betragtning synes det dobbelt forunderligt, at Pape INNOCENTIUS VIII. An. 1490. dispenserede den Norske Kirke fra at bruge Vin i den Hæll. Nadvere, tilladende i det Sted at tage Mied, efterdi Vinen, som man foregav, ikke kunde holde sig her til Lands, men blev suur og forderbet af den strænge Frost, skiont denne formodentlig paa de Tider ikke har været strængere, end nu omstunder, da Vinen conserveres her saa vel som nogensteds. Dette merkelige Factum nægter vel BZOVIVS in *contin. Anna-*

lium No. 39. p. 329. men paa den flette Grund, at Paven, som sandt er, ikke havde Magt til saadan Dispensation. Falsum est, eum aliquod tale dispensasse, cum Summus Pontifex aliquid circa integritatem sacrificii immutare non possit. Denne Slutning, a jure ad factum, kunde og komme os til at tvivle, om Præsten i den Romerske Kirke paa alle Communicanternes vegne tog Kalken til sig allene. Sandfærdigere skriver VOLATERANUS in *Commentar. URBAN. Lib. VIII. Norvegiæ INNOCENTII VIII. concessione permissum, sine vino calicem sacrificare, quod immenso frigore vinum in illa regione importatum acescat. Cujus rei gratia legatio missa. See mere herom i Annal Eccles. Dan. Tom. II. Lib. VI. c. I. p. 331.*

Landmanden holder i Norge som andensheds fast ved sine Forsædres ældgamle Leveemaade, som i andet saa og i Mad og Drikke, hvorfor han og har størst Deel i den tilforn omtalte Helbred og høye Alder. Brødet, som den væsentligste Legems Næring, bager Bonden ikke, uden til Høytid eller Giestebud, af Rug, efterdi han, som tilforn er viist, avler paa de fleeste Steder ikkun lidet af den Sæd, og om man vilde give ham daglig Rug-Brød at æde, skiottede han en derom, efterdi hans Mave, som uvant ved Suurdey, ikke vel kand komme til rette dermed i Begyndelsen, hvilket vore Norske Soldater blive vaer, naar nogle af dem udcommanderes og faae Commis-Brød til Underholdning, da det hos mange i Begyndelsen forarsager Bug-Løb.

Bondens
Føde.

Gladbød.

Havre er i de fleeste Provinzher den beste Sæd, men langt større, hvidere og kiærnesfuldere end fremmed Havre. Deraf bager Bonden sit Brød, ikke som af Rugen i tykke Stykker, hvilket til Forskiel kaldes Stumpe-Brød, men i Glad-Brød, det er flade Kager, ikke tykkere end en god Tostilling og derhos runde (*), efter Figuren af den tynde Jern-Plade eller Steen-Helle med Jld under, over hvilken Qvinderne med et lidet Træ udrulle en Håandsfuld Deig, og knap faaer den flad, førend den tillige har nok paa den eene Side, da den med en undersiukken Pind vendes og strax bliver færdig, saa at Bagersten paa een Dags Tiid kand expedere et Mars Forraad eller mere, om hun vil; thi dette Brød forderves eller mulner aldrig, naar det glemmes paa et tørt Sted, ja nogle holde det ældste for det beste, saa man i gamle Dage holdt det for en god Huus-Moder, der kunde forelegge sin Son paa hans Bryllups-Dag et Stykke af det Brød, som var baget til hans Barsel-Færd.

Bark-
Brød i
Dyr-Tiid.

Naar Dyr-Tiid indfalder i haarde Frost-Maar, eller af deslige Anledning, da pleyer den Norske Bonde at gribe, efter gammel Sædvane, til det haardeste, men visseste Middel, nemlig at kaage, tørre og male Furre-Bark, og dermed forsøge sin liden Forraad af Havre-Meel, hvilket Brød vel har nogen Bitterhed og derhos en resinæus Smag, kand ey heiler give saa fuld Kraft og Føde, som det

(*) I Mingrelien, Georgien og de Egne bruges ligesaadant Brød. Ils ont du pain mince comme du papier, Cheval. CHARDIN Voyage en Perse Tome I. 2. P. p. 186.

det reene Korn. Ikke desto mindre finde nogle for got, ey at vænne sig gandske derfra, endog i gode Aaringer, da det ey behøvedes, men de æde undertiden lidet deraf, for at ikke være det gandske uvant i Nødsfald, hvilket sidste, Gud skee Lof, ikke ret tit indtreffer i hvert Seculo (*). De Svenske Naboer behielp sig paa samme Maade, endog naar de ikke just trængde dertil. Saa siger Hr. PED. HÖGSTROM i hans Lapmarkske Bescrivelse s. 19. p. m. 375. "Af Furre-Stoven veed man at betiene sig end-
"ogsaa til Livs-Ophold, saa at manges brav Mand og mo-
"dig Soldat i vort gode Bester. Botten bliver med disse
"Frugter saavel opfødt, som andre med Hvede og Rug,
"saasom man just ikke altid af Nød behielper sig med saa-
"dan Spiise, men for at vedligeholde en gammel og ædel,
"men dog nu paa mange Steder foragtet Dyd, som kal-
"des Sparommelighed. En Arbejder merker ikke, at hans
"Kræfter formindskes ved det han spiser Barke-Brod.
Saavidt Hr. HÖGSTROM, hvis sidste Ord give mig
meest Forundring, om de ellers grunde sig paa tilstrekke-
lig Forfaring. I det sidste dyre Aar og vedvarende Mis-
vært her til Lands, nemlig An. 1743 og 1744, da man
paa mange Steder maatte gribe til det gamle Raad,
Hh 3 for-

(*) I denne Bergenske Provins, som dog er mindst frugtbar, veed man, Gud skee Lof, allermindst af Korn-Mangel at sige; thi vore Riobmænds idelige Handel med Danmark og andre Lan-
de ved Øster-Soen, gjør, at deres Korn-Huse, saasom gode Ma-
gazinier, gemeenlig ere saa vel forsynede, at de endog i Nødsfald
ofte kunde forsyne fremmede Lande, ligesom i dette Aar mange
Tusinde Tønder Korn-Bare her fra Bergen ere udfibede til
Frankrig og Portugal.

forsøgte nogle at bruge Alme-Bark, ligeledes tørret og malet, hvilken skal være fundet sødere og paa nogen Maade behageligere. Andre førde sig denne Alme-Bark saaledes til Nytte, at de blødede den i Vand, hvilket deraf blev sødt og tillige saa sejt som en Egge-Hvide, der lod sig trekke nogle Allen. Deri æstede de halv Havre- og halv Furre-Barks Meel, da Deven holdt bedre til sammen og Brødet blev mindre ubehageligt. Paa de Steder, hvor Bonden har meget Gisserie, forsøgte man og den gang at tage Torske-Rogn og ælte den i Haver-Meel. Det gjorde Brødet heel tæt, derhos blødt og, i det mindste for den Hungrige, velsmagende. Dog har man sagt mig, at svage Mæver kunde ey taale det, og fik til deels Blodgang deraf (*). Om Barke-Brød, saavelsom Glad-Brød i Almindelighed, taler TH.BARTHOL. in *Med. Dan. Domest.* p. 304. meenende at PLINIUS ogsaa har kiendt et Slags af det sidste. Ex abietis corticibus

in

(*) Ligesom Islænder og Finlapper, saa og de Normænd, som boe disse sidste nærmest ved Søe-Kanten, behjælp sig med tør Støkfisk i Steden for Brød. Det samme beretter MARC. PAUL. VENETUS om Indbyggerne i den Arabiske Provins Alden p. 163. *Fiunt etiam ab incolis panes biscocti ex piscibui, idque in hunc modum: Concidunt pisces minutim atque contundunt in modum farinae, & postea commiscunt & subagitant quasi pastum panis, atque ad solem desiccari faciunt.* Saa skriver og GEMELLI CARERI i sin *Voyage autour du monde* Tom. II. p. 319. om Indbyggerne paa den De Lundi og Augon i Sinu Persico: *Ils n'ont de meilleur aliment que des Sardines. Ils les font sécher au soleil, & elles leur tiennent lieu de pain pendant toute l'année.*

in Norvegia panem conficiunt frugum inopia, & in regionibus Boreæ frigidioribus ex glandibus, corylo & fago. Placentæ illæ Norvegicæ ex corticibus arborum compactæ sunt tenuissimæ & longiorem ætatem ferre possunt, quam panis bis coctus seu buccellatus, quo nautæ in longis itineribus utuntur. Alias placentas pinsunt ex farina hordei & avenæ, quas *Fiad-Brød* vocant, quasi panes planos. *PLINII* *Artoptitii* creduntur, de quibus *Lib. XVIII. c. II.*

Alf Havre, deels af Byg-Meel, kaager Bonden sig ogsaa jevnlig Grød eller Velling, hvilken sidste han kalder en Suppe, og kaager enten salt Sild deri, eller æder den dertil, ligesom ogsaa suur saltet Makrel og Lax, thi til Fuldkommenhed vil han, efter sin Smag, ikke have nogen Slags Fisk saltet, men den maa have en Syrlighed derhos. Torsk og anden Fisk tørrer han i Vinden, og er den bekiendte Bergesfisk saa kaldet, enten fordi den meest faaes her fra Bergen, eller fordi den legges paa Steen-Berget at tørres af Vind og Soel (*). Til fersk Fisk har Bonden her ogsaa bedre Raad end andensteds, og oppe i Landet tager han i ferske Søer og Elver Drreter, Gedder og

Sunt eller
Silmad.

(*) En særdeles Bonde-Ret bruges her til Lands, og har uden Tvivl ogsaa fordom været i Danmark saa brugelig, at Endskøn deraf har taget Anledning til det Navn *Grüg-Kopf*. Denne Mad bestaaer deri, at man tager halvparten Grød eller Meel, og halvparten fed Torske-Lever, vel hakket og blandet tilhøbe, fylder det i Torske-Hoveder at kaages deri og ædes deraf. Navnet er *Rams-Zovet*, item *Kamperute*.

og andre i god Forraad, ligesom han af Narfugl, Kyper, Harer, Hiorte og Kendsdyr, selv fortærer hvad han ikke om Vinters Tid kand føre til langt afliggende Kiøbstæder at sælge. Koer, Faar og Gedder slagter han til Vinterhold, salter og røger ikke alt Kiødet, men skærer noget i lange Strimler, bestrøer det med lidet Salt, tørrer det saa i Vinden og æder det som Spege-Mad, hvilket kaldes Skarpe, og udkræver en Bonde-Mave at fordøyes i. Af Mælk bereder han adskillig Slags Ost, saa og en feed Moos, kaldet Mossen-Brim, der skal være en Delicatsse efter hans Smag, og er vel saa i Sandhed; thi Smagen, saavel som andet, retter sig efter Banen, ligesom denne efter Opdragelsen.

Drikke.

Sin Drikke bereder den Norske Bonde ogsaa efter Landets Lejlighed, nemlig om Julen maa han have sig en Forraad af got stærkt Æl, ligesom til Gilder og Samkvem, da det efter Talemaaden settes paa heed gang eller Giær, saa det kand være rusende i Hovedet. Ved anden Lejlighed er et Slags tyndt Æl, som her kaldes Mungot, hans Forfriskelse. Ellers drikker han Blande, som er en Blanding af Mælk og Vand, om Vinteren af Vand og suur Valde, kaldet Syre, hvilket Bonde-Konen til den Ende kaager og forvarer om Sommeren (*).

Qvæ

(*) Denne Syre bliver omsider saa suur, som Biinædise, i hvis Sted den ogsaa bruges bar, men naar man vil bruge den til at drikke, blandes en god Deel Vand deri.

Quæ virtus & quanta boni si vivere parvo

Discite. HORAT.

Her maa og merkes, at som en koldere Lust ikke tillader saa megen Transpiration, som i varmere Lande, men holder Varmen ind ad til Maven, saa er de Norske Appetit, og deres Kraft til at fordøye, langt større. Forskiellen vide vore Bergenske Kjøbmænd best, naar de in Martio udrede deres Skibe, som fare paa Robbe-Fangst under Grønland eller Spidsbergen, da de udkræve just dobbelt saa megen Victualie, som naar de siden in Junio eller Augusto fare med samme Mandskab til Spanien eller Strædet og nøyes med halv Portion.

Blant sine Aggrémens regner den Norske Bonde, Søemand og Fisker, næst Brændeviin, som man overalt har stor Smag i, Tobak, en allene at smøge, men ogsaa at tygge, hvilket han holder lige saa sundt og velsmagende, som Indianerne deres Betel-Areck. Røg-Tobak blev først bekiendt i Norge An. 1616, da en Allen kostede 3 Mark. — Kunde den Vært avles her til Lands, for de korte Sommerses skyld, som ellers ere varme nok, da var det et stort Gavn, thi den Udgift beløber sig aarlig til nogle Tønder Guld, og er mindst at misunde Søemanden og Fjeld-Bonden, som i Vind og Kuld opmuntret sig dermed. Af Snuus-Tobak, som her kaldes Næse-Meel, er Bonden en mindre en Fisker og bærer gierne sit Snuus-Horn i Lommen. Hans Excellence Statholder GYLDEN-LØVE vidste, i den Henseende, den Norske Bondes Smag saa vel, at han, i sin Invasion paa Viig-Siden, lod deraf

Tobak.

uddeele ugentlige Portioner til den gemeene Mand, og af den Snuus-Tobak, som da blev tilovers, findes endnu nogle Tønder fulde staaende paa Løyn-Huset i Aggershuus.

§. 2.

Klæde-
Dragt i
gamle
Dage.

De Norskes Klæde-Dragt angaaende, da har den intet særdeles i Stæderne, men vel paa Landet. Den allerældste Dragt var uden Tvivl samme, som Finlapperne endnu holde ved, bestaaende i nogle flette Belter af Rensdyrs-Skind. Da Nisserne eller Othins Følgeskab besatte Norden og tvang de gamle Celtiske eller Seytiske Folk, enten at retirere sig til Fjelds, eller at antage deres Levemaade, om de vilde passere for ærlige Folk, saa indførtes en anden Façon, hvorom OTTO SPERLING fandt eftersees i hans *Commentat. de veteri Danorum vestitu*. Men at jeg skal blive ved den Norske Dragt in specie, da synes hiin første Forandring ikke at have havt nogen saadan Splendeur, Anseelse og Overflødighed (*), som den der blev ind-

(*) Om de Nordiske Folkes ældgamle Kiortel, kaldet *Joop*, handler OTTO SPERLING vidtløftig i sine lærde Anmerkninger over Erke-Biskop ABSOLONS *Testamente* p. 119-123. hvoraf jeg ikkun vil anføre dette Sted, for at vise, andre har forud taget Klæde-Moder af os, ligesom vi siden af dem: *Qvis vero crederet, Danicam vocem Joop tot terras peragrassæ, & tantam gloriam sui excitare potuisse. Bene concludit MENAGIUS, postquam in lexico suo omnia recensuit: Les Allemands disent GIUPP, pour dire un JUPPON, & je crois que c'est de ce mot Allemand que l'Italien Giubba a été formé. Unde Germani traxerint ac habuerint hoc nomen & alia plura nemo habetenus sollicitus fuit. Ex Dania enim, Norvegia & Svecia nemo credit quicquam proficisci posse quod juvet, cum tamen*

inførdt midt i det Ellevte Seculo, under Kong OLUF HARALDSEN, der anlagde Bergens Bye, og gjorde, at mange Riobincænd komme did fra fremmede Lande, medførende fremmed Klæde-Dragt; thi saa skriver SNORO STURLESEN herom i sin Norske Kronike pag. 383: "Da toge Norske Mænd mange fremmede Sæder og Klæder op, baade med stattelige Hosser snørte om Beenene, og Guld-Ringe spændte om deres Lægge, og høye Silke-Sjede Skoe, belagte med Guld og Silke-Dipper udi, og Riortle, som vare knæppede til Siden, og Ermenne sein Alne lange og meget snævre, og skulde kruses eller rynkes alt op til Armerne, med andee flere fremmede Lands-Sæder. Af denne Beskrivelse sees, at man den gang allerede har inclineret til Pragt og Overdaadighed. Dog synes de side og lange Klæder, som Asernes eller Østerlændernes Dragt, endnu ikke at være omkøstet til kortere, førend i bemeldte Kong OLUF SONS Tid, hen imod An. 1100. Thi om

Tit 2

Kong

ad antiquitatem omnem illustrandam, hinc fere petenda sint omnia, si quis recte sapere vult. Usus est illa voce chronici Norvegici scriptor in Manuscr. de MAGNO BARFOD, Rege Norveg. dum ejus armaturam & vestitum describit p. m. 399. *Hann hafði oc Silki Hiup rautan y firskeyrto, oc skorit fyrir oc a bak med guli silki leo.* h. e. Tunicam rubram sericeam, anteriorius & posteriorius Leone flavi serici insignatam, super indusio gestavit. Quod satis docet, vocem *Joob & Hiup*. antiquam Danicam & Islandicam esse. Ita quoque paulo post eadem historia memorat: *Eivindr hafði oc silki hiup, med sama hætti sem Konungr.* h. e. Evindus etiam tunica serica, eodem modo quo Rex indutus erat. I de sidste Ords Oversættelse tænker jeg, det er uueligt at den gode O. SPERLING fandt have taget feil, da med sama hætti, torde være med samme Hat, eodem pileo, non eodem modo.

Kong MAGNUS OLUFSEN, som af Klædernes Forkortelse og Føddernes Blottelse blev kaldet MAGNUS BARFOD, heder det hos bemeldte SNORRO STURLESEN p. 397. saaledes: "Det siges, at Kong MAGNUS brugede meget Vesterlandste Klæder, baade han og hans Mænd, og en Part af hans Folk ginge barbenede og havde stakfede Riørtler; thi blev Kongen kaldet Magnus Barbeen eller Barfod.

Bonde-
Dragt.

Bonden, som i alle Lande er den eeneste der en retter sig efter Modernes Omskiftelse, har vel ogsaa her nogen Forskiel paa sine Trøyers og Buxers Façon, saavel som Farve, men dog er Forskiellen mindre kiendelig i andres end i deres egne Dyne. Allene de saa kaldte Strile-Bønder her nærmest ved Bergen have dette særdeles, at de bære Buxer og Strømper sammenhængende i eet, noget nær som Husarerne. Men i hvordan Under Klæderne ere, saa bæres overst ingen Riørtel med Folder, Knapper og Tasker, som den Danske Bonde nu bruger, men allene en Kofte eller lang og vild Trøye, bestaaende, ligesom Resten, af Vadmel, hvilket nogle til Hæders indfatte i Kanterne og Sommerne med Vadmel af anden Farve, saa det synes som en Slags Galonering, og seer artig ud. Særdeles falder det i Dynene, at alle Hardanger-Bønder indfatte deres Klæder, som ere sorte, med røde Kanter, hvilket adskiller dem fra deres Naboer Baasserne, der ere gandske sorte, ligesom Strile-Bønderne gandske hvide, men med en sort Indfatning paa Kanten, og henimod Sognefiorden bæres guult og sort tilsammen, saa at næsten enhver Egn her i Provin-

hen

Norsk Bønde-Dragt i Bergens-Fan

hen har noget særdeles, og i andre Provincher ligeledes. Det Badmel eller grove Klæde, som Bønderfolk her bruge, væves efter gammel Skik, med en saa kaldet Opsta-Gang, Bæverie. det er en Væv, i hvilken Garnet hænger ned ad Beggen med Steen-Vægt ved Enderne, for at holde dem stramme. Det seer ud næsten saasom naar Tapetmagerne væve deres Hautelice. I Steden for en Væv-Skee af Rør at slaae ind med, bruges et Instrument, som ligner en Sabel, gjort enten af Been eller Jern, som giver stor Eftertryk. Arbejdet gaaer langsommere afsted, end ved de almindelige Væve, som her kaldes Rør-Gang. Men derimod mener man, at det Badmel, som væves med Opsta-Gang, er langt tettere end det andet, og bliver efter Krympningen saa fast som en Filt. Om de Urter og den Mosse, som de farve det med, er tilforn meldet noget ved anden Anledning. Paa Hovedet bæres enten en nedhængende Hat, eller en liden brun, graa eller sort Hue, rund som en Skaal og sanket af mange Stykker, hvis Somme staares med sort Baand af Silke eller Floret. Paa Fødderne have de Skoe af en egen Façon, uden Hæle og uden kiendelige Saaler, bestaaende af tvende Stykker, nemlig Over-Læderet, som slutter lige med Foden, og det Nederste, som sankes dermed i mange Rynker og Folder. Om Vinteren og paa Kænser have de Skoe, Skoe. som kunde passere for halve Støvler, da de gaae et Quarter eller lidt længer op paa Beenet under Leggene, og snøres paa Siden tilsammen, snart som de gamle Romeres Skoe. Naar de reyse over Fjeldene og maatte synke alt for dybt ned ved hvert Trin, sætte de Foden i Truxvier bestaaende af en Runding som et lidet Tonde-Baand, og

giennemdraget med Vidie-Grene, ligesom Snorer, der fatte i Sneen og bære Foden op (*). Men den Gang er umagelig, og naar de have lang Vey, da bruges Skie at løbe paa, det er et Par tynde Fiele, en bredere end Foden, men 3 à 4 Alne lange, fortil spidse og neden under gandske glatte, ogsaa vel overdragne med Sælhund- Skind, saa at de tette og glatte Haar ligge tilbage. Med disse Sneeskoe løbes, ligesom paa Is med Skøiter, hastigere end nogen Hest kand komme afsted, og af den Marsag kand det Corps Soldater, som kaldes Skie-Løbere, i Krigs-Tid gjøre hastig og god Expedition, ligesom Husarer. Hals-Klud eller deslige bruger den Norske Bonde ikke uden til Hæders. Hals og Bryst beholder han aaben, saa at Sneen san- kes derpaa, hvilket han agter for sin Prydelse. Derimod bruger han frem for andre et Skiul over sine Puls-Aarer, som derved holdes varme, nemlig et Slags brede uldene Baand, kaldet Væslunger, som støbes nogle gange omkring Haand- Ledet og holdes for at give stor Styrke. Om Livet bæres et Læder-Belte garneret, til Ansæelse, med nogle Messing-Pufler. Derved hænge, i en Messing Kiede, hans Tolle- Kniv, hans Nøgler og andet smaat Redskab; Navnet paa

Alben
Hals og
Bryst.

Skire.

alt

(*) Mons. CHARDIN forestiller, i sin *Voyage en Perse* Tom. I. p. 140. ved Raabber-Stif, en Mingrelisk Bonde ved Pontum Euxinum, med ligesaaadanne Snee-Skoe eller Norske Truviar paa Fodderne, saa man seer hvorledes natura rerum lærer de længst adskilte Nationer, i lige Omstændigheder lige Raad mod lige Vanskelighed. Dog hvem veed, om ikke de Nordiske Aser, Ochins Tsi-hængere, som komme fra Orient, have været just fra den Egn.

alt dette er Glire (*). Qvinde: Kionnets daglige Dragt veed jeg ikke saa nøye at gjøre rede for, skönt den ogsaa har sin Distinction. Men i Kirken og hæderlige Sam- Qvinders Prydelse. qvem pryde de sig med snorede Trøyer, sølvslagne brede Læder-Belter, gemeenlig paa 16 a 20 Rdlrs. Værdie, derhos Sølv-Klæder, som svøbes 3 a 4 gange om Halsen og have i den nedhængende Ende en Daler eller anden stor Penge, som maa være forgyldt. Bryst-Duge og Huer bære de behængte med Sølv-Messing- eller Tin-Plader og Pukler, samt store Finger-Ringe, ved hvilke henge atter en Hob gandske smaa Ringe der give Lyd og Anseelse. Naar en Bonde-Pige staaer Brud, behænges saavel hendes flettede Haar, som hendes Klæder, med al den Prydelse man fandt sanke af deslige Belter, Spender, Pukler, Plader, Knappe og Ringe, jo mere jo bedre, saa at hun faaer en heel grotesque og forunderlig Anseelse, sin naturlige Skabning til liden Fordeel (**).

§. 3.

De Norsskes Boeliger og Huses Bygning an- Boeliger. gaaende, da viser Finlappernes Telte paa Kølens Fjeld, nem-

(*) Ligesaadanne Belter med derved hængende Redskaber tilskriver bemeldte Mons. CHARDIN loc. cit. hine Mångreliske Indbyggere: Les grands ont des ceintures de cuir, larges de quatre doigts, couvertes de plaques d'argent, & chacun attache à la sienne un couteau & la pierre à eguiser.

(**) Denne Prydelses almindelige Navn er her i Egnen Ansti, hvilket nogle ville udlede fra det i Pavedommets Tid brugelige Agnus Dei, som da var den vigtigste Ornat, særdeles naar det blev hentet fra Rom og der havde faaet Pavens Benediction, da den der bar saadant lidet Stykke Sølv i Skikkelse af et Lam ansaae det som et sikkert Amuletum mod alt Ont.

nemlig nogle runde Hytter, bestaaende af 6 a 8 Stager, overhængte med Skind eller Badmel, hvorledes Landets første Indbyggere behjælp sig her, ligesom i Tydskland selv, efter TACITI Beskrivelse om deres Levemaade. De vare vagabundi, levede meest af deres Jagt, Fiskerie og Fædrift. Naar de i een Egn havde gjort reent Bord, saa at nogle saa Familier, som holdt sig tilsammen, ikke fandt Ophold paa det Sted, flyttede de lettelig deres Hytte og liden Huis. Geraad til det Sted, som de paa nye udsøgte sig efter eget Behag, siden heele Landet tilhørte dem i Fællesskab, og primus occupans var den rette Jorddrot (*). Den Asia-tiske Colonie, som kort for Christi Fødsels-Tiid indtog alle Nordiske Lande og udbredte sig deri, byggede Hus til bestandigere Brug, og hertil fandt de Materialier nok i Norge, som endnu fournerer saa mange andre Lande det manglende. Imidlertid har Normandens Lust ikke været at bemøye sig med Steenbrækning og murede Bygningers Opførelse. I nogle Kiøbstæder, særdeles her i Bergen og Christiania, har man, fra dette Seculi Begyndelse, lagt vind paa grundmurede Huse, og i de ældre Tider bygtes vel ogsaa nogle Kirker af Steen, særdeles den kostelige Beeg-Steen, som Tronhiems Dom-Kirke er bygt af og fordum var en Prydelse for heele Norden. Men i Allmin-

Kiøbstæd:
Bygning.

(*) At denne var de ældste Folkes Levemaade endog midt i Europa vidner STRABO Lib. VII. Commune omnium est, qui istis in locis degunt, facilis & expedita soli mutatio, ob tenuitatem victus, & quod neque colunt agros, neque fructus recondunt: Sed in casis habitant, structura in unum diem constantibus. Cibus eis a pecore plurimus ut & Nomadibus, quorum etiam imitatione, rebus suis in currus positus, facile cum pecore abeunt.

delighed er her aldrig brugt eller bruges endnu paa Landet andre Huse end af Furre- og Gran-Træ, hvis Stammer legges Stok paa Stok over hverandre, og sælles tilsammen i Hjørnerne, saa at den eene er indskarret i den anden og ikke kand vige eller give sig det ringeste. Enhver af disse Stokke hugges paa to Sider noget flad, saa at de slutte tet tilsammen. De andre to Sider lades runde og skiules undertiden med en Bord-Klædning, særdeles i Riobstæderne, hvor samme males med Olie-Farve, saa at Husene faae en god Anseelse. Slige Træ-Huse holder man for at være sundere, varmere og mindre fugtige, end de murede, skjønt deres Fare i Jdsvaade er større, hvorfor man i Stæderne legger Vind paa brandfrie hvelvede Kieldere til at berge det Koftbare i. Bore Bergenske Indbyggere betroe deres bedste Sager, som ere uden daglig Brug, ikke deres Boe Huse i Byen, men deres Pak-Boder i Sandvigen, som er en Forstad, bestaaende meest af Korn-Spiker og deslige.

Paa Landet bygges Gaardene ikke ved hverandre, men ligesom paa en Deel Steder i Schweiz, i Holland og Bønder- Gaarde og Huse. Marss-Landene, hver Gaard for sig, saa at den har sine tilliggende Agre og Enge ikke i fælles Marker, men adskilte og liggende omkring den (*). Dog synes mangen Bonde-Gaard langt fra ligesom det var en Torp eller liden Lands-Rue

(*) Paa Sundmør og andensteds her i Stiftet, seer man nogle saadanne eenlige Gaarde, liggende paa den flade Top af et Fjeld, omgivet paa alle Sider med saa steile Kanter, at ingen Fæstning kand være uovervindeligere, da den eeneste Opgang bestaaer i en smal Gødstie, paa hvilken her og der findes Træ-Trapper heftede til Fjeldet og hengende derpaa saa steil over Ende, at en Uvante ikke vel torde driste sig til at stige derop.

Bye, efterdi den (endogsaa naar ikkun een Mand boer derpaa, da den ellers gemeenlig er deelt blant 3, 4 eller fleere) bestaaer sædvanlig af 6. 8 a 10 adskilt liggende Huse, hvert til sit Brug, da Stadburet, som ellers kaldes en Stolpebu, og er det Magazin hvor allehaande Mad-Vare glemmes, staaer længst fra Baaningen for Fares skyld, er ogsaa opløstet paa Stotter, at man fand gaae derunder, paa det Jordens Fugtighed ikke skal trekke sig derind, ikke heller Muns og Uton komme derop. Ildhuset, hvor Mad og Drikke tillaves, staaer ogsaa adskilt, ligesom Korn- og Høe-Lade, Ovæg-Huse og deslige. En Bonde-Gaard har og gemeenlig sit eget Overn-Huus eller Mølle ved en liden faldende Elv, item sin egen Smidie, efterdi enhver Bonde er sin egen Smed, som jeg før har erindret. I Oplandene, hvor Bygnings-Tømmer er af liden eller ingen Kosti-barhed, finder man mange Bønder-Gaarde saa store og anseelige, som andensteds Herre-Gaarde, da Boe-Huset gemeenlig er af 2 Etages med en saa kaldet Svale eller et Gallerie af Tralverk paa Siden, saa og panelede Stuer og gode Vinduer. Det sidste at erindre kunde synes overflødigt, for den som ikke veed, at Vinduer ellers ere nye i de Norske Bønder-Huse, og ikke efter Landets gamle Brug; thi paa denne Side af Fjælfeld, eller i heele Bergens Stift, hvor man synes antiqvi moris tenaciores, er det rart, endog hos en riig Bonde at finde en saa kaldet Glar-Stue, det er, et Baan-Huus med Vinduer paa Siden. Spørges der, hvorfra man har Dags-Lysen? Da svarer jeg, allene oven fra Taget, imellem hvilket og Stuen er intet Loft, og midt

Rog-Stue
og Glar-
Stue.

midt paa Rygaasen et firkantet Hul, saa stort som et maadeligt Vindue, kaldet en Liur. Denne lades om Sommers-Tiid og i got Veyr gandske aaben, men ellers bedekkes med en Siaa, det er en Træ-Ramme, som passer sig til Liuren, og er bespændt med en maadelig tyk dog klar Membrana eller Hinde, som drages af det slagtede Creaturs Mave, noget stærkere men lige saa klar som en Blære. Denne Siaa løstes af eller legges paa ved en Stang, og samme Siaa-Stang, som et useilbarligt Meuble i hver Bondes Stue, er det, som den der kommer i Bondens Gaard, at rygte et vigtigt Vrende, særdeles Frierie, maa holde Haanden paa, den Stund han fremfører sine Ord. Af bemeldte Liur eller Liur-Hul uddriver ogsaa Røgen i dette Slags Stuer, som, til Forskiel fra Glar-Stuerne, kaldes Røg-Stuer, efterdi Skorsteenene gaaer, ligesom i Holstenske Bønder-Huse, ikke ud af Taget, men endes med en Hvelving 3 a 4 Alne fra Jorden, da Røgen siden faaer Lov at svæve under Taget og søge Udgang af første Aabning, hvilket synes meget at maatte besvære Dymene, skiont Røgen, som ikke hindres ved noget Loft, strax stiger saa høyt, at en Mands Hoved er frie, og hvor dybt den synker, kiendes lettelig paa Beggene, som der ere lysere. I saadan Røg-Stue boede fordmund endogsaa Kongerne selv, og vidste ikke af andet, indtil midt i det ellefte Seculo, da Kong OLUF KYRRE afskaffede den Skik med Ildsteder midt i Husene, og forordnede først Skorstene og Raskelovne i Stuerne, forstaae i hans Hof og hos andre Fornemme; thi indtil denne Dag bruges det dog her i Provinsen ikkun paa saa Steder

blant Bonde-Almuen. Under Luven staar et langt og tykt Bord med ligesaadanne Bænke, og for Bord-Enden er Høy-Sædet, som tilkommer allene Bonden selv, hvilken derhos har et lidet Skab, som sit beste Giemme. Til Tag bruges i Riibstæderne Teglsteen, men paa Landet over Bredderne Næver, det er den fede Birke-Bark, som i mange Aar ikke raadner; Deroven paa legges Torv eller Grønsvær 3 a 4 Fingre tyk, som tetter og varmer vel. Derpaa groer undertiden smaa Rønnebær-Træer, men altid got Græs, saa at den springende Seed gierne indfinder sig der at søge noget til Føde. Ja manges Bonde sanker sig vel et lidet Læs Høe paa sine Huus-Tage (*).

§. 4.

Nærings-
Midler.

Fremdeles haver jeg, efter den naturlige Orden, at melde noget om Normandens Næring og Bieting, eller det han daglig omgaaes med og vinder sit Brød ved. Samme beroer fornemmelig paa følgende Poster: Riibmand-

(*) Ligesom jeg af Chev. CHARDIN hans *Voyage en Perse* tilforn har anført adskillige Exempler paa de Georgiers og Mingrelers Overensstemmelse med Normanden hvad Brød og Klæder, særdeles Belter og Snee-Skoe, angaaer, saa maa og her erindres, at hine Asiatiske Fjeld-Bønder bruge ligesaadanne Huse med Kogstuer og Bindvær paa Taget; Thi saa siger bemeldte Autor Tom. II. 2 P. p. 212. Les maisons sont bâties de grosses poutres jusqu'au comble, ce qui est fait en terrasse & couvert de gasons. Ils laissent une ouverture au milieu, c'est par où la lumière entre & par où sort la fumée. On bouche ce trou quand on veut. Ces sortes de cavernes ont cela de commode, qu'elles sont plus chaudes en hiver & fraîches en été, & qu'elles ne sont sujettes à être percées par les voleurs:

mandskab, Haandverker, Agerdyrkning, Fædrift, Skovhugst, Biergverker, Søefart, Siserie og Jagt.

At Kiøbmandskab og Handel med fremmede Nationer har her til Lands været i temmelig Flor, endogsaa for Christendommens Tider, saa og æret og befordret af Konger og Høvdinger selv, det sees noksom i den Norske Krønike paa adskillige Steder. Særdeles siger SNORRO STURLESEN p. 59. og Konung. Sagur p. 11. at da Biörn Haraldsen raadde over Vestfold, drog han ikke meget i Krig, men brugede sin Handel med Kiøbmænd, som fra adskillige Steder og Lande søgte til Tønsberg. Han havde selv Kiøbmands-Skibe i Floden med til andre Lande, og dermed forhvervede han sig kostelige Klenodier og dyrebare Ting. Hans Brødre kaldede hannem derfor Biörn Kiøbmand eller Sarmand. I de næstfølgende Kongers Historie tales adskilligt om Kiøbmænd fra Danmark og Tydskland, særdeles siden Bergen, som dog formodentlig længe tilforn har havt nogen Handel og været navnkundig (*), Anno 1170 af Kong OLUF KYRRE blev bedre indrettet til Kiøbmandskab og forshnet med Friheder for Fremmede, fornemmelig Engellænder og Skot-

Kiøb-
mandskab.

Rff 3 ter,

(*) Jeg veed ikke hvor man ellers med nogen Rimelighed skulde henhøre PLINII Ord, skönt samme forraade det utydelige Begreb han i sin Tiid har havt om de Nordiske Lande, da det heder: Lib. IV. cap. XVI. Sunt, qvi etiam alias prodant, *Scandiam, Dumniam, Bergos*, maximamque omnium *Norigon*, ex qua in Thulen navigaretur. A Thule unius diei navigatione mare concretum. Her settes det store Norge næst efter Skaane, Danmark og Bergen, hvilket sidste de Romere atksaa maae have forestillet sig som et Landskab.

Landets
Producter.

ter, som af Arilds Tid have drevet stor Handel i dette Land, og gjøre saa endnu tillige med Hollænder og andre commercerende Nationer, hvilke her paa Stedet have deres Consuls, særdeles de Engelske, Franke og Holland-
ske. Om det Tydske Hanseatiske Comptoir er tilforn ved anden Leilighed meldet lidt mere (*). Næst Bergen, hvis Handel i gandske Europa er considerable, og indbringer allene i Told aarlig over 100000 Rdlr. endogsaa efter en meget moderat Tare, ere Tronhiem, Christiania og Bragnæs de vigtigste af dette Lands Handels-Stæder, og de Lands-Producter, som fra dennem udføres, ere, næst Penge møntede af Kongsbergs og Jarlsbergs Sølv, Kaabber, raa og i Arbeid, Jern, støbt i Canoner, Rak-
kelovne og Gryder, saavelsom smiddet i Stænger, Sømt og deslige, Blye ifkun lidt, Mæster, Bielter, Bret-
ter, Planter, Legter, Marmor, Deegsteen, Mølle-
Steen, Seyl-Steen, adskillige Fiske-Vare, saasom: Torst, Sild, Lax, Graasey, Langer, Slyn-der, Kefling, Summer, Koe-Huder, Kobbe-Skind, Bukke-Skind, deels bereed til Corduan, Graavert og ad-
skillig andet grovt og fint Foderværk af Bjerne, Løsser, Bielfras, Ulve, Ræve, Biber, Hermelin og Maar, Eiderduun og andre Siere, Smør, Talg, Tran, Tiere, Muldebær, Tyttebær, Lnebær, Nødde, Salt,

(*) Om Foraaret sees undertiden paa een Dag 40 a 50 velbeladte Riibmands-Skibe fra adskillige Kanter her at indløbe, ligesom aarlig omtrent 800 Skibe, tilladte med Landets Producter, udsegle af Bergens Havn, i hvilken 2 a 300 Skibe ofte sees liggende paa een gang.

Salt, Allum, Glas, Victriol og Potaske (*). Til Kiøbmandskab og Søefart er og den Norske Nation vel oplagt, skjønt denne Stands tilforn berørte splendide Levemaade deri paa visse Steder gjør nogen Hinder. Til Engelske, Franske og Hollandske Kiøbmands-Comptoirer forsendes undertiden unge Folk herfra at lære hine Landes Sprog og andet, ligesom ogsaa derfra hidkomne unge Kiøbmænd, at opholde sig et Par Aars Tid i samme Vreende.

Fabriquer og Haandverker komme her ikke i nogen synderlig Betragtning, efterdi Land-Manden, som jeg før har viist, selv i sit Huus forfærdiger næsten alt hvad han behøver, og trænger ikke til nogens Hielp i den Henseende. Af den Aarsag ere midt i Landet allene eet Par Berg-Stæder, Kongsberg og Røraas, men alle øvrige ved Søe-Kysterne, efterdi deres Næring beroer saa got som allene paa Kiøbmandskab og Søefart, samt dagllge Haandverke til samme Steds Brug. Fiint og konstigt Arbeide kjober man hellere fra Engelland eller Holland, skjønt ogsaa derudi efterhaanden merkes nogen Forandring, særdeles hvad Smedker- og Stølemager-Arbeid eller deslige angaaer.

Haand-
verker.

Agerdyrkning drives af Bonden i alle Provinser, dog med ulige Flid og Fordeel, efter Grundenes ulige Beqvemhed, som tilforn er viist, i det Capitel om Landets Væxt

Agerdyrk-
ning.

(*) Alle ovenbemeldte Norske Producter, særdeles Fiske-Bare, Metaller og Trælast, kunde efter velgrundet Beregning anslaaes aarlig til 3 Millioner Rigsdaler.

Vært og Afgrøde. I Nierlandet, særdeles paa Hedemarken, ja endogsaa i det Nordlandske Amt, ere mange Bønder, som aarlig kunde sælge nogle Sneese Tønder af deres Avling, ey allene til andre Naboer, men endogsaa til Sverrig. Derimod findes langt flere, som behøve at kjøbe Halvparten eller mere af deres Brød-Korn, særdeles paa Vester-Kanten, hvor det er en god Bonde, som behielper sig selv, hvilket for en stor Deel kommer deraf, at de paa nogle Steder holde sig helst ved Skoven, og paa andre ved Fiskeriet, saa at Ageren ofte forsømmes. Dog begynder man nu frem for nogen Tid, at optage og rydde øde Steder, siden de fredelige Tider give Anledning til Mandskabets Formerelse, da een Gaards Tilhørende ofte deeles i 3, 4 a 5 eller flere Jord-Parter, og besættes med saa mange Familier, hvilket driver disse Nye-Byggere til mere Estertanke og Industrie, skiont denne paa de fleeste Steder er ikke nær saa stor, som den baade kunde og burde være, særdeles med at lede Vandet af Sure, Siig og Moser, for at omstifte dem til god Ager eller Eng-Jord, hvilket i andre Lande har gjort saa mange fordum øde Steder beboelige, ja folkerige, efter HORATII Ord:

- - - - sterilisqve diu palus aptaqve remis

Vicinas urbes alit & grave sentit ararum.

I det øvrige har Naturens Hætte uddeelt Landenes ulige Næring saaledes, at det eene maa trænge til det andet, og een Nation hos den anden affætte det den har tilovers, og hente det den fattes. I fald Norge nogen Tid drev Agerdyrkningen saavidt, at det ikke behøvede fremmede Korn-Vare, da veed jeg ikke, hvor Danmark vilde debitere sin Overflødighed.

Sædrift

Fædrift er en anden Hoved-Deel af den Norske Bondes Næring, da han deraf en allene tager rigelig alt det han har behov, men ogsaa sender en god Deel feede Vare, saavel som Skind og Huder til Kiøbstæderne, hvorfra en Part atter udsendes til fremmede Lande. Paa mange Steder, særdeles høyt til Fiolds, bestaaer Bondens allerbeste Næring i saadan Fædrift, da han ved sine Folk, assisterede af gode Hunde, lader sit Qvæg bortdrive til Sæter-Marken oven paa Fioldene og imellem deres Kløfter eller smaa Dale ved rindende Elver. Der have disse smaa Hyrde-Societæter, bestaaende meest af Qvindfolk, som kaldes Jetle-Touser, deres Sommer-Hytter, i hvilke Melken handles og forbares, som tilforn er erindret. At Hyrde-Lernet endog i de sildigere Tider har havt temmelig Anseelse og fornemme Folk været brugte til Kongens Fæ-Hyrder, sluttet blant andet deraf, at efter Hr. Baron HOLBERGS Bergenske Beskrivelse p. 133. var Kongens Fehusmand An. 1328. Gudleik Offmundarson, som nyelig havde været Kongens Væder-Fæ-Hyrde. Saa siger og ADAM. BREMENS. *Hist. Eccles.* pag. 239. In multis Normanniæ vel Sveciæ locis pastores pecudum sunt etiam nobilissimi homines, ritu Patriarcharum, & labore manuum viventes.

Skov-Hugst, Tømmer-Flodning, Saugbrug, Kul-Svierie, Tixrebrønderie og alt hvad Skoven giver Anledning til, er en Hoved-Sag her i Norge. Om Vinteren sælges Tømmeret deels i Bondens Enemerker, deels i de store Almennings eller Fælles-Skove, hvor

Skov-
Hugst.

Bonden i nogle Uger tillige opholder sig med sine Arbeidsfolk, langt fra sit Hjem i egne dertil opbygte Hytter, levende af den Kost og Tøring han kand føre med, eller lade sig efterhaanden tilføre. Naar Sommeret er fældet og af Toppe og Grene efterladt en Mængde, som raader tillige med mange nedslagne smaa Stammer, da slæbes hver brugelig Stamme med een eller flere forespendte Heste paa Sneen til nærmeste Elv eller ferske Søe, der annammes det om Foraaret af Rindmænd eller deres Fuldmægtige, til Nedflodning paa Elvene. Herved, saavel som ved Saug-Møllerne, item ved at slaae Færne Ved, hugge Tønde-Staver og Tønde-Baand til Fiskerierne, bruges endeel Folk, og end flere sættes i Arbeid ved den store Mængde af Kull, som maa leveres til Smelt-Ovnene, efter en vis Takt, nemlig 4 Mark Danske for en Læst Kul, bestaaende af 12 Tønder, hver Tønde regnet for en Kvadrat af en Alen i alle sine Kanter. Til at føre saadanne Kul ere alle Bønder paa 3 Miles Omkreds ved hver Mas-Ovn forpligtede, saa det ikke staar til dem, om de ville eller ikke, levere deres Quantum, uden hvilken Faveur Minerne ikke kunde drives. Af Furre-Træernes Rødder, som i nogle Aar efter Stammens Afhuggelse have suet megen Fedme i sig, brændes Tære ved et Baal paa aaben Mark, og føres til Stæderne.

Bergverker.

Sølv-Kaabber og Jern-Verkerne give mange Tusinde Mennisker deres Brød, som paa sit Sted er viist, da ikke allene i Gruberne, men ogsaa ved Smelt-Ovnene, Pukværkerne og Hammer-Møllerne, udtræbes meget Mand-

Mandskab. For halvandet Hundrede Aar siden, da man først med nogen alvorlig Eftertanke begyndte at aabne de Norske Miner, bleve de første Berg-Arbeidere hentede fra Tydskland. Nu veed Normanden saa vel som nogen anden at omgaaes dermed (*).

Ved Søefart og Fiskerie vinder en stor Deel af denne Nation sit Brød. Af Landet fare aarlig nogle Tusinde til Øster-Søen, Holland, Engelland, Frankrig, Spanien og Strædet, særdeles naar andre commercerende Nationer ere forviklede i Krig, da de Norske, med at bortfragte deres Skibe, i kort Tid vinde considerable Summer. Mange Søefarende komme aldrig igien. Andre forhverre i deres Ungdom og Manddom det, som lader dem leve vel i Alderdommen. Under Landet og i Fiordene tage endnu flere deres Næring af adskillig Slags Fiskerie, hvilket, særdeles her paa Vester-Siden, er Landets Hoved. Næring, hvorfor og alle de, som boe mod Hav-Siden, ere af Børns Been saaledes Søevante, at de næsten som Amphibia ikke kunde bare sig for at roe og plaske paa Vandet, hvor nogle tilbringe i det mindste Halvparten af deres Levned, og mange ende deres Dage i det vaade Element;

Søefart
og Fiskerie.

Pl 2

ment,

(*) Hr. JOH. ANDERSON skriver i sin Efterretning om Island, S. 11. Bergværkerne ere langt før opkomne i de Nordiske Lande end i Tydskland. Vide LOCCENII Antiquit. Sveo-Goth. Cap. 17. og det lod sig end vel bevise, at de dertil hørende Bidskaber ere fra disse først komne til Tydskland, men ere i Tydskland videre udøvede og med Tiden saaledes forbedrede, at Nordlænderne maae derefter igien gaae i Skole hos disse, saa at endog de Svenske have nu omstunder i de fleste Ting antaget det Tydske Bergverks-Sprog.

ment, som de meest elske. Skönt nu deres døde Legemer sielden findes, holder man dog Liig-Prædiken og Begængelse efter dem, hvilket kaldes Gravfæstelse, da Præsten derved intet afjaaer. Den ældgamle Hr. ERICH LE-GANGER, Sogne-Præst i Karshund, har forsikret mig, at i eet af hans Annexer, kaldet Udsire, er i hans Embeds Tid, som udgjør et halvt Seculum, ikke over 10 vorne Mands-Personer døde Straa Død, eller paa Land-Jorden. Resten af disse Deboer ere druknede, deels som Fiskere, deels og fornemmelig som Potser, hvilke, naar Nødskud høres fra Skibene i hart Veyr, maae vove det Yderste, og derfor ofte omkomme i Faren. Paa nogle flere Der og Odder, som strekke sig ud mod Havet og ere Potsernes rette Hiem, gaaer det ligeledes, særdeles ved Lindesnæs i Christiansands Stift (*). Der siges de allerfleeste Koner at have havt 5 a 6 Ægte-Mænd efter hver andre, og troeværdige Folk har forsikret mig, det er en Sandhed, som grunder sig derpaa, at da alle Nationers Skibe, som ville til eller fra Øster-Soen og skye det farlige Jydske Rev, maae passere Lindesnæs forbi, hvilket

ofte

(*) Belærværdige Hr. J. SPIDBERG, Stifts-Præst i Christianssand, som frem for mange har en herlig Kundskab om sit Fæderne-Land, melder i eet af sine Breve til mig, at Lindesnæs, hvilket Navn jeg ellers, efter min Gidsring, helst deriverede af Linde-Træer, skal fordum være kaldet *Lidasnæs*, Promontorium afflictionum, formedelt de mange og store Lidelser af Skibbrud, som Seylende der maatte udstaae, ligesom Portugiserne, der først omseylede Africam, kaldede Cap de bonne Esperance af Begyndelsen Cabo de los Tormientes, formeddelt de farlige Travados eller Storm-Vinde, som der falde.

ofte skeer af nogle Hundrede paa een Dag, saa koster deres Frelse mange Norske Fotsers Liv, og de efterladte Hustruer et nyt Giftermaal. I Nordland og paa Sundmøer, hvor det alleroverflødige Fiskerie falder, som knap har Litge i gandske Verden, giver Søen de fleste Mennesker deres Bred og aarlig mange deres Død, men det voldes ofte deres Forbovenhed, Overmod, og en egen point d'honneur, som de sætte i at senle hinanden forbie, eller ikke være de første til at stryge deres Sæyl, hvilket D. STEINKUHL i sin *Topographia Norvegia* p. 121. efter Sandhed udtrykker saaledes: "Viele stürzen sich selber muthwilliger Weise durch ihre gar zu freche Kühnheit und Uebermuth, so wohl mit Böthen als mit Schiffen in Unglück, indem sie so verwegen und trohig, daß sie es für Spot und Schande halten, ihre Seegel einzuziehen oder niederzulassen. Wann sie in einen schmalen Sund kommen, will einer für den andern nicht weichen, und lauffen darüber einander in den Grund." At Normænd af Arilds Tid har elsket Søefarten, ja endog mange Hundrede Nar, førend Spanierne befaret Vestindien, samt efterladt sig en endnu der subsisterende Colonie, er tilforn bevist. Spørger man, hvad Middel de har brugt i Compassets Sted, da melder den Norske Krønike om Ravne, som de paa Patriarchens Noah Maade har taget med sig, og ladet udfløve, og derpaa prøvet om noget Land var i Nærheden, da Ravnene skal vide at vende sig mod det nærmeste Land (*).

ELL 3

Ende.

(*) I den Betragtning tør man ikke just holde det for en superstieus Spaadom af Tugle-Flugt, som nogle gjøre. Si autem exorta

Jagt og
Skytterie.

Endelig er Jagt, Skytterie og Fugle-fangst det, som giver nogle af dette Lands Indbyggere deres Næring. Til denne haver enhver frie Udgaag, særdeles til Fields i de vidtløftige Almenninger eller fælles Marker og Skove, hvor enhver Jæger bruger sit Gevær med al Frihed, en allene til at fælde skadelige Dyr, saasom Bjørne, Gouper eller Løsser, Ulve, Ræve, Bieskræppe, Brok, Bild-Katte, Maar, Hermelin og deslige, hvis Skind allene maae betale Umagen; men ogsaa andre uskadelige og nyttigere, saasom Etsdyr, Rensdyr, Hiorte og Harer, saavel som Marsfugle, Tiurer, Jerper, Kyper og deslige, hvilke særdeles om Vinteren føres i hele Glæde-Pas til Stæderne at selges. De beste Skytter boe til Fields, og bruge paa nogle Steder endnu Fliksbuer, ligesom i gamle Dage, særdeles til at dræbe de Dyr, hvis Skind ikke skades af de til den Ende brugelige platte Pile. Risløse Bøsser er ellers Bondens rette Gevær, og med dem ere Bønder-Drenge afrettede at skyde paa lang Afstand temmelig vist, hvilket i Ufreds-Tider sætter dem i Stand til at legge sig paa Defleerne og gjøre Fienden største Afbrek.

At

exorta tempestate navis in altum cogeretur, incertique essent quorsum iter capiendum, aves emittebant, ex quarum volatu de itinere iudicium ferebant easque sequebantur. Exemplum est in *Landnama Saga* & *Edda Mythol.* Fab. 34. conf. ION. RAMI *Ulysses* & *Oibinus unus* & *idem* cap. II. p. 71. quod alii ruditati populi tribuunt, ad auguria tamen rectius refert BARTHOLIN. in *Antiquit. Dan.* Lib. II. cap. 9. p. 476. Saa siger JOH. CHRISTOPH. CLEFFELIUS in *Antiquit. Germanor. potiss. Septentrional.* c. 10. §. 4. p. 359. Men jeg tænker, Sagen havde bedre Grund i Naturen selv.

At Jagt og Fuglefangst i ældgamle Tider har været eet af Nordmændenes fornemmeste Nærings-Midler, sluttes blant andet deraf, at Skatten aarlig blev betalt paa mange Steder allene i Huder og Skind, hvilket er Oprindelsen til samme Ords endnu vedvarende Brug i den Norske Matrikul. I det af JOH. SPELMANNO udgivne 800 Aar gamle Fragment, kaldet *Periplus Otherei*, oplyses dette saaledes §. VII.: Unusquisque reddit secundum facultates suas; ditissimus communiter reddit quindecim martium pelles, cervorum rangiferorum quinque, ursum unam ac decem modios plumarum, cum tunica e pelli-bus urfinis & lutrinis atque duobus insuper funibus nauticis, quorum uterque sit sexaginta ulnas longus, alter e Balænarum e Phocarum alter corio confectus. d. e.

"Enhver giver efter sin Evne, den Rigeste gemeentlig femten Maar Skind, fem Rensdyr-Skind, eet Bjørne-Skind, ti Skiepper Fjer, samt en Kiortel af Bjørne- og Odder-Skind, saa og tvende Skibs Reeb paa trediesindstive Alne, det eene gjort af Hvalfiskens, det andet af Mar-svinets Skind. Den Skat, som de Finnmarkske Lapper eller Fjeldfinder betale til Kongens Foged, bestaaer og endnu i Skind. Af bemeldte Finne og fra Normanden ellers gandske adskilte Nation beboes ikke allene Norden, men ogsaa Sønden-Fjelds mange Skov-Egne og øde Bjerge-Toppe, særdeles paa de Fjeld, som adskille Norge fra Sverrig. Disse Finner ere gode Skytter, og nære sig deels med Jagt, deels ogsaa med Braate-Hugst til at faae Næper og Rug i, hvoraf man kalder dem Rug-Finner. Saavidt giøre de Landet ingen Fordeel, da

mange

mange Skove af dem ødelegges, hvor Betienterne, for en liden Profit, ville see igiennem Fingre. Ufskyldigere er den Næring de kunde skaffe sig med Jagt, dog gjøre samme disse arme Vaganters Boelig saa uvis, at de i Nødsfald usformodentlig overrumple Bonden, og halv med Tiggerie, halv med Trusel tvinge ham noget af. I Krigstider bruger man dem som de beste Benvisere, ja ogsaa som Spioner, thi igiennem de vildeste Skove og impassableste Fjeld vide de ved idelig Omloben at finde Vene, ja endogsaa Gienvene, saafremt samme ere at finde. Disse Folk forekomme mig her til Lands næsten ligesom den paa de Dalmatiske Bierge omstreciffende Morlakkiske Nation, der sielden forlader Fjeld-Toppen, gjør i Krigstid Venetianerne god Tjeneste og nærer sig meest med Jagt. Jeg veed en, om samme derhos er Dalmatierne saa foragtelig som Finnen en Nordmand, hvilken ikke tager til ham uden in Imperativo, og tracterer ham med samme Myndighed, som i andre Lande enhver pleyer at tiltage sig selv over Jøderne (*). Om Fugle-Jagt eller Fangst, og hvorledes den særdeles i Nordland pleyer at øves med største Livs-Fare i de steile Bierge og Steen-Kløfter, er handlet paa sit Sted.

§. 5.

(*) Af Arilds Tid, og førend de forlode deres rette Hiem ved Sinum Bothnicum, have Finnerne levet saaledes i foragtelig Armod efter TACITI Ord de German. Fennis mira feritas, fœda paupertas, non arma, non equi, non penates, victui herba, vestitui pelles, cubile humus. Sola in sagittis spes, qvas inopia ferri ossibus asperant. Idemqve venatus viros pariter ac fœminas alic. De saa kalde Bøygde-Finner i Nordland leve noget bedre og ved vissere Næring, men holde dog ved deres Sæder og Sprog, siønt de og tale Norssk.

§. 5.

Disse ere da Normandens Nærings-Midler, og til-
lige de Stønder, til hvilke Nationens største Deel henreg-
nes. Af Adels-Stand findes i Norge nu omstunder ikkun
gandske faa, og det af den tilfjereffelige Aarsag, at en Herre-
Gaard ikke beholder sin Frihed længer, end den beboes af
Herremanden selv. Fordum har Adelen her til Lands væ-
ret mægtig, og havt iblant sig Hertuger, Jarler og Herser,
det er Grever og Baroner (*), om hvis Værdighed kand
eftersees den Norske Hird-Skræa eller Hof-Ret cap. VII.
& seq. JENS DOLMER, som i 1666. haver udgivet dette
for Antiquitæten meget efterrettelige Skrift, siger i sin De-
dication til Kong FRID. III. blant andet saaledes: "Præg-
"tigere og større Konge-Hof haver paa de Tider ikke været
"i noget Rige. Da kunde en Konge med sine Hoffinder,
"Hofmænd, og daglige Tienere, tage imod sine Fienders u-
"formodentlige Indfald, og dennem udi Baardag begegne,
M m m "af

Adel-
Stand.

(*) Om disse Titlers Afstæffelse siger ANDR. BUSSÆUS in notis
ad ARII POLYHIST. Shedas. c. 2. pag. 12. Hic obiter notan-
dum, Regem Norvegiæ HACONEM A. C. 1308. Comitum
Baronumque titulos intra Regnum suum abrogasse, solis Re-
gum filiis Comitibusque Orcadensibus eorum usu permissio,
teste THORM. TORFÆO *Hist. Orcad. Lib. II. ad memo-*
ratum annum. Sidst bemeldte Autor taler og herom in *Hist.*
Norv. P. IV. Lib. VI. cap. 12. p. 366. saaledes, at han siger,
Kongen befalede, man skulde omstæffe Ære-Titlerne til det sælles
Herre-Navn. Dicitur circa hæc tempora Rex MAGNUS, ti-
tulos Procerum honorarios inmutasse: *Satrapas, Barones*
ac Equites, utrosque communi *dominorum* vocabulo nomi-
bus præfixo, appellari jubens.

"afflaae og tilbage drive, saasom Kong Hagen Adelssteen
 "gjorde ved Erich Blodøres Sønner. Da beviistes af
 "enhver Hofmand troe Tienestskyldighed imod Kongen,
 "Mands Hierte og Tapperhed mod Fienden, Sidsomhed
 "og Høflighed mod enhver, og imellem sig selv indbyrdes."
 Saa vidt bemeldte DOLMER.

Endskjønt det ikke just udkræves paa dette Sted, saa
 er det dog ikke heller langt af Veyen, eller overflødigt til
 Kundskab om Norges Indbyggere, her at give nogen Efter-
 retning om en Materie, der ellers er næsten ubekjendt, nem-
 lig de ældgamle adelige Slægter i Norge, saavidt sammes
 Navne og deels deres Bedrifter ere at finde her og der, enten
 i Kroniker eller gamle diplomatum og andre Breves Un-
 derskrifter, af hvilke jeg har gjort mig Umage for at udlede
 de, som ved nye Prøvelse og Omstændigheders Betragt-
 ning kiendelig sees, at have været det man kalder gammel og god
 gammel Adels, men nu enten uddød eller degenererede til
 Bønder-Folk. Disse Slægters Navne ere følgende:

Akeleye, Alfson, Arildson, Aslakson, Austrat,
 Baad, Baardsen, Bakke, Bilt, Bing, Biörnson, Blik, Bolt,
 Bos, Brat, Brimsten, Bruse, Budde, Darre, Doka, Drot-
 ning, Dufa, Egilsson, Endritson, Eriksson, Erlingsson,
 Findson, Flida, Frille, Gaas, Galde eller Galle, Galtung,
 Giske eller Giskio, Giordson, Green, Griis, Grot, Guld-
 bransson, Gunnarsson, Gulsco, Gyldenhorn, Hak, Hal-
 vorsson, Haraldsson, Hierne, Jonsson, Kakal, Kalis, Kane,
 Kold, Koppe, Krækidans, Kroko, Krukow, Kyr, Lauden,
 Lep, Liodhorn, Lior, Medalby, Mok, Nelsson, Ormsson,
 Orning,

Orning, Ottesson, Pedersson, Philipsson, Plit, Raudi eller Röd, Remp, Ro, Sigvortson, Skaktuvel, Skancke, Skialdarbrand, Skreiding, Smör, Staffensson, Stenveg, Steiper, Stumpe, Svarte, Söbiörn, Söllersson, Teist, Tordson, Torgersson, Torp, Torstensson, Vagakal, Verdal, Vikingsson, og maaskee mange flere, som jeg ikke har fundet udspore.

Siden Kong FRIDERICI I. Tid, da den gamle Norske Adel, efter Hvitfelds Beretning, meget blev medtagen, ere mange Danske Familier, i Anledning af Forlehningerne, Krigs-Tienesten, og andre Omstandigheder, indkomne i Norge, skiont faa af dem nu ere tilovers. Til denne Classe regnes: Bagger, Benkestokker, Bielker, Bilder, Brokenhuser, Friiser, Holker, Höger, Hvitfelder, Jernskægger, Krabber, Krager, Kruiser, Lindenover, Lunger, Lystruper, Rosenkrantz, Sehesteder, Totter, Walkendorfer, Uggeruper, og nogle flere. Af andre Landes Adels, særdeles Tydske, Franske og Skotske, ere og nogle indkomne, og til deels endnu her boesiddende, saasom: Ahnen, Barklay, Butler, Cicignon, Coucheron, Crevi, Cromarti, Ferry, Flemming, Kleinov, Lautzou, Lützov, Marschall, Movat, Osten, Reichwein, Richelieu, Schak, Sincler, Storm, Wedel, og flere mig ubekjendte.

Derimod ere ogsaa siden Souveraineteten nogle Norske Slægter ved Kongelig Benaadning ophøvede til adelig Stand, saasom: Adelaer, Blixencrone, Blixenskiold, Husmand, Knagenhielm, Lillienpalm, Lillien-skiold, Lövenhielm, Lövenskiold, Lövenstjerne, Rosen-

crone, Stockfleth, Svanenhielm, Sundt, Tordenskiold, Tordenstjerne, ikke nye men fornyet Ao. 1733, Tønsberg, Wærneskiold, Wessel, Ulrichsdal.

Men jeg kommer igien til ovenbemeldte ældgamle Norske Familier, saa vidt samme i adskillige Provinser endnu ere tilovers, og da er det mærkværdigt, at skönt de fleste af dem længe siden have begyndt at leve paa andre Bønders Maade, med Klædedragt og anden Udsfard, saa gienne de dog gandske nye den Kundskab, som de per traditionem kunde have om deres Slægte-Register (*), og lade samme, særdeles ved Liig-Begængelser, gjøre Tjeneste; thi da hører man undertiden over en Bonde-Mand i Liig-Prædiken at opregnes hans Sæten saa kaldte Anher, ligesom deres adelig Skiold og Vaaben i nogle Huse conserveres, saasom Boemerke, og i nogle sees de paa hne gammeldags Bindue-Ruder at være malede eller indbrændte, hvilket sidste conservatorium er ikkun saare skrøbeligt. Paa et andet Sted har jeg erindret, at mangen Norsk Bonde, som ved gammel Sandsagn veed sin Herkomst

(*) Anno 1713., da 5000. Norske Soldater bleve nedsendte til Danmark, sagde General Budde, den gang Oberst for et Tronhiemsk Regiment, til den commanderende General Husmand: Jeg har i een Bataillon tvende Bønder-Karle, som siges for vist at være nedstammede fra et af de ældgamle Norske Kongelige Huse, deres Ansigter og Miner ere saa fiendelig distingverede, at Eders Excellence selv fandt udfinde dem. Dette forsøgte Generalen, og fiendte just de tvende Karle blant nogle Hundrede. Een af dem døde som Under-Officier i Besættningen for Stralsund.

komst af Udelige, Grævelige, ja vel Kongelige Huse, tager sig noye i agt, naar hans Børn skulle gistes, at det ikke skeer med andet Folkeskærd, end det der kand ligne hans eget i Byrd og Blod. (*)

§. 6.

Desforuden har enhver anden Odels-baaren Bonde noget af den Vanitæt, at hand agter sig og Sine næsten som Adel for sin Odels eller Arve-Rettigheds Skyld, bestaaende deri, at fra utænkkelige Tider har jus primogenituræ forenet med jure relictionis, eller Første-Fødsels og Indløsnings-Rettighed, her til Lands havt Sted, og saa bestandig Hantværkelse, at mangen Bonde endnu beboer samme Gaard, som hans Fædre for 3. til 400. Aar beviislig have eyet og beboet (**). Efter den Norske Lov, somt i dette og nogle andre Stykker mærkelig viger af fra den Danske, kand intet Odels-Gods ved Kjøb eller paa anden

Odels-
Ret.

M m m 3

Maa-

(*) Om den Norske Odels Privilegier af Kong CHRISTIAN IV., giøve Ao. 1591., see et rart Document i det Danske Magazin Tom. III. p. 113., item af Kong FRIDER. III. Ao. 1648, ibid. p. 368.

(**) Den egentlige Bemærkelse af det Ord Odel skal ikke føre andet med sig end fuld Eyendom. Saa siger JOH. GRAMM. i sin Afhandling om det Ord Herremand: ut ad Adelsbonde redeamus, is non alius quam locuples & copiosus colonus aut fundi possessor. SCHEFFERUS autumat ab Adel & Odel oriundum esse, quod proprietatem omnimodam, scilicet ab Odh, proprietas, & All, totum omne denotavit, atque Adelsbonde esse eum qui haberet Odel, hoc est proprium & a majoribus per hæreditatem acquisitum possidebat fundum, See Acta Societ. Reg. Hafn. T. II. p. 270.

Maade afhændes fra den, som efter sit Vtlæg beviser sig, dertil at være nærmest berettiget Agnat eller Odelsmand. Er hand ikke i Stand til at indløse Godset, naar samme bydes sal, da declarerer hand hvert tiende Aar til Ting sin Penge-Mangel, saasom eneste forhindrende Marsag, og naar den overvindes, være sig af ham, hans Børn eller Børne-Børn, da maa Beboeren, som en Interims-Eyere, strax vige for Odelsmanden (*). Af denne Marsag legger man sig her meget efter at vide og vedligeholde sit Slægt-Register, og til den Ende holdtes fordm, ved Midsommers Tid, en glædelig Sammenkomst af hver Slægt, da den, som var caput familiæ, optegnede deres Navne og Merker paa en Tal-Stok. Da Kong HARALD HAARFAGER i det ellefte Seculo gjorde sig til Enevolds Herre over gandske Norge, med alle saa kaldte Nesse-Kongers Undertrykkelse, gik det ogsaa ud over Odelsbønderne, hvilke maatte betale ham Skat, som uden Tvivl er Oprindelsen til den endnu brugelige Odels-Skat, skiont Kong Hagen Adelsteen siden lovede at affkaffe den. Heraf sluttes, at de tage Fejl, som mene, den Rettighed var ikke ældre end siden de saa kaldte hellige Kriger, hvilke skulde have givet Anledning dertil, i det een af Landet udfarende Normand ved sin Hiemkomst fik Forlov at reclamere sit Fæderne Gods, som ham var fra-kommet, medens hand var faren af Landet. Efter den gamle Lov, kaldet Odels-Balken, udkræves til OdelsEjendom

(*) Hvad ellers er at agte ved Opsættelsen eller Forlængelsen af saadan Indløsnings-Termin, det viser Doct. FRID. CHRIST. SEVEL i sin Ao. 1749. holdte inaugural Dissertation, de *Prorogatione Terminis retrahendi Bona gentilitia in Norvegia*, grundig og udførlig.

dom dette, at man i 30. Aar, som da kaldtes 30. Vintere, havde besiddet sit Guds upaa-anket (*). Men at denne Rettighed kunde forbrydes, og Gudsret henfalde under Kronen, skede enten ved at føre Avindskiold mod Riget, eller ogsaa ved Ubodemaaal, det er saadanne store Misgierninger, som ikke ved Penge stode til at bøde, bedre eller forløse. Frem for det Slags Bønder, som vi i Danmark kalde Selv-Eyere, have de Norske Odels-Bønder dette forud, at ikke allene deres Odal er viskere og fastere i deres Slægt, formeddelt bemeldte Indløsnings-Ret, men at de ogsaa selv besidde deres Gaards Herlighed, hvilken i Danmark allene er adelige Hoved-Gaarde tilhørende, hvorimod den Norske Odels-Gaard er Kongen umiddelbar og allene undergIVEN. Om denne Odels-Ret geraader Landet til større Gavn eller Skade, det er et længe ventileret Problema. Med Sandhed kand man sige, at deraf, ligesom af de fleste andre menneskelige, det er ufuldkomne Stiftelser, kand komme snart det Gode, snart det Onde. Godt er det, at Bondens Hierte hæftes til hans Føde-Stavn ved Haab om at beholde den, folgelig ved Lyst til at dyrke og forbedre dens Eyendomme, som hand saa vist og fast kand ansee for sine egne, saa bliver og mangen Bonde-Søn, som i Længden og efter andres Død seer sin Ret forud, desto hellere ved Haanden. Derimod kand Odels-Gods, naar det skal sælges til Fremmede, ikke naae sin fulde Værdi, eftersom den Kjøbende maa besidde det med største Uvished, og derfor deels ikke dyrker og rydder Jorden, deels ikke opelsker Skoven

Bigtigt
Spørs-
maal.

(*) Nuefter den Norske Lov 20. Aar.

ven saa fuldkommelig, som hand gjorde, naar det ikke gik efter Poetens Ord:

Sic vos non vobis nificatis aves.

Et andet alt for sædvanligt Onde, fremkommende af den ellers gode Odels-Ret, er dette, at mangen ulhydig og vanartig Søn, allene fordi hand er ældste Søn, og i Tillid paa sin usforbrydelige Odels-Ret, setter Forældrene Stolen for Døren, og gjør en allene en velfortient Stifmoder efter Faderens Død, men endogsaa sin egen Fader og Moder selv stor Hierte-Sorg, hvilket dog, uden Odels-Rettens Forkrænkelse, naar der vare flere Børn af bedre Art, vel kunde remederes, og derved mange mod Naturens Lov stridende store Synder afværiges, i Fald den Høye Dyrlighed saa skulde finde for got.

Dog dette gaar allerede noget videre end den foretagne Materies egentlige Grændser, hvilke ikke tilstede mig at anføre uden det Naturlige, overladende det Vilkorlige til andre, som derom have bedre Kundskab og Sorsarenhed.

ENDE paa Norges Naturlige
Histories anden Deel.

Ufer, Ufiater indkomne i Norden,
P. II. 356.
Uff, Effe-Træ, 223.
Atche *Hans Casten*, 172.

B.

Baadsmandshat, Urt, 189.
Bær, Norſke, 217.
Barums Jern-Verk, 329.
Barboe Jern-Verk, 328.
Barf, 224.
Barfe-Brod, P. II. 428.
Barlind, 223.
Barn borttaget af Ornen, P. II. 146.
Baumann *Paul*, P. II. 266.
Beenbrud Urt, 186.
Beenved, 224.
Begaving, en Sygdom, P. II. 422.
Begrab, vildfarende om Norge, 35.
Behændighed, Norſkes, P. II. 393.
Belte, de Norſke Bønders, P. II. 438.
Bergen, 3. 39. 40. P. II. 384. 408.
441. 445.

Beeg-Draaber, 258.
Berggylte Fiſk, P. II. 178.
Berg-Nap, 96.
Berg-Ugle, P. II. 111.
Bevegelse i Haver, 120.
Bever, P. II. 42.
Bielke *Jens*, P. II. 405.
Biellands Broe, P. II. 217.
Bierge. See Field.
Biergverke, Norſke, 291. P. II. 450.
Birke-Beener, P. II. 405.
Birke-Træ, 224.

Birkelands-Myr, 143.
Bjørne-Kloe, Urt, 186.
Bjørne-Bær, 112.
Bjørn, adſkillig, P. II. 21.
Bjørne-Jagt, P. II. 28.
Bjørn ſlaaes med Heft, P. II. 7.
Blaabær, 112.
Blaaſkebær, 112.
Blaaſkaal, en Fiſk, P. II. 176.
Blaa Farve, 337.
Blankenſteen, en Fiſk, P. II. 177.
Bleege, en Fiſk, P. II. 177.
Blef-Sprute, P. II. 288.
Blindebuk, Urt, 189.
Blodrenſel, 203.
Blomme, 217.
Blue, 330.
Bløde have Steen-Field engang
været, 83.
Boeſtær, Fugl, P. II. 111.
Bogſinke, P. II. 112.
Boghveede, 172.
Bogstav-Hummer, P. II. 283.
Bolvigs Jernverk, 329.
Bonde, Norſk, P. II. 389. 400. 407.
Bonde-Sinep, 198.
Borge, en Herregaard, nedſium-
fen, 149.
Braate-Fid, 168.
Brambær, 112.
Bræſen, P. II. 117.
Brigde, Fiſk, P. II. 117.
Briſting, Fiſk, P. II. 117.
Broer, Norſkes Bygning, 152.
Brof, P. II. 46.
Brokfugl, P. II. 112.

Brosmer, Gift, P. II. 178.
 Brude-Stads, P. II. 439.
 Bruushane, P. II. 112.
 Brød, Norff, P. II. 428.
 Brøsen, Hvalsutens, P. II. 197.
 Brønde, mineralske, 141.
 Buf, P. II. 13.
 Buedeje, 175.
 Buegræs, 186.
 Bue-Hummer, P. II. 271.
 Bulne-Urt, 190.
 Byglefield, 67.
 Bygning, Norff, P. II. 439. 442.
 Byg: Sød, 168.

C.

Calcedonier, 282.
 Caput Medusæ, P. II. 293.
 Caviar, P. II. 293.
 Christian I. R. P. II. 41.
 Christian. III. R. 220. 297.
 Christian. IV. R. 294. 301. 307.
 P. II. 461.
 Christian. V. R. 5. 293. P. II. 394.
 Christian. VI. R. 307. P. II. 73. 413.
 Christie Edward, P. II. 61.
 Christiania, P. II. 423.
 Christianssand, P. II. 416.
 Celter, P. II. 361.
 Cicignoniske Familie, 312.
 Clima, det Norffe, 1. 35. 37.
 Colonier, Norffe udenlands, P. II.
 366. 376.
 Colonier, fremmede i Norge, P. II. 380.

Comptoir, — Hanse, Stædernes i
 Bergen, P. II. 384.
 Consuls, fremmede Nationers,
 P. II. 446.
 Corall, Norff, 106. 255. 259.
 Corduan, P. II. 13.
 Coucheron Famil. 402.
 Crystall, 276.

D.

Dag, dens Længde, 3. 4. 5.
 Dale, trænge, 6.
 Damp af Havet 24. P. II. 415.
 Danske i Norge P. II. 380.
 Dals Albert. Christ. P. II. 320.
 Davids-Byg. 169.
 Davigen, 144.
 Diamanter, Norffe, 280.
 Dikemarks Jernverk, 329.
 Dofrefield, 67.
 Dolsteens Hule, 76.
 Dom-Herre, Fugl P. II. 112.
 Drage-Lunge, P. II. 62.
 Dragfæ, P. II. 67.
 Drakenberg Christ. P. II. 411.
 Driske, Norffes, P. II. 432.
 Drossel, P. II. 113.
 Ducater af Norff Guld, 293.
 Due, P. II. 113.
 Dverg-Nagler, 278.
 Dyb-Renden, 109.
 Dyr, fireføddede, P. II. 1.
 Dyr, det største i Berden, P. II. 340.
 Døgling, en Slags Hvalfist, P. II. 201.

E.

Ebbe og Flod, 120.
 Edder-Und, P. II. 114.
 Edder-Dunn, P. II. 115.
 Effluvia, Luftens, 17. Biergve-
 fers, P. II. 423.
 Egde-Fugl, P. II. 117.
 Ege-Træ, 226.
 Egelands Jernverk, 329.
 Eger, 331.
 Egerne, P. II. 39.
 Egil Skallegrime, P. II. 388.
 Eidsfoss Jernverk, 329.
 Electricitet, Luftens, 13.
 Elevatio Poli, 3. 4.
 Elve og Floder i Norge, 143. 153.
 Elve, deres Gavn, 148.
 Elve-Brud farligst, 144.
 Elverige, P. II. 178.
 Elle-Træ, 226.
 Elsdyr, P. II. 17.
 Enebær-Træ, 227.
 Engellænder i Norge, P. II. 382.
 Engelsøde, 196.
 Engelbretsen Oluf, 177.
 Erdager, 188.
 Erichsgræs, 198.
 Erlefugl, P. II. 17.
 Erter, 170. 181.
 Erkgange, 302.
 Espe-Træ, 228.
 Esquimaux, Norffe i Vest, In-
 dien, P. II. 376.

F.

Faar, Norffe, P. II. 11.
 Faarefylling, P. II. 66.
 Fabel om Stof-Enden, P. II. 184.
 Fædrift, P. II. 449.
 Færøe, 128. 159. P. II. 53. 97. 205.
 Fæstninger, naturlige, 101. P. II.
 441.
 Factioner, gamle i Norge. P. II. 405.
 Fagergaas, P. II. 121.
 Falk, P. II. 118.
 Familier, gamle og nye Adelige i
 Norge, P. II. 458.
 Fanden Halvor, P. II. 394.
 Fanter, P. II. 362.
 Farve-Jord, 336.
 Farve, Normandens, P. II. 390.
 Farve, Bandets, 112.
 Farve, som Røden skyer, P. II. 215.
 Fasan, P. II. 128.
 Fattig Mands Trusel, en Art, 188.
 Fandals Raabberverk, 325.
 Farse eller Froid-Rabbe, P. II. 286.
 Fedme, Bandets, 116.
 Ferry Lorentz de P. II. 320.
 Fiærkuro, en Fugl, P. II. 118.
 Fjeld, høye forandre Luftens, 44.
 Fjeld-Slagge, 54.
 Fjeldfred, 59.
 Fjeld, tvende Slags i Norge, 64.
 Fjeld-Ben, 70.
 Fjeld-Stue, 71.
 Fjeldenes Oprindelse, 89.
 Fjeldenes Gavn og Skade, 92. 98.
 Fjeldene, Guds Skat-Ramre, 100.
 Fjeld, underligt, 289.

Fjeld,

Fjeld, synkende, 333.
 Fides historica, P. II. 301.
 Figurerede Steene, 284.
 Fillefield, 67.
 Finner, Fintlapper, P. II. 20. 357.
 362. 456.
 Finne-Konge, Morten, P. II. 363.
 Fiorder, dybe, 109.
 Fiorders Mynte, III.
 Fisk, hvor mange Slags, P. II. 298.
 Fisk, Norffe, P. II. 168.
 Fisk-And, P. II. 209.
 Fisk-Bjorn, P. II. 81.
 Fisk-Orn, P. II. 147.
 Fiske-Konge, P. II. 178.
 Fiske-Been, P. II. 10.
 Fiskerie, fordeelagtigt, P. II. 170.
 Foreening, Norffes med Danke,
 P. II. 381.
 Foreller, P. II. 182.
 Forgiftige Bæxter, 201.
 Fosser eller Vandfald, 148.
 Fossesald, Fugl, P. II. 119.
 Fossens Jernverk, 329.
 Gladbrod, P. II. 428.
 Glagspette, en Fugl, P. II. 119.
 Flintesteen, 276.
 Glire, en Fisk, P. II. 179.
 Glue, P. II. 77.
 Glue-Svamp, 239.
 Gylinder, P. II. 179.
 Kloy-Fisk, P. II. 181.
 Frideric. I. R. P. II. 459.
 Frideric. III. R. 20. P. II. 461.
 Frideric. IV. R. 225. P. II. 7.
 Frimand Wilb. P. II. 200.

Frost og Kulde, 155.
 Frost, Insect, P. II. 78.
 Frugtbarhed, Norges, 159. 165. 168.
 Frugt-Træer, 217.
 Fugle, Norffe, P. II. 91.
 Fugle-Gangst, vovelig, P. II. 97.
 Fyrsteen, 276.
 Fyr-Træe, 228.
 Føde, Normandens, P. II. 425.
 Dvægets, P. II. 10. Hvalf-
 skens, P. II. 196. Larens, P. II.
 213. Sildens, P. II. 232.
 Bjornens, P. II. 24. Ulvens,
 P. II. 30.

G.

Gaas, P. II. 120.
 Gaase-Urt, 185.
 Gagl, Gaul, en Fugl, P. II. 122.
 Gager-Urt, 194.
 Galnefield, 67.
 Gallerne, en farlig Bey, 97.
 Gansfud, 54.
 Garnat, 286.
 Gæmildhed, Norffes, P. II. 409.
 Gedeslag, Urt, 186.
 Gedeblod, Urt, 187.
 Geder, Norffe, P. II. 13.
 Gedde, 182.
 Generatio heterogenea, 169.
 Giertrudsfulg, P. II. 22.
 Gildre ved Selvfud, P. II. 32.
 Gjors, en Fisk, P. II. 182.
 Gips, 270.

S.

Glands, Vandets, 117.
 Glarstue, P. ll. 443.
 Glente, P. ll. 122.
 Glommen, en Elv, 146. 150.
 Gorkstret, P. ll. 182.
 Goufe-Syre, 198.
 Goupe, Lof, P. ll. 33.
 Goupe-Urt, 196.
 Graasen, P. ll. 182.
 Graagaas, P. ll. 120.
 Græs, adskill. 173. 176.
 Græshoppe, P. ll. 66.
 Gramen ossifragum Norw. 204.
 Grave *Erich*, P. ll. 73.
 Gripenhielm *Carl*, P. ll. 347.
 Grothausen *T. W.* P. ll. 90.
 Grotter, Norffe, 281.
 Gruber, dybe, 308.
 Grund, Norges, 57. 60.
 Grønlænder, P. ll. 369.
 Grønspette, Fugl, P. ll. 159.
 Guds Forsyns Godspoer, 23. 24. 41.
 43. 177. 200. 216. P. ll. 9. 19.
 96. 169. 173. 191. 194. 214.
 Gulefield, 72.
 Gulen, Elv, 144.
 Guld, Norff, 293.
 Guld billeder, 295.
 Guldbrandsdalen, 71. 74. 273.
 P. ll. 5. 411.
 Guld-Lay, P. ll. 183.
 Gunnarsoer, P. ll. 347.
 Gyldenløve, Statthold. P. ll. 5.
 433.
 Godning, 168.

Haafiff, P. ll. 183. 185.
 Haagule, P. ll. 186.
 Haabrand, ibid.
 Haafiering, ibid.
 Haandverksfolk, P. ll. 392. 447.
 Hagen R. P. ll. 369.
 Hagetorn, 231.
 Hakedal, 141. 329.
 Hamp, 173.
 Hanekam, Urt, 189.
 Harald Haarfager R. P. ll. 364.
 462.
 Harald Haarderode, P. ll. 388. 395.
 Harer, P. ll. 17.
 Harefod, Urt, 196.
 Harefaal, 191.
 Hardanger, 67. 69. 217.
 Hassel-Træe, 231.
 Havets Band, 9. 22. 106.
 Havets Grund bevoxet, 242.
 Hav-Aare, Fugl, P. ll. 123.
 Hav-Albe, P. ll. 302.
 Hav-Bæver, P. ll. 82.
 Hav-Elle, P. ll. 109.
 Hav-Erle, P. ll. 203.
 Hav-Guffe, P. ll. 137.
 Hav-Hest, 123. See Ball-Rus.
 Hav-Mand, P. ll. 302.
 Hav-Svelg, 125.
 Hav-Sule, P. ll. 124.
 Havre-Sæd, 170.
 Havre-Brod, P. ll. 428.
 Heede, Commerens, 32.

Hedemarken, 159. 299.
 Heggebær, 212.
 Hekelsfield, 67.
 Heiberg *Gabriel*, P. ll. 34.
 Heilo, Fugl, P. ll. 126.
 Heimaale, Urt, 191.
 Hefsetel, Steen, 96.
 Helleflynder, P. ll. 189.
 Hendelse, underlig, 150. 176.
 Hermelin, P. ll. 41.
 Hersleb *Petr.* P. ll. 203.
 Hefgiær, 175.
 Heste, Norſke, 201. P. ll. 1.
 Heste-Hove, Urt, 198.
 Heste-Kumpe, Urt, 189.
 Hie, Biørns Lene, P. ll. 27.
 Hille-Marmor-Brud, 269.
 Hiorte, P. ll. 16.
 Hiort *Hans Jac.* 98.
 Honning-Dug, P. ll. 70.
 Hopper, Norſke, P. ll. 6.
 Hoppeholms-Marmor-Brud, 268.
 Hornelen Field, 73.
 Hornfiſk, P. ll. 192.
 Horſeeg, P. ll. 127.
 Horven, Kraſen, P. ll. 340.
 Huller, trange i Field, 76. 88.
 Humle-Plantning, 173.
 Hummer, P. ll. 279.
 Hunde, P. ll. 15.
 Hundstigle, P. ll. 202.
 Hund redder ſin Herre, 179.
 Hunde-Tunge, Urt, 189.
 Hunde-Bær, 189.
 Hungers-Rød, 178. P. ll. 428.
 Hunger, Ulvens, P. ll. 30.
 Huus-Bygning, 229. P. ll. 43. 439.

Huusløg, 196.
 Huusmanſke Familie, 312.
 Hvalfiſk, P. ll. 102.
 Hvede-Sød, 172.
 Hvidlaaring, Fugl, P. ll. 155.
 Hviin-Vender, P. ll. 108.
 Hvirvelvind, 54.
 Hobtaring, 175.
 Hoffighed, Norſkes, P. ll. 400.
 Høg, P. ll. 175.
 Høyhed, Fjeldenes, 73.
 Höck *Chriſt.* 303.
 Høne, P. ll. 128.
 Hønse-Bid, Urt, 184.
 Hørſke, 189.
 Hør, Urt 192.

I.

Jagt og Skytterie, Bondens, P. ll. 454.
 Jamne, Urt, 196.
 Jørlsberg Sølv-Berf, 312.
 Jeddere, 106.
 Jern, Norſk, 326.
 Jerpe, Fugl, P. ll. 129.
 Jers, Bielfraſk, P. ll. 37.
 Igelfiær, P. ll. 275.
 Iglegraſ, 208.
 Jis, 153.
 Jisbrede paa Fjeldene, 46.
 Jisgalt, Fiſk, P. ll. 202.
 Jisplader, ſtore, P. ll. 169.
 Jisland, ibid.

Jidsvaade af Braate-Hugst, 168.
 Jmber, Jummer, en Fugl, P. ll. 131.
 Jndbyggere, ældste i Norge, P. ll. 357.
 Jndseiter Raabberverk, 318.
 Jusecter, Morff, P. ll. 34.
 Josfugl, P. ll. 133.
 Joflesfield, 67.
 Jonas af hvilken Fiff opslugt, P. ll. 185.
 Jord-Urter, adskillige, 59. 337.
 Jord-Bær, 212.
 Jord-Bred, Fugl, P. ll. 127.
 Jord-Muus, Ur, 192.
 Jord-Røg, Ur, 190.
 Jubel-Bryllup meget rart, P. ll. 413.
 Judas, hvorfor brast i tu, 95.
 Jvenholt, 232.
 Raabber-Verk, Morff, 313. 334.
 Raal, adskillig, 184.
 Rameel-Blooster, 187.
 Rampsteen, 361.
 Ranine, P. ll. 17.
 Karpe, P. ll. 203.
 Karudse, P. ll. 203.
 Raste-Spyd, forgiftige, P. ll. 193.
 Raste-Binde, 54.
 Rat, tam og vild, P. ll. 16.
 Ratte-God, Ur, 191.
 Ratte-Rampe, Ur, 184.
 Ratte-Solv, 270.

Rat-Ugle, P. ll. 166.
 Kellerhals-Ur, 191.
 Kelter, Keltlinger, Celter, P. ll. 362.
 Riæmpe-Ur, P. ll. 387.
 Rield, Fugl, P. ll. 133.
 Rillstrøm, 139.
 Kirsebær, 212.
 Kirseboim Jac. 171.
 Riobmands Bære, P. ll. 446.
 Riad, Morff, P. ll. 9.
 Riad, Hvalfisken, P. ll. 193.
 Riadmeise, Fugl, P. ll. 134.
 Klædedragt, Normandens, P. ll. 434.
 Klappmûs, P. ll. 203.
 Klogskab, Bondens, P. ll. 399.
 Klogskab, Biornens, P. ll. 25.
 Klop, 63.
 Kløversteen, 271.
 Knibetange, Insect, P. ll. 80.
 Knibgang, 405.
 Knotter, Fugl, P. ll. 133.
 Kobbe, Sæhund, P. ll. 203.
 Koe, Morff, P. ll. 90.
 Kollie, Fiff, P. ll. 209.
 Rohmund, Fiff, P. ll. 209.
 Kommen, 182.
 Komperute, et Slags Mad, P. ll. 431.
 Kongelys, 198.
 Kongsberg Solv-Verk, 300.
 Kongsberg Jern-Verk, 329.
 Konster, bogtuge, 397.
 Korn-Mosing, 157. 159. P. ll. 448.
 Korn-Mangel, P. ll. 429.

Korke, 238.
Korsbær, 196.
Korsfisk, P. II. 291. 349.
Kors-Haa, P. II. 189.
Kors-Urt, 196.
Krabbe, P. II. 285.
Krækebær, 212.
Krage, P. II. 134.
Kragetorn, 194.
Kramsfugl, P. II. 135.
Kraken, Horven, P. II. 340.
Krogkoven, Action der, 402.
Krykebær, 214.
Kroffe, Fisk, P. II. 210.
Kulebær, ibid.
Kulbrænderie, P. II. 450.
Kuld og Frost, 21. 28. 29.
Kumnerrost, Urt, 196.
Kusmier, Urt, ibid.
Køstens Fjeld, 65.

L.

Længde og Brede af Norge, 1.
Lærdal, 6. P. II. 172.
Lacrids, 190.
Laks-Gild, P. II. 211.
Landsfar-Soet, P. II. 421.
Landgul, 53.
Landskaber, lystige, 102.
Lange, Fisk, P. II. 212.
Langfield, 67.
Langirvie, P. II. 235.
Langleeg, P. II. 395.

Laven, Ev, 146.
Laurvigens Jernværk, 329.
Lax, P. II. 213.
Laxefangst, P. II. 215. 217.
Laxeteite, P. II. 136.
Legeboed Marfuglens, P. II. 104.
Leer, vellugtende, 338.
Leganger Erich, P. II. 452.
Lemming, Lamen, P. II. 48.
Lenge over Elvene, 148.
Lerke, P. II. 136.
Lesso Jernværk, 329.
Leviathan, Hav-Slange, P. II. 333.
Lilienconvall, 192.
Lilienskiold Famil. P. II. 267.
Limul-Fjeld, 77.
Lindesnæs, P. II. 452.
Lindorm, P. II. 63.
Lin-Soster, 187.
Lior, Lys-Sul, P. II. 443.
Lur, Instrument, P. II. 335.
Lodde, Fisk, P. II. 217.
Lom, Lom, Fugl, P. II. 136.
Loppe-Græs, 195.
Lugt, Krafens, janker Fisk, P. II. 343.
Luft, den Morke, 20. 28. 32. 37. 39. 158. P. II. 415.
Lund, Lundtalle, Fugl, P. II. 141.
Lunge-Urt, 196.
Luse-Urt, 194.
Luxdorph Bolle Wilh. P. II. 303.
Lutzow Barth. Henr. v. 402.
Lynild, P. II. 218.

Eyr, Siff, P. II. 218.
 Eosnesteen, 285.
 Love: God, Urt, 184.
 Love: Land, Urt, 189.

M.

Maage, Strandmaage, P. II. 143.
 Maane: Rude, 192.
 Maar, P. II. 39.
 Mad, Normandens, P. II. 425.
 Mad: Urt, 181.
 Mængde, utrolig af Fugle, P. II. 94.
 " " " af Siff, P. II. 169.
 Magnet, 273.
 Magnus Barfod R. N. P. II. 435.
 Majoran, 194.
 Makrel, P. II. 218.
 Mallemøke, Fugl, P. II. 144.
 Malestrøm, 123.
 Manæte, P. II. 294.
 Mardyne, 148.
 Marie: Haand, Urt, 210.
 Marisle, Urt, 192.
 Marmor: Steen, 87. 264.
 Marute, Urt, 192.
 Marsviin, P. II. 220.
 Massiv Guld, 302.
 Maste: Træ, 228.
 Matroser, Norst, P. II. 464. 451.
 Meerminne, P. II. 306.
 Medici, saa i Norge, 39.
 Meldal Even, P. II. 213.
 Meldiffen, Fjeld, 73.
 Melf, Norst, 178. P. II. 9.

Menniske: Rød misbrugt, P. II. 185.
 Middel mod Kulden, 29. 31.
 Mios, en iserf Søe, 147. 277.
 P. II. 64.
 Moltebær, 215.
 Monstra marina, P. II. 297. 299.
 Morads, 63.
 Morild, 17.
 Morfler, 238.
 Mortenblanke, Siff, P. II. 187.
 Mort: And, P. II. 109.
 Mosse, 176. 237.
 Mosse: Jernverk, 329.
 Mosfoe: Strøm, 97. 123.
 Møster: Havn, 87. 267.
 Muldvaarp, P. II. 46.
 Muld: Øre, Ørm, P. II. 67.
 Muus, P. II. 48.
 Musvit, Fugl, P. II. 145.
 Musling, P. II. 265.
 Muse: Rumpe, Urt, 187.
 Muse: Urt, 190.
 Muse: Øre, Urt, 186.
 Musik, Norst, 395.
 Myg, P. II. 77.
 Mynte, 192.
 Myre, P. II. 79.
 Myre: Jern, 328.
 Myr: Sneppe, P. II. 158.
 Møller, Norst, 30.
 Mosse: Brunn, P. II. 432.

N.

Nape, et Slags Roer, 182.
 Nar: Hval, Siff, P. II. 222.

Matte-Frost, skadelig, 155.
 Marvate, Fugl, P. II. 145.
 Nebbe-Hval, P. II. 200.
 Nebbe-Sild, P. II. 223.
 Negenogen, P. II. 224.
 Nys Jernverk, 329.
 Never, Birke-Bark, 224.
 Nid-Elv, 144.
 Nord-fjord, 263. 337.
 Nordlands Amt, 57. 220.
 Nordlys, 7. 13.
 Nordvinds-Pibe. Fugl, P. II. 145.
 Norge, dets Situation, 1.
 " " " Luft, 20. 28. 32. 37. 39.
 " " " 158. P. II. 415.
 " " " Grund, 57.
 " " " Fjælde, 64.
 " " " Bænde, 105.
 " " " Frugtbarhed, 159.
 " " " Kiøbmands-Bare, P. II.
 446.
 " " " Foreening med Dan-
 mark, P. II. 381.
 Normænd, deres Oprindelse, P. II.
 356.
 " " " Naturel, P. II. 392.
 " " " Regelmig Styrke,
 P. II. 389.
 " " " Sind's Gaver, P. II.
 392.
 " " " Gemt's Egenskaber,
 P. II. 400.
 " " " Sprog, 380.
 " " " Næring, P. II. 444.
 " " " Sundhed og Syg-
 dom, P. II. 410.

Normænd, deres Klædedragt, P. II.
 434.
 " " " Huus-Bygning,
 P. II. 439.

Norsk Thee, 198.

Nodder, 232.

D.

Odals Raabberverk, 300. 326.

Odels-Ret, P. II. 461.

Oes, en suende Skye, 55. P. II. 53.

Odder, P. II. 45.

Oes-Skiel, P. II. 265.

Oluf Kyrre R. N. P. II. 382. 443.

Oluf Tryggvesen R. N. P. II. 377.
 397.

Oprøreres Straf betydelig, 151.

Orden og Inddeeling af Dyr, P. II. 1.

" " " Fugle, P. II. 91.

" " " Fiske, P. II.
 178.

Orkan, 54.

Orme og Insector, P. II. 55.

Orme i Sne, 72.

Orm, den store i Havet, P. II. 318.

Osten Wilk. Aug. P. II. 10.

Overtroe, 54. 70.

Ore-Ore, Urt, 196.

Ore, Norsk, P. II. 7.

Osters, P. II. 260.

P.

Padde, P. ll. 66.
 Pære, 217.
 Perlebaand, P. ll. 296.
 Perlesfangst, P. ll. 266.
 Perle-Musling, P. ll. 265.
 Pest i Norge, P. ll. 423.
 Pestilens-Urt, 190.
 Petrefacta, 86. 142.
 Piir, P. ll. 226.
 Pile-Træe, 233.
 Pindsvin, P. ll. 46.
 Plage, Hvalsfiskens adskillig, P. ll. 199.
 Plantæ Marinae, 242.
 Præste-Raal, 196.
 Præste-Krone, Urt, 196.
 Prospect, langt, 68.
 Prove-Steen, 269.
 Punge-Urt, 187.
 Puur, Fisk, P. ll. 226.

Q.

Qvabbe, Aaleqvabbe, P. ll. 226.
 Qvanne-Rod, 185.
 Qvark, 276.
 Qveeg-Solv, 332.
 Qveite, Fisk, P. ll. 189.
 Qvæner, Qvener, P. ll. 357.
 Qvern-Steen, 270.
 Qvinde-Prydelse, P. ll. 439.

Qvinde-Raad mod Biørnen,
 P. ll. 24.

Qvoyas Morrow, et Dyr, P. ll. 305.

R.

Raadyr, P. ll. 17.
 Raate, P. ll. 226.
 Rage, P. ll. 287.
 Ræv, P. ll. 35.
 Rage-Kniv, en Fisk, P. ll. 227.
 Rams, Urt, 184.
 Rammers Fjeld, 97.
 Rantzow, Stattholder, P. ll. 128.
 Ræv og Refling, P. ll. 190.
 Ravn, P. ll. 148.
 Reensdyr, P. ll. 18.
 Ræssøe, 177.
 Regnveyr, 40. 43.
 Regnspe, Fugl, P. ll. 149.
 Rense over Fjeldene, 71.
 Ribunger, P. ll. 405.
 Ribs, 212.
 Ringøye, Fugl, P. ll. 109.
 Roer, 182.
 Rogn, Torstens kostbar, P. ll. 254.
 Rogn-Rall, P. ll. 228.
 Rokkefisk, P. ll. 229.
 Rollo, Gange Rolf, P. ll. 365. 406.
 Rosmdalen, 71.
 Romsdals-Horn, 73.
 Roser, deres Bart, 36.
 Rosen-Rod, 196.
 Rosensparre Ulf, P. ll. 303.

Rotte,

Notte, P. ll. 47.
 Rudfield, 66.
 Rügge Herman, P. ll. 69. 225.
 Rüg-Sæd, 168.
 Rust, P. ll. 97.
 Rygte, bedræglig, 299.
 Ryefylke, 165.
 Rype, Fugl, P. ll. 149.
 Rysglas, 281.
 Røe-Nat, Insect, P. ll. 81.
 Røer, Fisk, P. ll. 225.
 Rødnafe, P. ll. 109.
 Røg-Stue, P. ll. 442.
 Rønne-Træe, 234.
 Røraas Raabberverk, 313.
 Røy, Fugl, P. ll. 165.

S.

Salthed, Havets, 113.
 Salt-Rilde, 333.
 Salt-Synderie, 115. 334.
 Saktens Fogderie, 157.
 Samojeder, P. ll. 392.
 Sand, adskillig, 60.
 Sand-Banke, 108.
 Sand-Flynder, P. ll. 179.
 Sandtalle, Fugl, P. ll. 152.
 Sarpssøf, 151.
 Savorn, Fugl, P. ll. 153.
 Schröder Peder, 165.
 Selavim, P. ll. 181.
 Selboe Raabberverk, 320.
 Sels-Næpe, 201.
 Sellie-Træe, 233.

Seveberget, 66.
 Sen, Graasen, P. ll. 230.
 Siben-Schwanz, Fugl, P. ll. 158.
 Siisgen, Fugl, P. ll. 154.
 Sild, P. ll. 231.
 Silde-Røge, P. ll. 296.
 Sinep, 189.
 Sire-Næe, 145.
 Skade, P. ll. 154.
 Skarnbasse, P. ll. 78.
 Skarpsindighed, Normandens, P. ll. 398.
 Skarv, Fugl, P. ll. 155.
 Skat, for døm hvori givet, P. ll. 455.
 Skee-Urt, 188.
 Skibbyggerie, P. ll. 393.
 Skibsfart, Norffes, P. ll. 451.
 Skieg, Normandens, 382.
 Skiafisk, P. ll. 265.
 Skiersføde, 190.
 Skier og Klipper, 106.
 Skie, Skrifstoe, P. ll. 437.
 Skielebere, 46.
 Skierbug, P. ll. 420.
 Skopshorn, et Fjeld, 73.
 Skotter i Norge, 156. 218. 222.
 P. ll. 383.
 Skotte-Nast, 219.
 Skonge, Norff, 218.
 Skoug-Hugst, P. ll. 449.
 Skougmerke, 186.
 Skreppe, 188.
 Skribener, Norffe, P. ll. 398.
 Skrubbe-Bær, 194.
 Skrubbe-Flynder, P. ll. 179.

Skue, en Fugl, P. II. 157.
 Skyer, hengende paa Fjeldet, 41.
 Skytterie, Bondens, P. II. 454.
 Slæbe, en Orm, P. II. 67.
 Slange, S Olai i Nordal, 86.
 Slange-Urt, 186.
 Slanger, adskillige, P. II. 57.
 Slangens Magt over Fugle, under-
 lig, P. II. 60.
 Slange, den store i Havet, P. II.
 318.
 Slire, Bonde-Belte og Redskab,
 P. II. 438.
 Stitunger, P. II. 405.
 Smeltelse, Verdens ved Jld, 84.
 Smolen Raabber, Brud, 326.
 Smør, Norff, P. II. 9.
 Smørstakken, Fjeld, 73.
 Snee, 46. 153. 161. 174.
 Sneefond, 70.
 Snegle, P. II. 66.
 Snegle-Krebs, P. II. 272.
 Sneppe, P. II. 158.
 Sogndal, 71.
 Sognefjeld, 67.
 Sognefjord, 217. P. II. 71.
 Solbær, 212.
 Solens Op- og Nedgang, 4.
 Solgangs Beyr, 52.
 Solens Kraft, 161.
 Sommerfugl, P. II. 56.

Sommer-Barme, 33.
 Spedalskhed, P. II. 417.
 Spindel-Orm, P. II. 76.
 Spove, Fugl, P. II. 159.
 Spring-Hval, P. II. 199.
 Sprog, det Norske, P. II. 380.
 Stabur, P. II. 442.
 Stær, P. II. 160.
 Statt, et berømt Næs, 1.
 Statiss-Havet, 106.
 Steene, Norske, adskill. 261.
 Steene, om de voxe, 91.
 Steen-Kul, 64.
 Steen-Sund, 86.
 Steendulp, en Fugl, P. II. 160.
 Steen-Ugle, P. II. 166.
 Steen-Rude, 184.
 Stiffelsbær, 212.
 Stillis, P. II. 160.
 Stof-Wender, P. II. 84. 109.
 Stor-Eggen, 108.
 Storf, rar i Norge, P. II. 160.
 Strand-Erle, Fugl, P. II. 161.
 Strand-Malurt, 184.
 Strand-Skade, P. II. 161.
 Strand-Sneppe, P. II. 158.
 Strømme i Havet, 120.
 Ström Hans, P. II. 323.
 Stuckenbruch, Berg-Hauptmand,
 310.
 Stutterie, P. II. 5.

Støer paa Algeren, 165.
 Støel paa Fioldene, 174.
 Sukker paa Tang, 245.
 Sule, Elv, 144.
 Sunde, Broe, 152.
 Sundhed, Lustens, 37.
 Sundmoer 13. P. II. 441.
 Svale, P. II. 161.
 Svamp, underlig, 152.
 Svane, P. II. 162.
 Svend Estridsen R. P. II. 369.
 Svenske i Norge, 29. P. II. 402.
 Svinling, 192.
 Sviin, P. II. 14.
 Svovel, 332.
 Sygdomme i Norge, 198. P. II. 416.
 Synododens Birkning 83.
 Syv Søstre, Fiold, 74.
 Syre, 184.
 Søe-Bonne, 254.
 Søe-Draulen, P. II. 346.
 Søer, ferske, 147.
 Søesølf, Nørsk, P. II. 451.
 Søe-Helte, P. II. 404.
 Søe-Mige, P. II. 288.
 Søe-Soel, P. II. 292.
 Sølv, Nørsk, 296. 302.
 Søe-Orm. See Slange.
 Sølv-Gruber, 305. 313.
 Søndevindes Fugl, P. II. 163.

Søe-Træer, 246. 248.
 Søe-Værter, 240.
 Sø.
 Tærne, Fugl, P. II. 163.
 Talg, P. II. 9.
 Talg-Steen, 271. 73.
 Tan, Elv, 296.
 Tand, meget stor, P. II. 388.
 Tapperhed, Normandens, P. II. 402.
 Taurus Træ, 223.
 Teist, Fugl, P. II. 163.
 Tellemarken, 299. P. II. 402.
 Tendelob, Fugl, P. II. 152.
 Tenn, Fugl, P. II. 164.
 Terra sigillata, 338.
 Teyebær, 212.
 Thorebygd, 169.
 Thorfind, P. II. 372.
 Thorsten, ibid.
 Thorwald, P. II. 371.
 Tiære, 229.
 Tidemand Olaus, P. II. 75.
 Tiold, Fugl, P. II. 164.
 Tidsel, 187.
 Tind, Fiold, 72.
 Tindved, 235.
 Tin-Miner, 330.
 Tiur-Fugl, P. II. 165.

Tobak, P. II. 432.
 Toppe-Rod, 198.
 Torboe, Ur, 210.
 Tordenskiold *Pet.* P. II. 404.
 Torden-Steen foregiven, 285. 87.
 Tordenstjerne Famil. P. II. 460.
 Torghatten, Fjeld, 75.
 Torsteflab, Ur, 185.
 Torv, 62.
 Tour-Græs, 208.
 Træer, Norrse, 222.
 Træe omstkifter til Steen, 142.
 Træ-Visker, Sugl, P. II. 158.
 Tranebær, 213.
 Troestab, Normandens, P. II. 401.
 Trombe de mer, 55.
 Tronhiems Stift, 8.
 Truvie, Snees-Skoe, P. II. 437.
 Tuchsén, P. II. 323.
 Tude, P. II. 66.
 Tusindbeen, P. II. 67.
 Tydske i Norge, P. II. 383. 385. 451.
 Tommer-Flodning, 148.
 Tommerhugst, P. II. 449.

U.

U-aar, 156.
 Udyr, P. II. 21.
 Udskaaet Arbejde, P. II. 394.

Udvesoffens Jernverk, 330.
 Uld, P. II. 29.
 Ulve-Grav, P. II. 32.
 Ulve-Mælk, Ur, 189.
 Ulve-Skind, P. II. 33.
 Ulysses, om har været i Norge,
 135.
 Urter, medicinske, 183. skadelige,
 201.

V.

Vaas Fogderie, 130.
 Warnskiold Famil. 150.
 Væree, 97.
 Væv, den Norrse, P. II. 437.
 Værter, Norrse, 154.
 Vagtel, P. II. 166.
 Valbirk, 224.
 Valøe Saltverk, 334.
 Vande, ferste, 140.
 Vanders Magt og Tunghed, 111.
 " " " Saltbed, 113. Sedme,
 116.
 " " " Glands, 117. Bevægelse,
 120.
 Vandarve, Ur, 185.
 Vandleddning ved Rønder, 161.
 Vandmerke, 185.
 Vandkalle, P. II. 80.

Vand.

Band-Loppe, P. II. 80.
 Band-Fugle, P. II. 94.
 Barne, Havets, 25. Sommerens,
 33. 161.
 Bedfende, 190.
 Beegsteen, 271.
 Befugner, P. II. 438.
 Beggeluus, P. II. 78.
 Bepe, vanffe ige, 93. 97.
 Beite, Aflobs-Rende, 165.
 Wendelrod, 198.
 Best-Indien, 367.
 Bibe, P. II. 166. 198.
 Vibe Dethl. 64. P. II. 7.
 Bidie-Træe, 233.
 Binde, sædvanlig, 51.
 Viola canina, 178.
 Violin, Norff, 393.
 Bifneß, Marmor-Brud, 168.
 Binland, 367.
 Binter-Kuld, 27.

Binter, mild ved Bester-Havet,
 22. 26.
 Binter-Karse, 189.
 Biraf, Norff, 230.
 Vis centrifuga, Jordens, 17.
 Vicriol, 335.
 Brinske Heste, P. II. 6.
 Belferley, Urt, 185.

D.

Der, ved Norge, 106. flydende i
 ferste Bande, 147. i Havet
 fabulerede, 346.
 Dgle, P. II. 65.
 Den, P. II. 145.
 Drne-Green, 288.
 Drel-Træe, 235.

Register

over de anførte Skribenteres Navne.

A bilgaard Petr. 314. 317. P. II.
 411.
 Acta Medica Hafniens. 245, 232.

Acta Societ. Reg. Hafn. 7. 42. 278.
 P. II. 381. 461.
 Acta Uratislaw. 28,

Ælianus, P. II. 60. 221.
 Aldrovandus *Ulyss.* P. II. 4. 74. 130.
 159.
 Andersen *Joh.* 114. 240. P. II. 8.
 12. 96. 115. 144. 146. 191. 201.
 234. 257. 285. 451.
 Arbuthnot *Joh.* 53.
 Aristoteles, 116. P. II. 74. 192. 259.
 Arreboe *Andr.* 126.
 Athenæus, P. II. 351.

Bang *Oluf*, 177. P. II. 302. 315.
 Bartholin *Thom.* 156. 161. 171. 201.
 205. 215. 216. 245. 332. P. II.
 74. 179. 192. 198. 315. 331. 442.
 Bellonius, P. II. 130.
 Berndsen *Arndt*, 157. 169. 174. 280.
 293. 295. 299. 304. P. II. 329.
 Bertius, 137.
 Bibliotheque Britannique, 13. P. II.
 60. 161. 162. 172. 301. 400.
 Bibliotheque Germanique, 248.
 P. II. 198. 201.
 Bibliotheque raisonnée, 31. 122.
 206. P. II. 292. 296. 376.
 Bibliotheque Philosophische, P. II.
 399.
 Bochartus *Samuel*, P. II. 298. 333.
 341.
 Boile, *Robbert*, 45.
 Bonnet *Charles*, P. II. 296.

Borner, *Nicol.* 11.
 Borrichius *Olaus*, P. II. 27. 245.
 Bremensis *Adam*, P. II. 369. 390.
 Brommel *Magnus*, 272.
 Brown *Thom.* 256. 279.
 Buchananus, P. II. 114. 223.
 Buchwald *Joh.* 225.
 Buffon *M.* 84. 88. 90. P. II. 4. 360.
 385. 392. 414.
 Burnet *Thom.* 80. 81.
 Buffæus *Andr.* P. II. 302. 315. 457.
 Buxbaum *Jo. Christ.* 194. 237. 242.

Cambrensis *Girald.* 143.
 Camerarius *Elias*, 81.
 Cartesius *Renat.* 121.
 Careri *Gemell.* P. II. 430.
 Chardin *M.* P. II. 428. 438. 444.
 Charlevoix *Perc.* P. II. 376.
 Cicero, 151. P. II. 289.
 Cleffel *Joh.* P. II. 454.
 Clericus *Joh.* P. II. 36.
 Clusius, 249. P. II. 111. 247.
 Cnoxen *Jac.* 137.
 Commentarii Academ. Petropol.
 194. 237. 242.
 Condamike *M.* P. II. 148.
 Cragius *Nicol.* 220. 297. 331.
 Crantzius *Albert.* P. II. 403. 407.

Dalécamp *Jac.* P. II. 351.
 Dalin *Olaus*, 66.
 Dampier, 109.
 Dapper *Odoard.* 41. P. II. 63. 305.
 340.
 Dafs *Petr.* 126. P. II. 12. 143. 333.
 Daubenton *M.* P. II. 424.
 Debes *Lucas*, 27. 54. 121. 128. 135.
 159. P. II. 12. 53. 98. 115. 142.
 148. 156. 200. 205. 310. 331.
 345. 418.
 Delices de la Suisse Anon. 48.
 Derham *Will.* 26. 102. P. II. 38. 81.
 150. 184. 204.
 Desagulier, 13.
 Detharding *Georg.* P. II. 73.
 Diodorus Siculus, P. II. 339.
 Dolmer *Jens.* P. II. 457.
 Duvernoi, P. II. 40.

Egede *Joh.* 275. P. II. 324. 326.

Feustking *Henr.* 19.
 Flemming *Hans*, P. II. 37. 46.
 Frantzius, P. II. 71. 132.

Gartner *Christ.* 181.
 Gesnerus *Canr.* P. II. 165. 170. 224.
 276. 313.
 Glysing *Joh.* 84.

Gram *Joh.* P. II. 461.
 Grammaticus *Saxo*, P. II. 387.
 Griffin *Hugues*, P. II. 350.
 Grotius *Hugo*, P. II. 363.
 du Halde P. 213. P. II. 29.
 Happelius *Ewerh.* 255. 302. 320.
 P. II. 61. 70. 74. 294. 309. 346.
 Hartfæker *Nicol.* 52.
 Hasslaus *Theod.* 248. P. II. 198. 201.
 Heitman *Joh.* 8. 117.
 Herbinus *M.* 133.
 Henkel *Joh. Fr.* 277.
 Hierne *Urban.* 112. 117. P. II. 347.
 Holberg *Ludov.* 285. 296. 302.
 Horrebow *Nicol.* P. II. 11. 163. 196.
 Howel *James*, P. II. 417.
 Hvittfeld *Arild*, P. II. 314. 381.
 Högström *Petr.* 292. P. II. 21. 362.
 429.

Jablonsky *Theod. Joh.* P. II. 307.
 Jacobæus *Oliger.* 294. 304. P. II. 160.
 257. 286. 394.
 Jonæ *Arngrim*, P. II. 358. 367.

Kestner *Abrab. Gottfr.* 21.
 Kircherus *Athanas.* 53. 73. 102. 107.
 124. 133. 147. P. II. 295. 308.
 351. 353.

Klein *Jacob*, P. II. 4. 91. 112. 118.
125. 151. 153. 161.

Kraft *Jens*, 42.

Labat *Pere*, 253. P. II. 68. 142. 328.

Lange *Gottfr. Henr.* 188.

Leibnitz *B.* 60. 63. 85. 90. 278. P. II.
363.

Lesser *Fridr. Christ.* P. II. 90. 265.
270.

Linnæus *Carol.* 162. 211. 225. 235.
P. II. 5. 30. 40. 49. 77. 79. 151.
248. 283. 305. 391.

Löchstör *Henr.* 141. 169.

Magazin, *Danste*, P. II. 461.

Magazin, *Hamburgisches*, 38. 53.
142. P. II. 61. 391.

Magazin of London, P. II. 232. 288.
364. 417. 421.

Magnus *Olaus*, 66. P. II. 36. 49.
60. 66. 71. 150. 162. 336. 404.

Margravius *Georg.* P. II. 87. 272.
293.

Marfili *Aloysius*, 278. 296. 299. 304.
P. II. 96. 225.

Martens *Fridr.* P. II. 21. 97. 107.
133. 249.

Martin *M.* 320. P. II. 18.

Mead *Richard*, 122.

Mejerus *Michael*, P. II. 85.

Memoires de l'Academ. des Sciences, 86. 100.

Mercator *Gerhard*, 137.

Molesworth *M.* P. II. 401.

Musckenbroeck, 18.

Neuron *Isaac*, 8. 42.

Neukrantz, P. II. 231.

Nickols *M.* 327.

Nova Litteraria Maris Baltici, 49.
P. II. 287. 360.

Olavius *Stephan.* P. II. 132.

Olearius *Adam.* P. II. 290. 335.

Opianus, P. II. 341.

Owens *Dr.* P. II. 161.

Paræus *Ambros.* P. II. 313.

Paracelsus *Theophrast.* 160. 292.

Parisiensis *Matth.* P. II. 408.

Patrick *Sim.* 36.

Pauli *Sim.* 171. 201. 205. 216.

Peirere *Isaac.* 112.

Plato, P. II. 366.

Plinius, 73. 138. 139. 147. 151. P. II.
38. 123. 195. 259. 271. 277. 295.
304. 338. 348. 445.

Plutarchus, 138.

Polignac *Card.* P. 44.
 Pokoke *Rich.* 151.
 Pontanus *Jo. Isaac.* P. II. 391. 409.
 Pontoppidan *Erich*, Sen. 201.
 Pope *M.* P. II. 400.

Ramus *Jonas*, I. 37. 124. 135.
 172. 183. 200. P. II. 48. 64. 68.
 144. 164. 303. 336. 363. 385.

Ramus *Joach. Frid.* 7.
 Raijus *Joh.* 99. 243. P. II. 31. 146.
 Reaumur *Monfr.* P. II. 56. 74. 77.
 Reitzer *Christ.* P. II. 365. 382.
 Resenius *Pet. Joh.* P. II. 303.
 Rhodius *Ambros.* 19.
 Rohaut *J.* 32. 98. 112. 113.
 Riccioli, 73.
 Rollin *Carol.* P. II. 171.
 Rondeletius, P. II. 170. 181. 189.
 227. 257. 272.

Rudbeck *Olaus*, P. II. 181. 358.

Scaliger *Ful. Caf.* P. II. 49. 89.

Schachtius *Henr. Matth.* P. II. 272.
 286.

Scheffer *Joh.* 292. P. II. 130. 137.
 359. 461.

Scheid *Christ. Ludov.* P. II. 381.

Scheuchzer *Joh.* 73. 99. 146.

Schmidt *Joh.* P. II. 5.

Schott *Gaspar.* P. II. 151. 181. 221.
 229. 245. 277. 313. 353.

Schurtzfleisch *Conr. Sam.* 20.

Schöning *Gerh.* P. II. 359. 363.

Schönveld *Stephan.* P. II. 211. 231.

Seebald *Henr.* P. II. 312.

Sevel *Frid. Christ.* P. II. 462.

Shaw *Dr.* 175. 267. 280. P. II. 24. 34.
 151. 277.

Sibaldus *Robert.* P. II. 114.

Silius *Italicus*, P. II. 197.

Spelman *Joh.* P. II. 455.

Sperling *Otto*, P. II. 16. 40. 49. 361.
 334.

Spidberg *Jens*, 28. P. II. 416. 452.

Steinkuhl *Christ.* 209. P. II. 453.

Strabo, 73. P. II. 440.

Sturleson *Snorro*, 138. P. II. 122.
 397. 435. 445.

Svammerdam *Jo.* P. II. 56. 78. 81.
 274.

Svedenborg *Eman.* 65. 90. 308. 317.
 329.

Tacitus *Cornel.* P. II. 456.

Tavernier *Jo. Bapt.* 46. 161. 259.
 378. P. II. 10.

Tilas *Daniel*, 250. 314.

Register.

Toræus *Thormod.* P. II. 5. 18. 33.
311. 315. 346. 358. 364. 382.
388. 404. 408.

Tornæus *Joh.* 292.

Transactions Philosoph. 13. 26. 73.
146. 327. P. II. 11. 40. 60. 315.
350.

Tulpius *Nicol.* P. II. 232.

Tournefort *Pitton.* 211. 260. 265.
P. II. 338.

Valentini *Mich. Bernh.* P. II. 18.
85. 274.

Wallace *Dr.* 26.

Wentzky *Georg.* 12.

Wetensk. Academ. Swenske Af-
handl. 226. 246.

Whiston *Wilb.* 80.

Willougbeius *Francisc.* P. II. 82.
104. 113. 130. 143. 149. 165.
174. 189. 193. 212. 247.

Windheim *C. E.* P. II. 399.

Wolf *Christ.* 8. 11. 33. 40. 99. 114.

Woodward *Joh.* 25. 80. 81.

Worm *Olaus,* 217. 232. 249. 288.
303. 325. 338. 378. P. II. 11.
21. 27. 48. 83. 89. 114. 136. 198.
246. 270. 284. 349. 396.

Undalinus *Petr. Claud.* 67. 70. 147.
277. P. II. 64. 185.

Zeltner *Gustav,* P. II. 181.

Zornius *Joh. Henr.* P. II. 123. 133.
153.

Errata Typographica.

P. I.

- Pag. 29 lin. 21 Febr. læs *Januarii*.
107 lin. 18 Tørve, læs *Tarre*.
111 lin. 19 Slaggesfiord, læs *Slakkesfiord*.
144 lin. 21 Hlotaalen, læs *Holstaalen*.
152 lin. 22 taler, læs *taaler*.
169 lin. 5 end, læs *en*.
175 lin. 4 Budne, læs *Buedene*.
204 lin. 18 Gladelig, læs *Skadelig*.
214 lin. 25 Tyltebær, læs *Tyrtebær*.
319 lin. 6 Fax, læs *Tax*.
330 lin. 13 Ellefield, læs *Silefield*.

P. II.

- Pag. 35 lin. 4 Teveren, læs *Teveren*.
68 lin. 12 Lobat, læs *Labat*.
225 lin. 26 aqvæductua, læs *aqvæductus*.
312 lin. 11 Dreng, læs *Dverg*.
325 lin. 22 Houps, læs *Hougs*.
339 lin. 22 reussereede, læs *reussereede*.
304 lin. 18 Macnus, læs *Magnus*.
416 lin. 7 umaadelig, læs *umaadelig*.
430 lin. 23 piscibui, læs *Piscibus*.
459 lin. 2 Skaktuvel, læs *Skaktavel*.

1008 ①